

Ecole française d'Extrême-Orient

Collection Indologie - 114.3

सूक्ष्मागमः

SŪKṢMĀGAMA

Volume III

Chapters 54 to 85

Critical Edition

S. Sambandhaśivācārya, B. Dagens,
M.-L. Barazer-Billoret and T. Ganesan
with the collaboration of J.-M. Creisméas

S. Sambandhaśivācārya has been working in the French Institute of Pondicherry since 1969 in the project of critically editing the Śaivāgamas. Coming from a family of temple priests, well-versed in the domain of temple rituals and with a long experience in reading various ancient scripts, he has made significant contributions to the first critical editions of Āgamas such as the *Mataṅgapārameśvara*, *Sārdhatriśatikālottara*, *Rauravottara*, *Ajita* and *Dīptāgama*.

Bruno Dagens (Professor emeritus, Université Paris-III Sorbonne nouvelle, member of UMR 7528 and associated researcher at the IFP), has translated the *Mayamata* and authored several studies about Indian tradition in South and Southeast Asia.

Marie-Luce Barazer-Billoret (Senior lecturer, Université Paris-III Sorbonne nouvelle, member of UMR 7528 and associated researcher at the IFP), is a specialist of Southern Śaivism; she has authored several articles and co-authored the translation of the *Rauravāgama*, the critical edition of the *Dīptāgama* and a book on Śiva.

T. Ganesan has been working as a Senior Researcher in the French Institute of Pondicherry since 1985. Under his current research project "A Comprehensive History of Śaivasiddhānta in Tamilnadu", he has published a monograph entitled *Two Śaiva Teachers of the sixteenth century. Nigamajñāna I and his disciple Nigamajñāna II.* He also has published a first critical edition of the *Varuṇapaddhati*, an ancient Śaiva text, along with the unpublished commentary of Nigamajñāna II. He has authored several articles on Śaivism in general and on the Śaivasiddhānta.

Jean-Michel Creisméas has been the awarded his Ph.D in 2015 by the Université Paris-III Sorbonne nouvelle for his thesis "The Yoga of the *Mataṅgapārameśvaratantra* in the light of the commentary of Bhaṭṭa Rāmakaṇṭha".

S. Sambandhaśivācārya travaille à l'Institut Français de Pondichéry depuis 1969, dans le projet d'édition critique des āgama śivaïtes. Issu d'une famille de prêtres, versé dans le domaine des rites des temples et possédant une longue expérience dans la lecture de manuscrits en diverses écritures anciennes, sa contribution a été inestimable pour la préparation des premières éditions critiques d'āgama tels que le Mataṅgapārameśvara, *le* Sārdhatriśatikālottara, *le* Rauravottara, *l'*Ajita *et le* Dīptāgama.

Bruno Dagens (Professeur émérite, Université Paris-III Sorbonne nouvelle, membre de l'UMR 7528 et chercheur associé à l'IFP), a traduit le Mayamata *et a publié de nombreux travaux sur le monde indien (Asie du Sud et du Sud-Est).*

Marie-Luce Barazer-Billoret (Université Paris-III Sorbonne nouvelle, membre de l'UMR 7528 et chercheur associé à l'IFP), étudie le śivaïsme méridional ; elle a publié plusieurs articles et, en collaboration, la traduction du Rauravāgama, *l'édition critique du* Dīptāgama *et un ouvrage sur Śiva.*

T. Ganesan travaille en tant que chercheur («Senior Researcher ») à l'Institut Français de Pondichéry depuis 1985. Dans le cadre de son projet de recherche actuel « Histoire du Śaivasiddhānta au pays tamoul », il a publié une monographie intitulée Two Śaiva Teachers of the sixteenth century. Nigamajñāna I and his disciple Nigamajñāna II. *L'une de ses principales publications dans le domaine des rites śivaïtes est la première édition critique d'un texte sanskrit intitulé* Varuṇapaddhati, *accompagné du commentaire inédit de Nigamajñāna II. Il a publié plusieurs articles concernant le śivaïsme en général et plus particulièrement le Śaivasiddhānta.*

Jean-Michel Creisméas (docteur en études indiennes, Université Paris-III Sorbonne nouvelle, UMR 7528) a soutenu en 2015 une thèse sur le sujet : « le yoga du Mataṅgapārameśvaratantra *à la lumière du commentaire de Bhaṭṭa Rāmakaṇṭha ».*

सूक्ष्मागमः

SŪKṢMĀGAMA

Volume III

Chapters [illegible]

सूक्ष्मागमः

SŪKṢMĀGAMA

Volume III

Chapters 54-85

L'Institut Français de Pondichéry (IFP), UMIFRE 21 CNRS-MAEE, est un établissement à autonomie financière sous la double tutelle du Ministère français des Affaires Etrangères et Européennes (MAE) et du Centre National de la Recherche Scientifique (CNRS). Il est partie intégrante du réseau des 27 centres de recherche de ce Ministère. Avec le Centre de Sciences Humaines (CSH) à New Delhi, il forme l'USR 3330 du CNRS « Savoirs et Mondes Indiens ». Il remplit des missions de recherche, d'expertise et de formation en Sciences Humaines et Sociales et en Ecologie dans le Sud et le Sud-est asiatique. Il s'intéresse particulièrement aux savoirs et patrimoines culturels indiens (langue et littérature sanskrite, histoire des religions, études tamoules. . .), aux dynamiques sociales contemporaines, et aux ecosystèmes naturels de l'Inde du Sud.

The French Institute of Pondicherry (IFP), UMIFRE 21 CNRS-MAEE, is a financially autonomous institution under the joint supervision of the French Ministry of Foreign and European Affairs (MAE) and the French National Centre of Scientific Research (CNRS). It is a part of the network of 27 research centres under this Ministry. It also forms part of the research unit 3330 "Savoirs et Mondes Indiens" of the CNRS, along with the Centre de Sciences Humaines (CSH) in New Delhi. It fulfills its missions of research, expertise and training in Human and Social Sciences and Ecology in South and South-East Asia. It works particularly in the fields of Indian cultural knowledge and heritage (Sanskrit language and literature, history of religions, Tamil studies. . .), contemporary social dynamics and the natural ecosystems of South India.

French Institute of Pondicherry, 11, St. Louis Street, P.B. 33, Pondicherry, 605001, India
Tel.: (413) 2231609, Email: ifpcom@ifpindia.org, Website: http://www.ifpindia.org

L'École française d'Extrême-Orient (EFEO), fondée en 1900 à Hanoï, est un établissement relevant du ministère français de l'Enseignement supérieur et de la Recherche dont la mission scientifique est l'étude des civilisations classiques de l'Asie. Son champ de recherches s'étend de l'Inde à la Chine et au Japon et, englobant l'ensemble du Sud-Est asiatique, comprend la plupart des sociétés qui furent indianisées ou sinisées au cours de l'histoire. Autour de ses dix-sept centres et antennes, installés dans douze pays d'Asie, se sont constitués des réseaux de chercheurs locaux et internationaux sur lesquels l'École a pu s'appuyer pour construire son essor. L'EFEO aborde l'Asie par des recherches pluridisciplinaires et comparatistes, associant l'archéologie, l'histoire, l'anthropologie, la philologie, et les sciences religieuses. À Pondichéry, les projets de l'EFEO portent essentiellement sur l'« indologie » classique : sanskrit, tamoul ancien, histoire, histoire de l'art et des religions.

The mission of The French School of Asian Studies (EFEO), founded in 1900 in Hanoi and today under the aegis of the French Ministry of Higher Education and Research, is to study the classical civilizations of Asia. Stretching from India, in the West, across the whole of South-East Asia to China and Japan, the EFEO's research areas cover most of the societies which have been 'Indianised' or 'Sinicised' over the course of history. A network of international scholars working at the EFEO's seventeen centres and branch offices, which are spread across twelve Asian countries, has been essential in the development of the School's research programme. Interdisciplinary projects bring together leading scholars in the fields of anthropology, archaeology, history, philology, and religious studies. In Pondicherry, the projects of the EFEO focus mainly on classical Indology: Sanskrit, Old Tamil, History, and History of art and of religions.

École française d'Extrême-Orient
22, avenue du Président Wilson
75116 Paris, France
Tel.: (33) 1 53 70 18 60
Website: http://www.efeo.fr

Pondicherry Centre of the EFEO
16 & 19, Dumas Street
Pondicherry, 605001, India
Tel.: (91) (413) 2334539/2332504
Email: administration@efeo-pondicherry.org

COLLECTION INDOLOGIE – 114.3

सूक्ष्मागमः

SŪKṢMĀGAMA

Volume III

Chapters 54-85

Critical Edition

S. SAMBANDHAŚIVĀCĀRYA , B. DAGENS,
M.-L. BARAZER-BILLORET AND T. GANESAN,
WITH THE COLLABORATION OF J.-M. CREISMÉAS

INSTITUT FRANÇAIS DE PONDICHÉRY
ÉCOLE FRANÇAISE D'EXTRÊME-ORIENT

COMITÉ DE LECTURE / PEER-REVIEW
Les éditeurs font appel à des spécialistes pour l'évaluation des manuscrits soumis. / The publishers call on experts for evaluation of submitted manuscripts.

Publié avec le soutien financier de la Sri Sambamurthy Sivacharyar Foundation et du Sadyojat Samskrita Prakashan / Published with the financial assistance of the Sri Sambamurthy Sivacharyar Foundation and the Sadyojat Samskrita Prakashan.

Typeset by: Dr. T. Ganesan
Cover photo: Umamahesvara, temple of Amritaghatesvara, Melakkadambur, South Arcot District, Tamil Nadu. Photo courtesy: Institut Français de Pondichéry / Ecole française d'Extrême-Orient
Cover design: Ink and Paper Works, Pondicherry
Printed at the Sri Aurobindo Ashram Press, Pondicherry

Table of contents

Preface

The present third volume of the critically edited text of the *Sūkṣmāgama* follows the earlier volumes of the same text. It contains the chapters 54 to 85 which are preceded by a detailed introduction, summary of chapters in English and the same (*paṭalārthasaṃgraha*) in Sanskrit. The introduction discusses about the sources utilised for this volume, the arrangement of paṭala-s, as well as some of their special features. Interesting points regarding close similarities, sometimes even borrowings, from other Śaivāgama-s such as the *Suprabhedāgama, Kāraṇāgama*, are also discussed in the introduction.

As was the case in the previous two volumes, the final draft of this volume is a fruit of many joint reading sessions of all the chapters of the text undertaken by the editors both at Pondicherry and at Paris during the period between 2012 and 2015.

We express our sincere thanks to the authorities of the Sri Sambamurthy Sivacharyar Foundation, Chennai, The Sadyojat Samskrita Prakashan, Cuddalore and the Ambalsoft Infotech pvt. Ltd., Chennai for their great interest and support for the publication of this volume. We convey our sincere gratitude to Dr. T. S. Shanmugam Sivacharyar, the founder president of Sri Sambamurthy Sivacharyar Foundation and to Sri. Sambandha Sivacharyar, the founder of the Sadyojat Samskrita Prakashan for their generous financial support for printing this volume of the Sūkṣmāgama. We also express our sincere thanks to the successive Directors of the French Institute of Pondicherry, Mr. Pierre Grard and Mr. Frédéric Landy for providing the required support for the smooth functioning of the project.

Introduction

I. Text and sources [1]

I.1. Sources of the present volume

The sources used for preparing the present volume, are mostly those used for the volumes I and II (see the list given below at the end of this Introduction, and Vol. II p. viii-xi). However several sources which we had then deemed 'fairly complete' have provided very few of the chapters published in this volume – see 'Ta' (chapter 54) or 'Tha' (chapters 54 and 55) – or even none at all (see 'Cha'). As regards 'partial' sources', besides the manuscripts 'Ca', 'Ja', and 'Jha' already used in the preceding volumes, we have been able to use three new ones: two of those partial sources provide each a single chapter ('Pa' – 83rd chapter, and 'Pha' – 80th chapter), while the third one ('U') provides chapters 55, 64, and 73 as well as some chapters already published in Vols. I and II (and for which it had not been used when preparing these two volumes).

I.2. Identification and arrangement of the treatise

As in the preceding volumes the treatise is most often designated in the colophons as *Sūkṣmaśāstra* and it is so in all the manuscripts with the only exception of 'Ū', where the title *Sūkṣmāgama* is systematically used (with the exception of chapter 66 where it is simply '*Sūkṣma*'). The name *Sūkṣmatantra* is used once by the manuscripts 'Ī' and 'Jha' (for the 72nd chapter) and twice by 'Ca' (72nd and 83rd chapters). These various names are found even for the chapters of which the attribution to *Sūkṣmāgama* is doubtful (see below). Same remark may be made about the vocative '*prabhañjana*' which is rarely absent from the first half verse of chapters (see Vol. II p. vii-viii).[2] As regards the sentence making an envoi (*evaṃ yaḥ kurute martyaḥ sa puṇyāṃ gatim āpnuyāt*/), it is, as in the preceding volumes, often found at the end of the chapters; however

---

[1] About various problems regarding textual transmission of Āgamic texts see our paper based partly on *Sūkṣmāgama* (Vols. I and II): B.Dagens & T.Ganesan "Transcription of manuscripts, rewriting and interpretation: the case of the Śaivāgamas in South India", in *Eurasian Studies*, Roma/Halle Wittenberg, Vol. XII (2014), p. 11-21.

[2] Let us add that in the 54th chapter *suvrata* is also found (vv. 54.11, 69, and 172), besides *prabhañjana* (v.54.1).

it is sometimes replaced by a different but similar envoi[3], or by a statement giving the name of the ending chapter and announcing that of the next one. The announcement may correspond to the existing order of chapters (that is to say that of manuscript 'A'): see for instance at the end of the chapters 60, 61, 69, 71, or 81. However, the order of chapters as suggested by such a statement often does not correspond to the existing one nor to any dissenting arrangement of chapters which may be followed in any manuscript other than A: see the announcement of chapter 26 at the end of chapter 65, that of chapter 83 (at the end of chapter 72) or that of chapter 22 (at the end of chapter 83 according to 'Ca'), to say nothing of the special case of chapters 59 (*Gaurīvratavidhiḥ*) and 67 (*Mahāśāntivratavidhiḥ*); chapter 59 ends by stating that it deals with *Gaurīvrata* and that the next one will be about '*Śivavrata*'; there is no chapter with such a title amongst those ascribed to *Sūkṣmāgama* but it appears that the *Mahāśānti(-vrata)* ceremony described in chapter 67 may correspond to the *Śivavrata*[4]; while this is so, the 67th chapter ends with the statement that it is followed by one dealing with *Gaurīvrata*, that is to say that both the chapters contradict each other as regards their order in the treatise. It is difficult to get some logical explanation for these dissenting arrangements of the text thus suggested. Whatever may be the effective link between both the chapters, these cross-references may be seen as marks of the complex composition process of the *Sūkṣmāgama*. They suggest that some parts of the treatise have been lost, and that the order of chapters has been changed during its transmission.

I.3. Mixed chapters

Another feature common to some chapters found in this volume is that they are mixed together in one way or the other, which disorder is seen in all the sources or at least in most of them.

I.3.1. 66th chapter mixed with 63rd, 64th, 68th and 67th ones

The first case concerns the 66th chapter (*Jīrṇoddhāravidhiḥ*) of which the matter is mixed with parts of chapters 63 (*grāmaśāntividhiḥ*),

---

[3] See for instance '*evaṃ yaḥ kurute martyah so'nte sāyujyam āpnuyāt*' (chapt. 77) or '*evaṃ yaḥ kurute martyah sarvān kāmān avāpnuyāt*' (chapt. 78) or '*ihaiva dhanavān śrīmān ante sāyujyam āpnuyāt*' (Chap. 73), '*evaṃ dine dine kuryāc chivaloke mahīyate*' (chapt. 79), or '*iha loke sukhaṃ prāpya puṇyaṃ lokaṃ labhet sudhīḥ*' (chapt. 82).

[4] See below § II.4.2.2 In the colophons this ceremony is deemed either as *Mahāśānti* (mss. A and Ṛ) or *Mahāśāntivrata* (Mss. 'Ī', 'Ū', or 'Ja').

64 (*nityapūjāprāyaścittavidhiḥ*), 68 (*nityārcanāprāyaścittavidhikramaḥ*), while the whole text of chapter 67 (*mahāśāntividhiḥ*) is inserted in one piece in the midst of these heterogeneous parts. We have summarised in a table (see below) the result of this phenomenon, which concerns four of our main sources ('A', 'Ī', 'Ū', and 'Ṛ') and which shows once again that all of them depend upon one and the same origin. It may be added that verses 67.12cd-40 are given again at the end of chapter 84 (*Bāṇaliṅgavidhiḥ*) in sources 'A' and 'Ṛ', thus increasing the confusion.

Arrangement of 66th, 67th and 68th chapters and of interpolated parts of 63rd and 65th chapters

अ	ई	ऊ	ऋ
66.1-59c	**66.1-59c**	**66.1-59c**	**66.1-59c**
64.1ab/68.1ab	**64.1ab/68.1ab**	**64.1ab/68.1ab**	**64.1ab/68.1ab**
64.2cd-6ab	**64.2cd-6ab**	**64.2cd-6ab**	**64.2cd-6ab**
	64.6cd-8cd	**64.6cd-8cd**	
64.9-28	**64.9-28**	**64.9-11ab**	**64.9-28**
63.58-66	**63.58-66**	**Missing**	**63.58-66**
66.colophon (1).	**66. colophon**	**66.colophon (1)**	**66.colophon (1)**
67.1-65 ½	**67.1-65 ½**	**67.1-65 ½**	**67.1-8** **[5]67.9-65 ½**
67. colophon	**67. colophon**	**67. colophon**	**67. colophon**
64.1ab/68.1ab	**64.1ab/68.1ab**	**64.1ab/68.1ab**	**64.1ab/68.1ab**
64.1cd-2a	**64.1cd-2a**	**64.1cd-2a**	**64.1cd-2a**
66.59d-68	**66.59d-68**	**66.59d-68**	**66.59d-68**
68.1cd-28	**68.1cd-28**	**68.1cd-28**	**68.1cd-28**
66.69-76 ½	**66.69-76 ½**	**66.69-76 ½**	**66.69-76 ½**
66.colophon (2)	**66.colophon (1)**	**66.colophon (1)**	**66.colophon (1)**

I.3.2. 56th and 58th chapters mixed together

Another case is provided by the chapters 56 (*Gaurīsaṃkocavidhiḥ*) and 58 (*Gaurīsaṃprokṣaṇam*). In the manuscripts 'A', 'Ī', and 'Ū', while being called respectively by these names in their colophons, these two chapters contain however the same text, but each

[5] The leaves of this manuscript where not in order at the time of the copy and vv. 1 to 8 of chapter 67 are found on page 329 of the transcript while the end of the same chapter and the following appears on pages 435ff.

having its own first *pāda* and the colophon. As regards the other sources they give again the same text but only once, its title being *Gaurīsaṃprokṣaṇaṃ* according to 'Ū' and 'Ja', or *Gaurīsaṃkocavidhiḥ* according to 'Jha'.[6]

This being the case, it appears that the apparently unitary text comprising 60 verses is clearly made up of two different parts. The first one comprises 37 and a half verses dealing with the "closing" (*saṅkoca*, see below § II.4.4.5c) of an old image due to be destroyed and replaced by a new one, while the second part (comprising the remaining 22 verses and a half) presents the consecration (*saṃprokṣaṇa*) of the new image. Here, for the sake of clarity we have separated those two parts one from the other and then labelled the first as chapter 56 (*Gaurīsaṃkocavidhiḥ)* and the second as chapter 58 (*Gaurīsaṃprokṣaṇavidhiḥ).*

I.4. Chapters of doubtful attribution

Here again, several chapters remain of doubtful attribution (see Vol. II p. xi-xii and xlvi-lviii for a general presentation of the question). The chapters 57 (*Gaurīsthāpanavidhiḥ*), 62 (*Utpātaśāntividhiḥ*), and 76 (*Pañcagocaramūrtividhiḥ*) are mainly concerned with such problem. Besides, we may also mention that at the beginning of 54th chapter which deals with the temple of the Goddess (*kāmakoṣṭha*), three verses are found which also appear in a chapter of the *Aṃṣumadāgama* dealing with the installation of Devī.[7] Lastly, a fully dissenting version of the 66th chapter (*Jīrṇoddhāravidhiḥ*) is found in 'Ca' manuscript, which version is fully borrowed from the *Pūrvakāraṇāgama* (see printed edition in *grantha*, chapter 134).

I.4.1. *Chapter 57: Goddess and God,* Sūkṣmāgama *and* Suprabhedāgama*?*

The 57th chapter (*Gaurībālasthāpanavidhiḥ*) deals with the provisional installation of the Goddess in Her provisional temple. As it is found in the manuscripts, the chapter appears to be the result of a rewriting of a sort of the 26th chapter (*Taruṇālayalakṣaṇapaṭalaḥ*) of the *Kriyāpāda* of the *Suprabhedāgama* which deals with the provisional

---

[6] We may add that the confusion is increased by the fact that four verses of the common text (56.26-29) had also found their way at the end of the incomplete version of 53rd chapter (*māsapūjāvidhiḥ*) provided by manuscripts 'A', 'Ī', 'Ū', 'Ṛ', 'Ta', and 'Tha' (see Vol.II, p.395); in 'I' manuscript the colophon gives the title of *Gaurīsaṃkocavidhiḥ* to that incomplete 53rd chapter supplemented by some verses of 56th one!

[7] See 54.1cd-3ab and 5a.

installation of *Śiva* in His provisional temple under the guise of a provisional *liṅga*. A careful comparison of these two sources leads to the discovery that the *Suprabhedāgama* verses are reproduced *verbatim* in the *Sūkṣmāgama* chapter when they are as much appropriate for the Goddess as they are for Śiva; in the other cases they have been either modified to suit to the Goddess, or replaced with more suitable ones, or even just suppressed.[8] To conclude, it appears that roughly 25 amongst the 45 verses of the *Sūkṣmāgama* chapter are easily traceable to the *Suprabhedāgama*. Variations and replacements, which are summarized in the table given here below, show how the conversion process has been working on and that there is little doubt that the primary source is to be found in the *Suprabhedāgama*.

This being the case, the renewal work carried out to shift the centering of the text from Śiva to the Goddess is emphasized by the adjunction of a first line mentioning Prabhañjana, the traditional listener of the *Sūkṣmāgama*, which makes the renovated chapter definitely a part of our text!

Sūkṣma's references	Notes
v. 1	Introduction proper to *Sūkṣmāgama* with mention of Prabhañjana!
vv.2-9a	*Suprabhedāgama* text with some topical adaptations (v.7ab: *bālaliṅgaṃ* replaced by *bāla*bimbaṃ; v.8ab: *liṅgaṃ* replaced by *caiva*; v.9a: *bālaliṅgam* replaced by *bāla*śaktiḥ).
vv.9b-10	*Sūkṣma* omits the mention of earth-made provisional Liṅga and 'adapts' the passage regarding the size of the provisional Liṅga (9 possibilities from 7 to 12 digits) to that of the provisional image of Goddess (9 possibilities from 12 digits [to 20] with increments of 1 digit each time)[9]

---

[8] For comparison we have used the Devakottai printed edition and two transcripts of French Institute collection (T.979, copy of French Institute manuscript No. RE 44038 and T.360, copy of G.O.M.L (Chennai) manuscript No. D 5557). There are some slight differences between these three sources; besides, other slight differences between them and *Sūkṣmāgama* version (in their common passages) seem to show that none of them correspond precisely to the sources of that *Sūkṣmāgama* version.

[9] *Suprabheda* text (printed edition) is: *dvādaśāṅgulam utsedham uttamaṃ parikīrtitam/saptāṅgulam adhotsedham adhamam adhamam eva hi/* which becomes in the *Sūkṣmāgama*: *dvādaśāṅgulam utsedham* adhamam adhamam eva hi/aṅgulāṅgulavṛddhyā navaśaktiṃ prakalpayet/)

vv.11-12a	*Sūksma* omits the indication related to the rounded top of the Liṅga, and then reproduces *verbatim* the prescriptions about the pedestal and the dimensions of the first type of provisional temple of which the description ends here.
vv.12b-15ab	Regarding the second type of provisional temple, *Sūksṃa* adds that it may be square or oblong (which is specific to the Goddess) and leaves aside a passage dealing with the general form of provisional Liṅga. Then it deals with the measurement of the sanctum, the form of the pedestal, and the placing of pecious stones, with necessary adaptations (13ab: *bālaliṅgaṃ* replaced by *gaurīm evaṃ*; 14ab: *bālagehāntare pīṭhaṃ bālaliṅgasamanvitam*/ replaced by *gaurī*pīṭhāntare *bimbam bāla*bimba*samanvitam*/; 14cd: *ṣōḍaśāṃsena yojitam* replaced by *sthāpayec*chakti-*pīṭhakam*) and omission of the use of a *pratiliṅga*.
15cd-20ab	Quasi *verbatim* reproduction of the description of the sacrificial pavilion as given in the *Suprabheda*.
20ab-41 (end)	Here the correspondences are far less frequent but remain however evident, especially from vv.32cd (description of fire ritual) to 38 (beginning of the installation of the image) where are found several topical adaptations (34cd: *śivagāyatri°* replaced by *gaurīgāyatri°*; 35cd: *pūrṇāṃ śivena tu*, replaced by *pūrvaṃ tu śaktinā*; 37ab and 37cd: *liṅgaṃ* replaced by *gaurīṃ*; 38ab *kumbhasthaṃ devadeveśaṃ śivamantreṇa vinyaset* replaced by *kumbhasthāṃ gaurīṃ saṃsthāpya gaurīmantreṇa vinyaset*/)

I.4.2. Chapter 62: *Sūkṣmāgama* or *Pūrvakaraṇāgama?*

The 62nd chapter which deals with the rules for averting evil in case of supernatural phenomena (*utpātaśāntividhiḥ*) is found in four manuscripts of *Sūkṣmāgama* but it appears also under the similar title of *Adbhutaśāntividhiḥ* in the printed edition of *Pūrvakāraṇāgama* (p.714-723) as the 144th chapter. The same chapter is found in several "*Sakalāgamasaṅgraha*" manuscripts and there it is systematically ascribed to the *Kāraṇāgama*.[10]

[10] See T. 359 (p.216-229), T.422 (p.44-66), T. 495 (p.51-68), T. 556 (p. 291-306, and, for a second version, 540-557).

As it is found in the *Sūksmāgama* manuscripts, the chapter comprises numerous gaps (but the same may be said of the printed edition of *Pūrvakāraṇāgama*). However we have been able to fill most of these gaps by using the versions ascribed to *Kāraṇāgama* and provided by the *Sakalāgamasaṅgraha* manuscripts.[11] Thus we would perhaps consider the chapter as borrowed from the *Pūrvakaraṇāgama*, which borrowing is superficially doctored by the introduction of "Prabhañjana" in the first half-verse. However, the fact that in the *Sūkṣmāgama* the chapter is announced at the end of the preceding one, may go against such an hypothesis.

I.4.3. Chapter 76: *Sūkṣmāgama* or *Aṃśumadāgama?*

Chapter 76 deals with the so-called "deities of the five lineages" (*Pañcagocaramūrti-vidhiḥ,* see below § II.3.1.1). It is found only in two manuscripts of the *Sūkṣmāgama* ('Ca' and 'Jha'), two others ('A' and 'Ī') providing only its three first half-verses. A very similar chapter with the title *Pañcaberapratiṣṭhāvidhiḥ* is found in several manuscripts of the *Aṃśumadāgama* (see especially T. 158, T.223, and T.957). However the order of verses followed in the *Aṃśumadāgama* manuscripts is often different from that found in the *Sūkṣmāgama* manuscripts and some clusters of verses are repeated, such disorder varying from a manuscript to another one.[12] The *Sūksmāgama* text contains one important gap which is common to both manuscripts but looks fortuitous: it concerns three verses which provide the list of attendant deities of Durgā, of those of Gaṇeśa and the beginning of those of Skanda. In our edition we have filled it with the help of the *Aṃśumad* manuscripts (see vv76.24-26ab), which does not mean however that the *Aṃśumad* is to be seen as the source of the *Sūkṣmāgama* version of the chapter. This being the case, the disorder in which the verses of the chapter appear in the *Amṣumad* manuscripts makes it difficult to go further to determine which is the borrower and which is the source. Let us add that unlike the preceding cases, the 76th chapter does not begin with an address to Prabhañjana.

---

[11] See for instance the gaps between vv. 102 and 103, or 116 and 117, 118 and 119, 147 and 148, etc. (details are given in the footnotes of Sanskrit text).

[12] See for instance the arrangement followed in three of those *Aṃśumat* manuscripts (verses numbers are those of *Sūkṣmāgama*). In T.158 and T.957 we find 1-23cd, 12-17ab, 24; 17cd, 18ab-21ab, 25ab-26ab, 27ab-30cd, 35cd, 37ab-38ab, 42-43, 44cd, while according to T.223 the order is: 1-17ab, 18ab-23cd, 24ab-35cd, 37ab-39ab; 31-41ab; -21ab-25ab, 26ab-30ab, 39cd-40ab, 41ab; 36, 41cd, 43-45.

II. Main topics dealt with in the present volume

II.1. Architectural setting of rites and ceremonies

Architecture plays quite an important role in this volume. First, there is a long and detailed presentation of the Goddess's temple (chapter 54.1-211) which, while dealing with the general features of that temple and with many of its components, provides interesting general data about architecture. These data are supplemented by various others scattered in several chapters such as for instance, a list of temple "limbs" (*aṅga*) arranged in various categories (66.59-60ab) in a chapter dealing with renovation work of temples and images, etc. Elsewhere we are given a list of various types of settlements where evils may occur: see chapter 63 (*grāma*, *nagara*, *pattana*, *rājadhānika*, *kubjaka*, *kheṭaka*, 63.1cd-2ab). A similar list is found in 76th chapter about the settlements where the deities of the five lineages may be worshipped (*grāma*, *nagara*, *pattana*, *rājadhānika*, *kharvaṭa*, *kubjaka*) and it is then supplemented by that of other places where this special kind of temple can also be installed: mountain, garden (*manorama*), market (*āpaṇa*), river, forest, crossroad (*catuspatha*) (see 76.4-5 and below). In the same vein, we can also mention the list of places suitable for the installation of Nāga images (82.5 ff.): it can be a temple and in the case of a Śiva's one the fruit of installation depends upon the position in directions (for details see 82.6cd-9ab); but it can also be a *maṭha* or natural places such as a mountain, the bank of a sacred pond (*tīrthatīraka*), a pleasure-garden (*nandana*), the base of a tree, or the surroundings of a sacred tree (*caityavṛkṣa*).

Besides that, are also found passages dealing with specific buildings (e.g. temple kitchen [*pākālaya*], *maṭha*, provisional temple [*bālālaya*]), while temporary or permanent buildings specific to different ceremonies are mentioned and sometimes more or less briefly described in several chapters. We are also given the names of buildings (or of parts of them) which may be damaged due to various supernatural phenomena (see chapter 62) or which are to be renovated (chapter 66). Lastly architecture is also dealt with through speculations about the nature of the temple (see especially the verses 5 ff., or 52 ff. in 66th chapter).

II.1.1. The temple of the Goddess as described in chapter 54 (vv.1-211ab)[13].

In the 54th chapter the temple of the Goddess is designated as a *kāmakoṣṭha,* a well-known term, more frequently found however in its Tamil forms *kāmakkoṭṭam* or *kāmakkōṭi*. At the start it seems that it was exclusively applied to the temple of goddess Kāmākṣī at Kancipuram, but in South India and since, at least, the 10th century it is used to designate as well any Goddess's shrine set in the compound of a Śiva's temple.[14]

II.1.1.1. ***General features of Goddess's temple***

As it is described here with several variations, this Goddess's temple follows as a whole the classical pattern of the South-Indian temple provided with six levels of elevation, each of which is described with details (see vv. 54.68cd-164). Its plan is necessarily rectangular (see 54.34-35), a well-known characteristic of the temples of female deities, which results in the fact that the roof of those temples is provided with several finials placed in a row on the ridge beam: here this characteristic is emphasized in the descriptions of temples by the recurring mention of the presence of five finials on their roof (54.183, 194, 204). Lastly the main body of the temple containing the sanctum is supplemented by a frontal pavilion (*mukhamaṇḍapa*) attached to its main façade on the axis of the sanctum door, to which door it is connected by a covered passage (*antarāla*) (see 54.37cd-40ab). Let us add that nothing very clear is told about an enclosure possibly set around a Goddess temple. However some hints are given on that topic. Thus there is the precision that the *svatantra* type which is described here (see below § II.1.1.3) is provided with attendant deities (54.2ab): this suggests that altars or shrines for these deities would be set in an enclosure surrounding the temple; however,

---

[13] *Rauravāgama* contains a chapter entitled *Kāmakoṣṭhalakṣaṇavidhiḥ* (chapter 65 of the Kriyāpāda). In spite of this title, it deals only with the various forms of Devī's image which may be "joint" (*yoga*), "enjoying" (*bhoga*), or "heroic" (*vīra*) (for an allusion to that classification in the *Sūkṣmāgama*, see below § II.1.1.3).

[14] According to *Tamil Lexicon* the term designates only the Kancipuram Kāmākṣī temple; however its wider meaning is clearly attested in several South-Indian inscriptions; see for instance T.N. Subramaniam, *South Indian Temple Inscriptions*, Vol. III, part II (Madras 1957), Glossary p.xxii and V.A. Devasenapathi, *Kāmakoṭṭam, Nāyanmārs, and Ādi Śaṅkara*, Madras 1975, p. 16-20; Devasenapathy's book also provides a comprehensive study about literary references and mythological traditions related to Kāmākṣī temple and about the diffusion of the name *kāmakoṣṭha* to other Goddess's shrines.

more conclusive is the mention of a gateway (*gopura*) in instructions for *bali* offerings (see 54.298ab). On a practical point of view, such enclosure with an entrance-pavilion is seen surrounding the Amman temple set in the compound of Śiva's temple at Darasuram (see below).

II.1.1.2. ***Size of the temple***

As described in the *Sūkṣmāgama,* the temple of the Goddess is a building which may be of diverse sizes. Its width is the same as that of the Śiva's temple to which it is attached, or it is three-quarters or only a half of it (54.28). The fact that such Goddess's temple would comprise from one to *sixteen* storeys is however more interesting (see 54.28-33 and especially 33ab, see also 54.129). As far as we know, sixteen-storey temples are the biggest ones mentioned in the treatises, whoever is the god that is worshipped there. If we look at the existing temples, the one with the highest number of storeys is the Śiva Bṛhadīśvara temple at Thanjavur (built at the very beginning of 11th century A.D.) which comprises fifteen storeys.

This being the case, the mention of temples with sixteen storeys in the treatises is aimed at showing the divine origin of their prescriptions, which outclass the greatest man-built temple. As regards treatises most probably written *before* the building of Thanjavur big temple they seem to limit the number of storeys to twelve: as does, for instance, the *Mayamata*: this work does not describe temples with more than twelve storeys (see its chapter 22), however it mentions *en passant* temples of Śiva provided with thirteen and *sixteen* storeys in a verse which we would consider as an interpolation corresponding to an updating of the treatise (see *Mayamata* chapter 11, v.19).

As far as the Goddess is concerned, the mention of sixteen-storey temples makes Her temples to be at the same level as those of Śiva and, by the way, places Her on a par with Her consort the great God. We may add that, Goddess's temples were more often planned to be of less outstanding size, as is shown by the importance given to one-storey temples in the present *kāmakoṣṭha* chapter (see 54.36-37 and 168-181).

II.1.1.3. ***'Independent' and 'isolated' temples***

Kāmakoṣṭha enters in various classifications. One of these deals with the relation between the height and width of single-storeyed temples: it is well-known and is in no way specific to Goddess's temples

(classification *śantikādi*, see 54.36 and 168-177).[15] To the contrary, two others concern Goddess temples and are far more interesting. According to the first one, *kāmakoṣṭha* is said to be of two categories deemed respectively as *svatantra* ('independent') and *kevala* ('isolated', 'single').[16] The "independent" temple is said to be *vīra* and it is the one described in the chapter (see 54.2ab and 6b).[17] This "independent" temple seems to be a full-fledged one (in its definition it is said to be surrounded by attendants' shrines) which would be installed either by itself and in several places which are listed,[18] or else in the 2nd, 3rd, 4th or 5th enclosures of a Śiva's temple:[19] in the second case, as already mentioned, it corresponds clearly to these often important Goddess's temples built inside the compound of a Śiva's temple and provided with their own enclosure as, for instance, the Amman temple located in the 2nd enclosure of Śiva Airavateśvara temple at Darasuram.[20] Lastly it must be mentioned that in the chapter dealing with the worship of the five lineage deities (*pañcagocaramūrti*) it is told that when the images of those deities are installed in a shrine where old images are kept (*paurāṇyāyatana*, see below § II.1.3.5), an 'independent Goddess's temple' (*kāmakoṣṭham*

---

[15] See the summary of chapter 54 (below p. lxxiii-xcvi) about details and references to *Mayamata*.

[16] A part of the definition of these two terms (54.1-6ab) is also found *verbatim* at the beginning of a chapter of the *Aṃśumadāgama* dealing with the installation of the Goddess: in *Aṃṣumadāgama* it comprises only the verses 1-2 and 5a of *Sūkṣmāgama* version; see *Aṃśumadāgama, Gaurīsthāpanavidhiḥ* (vv. 2cd-4c) in T.3 p.360; T.158 p. 121, or T.273 p. 594.

[17] *Vīra* seems to refer to a classification used about installation of Goddess's images but apparently not mentioned in *Sūkṣmāgama*. See for instance *Rauravāgama* (*kriyāpāda*) 31st *(Gaurīsthāpanavidhiḥ*) and 65th (*Kāmakoṣṭhalakṣaṇavidhiḥ*) chapters and the texts quoted ad loc. in footnotes of N.R. Bhatt edition: this classification is said to comprise either *vīra*, *yoga* and *krama* types (*Raurava* KP chapt. 31) or *yoga*, *bhoga* and *vīra* types (*ibidem*, chapt. 65). Another *svatantra* category is mentioned in *Sūkṣmāgama* while dealing with the worship for the deities of the five lineages (*pañcagocaramūrti*) but there it is opposed to a *paratantra* one (see 76.4-8ab)

[18] Bank of a river, pond, top of a mountain, pleasing (place), orchard, or assembly place.

[19] The definition as found in the *Aṃṣumadāgama* omits the places listed above as well as the 3rd, 4th and 5th enclosures of Śiva's temple.

[20] This Amman temple has been deemed as "an ideal example of Kāmakoṣṭha" by K.R.Srinivasan (in M.W; Meister and M.A. Dhaky, eds, *Encyclopaedia of Indian Architecture: South India – Lower Drāviḍadeśa 200B.C.-A.D. 1324* [Delhi 1983], vol. I, p. 306).

svatantrakam) should be to the western side of that shrine (see 76.29cd-30ab, and below).

As regards the Goddess's temple deemed as *kevala*, which term we may render by 'isolated' or 'single', it is said to be devoid of attendant-shrines and to be located in the compound of Śiva's temple (*śivadeśake*) in or near a pavilion itself located in the north-east quarter of that compound. Thus it appears clearly that it is a 'chapel' (such, for instance, as the Amman temple located to the north-east of Bṛhadīśvara temple at Thanjavur).

II.1.1.4. *Position of Goddess's temple in the compound of Śiva's temple*

Another classification deals with the position of 'independent' Goddess's temples when they are built in the compound of a Śiva temple. Sixteen types of such Goddess's temples are listed and described (see (54.6-9, 17-25ab and 181-210ab): the variations between them deal mainly with their decoration (types of base, pillars, etc., number of false dormer windows and other decorative elements, etc.) and also with the precise position occupied by each of them around Śiva's temple. Thus each of these sixteen types corresponds to a fixed position located either near one of the eight main and intermediary directions or in one of the eight spaces separating those directions.[21] A similar sixteen-element classification is clearly alluded to in the *Rauravāgama* (Kp.65.57) where it is said "that the *kāmakōṣṭha* is to be located at a chosen place in the enclosure (of Śiva's temple) at one of the eight main and intermediary directions or between them", which *kāmakoṣṭha* corresponds clearly to the temple housing the *vīra* type of Goddess's image described previously in the same chapter of the *Rauravāgama* (*ibid*. vv.25 and ff.).

While this is so, it is difficult to know if these rules are anything more than rhetorical speculations without any practical application: on a general point of view we may note that a Goddess-temple attached to a Siva-temple is most often located to the north of the latter and that its sanctum opens either to the south or east. Such rules appear to confirm the dependence of Goddess's temple to that of Śiva, another mark being that its dimensions are said to be derived from those of the temple of Śiva (see 54.28).

---

[21] The value of the gap between the true direction and the real position of the temple is obtained through a complex and not very clear calculation connecting that value with the type of the Liṅga enshrined in the Śiva-temple (see 54.9-27).

II.1.1.5. ***Important role of the Goddess in*** **Sūkṣmāgama**

To summarise, it appears that the *Sūkṣmāgama's* long description of the Goddess's temple which it deems as *kāmakoṣṭha* is quite typical of the importance given to the Goddess, as already noted in the previous volumes of this edition. This importance is related to the growth of Goddess's worship and temples in South India from ca. 12th century, which is especially marked by the building of huge temples dedicated to Her in the enclosures of Śiva's temple.

II.1.2. ***Other temples dealt with in the present volume.***

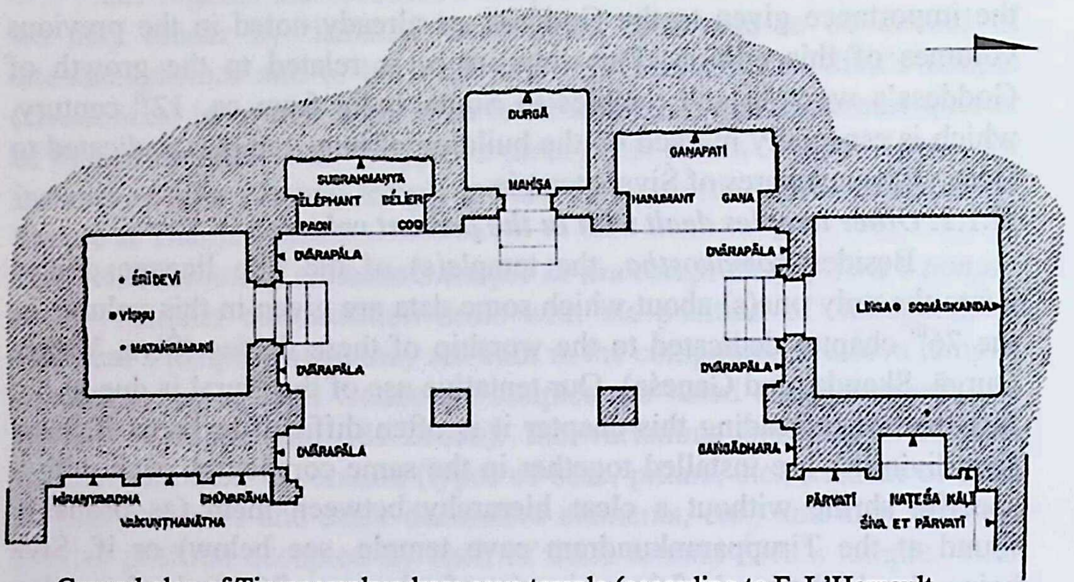
Besides *kāmakoṣṭha*, the temple(s) of the five lineage deities is/are the only one(s) about which some data are given in this volume in the 76th chapter dedicated to the worship of these deities (Śiva, Viṣṇu, Durgā, Skanda, and Gaṇeśa). Our tentative use of the plural is due to the fact that when reading this chapter it is often difficult to know if these five divinities are installed together in the same compound, each with a specific shrine without a clear hierarchy between them (as probably found at the Tirupparankundram cave temple, see below) or if, Śiva being clearly the head of the series, (see for instance 76.19) the four other deities are surrounding Him either in separate shrines or in the gallery surrounding His abode (see 76.36cd-41ab).

Lastly, chapter 76, which appears in a way common to *Sūkṣmāgama* and *Aṃśumadāgama* (see above § I.4.3), seems also to be more or less connected with the Tirupparankundram cave temple located to the south of Madurai in Tamilnadu.[22] As a matter of fact it appears that we get in this chapter (especially 76.8cd-18) a kind of description of the arrangement of the shrines of the five deities in that cave temple even if the whole pattern as described in the *Sukṣmāgama* is in the cave at a 45° rotation to the left due to the specific orientation of the hill. The shrines are located around a kind of hall open to the east; Śiva is facing south (in place of east), Viṣṇu north (and not west), Durgā east (and not north) with Skanda/Subrahmaṇya to the left and Gaṇādhīśa on the right. Very

---

22 For a description of the cave see *Arulmigu Subramaniaswamy Temple – Thirupparankundram – History of the Temple* (Madurai 2012), especially p. 10-11; see also P.Z. Pattabiramin, *Sanctuaires rupestres du Sud de l'Inde*, Vol. II *Tamilnad et Kerala*, Pondichéry 1975 (PIFI 42-2), pp. 54-56, and F. L'Hernault, *L'Iconographie de Subrahmaṇya au Tamilnad,* Pondichéry 1978 (PIFI 59), from which book we have borrowed the ground-plan of the cave.

interesting is the fact that an image of Mataṅga Ṛṣi is said to be installed in the shrine of Viṣṇu.[23]

Ground plan of Tirupparankundram cave temple (according to F. L'Hernault, *L'Iconographie de Subrahmanya au Tamilnad*, Pondichéry 1978 (PIFI 59), pl. III)

It is also interesting to note the presence of an image of a deity named Aṇḍābharaṇa or Bharaṇa at the entrance of the cave: this deity is the topic of the 21st chapter of the *Sūkṣmāgama* and is again mentioned in the chapter dealing with Pañcagocaramūrti, where it is told that *bali* offerings in their temple are performed with his name (76.31ab).[24]

---

[23] Image of Mataṅgamuni is on the right side of Viṣṇu (see the ground plan reproduced above and *Arulmigu Subramaniaswamy Temple* ..., p. 10. P.Z. Pattabiramin does not mention any Mataṅga image in his short description of the site). As regards *Sūkṣmāgama*, the name of Mataṅga could be easily restored in 76.9b by reading '*mataṅgasaṃsthitaḥ*' in lieu of the various unacceptable versions of manuscripts (see critical apparatus *ad loc.*) which however suggest the name of Markaṇḍeya.

[24] For the image of Aṇḍabharaṇa at Tirupparankundram see P.Z. Pattabiramin, *o.c.*, p. 55 and pl. CLII/2. We were not aware of its existence when we published, in the volume II of *Sūkṣmāgama*, the 21st chapter dealing with the worship of a deity named as Aṇḍeśa, Aṇḍa, or Aṇḍābharaṇa (*Aṇḍeśārcanavidhiḥ*, see Vol. II p. xliv-xlvi, lxxxii-lxxxiii, and 118-121): the identity of the deity mentioned in that chapter and the one appearing here is underlined by the fact that both of them are offered *modaka*-s and pertain clearly to the category of *bhūta*-s.

II.1.3. Specific buildings and other features set around the temple

Nothing important is found regarding the enclosures and entrance pavilions which had been lengthily dealt with in the 50th chapter (see Vol. II): they are mentioned *en passant*, for instance, when dealing with *bali* offerings (e.g. 64.34; 76.30, 44), as well as renovation works (66.2, 28-29), position of Attendant deities (76.22, 26-27) or of offering altars (76.44; see also chapt. 85, where offering altars are described), etc.[25] The same may be said about the shrines of attendant deities (with the exception of that of the Goddess, see above).

II.1.3.1. *Temple kitchen*

As regards the ancillary buildings, chapter 74 is fully dedicated to the installation ceremony of the temple kitchen (*pākālaya*) but it contains very few details about the building besides the fact that it is a pillared one and that it comprises a "main pillar" (*pradhāna-stambha, prathama°*) dedicated to Brahmā (see below § II.4.4.4a).

II.1.3.2. *Sacrificial pavilion and bath pavilion*

The permanent sacrificial pavilion is used for daily ritual as well as for special ceremonies such as installations (e.g. 54.245, 270) or appeasement ceremonies (*śānti*) (see 63.16, which uses a rare designation: *makhamandira*), but some ceremonies need the building of a temporary and special one (73.16 for installation of images, 78.7 a *yāgaśālā* is prescribed for the installation of a tank); the same ambiguity seems to exist regarding the pavilion for bathing (*snānamaṇḍapa*) (see volume II, p.xvi), mentioned only once in the present volume, which is most probably a reference to its permanent type (see 55.63-64ab, about the marriage of the God and the Goddess).

II.1.3.3. *Sleeping room and audience-pavilion*

A sleeping room (*śayyāgṛha*) for the God is mentioned when dealing with the Marriage of the God and the Goddess (55.59-61) and with the ceremony regarding the tiara (70.72-74 and 78cd-80). However it is not clear if it is a special feature built for the occasion or the room where the mobile images of the temple are placed to rest every evening.

The 'audience pavilion' (*āsthānamaṇḍapa*) used especially for offering an entertainment to the god after a procession or to make Him

---

[25] According to chapter 85, offering-altars are of two kinds: the main one (*mahāpīṭha* or *bhadrapīṭha*) is placed in front of the sanctum near the flag-mast and the "small ones" (*kṣudrapīṭha*) are each placed in front of an Attendant deity shrine (with a special rule for the seven altars of Mātṛkā-s, see 85.7cd-9).

rest during the night is a permanent feature of a temple compound (see Volume II, p. xv). Here it is mentioned twice but without any detail about its form and arrangement; in the 'fish play' (*matsyalīlā*) ceremony it serves as the starting and returning point for the procession which brings the God to the place of performance and then back to the temple: when this place of performance is far away from the temple the procession occurs only twice, on the first and the last day of the ceremony (60.15-18), while when it is near, the God comes back every day to spend the night in this audience pavilion between two performances (60.23-26ab). The audience pavilion is also mentioned in the presentation of the ceremony of "collection of pearls' *(mauktikagrahaṇa)*: it serves for a kind of appeasement ceremony comprising a bath, an 'appeasement oblation', and a 'special' worship[26] when returning from the seashore (61.31-32ab).

II.1.3.4. *The* maṭha, *'house for ascetics' and 'school'*

The *maṭha* of which the installation is described in the chapter 77 is a religious building with several potential usages and it is often installed near a temple.[27] According to *Pūrvakāmikāgama* (20.13cd-14) it is, first, a place built to house travellers and ascetics (*naiṣṭhika*), and where are found foods and drinks, but it may also be just a habitation or else a school (*vidyāsthāna*). The last part of this definition is quite in accordance with *Amarakośa* (2.2.8), according to which a *maṭha* is an 'abode for pupils, scholars, and the like' (*chātrādinilayaḥ*).

From a practical point of view the *maṭha* more or less corresponds to the function as well as to the form that is designated as *sattra* (Eng.'choultry', French 'chauderie') ; actual examples of such *sattra-s* built in the vicinity of temples, are found for instance in Andhra Pradesh (see B.Dagens, *Entre Alampur et Śrīśailam*, Pondichéry, 1984, vol. I, p. 132-134 and Fig. 11). In modern times, pilgrimage cities of Tamilnadu such as Tiruvannamalai, comprise numerous mansions designated as '*maṭam*' (Tamil for Sanskrit *maṭha*) pertaining to different

---

[26] *Viśeṣapūjā* : see below II.3.1.2.

[27] There is a similar presentation of *maṭhapratiṣṭhā* in *Rauravāgama* (Kp. Chapt. 60: see N.R. Bhatt ed. vol. III, p. 166-169 and B. Dagens & M.-L. Barazer-Billoret, French translation Vol.2 p.427-429).

religious communities that house their members coming to attend the Grand festival performed once a year in the city.[28]

As regards the *Sūkṣmāgama*, it deals only with the installation ceremony of a *maṭha* without giving any hints about its use or its architectural features other than a short list of elements playing a part in the rites such as for instance the three main mouldings of the base (plinth, dado, band), the pillars and the entablature and the five places where the five *kalā*-s from Nivṛtti to Śāntyatītā are worshipped (77.18-19).

II.1.3.5. ***An abode for ancient images (*****paurāṇyāyatana*****)?***

In the chapter 60 which deals with the "Fish-play ceremony" (see below § II.4.5.2) it is told that the image of Śiva that is used for that ceremony may come from a *paurāṇyāyatana* (60.5ab); the same term is found twice in the chapter 76 (which deals with the Five-deities worship) and in both cases we tentatively assume that it designates a place where images of the five divinities may be kept/found (see 76.6cd and 29cd).

As a matter of fact, this name *paurāṇyāyatana* may be literally understood as meaning "an abode for old (things)". On that basis, our friend Shrī Sambandhan Śivācārya has proposed to take it as a designation of a place where the *images* are kept and which, though old – broken or too delicate – and hence no more in regular use, have not however lost their divine nature nor have been ritually deprived of it. This means that they may be used in case of necessity even if for the sake of safety they have been replaced by the new ones; if such images are not usually to be worshipped, they may however receive *naivedya* on occasions. This being the case we do not know anything about the aspect of such a building (which may be just a "godown" of a sort!).

II.1.3.6. ***Water-places and sacred trees***

A water place or/and a well are important features of any temple compound. Water-places of various types are mentioned here - tank, pond, or lotus-pond (see chapt.78) and wells (chapt. 80) - but very few specifics are given about most of them (none at all about wells). We just learn that a tank (*taṭāka*) is to be built with good quality stones or bricks and provided with steps (if it accords to one's wealth) and that it is to be located at the best in front of the temple, or to the north-east, north, south, south-east, or south-west of it (chapt.78).

---

[28] See for instance C. Guilmoto, M.-L. Reiniche & P. Pichard, *Tiruvannamalai – un lieu saint śivaïte du sud de l'Inde* – Vol. 5 : *La Ville* (Paris 1990), p. 89 ff.

As regards the sacred trees, the one where Śiva is considered to be present can be found near a temple of Śiva, but nothing is said about its precise setting (orientation, presence of a balustrade or some similar arrangement, etc.). Such a tree receives a special worship (*viśeṣapūjā*) which is described (79.3 and 6cd-9) while other types of sacred trees such as *aśvattha* and similar ones, get only the common (*sāmānya*) worship (79.2).[29]

II.1.4. Permanent or temporary buildings for specific ceremonies

Various temporary buildings may be established near the temple for the performance of some special or occasional ceremonies. Amongst the most outstanding ones is the 'provisional temple' which is a substitute for the permanent abode of the god. Most of the others are pavilions or the like: as usual, we get very often their names and usages but without any important hint about their appearance or their structure; thus for instance the 'beautiful shed' (*prapā atisundarā*) which is built for the Marriage of the God (55.19), the shed (*prapā*) built near the place where fish are found for installing the god who attends the *matsyalīlā* (60.20), or the hall where the pearls collected during the *mauktikagrahaṇa* are stored (61.28).

II.1.4.1. *Provisional temple*

The provisional temple is an important ritualistic element; it is referred to by various compounds literally meaning 'infant temple' that comprise one of the many words meaning "abode" prefixed by *taruṇa-* or *bala-*, both words that normally refer to an infant: the most common of these compounds, at least in the *Sūkṣmāgama* is *taruṇālaya*.[30]

The provisional temple is said to be of two kinds which correspond to the two circumstances that necessitate to build and use it as an abode of god. They are: the building of a new temple and the renovation of an existing one (56.2-3; 57.2-4; 75.); however there do not seem to be any material difference between the two types (see 56.3cd). It appears generally that in both cases the god stays in his temporary abode under the guise of a provisional representation; however it is sometimes prescribed to place the *permanent* image in a provisional temple during

---

[29] See below § II.3.1.2.

[30] In this volume the following terms are used: *taruṇālaya* (56.2; 57.2-3, 7, 11-12, 15, 37; 75.2, 49), *bālasthāna* (56.4; 57.4-6; 62.85), *bālagṛha/geha* (54.253; 56.25; 57.13; 75.3, 6,45-47), *bālālaya* (56.4, 75.51), *bālaharmya* (75.1), *bāladhāman* (75.16).See also the designation of the sanctum of that edifice as *bālagarbhagṛha* (75.36).

renovation works (see about the Goddess, 57.12-13ab). As regards the Goddess, She may have Her own provisional temple or Her provisional representation may be just placed in Śiva's provisional temple (see 75.45-46ab).

The provisional temple is constructed near the permanent one (56.4).[31] Nothing is precisely said about the material used for the construction but due to its temporary nature it is probably made of light material (such as wooden pillars, thatched roof or the like) and looks like a simple shed. It is square for Śiva, but oblong for Devī (75.6-7).[32] As regards its dimensions, we are told in one place that its width ranges from 3 or 4 cubits to 9 or 10 (75.5cd-6ab). However according to the chapter which deals only with the provisional temple of the Goddess, it is to be 7, 5 or 3 cubits wide for the first type while a half or a third or a quarter of the width of Her permanent temple for the second type (57.11cd-13).

II.1.4.2. *Installation pavilion*

The performance of an installation ceremony involves the building of an installation pavilion, which always follows more or less the same pattern as is shown by the three descriptions in this volume:[33] it is a square open pillared building provided with sixteen pillars with four entrances, each comprising a decorative arch (*toraṇa*). Inside there is a central altar surrounded by 9 or 5 fire-pits or even only one which can be replaced by just a sacrificial area of sand (75.19ab). A single fire-pit arrangement is prescribed for the installation ceremony of Nāga image (82.14). When the rite of sojourn in water is performed in a water place (*eg*. for installation of metal images) the installation pavilion is to be supplemented by a shed (*prapā*) built on the bank of the water place (see

---

[31] For the Goddess the installation pavilion is to be in front of Her permanent temple or to the north or the south or the north east of it (57.6cd-7ab); as regards Śiva it is to the east of His temple, or to the south, north, north-east or south-east of it (75.4-5).

[32] As seen above the oblong plan is the normal one for Goddess's (permanent) temple. However, according to chapter 57 the oblong plan concerns only with the second kind of provisional temple (used in case of renovation) (see 57.12 where it is said that the 'second type may be square *or* oblong").

[33] Pavilion for installation of Gaurī in Her provisional temple (57.15d-18ab), pavilion for installation of a provisional Liṅga (75.16-19ab), and pavilion for installation of a Nāga image (82.12-14). The pavilion for installation of Gauri in Her temple is not described (see 54.223-224) nor is the one for installation of manifest images of Śiva (see 73.16-17).

73.34); in other cases this 'sojourn in water' is probably performed in a 'bath pavilion' (permanent or built for the occasion).

II.1.4.3. ***Provisional buildings for ceremonies regarding tiara.***

The various ceremonies regarding the tiara (*makuṭa*) described in the 70th and 71st chapters seem to require the building of two or three pavilions, the most important being a *raṅgamaṇḍapa* and the others, a *yāgamaṇḍapa* (alias *makuṭamaṇḍapa*) and an *abhiṣekamaṇḍapa*.[34] The sacrificial pavilion and the consecration one are not described, while it is done for the *raṅgamaṇḍapa*. The last one is a pillared building provided with a stage (*raṅga*) to be used for the performance of music and dance (see for instance 70.81-84); it appears to be an important structure provided with 64 pillars of which the arrangement is not very clear; it is said to have four possible forms: it may be a pavilion (*maṇḍapa*), or a shed (*prapā*), or be like a *kūṭa* or a *vimāna* (70.12).[35] Whichever is the case, it is square with its corners closed by walls and it comprises four cardinal doors - each of them seems to correspond to a projection of the base - and it is surrounded by a portico (*alinda*) and a gallery (*saṃcārapaṅktikā* ?) (70.13-15).

II.1.4.4. ***Provisional buildings for various ceremonies.***

The vow of Gaurī (*gaurīvrata*) dealt with in chapter 59 requires the building of a huge square pavilion with 36 pillars which may be in the form of *maṇḍapa*, *prapā* or *kūṭa* (59.8-9, see above about these forms), but we do not get other details. The same may be said about the square pavilion with 16 pillars built in front of the temple for conducting the ceremonies to appease evils caused by various phenomena (62.120cd-121) or the *kūṭa* or *prapā* built on the seashore for the ceremony of collection of pearls (61.16-19).

II.1.5. General information on temple architecture

II.1.5.1. ***Categories of temples***

In this volume temples are sometimes deemed to pertain to more or less known categories (besides those which are specific to Goddess's

---

[34] To these features is perhaps to be added a sleeping-room (see above § II.1.3.3).

[35] These definitions may be explained probably in this way: a pavilion should be built in stone or brick and provided with a three level elevation and with a flat masonry roof; a 'shed' is a light building without base, its pillars being driven straight in the ground and its flat roof made up of palms or the like; a *kūṭa* is probably a kind of pavilion with a two- or four-slope carpentry-work roof; lastly, when the building is like a temple (*vimāna*), its roofing is probably a kind of storeyed superstructure.

temples and which have been already dealt with). One of them has already been mentioned (classification *śāntikādi*, see 54.36 and 168-177, see above § II.1.1.3) and we should leave it here as we should do for the well-known *nāgarādi* classification that appears here rarely: it is mentioned when the ratio between the size of an image of the Goddess and that of the temple in which it is to be installed is established (see 54.215-218), or when the necessary correspondence between the position occupied in this classification by a temple and that of the Liṅga it houses, is emphasized (84.1-4).[36]

Another classification establishes a clear distinction between 'man-made temples' (*pauruṣa dhāman*, 66.7ab) and 'self-generated' ones (*svāyambhuva dhāman*, 66.5). There is no problem as regards the first category which corresponds to ordinary built or excavated temples. More surprising is the second one which is defined as comprising temples 'without characteristics' (*alakṣaṇa*), 'many-coloured' (*bahuvarṇa*), 'moss-covered' (*saśaivala*) and 'made with one material only' (*ekadravyeṇa nirmāṇāt*); some of these qualifiers are very similar to those used to define self-generated liṅga (*svāyaṃbhuliṅga*).[37] This category of temples has been most probably extrapolated from that of the Liṅga in order to justify the re-use of old and worn-out temple buildings without embarking upon important renovation works.[38]

A last interesting category of buildings which may be used for worshipping gods has already been dealt with: it is that of *paurāṇyāyatana* where old images re-usable in case of necessity are kept (see above § II.1.3.5).

II.1.5.2. *Measurements and dimensions*

The chapter 54 dealing with the dimensions of the temple of the Goddess provides a detailed presentation of the *āyādi* rules which enable one to ascertain the auspiciousness of dimensions (54.40 ff.);[39] these rules

---

[36] Let us add a mention of a *nāgara* category in the confused description of a temple of Śrīkānta type (54. 196cd-198).

[37] See for instance the definition of Svāyambhuvaliṅga in *Ajitāgama* (4.72cd and follow.).

[38] See 66.6 where it is told that when a renovation of a building is necessary, that building is to be strengthened without any renewal of materials.

[39] About *āyādi* see B. Dagens, *Architecture in the Ajitāgama and the Rauravāgama* (New Delhi 1984) p.18-20. The series dealt with here are "gains" (*āya*) and "losses" (*vyaya*), "matrices" (*yoni*), "asterisms" (*nakṣatra*), "solar days" (*vāra*), and "parts" (*aṃśa*) ; calculation is given for each of them.

also applied for making the images and gods' ornaments are mentioned elsewhere in this volume in the chapters dealing with Nāga's image (see 84.4cd) and crowns (*makuṭa*, see 69.14-16).

As regards the measurements, we may mention the use of the 'intercolumniation' (*paṅkti*) as a relative length unit in describing the Goddess's temple (54.63-65) or the *raṅgamaṇḍapa* used for *makuṭa*'s ceremonies (see 70.13cd ff. where *aṃśa* and *bhāga* are used as synonymous with *paṅkti*).[40] We get also a detailed presentation of various measuring lines which are to be drawn concentrically when constructing a building (54.53 ff.).[41] Six such lines are more or less clearly defined and located:[42] the first and the most interior one (*mānasūtra*) corresponds to the limits of the façades of the main body of the planned building and to the given dimension of the planned building (amended in order to conform to *āyādi* rules), while the others mark respectively the limits of the projections jutting from these façades (probably pillars and the like) (*vinyāsasūtra*), the limits of the base (*dhārāsūtra*), that of the socle (*upapīṭhasūtra*), that of the adjusting layer (*prakṛtisūtra*) and lastly that of the foundations (*homasūtra*). However the socle being an optional feature, the *upapīṭhasūtra* is to be omitted when it does not exist.

II.1.5.3.*Architectural elements*

The six levels of temple elevation are defined as being the '(main) limbs' (*aṅga*) of the temple (see 66.59-60ab, and below for speculations on the temple deemed to be the body of the god). There is a detailed description as regards the Goddess's temple (chapt. 54): its richest part deals with the base and supplies an important corpus of sixteen types of base (54.58-113 and table pp.xciii-xcvi).[43] The interesting point is that eight of these types are said to pertain to Pādabandha category, while the other eight belong to Pratibandha one. These two names appear very often in architectural treatises but they get here an unusual definition which rests on the profile of the torus, a main moulding of the base. In South-Indian architecture the torus (deemed as *kumuda*, *kumbha*, *kairava*, etc.) is said to be either 'rounded' (*vṛtta*, *suvṛtta*, etc.) that is to say semi-circular (as in classical western architecture) or 'octagonal'

---

[40] About this unit see Vol. II, Introduction p. xv.
[41] About these lines see Dagens 1984 § 2.5, or *Mayamata* 6.19ff.
[42] Each line is located by its distance from the preceding one.
[43] This corpus does not include the three types of base prescribed for pavilions and described in chapter 51 (types Subhadra, Sumaṅgala, and Kaubera, see vol. II p.clxiii)

(*aṣṭāśra*, *vasvaṃśa,* etc.), which is in fact, like a half-octagon or a chamfered band.[44]

According to the *Sūkṣmāgama* (see especially 54.117-118), Pratibandha bases are defined by opposition to Pādabandha ones as being provided with a *rounded* torus, which implies that for Pādabandha bases the torus is *not rounded*, that is to say it is *octagonal* (see *vasvaṃśa,* 54.117). More surprising however is the usage ascribed respectively to each of the two categories: Pādabandha bases are to be used for Goddess-temples located at the cardinal and intermediary directions of the Śiva temple, while Pratibandha types are prescribed when these temples are located *between* these directions (see above and 58.114-116); however such a distinction is valid only when the temple is located in one of the five enclosures of a Śiva temple (see 58.116cd).

Generally speaking, real-life monuments tend to have simultaneously these two types of base: its base is provided with a moulding fully homogeneous on the whole façade apart from the huge torus which constitutes its median moulding and which is at some places rounded and at others octagonal. Fine examples are provided by Śiva Rūpalasaṅgameśvara and Śiva Bhujaṅgeśvara temples at Saṅgameśvara (Kurnool District, Andhra Pradesh), two late Rāṣṭrakūṭa monuments: there the torus is octagonal on the central panels of the temple main body façades and rounded on its side ones.[45] Most interestingly a similar arrangement is found at the already mentioned *Goddess's* temple set in the 2nd enclosure of Śiva Airāvateśvara temple at Darasuram.[46]

The description of the base is supplemented by that of the gargoyle (*nāla*) through which liquids poured on the divine representation are drained out of the sanctum; this description which does not provide the precise positioning of the gargoyle on the face of base, is quite classical but it suggests metaphorically that the gargoyle is slightly sloping by saying that it is 'like a horse's neck' (*aśvakandharasadṛśam*) (54.121cd-127ab)!

Description of other levels of elevation are far more classical than that of the base; we may note however that thirteen types of pillars are

---

[44] See for instance Dagens 1984 §3.7.

[45] See B.Dagens, *Entre Alampur et Śrīṣailam – Recherches archéologiques en Andhra Pradesh* (Pondichery 1974, vol. I, p. 548 and 563, vol. II ph. 795, 832-833 and pl. XX.

[46] See F. L'Hernault et al., *Darasuram*, Paris 1987, vol. I p. 67, and vol. II pl. archi. XX and XXI)

listed and summarily described (54.130-137) and that mouldings of corbel-capitals and of finial get detailed enumeration (54.139-147 and 159-160). As regards other architectural elements such as doors, false dormer-windows (*nāsikā*) or aediculae and other decorative structures, very few details are given but we get, for instance, hints about the relation between the height of big false dormer windows set on the roof and that of the finial topping that roof (54.161cd-164).

II.1.5.4. *Renovation works*

A full chapter is dedicated to the renovation works regarding the temple, its annexes and the divine representations housed in it (chapter 66). Renovation works are also alluded to, when dealing with the damages caused by some extraordinary phenomena (see for instance 62.52cd ff. or 84-85). Like the building of the temple, its renovation involves two responsible persons, the priest in charge of the rites (especially the re-installation ones) designated as a *sthāpaka* and the architect (*sthapati*), who acts under his orders (see 66.68 ff.). The necessity of renovation works is emphasized: once it has left an image in which it resided, the divine power (*śakti*) will merge with Śiva after 12 years, which will make the temple empty; to avoid that, a full renovation is to be done, which is a renewal of the temple construction (*navīkaraṇa*) from the initial ploughing to the installation of the image (66.61cd ff.).

II.1.6.Speculation about the temple and the liṅga

While dealing with renovation, the 66th chapter also gives an important passage regarding the complementary nature of the temple and the Liṅga and also alluding to the main teaching on the subject: 'the temple is told to be the body (*deha*), while the Liṅga is the soul (*dehin*)' (66.52-61ab). This sentence is also found in other āgamic texts (*e.g.* *Pūrvakāraṇāgama* 70.56ab) while vv. 66.52 to 58 of the *Sūkṣmāgama* are found quoted in a different order in Vedajñāna's *Śaivāgama-paribhāṣāmañjarī* (3.120-124ab). This passage has already been dealt with in a paper of which we will summarize here some of the main points.[47]

The first definition just quoted is followed by other equivalents, through which it appears first that the temple is the 'gross liṅga', the

---

[47] See B. Dagens, 'Le temple corps du dieu', in N. Balbir and G.-J. Pinault (eds.), *Langue, style et structure dans le monde indien – Centenaire de Louis Renou...*, Paris 1996 p.355-383 [reprinted in B. Dagens, *Traités, temples et images du monde indien – Etudes d'art et d'archéologie*, Pondichéry-Paris, 2005, p. 125-149].

Liṅga in the sanctum being the 'subtle liṅga'. This subtle Liṅga is analogous to Sadāśiva inside whom is the (supreme) Śiva. It results that the temple which is the abode of the material Liṅga becomes this one, while this material Liṅga is seen as a subtle form in which supreme Śiva, who is non-manifest and the highest and the first *tattva*, resides. Thus, the temple and its contents become a full representation of Śiva under his three forms: manifest (*sakala*), intermediary (*sakala-niṣkala*) and non-manifest (*niṣkala*) (66.52-55).

Then the equivalence between the temple and the material Liṅga is taken up again but in a very practical way: it is prescribed that when the Liṅga is missing (but the pedestal still there!) the temple replaces this Liṅga in the rituals (worship and offering of *bali*) and that the rites will remain fruitful as long as the temple will stay. This prescription ends with a double conclusion: first the temple - from its regulating course (*bhauma*) set below the base up to its finial - is the image (*or* the form) of Śiva (*śivarūpa*) and then the soul (that is to say the Liṅga) will not abandon the body (that is to say the temple!) as long as this body is complete (66.56-58). This return of the metaphor of the body leads naturally to the description of the body through the listing of its limbs (*śarīrāṅga*!) which are the six levels of elevation and various decorative elements (66.59-60ab). Lastly we go back to the ritual through an unclear sentence where it seems to convey that to use a temple that is incomplete due to the lack of its main limbs or other ones (*aṅgahīnādinā*) is like performing a worship without mantras (66.60cd-61ab).

To end this topic, let us say that the same 66th chapter refers to the well-known but supposed etymology of *liṅga* being considered as a derivative of the root 'LĪ' (see 66.55ab): This etymology is mentioned in various Śaiva texts such as *Rauravāgama* (Kp.59.212) as well as *Śivadharma* (I.3.23), but also in a Buddhist treatise, the *Kāraṇḍavyūhasūtra*, which uses it to mock Śaivite doctrine.[48]

II.2. Iconography and related topics

The divine representations – 'manifest' (*sakala*) such as the images or 'non manifest' (*niṣkala*) such as the Liṅga – are omnipresent in this volume. However, most of the time they appear without being described in the presentation of the numerous rites in which they occupy a more or less conspicuous part. Their materials and dimensions are more

---

[48] For full references see B. Dagens & M.-L. Barazer-Billoret, *Le Rauravāgama...*, Pondichéry 2000, Vol.2 p.425 (fn.123).

often dealt with than their iconographic features. This being the case, some hints about the characteristics of the representations are found in chapter 66, which deals with the renovation work. While the Nāga is the only deity for which we get a precise description of its image in this volume (see chapt. 81) there is scanty information about the Liṅgas. We get descriptions of Sahasraliṅgas and other similar ones (chapt. 67) and of Bāṇaliṅgas (chapt.84). As regards the ornaments, the tiara (*makuṭa*) meant for a statue or a Liṅga is described in chapt. 70 (see also chapt. 71-72), and the 'halo of light' (*prabhāmaṇḍala*) which can surround the images is dealt with in the 83rd chapter.

II.2.1. Various types of representations

II.2.1.1. *Provisional representations*

The representations dealt with in this volume enter in several categories. The one that is most often referred to is the provisional image or the Liṅga, which mainly concerns representations deemed as 'young, infant' (*bāla*, *taruṇa*) and that are used as substitutes to the permanent ones which are not yet in use or are temporarily out of use (due, for instance, to construction or renovation works in progress in the temple). The provisional representations of this kind are installed in a provisional substitute of the permanent temple (for the architecture of this *bālālaya* or *taruṇālaya*, see above § II.1.4.1).

As regards the Goddess (57.8-9c), we are told that Her provisional image (*bālabimba*) is to be made with various materials – stone, metal, clay or wood (from *śamī*, *bilva*, *madhūka*, *aśvattha* or *udumbara* trees) – and that it is to be "provided with the prescribed characteristics", which seems to imply that such a provisional image is to follow the same iconographic rules as that of the permanent one which it replaces (even if it is smaller).[49]

The rule regarding the provisional Liṅga (*bālaliṅga*) is slightly different (see 75.9-10): it is to be in wood (*aśvattha*, *udumbara*, *plakṣa*, *śamī*, or *khadira*), stone, or metal, and it does not comprise the 'lines' (figuring the frenum, etc.) which are the main iconographical characteristics of regular man-made Liṅgas; such an absence means that the provisional Liṅga is a simplified and probably smaller form of the permanent object it replaces.[50]

---

[49] Its height may be from 12 to 20 digits only (57.9d-10)

[50] The provisional Liṅga seems to have a height from 12 to 27 digits (75.7cd-8ab); however these proposed dimensions are said to be those of a '*bālabimba*' (lit.

Provisional images and Liṅgas are to be provided with a pedestal which is described by the same half verse as regards the provisional image of the Goddess and the provisional Liṅga: it can make a single piece with the representation itself or it can be separate and made of bricks (57.11ab=75.11ab). A last and important characteristic of these provisional representations is that they are to be discarded when the permanent representation is again installed and put in use (see 54.253-254ab).

The provisional status of the representations dealt with up to now is a result of their nature of temporary replacements of permanent ones. However it appears that two special ceremonies dealt with in this volume need the special making of representations which could thus be deemed as 'provisional'. But these possibly provisional representations are never deemed as 'infant' or 'young' (*bāla*, *taruṇa*), and there is no hint about their probable discarding after the ceremony for which they had been made.

The first such case of specially made representation is mentioned in the description of the "Fish-play" (*matsyalīlā*) ceremony (see chapt.60 and below § II.4.5.2). For this ceremony, three kinds of images may be used: the best one is a "consecrated" image, the medium one an "old" image (which is no more in normal use but has been kept in a special place), while the inferior one is an image 'made for the occasion' (*sadyo niṣkṛtam*) (60.4cd-5). No further details are given and the description of the ceremony is very allusive (see 60.42-44, and below § II.4.5.2). The second case concerns the *Mahāśāntivrata* ceremony (chapt. 67 and below § II.4.3.2). For this ceremony either numerous individual Liṅgas or a *sahasraliṅga* (or some variations of it) are to be 'prepared' *or* 'made' (*prakalpayet*);[51] various materials may be used amongst which are mentioned the 'earth' or some 'mineral' (*dhātu*) as well as specific 'temporary' materials (*kṣaṇika*),[52] or precious stones: the mention of earth and of 'temporary' objects suggests that these Liṅgas are or can be

"provisional image"): this being the case it is then told that the 'head' of that *bālabimba* is umbrella-shaped (*chatraśīrṣa*), which is a well-known feature of man-made regular Liṅgas (see for instance *Mayamata* 33.92cd-93); thus it appears that the word *bimba* is used here with the general meaning of 'representation' (or that it is a textual mistake for *liṅga*).

[51] About *sahasraliṅga* and its variations bearing 10,000, 500, 250, 108 or 25 images of small liṅga-s, see 67.21cd-27ab and below § II.2.1.2b.

[52] The 'temporary' liṅgas may be made of cow-dung, ashes, sandal past, etc.

of provisional nature; however this chapter does not provide any more hint on this point and it does not mention a possible discarding of the Liṅga at the end of the ceremony. Let us add that when this ceremony is performed with a single Liṅga of *sahasraliṅga* type, the worship is rendered to the image of that Liṅga reflected in a watery area (*vārimaṇḍala*) arranged around it, thus emphasizing strongly the 'temporary' character of the worship-object (see 67.53-63).

To conclude let us say that some reasons may lead to the use of *de facto* provisional representations in some ceremonies but that their provisional status is in no way connected with the role they play in the ceremony, contrary to the 'infant' forms" of permanent representations, which must necessarily disappear when the permanent ones start to occupy (or re-occupy) their place.

II.2.1.2. *Permanent representations*

The permanent representations – thus opposed to the provisional ones just dealt with – enter themselves in various categories such as fixed (*acala*) or movable (*cala*) ones for instance. For the sake of clarity we shall deal separately with images and Liṅgas as they often present different cases.

II.2.1.2a. *Images*

As regards the images some general rules are given in various chapters. Thus, the 73rd chapter which deals with the installation ritual of images (*sakalasthāpanavidhiḥ*), contains a clear definition regarding the fixed and movable images: a fixed one is provided with a proper sanctum (*garbha*, here an apocope for *garbhagṛha*), it is to be at its own place and firmly settled there; on the contrary, a movable one has not a proper sanctum and may be everywhere' (*sarvatra*) (73.8-9). However this definition is related to the images placed *inside* the temple only; other images are placed on the outside walls of the temple such as the four images of the deities occupying the false dormer windows located on the four sides of the roof of the Goddess's temple (54.211cd-214): no details are given about them apart from their names and positions. The omission of such images in the definition given in chapter 73 is probably due to the fact that they do not play a role in the normal ritual life of the temple even if they make up an important and very conspicuous part of its divine inhabitants.

Besides, we must also mention the images installed "in the wild" such as the Nāga's images which can be in a temple but also 'on a

mountain, on the bank of a water place, in a garden, in the roots of a banyan, or near a sacred tree' (see 82.5-6).

The already quoted 73rd chapter (*Sakalasthāpanavidhiḥ*) contains a list of materials used for making permanent images;[53] other slightly different lists are also found in this volume: thus when dealing with the renovation it is told that an image may be made of clay, wood, metal or stone (66.11), followed by a hierarchy of a sort established between these materials.[54] As regards Nāga's image,[55] a long list of materials is given (gold, silver, copper, stone, bricks, wood, and the ten kinds of earth,[56] see 81.2) but the image of Nāga of which the installation is described in the next chapter is made with a stone fetched according to the rule (82.3ab).

As regards the dimensions, a detailed rule regarding the Goddess's image to be installed in the sanctum of a temple is given in the 54th chapter (*kāmakoṣṭhavidhiḥ*): the height of the image is worked out in relation to that of the pillars or the base of the temple (mode *nāgara* or *drāviḍa* respectively) or to the width of the sanctum (mode *vesara*) or to the height of the sanctum door ('common rule') (54.215-219); whichever is the case, the chosen dimension is to be checked as regards the *āyādi* formulas (see above § II.5.2) and proportions of the images are to follow the 10 *tāla* medium mode[57] (54.220).

The height of Nāga's image goes from 1 to 24 cubits (with increments of 8 digits) and is to be checked as regards *āyādi*; the proportional digit for this image is to be 1/100 of its height (81.2cd-4ab):

---

[53] See 73.7: stone, jewel or metal, plaster, clay and wood as well as painting on a wall. It is pointed out that the placing of precious stones at the base of an image is not performed for the images made of precious stones or for the painted ones (73.10ab)

[54] See 66.15-16ab: a wooden image is superior to a clay one, stone is better than wooden one, metal better than stone, jewel better than metal, but gold superior to any other material!

[55] See 81.2: gold, silver, copper, stone, bricks, wood, and the ten kinds of earth (?).

[56] A list of ten kinds of earth has already been given in chapter 41 (Worship of the Liṅga with earth) but it was about a special ceremony pertaining to royal magic aimed at giving to the king a paramount power over a coveted kingdom (see Vol. II p. xl-xli, cxxxvii and 295-296 [41.3cd-6ab]). Here the text is most probably alluding to the more classical list of ten kinds of earth taken from a river, a pond, a wheat field, a mountain, an anthill, a crab's hole, a ploughshare, the horn of a bull or of a water-buffalo, and from an elephant's tusk respectively (see *Mayamata* 12.5).

[57] See for instance B. Dagens "Māna in the Arts: Architecture and Image-making", *Kalātattvakośa - a Lexicon of Fundamental Concepts of the Indian Arts*, vol. II: Concepts of Space and Time (IGNCA, New Delhi), 1992, p.267-283.

this does not tally with the usual *tāla* system: for instance, according to *Ajitāgama* (36.27-37) the image of Nāgendra follows the superior type of *navatāla* categories and comprises 112 digits.[58] For this image of Nāga, *Sūkṣmāgama* provides a full set of proportions combined with a general description of the image. This description starts by the head: first the proportions of the face and hood are given, and then the details of the eyes, ears and fangs (which are like lion's ears and fangs); after the headdress which is a matted-hair or a cloth one has been dealt with, we are told that there are 7, 5 or 3 hoods (81.4cd-11ab). Then come the proportions of the body which thins down to its tip; this body is coiled three or five times (and is set on a pedestal); however the measuring line (on which is measured the height) is to go straight from the nostrils to the tip of the body and its value can be 1 to 3 digits more or less for the sake of beautifying the image (81.11cd-13). The preceding description is a general one, and it is in the next chapter (dealing with the installation of Nāga) that the image is set in position: there we learn that it may be of two interwoven snakes (with or without a Liṅga set between them) or that of one snake only (which may be five-faced or single-hooded) (82.3-4ab).

II.2.1.2b. *Liṅgas*

As regards permanent Liṅgas, classical categories of regular Liṅga such as the Svastika, Śaivādhikya, Vardhamāna, and Samakhaṇḍa series that are referred while dealing with the position of Gaurī's temple, (54.10cd-14ab) are just mentioned.[59] We do not know if the so-called 'puranic' Liṅgas (*paurāṇikaliṅga,* 66.38-44) are regular Liṅgas. According to their name they may be either Liṅgas made in conformity with the rule given in a *purāṇa* (as opposed to that given in the *āgamas*?) or, perhaps, Liṅgas pertaining to a series of 18 corresponding to the 18 *Mahāpurāṇas*: such a series might be similar to that of 28 liṅgas which is found in the outer enclosures of some big South-Indian temples (see for instance at Vṛddhācalam or Tiruvidaimarudur)[60]. This being the case, no details about the characteristics of these 'puranic' Liṅgas are found here.

---

[58] See Dagens *ibidem*.

[59] About this series see for instance *Mayamata* 33.73 ff.

[60] In the available Āgama-s we do not have any explicit mention or reference to such a practice of installing either 18 or 28 Liṅga-s in a temple. But there is a chapter by name *Āgamapratiṣṭhāvidhiḥ* in the unpublished Aṃśumadāgama (IFP Paper Transcript T. 3, pp. 7-14) as well as the 2nd chapter called *Tantrāvatārapaṭalaḥ* of the unpublished

Sahasraliṅgas and other similar (provisional or not) Liṅgas used in the *Mahāśāntivrata* ceremony (see above) are variations of the regular man-made Liṅga on which are sculpted or engraved small Liṅgas. They are called *alpaliṅga* ('small liṅga'), *jāpaliṅga* ('liṅga for the recitation of mantras'), or *kalpaliṅga* ('liṅga for rites'[?]).[61] Such miniature Liṅgas are to be arranged according to precise rules on the main one of which they are a simplified reduction: they are devoid of lines and are provided with a *nandyāvarta* liner as pedestal (see 67.27-31). A proper *sahasraliṅga* comprises 1000 of these small liṅgas, while the variations dealt with here, comprise 10,000 small liṅgas or only 500, 250, 100, or 25 ones (see 67.21cd-27ab).

Amongst the Liṅgas deemed as natural and appearing in this volume, the well-known Svāyambhuvaliṅga is just mentioned (but several times) in the 66th chapter dealing with renovation. To the contrary Bāṇaliṅgas are dealt with at length in the 84th chapter, the surprising point being nothing is said about their origin (these Bāṇalingas are usually said to be pebbles from some sacred rivers such as the Narmadā). This being the case, we first learn that they may be 'fixed' (*sthāvara*) or 'mobile' (*jaṅgama*), the fixed ones being installed in a temple while the 'mobile' liṅgas are used in daily worship by the initiates (84.1-3ab). Regarding the fixed ones, it seems that they are of four types (Nāgara, Drāviḍa, Vesara and Miśra), corresponding to a well-known series of temple and Liṅga types, but we are not given any indication about the characteristics of each of these four types of *bāṇaliṅga* (84.5).[62] The characteristics of the *bāṇaliṅgas* are: they are devoid of the rounded top and of the lines, irregular at the base but not at the top, they have no

---

Vīrāgama (IFP Paper Transcript T. 29, vv. 24-82) which describe, in detail, the measurements of the 'book of Āgama' [*pustakam*] written either on the *bhūrjapatra* or on palm-leaves (*tālapatra*), the method to prepare such a book, the procedure for installing the book of Āgama in the temple, etc. It may also be added that there were 28 Pāśupata Yogācārya-s, considered to be the incarnations of Śiva in the Kaliyuga, mentioned in some early Purāṇa-s such as the Kūrmapurāṇa, 1: 51 along with a list of names of their disciples. See Kūrmapurāṇa, I: 51: vv. 9-26.

[61] *Jāpaliṅga* and *kalpaliṅga* designations are found in some manuscripts: see critical apparatus readings of R/2 and Ū about 67.27c and 67.28c. Such appellations may be connected to the mental nature which can be that of such small liṅgas (see also below).

[62] About Nāgara (etc.) Liṅgas see *Mayamata* 33.40-48 and about the use the terms *nāgara* (etc.) see *Mayamata* (IGNCA edition) vol. I p. 321 fn. 31 [*ad* 19.35-38)

face,[63] and lastly they are triangular or rounded (?)[64] (84.6-7ab). Some details are also given about their pedestal such as the variations between the pedestals of fixed and mobile Liṅgas along with the ruling that the assembly of the liṅga and the pedestal should be according to Āgamic prescriptions and that it is to be done for the *svāyambhuliṅgas* and similar ones[65] (84.7cd-14).

The topic of the *bāṇaliṅga* as a personal liṅga (*iṣṭaliṅga*) is taken up again but in a new way in the second part of the chapter (from 84.15). Such a Liṅga - collected from a mountain, a forest, a river or a water place - is to be provided with a pedestal cut in a stone which is a 'female' one [66] in accordance with the (male) one from which the Liṅga is made, its colour being white (etc.) for Brahmins, (etc.) (84.17cd-18ab). Worshipping such a personal Liṅga fulfils what is personally desired[67]; there is no difference between a *bāṇaliṅga* and a personal liṅga, and one is not at fault in worshiping them (84.18ab-20). Then there is a somewhat muddled comparison between the Liṅga intended for public worship (*parārtha*), which gets the required characteristics (*i.e.* rounded top and lines), and the one meant for private worship (*ātmārtha*) which is devoid of them; both of them may be worshipped but one is to follow the instructions of one's master, the *ātmārtha* liṅga being always to be used by *pratiloma* and *anuloma* classes; lastly, the *parārtha* liṅga is installed

---

[63] It is explained later (84.11b) that the Liṅga gets no lines and that it has no marked face (probably in opposition to the regular Liṅga of which the face is marked by the lines).

[64] The meaning of *tryaśra* (lit. "triangular") is not very clear here, but it is perhaps 'prismatic' which may suit well to some pebble clearly originating from broken stones of which the edges have been eroded.

[65] This refers probably to the rules about *aṣṭabandha* mortar (see for instance *Rauravāgama* Kp.chapt.61 or *Dīptāgama* chapt. 57 (*Aṣṭabandhanavidhiḥ*) and *ibid.* Vol. II, p.35-36 and 565-570. Irregular liṅgas such as *svayambhu* or *bāna* ones do not follow all the rules regarding the regular Liṅga (see for instance above about rounded top or lines) but they are however to be fixed in their pedestals like the regular ones.

[66] About the 'gender' of stones see B. Dagens 'Genres, sexes et âges de la vie dans les traités d'architecture et textes apparentés' reprinted in B. Dagens, *Temples, traités et images du Monde indien – études d'histoire et d'archéologie,* rassemblées par M.-L. Barazer-Billoret et V. Lefèvre, Pondichéry (Publication du Département d'Indologie) – Paris (Presses Sorbonne Nouvelle) ; 2005, p. 151-179.

[67] There is a pun between the personal liṅga (*iṣṭaliṅga*) and the desired fruit of its worship for the devotee (*iṣṭakāmya*).

in a village, etc. while the *ātmārtha* one, in the house (of the devotee) (84.24-26).

II.2.2. Ornaments

The tiara (*makuṭa*), dealt with in the 69th chapter, is to be placed on the head of Śiva's image as well as on that of the Liṅga (69.2cd); it is of three types but only the matted-hair one (*jaṭāmakuṭa*) is described here.[68] It is to be made in gold, of which the quantity is bigger when the ornament is intended for a Liṅga than when it is for an image (66.3-6);[69] its size is in proportion to the image or the Liṅga (66.12-16). On it are drawn plaits of matted hair (*jaṭā*), some being with loops (*pūrita*); at the base is a diadem (*lalāṭapaṭṭa*), while the top is made up like a bud (*mukula*); the tiara bears Gaṅgā and the moon crescent on its left side and on its right one the snake as well as *arka* flowers; besides, there may also be precious stones, etc. arranged as necessary (66.21cd-24ab).

The halo of light (*prabhāmaṇḍala*), described in the 83rd chapter, is made either in gold, silver or brass and is intended for encircling an image in order to beautify it. It may comprise three concentric haloes – fire, sun, and moon – or only two or one: these haloes rest on two lion-like or *makara*-like side-supports and they go down to the knees or to the middle of the legs of the image. The central halo is that of fire, and it is surrounded by that of the sun and then by that of the moon. The details of their ornaments are given. The fire halo comprises several small fillets, the first one forming a row of pearls, then come rows of half-moon motives, and lastly a row of seven or five flames. The main décor of the two other haloes are a row of 27 flowers and another of as many buds, accompanied by other motives.

II.2.3. Renovation works

The images and Liṅgas may be subject to renovation works. Regarding images the general rule is to remove that which is worn out, to throw it away in water or to bury it and then to replace it with a new one.[70] The new image is to be made with the same materials and the same

---

[68] The two other types mentioned here are the *kirīṭa* (a proper jewellery tiara) and the *karaṇḍaka(-makuṭa)* a kind of basket-like headdress.

[69] The need of more gold for the Liṅga's tiara than for that of an image may be due to the fact that the "head" of a Liṅga is commonly wider than that of an image; however it may also be just a mark of the superiority of the *niṣkala* Liṅga over *sakala* images.

[70] This being the case, it is possible that some 'old' images are replaced by new ones without being fully discarded and are instead kept in some special place (see above § II.1.3.5 about *paurāṇikāyatana*-s).

set of proportions as the old one, its size being however either similar or superior to that of the old one (66.11-17). However there is a special rule for the big metal images: it is only the part (*aṅga*) that is worn-out which is to be replaced by a new one. But if it is the head (*uttamāṅga*) which is damaged, the whole image is melted and then a new one is made with the same characteristics (66.44cd-46).

As regards Liṅgas, renovation rules found here (see chapter 66) deal only with some special categories (*svāyambhuva*°, *bāṇa*° and *paurāṇikaliṅga*) and with the pedestals; nothing is said about the renovation of ordinary man-made Liṅgas. As usual, it is ruled that *svāyambhuvaliṅgas* are not to be renovated (66.1-4ab); more than that, they can remain in use even if they have been damaged by fire (66.26ab). The rule is different for the *bāṇaliṅgas*: a *bāṇaliṅga* must be kept if it has been only slightly damaged and it has lost less than 3 digits of its height; however if the loss is bigger it must be thrown away in the ocean and replaced by another one (66.36cd-37). The *paurāṇikaliṅga-s* are to be renovated if they have lost more than one *yava* in height; such renovation must be performed in accordance with the treatise used for the installation of the old Liṅga; however if the treatise is unknown, one is to follow the tradition (*pāramparyeṇa*) (66.38-39).

As regards the pedestals for Liṅgas, rules differ according to the type of Liṅga. For the *svāyambhuvaliṅga* and similar ones the renovation of a brick-pedestal is to be done by cementing it again, while for a stone one the missing part must be replaced (unless it is less than a digit, in which case there is no fault); when the pedestal is fully replaced, the new one must be in accordance with the Liṅga (66.18cd-21). As regards man-made Liṅgas, the worn out pedestal should be immediately removed and thrown out in the ocean and if it is in stone, the new one must also be made in stone with the same characteristics and a size equal or bigger (66.22-24). If need arises, the renovation may be limited to the renewal of the eight-ingredient mortar (*aṣṭabandhana*) for fixing the Liṅga into the pedestal socket (66.25).[71]

II.3. Common rites, festivals, mantras, etc.

II.3.1. Daily worship and other common rites

Nothing very new is found in this volume about daily worship except the atonement rules regarding it (see below § II.4.1). However

---

[71] For a detailed description of the process see *Dīptāgama* chapt. 57 (*Aṣṭa-bandhanaviddhiḥ*) and *ibid.* Vol. II, p.35-36 and 565-570.

some interesting (if not always very clear) details are given regarding the worship of the 'five divinities' (chapt. 76). Besides, a worship deemed as 'special' (*viśeṣa*) is mentioned many times, most often without any explanation except in two cases which allow to define it as a similar ritual that may be added to the regular daily worship. Amongst the other common rites appearing in this volume the most important one is the distribution of *bali* offerings, which is mentioned in several contexts.

II.3.1.1. *Worship of the five divinities*

These five divinities are dealt with in chapter 76 (which is also found in *Aṃśumadāgama*, see above § I.4.3). Deemed as 'manifestations of the five lineages' (*pañcagocaramūrti*) they are Śiva, Viṣṇu, Durgā, Gaṇeśa and Skanda, Śiva being the chief of them, as stated more than once (see 76.3cd, 19ab, 34c). Their collective name of *pañcagocaramūrti*, seems to refer to the five lineages of Śaivite initiated devotees, each lineage corresponding to one the five faces of Śiva and being descended from the Sage initiated by this face.[72] In the *Rauravāgama* the 49th chapter of the *Kriyāpada* dealing with the 'village deities festival', presents a group of five *grāmadevatā*-s which are more or less connected with the five lineages:[73] this group comprises the same gods as that of the *Sūkṣmāgama* with the noteworthy exception of Śiva, who is replaced by Śāstā, but this group is clearly under the leadership of Śiva, while several details provided in the *Rauravāgama* chapter have similarity with those found in the *Sūkṣmāgama*.

As regard thes *Sūkṣmāgama*, it does not provide any hint about the five lineages themselves, while the five divinities appear as a divine group headed by Śiva, of whom the representations may be arranged in various ways, as already mentioned (see above § II.1.2): together in a same place but each in a separate shrine (like in Tirupparankunram cave), or Śiva may be in the centre and the four others all around in a gallery or in separate shrines (76.36cd-41ab). A third possibility would be to have each of them installed in a fully independent shrine. This last arrangement could be implied by the definition of their worship given at

---

[72] See *Diptāgama* 22.16-19ab and 40-47ab, and for references *Dīptāgama* Vol. II p. 37-38 and 456-457.

[73] See *Raurava* Kp.49.1cd-2ab (*vighnarājo guho viṣṇur durgā śāsteti pañcakam// pañcagocaramūrtyādi śivavad grāmadevatam/*), 6cd-7ab (*śivasthānasya bāhyeṣu pañcagocaradhāma tat// bhavet tatsthānaṃ sarveṣāṃ bāhyabhittyekam ācaret/*), and 10cd (*pañcagocaramūrtīnāṃ sthānaṃ tu bāhyadeśake/*).

the beginning of chapter 76, according to which the worship of the five divinities is of two kinds – 'independent' (*svatantra*) or 'dependent' (*paratantra*) – though the explanation provided is not very clear (76.4-8ab).

The leadership of Śiva is emphasized in the description of the respective worship rendered to each of the five gods. For this worship, Śiva is surrounded by his five circles of attendants and the ritual is to follow the rule given in the *Śivapūjāvidhipaṭala* (chapter 5, see Vol. I), while the other divinities are surrounded by their inner circle only.

II.3.1.2. *'Special' worship and tree-worship.*

A 'special worship' appears in the ritual regarding the installation of a tank (see 78.17-18, 31-32), but it is mentioned many times regarding the appeasement of supernatural phenomena[74]; in both cases no explanation is given. However a first element of definition is found in relation to an episode of the "fish-play" ceremony described in chapter 60 (see § II.4.5.2): there it is told that a 'special' worship follows a 'daily worship' (60.25), which leads us to assume that the 'special' worship is to be seen as a supplement to the ordinary daily worship.

Things become clearer in the description of the worship of sacred trees, where a 'special' worship opposed to a 'common' one is described (chapt. 79). Tree worship is first said to be of two kinds: it is a 'common' one (*sāmānya*) when it concerns *aśvattha*-s and similar trees, that is to say those which are often deemed as 'sacrificial trees' (*yajñavṛkṣa*) which are of common use in fire rituals. On the other hand, the worship is 'special' (*viśeṣa*) when it concerns a tree growing in a temple and considered as a representation of Śiva (lit. "where stands the presence of Śiva"). This special worship is to follow the morning session of daily worship (79.4ab). It comprises several operations which are listed. First there is the purification (etc.) of the place in front of the tree, then the announcement of the auspicious day, the consecration of ingredients and the preparation of holy waters; then comes the worship of Gaṇeśa, followed by that of the door and the cleaning of the tree (*vṛkṣaṃ prakṣālya*?). That done, the priest installs a throne and places the main Manifestation on it 'as told before'; the tree is then visualised as Śiva (*śivamaya*) and the usual acts of reverence are performed (bath, offerings of cloth, garland and perfume, rice, incense, lamp, ashes, and betel).

---

[74] See 62.46, 50, 52, 54, 60, 64, 71, 72, 76, 81, 102, 106, 113, 129, 142.

Lastly it is added that this worship is performed each day either once, twice or thrice.

From that, we may conclude that a so called 'special worship' is an additional worship performed after the regular one (as it was precisely told in chapter 60, see above). If we compare it with the regular daily worship as it is described for instance in chapter 5, we would say that the special one comprises, perhaps in a shortened or simplified form, the main operations of the regular one with the notable omission of the fire ritual and especially of the oblations. This being the case, such omission and probable simplification allow a possible repetition of the worship as mentioned at the end of its description. Lastly, it is most probable that the precise form which a special worship should take is to be adapted to its precise object (as is shown well here as regards the tree worship).

II.3.1.3. Bali *offerings*

Already present in the preceding volumes – see for instance in the *Mahotsava* presentation (13.175-183 in Vol. I), the *bali*-offering rituals occupy an important place in this volume. First the full chapter 63 (*Grāmaśāntividhiḥ*) deals with a ritual which aims to appease evils in a village and which is mainly a complex distribution of *bali*-s performed outside and inside the village (see below § II.3.1.3a and § II.4.1..2). Besides, detailed presentations of *bali*-offerings are found as regards the temple of the Goddess (54.294cd-305), or the Five-deities one (76.30cd-32 and 41cd-48), while there are several cursory mentions of atonement regarding *bali*-offerings (64.34-39), offering of meat-*bali* just before the mounting of the god on the chariot (72.5-6ab), etc.

II.3.1.3a. *Bali-s for appeasement of village evils.*

While dealing with the appeasement of evil in a village, the 63rd chapter provides what may be deemed as a full theory of *bali*-offerings: the aims of these offerings, ingredients necessary to prepare them, and the way to offer them.

First of all, it is clear that in order to protect the village *bali*-s are offered to the benevolent gods who inhabit there as well as to the evil spirits – Brahmarākṣasas, Paiśācas, Bhūtas and those "Who walk in the night" – who may enter the village to bring sorrow, sickness, and other calamities. As regards the benevolent gods, *bali*-s are aimed at making them stay in the village; for, if they leave it, it will be considered to be 'empty' and thus be open to the evil spirits. As for these last, *bali-s* will be offered to them in order that they do not enter the village. With this

aim the offerings are done at the doors (most probably outside them) where such spirits are considered to be waiting for an opportunity to enter inside.

A long list of ingredients to be used for *bali-s* is given (63.17-25ab): all these which are listed are mentioned afterwards; in the list several objects to be used in the ritual are also found: cloths, wooden supports as well as a set of five arms (sword, trident, bow and arrows, dagger, sling) which seem to pertain to the five fighting divinities honoured during the performance (Śāstṛ, Caṇḍikā, Aghora, Bhairava and Bhūtanātheśa who is Śiva) (63.45).

The way in which the distribution is performed looks quite unclear; it seems that the performance comprises two different stages. The first one (see 63.25cd-56) appears to be conducted mainly on diagrams drawn outside the village (at the entrance to the east and then in some of the directions). On the last of these diagrams located at the north-east, offerings are made to Piśāca-s, Rakṣas, Nāga-s, Bhairava, and Asura-s, which are then dismissed (*diṣṭodvāsanaka*): afterwards Śiva's sword is cleansed and the water just used and made reddish by blood is thrown away; a goat is then sacrificed with the sword (*astreṇa*?) and Bhutanātheśa is prayed to accept (it) as *bali* and then to depart. The second stage (63.57-62) is more common and is performed in the village itself in some places outside: offerings are made to all gods and to Bhadrakālī, first in the empty places (defined at the beginning of the chapter) and then at various places (fixed by Śiva Himself) in the village, and then at the outside places mentioned above which are the points reached during the performance of *Mahotsava* processions, that is to say at the time of the hunt and the Tīrtha ceremonies.

II.3.1.3b. Bali *offering in the Goddess temple.*

Bali offerings in the Goddess's temple mark the end of the installation of the Goddess in the temple and just precede the first worship performed there for Her (see 54.294cd-305). The *balis* are offered during a procession which starts from the door of the sanctum and ends at the place of the mount of the Goddess or on the main offering altar (both being in front of the sanctum door). They are exclusively presented to female deities, the only exceptions being first the Bull, that is to say the mount of Śiva and not of Gaurī, which is in front of the door, then Śaṅkhanidhi and Padmanidhi (entrance to the pavilion), and Kamalāstra (the weapon of Kamalā/Goddess *or* the weapon which is a

lotus?) located in front/on the top of the main altar. As regards the goddesses they pertain to various series: at the door are Jñānaśakti and Kriyāśakti, two of the main Śaivite śaktis; then come, arranged around the temple, important goddesses often related to the main gods: Śrī (S.-W.), Seven Mothers (S.), Gaṅgā a nd Mātaṅginī (S.-W.), Bhū (W.), Mohinī (N.-W.), Sacī (N.) and Sāvitrī (N.-E.). There are then the Śaktis corresponding to the eight yogic powers (Animan, etc.) and located around the pavilion, sometimes paired with less defined goddesses (Prāptimahādevī, Arundhī, Amṛteśvarī, and Sundarī). Lastly, six *śaktis* deemed as 'they who lead the individual self' (*jīvanāyikā*) are installed on the main altar and around the weapon of the goddess (see above).

II.3.1.3c. ***Bali offerings in the Five-divinities temple.***

The performance as well as the list of gods who are to receive the offerings are very common. *Bali*-s are offered to the Bull, the Sun, the Mātṛkā-s, Gaṇeśa (Hastivaktra!), Skanda, Jyeṣṭhā, Durgā, and Kṣetrapāla, as well as to Lokapāla-s, and to the pair of eastern Dvārapāla-s (Nandin and Mahākala). The procession starts from the place of the Bull and ends at the main altar; the first tour where the offerings are given is followed by two others, of which the last is performed with music and dance. The only real singularity is with regard to the offerings to the Dvārabhūta-s outside the door of the temple: they are to be done with the name of Aṇḍābharaṇa and to comprise rice as well as *modakas* (76.30cd-31, and see § II.1.2 and fn. *ad loc.*).

II.3.2. Festivals

Put aside the daily and grand festivals (see below), festivals are often mentioned in this volume as forming the end of several ceremonies: this is the case of many appeasement rituals (*śānti*) linked with supernatural phenomena[75], as of those regarding village's evils (63.65), but a festival is also to follow the consecration which marks the installation of Gaurī (58.22), and, similarly, it may end the installation ceremony of an image of Śiva if the means allow it (76.61cd).

II.3.2.1. ***Daily festival***

We shall not go into details here about the daily festival, a common feature of temple daily ritual; however we may notice that, regarding the 'five divinities' (see above § II.3.1.1 and chapt. 76), it is

---

[75] See 62.38ab, 45ab, 52cd, 55ab, 68ab, 76ab, 83cd, 91cd, 111cd, or 159ab; in the case of the appeasement of the apparition of a beehive in a temple (etc.) it is prescribed that the festival ending the ceremony lasts seven or three days (62. 134cd).

4d

clearly said that for daily festival as well as for all other rituals, that of Śiva is to be performed first and that Śiva's ritual is the model for all the others (see 76.33 ff.).

II.3.2.2. *Grand festival*

As regards the 'grand festival' (*mahotsava*), the present volume provides a short chapter dealing with the rule for ascending the chariot (chapter 72, *Rathārohavidhiḥ*) thus supplementing the long 13th chapter dedicated to this festival (see Volume I), where this episode was dealt with in two half-a-verses telling that the Lord in his manifest form is to be made ascending either a chariot, a palanquin, or a *kheṭa* (13.285cd-286ab). The ceremony as described in chapter 72 is simple. The preparatory rites performed on the eve comprise a purification and consecration of the chariot followed by offerings to its tutelary gods: Dikpāla-s at the directions, Candra and Sūrya on the wheels, Ādhāraśakti on the axle and Nāga-s on the ropes.[76] The next day the God is brought to the chariot which is set in motion by a dancing maid of the temple (lit. 'My daughter having taken a human form', 72.7cd). The last verses of the chapter (72.9-14) deal with the timing of the procession, which must be strictly followed: there should be a break at midday in order to perform the second part of midday ritual session in the temple itself while the first part is performed on the chariot; in the same way the procession in the chariot is to end at sunset: if it is not possible, the God is to be transferred on a litter for the remaining part of the distance and appeasement rites will have to be performed once the God is back in the temple.

II.3.3. Mantras

Mantras are omnipresent in the *Sūkṣmāgama*, as they are in all āgamic texts. Worshipping without mantras is said to be one of the faults which make the Śakti leave the image (66.60cd-61ab). This being the case, most of the numerous mantras appearing in the *Sūkṣmāgama* are Śaivite ones, as this Āgama seems to be a little prone to mention Vedic mantras and to prescribe their use. However, the *Sūkṣmāgama* does not comprise any chapter dedicated to the making – literally the "extraction" (*uddhāra / uddhāraṇa*) – of the Śaivite mantras as does for instance the *Rauravāgama* (1st chapter of its *kriyāpāda*) or the *Dīptāgama* (1st chapter but also 72nd and 78th ones), to say nothing of the *Vātulaśuddhākhya*, a

[76] This may suggest a chariot of modest size provided with two wheels only.

small treatise entirely devoted to this topic.[77] Let us add that the *Sūkṣmāgama* comprises only a few chapters dealing with the installation ceremonies of images (see below and also § II.4.4.1); it is there that the mantras of gods and goddesses or at least their germ-syllables (*bīja*) are most often found; more than that, when such a chapter exists in the *Sūkṣmāgama*, it merely mentions the name of the mantras without any further information. Mantras appear to be assumed well to be known by the user of the text, which could pose problem especially as regards the worship of the Goddess and cognate ceremonies (see below § II.3.3.1). We shall see another instance of a special feature mentioned flatly as a well-known one and thus without any explanation when dealing with the surprising variation of the number of *kalā*-s imposed on Śiva's representations (see below § II.3.3.2).

During the installation ceremonies mantras are used to convert a representation of a god into that god itself but they appear also in all the common rites – worship, fire ritual, etc. – which are to be performed during such ceremonies (see § II.4.4.1 and 2). It is the same as regards the 'closing' (*saṅkoca*) ceremony, that is to say the un-installing of the god by removing his mantras from the image to be discarded and their provisional placing in vases (see 56.30-35 and below §.4.4.5).[78] Mantras also play an important role in atonement ceremonies and similar rituals dealt with in several chapters of the present volume (see below § II.3.3.3).

As regards the relatively few Vedic mantras, they appear mainly in some cases where they can be considered as compulsory: thus in an elaborate fire ritual,[79] in a bath ceremony,[80] during the rite of opening the eyes,[81] etc. To that can be added some recitations of Vedic hymns, as, for instance, at the beginning of the ceremony of consecration of the image

---

[77] See the paper by M.-L. Barazer-Billoret, "L'extraction des mantra śivaïtes: méthodes et instruments selon le Vātulaśuddhākhya" in *Bulletin d'études indiennes*, Vol. 24-25 (2006-2008), p. 25-36.

[78] A similar ceremony is performed when a decayed offering altar (*balipīṭha*) is to be replaced by a new one: mantras of the deities of the old altar are removed from it and temporarily put into vases (85.21-27ab).

[79] See 75.31cd-34ab (*Havyavāha*, *Cittādi*, *Yadasyeti*,

[80] See 81.13 and 19 (*Apo vā*); 80.18 and 85.29 (*Śuddhair uttheti*).

[81] See 73.26cd-31ab (*Madhu vātā ṛtāyate*, *Ghṛtaṃ mimikṣe*, *Ā pyāyasva*, *Dadhikrāvṇeti*, *Gaur dhenubhavyā*, *Brahma jajñānam*, *Yeṣām īśe*).

of the Goddess where a reading of the four Vedas is also prescribed (58.4, 7-8).

Last point, the word *mantra* appears as the first term of compounds which designate various offerings made to deities; that may refer to food (*mantrānna*: 54.288, 55.37, 58.20, 70.80, 73.58), to flowers (*mantrapuṣpa* 55.37, 58.20, 70.79), or water for the bath (*mantrodaka* 54.288), which offerings have most probably been previously 'mantrized' by imposition of mantras. However there is also a *mantravastra* with which the Goddess is clothed for Her wedding with the God (see 55.28cd-29 and 35ab): this long piece of cloth is either a big scarf or better a saree, which is perhaps inscribed with a set of mantras, or it has just been mantrized as above by the imposition of mantras. To remain in the same semantic field we notice the terms *jāpaliṅga* ('liṅga for recitation [of mantras]') and *kalpaliṅga* ('liṅga for rites') applied by some manuscripts of the *Sūkṣmāgama* to the 'small liṅgas' (*alpaliṅga*) covering a 'Thousand-liṅga' (*sahasraliṅga*).[82] Lastly we have to mention an offering altar 'made of mantras or of wood" (*mahāpīṭhaṃ mantradārumayaiḥ*, 67.42), the alternative corresponding to the mental or material nature of the rite which is part of the *Mahāśāntivrata* ritual (see below § II.4.3.2).

II.3.3.1. *Mantras of the Goddess.*

The worship of Śiva and the ritual instruments connected with the worship – especially mantras – are prototypes for those of other deities and especially for the Goddess, the consort of Śiva. In this field, things can go very far, as, for instance, when the names given to the five Brahmamantra-s of the Goddess are just those of Śiva's Brahmamantra-s, which is usual in Āgamic literature and is found in the *Sūkṣmāgama* (see for instance 56.32-34). However, in the long description of the installation of the Goddess image provided in chapt.54 (vv.221cd-309), at the stage of the ceremony when the full set of mantras are usually imposed on the image[83], the five Brahmamantra-s are replaced by five names of the five *kalā-s* of Īśāna (the Brahmamantra corresponding to the

[82] See 67.27c and 28c and fn. ad loc.

[83] That is to say Brahmamantra-s, Aṅgamantra-s, Gaurībīja, Mātṛkā-s ('Letters'), Gaurīkalā-s, Śakti-s, Varṇa-s ('syllables'), Pada-s ('words'), Tattva-s, and 'Ladies of tattva-s' (*Tattveśī*).

superior head of Śiva/Sadāśiva).[84] The reason for this variation is not clear and no explanation is given. However, as the five-*kalā*-s of Īśāna are assumed to correspond to the five heads of Śiva, it is then possible that the 'compilers' of the *Sūkṣmāgama* were thinking that these five *kalā*-s represented the five Brahmamantra, each of which corresponds to one head.

A specificity of the Goddess is that She is often stated to have only *five* Aṅgamantra with the omission of the Netramantra ('Eye' mantra).[85] Several texts however mention clearly that She has six of them (see for instance *Rauravāgama* Kp.2.10) and the *Sūkṣmāgama* does the same (see for instance 54.283cd). This being the case, we have found a mark of some hesitation on this topic in a divergent reading of manuscript A: in the description of the rite of opening the eyes of the image, all manuscripts apart from A prescribe the use the Netramantra, while according to A the mantra to be used is the *Vaktra*mantra, that is the Tatpuruṣa mantra (see 54.233b and fn. ad loc.).

II.3.3.2. The *kalā-s* of Śiva or from five faces and 38 *kalā-s* to one face and 31 *kalā-s*

Chapter 73 deals with the ceremony of installation of images of Śiva (*sakalasthāpana;* see below § II.4.4.1 for the details of its contents). During the fire-ritual session performed at the end of the first day of this ceremony, there is a touched oblation which is done by using the *kalā-s* of Śiva as the mantras; these *kalā*-s are said to be 38 according to the manuscripts A, Ṛ, and Jha, but only 31 according to the manuscripts Ī, U, and Ca, which we follow in our edition (see 73. 50ab and fn. ad loc). The same number of 31 *kalā-s* appears again some verses later in the same chapter and this time *according to all manuscripts* when it is prescribed

[84] For the names of the *kalā*-s see *Rauravāgama* (N.R. Bhatt edition) Vol. I, p. 26-28 and the table facing p. 28. The only variation between the *Sūkṣmāgama*'s list of Īśāna's *kalā*-s and other similar lists is regarding the fifth: 'Mālinī' according to the *Sūkṣmāgama* while 'Jvālinī' according to all the several texts quoted in N.R. Bhatt's table. See also Richard Davis 1991 p.59.

[85] See *Dīptāgama*, Vol. III, Introduction p. 27. According to some ancient authors the *Netra* mantra is not an integral part of the Aṅgamantras (see N.R. Bhatt, *Mataṅgapārameśvarāgama (Kriyāpāda, Yogapāda et Caryāpāda)*, (Pondichéry 1982), p. xvi-xviii.

to impose 31 *kalā*-s on the image which has just been put on the bath altar on the 2nd day of the ceremony (73.55ab).[86]

The usual number of Śiva's *kalā*-s is 38 (see for instance *Raurava* Kp. Chapt. 2), but, a total of 31 *kalā*-s is attested in the *Rauravāgama* and in the *Uttarakāmikāgama*. In the *Rauravāgama* this figure appears in chapter Kp.57 dealing with Nāgeśvara's installation: it is prescribed to impose the 31 *kalā*'s on Nāgeśvara's image one after the other. However, the justification of this, at first sight surprising and in any case unusual number is given in a chapter of the *Uttarakāmikāgama* (rightly quoted by N.R. Bhatt in his *Rauravāgama* edition, see Vol. III p. 105, fn. 10). The 3rd chapter of the *Uttarakāmika* (Madras 1988 edition, p.6-7) deals with the worship of (Śiva's) manifest images (*sakalārcanavidhiḥ*). It explains that the 'body of mantras' (*vidyādeha*)[87] of Śiva is of three kinds named Sadāśiva, Maheśa and Rudra. Sadāśiva is the manifestation of the immaculate (*vimalā*) and inherent (*samāvayinī*) Power of Śiva, while Maheśa is His benevolent manifestation and Rudra the fierce one. To build the body of mantras of Sadeśa it is necessary to impose 38 kalā (on the image *or* the Liṅga),[88] while 31 only are to be imposed for the body of Maheśa as well as for that of Rudra. According to the *Uttarakāmika* (3.24), this variation in the number of *kalā-s* is due to the fact that the Maheśa and Rudra forms of Śiva get only "one head and face", the head being that of Īśāna.

As a matter of fact, if one looks at the classical list of *38 kalā*'s of Sadāśiva, it appears that it comprises *4 faces* as *kalā*'s of Tatpuruṣa and *5 heads* as *kalā*'s of Īśāna.[89] Thus, the statement according to which Maheśa and Rudra have only *one* head and *one* face is to be taken as

---

[86] The imposition of 31 *kalā*-s is followed by 'that of the divine energy' (*jīvanyāsa*) and then by the consecration with the water from the vase (73.57cd-58ab).

[87] *Vidyādeha*: literally 'knowledge-body'; we borrow the translation 'body of mantras' from Richard Davis, *Ritual in an Oscillating Universe*, Princeton 1991 (see especially p. 115 and 188).

[88] One and the same rule is to be applied to the images of Sadāśiva and Liṅga (*Uttarakāmika* 3.27ab), the images being most certainly the five head ones (see below).The images of 'Maheśa' are said to be 'that of the Dancing manifestation, etc.', while those of 'Rudra' are the Kālāntaka one, the Gajaghna one, etc. (*ibid.* 3.27cd-28); such a distinction between Maheśa and Rudra forms is also found in the *Ajitāgama* (36.175-180), where ten Maheśa forms and ten Rudra ones are listed.

[89] For the list, see *Rauravāgama* (N.R. Bhatt edition) Vol. I (p.24-28), and the table given in B.Dagens & M.-L. Barazer-Billoret's translation (Vol. I, p.12-13).

regards their practical *iconography* – both have only one head and one face (in contrast to Sadāśiva who has five of them) – as well as the 'mantric' one which concerns the making up of their 'body of mantras' by meditation. In order to reduce the number of their faces and heads to *one*, it is necessary to omit in the imposition ritual *three* of the four faces which are Tatpuruṣa's *kalā-s* and *fou*r of the five heads being Īśana's ones, which decreases the total number of *kalā*-s from 38 to 31! Let us add that, in the present case, to prescribe that Śiva's images are to be installed with the imposition of *31 kalā-s* means that those images pertain to Maheśa or Rudra types!

The explanation provided by the 3rd chapter of the *Uttarakāmikāgama* seems as a whole to be acceptable; it is however surprising to notice that the ruling regarding the use of a 31 *kalā*-ritual for a one-headed image does not appear to be implemented, even in *Uttarakāmikāgama* itself: the 46th chapter of this *āgama* dealing with the installation of Nṛttamūrti (the paradigmatic type of Maheśa's images, see fn. before) does not in the least suggest that such installation is to be performed with the imposition of 31 *kalā-s.* As regards other texts, we can notice that the *Ajitāgama* (36.175-180), while providing a list of Maheśa and Rudra images does not allude to this variation in the number of *kalā*-s.

To conclude, we may assume that the proposal of such a variation is a mainly speculative one aimed at emphasizing the superiority of Sadāśiva representations, which – either as five headed image or more frequently as Liṅga – present the Lord in His full glory.[90]

II.3.3.3. *Mantras in various ceremonies.*

Amongst the mantras most frequently used in the appeasement (*śānti*) and atonement (*prāyaścitta*) ceremonies, is found the famous Vyomavyāpin mantra – its name begins often by the adjective 'great' (thus *mahāvyomavyāpin*) – which is said to be the 'womb of all

---

[90] As regards the five-headed images of Śiva, see for instance the book of B.N. Sharma (*Iconography of Sadāśiva*, New-Delhi 1976), which provides various Indian examples, to which may be added several Cambodian ones such as the huge Dancing Śiva of Koh Ker (first half of 10th century). On the leading place of Sadāśiva amongst Śiva's multiple forms see Richard Davis, *Ritual in an Oscillating Universe*... (Princeton 1991), especially pp. 114-119.

mantras'.[91] From this all-inclusive nature results most probably the fact that it is often used 'alone', especially in counter-active rites against supernatural phenomena.[92] This being the case, some counter-active rites appear to require the use of numerous mantras: for instance with regard to the plagues such as the locust invasion for which are prescribed countless oblations 'with Brahmamantras, Aṅgamantras, Vidyāṅgamantras, Mūlamantra, as well as with Pāśupata, Astramantra, and Aghorāstra'![93] Looking at the atonement ceremonies leads to similar findings (see for instance chapters 64 and 65 *passim*), to which can be added the fact that more or less 'terrible' or war-like mantras are quite often mentioned in these chapters dealing with atonement ritual.[94] Lastly, let us mention that in the chapter dealing with *saṃkoca* ritual we come across a hitherto unknown 'ten-syllable mantra' (*daśākṣaramantra*) (56.28)

II.4 Special ceremonies

In this volume are found several chapters that describe ceremonies pertaining to the *naimittika* or *kāmya* categories; also there are several types of rituals such as appeasement, atonement or vow, or installation as well as ceremonies which could in a sense or another be considered as 'royal' ones. They constitute a quite disparate ensemble which goes well with the compilation-look which often characterizes the *Sūkṣmāgama*.

II.4.1. Appeasements (*śānti*)

Two chapters deal with "appeasements" (*śānti*): the *Utpātaśāntividhi* (62th chapter) examines the advent of supernatural phenomena or other remarkable signs considered as presages of future calamities, and the *Grāmaśāntividhi* (63th chapter) expounds how to appease evil spirits in order to prevent them from doing hostile deeds within a village or a similar settlement. In both cases, the purpose is to avoid harmful consequences to the community through the appeasing of hostile forces by the means of appropriate counteractive or protective rites. Provoked by unpredictable events, and intended not only for the

---

91 See N.R. Bhatt, *Mataṅgapārameśvarāgama (Kriyāpāda, Yogapāda et Caryāpāda)*, (Pondichéry 1982), p. xi ff. and *Mataṅgapārameśvarāgama* Kp.1.60 : *sā yoniḥ sarvamantrāṇām*.

92 See 62.31, 44, 65, 91

93 See 62.126-127.

94 See for instance Agora (64.33), Triyambaka (64.36), Kṣurika (64.44), etc.

welfare of some individual but for that of the entire community, appeasement rites belong to occasional rites (*naimittika*). A third chapter of which the title suggests that it deals also with a *śānti*, the *Mahāśāntivratavidhi* (67th chapter), does not concern however the same kind of rite: since the fruits of the ceremony apply to a single patron, it is clearly optional (*kāmya*) (see § II.4.3 hereafter).

II.4.1.1. *Appeasement of extraordinary phenomena* (utpātaśānti)

The *Utpātaśāntividhi*[95] (62th chapter) enumerates some sixty noteworthy signs considered as omens of future calamities. In each case the alleged dangers and the required counteractive rites (*pratikriyā*) are briefly described. The signs are divided into two categories: "extraordinary" ones (*mahādbhuta*) and "common" ones (*sāmānya*). The first ones are mostly fanciful: the apparition of the moon on a new moon night, the move of a temple or a tree to another place, a tree bearing flowers or fruits of another species, human beings or animals giving birth to creatures of another species, a fight between mountains, etc. Amongst the few realistic signs – as seen through our modern eyes – is the earthquake or the man or quadruped born with an additional limb. By contrast, the "common" signs seem less incredible: the apparition of thunderbolts in the sky or of halos around the sun or the moon uninterruptedly during seven days, the proliferation of locusts, parrots, mice or snakes, the setting of a beehive in a sacred area, the sudden death of the queen, of the royal horse or of the royal elephant, the barking of a dog in the temple or the royal palace. However, some "common" signs are hardly believable, such as a rainbow occurring at night, or difficult to recognise, such as an asterism "in fire" or "of fire", or the "fall" of an asterism (unless it is just a meteorite).

Calamities augured through both kinds of signs are quite similar and recurrent: death, destruction, epidemic, famine, attack of the kingdom by a foreign power, etc. The only difference between the two kinds lies in that the extraordinary signs are supposed to be followed by immediate effects, whereas the common ones have results in the long term (62.2cd). In both cases, the king and the kingdom are mainly concerned and therefore the implementation of counteractive rites, concisely described for each sign, is the king's duty (62.4cd and see below § II.4.5.1). The recurrent reference to the "special worship"

---

95 About the relation of the *Utpātaśāntividhi* to the *Pūrvakāraṇāgama*, see above § I.4.2.

already dealt with (see above § II.2.1.2) is worth mentioning (nineteen occurrences through expressions such as *viśeṣapūjā*, *pūjayet tu viśeṣeṇa*, *pūjayet tu viśeṣataḥ*) as well as that to the most topical "appeasement oblations" (*śāntihoma*, twenty-four occurrences). Besides, gift of food to Brahmins (sixteen occurrences) and oblations to the directions of space (*diśāhoma*, eleven occurrences) are also recurrent.[96]

II.4.1.2. *Appeasement of evils regarding the village* (grāmaśānti)

The *Grāmaśāntividhi* (63th chapter) explains the way to appease all kinds of evil spirits (*rākṣasa*, *paiśāca*, *bhūta*, *niśācara*) which might be harmful to the inhabitants of the village. Although the text abounds in obscurities, it is clear that the rite mainly consists of offering of *bali-s* inside and at the outskirts of the village, in the four cardinal directions and the four intermediate ones, so that the protection applies inside the space so described (see § II.3.1.3a) Further offerings are also performed at various places within the village. However, since the rite is performed on one or several diagrams, it is unclear whether the directions that are referred to are those of the world or those of the ritual area. The protective aspect of the rite is emphasised by the important role played by the five weapons, chiefly the "Lord-weapon" (*astreśvara*), that is to say the Trident, and "Śiva's sword" (*śivakhaḍga*). Five divinities are mentioned in connection with the four cardinal directions and the centre, and with those specific weapons, but their function is not explained: Śāstṛ to the east with the sword, Caṇḍikā to the south with bow and arrows, Aghora to the west with the dagger, Bhairava to the north with the sling, and Śiva-Bhūtanātheśa in the middle with the trident.

II.4.2. Atonements (*prāyaścitta*)

Two chapters deal with individual faults and their compensations: the *Nityārcanaprāyaścittavidhi* (64th chapter) expounds various omissions in the daily worship and the required atonements, while the *Prāyaścittavidhi* (65th chapter) considers different situations of individual impurity and their expiations. Due to the lack of a colophon, we have also entitled *Nityārcanaprāyaścittavidhiḥ* on the basis of its first verse the 68th chapter that describes an installation or re- installation rite whose expiatory purpose is quite uncertain.[97] Besides these two chapters,

---

[96] See the descriptions of *śāntihoma* and *diśāhoma* provided by *Rauravāgama* (Kp. 44.38cd-40 and 41-45).

[97] In the four manuscripts in which it appears, the 68th chapter is inserted within the 66th one (*Jīrṇoddhāravidhi*) (see above § I.3). The first half-verse that we have attached to

atonement rituals or ceremonies are often cursorily mentioned throughout the text: when dealing with the renovation of temples (57.41), the fish-play ceremony (60.39), the apparition of a comet (62.162), or the installation of a *maṭha* (77.20), of a tank (78.27) or of a Nāga image (82.31). We may also notice that a provisional temple of the second type is to be installed in the case of works linked with some atonement (regarding probably either the temple or the representation it houses) (75.4ab).

Both the 64th and 65th chapters start with quite common but different etymologies of the word *prāyaścitta*. According to the first one, *prāyaḥ* means destruction (*vināśa*), and *citta* healing (*saṃdhāna*): *prāyaścitta* is thus "the healing against the destruction" while, according to the 65th chapter, *prāyaḥ* means learned (*pravīṇa*), and *citta* healing (*saṃdhāna*[98]): hence *prāyaścitta* is "the healing of the learned man".[99]

II.4.2.1 *Atonements regarding the daily worship*

The *Nityārcanaprāyaścittavidhi* (64th chapter) enumerates more than thirty omissions in the daily worship, their potentially damaging consequences, and the atonements to be undertaken in each case. The omissions related to the various stages of the daily worship are mentioned in the usual order. Nevertheless no strict parallelism with the *Śivārcanavidhi*[100] is noticed. Unfortunate consequences do not only affect the priest guilty of the omission, but the whole community and primarily the king: famine, epidemic, death of cattle, the king's disease or death, decay of the kingdom, etc. All atonements consist in ritual operations, amongst which 'appeasement oblations' (*śāntihoma*) are frequently prescribed (nine occurrences), as well as baths given with an 'appeasement vase' (*śāntikumbha*), etc.

---

the 68th chapter, also appears, in almost the same reading, at the beginning of the 64th chapter, and is separated from the rest of the 68th chapter by more than ten verses.

[98] All manuscripts show a lacunae at the gloss of *citta* (65.1cd), with the exception of Ū which defines it as *utsava*. Since the usual meaning of festival does not make sense in the context, *utsava* might be understood as "joy, gladness, merriment" (Monier-Williams). *Prāyaścitta* would then mean the "enjoyment of the learned man". But all manuscripts including Ū have *saṃdhāna* in the next half-verse.

[99] See *Rauravāgama* Kp.56.1-2.

[100] The *Śivārcanavidhi* (5th chapter, Volume I, p. 63) contains a long passage about the installation of the five thrones and the worship of Śiva surrounded by rows of assessors (5.46cd-91) on which the 64th chapter is silent.

II.4.2.2 *Atonements regarding various impurities*

The *Prāyaścittavidhi* (65th chapter) gives various situations of individual impurity mostly due to disease, death, birth, contact with low caste people or menstruating women, or consumption of impure or prohibited food. Almost half of the chapter deals with the case of contact with a corpse (65.19-63cd). The topic is thoroughly examined. Numerous situations are taken into consideration according to the *varṇa* of the dead person, his or her state as an initiated or non-initiated *śaiva* devotee, the distinction between physical contact, mere proximity by following the funeral cortege or a simple vision of the corpse, and whether the act is deliberately performed or not. With the exception of the contact of a *śūdra*'s corpse by a *śūdra* (65.51cd-54ab), all cases apply to the initiated Brahmin priest (65.1ab). The severity of the atonement grows along with the degree of impurity, i.e. the lower position of the dead person in the *varṇa* system, the lack of *śaiva* initiation, the closer contact with the corpse, and the voluntary aspect of the act. General expiations mentioned in *Dharmaśāstra* are prescribed in some cases (*cāndrāyaṇa*, *sāntapana*, *taptakṛcchra*).

II.4.3. Vows (*vrata*)

In this volume, vows (*vrata*) are the topic of two chapters: the *Gaurīvratavidhi* (59th chapter) and the *Mahāśāntivratavidhi* (67th chapter). Another rite called *vrata* has been already dealt with in Volume II, the *Śaktyārdrāvrata* (20th chapter), which consists of a worship of the Goddess under the form of *Bhogaśakti*, performed during the asterism *Ārdrā*, of which the climax is a *tīrtha* and a "swing festival".[101] In all these three chapters, the meaning of the word *vrata* is quite ambiguous. The three rites do not show any similarity amongst themselves: apart from their clearly optional (*kāmya*) aspect, they do not proceed from the same aspiration on the patron's side: while the *Gaurīvratavidhi* aims at a personal protection by the Goddess under the form of an amulet, the two other rites have usual goals of optional rites.

As regards the two chapters found in this volume we have already seen that the 59th chapter announces in its final verse a following *Śivavratavidhiḥ*, which is not found under this title but which might be the *Mahāśāntivratavidhi* itself since it is a worship offered to Śiva; on the other hand, the *Mahāśāntivratavidhiḥ* itself tells in its conclusion that it is followed by a *Gaurīvratavidhiḥ* chapter (see above § I.2).

---

[101] cf. Volume II, summary p. lxxix-lxxxii, text p. 107-118.

II.4.3.1. ***Vow of Gaurī***

The highlight of the *Gaurīvratavidhi* (59th chapter) is the delivery of an amulet (*cihna*) endowed with the protecting power of the Goddess to a "*sādhaka*". This delivery is done after worship of the Goddess, a solemn statement that "all troubles (*kleśaśatru*) might be destroyed at the Goddess's command", and an imposition of the phonemes and *kalā* on the recipient's body. The amulet is supposed to draw the Goddess's protection upon its bearer during battle, hunting and any other dangerous circumstances.

II.4.3.2 ***Vow of great appeasement*** **(alias** ***Vow of Śiva?*****)**[102]

The 67th chapter (*Mahāśāntivratavidhiḥ*) describes a vow ceremony centred on the worship of numerous liṅgas which may be either separate or brought together on a single main Liṅga (*ekaliṅga*) as the well-known "Thousand-liṅga" (*sahasraliṅga*). These two kinds of arrangement correspond to two different ritual processes of which the respective descriptions are more or less mingled in this chapter. The processes vary one from the other on several points, as for instance the part played by the patron (see below), but the fruit of the vow is the same in both cases: it gives access to Śiva's world, procures His mercy and union with Him, frees the patron from sins, causes the death of enemies, etc. (67.1-2 and 63cd-64). In the same way the auspicious dates (67.36-ab) and places (67.6cd-7ab) for the ceremony are also similar.

When the Liṅgas are separate the numbers may be from 1000 down to 25, while the range of the number of small liṅgas set on a single main Liṅga goes from 10,000 (*āyuta*) to 25, the *sahasraliṅga* being clearly the paradigm of the series.[103]

As regards separate Liṅgas, preparative ritual comprises their installation in the shed performed on the eve of the ceremony by the priest and the patron acting under the priest's orders. Thus the patron is to mutter the *mūlamantra* as many times as there are Liṅgas and then he must lie on the ground for the night near the shed (67.35-36). On the day of the ceremony itself, after the usual daily rites, the priest performs several ritual operations which seems to be either real or purely mental,

---

[102] The ceremony described here is designated as a "vow" (*vrata*) in colophon of Ī, Ū, and Ja manuscripts, as well as in verses 67. 6, 65, 67; such designation seems to be referred to at the end of chapter 59 where is announced a chapter dealing with *Śivavrata* (see above § I.2).

[103] About the *sahasraliṅga* and its variations, see above § II.2.1.2b.

such as the placing of an altar made either of wood or of mantras, an altar on which the priest creates mentally as many Śiva's thrones as there are Liṅgas (67.42-43ab). Then there is a full worship of all the Liṅgas, which starts by a bath given to them on a bathing altar. At the end of the worship the patron offers a flower to each Liṅga.

The alternative process regarding a *Sahasraliṅga* (or a similar one) is fully different. It starts with the installation of the small Liṅgas on the main one, about which we are just told that it is to follow the ritual for installing the Liṅgas made of precious stones (67.32). Then comes a complex arrangement of the ground surrounding the main Liṅga: a space with a width from 1.5 to 3 cubits is marked all around the Liṅga pedestal; then is drawn all around an area (*maṇḍala*) – circular or square (see 67.56ab) – of which the width is equal to the height of the worshipped part of the Liṅga;[104] that area is bordered to the outside by a stepped coping and the vat thus created is to be filled with water, thus making the place a 'watery area' (*vārimaṇḍala,* 67.57ab, 63ab). Then the priest together with the patron worships row by row the thousand Liṅgas *reflected* in the water. The worship comprises dance and music but no mention is made of an offering of flowers by the patron. At the end of the worship the priest with the patron and some members of his family bathe in the 'watery area' uttering a Vedic mantra (67.62cd-63ab).

II.4.4. Installation ceremonies

The *Sūkṣmāgama* does not pertain to the category of 'Installation treatises' (*pratiṣṭhātantra*) such as does, for instance, the *Dīptāgama*. Some of its manuscripts provide two huge chapters dealing with the installation of Liṅga and of its pedestal, but we have already shown that both belong to the *Dīptāgama*.[105] Besides these two borrowed chapters, a few others deal with installation ceremonies and are mostly found in the present volume and look quite disparate. A first batch of chapters deals with the specific case of installation of the provisional representation and of its abode (especially chapters 56-58 and 76, see below). Besides this, the 73rd chapter provides a systematic presentation of installation as regards the images, most specially Śiva's mobile ones (see below § II.4.4.1). The data specific to some deities is given apart: thus for the Goddess (54.221-309 and 58.17cd-22, and below § II.4.4.2) or Nāga

---

[104] This probably in order to allow in the water (below) the reflection of the full thousand Liṅgas engraved on the honoured part of the main one.
[105] See *Sūksmāgama* Vol. II, Introduction (p. xlvii-xlix).

(chapt. 82).[106] Sometimes however we get just a mere allusion to an installation ceremony: see for instance after replacement of a Liṅga (62.85cd-87ab), or after renovation of a Liṅga (66.4, 40), of an image (66.18cd), or of a pedestal (66.26), etc., or about the installation of a Liṅga made for a specific ceremony (67.32 about *Mahāśāntivrata* ceremony, see above § II.4.3.2). Some chapters deal with installation of ancillary buildings of temples as well as of some other features: temple kitchen (chapt. 74), *maṭha* (chapt. 77), tanks and wells (chapt. 78 and 79), *bali* offering altar (chapt. 85). To end with these general points let us note that the priest especially in charge of installation – deemed as *sthāpaka* – appears only once: it is wih regard to the renovation of the temple which is to be done by the architect following the instructions of the *sthāpaka* (66.68).

II.4.4.1. *The installation of images according to chapter 73*

The 73rd chapter (*Sakalasthāpanavidhiḥ*) in spite of its wide-ranging title and even if it presents some general features of the images, deals mainly with Śiva's images and probably more precisely with mobile ones. It begins by listing the auspicious results of performing an installation ceremony and then explains that such a ceremony may be of three kinds deemed respectively as 'single' (*kevala*), 'collective' (*sahaja*), or 'reiterated' (*paunaḥpunya*). The 'single' installation corresponds to that of a single image, while the 'collective' one is the performance by a single priest at the same place and at the same time of the installation of several images of Maheśvara and others, and of their respective *śaktis* as well as of attendant deities; etc. Lastly the 'reiterated' installation is that of a new image following the disposal of a damaged or worn out one (73.1-5). That told, we are given first a list of materials used to make images, then the definition of 'mobile' and 'fixed' images already mentioned (see above § II.2.1.2a), and, lastly, a list of 20 stages that the performance of an installation comprises.[107] Several of these

---

[106] As regards the installation of Nāga, its presentation, which is quite cursory, mentions however the use of a *nidrākumbha* when dealing with the sojourn in the pavilion (82.21cd).

[107] These stages are (73.10cd-15): 1. Making the image; 2. Collecting ingredients (for the ceremony); 3. Building an (installation) pavilion; 4. Opening the eyes; 5. Purifying the image; 6. Procession in the village; 7. Sojourn in water; 8. Worship of pavilion; 9. Tying protective threads; 10. Sojourn of ingredients (*dravyādhivāsana*); 11. Sojourn (on a couch in the installation pavilion); 12. Oblation; 13. Lifting the image (from the couch) (*pratimoddhāra*); 14. Giving honoraria; 15. Lifting the vases; 16. Consecration

stages are more or less detailed in the following parts of the chapter (see its summary, below pp. clxiii-clxviii) but it can be said that the sequence of installation rites it proposes is, as a whole, quite common. However it is marked at least by two peculiarities which may need some tentative explanation. One which has been already dealt with is a variation in the number of *kalā-s* which are necessary to 'make up' the 'body of mantras' of Śiva (see above § II.3.3.2). The other one concerns the use of a type of a vase called 'vase of Brahmā' (*brahmakumbha*; *brahmaghaṭa*) unheard of in usual installation rituals.

After the preparatory rites of the installation ceremony (comprising the worship of the pavilion: 73.17ab) have been dealt with (73.16-18) the Brahmakumbha appears for the first time: It is said to be amongst the vases to be prepared for the ceremony (73.17b). The same vase is again mentioned when the rites of the second day are dealt with:[108] here it is prescribed to bring the 'vase of Brahma' in procession around the temple and to place it in front of Śiva (73.55cd-56ab); this is followed by the 'imposition of the divine energy' (*jīvanyāsa*) for which "water from the vase" (*kumbhatoya*) is poured upon the image, without any precision about the vase which is used (73.57cd-58ab). What is most interesting is that the installation ceremony of *Gaurī* as described in chapter 54 comprises a very similar ritualistic sequence on the second day (73.278cd-287ab): the priest takes a vase named *Brahmavardhanī* in procession around the temple and then places it on a tripod in front of the image of Gaurī; this is followed by the imposition of mantras on Gaurī's image and then by the 'imposition of the life' made by shifting Gaurī's germ (*bīja*) 'from the *vardhanī* to the heart of Devī', without any precision about this *vardhaṇī*, which may be that of Brahmā as well as that of Gaurī (54.286ab).

As already mentioned the 'vase of Brahma' is unheard of in the usual descriptions of the installation ritual of Śiva's images: installation is to be performed with a 'vase of Śiva,' where Śiva is invited to stay and

---

with the vases (where are mantras); 17. Offering food; 18. Bath with the vases; 19. Big offering of food; 20. Offering incense, lamp, and other services. This list does not include the festival (going together with gifts to various categories of devotees) which ends the installation ceremony as described in this chapter; that can be due to the act that the festival is organized 'according to the means,' which rule makes it optional (73.61cd-62).

[108] However the manuscript Ca replaces the 'vase of Brahmā' by a 'vase of Vṛṣa' which sometimes replaces Brahmā's vase in pavilion worship.

from which his mantras are shifted to the image in order to make it Śiva. In this chapter of the *Sūkṣmāgama* the use of a Śivakumbha is clearly prescribed to install a Maheśa's image (73.42-43); the same thing may be said about Gaurī (see 54.254cd-263). Now, as regards the 'vase of Brahmā' it is a well-known feature of the ritual of *pavilion worship* and its first mention in 73rd chapter can just be due to the fact that the pavilion worship has been talked about in some preceding verses while dealing with the preparatory ritual.[109] However, such an explanation is inoperative as regards the rites of the 2nd day due to the parallel mention of a Brahmavardhanī in the installation ritual of Gaurī.

To summarize, we may say that in two different chapters dealing with the ritual of installation of images of Śiva and of his consort Gaurī, the *Sūkṣmāgama* introduces a 'vase of Brahmā' – deemed either as Brahmakumbha/ghaṭa for Śiva or Brahmavardhanī for the Goddess – which vase seems unusual in such ceremonies. This being the case we do not know what can be the real function of both these so called Brahma vases beside the fact that they do not replace Śiva's or Gaurī's vases but come in addition to them.[110]

II.4.4.2. *Other presentations of image installation ceremony.*

The installation ceremony described in 73rd chapter that we have just discussed, concerns only (or mainly) mobile images. On the contrary, the installation of the Goddess dealt with in chapter 54 is that of a fixed image placed in a sanctum. This being the case, the general pattern is very similar (see for instance the parallel between *brahmakumbha* [chapt.73] and *brahmavardhanī* [chapt.54]); the main difference concerns a reference to the provisional image and its abode (54.253-254): such a reference is generally unheard of in Āgamic literature when presenting installation of fixed images.

Another presentation of an installation ritual for the Goddess is found in the 58th chapter, which deals with the consecration (*prokṣaṇa*) of a new image of Gaurī: the presentation of installation rites is partial

---

[109] The use of a vase of Brahmā when performing worship of pavilion is not mentioned in the *Sūkṣmāgama* chapter dealing with the pavilion worship (chapter 42, see Vol. II), but see for instance *Dīptāgama* 65.12-13. In the *Sūkṣmāgama* itself a Brahmakumbha is used during the installation ceremony of temple kitchen in connection with the 'main pillar' which is dedicated to Brahmā (see 74.14).

[110] Let us add that the mention of a *Brahmavardhanī* shows well that the reading '*brahmakumbha*' cannot be the result of a transmission mistake for '*vṛśakumbha*' (as suggested by Ca manuscript) or even and more simply for '*śivakumbha*'!

but it comprises the most important stage of the ceremony, that is to say the full procedure of transfer of mantras from Gaurī's vase to Her permanent image and that from the vases of Her entourage to the pedestal of the permanent image, without any mention about the image itself, its renovation or replacement, and putting it back in the sanctum.

II.4.4.3. ***The Marriage, a ceremony connected with installation of images***

The marriage of the Goddess with Śiva is a necessary complement of Her installation in Her temple, as clearly prescribed in chapter 75: "Once the temple of the Goddess has been completed, one must perform consecration, and then, having worshipped according to rule, perform the marriage" (75.55). The marriage, described in chapter 55, may be performed in the days following that of the installation of the image (list given) or on that day itself (55.1-2). Before performing the marriage proper, several preliminary rites occur such as the preparation of a vase for ashes, applying these ashes on Gaurī's image, requesting the Goddess to marry Śiva. Then Śiva is worshipped in His temple, placed in His vase and brought in procession to the Goddess's temple; in front of it He is placed on a sacrificial area. Then the priest enters the Goddess temple bringing the wedding necklace as well as the *mantravastra* and the *khaḍgadāma*;[111] he worships the Goddess, clothes Her with the *mantravastra* and ties the necklace on Her; then he invokes Her in a vase which he places near Śiva's one. The marriage ceremony is then performed as usual (see 55.37ab-58). At the end both the vases are brought in procession to the sleeping chamber, where various rites are performed. On the fifth day, after a powder festival, a water play, a "catching the Tīrtha" ceremony, a bath for God and Goddess and a fire-ritual, the priest goes back to the sanctum where he bathes Liṅga and Devī and then performs daily worship; at night, at the end of the worship, there is a worship of *bhogāṅga*[112] (55.67cd-68ab). Lastly it is told that

---

[111] For the description of the wedding-necklace (*māṅgalya*) see 55.30-33ab; the *mantra-vastra*, is a long piece of cloth (55.28-29ab) which is most probably mantrized by inscription or imposition of various mantras. We do not know the nature of *khadgadāma*.

[112] '*Bhogāṅga*' (lit. 'members ready to enjoy [the meal]') Śiva's members when they are placed around Him ready to be honoured and to share the divine meal (See H. Brunner, *Somaśambhupaddhati*, Vol. I, p.208; fn. 1).

there is no vase in the case of the wedding of deities such as Umā, Skanda, etc. (55.68ef).

II.4.4.4. *Installation of various buildings, etc.*

II.4.4.4a. *Temple kitchen*

Dealt with in chapter 74, the installation ceremony of the temple kitchen is performed after the construction works have been fully completed and after the dismissal of the craftsman. The deities who play a role regarding this kitchen and specially its installation are Brahmā, who governs its main pillar (*pradhānastambha*, *prathama*°) and Pūrṇeśī (alias Annapūrṇā), of whom the kitchen may be considered the abode; besides and as elsewhere, the Lord of the place is obviously Śiva-Maheśvara, who, for instance, is to order the offering of food to the Goddess (74.24-25).

The preparatory rites comprise the tying of a thread around the main pillar in order to protect the building, placing and worshipping of Annapurṇeśī's vase, and a fire ritual. The main operations of the next day are the installation proper, which is marked by the imposition of Brahmā's mantra upon the main pillar and of *rudramantra*-s on all other pillars, followed by a consecration with Śakti-s vases and a worship of pillars ending with Śiva's worship (74.12d-18ab). During the second part of the ceremony, for the first time food is cooked in the new kitchen and then offered to Śiva. First Śiva is mounted on a conveyance (a *gablika*) with food and drink in front of Him and brought in procession to the kitchen: there He is placed on a sacrificial area in order to give the command to present the food and drink to Annapūrṇeśī. The goddess then leaves the kitchen while the foods are cooked before being offered to Śiva who is then brought back to the temple (74.18cd-27).

II.4.4.4b. *House of ascetics and/or school* (maṭha)[113]

The installation of a *maṭha* (see chapt. 77) seems to be quite a simple ceremony, where the patron (*kartṛ*) plays an important role and gives his name to the maṭha. As regards the officiating priest, he is designated as an *ācārya*, which may mean that he is also to be the Master of the *maṭha*. The main deity is Śiva, whose vase, surrounded by those of the Vidyeśa-s, is worshipped at the start of the ceremony in a sacrificial

---

[113] For the definition and the description of *maṭha*: see above § II.1.3.4. The beginning of 77th chapter (*maṭhapratiṣṭhāvidhiḥ*) is missing in the only manuscript (A) where this chapter appears. A similar and more complete presentation is found in *Rauravāgama* (Kp.ch. 60, N.R. Bhatt edition, Vol. III, p. 166-169).

pavilion near the *maṭha*. The preparatory ceremony starts with an offering of fruits and eatables aimed to increase the power (*aiśvarya*) of all and to bring long life (*saṃtati*) to the *maṭha* (77.6-9ab). This is to be followed by Vedic recitations and muttering of Śaivite mantras and then by a fire ritual.

On the second day, the priest enters the *maṭha* which is cleansed and decorated; the five *kalā*-s (from Nivṛtti to Śāntyatītā) are imposed on the building structure, from lower plinth to cornice.[114] During the next operation the patron takes the main vase (that of Śiva) from the sacrificial pavilion and, bearing it on his head, goes in procession around the *maṭha* with his family; then the master consecrates the building with the vases and makes various offerings in order to get omniscience as the fruit (77.16-25). Lastly the patron enters the *maṭha,* meditates on Parameśvara, then sits near the Master and honours (him); the *maṭha* is then given a name marked by that of the patron (77.26-28).

II.4.4.4c. *Tank and well*

Installation ceremonies for tanks (*taṭāka*, see chapt. 78) and wells (*kūpa*, see chapt. 80) are quite similar – see for instance the place given, as expected, to deities in relation with water (Varuṇa and the eight rivers deemed as *śakti*-s), and the use of amulets symbolising the rivers.

As regards the tank, its installation ceremony, which, as usual, lasts for two days, is performed after it has been strengthened with stones or bricks, cleansed and filled with water. A sacrificial pavilion with fire-pits and altar is constructed on the bank of the tank. There nine vases are placed on a diagram: in the central one Varuṇa is invoked while the eight rivers which are the eight Śakti-s are invoked in the surrounding eight vases, each one represented by an amulet placed in Her vase.[115] Then a full fire ritual of Śivāgni is performed in the fire-pits, followed by oblations (of twigs and grains) with mantras of Varuṇa and of the Rivers. On the second day, after various oblations and offerings the vases are taken in procession around the temple, then around the tank on the bank of which they are placed. Then the tank is consecrated: the deities kept in the vases are united with the water and the water from the vases is poured

---

[114] This makes the *maṭha* an image of the whole cosmos (see for instance the table given in B. Dagens & M.-L. Barazer-Billoret, *Le Rauravāgama….*, Pondichéry, 2000, Vol. II, p. 317).

[115] For the list of rivers and that of amulets (which is incomplete here) see below *à propos* of the ritual installation of a well.

successively at the centre [of the tank] and in the eight directions; then come the offerings and of the *balis*. To end the ceremony, the patron bathes with his family in the tank, which is now holy [*tīrtha*], performs the "catching the *tīrtha*" rite,[116] and makes various meritorious gifts.

The installation of a well follows roughly the same pattern. However nothing is said about the building of an installation pavilion (it is just said that "a/the pavilion is to be decorated") and it is Manonmanī who is invoked in the main vase (instead of Varuṇa, but see below); She is however surrounded by the same set of eight Rivers as before.[117] In the fire-ritual oblations are made with Varuṇa's mantra and with a Vedic one ("Āpo vā…"), but nothing is said about the mantras of the Rivers. The name of Varuṇa does not appear in the presentation of the 2nd day rites: it is just said that the manifestation (*mūrti*) is taken out of the vase and is united with the (water) of the well and then that the water from the rivers' vases are poured in the well where the amulets are thrown. The bath in the tank which ends the tank-installation ceremony is replaced here by an offering of water from the well to "all devotees".

II.4.4.4d. *Installation of altars for offering of* balis

Dealing with the installation of offering altars placed around the temple, the 85th chapter (*balipīṭhapratiṣṭhāvidhiḥ*) mainly concerns the installation of a new altar replacing a decayed old one. We have already seen that there are two types of altars (see also above § II.1.3 [fn.]): the Bhadra one (alias *mahāpīṭha*, 'main offering altar') which is located at the door of the 1st or 2nd temple enclosure) and the Kṣudra type (alias *alpapīṭha*,"small altar") used for individual offerings made to attendants and other secondary deities. The general rule for the Bhadra altar is that its installation must follow the same treatise as that of the other parts of the temple (85.22). As regards the replacement of decayed altars, it is said that Kṣudra altars are replaced as soon as any crack occurs, while a Bhadra altar is replaced when one of its main limbs (*mahāṅga*) is broken,

---

116 That 'catching of the *tīrtha*' is an episode of the grand festival which is dealt with in the description of that festival given in 13th chapter (*Utsavavidhiḥ*), but see *Rauravāgama* Kp. 18.119-122, *Dīptāgama* 79.5ab and 90.9cd-13ab, etc.

117 Rivers and their corresponding amulets are Gaṅgā (east, tortoise), Yamunā (south-east, frog), Narmadā (south, snake), Sarasvatī (south-west, fish), Sindhu (west, crab), Godāvarī (north-west, crocodile), Kāverī (north, lotus flower) and Tāmraparṇī (north-east, blue lotus).

but not so when it is the case of a secondary one (*upāṅga*).[118] Whichever is the case, an installation pavilion is constructed with five similar altars, one at the centre (deemed as 'altar of Rudra' *rudravedī*) and the others, at the four directions. On these five altars the vases of several attendant deities, *dvārapala-s*, (etc.) of the offering altars that are to be placed in the 1st and 2nd enclosures of the temple are put; while the deities of the main offering altar are placed on the central altar of the pavilion, of which the full list of deities along with the location of their vases on the five altars of the pavilion is given in 85.31cd-39.

First, the gods from a decayed altar are to be transferred to a vase, each with a complex set of rites including a fire ritual (85.21-27ab); these vases are then be put in the pavilion at the appropriate place. Then the old altar is disposed of while the new one is cleansed[119] and consecrated; this is followed by a worship of the pavilion; the tying of a protective thread is compulsory when dealing with a Bhadra altar and optional in other cases. The first day of installation ends with the sojourn which comprises reading of Vedas and a full fire-ritual performed either at the fixed place of the altar (for the Bhadra type) or in the pavilion (for the Kṣudra type altars).

The second day begins with the placing of the various Kṣudra altars in the 1st and 2nd enclosures of the temple (for details see 85.44cd-50). Then the consecration of the altars is performed: for the Kṣudra type the vases from the altars of the pavilion are taken in procession around the temple and then each is poured upon the corresponding offering altar with the corresponding fundamental mantra; regarding the Bhadra type, a special rule is announced but the text ends abruptly.[120]

II.4.4.5. *Provisional installation*

The provisional installation of the main god's image to be placed in the sanctum is the important topic of several chapters found in this volume. First there are chapters 56 and 57, which deal with the renewal of a Goddess image: the old image is deprived of its mantras (chapt.56:

---

118 See 85.17-20ab: 'main limbs' (*mahāṅga*-s) are plinth, torus, dado, string-course, lotus and pericarp, while 'secondary limbs' (*upāṅga-s*) are leaves, petals, and small jutting pieces.

119 In case of Bhadra type altar, this is done on a mirror (85.25ab).

120 In A manuscript, this chapter ends abruptly before v.85.38, while in two others (Ī and Ja) the colophon of the chapter is lacking; in the fourth one (Ṛ) the last half-verse preceding the colophon announces that a special rule regarding the Bhadra type will now be given.

Gaurīsaṃkocavidhiḥ), then a provisional one is put in a provisional temple (chapt.57: *Gaurībālaliṅgasthāpanavidhiḥ*); this is followed by chapter 58 (*Gaurīsaṃprokṣaṇavidhiḥ*) which, as we have already seen, deals with the consecration of the new image and its installation in the sanctum (above § II.4.4.2). Another chapter is announced as dealing with provisional installation of the Liṅga (chapt. 75: *Bālaliṅgasthāpanavidhiḥ*). It concerns the Goddess's image as well as Śiva's Liṅga. To this may be added the 54th chapter (*Kāmakoṣṭhavidhiḥ*), which mentions the worship and the disposal of the provisional image of Gaurī when dealing with the installation of the Goddess in Her temple (54.221-254).

II.4.4.5a. *Provisional temple*

We have already seen that the building of a provisional temple is necessary when a new temple is to be established and when renovations are required.[121] The necessity of such a provisional temple, as well as the clear distinction between the two kinds of provisional installation, are well asserted in chapters 56, 57 and 75.

While establishing a new temple, the corresponding provisional temple is to be set at the time of the ploughing – the first stage of that establishing – and it is to remain in use till the performance of the first worship in the newly built temple (see especially 56.2). This being the case, most of the rituals regarding provisional installation as described in this volume concern the second type of provisional temple connected with a renovation, but it is obvious that the rites are very similar with regard to the building of a new temple. Let us remind the reader that the establishing of a provisional temple while building a new temple is not prescribed in some Āgamic texts,[122] even if its necessity is emphasized here by ruling that not installing such a provisional abode leads to the destruction of family (75.3ab).

II.4.4.5b. *General pattern of provisional installations*

The provisional temple established before the building of a temple as well as the provisional image which it contains have simplified features: the installation rites are the same as those performed for a permanent image, since the provisional representation has to be changed into a deity by the imposition of mantras. Later, at the time of the installation of the

---

[121] For architectural characteristics of provisional temple: see above § II.1.4.1.

[122] Some Āgamic texts deal only with the second type of provisional temple which is used at the time of renovation works (see for instance the *Ajitāgama*).

permanent image, the same mantras will be transferred from the provisional image (which is to be disposed of) to the permanent one. The procedure is however more complex when it concerns renovation works: mantras are first to be transferred from the image to be renovated to the provisional one, then, at the end of renovation works, transferred again to the permanent one, which may be a new one or the renovated old one. In any case the shift of divine power is always processed through the medium of a vaseful of water containing mantras of the deity, that is to say its energy under a phonic form. This process is well described in chapter 54 (see 54.253-254ab, 281cd-283a and above).

II.4.4.5c. *From the 'closing' (*saṃkoca*) of the Goddess's image to its provisional installation.*

The word "*saṅkoca*" designates the fact of shrinking, and also of closing with reference to eyes and flowers, which results in a nice metaphor when used to designate a ceremony where mantras are removed from an image which has become a divine being due to their presence: deprived of its mantras the image is like closed eyes or like a closed flower!

This *saṅkoca* ceremony described in the 56th chapter explains how to discard an old image after having removed its mantras, while the 57th chapter deals with the performance of the provisional installation of a provisional representation in which the mantras have been replaced. This being the case, the text of these two chapters and that of the 58th are more or less mixed in some manuscripts and this leads to several needless repetitions; if we add to this the fact that chapter 57 is more or less borrowed from the *Suprabhedāgama* (see above, § I.4.1), it is easy to understand why the matter sometimes appears quite confused.

An image of a deity – here the Goddess – which is to be replaced for some reason or the other, is, before being discarded, to be deprived of the divine power which, at the time of its installation, had been embedded into it in the guise of mantras, which are now transferred to a vase. Such a removal ritual needs a provisional temple built near the permanent temple (see above); once the provisional abode has been purified as usual and is ready to use, the priest first worships the Goddess in Her permanent temple: there Her image is purified, bathed and anointed with various substances; then a protective thread is tied on Her left hand, she is offered an eight-flower worship and is ornamented; the

same rites are performed upon Her pedestal.[123] In front of the provisional temple is then performed the 'fire-ritual for procession" (*yātrahoma*). Then on a sacrificial area the vase in which Gaurī has been invoked through the transfer of Her mantras from the permanent image is placed and is surrounded by those of the eight Śaktis (Vāmā, etc.). The old image is then destroyed and thrown in some watery place and thus ends the '*saṅkoca*' phase described in the 56th chapter; then begins the installation of the provisional image of the Goddess in Her provisional temple. This topic is dealt with in the 57th chapter (*Gaurībālaliṅgasthāpanavidhiḥ*). As already seen, this chapter is no more than a rewriting of a *Suprabhedāgama* chapter that deals with the characteristics of a provisional *temple of Śiva* (see above § I.1.4.1), which leads to some inconsistencies. The description of the ceremony starts with the sprout growing (up to 9 days before installation); then are supplied some details about the provisional image of the Goddess (*bālaśakti*) and about the provisional temple as prescribed for Her; here it is stated that the sacrificial pavilion (*yāgamaṇḍapa*) for the installation of the image is to follow the common rule. Once the necessary arrangements have been made, the installation ritual starts with the opening of the eyes, followed by the sojourn in water. The image is then placed in the installation pavilion for the sojourn ceremony with the sleep-vase (*nidrākumbha*) and a *vardhanī* surrounded by eight vases of the Śakti on its sides. Then follows a confused passage from which it appears that the vase is to be placed on an area near the permanent image in order that Gaurī is invoked in it, which is done after various offerings (57.29ab)! Then, after an oblation for procession, the vase is again installed in the sacrificial pavilion for the follow-up of the sojourn ceremony. The next day the Goddess's image is brought inside the provisional temple on its pedestal: this material transfer is followed by the transfer of Gaurī's mantras from the vase to the statue, a bath of the image with the vases of the eight Śaktis, and various other festive rites. The chapter ends with the announcement that, once the temple renovation works are completed, Gaurī, who stays in the vase, is to be transferred to the permanent image, which will be followed by the consecration (described in 58th chapter) and by various atonement rites.

---

123 It is not easy to know if the image stays in the temple or if it is transferred to the provisional temple; The *yātrahoma* which is to be performed in front of the provisional temple announces a transfer, but is it to be a real one or a virtual one only?

II.4.4.5d. *Installation of a provisional image of the Goddess in the provisional temple of Śiva*

On some occasions, a provisional image of the Goddess may be installed in the provisional temple of Śiva. This kind of provisional installation of the Goddess is described at the end of a chapter which provides a complete and very classical description of the installation of a provisional Liṅga in the provisional temple of Śiva (chapt. 75: *Bālaliṅgasthāpanavidhiḥ*). As regards the ritual for the Goddess (75.49-54) its presentation starts by a general rule according to which the full ritual prescribed for the God is to be followed for the Goddess, the only difference being the mantras. Then after prescribing the position of the provisional temple of the *Goddess*,[124] the text adds that the provisional image of the Goddess may be installed in the provisional temple of the *God* (75.46ab). This being the case, it appears that in spite of this common provisional installation, the two deities get each their own permanent temple (see especially vv.75.48 or 75.55, about the Goddess's permanent temple). Their provisional installation in the same place leads however to some special technicalities. Thus the installation of Śiva in His permanent temple is to precede that of the Goddess in Her own temple; more than that, this installation of Śiva is to be followed by His wedding with the Goddess. In view of this marriage the Goddess is brought to Śiva's temple from the provisional temple (which was also that of Śiva) and she returns to the provisional abode after the wedding ceremony in order to wait there for the completion of Her own permanent temple!

II.4.4.5e. *Provisional image of the Goddess according to chapter 54*

Once it has dealt with the architecture of the temple of the Goddess (*kāmakoṣṭha*) (54.1-211ab), the 54th chapter presents the rule regarding Her installation in this temple (54.211cd-309). However Her provisional image or Her provisional temple are mentioned only twice in this presentation: the first time (54.222) it is just to say that *a worship of the provisional image* is to precede the growing of sprouts, which is the first rite of the installation process. This is followed by prescriptions related to the preparation of the permanent image after the craftsman's work; that is to say placing it in the installation pavilion, preparing the precious stone deposit, opening of the eyes, sojourn in water and the various rites in the installation pavilion (baths, tying of protective thread, etc.). Then – we

---

124 With the same rule grosso modo as in 57.6cd-7ab.

are still dealing with the rites performed on the day preceding the installation proper – occurs the second mention regarding the provisional image and its corresponding provisional temple: it is said that going to the provisional temple the priest performs an oblation for procession and then *transfers the Goddess (Maheśvarī) to a vase*; that done, the provisional image is to be discarded in a watery place (54.254ab).

What is interesting here is the fact that the worship mentioned in v.54.222 is the "last worship" of the provisional image and marks the end of Her rule as "Goddess", while the invoking of the Goddess into a vase (54.254) corresponds to the moment where the provisional image goes back to its nature of material object without any divine implication. Another point is the fact that the vase is going be the Goddess from the transfer just mentioned up to the new one, which will mark the beginning of Her presence in the new permanent image (54.286).

II.4.5. Royal and other ceremonies

King, kingdom, kingly honours, and other similar references to royalty appear in various contexts in this volume as in the two preceding ones; however the cases in which they correspond to ceremonies or rituals where the king plays a major role are here very few, in contradistinction to the contents of the two preceding volumes, as has been shown by M.L.Barazer-Billoret in a forthcoming paper.[125] As a matter of fact, this seems to concern only two or three chapters, each corresponding to a different side of the royal relation with worship and ceremony. A first one deals with the 'fish play', a kind of pleasant aquatic festival of which the king and the queen seem to be the main spectators (chapt. 60), while in another one the king appears as the paramount patron who protects his kingdom and subjects by sponsoring the many rituals prescribed to avert evil caused by supernatural phenomena (chapt. 62); lastly the king himself is one of the beneficiaries of the 'collection of pearls' organised chiefly to provide raw material for the god's ornament (chapt. 61).

Other references to royalty are more circumscribed and more common. First there is the clear paradigmatic part played by the royal ritual in the choice of reverential acts (*upacāra*) offered to the God (see for instance 60.16, 61.25, 61.26, 71.26, or 55.22 which refers to a

---

125 On this topic, see M.-L. Barazer-Billoret, « Cérémonies royales dans le *Sūkṣmāgama* », in *Mélanges N.R. Bhatt* (in the press), written at the time of release of Vol. II and based upon data collected from Vols. I and II.

paramount king), and the same may be said about the royal insignia ascribed to the God (61.13). More important perhaps are the numerous references to the fact that technical errors, shortcomings or omissions regarding any ritual may lead the king and/or his kingdom to misfortunes, which shows clearly that in the last resort a king is responsible for the way gods are served in his kingdom. See for instance what is said about the lack of *bali* offerings in a village resulting in the death of the king, the entering of enemy forces which the king is unable to vanquish, etc. (63.63cd-64) or about the shortcomings in the daily ritual which are to be atoned for they may endanger the kingdom and the king (chapter 64 *passim,* or 61.33). Same thing occurs regarding mistakes or shortcomings in the maintenance or repairs works of temples (66.6cd, 12cd).

II.4.5.1. ***Averting evil due to supernatural phenomena***

Chapter 62 which regards evils due to supernatural phenomena has already been dealt with above (§ II.4.1.1), and now we shall just emphasize the important place it gives to the king. The calamities due to supernatural phenomena are most of the time 'collective' and hence concern more or less the whole of inhabitants of the kingdom. Thus an apparition of the sun at night or a blood rain lead to the death of living beings (62.26 and 42); an abnormal view of the moon brings the destruction of cattle and crops, as does a weeping image, which causes also the disappearance of the governor (*maṇḍalādhipa*), king, village and kingdom! (62.38-39); famine and epidemic are caused by water turbulence (62.32cd) but the epidemic may also be due to a drum which sounds by itself (62.103) or it may be one amongst the several evils happening when Śiva's vase, *vardhanī*, Liṅga, or image is broken (62.84). Sometimes, only a part of the social body is affected: thus a rain of honey or milk affects Brahmins and Kṣatriya-s while death of women, children and agriculturists (*kṣetrin*) results from the collapse of a temple without cause (62.45cd and 51). The king himself may lose his life in many circumstances: weeping of an image (see above), a living being giving birth to one of another species (62.66), shaking of an image (62.82), long-lasting halo around the sun or moon (62.114-115), presence of a beehive in a temple or any of its buildings (62.130-131), fall of a tree without cause, or (!) death of the chief queen or of the king's horse or elephant while the king is in the battle-field (60.142-144), etc. The evil caused by the entrance of an impure living being also concerns the king's

palace, which is put on the same plane as the God's temple as regard this topic (62.146, 154, 156cd-157).

All this is more than enough to justify the rulings of the text that the appeasement of calamities due to extraordinary or common supernatural phenomena increase the welfare of the king and kingdom (62.1cd), that the king himself is to perform a counteractive rite immediately and that he must do that 'with devotion' (*bhaktyā*) (62.4cd, see also 62.56ab). This last precision is important for it marks a change of level by emphasizing the necessary *personal religious* commitment of the king in the rites he has to patronize.

II.4.5.2. *'Fish-play' a pleasant aquatic festival*

The 'Fish-play' ceremony dealt with in the 60th chapter (*matsyalīlāvidhiḥ*) presents a very different case. The king and the queen attend to the pleasant show of fish frolicking in the water (hence probably the *matsyalīlā* expression) which are fed by an officiating priest. As a matter of fact, it is a very common sight in big South Indian temples-reservoirs, where fish are fed by devotees bathing or washing their cloths in the reservoir. Here, the precise part played by the king in the performance is not clear: it is apparently limited to some preparatory offerings (60.18) and to some other offerings at the end of the performance (60.43). Nothing is said about his part in the feeding of fish or about his position during this ritual. The ceremony has perhaps some connection with another pleasant and partly mundane event, the spring festival (see chapt. 23, in Vol. II), as 'spring-plays' are mentioned here (*vasantalīlā*, 60.38cd) while the period where 'fish-plays' are to be performed – from Pisces to Virgo (60.2ab) – broadly corresponds to the spring festival period.

The ceremony is announced to Śiva (60.29cd-30ab) who will attend to it. His image is brought to the place where fish are found (*matsyasthāna*, 60.17)[126] in order that their feeding may be performed in front of Him. However, the ceremony is set in a broader context as it is supposed to exist from time immemorial, as some data given there are deemed to correspond to each of the big cosmic eras since the Kṛtayuga (60.9ab and below)!

As for the ritual performance, the introductory material insists on the fact that it may be of three kinds (best, medium, and inferior), each marked by the choice of the place, of the image to be used and of the

---

[126] This place is designated as *snānadeśa* in 60.35cd

duration (60.2cd-7ab and 10-11). To that is added a not very clear passage according to which the best view (*darśana*) is in the Ocean that goes up to one hundred *krośas,* the medium is in a river going up to fifty *krośas*, while the inferior one is in a well or a pond going up to twelve *krośas*; such high figures are valid for Kṛtayuga and there is to be a decrease of a quarter for each of the three other *yugas* (60.7cd-9). This being the case, the problem is to know precisely what is the object of the 'view'; is it the fish-play (most probably the fish feeding operation), the fish themselves, or the image (which is mentioned just before)? As a matter of fact there is no hint of the place from where the priest is feeding the fish. Is he on the bank waiting for the coming of fish or he goes by swimming or in a raft to feed them in the midst of water place?[127] In any case, the proposed distances appear to be too much for any practical application, even if they are reduced to their value in our present Kaliyuga.[128]

Having thus proposed three qualitative levels for the ceremony, the chapter goes on with two new proposals regarding the procedure of the ceremony which may follow a 'moving' (*yāna*) mode or a 'staying' (*vāsa*) one. The moving mode is used when the water-place is near the temple and it lasts for one day, which makes it correspond to the "inferior" type of ceremony: the ceremony is from beginning to end performed in the temple compound, across which the image moves along in procession from the audience-pavilion to the water-place and back to the audience pavilion at the end (60.12-27ab); we may notice that the king participates in offerings made at the arrival on the place where the fish are and that before the fish feeding a 'fish-worship' is performed (*matsyapūjana* 60.20cd, see also *matsyaṃ samyak samarcayet* 60.21cd). According to the 'staying' mode the ceremony lasts several days, during which the image stays (hence the name) in the shed built at the place where fish are found. The return procession on the last day is followed by offerings made by the king and the queen to the God.

---

[127] See the expression *snānadeśe* ("where the bath is taken") used to designate the place where the shed is to be built (60.30cd).

[128] As reduced for the Kaliyuga the distance is to be 25 *krośas* for the ocean, 12.5 *krośas* for a river and 3 *krośas* for a tank or well. According to *Mayamata* (9.1) a *krośa* measures 500 daṇḍas, that is to say 2000 cubits (*ibid.* 5.8cd), which will give a value of more or less 1800/2000 metres for the smallest distance proposed here!

II.4.5.3. *Collection of pearls*

Chapter 61 deals with the collection of pearls in order to make ornaments for the God and seemingly also for the king, as he is one of the beneficiaries of this operation: he is entitled to receive an eighth of the whole, being thus on the same rank as the priest, the guest, the group of Brahmins and the people pertaining to temple services (the god getting the three remaining eighths of the collection) (61.34cd-37ab). This being the case, the king does not play any part in the collection itself, though his responsibility is involved, as omissions in ritual may endanger his kingdom as well as himself (61.33).

Amongst the preliminaries of the collection work there is a procession with the entire royal insignia of the God and the construction of a pavilion on the seashore where the image of Śiva is installed and where the Lords of the Oceans are honoured (61.12-23). The priest together with a temple maiden (*mālinī*) and the musicians boards a raft and sails up to the place where pearls are collected in strainers (*pavaṅī*) with appropriate instruments; each day, the raft sails back and the pearls are stored in a specially built hall while *śāntihoma* and daily worship are performed; the work goes on like this for fifteen days. At the end, all return back to the temple; the pearls are placed in front of the god and they are shared between the various beneficiaries (see above) (61.31-38).

List of sources used for volume III

The following sources have been used; they are on the one hand paper transcripts (T.) belonging to the collection of the French Institute, Pondicherry (IFP) and on the other three paper manuscripts belonging to that of the Thiruvavaduthurai Adeenam

अ T. 191. This is the source selected as the base for the present edition. It has been copied from a palm leaf manuscript belonging to the Government Oriental Manuscripts Library (GOML), Chennai with No. R. 14448 (Vol. I: all chapters. Vol. II: all chapters, Vol.III all chapters).

ई T. 36. Copied from a manuscript from Kilvalur (Vol. I: none. Vol. II: chapters 14-41 and 45-53), Vol.III (chapters 54-64, 66-76, 81, 83).

उ T. 37. Copied from a manuscript belonging to P. Kanakasabhesa Dīkshitar, Teppakulam, Tirunelveli Dt. It contains some chapters from various agamic texts (*Svāyambhuvāgama*, *Sūkṣmāgama*, *Uttarasvāyambhuva*, *Prayogamañjarī*, and *Suprabhedāgama*). As regards *Sūkṣmāgama*, it was not used for vol. I and II but it contains chapt.4 (edited in vol.1), and chapters 20, 22, 23, 25, and 27 (all edited in volume II). As for the present volume III it has been used for chapters 55 (Kalyaṇavidhiḥ), 64 (Nityārcanāhīnaprāyaṣcittavidhiḥ), and 73 (Sakalasthāpanavidhiḥ). Besides, it contains four other chapters ascribed in their colophons to Sūkṣmāgama: Sāyāhnapūjāvidhiḥ, Naimittikavidhiḥ, Dharmasandhividhiḥ, and Pradoṣapūjāvidhiḥ (all to be published in Vol. IV).

ऊ T. 38. Copied from a paper manuscript written in Devanagari script belonging to J. Visvanatha Sivacharya of Melamangalam, Madurai district (vol. I: all chapters. Vol. II: all chapters, Vol. III chapters 54-64, 66-68).

ऋ T. 97. Copied from a manuscript belonging to the GOML, Chennai with No. R. 16786. Apart from the *Sūkṣmāgama* this transcript also contains the *Sahasratantra* and the *Vātulamahātantra* (Vol. I: all chapters. Vol. II: 1-43 and 48-53), Vol. III chapters 54-72, 75, 80-85).

च T. 955. Copied from a transcript belonging to Sāmbaśivācārya (of Palani). Not used for volume I (but it contains chapters 8 to 12). Vol. II: chapters 14, 21-26, 28-29, 38-39, 41, 46 and 52; chapters 14, 24 and 26 are found in two versions which are generally very similar, but give sometime different readings. Vol. III: 53-54, 72-73, 75-76, 79-81, 83.

ज T. 1003 Copied from a manuscript of the French Institute with No. RE. 10779. Not used in volume I (but it contains dissenting versions of chapter 2 and

3). Vol. II chapters 19 (dissenting version), 36, 39-41, 45-47, 49 and 50; Vol. III: 56, 58, 60-63,81, 85

झ T. 1016 Copied from a manuscript of the French Institute with No. RE. 10780. Vol. I: chapters 1-13. Vol. II: chapters 14-23, 26-35, 37-38, 45, 50-53 (chapter 33 is given in two versions and chapter 45 corresponds to a dissenting version). Vol.III: chapters 54-55, 56-59, 64, 72-76, 83.

त Paper manuscript written in Devanagarī script belonging to the manuscript collection of the Thiruvavaduthurai Adeenam, Thiruvavaduthurai. Not used for volume I (but contains chapt. 1 to 13). Vol. II: 14-41 and 45-53); it contains also a chapter about Nāga, another about Rathaprokṣaṇa and it ends with the chapter 54 on Goddess' temple (*kāmakoṣṭhavidhiḥ*, Vol. III).

थ Paper manuscript written in Grantha script belonging to the manuscript collection of the Thiruvavaduthurai Adeenam, Thiruvavaduthurai. Vol. I: all chapters (but has been used only for Chapt. 13). Vol. II: all chapters to which are added a chapter dealing with Lakṣmī; Vol. III: chapters 54 and 55.

प T.422 Copied from a manuscript belonging to Sundaradiksitar (of Tirunelveli). Bearing the tittle *Sakalāgamasaṅgrahaḥ*, it is a compilation of chapters and short extracts borrowed from numerous āgamic texts. It ends with the chapter 83 (*Prabhāmaṇḍalavidhiḥ*) of the *Sūkṣmāgama,* which is part of the present volume.

फ T.553 Copied from a manuscript of the French Institute with No. RE 25191. Bearing the tittle "*Śivālayanirmāṇasthāpanadīpikā*" it contains chapters or extracts from various agamic texts and dealing mainly with *sthāpana* and similar or connected ceremonies. Amongst them is (fol. 141-143) the chapter 80 (*Kūpasthāpanavidhiḥ*) of the *Sūkṣmāgama,* which is part of the present volume.

Manuscripts used for Vol. I and II but containing no material related to Vol. III

औ T. 348. Copied from a manuscript belonging to Ayyamani Sivacharya of Tiruvadanai. The original manuscript appears to be a compilation dealing with several points of āgamic ritual. It contains *stotras* as well as several chapters or excerpts from various texts amongst which the *Sūkṣmāgama* (others being *inter alia Vātulāgama*, *Rauravāgama*, *Kāmikāgama*, *Aṃśumattantra*, *Bhīmasaṃhitā*, a part of the *Kriyākramadyotikā*, etc.). From the *Sūkṣmāgama*: Vol. I: all chapters. Vol. II: chapters 14-28 and 40; to this may be added an incomplete "*Mahābhiṣekavidhiḥ*" chapter said to pertain to *Sūkṣmaśāstra*.

अ T. 353. Copied from a manuscript belonging to Ayyamani Sivacharya of Tiruvadanai. It contains *dhyānaślokas* as well as presentation of various point of āgamic ritual and seems to be related to औ. Vol. I: all chapters; Vol. II: chapter 40 only.

छ T. 967 Copied from a manuscript of the French Institute with No. RE. 39663 (Vol. I: all chapters. Volume II: chapters 14 to 38).

ति Paper manuscript written in Grantha script belonging to the manuscript collection of the Thiruvavaduthurai Adeenam, Thiruvavaduthurai. Vol. I: used only for Chapt. 13. Vol. II: chapters 22, 25, 26, 28, 38, 39, 46, 52

Summary

Chapter 54: Rule for the shrine of the Goddess (*Kāmakoṣṭha-vidhiḥ*, 309 verses)[129]

Architecture (54.1-211ab)

Definition and list of types (54.1-8)[130]

There are two categories of temple for the Goddess, 'independent' (*svatantra*) and 'isolated' (*kevala*); an 'independent' temple is said to be *vīra*[131] and comprises shrines for attendant deities (etc.) while an 'isolated' temple is devoid of them (54.1-2). An 'independent' Goddess temple is located in the 2nd, 3rd, 4th or 5th enclosure of (Śiva's) temple or else on the bank of a river or of a reservoir, on the top of a mountain, in a garden, in a forest or in a place for assembly (*sabhāsthāna*) while an 'isolated' shrine is located in a pavilion situated in the north-east quarter (of Śiva temple compound) or to the north of that pavilion (54.3-6a). The 'independent' temple is dealt with in this chapter (54.6b).

A list containing *sixteen* types of Goddess' temple is given (54.6cd-8).[132]

Implantation (54.9-27)

Four lines, called Śiva's lines, are drawn from the middle of four faces of Śiva's temple and four from its corners; it is beside (one of) these eight direction axes that Gaurī temple is to be built (54.9-10ab). The distance between one of these axes and the median axe of Gaurī shrine is called "part of Śiva" (*śivabhāga*): its value is 1/3, 1/4, 1/5, 1/6, or 1/7 of the width of the Liṅga; alternatively, it is told that it is half the

---

[129] Manuscripts: A (274-302), Ī (184-215), Ū (624-683), Ṛ (221-249), Ca (78-82), Jha (19-51), Ta (345-369).

[130] Verses 1cd-3ab and 5a of this chapter are also found at the beginning of a chapter of *Aṃśumadāgama* dealing with installation of Devī.

[131] See *Raurava* (transl. chap. 31 and 65).

[132] This list appears twice in the chapter with some discrepancies in the order of names. All 16 names are found in 54. 6ab-8 and in 54.17-25ab and they are as follows: Śrībhoga (1), Putrakoṣṭha (2), Citrakānta (3), Śrībhadra (4), Śrīkānta (=Lakṣmīkānta) (5), Putrakānta (6), Gomukha (7), Sundara (8), Kausala (9), Śrīnivāsa (10), Vijayāvaha (= Vijaya) (11), Padmakānta (12), Koṣṭhasundara (13), Subhadra (14, Sumaṅgala (15), and Pārvatīkānta (16). The descriptions of the temples thus listed (54.181-210ab) are arranged in a specific order - clockwise from Śrībhoga (1) to Śrīkānta/Lakṣmīkānta (8) and anti-clockwise from Pārvatīkānta (16) to Kauśala (9). Three descriptions are missing due to gaps: Padmakānta (12), Kauśala (9), and Śrīnivasa (10).

width of the Linga if that Liṅga is a Svastika one, three fourths if it is a Śaivādhikya, one and a half (*guṇārdha*) for a Vardhamāna, and triple of it for a Samakhaṇḍa, while for other Liṅgas it is equal to their circumference (54.10cd-14ab). The median line of Gaurī shrine is to be (at least) at a distance (from that of Śiva temple) equal to the "part of Śiva": if it is nearer it brings the death of the patron while if that distance is bigger it increases the success (of the building of the shrine); thus great care is to be taken so that the median line of the Gaurī shrine is at the end of the "Śiva's part" (54.14cd-16).

The shrine of Gaurī is to be situated according to these rules in the following way: Śrībhoga type is on the south or the north of eastern line (of Śiva's temple), Putrakoṣṭha type on the side of south-eastern line, Citrakānta on the side of the southern one, Śrībhadra on the side of south-western one, Sundara on the side of the western one, Putrakānta on the side of north-western one, Gomukha on the side of northern one, and Śrīkānta on the side of north-eastern corner line (54.17-21ab). In the same way the Kausala type is to be placed between east and southeast, Śrīnivāsa between southeast and south, Vijayāvaha between south and southwest, Padmakānta between southwest and west, Sundara between west and northwest, Subhadra between northwest and north, Sumaṅgala between north and northeast, and Pārvatīkānta between northeast and east (54.21cd-25ab).

Thus the eight temples starting with Śribhoga type are to be at the main and intermediary directions, while the eight starting with Kausala are in the intervals; mixing the two series would make the temple an abode for Demons and great care is to be taken not to mix them: one is to follow the order as told before (54.25cd-27).

Dimensions of Gaurī's temple (54.28-37ab)

The width is the same as that of Śiva temple or three quarters or a half of it; alternatively it is equal to that of the sanctum (of Śiva temple) or to one half of it (54.28). In cubits this width is from 3 or 4 cubits to 9 or 10 for the five single-storey temples; it is from 5 or 6 to 11 or 12 (for two-storeyed temples), from 7 or 8[133] to 15 or 16 (for three storeyed ones), and from 9 or 10 to (17 or) 18 (for four-storeyed ones); lastly it is from 11 or 12 cubits to 33 or 34 for temples having (five) to sixteen storeys respectively (54.29-33).

---

[133] *Indraka* seems here to have a value of '8', for they are 8 *lokapāla-s* of whom Indra is the first.

The length of the temple is one-eighth more of its width (*Brahmagarbha* mode), one and a half more of its width (*Viṣṇugarbha* mode), or a half more of its width (*Rudragarbha* mode) (54.34-35).[134]

The height (of the types) starting with the Śāntika one is (respectively) 7/5, 6/4(?), or 9/8 of the width (54.36-37ab).[135]

The pavilion in front of the temple (54.37cd-40ab)

The width and the length of the pavilion in front of the temple are the same as that of the temple, (or otherwise) they are a half, a quarter, or three quarters; the (internal) breadth of the passage (linking the pavilion to the temple) is of one and a half or two modules (*daṇḍa*) or it may be of the same number of cubits (54.37cd-39ab). The pavilion comprises the levels (*varga*) starting with the base; it may be 'open' on its borders (and then bordered by pillars) or closed by walls on its sides (*bhittigaṇḍayuta*); it is ornamented with arches (*toraṇa*), etc. (54.39cd-40ab).

***Āyādi* system (54.40cd-52)**[136]

When (the chosen dimension) is multiplied by 8, 7, 6, or 5,[137] and then divided by 12, the remainder is the 'gain'; for the 'loss' (the dimension) is multiplied by 9, 7, or 5 and divided by 10; for 'matrices'

---

134 *Viṣṇugarbha* mode (given in only one manuscript) results in a surprisingly large length given to the temple (explanation may be that in the most famous southern Viṣṇu temple – the one in Srirangam – the sanctum is elongated due to the presence of an image of a lying Viṣṇu...).

135 Temples of *śāntikādi* series are described later in this chapter as being one-storeyed (54.168-181) ; they are five (*śāntika*, *pauṣṭika*, *jayada*, *adbhuta*, and *sārvakāmika*), as in *Rauravāgama* (KP 39.1-3) or in the chapter 11 of *Mayamata* (v. 8-9), while they are four only in chapter 19 of the same *Mayamata* (v.3, *sārvakāmika* series is omitted). However here the text seems corrupt and the dimensions (height worked out from the width) do not tally with those given in other texts: in the *Mayamata* are found 10/7, 9/6, 8/5, 7/4, 6/3 (according to chapter 11) and 10/7, one and a half (= 9/6), one and three-quarters (= 7/4) and twice (= 6/3) (according to chapter 19); in the *Rauravāgama* they are one and a quarter (5/4), one and a half (9/6), one and three quarters (7/4), twice (9/6), and twice and a quarter (9/4).

136 About *Āyādi* see B. Dagens, *Architecture in the Ajitāgama and the Rauravāgama* (New Delhi 1984) p.18-20. See also in *Sakalādhikāra* (ed. V. Gopapala Aiyangar, Thanjavur 1973, T.S.M.S. No. 141) the supplement entitled *Āyādilakṣaṇam* (p. 233-280)

137 It will be better probably to read *aṣṭābdhirasaguṇena* (in lieu of *aṣṭābdhirasabāṇena*) which will give three figures ('8, 7, and 6', like in *Sakalādhikāra's Āyādilakṣaṇam*).

the multiplication is by 3, 5, 7, or 9 and division is by 8 (*parvaṇā*) (?); for 'asterisms' the multiplication is by 9, 8, 7, or 6, and the division is by 27 (*tāra*), for 'week days' the dimension is multiplied by 10, 9, 7, 6, or 4, and divided by 7; for the 'parts' the multiplication is by 4, 5, 6, or 8 and division is by 9 (54.40cd-44ab).

-Gain and loss: when the 'gain' is bigger, riches are bigger, but when the 'loss' is greater the result is loss of wealth (54.44cd).

- Matrices: auspicious matrices are 'flag', 'bull', 'lion', and 'elephant', while inauspicious ones are 'dog', 'crow', 'donkey' and 'smoke' (54.45).

- Asterisms: the birthday asterisms of the patron and of the site (?)(54.46-47ab)

- Weekdays: Wednesday, Friday, Monday and Thursday are auspicious (54.47cd).

- Parts: the nine 'parts' are 'thief', 'enjoyment', 'power' (*śakti*), 'poverty', 'king', 'eunuch', 'absence of fear' (*nabhīti*), 'death' (*nidhana*) and 'servant' (*preṣya*); 'poverty' (*adhana*),[138] 'thief' and 'eunuch' are to be avoided (54.48-49ab).

- The seven asterisms starting with Puṣya and combined with auspicious days of the week (*śubhavārādi*?) give the following seven combinations: Rikta, Maraṇa, Nāśa, Saukhya, Prasiddhida, and Prītyanta (54.49cd-50). When Uttara (°phalgunī, °aṣāḍhā, and °bhadrapadā) (asterisms) are combined with Saturday,[139] Viśakhā with Sunday, Jalādhipa (=Śatabhiṣaj) with Monday, Śraviṣṭhā (=Dhaniṣṭhā) with Monday, Vaiṣṇava (=Śravaṇa) with Wednesday, and Vidhātṛ (=Abhijit) with Thursday, these are the seven (auspicious) asterisms of birth (for the master, the patron?) (54.51-52ab). Once all this have been examined several times, auspicious measurements are to be chosen (54.52cd).

Reference lines (54.53-60ab)

Reference lines are as follows: there is the "measuring line" (*māna[-sūtra]*), the *vinyāsasūtra* (line plumbing with maximum limits of the building?), the "line of the base" (*dharāsāra[sūtra]:* it plumbs with the limit of the base), the "line of the socle" *(upapīṭha[sūtra]* plumbing with the limit of the socle), the *prakṛtisūtra* (line plumbing with the limit of the adjustment layer) and the *homasūtra* (probably the line plumbing with the limit of foundation excavation) (54.53).

---

138 For *preṣya* and *adhana* (our emendations) see *Sakalādhikara* (*Āyādilakṣaṇa* especially vv. 72-73.

139 Lit. "are in Saturday".

The 'measuring line' (*mānasūtra*) corresponds with the measurements amended according to *āyādi*; from 6 digits (up to 30) by increments of 3 digits are the nine values for the distance between the *vinyāsasūtra* (and the 'measuring line' around which it is located); then comes the *bhūsūtra* (see above *dharāsūtra*, line of the base), of which the distance (from the preceding one) is from 9 to 28 digits with an increment of one digit; further it is the one plumbing with the limits of the socle at a distance (from the preceding one) from 6 digits up to 25 digits with increments of one digit; then comes the line plumbing with adjustment layer further at a distance of 3, 4 or 5 cubits and there is also (?) the one plumbing with limits of foundations; thus there are four (?) lines (54.53-58). Or else there are five lines (*mānasūtra*, *vinyāsa*°, *adhiṣṭhāna*°, *prakṛti*° and *homa*°) (54.59-60ab).[140]

Proportions of the ground floor (54.60cd-68ab)

The width of the sanctum is 6/8 of that of the ground floor, (or) it is 4/6, or 2/4, or 3/5, or 5/7, or 7/9, the remaining part reserved for the surrounding wall of the sanctum (54.60cd-63ab).

Calculated in "intercolumniations" (*paṅktimāna*), the ratio between width and length (of the building) is 3 to 1(?), 5 to 3, 7 to 5, 6 to 7, or 8 to 6 (54.63cd-65ab).

Alternatively (?) the width of the shrine (at the entablature level) is divided into six (*kauśika*) (?) parts: one part is for (each of the two) corner aediculae, which are square; double of that is for the (median) elongated aedicule and the remainder is for the connecting miniature galleries; on the length (of the building) (?), after leaving aside the (two) corner aediculae, what remains is divided into four parts, two for the median elongated aedicula and the remaining two for the miniature galleries[141] (54.65cd-68ab).

---

140 In both cases the last three lines seem to be concentric and to be listed from the inner to the outer one.

141 It results that arrangement is the same on the width of the temple and on its length with two square aediculae at the corners, and one median elongated one and two connecting galleries on each face; this being the case, if the corner aediculae get the same size everywhere, median elongated aedicula and connecting galleries are longer on the long sides of the building.

Levels of the temple elevation: the base (54.68cd-121ab)

- Categories of base (54.68cd-74ab)

There are two categories of base (Pādabandha and Pratibandha), each comprising eight types: Pādabandha (A1), Abjakānta [*alias* Abjabandha (see 54.112cd)] (A2), Śreṇibandha (A3), Puṣpapuṣkala (A4), Śrīkānta (A5), Ambhojasundara [*alias* Ambhojakesara (see 54.82ab)] (A6), Sundarābja (A7) and Bhadrabandha (A8), for the first series; Pratibandha (B1), Śrībandha (B2), Skandakānta (B3), Kumbhakānta (B4), Sarvatobhadra (B5), Makarāsana [*alias* Uragāsana (see below 54.104ab)] (B6), Śambhubandha [*alias* Śāmbhava (see below 54.82cd)] (B7), and Candrabandha (B8), for the second one.[142]

- Description of bases (54.74cd-113ab)

Sixteen descriptions are given by pairs (see tables below pp. xciii-xcvi at the end of the summary of the present chapter) but the order of description does not follow that of the lists given just above. The description of each Pādabandha base is followed by that of the corresponding Pratibandha one, often reduced to the indication of the difference with the corresponding Pādabandha base; the difference is that a Pratibandha base gets a rounded torus (see 54.82, 94, 104, etc. and also 54.117-118) while the form of the torus for Pādabandha base is not indicated but it is certainly an octagonal chamfered one.

- General rules regarding bases (54.113cd-121ab)

If, in order to give beauty or strength to the base, a part or a half of it or three quarters of it are added or taken out it is not a fault (54.113cd-114ab). Pādabandha bases are used [for Goddess temples located] at the directions and sub-directions while Pratibandha ones are used in their intervals:[143] a confusion on that point would bring death to the patron and must be avoided with great care; however there is no fault when confusion is done (in a building) located outside the fifth enclosure (of the temple) (54.114cd-116). The Pratibandha base comprises a rounded torus; thus to call 'Pratibandha' a base with an octagonal (*vasvaṃśa*) torus, is an inauspicious mix of categories which is to be

---

[142] None of the sixteen names given here (or in the following descriptions) tally with those of the three bases (Subhadra, Sumaṅgala, and Kaubera) described in chapter 51 dealing with pavilions; however the Bhadrabandha type described here is very similar to Subhadra type described in 51.9cd-10c (see the table given in volume II p. clxiii).

[143] See above 54.17-27 for the location of the various types of temples for Goddess.

avoided; [however] a mix-up over the square and elongated aediculae is auspicious (?) (54.118cd).[144]

The projection of the torus is the same as that of the (main) plinth (*jagatī*); the projection of the fillet (*kampa*) is a quarter or a half (of its height?); that of the upper string-course (*vāji* = *vājana*?) is equal to its height or a double of it; if it is a large upper string-course, its projection is equal to its height or a half of it (54.119-121ab)

The gargoyle (54.121cd-127ab)

The projection of gargoyle outside the wall (?) is from one to seven cubits with increments of 3 digits; its breadth is, at the start, of a third of that length and, at the tip, a fourth less (54.121cd-123ab). Its height is the same as its width at the tip or is three-fourth of it; the height at its start (read *mūle*?) is the same as the width at the start (54.123cd-124a). It is provided (*ghaṭṭitam*, m.c. for *ghaṭitam*) with a lion's face; in its middle is a gutter (*nīpra* unless we read *nimnaṃ*) which makes a third of the width; at its extremity, it is (sloping) like a horse-neck (*aśvakandhara*) and it is provided with a lotus flower and with ornaments (54.124a-125). The part entering (the wall) is equal to the breadth of the wall or eight digits longer; when it has been made according to the rule it must be placed in the middle (of the face) of the Goddess temple (54.126-127ab).

Levels of the temple elevation: the pillars (54. 127cd-147ab)

- Measurements of pillars (54.127cd-130c)

The breadth of a pillar is 1/24 of that of the (Goddess) temple; or else a pilaster is 3, 4, or 5 digits wide; the width of pilasters [of the first storey] is from 4 to 19 digits by increments of one digit respectively for a temple with one to sixteen storeys; it is smaller by a part at the top (of pilaster) (54.127cd-130c).

- Various types of pillars (54.130cd-137a)

The Brahmakānta pillar is square, Viṣṇukānta octagonal, and Skandakānta hexagonal; Bhānukānta is twelve-sided (*mīna*!) from base to top (54.130cd-131). A pillar of which all elements from top to base are fully rounded is an Indrakānta one (54.132). A Stambhaśekhara pillar is square at the bottom and then sixteen-sided; the one which is square and then six-sided is Kauberakānta; the one which is square with a sixteen-sided (part above) is called Varuṇa; the one which is square (*aśra*) and

---

[144] This sentence is either misplaced or corrupt (it is perhaps a conclusion to the earlier passage dealing with aediculae (see above 54.65cd-68ab).

then eight-sided is Bhīmakānta; the one which is square (*aśra*) and above that ten-sided is Maṇivajra; the one which is square (*aśra*) and above that rounded, is called Śivakānta (54.133-135). The one which is square and above that sixty-four sided is known as Kauśikastambha; the one which is square and above that octagonal is known as Śivacchanda; its square part is a half (*karṇa*) (of its height) (?)[145] (54.136-137ab).

- *Pillar base (54.137cd-139c)*

At the base of a pillar there is to be a pillar-base (*pādādhāra*); such a base is to be made for all pillars; its height is equal to a half or a quarter of its diagonal; its width is equal to the diagonal of that (pillar) (?); it is provided with all (necessary) mouldings/ornaments (54.137cd-139c).

- *Capitals and other ornaments (54.139d-147ab)*

Ornamentation of the pillar is as follows; the stereobate (*vedikā*) has a height which is a seventh of that of the pillar; such a stereobate may be present or not (54.139d-140).[146]

Taking a height equal to 2/5 of that of the shaft, one divides it into 74 parts; (starting from the top) are found a bracket-capital (*bodhikā*,[147] 4 parts), a 'dado with a figure' (*vīrakaṇṭha*, 4 parts), an abacus (*phalaka*, 4 parts), then a groove (1 part), a bell capital (*ghaṭa*, ...parts),[148] then a groove (1 part), a slab (*pālika*, 1 part), a doucine (1 part); a slab (3 parts), a doucine (3 parts) and (a row of) leaves (3 parts); [text at the end of this description seems to be corrupt] (54.141-145ab).

---

[145] It is not clear if the last sentence (making the 2nd *pāda* of v. 137) pertains to the description of the Śivacchanda pillar or to that of the pillar base; in the last case its meaning could be: "(the width of that base) is equal to the diagonal (*karṇa*) of the square element (*aśra*) (of the pillar)".

[146] The stereobate is placed below the base of the pillar and it is a little odd to find it at the beginning of the description of "ornamentation of pillars" (*stambhānāṃ bhūṣaṇam*) which expression normally designates the corbels and similar elements crowning the shaft.

[147] About *bodhikā* alias *potikā* see B. Dagens, *Architecture in the Ajitāgama and the Rauravāgama* (New-Delhi 1984) § 3.21.

[148] That bell capital is the most important element of the crowning of the pillar and its height usually occupies four ninths of the total height (see *Mayamata* 15.32-34 and fn. *ad loc.* in B. Dagens IGNCA's edition, vol. I p. 189), which would make here roughly 32 of the 74 parts, but we have been unable to find how to deal with the various readings found in manuscripts: *ghaṭoccatvanibhāgayā* (A), *ghaṭoccaṃ tu tribhāgayā* (I); *ghaṭoścraṃ tvaṃ nibhāgayā* (Ū), or *ghaṭoccaṃ tvanibhāgayā* (Ṛ).

The width of the bracket-capital is equal to its height and its length is three times of that; half of its length is occupied by its overhanging parts (*chāyākara*) (54.145cd-146ab).

The height of the abacus is divided into five parts: two for the flat part and three for the *nāgavaktra* or for overhang (54.146cd-147ab).

Levels of the temple elevation: entablature (54. 147cd-149)

The height of the entablature is divided into three parts: one for the upper string-course (*prastara*) and one for the cornice (*kapota*), while the third one is divided into eight (*dhātu*) parts corresponding (from the bottom) to the architrave (3 parts), its top-fillet (1), a *nāgavaktra* (?) (3) or an overhanging element, and lastly a doucine (1) which adorns the base (?) (of the entablature) (*āsanaṃ tena śobhitam*).

Levels of the temple elevation: attic and its stereobate (54. 150-152)

The full height of the attic being divided into four parts, the stereobate (at the bottom) makes one part, the architrave (at the top) one (also), and what remains is for the recessed portion (between them) (54.150-151ab). The height of the stereobate is divided into eight parts with four parts for its recessed portion, one for a fillet, two for a doucine and one part for its top fillet (*vājana*) (54.151cd-152)

Measurements at the levels of entablature, attic and roof (54.153-155)

The width of the temple at the (level of) the entablature is the same as that of the outside faces of the pillars (of opposite faces of temple); 9/11, 7/9, or 7/8 of that is the width at the (level of) stereobate (of attic); with regard to the stereobate the recess of attic is of 1, 2, or 3 modules; the width at the (level of the bottom of the) roof is the same as that at the level of (stereobate of) attic.

- Levels of the temple elevation: roof (54.156-158)

The height of the roof comprises 7 parts: 1 for the (top) lotus, 4 for the rounded main part (*udara*), one for the *cakra* (element circling around the base of the roof?), and one for the eave-cornice (*kapotanīvra*); it is the same for the recesses and projections (*lambamāna*) (?) (54.156-157ab).

The width of middle part of the roof is 5/4 that of the attic, that of *pālikā* (?) is the same as that of the attic and a third of it is for the (top) lotus (*chāyābja*?) (54.157cd-158).

- Levels of the temple elevation: finial (54. 159-161ab)

The height of the finial consists of 7 parts (from the bottom): one for a recessed part (*valagna*) [on the top of the lotus of the roof], 3 for the vase, 2 for a slab (*pāli*) (?), and 1 for the bud (*kuḍmala*) (54.159-160ab). The width (*māna*) of the vase is equal to the height of the finial (54.160cd).

The elevation of the temple has been described; now false dormer windows (resting on the roof) will be dealt with (54.161ab)

False dormer-windows/roof niches (54.161cd-164)

The width of the (four) false big dormer-windows is a third, a fifth or a quarter of that of the attic, and the projection of *triśiras* (?) is equal to that or to half of it (54.161cd-162). As regards (its) gable (*lalāṭa*), a big false-dormer window is arranged in proportion to the roof; its pointed top (*śṛṅga*) rises up to the vase of the finial or up to (its) slab (*pālikā*); such are the big false dormer-windows. Now the doors will be dealt with (54.163-164).

Measurement of the door (54.165-167ab)

By dividing the height of pillars into 10, 9, or 8 parts and removing one part, one obtains the (possible) heights for the door; the removed part itself is to be divided into 6 parts, of which three and a half are for the height of the threshold and two and a half for the lintel; the door has a width which is half of its height and it is ornamented with lotus flowers (etc.).

Types of one-storeyed temple (54.167cd-181ab)[149]

- Śāntika type (54.168-170a)

The height of the Śāntika type is divided into 15 parts: two for the base, five for pillar level, two for the entablature, two for the attic, three for the roof, and one for the finial.

- Pauṣṭika type (54.170b-172ab)

The height of the Pauṣṭika type is divided into 16 parts: two for the base, five and a half for the pillar level, two for the entablature, two for the attic, three and a half for the roof, and one for the finial.

- Jayada type (54.172cd-173)

(The height of) the Jayada type (is divided into 17 parts): two and a half for the base, six for pillar level, two for the entablature, two for the attic,

[149] The measurement of the height for the series of one-storeyed temples has been given above (54.36-37). See also *Mayamata* 11.8-9 and 19.2-3.

and the same numbers as before for the roof and finial (that is to say three and a half for the roof, and one for the finial).

- Adbhuta type (54.174-175)

The height of the Adbhuta type is divided into 18 (*smṛti*) parts: two (*kāra*) for the base, six and a half for pillar level, two for the entablature, two for the attic, four for the roof, and one and a half for the finial.

- Sārvakāmika type (54.176-177)

(The height of) the Sārvakāmika type (is divided into 19 parts): two and three quarters for the base, six for pillar level, two and three quarters for the entablature, two and a quarter (*dvipādāṃśam*?) for the attic, four for the roof and one and a quarter for the finial.

- General rules (54.178-181ab)

However, according to another rule, these five types may also follow identical proportions with the following ratios: base 3/36, pillars 11/36, entablature 3/36, lower-attic (*upagrīva*) 3/36, entablature 2/36, attic 3.5/36, roof 7.5/36 (*pakṣārdha*)[150] and finial 3/36.

Definition of temples according to their decoration (181cd-211ab)[151]

- the Śrībhoga temple [built to the east, see 54.17] is provided with an Aṅghribandha (= Pādabandha) base,[152] Brahmakānta pillars, an elongated roof with four big false dormer-windows, 16 small false dormer-windows and four square aediculae which have octagonal roof and attic and rise up to the top of the attic (of the temple itself); it is provided with five finials (54.181cd-183)
- the Putrakoṣṭha temple [southeast, see 54.18ab] is provided with a Sthāṇubandha (= Pādabandha) base, Skandakānta pillars, an elongated roof with four big false dormer-windows of which the projection

[150] *Pakṣārdhaṃ* is a tentative emendation (in lieu of *pakṣāṃśaṃ* which would mean either "two parts" or "fifteen parts", both unacceptable!).

[151] Various data concerning the Gaurī temple types listed at the beginning of the chapter (see 54.6-8 and fn. ad loc.) are provided here: usually the type of base and pillars, the roof shape (most often elongated), the number of 'big' false dormer windows (resting against attic and roof) and of 'small' ones (resting on cornices) and of other similar elements as well as details about aediculae or number of finials (which are necessarily more than one on elongated roofs).

[152] *Aṅghribandha*: *aṅghri, sthāṇu,* and *talipa* are commonly used to designate pillars and are thus synonymous with *pāda*, while *aṅghribandha*, *sthānubandha* (below v.54.184) and *talipākhyatala* (lit. "a base designated as a 'pillar'") are synonymous with *pādabandha*.

(*viniṣkrānta*) is of one, two, or three modules; there are two small false dormer windows in the space between two big ones; there is a decoration of small false dormer windows on the top of the sides of (those) projecting (big) false dormer windows (*bhadranāsyuccapārśve*); (on the cornice) a small false-dormer window is corresponding to each pillar (54.184-186)

- the Citrakānta temple [south, see 54.18cd] is large (*pṛthvī*) and provided with a Pādabandha base (*dharā*)[153] and Stambhaśekhara (pillars);[154] there is a big niche in the middle of an elongated aedicule projecting on the attic and on its sides small false dormer-windows; it is provided with all ornaments and (on the cornice) a small false-dormer window corresponding to each pillar (54.187-188).
- the Śrībhadra temple [southwest, see 54.19ab] comprises a Talipākhya (=Pādabandha) base (*tala*), Viṣṇukānta pillars, and corner aediculae provided with octagonal roofs; on the middle of the wagon roof and on its sides are four big false dormer windows with a small one in between; there are (also small) false dormer windows corresponding to each pillar and an ornamentation of arches, etc. (54.189-191).
- the Sundara temple [west, see 54.19cd] is provided with a base of Aṅghribandha (=Pādabandha) type,[155] with Bhīmakānta pillars and on its roof six (big) niches and small ones between them; there is an ornamentation of arches (etc.) in the middle of the facades of the temple and pavilion (54.192-193).
- the Putrakānta temple [northwest, see 54.20ab] is provided with a Pādabandha base, with pillars of Varuṇa type,[156] and with five finials (54.194)
- the Gomukha temple [north, see 54.20cd] is provided with Kaubera(-kānta)[157] pillars, a Pādabandha base, 16 small false dormer windows, two big ones and all types of ornaments (54.195-196ab).
- the Śrīkānta temple [northeast, see 54.21ab] is provided with a Pādabandha base and with Śrīvatsa pillars (?);[158] its elongated roof is

---

153 Perhaps "*Citrakānta* temple is provided with a large (*pṛthvī*) *Pādabandha* base (*dharā*)".

154 For *Stambhasekhara* pillars see above 54.133.

155 *Aṅghribandha*: our emendation (for *apibandha*° or *apribandha*°).

156 *Varuṇa* type pillars have a square lower part above which they are sixteen sided (above 54.134)

157 See above 54.133.

provided with two big false dormer-windows; it comprises four square corner aediculae.... *nāgara* (?)... and there is a small false dormer window for each pillar, as well as intermediary aediculae (*pañjara*), and all ornaments (54.196cd-198)
- the Pārvatīkānta temple[159] [east-northeast, see 54.25ab] is provided with a Pratibandha base and facetted pillars (*dhārāstambha*), as well 28 small false dormer windows, two projecting ones (*bhadranāsī*), projecting square aediculae, and ornamentation of arches (etc.), and eight intermediary aediculae (*pañjara*) (54.199-200).
- the Sumaṅgala temple [north-northeast, see 54.24cd] is provided with Dharmakānta (?) pillars, a Pratibandha base (*ādhārāṃ pratibandhake*?), 33 small false dormer-windows, six (big) false dormer windows on the roof and *vedibhadra* (?)[160] (54.201-202ab)
- the Subhadra temple [north-northwest, see 54.24ab] is provided with Indrakānta pillars and a Pratibandha base[161]; its elongated aedicula comprises on its face a projection making a third of its length; above its entablature is a cyma moulding, as well as stereobate, attic, and roof; (on the last one) are six big false dormer windows, 20 small ones and five finials (54.202cd-204).
- the Koṣṭhasundara temple [west-northwest, see 54.23cd] is large (*pṛthvī*),[162] provided with a Pratibandha base and with Bhānukānta pillars; above its entablature are square corner-aediculae with octagonal roofs and an attic rising up to the top of the attic (of the temple itself); it is provided with a stereobate (*vedikābandhūra*?) and an attic like those of the Citrakānta type-temple and with eight intermediary aediculae (54.205-207ab)

[Between 54.207ab and 207cd there is *lacuna* corresponding to the description of Padmakānta temple (located in west-southwest, according to 54.23ab)]

---

158 Śrīvatsa type pillars do not appear in the list given above (54.130c-137a) and seem to be unknown elsewhere; *śrīvatsaṃ* is perhaps to be read as *śrīvajraṃ* (type of sixteen-sided pillar with a sixteen sided median band, according to *Mayamata* 15.26ab).

159 From here descriptions are given anti-clockwise from east-north-east to north-north-east, etc.

160 Read perhaps *vedabhadra* ("provided with four projections").

161 We follow Ū manuscript. According to Ī, it would be "a Pratibandha (base with) well rounded (torus)".

162 See above footnote about v. 187.

- the Vijayāvaha temple [south-southwest, see 54.22cd] is provided with Rudrakānta pillars, with a Pratibandha base, with a *vedibhadra* (?) surrounded by square aediculae and connecting miniature galleries; its attic and roof are of the same form as those of the Śrībhadra temple (54.207cd-209ab)

[Between 54.209ab and 209cd there is *lacuna* corresponding to the descriptions of the Śrinivāsana and the Kauśala temples (located in the south-southeast and east-southeast, according to 54.21cd-22ab)]

The eight types starting with Śrībhoga are in the cardinal directions while the eight starting with Pārvatīkānta are between the directions (54.209cd-210ab).[163]

The temple is to be constructed in accordance with the means at the patron's disposal; the rule regarding the *kāmakoṣṭha* has been given; now installation of deities will be dealt with (54.210cd-211ab).

Deities of the Gaurī's temple (54.211cd-309)

Deities of the roof false dormer windows (54.211cd-214)

Jambhinī is placed to the east, Stambhinī to the south, Mohinī to the west and Bhedinī to the north; at corners it is either a lion *and* a bull or only a bull (54.211cd-212).

Another possibility will be to have Indrāṇī to the east, Raudrī to the south, Vaiṣṇavī to the west and Brāhmī to the north (54.213-214).

Proportions of the image of the Goddess (54.215-232ab)

According to the Nāgara mode, there are nine possible heights for the Goddess from 5/10 of the pillar height up to 6/10 (54.215-216ab).

According to the Drāviḍa mode, the smallest height is equal to that of the base (of temple), the medium one is bigger by a quarter, and the best one is bigger by an half (54.216cd-2217ab).

According to the Vesara mode, (there are nine possible heights) from 5/9 of the width of the sanctum to 7/9 of it (54.217cd-218).

According to a general rule, the height of the door (of the sanctum) is divided into sixteen (*vikāra*) parts: by removing a part at the bottom and another at the top, what remains is the height of the Goddess; that height

---

[163] These two half-verses repeat more or less vv.54.25cd-26ab; however here the second half-verse is confused (the series starts with Pārvatīkānta and not Kauśala and (in the manuscripts) there is a dual which does not tally with 'eight' (written *aṣṭamam*!).

is to be made auspicious as regards *āyādi* rules and the dimensions of all the limbs are to follow the medium ten-*tāla* mode (54.219-220).
Such is the image which is to be used by the priest (for installation) (54.221ab).

Installation of the Goddess (54.221cd-309)

Preparatory ceremonies (54.221cd-263)

- Growing of sprouts (etc.) (54.221cd-226)

The growing of sprouts is performed 9, 7, or 5 days prior to that of the installation or just before it after a worship of the provisional Goddess (54.221cd-222).
Once the work of the craftsman is finished, the priest is to take the image and to place it in the pavilion located to the east of the temple: it is placed facing upward on a sacrificial area made of paddy which has been covered by a cloth; Umā the Great Goddess, whose head is to the east (*prākśiromāṃ*!) is then worshipped with Gaurīgāyatri (54.223-224). Then the priest covers the Goddess with a cloth uttering Her *mūlamantra*; he prepares a *snapana* in the southern part (of the pavilion); in order to protect the pavilion, he worships the Lokapāla-s and their Weapons in the vase (54.225-226).

- Placing the jewels (54.227-232ab)

Inside a vessel made of gold, silver, copper, or brass he prepares a square area twelve digits wide and one digit high and draws in its middle a lotus; on it he places the following jewels reciting the Vāmadeva mantra: ruby in the centre, emerald to the east, coral to the south-east, sapphire to the south, topaz to the south-west, diamond to the west, *gomeda* to the north-west, pearl to the north and cat's eye gem to the north-east (54.227-231ab). Then he worships the vessel with perfume, flowers (etc.) uttering the *bījamantra* of Vāmā and the other Śakti-s, and then he covers it with a cloth and puts it on a tripod (54.231cd-232ab).

- Opening the eyes (54.232cd-239)

On the head of the Goddess-image, (outlines of the eyes) are drawn with a golden needle; first the eyebrow line is drawn uttering the Netramantra (*or* Vaktramantra according to अ manuscript); then appeasement is done first with honey, then with ghee, milk, pure water and cold water (*himatoya*), uttering the *mūlamantra* (54.232cd-234).

Then after worshipping with perfume and flowers, the following objects are shown (to the Goddess): first a mirror, then a lotus, a chip of camphor, pots containing, respectively, milk, curds, and ghee, then fruits

of *bṛhati*, a pot of honey, collyrium, a ball (*kanduka*), a comb (*keśaśodhana*?) with a cloth, saffron, musk, *śālipuṣpa*, rice, a heap of sesame and peas (54.235-238). Then, having removed the curtain, a cow with its calf, young girls, Brahmins and then living beings are shown, uttering the *bījamantra* of Gaurī (54.239).

- Sojourn in the water (54.240-244)

Once the Goddess has been bathed and beautifully ornamented, (the image is taken) in procession in great pomp around the village and then placed in a shed on the side of a water place (54.240-241ab). (The priest) pronounces the auspicious day in order to perform the sojourn in water; he performs the bath for the Goddess for that sojourn, then there are the water-games; having filled up (the vase) in the middle with water he worships Gaṅgā and other rivers; then he lays out the Goddess in water, uttering the Aghamarṣaṇa mantra (54.241cd-243). Just before sunset, the priest takes back Gaurī and puts Her in the shed on the side of the water place with (other images) meant for the bath (*snapanāhrakaiḥ*) (54.244).

- Rites in the pavilion (54.245-252)

After the bath, the priest takes the Goddess to the temple in great pomp, where he puts Her to the north of the sacrificial pavilion, (cleans) Her with the eight earths as well as products of the cow, ashes, *bilva* leaves, etc., and then bathes Her with clean water uttering the Gaurīgāyatrī (54.245-246). Then having ornamented (the Goddess) with coloured cloths, fragrant flowers, garlands, etc., he sits in the pavilion and performs the oblation of the site (*vāstuhoma*); after having come around with fire (*paryagnikaraṇa*) inside the pavilion, he sprinkles water in the pavilion, worships and cleans it and makes the consecration of the altar with the tips of *darbha* grass (54.247-248).

He prepares a sacrificial area with paddy, husked rice, sesame, parched rice, and flowers and draws a lotus in its centre; then he sprinkles water with Hṛd mantra and worships a lion-throne (54.249-250). Taking the image of Gaurī, he places Her in the north-west part of the pavilion, worships Her and in front of Her utters the *Rakṣāsūkta*; then he ties the protective thread (on the image) reciting the mantra and accompanied by the sound of conches and then offers incense and lamp uttering auspicious words (54.251-252).

- Discarding the provisional image (54.253-254ab)
Going to the provisional temple, the priest performs the oblation for the procession (*yātrāhoma*) and transfers the power of the Goddess from the provisional image on to a vase or a pot; then the provisional image is discarded in a river, a well, or a pond.
- Placing vases in the pavilion (54.254cd-259ab)
After worshipping the Goddess invoked in the vase with perfumes, etc, the vase is carried on the head (of an attendant) and is taken in procession, reciting the Śiras mantra, and then brought inside the pavilion in front of the sanctum: there it is placed on the altar between the east and north-east; eight pots well-prepared are put at the eight directions; in the centre of the lotus there is a couch made of feathers etc., or just a coloured cloth and the image of Gaurī is placed on it with face downward and worshipped with perfume, flowers (etc.) uttering bījamantra of Gaurī.
- Fire-ritual (54.259cd-263)
Then the fire-ritual is performed as prescribed; oblation of twigs with Hṛd mantra, of ghee with Śiras, of cooked rice with Śikhā, and of parched rice, with Kavaca, are offered one after the other; then there are ten times offering with *Gaurīmimāya* mantra followed by the 100 or 50 offerings of each ingredient (54.259cd-262ab); at the end of these offerings there is an oblation with Vyāhṛti, and then an oblation accompanied by touching the image of the Goddess; afterwards there are oblations with the touch of the Vardhanī and uttering (of mantras) (?); then one hundred atonement oblations with mantras are performed (54.262cd-263).
Rites of the installation day (54.264-309)
On the installation day, the priest takes his bath, worships the vases of the Sun and others,[164] performs the fire-ritual and then, going to the sanctum, he performs the rite of purification of the place (54.264-265ab).
-Installing the pedestal (54.265cd-269)
The width of the door is divided into three parts, of which the central one is divided into eight parts and again into three (which makes a total of 24 parts); then, leaving 16 parts on the right and one on the left (*vyomāṃśa*),[165] a line is drawn in between which is the line of Śakti and

---

[164] See chapt.52.8 ff. (in vol. II).
[165] There is probably something wrong here, as it would be better to leave *seven* parts on the left!

on the centre of it is installed the pedestal of Gaurī; (thus) the pedestal must be installed in the *daivika* part of a 64 square diagram (covering the whole ground) of the sanctum[166] (54.265cd-268ab).

The pedestal is then cleaned with the Astra mantra, consecrated with *pañcagavya* and then worshiped with Astra mantra and perfumes, flowers, (etc.); lastly it is covered with a cloth by uttering OṂ (54.268cd-269)

- *Procession (54.270-274)*

Then the priest goes to the sacrificial pavilion and performs one hundred oblations; after washing his feet and sipping water, he calls an attendant donning the headdress and scarf; then accompanied by the patron and his retinue and by the astrologer, and the recitation of auspicious hymns, he lifts the Goddess in a *gablika*, a litter, a *kheṭaka* or a chariot accompanied by prayers and auspicious sounds (54.266-273ab). With canopies and umbrellas, incense and lamps, the procession goes around the village up to the area of the sanctum door, which is worshipped with flowers and paddy according to the rule (54.273cd-274).

- *Placing Gaurī in the sanctum (54.275-278ab)*

Inside the sanctum the priest pronounces the auspicious day; then he worships the pit (in the pedestal) and places the jewels there as has already been explained; then he places the image of the Goddess at the right instant reciting Her mantra as the main deity (*mūlāmūrti*) and he fixes the image firmly with the eight-ingredient mortar all the while paying attention to the Śakti line[167] (54.275-276).

Then the Goddess is bathed with water mixed with myrobolan (etc.), with the *pañcagavya*, the (*pañca-*)*amṛta*, and coconut-water, and then clothed with new cloths (54.277-278ab).

- *Bringing the Brahmavardhanī (54.278cd-281ab)[168]*

After the priest has worshipped with perfume, flowers, (etc.) and performed the plenary oblation he takes the Brahmavardhanī and goes around the temple in great pomp; then he performs the worship of the door and installs that vase on a tripod in front of the image (54.278cd-281ab).

---

[166] See *Mayamata* (IGNCA edition) vol. I, p. lxi.
[167] See above vv.266cd-267ab.
[168] About the Brahmavardhanī, see Introduction § II.4.4.1.

- Imposition of mantras (54.281cd-285ab)

After the worship of the Goddess with perfume, (etc.) the priest performs the imposition of mantras: he places Śaśinī on the head, Aṅgadā on the mouth, Iṣṭadā on the heart, Maricī on the private parts, and Mālinī[169] on the feet (54.281cd-283a).[170] Then he places the six Aṅgamantras with the bījamantra of Gaurī, the Letters, the *kalā-s* of Gaurī and then the Śakti (?), then the Syllables, Words, Worlds, Tattva-s and the Lady of the Tattva-s; (lastly) the Kalāmantra is placed upon the forehead while the bījamantra is uttered (54.283b-285ab).

- Imposition of the divine energy (54.285cd-289ab)

Then the priest performs the imposition of the divine energy (*jīvanyāsa*) on the heart (of the image): taking the bījamantra from the Vardhanī, he places it at the centre of the heart of the Goddess and then bathes Her with the water of that vase and offers hot water (*tāpasāpaṃ*?) (54.285cd-287ab). He bathes Her with water from all the vases beginning with the four (of the directions); then, after bathing with pure water, he performs the purification of the place (54.287cd-288ab). After a bath with mantrized water, he offers mantrized food and then adorns the Goddess with cloths, flowers, garlands, etc. and offers cooked food containing all the six flavours (54.288cd-289ab).

- Worship of Gaurī in the Fire (54.289cd-294ab)

After sipping water, the priest prepares daily fire in a fire-pit, or on a sacrificial area, or in the middle of a fireplace; having silently installed Fire, he lights it with fuel, consecrates it with OṂ and after invoking Gaurī (in the fire) he worships Her (54.289cd-291ab). After the purification of the fire with divine vision (etc.), the priest makes oblations of rice mixed with ghee together with the buds of flowers or leaves, uttering the mantra of the Goddess; there are sixteen oblations with each ingredient – rice and ghee - and then a plenary oblation with the Gaurīgāyatrimantra (54.291cd-293ab). After Gaurī has been worshipped and brought, the fire is discarded; then the priest worships Gaurī in the sanctum (*mūle*) and bows to Her, asking for Her permission (54.293cd-294ab).

---

[169] Read probably Jvālinī (see Introduction § II.3.3.2 and *Rauravāgama* (N.R. Bhatt edition), Vol. I, table facing p. 28.

[170] These five deities correspond to the five *kalā*-s of Īśāna, the first of the five Brahmamantra-s (see Introduction § II.3.3.2).

Bali-offerings (54.294cd-305)

Balis are offered starting from the door (of the sanctum) and ending with the mount or with the (main) offering altar (54.294cd). On the right side of the door Jñānaśakti, who is (thus) honoured, on its left side it is Kriyāśakti and in front of it the bull; to the south-east is Śrīdevī, to the south the Seven Mothers, to the south-west Jāhnavī together with Mātaṅginī, to the west Dharādevī,[171] to the north-west Mohinī, to the north Sacīdevī, and to the north-east, Sāvitrī (54.295-297). On the side(s) of the entrance pavilion (*gopura*) it is Śaṅkhanidhi and Padmanidhi, in the eastern area Aṇimā, in the south-east Mahimā, in the south, the goddess Garimā, in the south-west Laghimā, in the west goddess Īśikā, in the north-western sector Vaśitva, in the north Prāptimahādevī, and Prākāmya in the north-eastern area; in the south-western area Arundhī is to the right of Laghimādevī while Amṛteśvarī is together with Prākāmyā in north-eastern area, and Sundarī between north and north-east (54.298-301). On the top of the main altar (*mahāpīṭha*), the priest worships Kamalāstra; there are six Śaktis who lead the individual selves (*jīvanāyikā*): Andhinī [Aṇḍinī according to Ī], Jṛmbhinī [Kumbhinī according to Ī], Raudrī, Śāntinī, Indravikāriṇī, and Stambhinī; Stambhinī is on the centre of the lotus, Andhinī on the eastern petal, Jṛmbhinī to the south, Raudrī on the western petal, Indriyavikārī to the north, and Śāntī receives the north-east *bali* offering (54.302-304). (Thus) *balis* are offered successively from the door to the (main) *bali* altar in a great procession accompanied by the (special mobile) image (of the Goddess) meant for the *bali* offerings (54.305).

Worship in the temple (54.306-309)

(At the end of the *bali*-offerings), the priest, after washing his feet, enters the temple with songs, prayers, and victory shouts; after turning around the building he puts the Goddess in the pavilion and then performs the offering of light alone (*kevalam*) for the appeasement of the world (54.306-307); afterwards, he worships Gaurī, then offers incense, lamps, (etc.), he pleases Devadeveśī and after a respectful bow asks for pardon; at night at the end of worship he honours the goddess who bears the *nirmālya* (Nirmālyadhāriṇī); there is such a worship everyday according to the means (of the patron) (54.308-309cd). He who acts in this way is to obtain a felicitous destiny (54.309ef).

---

[171] *Alias* Bhūdevī.

Description of bases (54.74cd-113ab)[172]

PĀDABANDHA SERIES		PRATIBANDHA SERIES	
***Pādabandha* base (54.74cd-75a)**		***Pratibandha* base (54.75b-77ab)**	
[Division in 24 parts but the description is missing due to a gap in manuscripts]		fillet (*vājana*)	0.5/12
		upper string-course (*prati*)	3/12
		chamfered string-course (*tripaṭṭa*)	0.5/12
		fillet (*kampa*)	0.5/12
		torus (*ghaṭa*)	2.5/12
		main plinth (*jagati*)	3/12
		small plinth (*upāna*)	2/12
***Ambhojakesara* base (54.77cd-82ab)**		***Śāmbhava* base (54.82cd)**	
reed (*vetra*)	1/28		
doucine (*ūrdhvapadma*)	1/28		
string-course (*vājana*)	2/28		
doucine (*padma*)	1/28		
fillet (*kampa*)	1/28		
dado (*gala*)	3/28		
fillet (*kampa*)	1/28		
doucine (*padma*)	1/28		
(chamfered) torus (*kumuda*)	4/28	rounded torus (*vṛttaṃ kumbham*)	
fillet (*kampa*)	1/28		
groove (*gala*)	1/28		
doucine (*ambuja*)	1/28		
reed (*vetra*)	1/28		
doucine (*ūrdhvapadma*)	1/28		
main plinth (*jagati*)	3/28		
fillet (*kampa*)	1/28		
doucine (*paṅkaja*)	2/28		
small plinth (*upāna*)	1/28		

172 Sixteen descriptions are given in pairs with each time a Pādabandha base followed by a Pratibandha (see also below 54.117-118). None of the sixteen names given here for the base tallies with those of the three bases described in chapter 51 while dealing with the pavilion (but see however below about the Bhadrabandha type).

Śreṇibandha base (54.83-86ab)	
fillet (*kampa*)	1/30
doucine (*padma*)	1/30
string-course (*paṭṭikā*)	2/30
doucine (*padma*)	1/30
fillet (*vājana*)	1/30
dado (*kandhara*)	6/30
fillet (*kampa*)	1/30
torus (*ghaṭa*)	5/30
main plinth (*jagati*)	6/30
fillet (*kampa*)	1/30
doucine (*padma*)	3/30
small plinth (*pādukā*)	2/30

Śrībandha base (54.86cd-89ab)[173]	
fillet (*vājana*)	0.5/17
upper string course (*prati*)	4/17
chamfered fillet (*tripaṭta*)	1/17
fillet (*kampa*)	0.5/17
torus (*kumuda*)	4/17
main plinth (*jagati*)	4/17
fillet (*kampa*)	0.5/17
doucine (*abja*)	0.5/17
small plinth (*upāna*)	1/17

Puṣpapuṣkala base (54.89cd-93)	
fillet (*kampa*)	1/33
doucine (*padma*)	1/33
string-course (*vājana*)	1/33
doucine (*padma*)	1/33
fillet (*uttara*)	1/33
dado (*kaṇṭha*)	6/33
groove-and-fillet (*galakampa*)[174]	3/33
torus (*ghaṭa*)	4/33
doucine (*padma*)	1/33
groove (*gala*)	0.5/33
doucine (*padma*)	0.5/33
main plinth (*vapra*)	6/33
fillet (*kampa*)	1/33
doucine (*padma*)	4/33
small plinth (*pādukā*)	2/33

Sarvatobhadra base (54.94ab)
rounded torus (*vṛttakalaśa*)

[173] The total is wrong and one part is missing in the list as given.

[174] *Galakampam* : see the common group of two mouldings designated as an *aliṅgāntarita*.

***Śrīkānta* base (54.94-97ab)**	
? (gap)[175]	
doucine (*padma*)	1/24
doucine (*padma*)	1/24
fillet (*kampa*)	1/24
dripstone (*kapota*)	3/24
doucine (*padma*)	1/24
dado (*gala*)	4/24
fillet (*kampa*)	1/24
torus (*ghaṭa*)	6/24
main plinth (*jagati*)	6/24
small plinth (*pādukā*)	1/24

***Skandakānta* base (54.97cd-99)**	
fillet (*vājana*)	0.5/?
upper string-course (*prati*)	1/?
chamfered fillet (*tripaṭṭa*)	0.5/?
fillet (*āliṅga*)	0.5/?
dripstone (*kapota*)	2.5/?
doucine (*padma*)	1/?
fillet (*kampa*)	1/?
doucine (*padma*)	1/?
torus (kumuda)	4/?
? (gap)	

***Sundarāmbuja* base (54.100-103)**	
fillet (*kampa*)	1/28
doucine (*padma*)	1/28
string-course (*paṭṭikā*)	3/28
doucine (*ambuja*)	1/28
reed (*vetra*)	1/28
dado (*kaṇṭha*)	4/28
fillet (*kampa*)	0.5/28
doucine (*padma*)	0.5/28
torus (*ghaṭa*)	5/28
doucine (*padma*)	1/28
groove (*gala*)	1/28
doucine (*kamala*)	6/28
fillet (*kampa*)	1/28
plinth (*upāna*)	2/28

***Uragāsana* base (54.104ab)**
rounded torus (*ghaṭam vṛttarūpam*)

[175] It results from a gap in manuscripts that the description of the top of the *Śrikānta* base and of the bottom of the *Skandakānta* one is missing.

***Bhadrabandha* base (54.104cd-105c)**	
string-course (*kampa*)	2/7
dado (*gala*	3/7
plinth (*vapra*)	2/7

***Kumbhabandha* base (54.105d-109ab)**	
fillet (*vājana*)	0.5/27
upper string-course (prati)	2/27
chamfered string-course (tripaṭṭa)	1/27
fillet (*kampa*)	1/27
dripstone (*kapota*)	2/17
doucine (*padma*)	0.5/27
fillet (*kampa*)	1/27
dado (*kaṇṭha*)	4/27
fillet (*kampa*)	1/27
torus (*kumuda*)	6/27
plinth (*jagati*)	6/27
small plinth (*upāna*)	2/27

***Abjabandha* base (54.109cd-112)**	
fillet (*āliṅga*)	1/25
dripstone (*kapota*)	3/25
doucine (*padma*)	1/25
fillet (*kampa*)	1/25
dado (*gala*)	3/25
fillet (*kampa*)	1/25
doucine (*padma*)	1/25
torus (*ghaṭa*)	3/25
doucine (*ūrdhvapadma*)	1/25
groove (*kaṇṭha*)	1/25
main plinth (*vapra*)	7/25
small plinth (*pādukā*)	2/25

***Candrabandha* base (54.113ab)**
rounded torus (*vṛttabhāga*?)

Chapter 55: Rule for the wedding *(kalyāṇakarmavidhiḥ,* 68 verses)[176]

Time for the wedding (55.1-2).

The marriage (of Śiva and the Goddess) is to be performed after the installation of an image, on the 4th, 5th, 7th, 9th, or 10th day, or on that

[176] See *Dīptāgama II*, chap. 35 (*kalyāṇa* p. 186, etc. abstract p. 505, etc.) or *Kāraṇāgama I*, Chap. 78, p. 437 (*vaivāhyasthā*). See also *Kāmikagama I*, chap. 159 p. 215 (*kalyāṇakarma*).

day itself, (the chosen day being) auspicious, regarding the place in the week, etc.

Timing of preliminaries and the wedding itself (55.2-5)

The sprout-growing ceremony is performed before the wedding day, while on that day the water play is performed in the morning, the preliminary rites (*pūrvakarma*) at midday and the wedding itself at night (55.2-4). The thread is to be tied (on the Devī image) on the wedding day in the evening or in the afternoon.

Preparing the vase of ashes, etc. (55.5-16ab)

A new vase is brought: it is washed, decorated with threads, fumigated, and then filled up with ashes and covered with a cloth which is tied with the mantra "Viśvet tā te", and with lac or eight earths covering the knot; the bull-Gāyatrī is muttered and the bull-seal (*vṛṣalāñchana*) is applied (on the knot);[177] then worship is performed with perfume and flowers and with the *mūlamantra* of the bull (55.5-8ab).

Various objects and offerings are listed;[178] they are said to be according to the patron's wishes and are placed each in a vessel, sprinkled with the *astramantra* and consecrated with OṂ (55.8cd-12ab).

An assistant wearing headdress and scarf, accompanied by the devotees, the patron *bhakta*, *yajamāna*, and with songs, music, etc. brings in procession the vase of ashes, which has already been worshipped with OṂ; then, the bull-mark (seal) is removed with the Śivaśāstra mantra and ashes are applied with OṂ on Devī's forehead, heart and neck; she is appeased with the Gauribīja and all offerings are given in Her hand (12cd-16ab).

Request (55.16cd-19ab)

The priest, standing in front of the Goddess, bows with the uttermost devotion and honours Her, who dons all the dresses suitable for amorous enterprises, who has nice flowing curls (*suvikīrṇālaka*), who has a dark complexion and who causes great enjoyment, who is talented; (he tells her) "Oh Ambikā, Gaurī, Kalyāṇi, Kāruṇyākaracandrikā, for the destruction of the sufferings of the world You will become Śambhu's spouse!"

---

177 *Dāpayet* (other readings: *dhārayet*, *bhāvayet*).

178 Betel, coconut, *kramuka* fruit, plantain fruit, garland of lotus, saffron, sandal, camphor, *himatoya*, coloured cloth, ornaments, linen cloth, tiger skin, fly-whisk, umbrella, mirror, betel nut, *kṛṣṇapuṣpa*, comb (*keśaśodhana*), collyrium.

Building and decorating the sacrificial shed and offerings (55.19cd-21).

A beautiful shed is built to the north-east of the temple; after besmearing its floor with cow dung and decorating it with powders, a white and red *svastika* is drawn in its centre; then the auspicious day is proclaimed and offerings comprising curd-rice, plantain fruit and red flowers are given.

Śiva's worship, etc. (55.22-28ab)

Then the priest goes to Śiva's temple and worships Parameśvara; having performed *śivahasta*, he invokes Śiva in the vase (?), decorates Him with coloured cloths, flowers and ornaments; he puts Him on a vehicle (elephant, *gablika* or palanquin), and gives Him a royal bath (55.22-24ab).

Then going to the Goddess's temple, he makes a sacrificial area in the pavilion; there he makes a *siṃhāsana* where he places Vibhu/Śiva on a cloth; in front of that he prepares a sacrificial area of white sand for the fire-ritual of Śivāgni, which is performed with sixteen oblations of each ingredient (list given) and with *brahmamantras* and *aṅgamantras*, and, at the end, a plenary oblation with all ingredients (55.24cd-28ab).

Description of the "cloth of mantra-s" (*mantravastra*) (55.28cd-29)

The "cloth of mantra-s" is fourteen cubit long with one quarter width; it is of various colours and made of linen or cotton.

Making the wedding necklace (*māṅgalya*) (55.30-33ab)

To make the wedding necklace one must take gold (from 16 to 32 *guñjas* with increments of two *guñjas*); the pendant has the form of Gaṇeśa, or that of a lotus, or of a Śivaliṅga; on both sides of it are five pierced pearls of gold; there are two golden threads with length in proportion to that of Gauri's neck; once made with such characteristics the necklace is to be perfumed.

Wedding (55.33cd-48ab)

The priest enters the Goddess temple carrying the necklace (*bhūṣaṇa*), *mantravastra*, and *khaḍgadāma* (?) accompanied by songs, music, and the blowing of the conch-shell; he worships the Goddess with perfume, flowers, etc. and then clothes Her with the *mantravastra* and, uttering the Gaurībīja, he ties the wedding necklace (55.33cd-35).

Then Devī[179] is invoked in a vase (*karake*); after worship, the Goddess's (vase) is placed at the left of Śiva's one and close to it; Pārvatī and Parameśvara are honoured with perfume, flowers, etc. (55.36-37ab).

The priest comes from a family of *Śivadvijas* and he has received *dīkṣā* and (master's) consecration (*ācāryābhiṣeka*), and is well-versed in Śaivite treatises, (etc.); his body is besmeared with sandal paste and he wears white garlands, ornaments on the five members, headdress, and scarf; reciting the Viṣṇumantra he takes a golden *vardhanī* (55.37ab-39). Having made a sacrificial area in front of Śiva (invoked in the vase), he draws a lotus in its centre and places a tripod with a *sthalikā* on it; first, he faces north and having performed the *Śivahasta*, he stands behind Śiva vase (*kumbheśa*) and utters the Viṣṇumantra together with Śrīkaṇṭha and Gaurī mantras; then taking the hand of Devī he places it in that of Śiva (55.40-42). Then he praises Śiva and requests Him to take Umā as His wife[180]; that done, he pours water on Śiva's hand and places the right hand of Devī on that of Śiva with their respective mantras and lastly offers incense and lamp (55.43-45ab).

Then the priest worships the fire and performs oblation for union (*sambandhāhuti*) and then he offers *madhuparka* comprising honey, milk, clarified butter, plantain fruit, and candy (*sitakhaṇḍa*) reciting the Hṛḍ mantra; holy waters, incense, and lamp are also offered (55.45cd-47ab). Then with (his) Śiva's hand he touches the Vardhanī and honours it with the Hṛd mantra; lastly he mutters the Bījamukhyamantra while the conch is blown (55.47cd-48ab).

Worship of the sandals, going around the fire (55.48cd-58)

Then an auspicious day is proclaimed for the worship of the sandals; on the ground besmeared with cow-dung a sacrificial area is prepared to the north of the fire-pit with a wooden support (*dārupīṭha*) covered by a cloth above it; a stone anointed with sandal, etc. is placed on it and there is worship of the *dharmāsana* and a consecration by sprinkling the Astra-water (55.48cd-50).

The priest then takes Gaurī's right foot with Śiva's hand, places it on the stone and performs worship consisting of eight rites (*aṣṭāṅga*) (55.51). Then with Śiva's hand he takes the hand of Gaurī (55.52ab). The

---

179 Śiva is still in his vase placed on a sacrificial area upon a cloth in the pavilion of Devi's temple (55.25ab).

180 *Anādigotrasaṃbhūta lokanātha jagatpate / ādigotrām umādevīṃ gṛhāṇa lokaśāntaye* (55.43).

priest then summons the disciple, who takes Devi's sandals, goes round the fire and then puts them at their place (55.52cd-53ab).

The priest worships Śiva and the Goddess and offers them incense and lamp; another priest, donning turban and finger-rings, takes parched rice and helps Śiva and Goddess throw it in the fire while uttering Śiva mantra (*śivāṇunā*); then he lifts again Gauri's (right) sandal onto the stone and, as before, worships Śiva's vase and Vardhanī (55.53cd-56ab).

This oblation (with *lāja*) is to be done thrice and it is followed by an oblation with the Vyāhṛti and then by one hundred or fifty oblations with the *mūlamantra*; then after the plenary oblation Śivāgni is dismissed; its ashes are scattered and *naivedya* is offered; having thus pleased (the two gods) with all the acts of reverence, the priest takes Śiva's vase and Vardhanī (55.56cd-58).

Bringing the vases to the sleeping place (*śayyāgṛha*)

The two vases are brought in procession to the sleeping chamber and placed on the couch; having invoked the fire at dawn and at dusk, the priest makes twenty-five offerings of each ingredient (twigs, clarified, butter and *caru*), and then an oblation with the Vyāhṛti with each ingredient (55.59-61ab).

Concluding rites (55.61cd-68)

On the fifth day, at the end of the morning junction there is a powder festival, and water games, and then the priest collects sacred water (for bathing) (55.61cd-62). After a procession around the village, he goes to the bath pavilion and there performs a bath for Śiva and the Goddess (55.63-64ab). Then he prepares the Śivāgni as prescribed and offers one hundred oblations with the Aghoramantra, followed by the plenary oblation; then the fire is dismissed and is united in Śiva's vase (55.64cd-65).

Then going back to the sanctum, he performs the rite of Liṅga-purification, the bath (of the Liṅga) with water from Śiva's vase and with bathing waters; then the bath of Devī (with Vardhanī?) and with bathing liquids, etc. is performed (*snāpanādyair*) (55.66-67ab). After these baths, the daily worship is performed and at night, at the end of the worship, the worship of *bhogāṅga*[181] is done (55.67cd-68ab).

---

[181] See SP I p. 208, note 1. "Bhogāṅga" are members of Śiva when they are placed around him ready to be honoured and to share the divine meal (transl. by "members ready to enjoy [the meal]").

There is no vase in the case of gods such as Umā, Skanda, etc. (55.68cd). A person doing as detailed above obtains a good destiny (55.68ef).

Chapter 56: Rule for the "closing" (an image) of the Goddess (*gaurīsaṃkocavidhiḥ*, 37 verses)[182]

Fruits of the rite

The rite of closing an image of the Goddess brings long life, good health, victory, and a large progeny (56.1).

The provisional temple (56.2-4)

There are two kinds of provisional temple, the first and the second: the (first kind of) provisional temple must be constructed (during the building of the main temple) from the ploughing to the first worship (*arcana*) while (the second kind must be built) when the main temple has collapsed, has cracks or when its Liṅga has been removed; all other actions explained [hereafter] are common (to both kinds) (56.2-3).

The place for the provisional [temple] must be chosen according to the place of the main temple; once the provisional temple has been built on that place, (the priest may) enter the main temple (to perform the destroying ceremony) (56.4).

Building of a pavilion (56.5-9)

A pavilion is to be built in front of the temple, or to the north or to the south; the best one has a length of 20 cubits, the middle one of 12 cubits, the smallest one of 10 cubits; the best one has 36 pillars, while the middle one and the smallest one have 16; all around (lit. "in the four cardinal directions and the four intermediate ones") it is fully open to the outside (56.5-7). It is provided with four doors, and adorned with four arches, canopies, flags, garlands of *darbha* grass, garlands of flowers, fruits, as well as with the eight auspicious objects; each pillar is covered with cloth (56.8-9).

Altar and fire-pits (56.10-14).

The width of the pavilion is to be divided in three parts, the middle one is occupied by an altar with a height of one cubit and with a surface flat as a

---

182 In manuscripts this chapter is mixed with the 58th one (Gaurīsaṃprokṣaṇavidhiḥ), see above Introduction § I.3.2. The "closing (*saṅkoca*) of an image" is the removal of the mantras from that image which then could be liable to destruction (see Introduction § II.4.4.5c).

mirror; its base is surrounded by a plinth (*upavedī*) with a height of four digits and a projection double that (56.10-11).

All around (this altar) are fire-pits which are arranged according to a rule slightly different (from the general one); they may be nine or five, or only one and all of them are *yoni*-shaped and, as such, not provided with a *yoni* (56.12-13ab). To draw them one has to draw (in the basic square figure) a diagonal line (across its two halves) and then to add to its height a fifth of that height: in that fifth (two half-circles) are drawn, making the form of a peepal leaf; once the *yoni*-shaped fire-pit has been made according to this (rule), the other common characteristics (of the fire-pits) are then added (56.13cd-14).

Purification of the place in the pavilion (56.15-18).

After dismissing the craftsman, (the priest) smears (the ground of the pavilion) with cow-dung; after this the auspicious day is proclaimed and Brahmins are fed; once the leftovers of food have been cleared, an auspicious day is again proclaimed. Then the "oblation of the site" (*vāstuhoma*) is performed in the square of Samaryaka (=Aryaman?), "going around with fire" (*paryagnikaraṇa*) is performed, and then an auspicious day is proclaimed (56.15-17ab). Afterwards (the priest) takes a bath according to the rule, anoints himself with white sandal, and dons white cloth, turban and white garlands; then he performs the rite of 'growing the sprouts' and thus completes the purification of the place (56.17cd-18).

Goddess worship in the sanctum (56.19-25ab)

Facing the north, the priest makes himself Śiva; then after entering the sanctum (of the main temple) he performs the purification of the place (56.19). After the purification of Gaurī and a bath with water (mixed with) turmeric (*rajanyudakaiḥ*), he proclaims an auspicious day, sprinkles Gaurī with pure waters, baths Her with *pañcagavya*, and rubs Her with a *bilva* leaf; then he smears Her with the earth collected from a root of *darbha* grass, an ant-hill or a field, bathes Her with fragrant water and worships with the mantra Hṛd (56.20-22ab). Making a mixture of sandal, aloe (*agaru*), and *koṣṭha* with various substances (*kuṅkuma, uśīra, kesara, tvag, ekāpatra, karpūra*) he besmears Gaurī with it; then having besmeared the lotus-moulding of the pedestal, he recites the bījamantra of the Goddess; afterwards, with the Śiras mantra, (he ties) a golden protective thread on the (Goddess's) left hand; (lastly) after worshipping with the eight flowers, he adorns Gaurī and Her pedestal

with flowers and then successively dresses them with a new cloth (56.22cd-25ab).

Fire-ritual in front of the provisional temple (56.25cd-29)

Going to the provisional temple, (the priest) worships with perfume and performs the oblation for procession; then in front of that (provisional temple) he organises the oblation: having prepared a one-cubit- wide sacrificial area with clean sand, he leads there the fire-ritual with all operations, setting up of fire, etc. (56.25cd-27ab). Then he offers twigs with the Sadya mantra, clarified butter with Īśāna, *caru* with Aghora, each 25 times; then he makes offerings with the Prāsāda(-mantra), the Bījamukhya(-mantra), the Vyomavyāpin, the 10-syllable mantra (*daśākṣara*), (mantras of) Śakti, etc., and (mantras of) Vāmā, etc., 16 times each; lastly he performs the touching oblation muttering the bījamantra of Gaurī (56.27cd-29).

Transferring the mantra-s of Gaurī and of the eight Śakti-s into their respective vases (56.30-35)

In front of (the provisional temple?) the priest makes a sacrificial area with pure paddy; on it, he places a vase or a vessel provided with threads, cover, golden sprout, coconut and hanging bunch of *darbha* (56.30-31). Then he calls Goddess Gaurī in the vase and invokes Her in the vase, installs Her with the Vāmamantra, protects Her with Aghora, greets Her presence (*sāṃnidhya*) with the Śaktimantra and worships Her with (Īśāna,) the fifth (Brahmamantra); then he shows the gesture of *śakti*, that of the lotus-bud and that called *namaskāra*; lastly, after binding the directions with *Astra*, he unites (Her in the vase) (56.32-34ab). Near (the Goddess's vase, the priest) places eight vases provided with threads, etc. and invokes the eight Śakti-s (*Vāmā*, etc.) in them, clockwise from east to north-east, muttering their respective *bījamantra*-s (56.34cd-35).

Worship with Gaurī's mantra (56.36-37)

Then the priest performs a worship (of the vase) with Gaurī's mantra and, successively, with perfume, flowers, etc.; then he offers cooked food, incense, lamp, and beṭel; he also performs the optional oblations (*jayādi*, *abhyādhāna* and *rāṣṭrabhṛt)* one after the other, and lastly the plenary oblation and then he raises the vase with the Śiras mantra[183] (56.37).

---

183 Or "he raises the vase on the head (of an attendant)".

Destruction of Gaurī's image (56.37 1/2)

Then with the *Astra* mantra (the priest) breaks (Gaurī's) image and throws it in a pond.

Chapter 57: Rule for the provisional installation of the Goddess (*Gaurībālasthāpana-vidhiḥ*, 41 verses)[184]

Introduction (57.1-7ab)

The installation of Gaurī brings long life, good health, victory and large progeny (57.1). The provisional temple is of two kinds: the first is to be built before the permanent temple itself while the second one is built when the permanent temple (is to be renovated) or dilapidated due to disuse or neglect; this being the case all the details are the same for both types of provisional temples (57.2-4ab).

The provisional place (for the goddess) is to be in relation to the permanent one *mūlasthāna*); once the provisional image is installed there, no rite is to be carried on in the permanent one; absence of such a provisional place brings destruction of progeny and hence its construction is to be carefully done[185] (57.4cd-6ab).

The provisional temple is built in front of the main temple or to the north or the south or the north east of it (57.6cd-7ab).

Preliminary rites, making of the provisional image and arrangement of the provisional temple (57.7cd-15c)

Sprout-growing: it is to be performed on the 3rd, 5th, 7th or 9th day (before the installation) (57.7cd). The provisional image is in stone, metal, wood or clay and endowed with the prescribed characteristics. Woods to be used for this are *śamī*, *bilva*, *madhuka*, *aśvattha* or *udumbara* (57.8-9c)

There are nine (possible) heights for (the provisional image of) Śakti which range from 12 digits for the smallest one (up to 20 for the biggest one) with an increase of one digit for each; the pedestal is of the

---

[184] A (314-317), I (229-233), Ū (710-718), Ṛ (259-262), and Jha (58-52). This chapter deals with the installation of a provisional image of the Goddess in a provisional temple but it appears to be the result of rewriting of a chapter of *Suprabhedāgama* (Chapt. 26 of Kriyāpada) dealing with *the provisional installation of Śiva* (see above Introduction § I.4.1 and II.4.4.5c)! The title of the chapter given as "*gaurīsaṃkocavidhiḥ*" in Mss. Ī (see v. 1 and colophon), is that of chapter 56; some parts of its contents are found also in the same chapter 56 and the two chapters have some verses in common (for instance v. 56.2ab = 57 2ab, 56.3cd=57.4ab) (see Introduction § I.3.2).

[185] 57.5cd-6ab which are also found in *Suprabhedāgama* (Kp 26.5cd-6ab) are quoted in *Śaivāgamaparibhāṣāmañjarī* (2.93cd-94ab).

same material as the image[186] or it may be in brick (57.9d-11ab). The provisional temple is 7, 5 or 3 cubits (wide) (57.11cd). What has been told is with regard to the first type (57. 2a).

Regarding the second type of provisional temple, it is either elongated or square as is the permanent temple (which is to be renovated); when the Gaurī (image) already exists (*samāpādya*), it is to be provided with a provisional temple (of which the size) is a half or a third or a quarter of that of the permanent temple (57.12b-13). This image is to be placed within Gaurī's (proper) pedestal (*gaurīpīṭhāntare*); (however a provisional) circular or square pedestal for Śakti is to be installed (if) it is to be provided with a provisional image; if there is no placing of jewels (under the pedestal),[187] there is no slab (*pādaśaila*) to contain them under it (57.14-15ab).

Preparation of a pavilion for installation rites (57.15cd-20ab)

There are differences as regards the provisional temple, but the construction of the pavilion (for installation) follows the general rule; it is located in the desired direction (east, south, north-east or north); its width is 10, 8, 9, 7, or 3 cubits and it comprises 16 pillars and all the prescribed ornamentations; in the centre there is an altar which occupies one-ninth of the pavilion, is one cubit high and is smooth like a mirror (57.15cd-18ab).

Once the pavilion has been besmeared with cow dung, then Brahmins are fed; then there is the consecration of the auspicious day and the oblation of the site; afterwards follows is the going round with the fire; lastly a couch is prepared with paddy and (covered) with cloths (57.18cd-20ab).

Installation rites (first day) (57.20cd)

After the (provisional) image has been purified, it is taken in procession around the (provisional) temple; then the opening of the eyes is performed and the protective thread is tied; the sojourn in water is performed during three nights or one night or one watch (*yāma*) or half a watch and the image is lifted from the water; afterwards it is clothed, provided with *darbha* and flowers, placed in the middle of the support (*pīṭha*) in the water of which the depth is up to the neck of a man (57.20cd-23ab).

---

186 Or possibly "the pedestal is to make one piece with the image itself".

187 This probably refers to the second case (provisional image and pedestal).

The priest then places the image in the pavilion,[188] on the couch with head to the east; he covers it with a cloth and offers flowers and *darbha* with the Hṛd mantra; then having placed the Nīdrakumbha he honours it (57.23ab-24). He places (the image) and the Vardhanī on the altar surrounded by the vases of the eight Śaktis (Vāma, etc.). (57.25).

After worship of the permanent image of Śakti with perfumes, flowers, etc. and muttering of Gaurī's *bījamantra*) and after (offerings of) cloth, a gold band, a bunch of *darbha* and a coconut, a sacrificial area is prepared in front of Her (57.26-27ab).

Then in the Vardhanī of the sacrificial pavilion, ... (it seems that it is dealt here with something which is lifted up by the servant – *paricārakaroddhṛtam*?); in front of that (Vardhanī) a sacrificial area is prepared, the Vyomavyāpin mantra is uttered; then after worship of Gaurī, rice cooked with milk is offered and Gaurī is invoked in the vase and is worshipped with perfume and flowers (57.27cd-29ab).

Then the oblation for the procession is performed as prescribed and the touched oblations of the various ingredients (*sparśāhuti*) (list given) are done with Gaurī's *bījamantra*; lastly the priest, donning headdress and scarf, lifts the vase and places it on the sacrificial area which is on the altar in the sacrificial pavilion, while muttering the Gaurībīja and offering garlands of perfumed flowers (57.29cd-32ab).

The fire-ritual is performed either in fire-pits (9, 5 or 1) which are all in *yoni*-form or on a sacrificial area: oblations of various ingredients (list given) are performed one after the other with mantras; once ghee has been offered with the Gaurīgāyatri the fire-ritual is completed; it is followed by worship in the pavilion (57.32cd-35ab).

Second day rites (57.35cd-40ab)

After a clear sunrise and after an oblation made with the Śakti (-mantra), fees are given to the priest, astrologer and devotees; then the helpers take (the image of) Gaurī from the couch and place it in the centre of the pedestal which is in the centre of the provisional temple; then with Gaurī's mantra the priest transfers the power of Gaurī from the vase (to the image); then the vases of the eight Śaktis are put in their respective places; mantra-flower and mantra-food are offered, followed

---

[188] We read tentatively *maṇḍape śāyayet* while *maṇḍape kārayet* is found in all manuscripts but seems to be meaningless. Thus being the case the instrumental *śayanena* (found also in all manuscripts) does not tally well with such emendation which we think to be unavoidable!

by incense, a lamp and a huge offering of food; then follow oblations, the daily festival and worship of *bhogāṅga*; lastly a grand festival offered to Gaurī brings every happiness to men (57.35cd-40).

End of the renovation work of the temple (57.40cd-41)

Once the temple has been restored in its previous state, Gaurī is united (with the image) in the permanent temple; this is followed by the consecration and then the atonement ceremonies are performed (57.41).

Chapter 58*:* Rule for the consecration of the Goddess (*gaurīsaṃprokṣaṇavidhiḥ*, 22 verses)[189]

The present chapter deals with the consecration which goes together with the installation of a Gaurī image in the sanctum.

Rites in the sacrificial pavilion (58.1-8)

After sprinkling with *pañcagavya*, (the priest) enters the sacrificial pavilion, where he establishes a sacrificial area with eight *droṇa*-s of paddy, husked rice, sesame, puffed rice, flowers and *darbha*; in its centre, he draws a lotus with eight petals and a pericarp (58.1-2).

Then, after carrying (the Goddess's vase) on his head, he goes in procession accompanied by music and religious hymns; going slowly he recites the *Umāsūkta*; entering the pavilion he places the vase on the altar (58.3-4). There, muttering the *bījamantra* of Gaurī, he worships the vase and places around it the vases of the Śakti-s (*Vāmā*, etc.), and worships them with their names with perfume, flowers, etc.; once he has visualised the manifestation of each of them with the respective *bījamantra* in the vases, he worships them with perfume, flower, etc., and then performs the offering of food; during these rites, recitations of the *Ṛg* and the other [*Veda*-s], followed by that of *Umāsūkta*, *Śrīsūkta*, *Rudrasūkta*, *Puruṣasūkta*, and *Śāntisūkta* are conducted (58.5-8).

Fire-ritual (58.9-14cd)

Then the priest, together with the *mūrtipa-s,* performs the fire-ritual beginning with the setting up of fire as prescribed; he offers as oblation seven ingredients one after another (twigs of *palāśa*, *udumbara*, *aśvattha*, *bilva* and *khadira*, clarified butter, *caru*, fried rice, mustard, barley and sesame) (58.9-11ab). Uttering the Sadyamantra, he offers ghee, with Aghora *caru*, with Vāma fried rice, with Kavaca mustard, with Śikhā barley, and sesame with Astra, 300, 150 or 75 times each, and

---

189 In the manuscripts this chapter appears mixed with the 56th one (*Gaurī-saṅkocavidhiḥ*): see above Introduction § I.3.2.

at the end there is the offering with the Vyāhṛti; the plenary oblation is then performed with the Havyavāhamantra (58.11cd-14ab). This is done (during the night), while the consecration is performed at dawn (58.14cd).

Morning worship (58.15-17ab).

The priest, together with the *mūrtipa-s* bathes according to the rule; then after making the plenary oblation with the mantra of *Śiras*, he dismisses the fire; afterwards he raises the Goddess's vase and, accompanied by sons, brothers and wives he goes in procession around the temple with music and other paraphernalia; this brings all successes and happiness (58.15-17ab).

Installation of the Goddess (58.17cd-22).

After entering the sanctum (of the Goddess temple) the priest places (the Goddess) on a sacrificial area; after observing the right time the astrologer announces it; then the priest places Gaurī (in the pedestal), imposes the 38 *kalā*-s, takes (Gaurī's) mantra from the vase and places it in Her (body) and (in the same way) imposes (all mantra-s) from (Ādhāra-) śakti to (Supreme) Śakti (taken) from the vase(s) onto the pedestal (58.17cd-19). He offers mantra-flower, then mantra-food, dresses (the Goddess) with a new garment and worships Her with perfume, flowers, garlands, etc.; after a huge offering of food, he presents betel and mouth-perfume with a handful of water (58.20-21). Then comes the recitation of the *Ṛg* and the other [*Veda*-s], as well as singing of hymns, dance and music; at the end of the consecration, a festival is performed (58.22). The man who does thus gets a felicitous destiny (58.22 ½).

Chapter 59: Rule for the vow of the Goddess (*gaurīvratavidhiḥ*, 29 verses)

Introduction and fruits of the vow (59.1-2)

The vow of Gaurī avoids untimely death, gives full happiness, gets rid of all enemies and gives universal sovereignty and all desired fruits; this is true, Prabhañjana! (59.1-2).

The right time for performing the vow (59.3-6)

In each month, a particular day is appropriate for performing the vow (list given) (59.3-5). But in every month (the period of time) under Gaurī's asterism is also suitable[190] (59.6).

---

[190] That is to say the Pūrvaphalgunī asterism.

Building a pavilion for performing the vow (59.7-11ab)

It is on the top of a mountain, on the bank of a river, in a flower garden, or in one's home, in front of or behind the Goddess's temple, in a cow-shed, or in Śiva's temple that the (sacrificial) pavilion is to be built: it is fifteen cubits long and it comprises thirty-six pillars in total along its length and breadth (59.7-8). It could be a pavilion (*maṇḍapa*), a shed (*prapā*) or a pavilion with a four-slope roof (*kūṭākāra*); it has four doors with four arches, as well as canopies and flags; it has garlands of *darbha* all around and it is provided with hanging cloths (*taraṅgaveṣṭana*), adorned with mirrors and endowed with various wonderful ornaments (59.9-11ab).

The altar (59.11cd-13ab)

In the middle of this (pavilion) or on the side is built an altar: provided with projections in the main directions which make it look like a peacock's foot,[191] it has a height equal to a half of its length and it is smooth as a mirror; the altar rises in its middle and above the plinth (*upavedī*) which surrounds (its base) (59.11cd-13ab).

Initial worship of the Goddess and procession (59.13cd-15ab)

Once Gaurī is installed in the middle (of the altar), She is sprinkled with liquids; the auspicious day is announced and then the protective thread is tied (on the Goddess' image) (59.13cd-14ab). A food-offering is made to the Goddess, followed by the performance of the "oblation for procession"; then a procession goes around the temple, before entering the pavilion (59.14cd-15ab).

Worship of Gaurī in the pavilion (59.15cd-21ab)

Then holy waters for the feet (etc.) are offered and exploits (*parākrama*) of the Goddess are recounted – they are to be expounded in the presence of the Goddess either as compassionate (*kāruṇya*), funny (*hāsyavṛtta*), heroic (*vīra*), wrathful (*raudra*), or pleasing (*śṛṅgāra*); afterwards She is worshipped again: (She is offered) incense, lamps, (etc.) and pleased with various Vedic and devotional recitations, dance, songs, music, salutation and circumambulation; then, as before, She is offered drinking water, *arghya* water, etc. (59.15cd-18).

---

191 *Śikhipāda*; it is the directional projections which give the form of a "peacock foot" to the altar; another possibility would be to take *śikhin* as a designation of "fire" and consequently as meaning "three", the compound designating a "three-sided" figure. However *pāda* cannot be taken as a synonym of *koṇa* or any other word meaning "side".

At sunset the evening protection [worship] is performed: a twenty five-lamp service (*ārātrika*) is offered, followed by the offering of ashes while reciting Her mantra and showing the mirror; this is followed by the offering of lights (*nīrājana*) accompanied by cries of "Victory" and dance according to Bharata's rules performed in front of the Goddess (59.19-21ab).

Performing the vow (59.21cd-26ab)

Then the priest takes the insignia of the Goddess *(cihna)*, places them in a casket (*mañjūṣā*): on this insignia he worships the Goddess surrounded by all the gods; having summoned all the initiated ones he looks at them uttering "May all adversities such as crime, disease, famine, debt, etc. be destroyed for all of you by the Goddess's command!"; having made this request he dismisses them and throws the protecting thread (from the Goddess' image) in water (59.21cd-24ab).

Then the priest examines the applicant (*sādhaka*) by means of (Bhairava-)Pāpabhakṣaṇa's mantra; after making him sit on a wooden seat, he imposes phonemes and *kalā*-s on his body, gives him the Goddess's insignia, which the applicant carries on his head, while muttering the Goddess's mantra (59.24cd-26ab).

Fruits of the vow (59.26cd-28)

All sins are destroyed by the mere sight of these insignia: the Goddess abides in the body of the man who carries it on his head at several moments such as battle, or the time when the king goes hunting, or a great fear; this is the truth - Prabhañjana! Whatever to tell more? The Goddess is present permanently (59.26cd-28).

Honoraria (59.29)

Then honoraria are given to all and the priest is honoured. The next chapter deals with the vow of Śiva (*śivavrata*).[192]

Chapter 60: Rule for fish-play (*matsyalīlāvidhiḥ*, 45 verses)[193]

The ceremony described here consists in feeding fish in a religious context, which justifies its designation as "fish-worship" (*matsyapūjana*, 60.20) while the tittle given in the colophon – *matsyalīlā* (fish-play) – emphasizes its pleasant character.

---

[192] About this vow of Śiva, see below chapter 67.
[193] A (326-330), Ī (242-247), Ū (722-731), Ṛ (270-274), Ja (244-249).

Introduction (60.1-2ab)

The fish-play ceremony brings pleasure to living creatures and happiness to kings; it is to be performed under the signs from Pisces (*mīna*) to Virgo (*kanyā*).

Three kinds of ceremony (60.2cd-9)

The ceremony can be of three kinds, best, medium, and inferior and is performed in the ocean or in a river or in a reservoir, or in a well (*kūpa*);[194] the best fish is that of the ocean, the medium one that of the river, and the inferior one that of the reservoir or pond (*vāpī*) (60.2cd-4ab). The best image (used for the ceremony) is a consecrated one, the medium one comes from an abode where old images are kept (*paurāṇyāyatana*),[195] and the inferior one is made for the occasion (*sadyo niṣkṛtam*); the best is seen in the Ocean, the medium one in a river, and the inferior one in a reservoir or a pond (60.4cd-7ab). The best view is up to one hundred *krośas*, the medium up to fifty *krośas*, and the inferior up to twelve *krośas*; such distances are given for Kṛtayuga, but for each other (*yuga*) there is a decrease of a quarter (60.4cd-9).[196]

Duration and ways of ceremony (60.10-11)

The shortest ceremony lasts for a day, the medium one three days, and the best one five days (60.10). The ceremony is to be performed in any settlement; it is either "staying" (*vāsa*) or "moving" (*yāna*) (60.11).

"Moving" procedure (60.12-27ab)

According to the "moving" procedure, the ceremony is performed in the temple compound and starts from the audience pavilion, which is decorated; then on an auspicious day, in the evening at the end of the worship, (Śiva) is told that (His mobile image) will be taken away; (this

---

194 There is a problem as the word *kūpa* does not appear below where it seems to be replaced by *vāpi* whose meaning is different ("pond" versus "well"). One possibility would be to read *samudre vāpyām* (in lieu of *samudre vāpi*) but the order of the terms becomes surprising (ocean; pond, river, reservoir, well) and, again, wells are not found later in the chapter! We tentatively suppose that here *vāpī* and *kūpa* designate the same thing.

195 That is to say that image used for the medium ceremony is an old one which has been discarded without being deprived of its divine nature and thus can be used again (on the *paurāṇyāyatana*: see Introduction § II.1.3.5 above).

196 The meaning seems to be that the image is on the bank of the water place and that feeding of fish may occur at the listed distances inside the water place from that bank, such distance being in the present *yuga* of 25, 12.5, and 3 *krośas*.

image) is then tied with a protective thread in gold or other material (60.12-14).

The next day, at day-break (the image) is led to the audience pavilion; there at the end of the morning worship Parameśvara honoured by sages is propitiated by all kingly acts of reverence; at midday, after the regular worship, He is taken in procession to the place where there are fish; and then the king together with the priests scatters camphor, powder of turmeric, and leaves of *nāgavallī* (60.15-18).

After the king enters the place accompanied by all people (*sarvavarṇaiḥ*), a shed is built in one of the four directions and is decorated with dados, etc.; the God is placed in its centre and the "fish-worship" is performed in front of Him: cooked rice having been distributed, the worship is done with the mantra, "Odanasya.." and then fish are rightly honoured with white rice, sesame, puffed rice and, after uttering the mantra "*malimnāya mahāmatsyo dīparūpo mahodaraḥ*", fish are fed (60.19-22).

After many people have watched the fish-play, which is performed before sunset, there is a procession with plays, music, and songs, etc. , at the end of which the image is taken to its previous place (that is to say the audience pavilion); there Parameśvara is bathed and a *śāntihoma* is performed; then follow the evening worship as well as the worship as before; first the daily worship is to be performed and then the special (supplementary) one;[197] at the end there is a bath, after which the protective thread is removed (60.23-26ab).

The "moving' mode of Fish-play is to be used when the (water place) is not far from the temple (60.26cd-27ab)

"Staying" procedure (60.27ab-44)

In the evening, at the end of daily worship, the patron, together with the priest, requests in front of Maheśa what is to be done, and does that five times, each (for one of the five) manifestations of the God [Hear that which is for the sake of the world, O Prabhañjana!].[198] "The God who is accompanied by his consort and who is the origin of the world is to go for the fish-play, Oh Śaṅkara!" (60.27cd-30ab).

Having thus asked and been authorized by the God (*bhagavānujñayā,* m.c.!), the priest ties the protective thread as usual and brings (the image) to His mount; then at day-break a procession with all

---

[197] *Viśeṣapūjā:* see Introduction § II.3.1.2 above.

[198] This sentence (half-verse 29ab) is most probably out of place!

ornaments, etc., and other kingly acts of reverence goes on slowly on the road to (the place where there are fish) (60.30cd-32).

There the priest scatters camphor, turmeric, parched rice and in another pleasing place (?) offers food and, under the eyes of Śiva, presents various things such as betel; each day (for the duration of the ceremony)[199] a special bath, *śāntihoma*, and rituals as prescribed for the "daily worship" are performed (60.33-35ab).

Then at the place of the bath a shed is built with an altar at its centre; there the priest brings a lion's throne and places Śiva on it, to whom are presented plays and songs; then after presenting spring plays (*vasantalīlā*) to Śiva surrounded by wise men, (the priest) offers white rice and other meals to the fish, one after the other and he places boiled rice, etc. with the mantra "Odanasya..."; then having seen the play of the fish, he scatters food for them (60.35cd-38).

This he does each day up to the end of the last day; if the daily ritual has been omitted, he performs an atonement ceremony; if by mistake or ignorance such atonement ceremony is omitted, it is sinful for the kingdom and for the king; thus the daily ritual is to be performed with due care (60.39-41ab)

At the end of the play, there is a return procession with kingly honours back to the original place (of the image); (there) a bath, a *śāntihoma* and a huge food-offering are performed (60.41cd-42). Together with the priest, the king and the queen utter the *melāmantra* (?) and then offer a flower on the head (of the image); after that, they pray mentally for the fulfilment of their desires (60.42-44ab).

Thus the fish-play is to be performed, and now will be given (the rule for) the collecting of pearls (60.44cd)

Chapter 61: Rule for the collection of pearls (*Mauktikagrahaṇa-vidhiḥ*, 38 verses)[200]

The chapter deals with the collection of natural pearls in the ocean and their sharing out, each time together with the connected rites.

---

[199] In that "staying procedure" the ceremony lasts several days (see also below v.60.39), due to the fact that it is performed outside the temple compound and possibly far away from it.

[200] A (330-334), I (247-251), Ū (732-739), Ṛ (274-276 and 283-284), Ja (249-253).

Time for collecting pearls (61.1-11)

Pearls are to be collected in some listed months (Pḥālguna, Caitra, Kārtika) or in other months (*pare'pi vā*) in the clear or dark half of the month but avoiding some days (list given for each half) (61.1-5ab). The right time may also be ascertained according to asterisms (list given) (61.5cd-7ab), to the days of the week (Friday, Saturday and Sunday to be avoided), to the astrological *yoga*[201] (61.7cd-10ab), and to zodiac signs (list given) (61.10cd-11).

Rites and procession to be performed the day before (61.12-16ab)

The day before, once the morning worship has been performed, a sacrificial area is prepared in front of the image, which has been bathed, and all the kingly insignia (*cihna*) (of the god) are placed there (61.12-13ab). The god is then asked if for the sake of collecting the pearls those insignia (*ratnam*) (?) may be taken; then carefully and together with people in charge of each of the insignia, from the flag to the umbrella, the priest takes those insignia in procession with the sound of various musical instruments[202] (61.13cd-16ab).

Establishment of a pavilion on the seashore (61.16cd-18ab)

A four-pillared pavilion (*kūṭa*) or a shed (*prapā*) is built specially on the seashore; it comprises a central altar, four doors and four arches and is provided with various decorations (61.16cd-18ab).

Daily worship and worship of the oceans' Lords (61.18cd-23)

Having entered (with the image) in the pavilion and placed it on a lion-throne the priest performs carefully the daily worship, and then the worship of the Lords of the oceans: invocations are listed, all ending by "for the sake of collecting pearls" (*mauktikagrahaṇāya ca*) and beginning with the name of an ocean (Amburāśi, Surābdhi, Kṣīrārṇa, Dadhyabdhi, Madhvabdhi, Ikṣvabdhi, and Kṣārābdhi).[203]

---

[201] A list of *yoga-s* is given which comprises several gods' names used as names of yoga-s.

[202] Listed instruments are the well-known *ḍhakkāvādya* (a kind of drum) as well as *aśarīvādya* (or *aśani*°), and *keśavādya* (or *kośa*°, *krośa*°) which are yet to be identified.

[203] There is some confusion in the list of Oceans (see critical apparatus): all manuscripts include a "honey (*or* sweet) ocean" which does not appear in the classical list of *seven* oceans, where it is replaced by "ghee ocean"; however in Ī and Ja manuscripts a supplementary half-verse mentions either that ghee ocean (Ms. Ī: *sarpyābdhi*) or a *sārābdhi* (Ms. Ja: "ocean of cream"?), which in any case makes *eight* oceans!

Going to the place where pearls are found and collecting them (61.24-26ab)

A float or a similar raft is brought, on which the God is placed; its sail (*paṭa*), which is a flag, is raised;[204] to the right and left of the god are a *mālinī*,[205] and the priest, respectively, while in the front musicians are singing; all the kingly services are rendered and the float reaches the place where pearls are found (61.24-26ab). There they are collected with instruments as explained before (*pūrvavad yantramārgeṇa*) and once the strainers (*pavanī*),[206] etc. have been filled up, (the float) goes back to its departure point (61.26cd-27ab).

Preparing the pearl ornaments (61.27cd-30)

To the west, north-east or east (of the pavilion?) a hall (is built) for storing the pearls (*muktāgrahaṇaśālā*); after gathering pearls till the evening and when it becomes dark, there is a bath and an oblation for appeasement (*śāntihoma*) and daily worship is performed according to the rule (61.27cd-29). This worship is to be done every day on the seashore and things go on like this for fifteen days (61.30).

Back to the temple: sharing the pearls (61.31-37)

Then, bags of materials (*dravyajāla*) are collected and it is the return to the temple; having reached the audience pavilion accompanied by the groups of wise men, the priest gives a bath, an oblation for appeasement and an occasional worship (61.31-32ab). In the main temple worship is then performed as prescribed: if a daily rite is omitted the king and the kingdom will perish and thus the daily worship is to be performed with great care as told before; Parameśvara should then be pleased with a huge food offering (61.32cd-34ab).

Then a place is prepared in front of Śiva, besmeared with cow dung, decorated with colour powders and lit with lamps all around; the collected pearls are placed there in front of the god; they are divided into eight parts: one each for the priest, the king, the guest, the Brahmins (*sūri*), and the people appointed for the temple services[207], the remaining (three parts) going to the god (61.34cd-37).

---

204 The sail is probably adorned by an image of the bull like Śiva's flag.

205 That woman may be a maid of the temple or a *rudragaṇikā* or the like.

206 Such strainers are probably used as net-pouches by the divers collecting the pearls (see below *dravyajāla*, v.31ab). According to Ṛ manuscript, pearls are collected in vases ('*vardhanī*, etc.')

207 *Cakrapūjoktamartya*: see Vol. II, chap. 39.

Fruit of the rite (61.38)

The collection of pearls must be performed; it brings merit to all people and pleases all the gods; the next chapter will deal with the rule concerning untoward natural phenomena (*utpāta*).[208]

Chapter 62: Rules for averting evil in the case of supernatural phenomena (*utpātaśāntividhiḥ*, 169 verses)[209]

Introduction, two kinds of supernatural phenomena (62.1-4)

The appeasement in case of a supernatural phenomenon is done for the increase of all happiness and welfare of the king and of the kingdom; supernatural phenomena are of two kinds: 'common' (*sāmānya*) and 'extraordinary' (*mahādbhuta*); common phenomena have consequences in the long term, extraordinary phenomena do so immediately (62.1-2). Against each phenomenon a counteractive rite (*pratikriyā*) destroying the calamity (*doṣa*) is to be properly performed; if it is not done immediately, that brings all calamities to men, especially to Brahmins and kings; therefore a counteractive rite must be immediately performed by the king without delay (62.3-4).

List of extraordinary phenomena[210] (62.5-14)

If the sun rises at night, if the moon appears on the new-moon night, if an earthquake or a turbulence of a river, a well or a pond occurs, if a divine image weeps, if there is a rain of blood, stones, sand, honey, or of milk and blood (together), if blood flows from a tree, if a temple collapses *sans cause* from pinnacle to base or if it appears at another place other than where it was established, if a tree appears at another place, if it gives other fruits, if it gives other flowers, if it has another smell, if a Liṅga or a divine image becomes hot, if animals born from eggs, those born from moist [insects], quadrupeds and men are born from species other than

---

[208] According to Mss. Ī, Ū, and Ja that chapter is to deal with the "hunt" (?) (*mṛgāṇāṃ grahaṇam*)

[209] This chapter found in manuscripts A, Ī, Ṛ, and Ja, is also found in the printed edition of *Pūrvakāraṇāgama* and ascribed to that text in several manuscripts (see above Introduction § I.4.2).

[210] Atonement rites to be performed against the extraordinary phenomena listed here are described below (vv. 62.26-103ab). Both passages are consistent as far as the list of phenomena and their order are concerned; however there are some gaps and consequently rites concerning rains of stone and sand are missing as well as the one concerning the penultimate extraordinary phenomenon (a drum sounding by itself) as well as some parts of other rites.

their own, if a temple staggers, if a white crow appears, if two mountains fight against each other, if a green tree burns by itself, if a divine image quivers, if Śiva's vase and *vardhanī* or a Liṅga and a divine image break, if a divine image or a Liṅga splits asunder, if a divine image appears black, or if a female elephant is in rut, if smoke rises without fire, if a Liṅga changes colour, if [a man] or a quadruped gets an additional limb, if a drum sounds by itself, all these [phenomena] are said to be extraordinary.

List of common phenomena[211] (62.15-25)

If a mock-sun (*pratisūrya*) or a mock-moon (*praticandra*) appears, if a rainbow appears at night, if an asterism seems to be on fire, if a planet or an asterism falls down, if [the sky] is filled with thunderbolts for seven days, if halos around the sun and the moon are visible seven days without interruption, if a fierce wind blows, if all the directions burn, if a flower offered to a Liṅga changes colour or, falls down without cause, if a white flower becomes coloured (*asite*), if locusts appear in great number, if an elephant (*vāhana*) becomes mad, if parrots, mice, venomous snakes, etc. appear [in great number], if a beehive appears in the temple, the assembly hall, the entrance pavilion, a pavilion, or an attendant deity temple (*parivārālaya*), if a very strong rain or a lack of rain occurs, if a holy tree falls down without cause when the king is engaged in battle, if the king's chief queen [dies], if the chief horse or the chief elephant dies, if a woman in her periods, a crow, an owl, a jackal,[212] a vulture, or a lizard enters the king's palace or just touches a temple, if a dog climbs on a temple or on a royal palace and barks there[213] or does other acts pertaining to their species, if a firefly (*khadyota*) sits on the Liṅga or a divine image, if anything appears in the sky under the guise of meteors (?), if any living being climbs on a Liṅga or an image, or if the effect of a rite appears to be excessive, [all such events] are considered as common supernatural [phenomena] (62.15-25).

---

211 Atonement rites concerning the common phenomena listed here (vv. 62.15-25) are described in vv. 62.104cd-166. As in the preceding case, both passages are fairly consistent as far as the list of phenomena and their order are concerned; however, rites concerning drought and strong rains are in reverse order (62.135-142ab); there are also some gaps and consequently rites concerning common phenomena nos 9, 12, and 13 as well as some parts of other ones are missing.

212 *Jambu* for *jambuka* (see below *gomāyu* 62.154).

213 See below v.62.157.

Counteractive rites against extraordinary phenomena (62.26-104ab)

Here are the rites to be performed in order to prevent the calamities caused by the [extraordinary phenomena listed above] (62.26ab).

If the sun appears at night, it provokes destruction of creatures and fear from the king; after an oblation to the directions and a great bath, a huge offering of food is to be done and Brahmins are fed to their satisfaction; this is to be done daily for seven days (62.26cd-28).

If the moon appears on the new moon night, there will be destruction of cows and grain; all the rites mentioned as before are to be done to appease the calamity (62.29)

The occurrence of an earthquake brings calamity to the king and to the kingdom; Śiva is to be bathed with a thousand *prastha*-s of milk, and as much of honey and ghee (mixed), reciting the "Mahāvyoma..." mantra; then one hundred fire-oblations of *palāśa* twigs and feeding of Brahmins for twenty-one days (62.30-32ab).

If turbulence occurs in a river, in a well or in a pond, famine and epidemic (*mahāmārī*) will appear; a nine-cubit-wide pavilion is to be built on the bank; a diagram is drawn in it with a sacrificial area in the centre and the five fires are established there as prescribed; after oblation of *vyāghāta* twigs with the Astra mantra, the priest offers ghee with the Hṛdaya mantra and *caru* with the Pāśupatamantra one hundred times or a half or a quarter of that; then come *mindāhuti* offering, oblation with Vyāhṛti, and optional oblations; and, lastly, Śiva is worshipped according to the rule and Brahmins are fed. This is done for five days at the end of which there is a festival (62.32cd-38ab).

If a divine image weeps then cows and crops will be destroyed, as well as the head of the province (*maṇḍalādhipa*); the king, the village and the kingdom will perish. One has to purify the image and to perform a consecration; there will be fifteen *śāntihoma*-s or the double of that, and then a daily bath, oblations to the directions, daily feeding of Brahmins, and feeding of destitute and blind people (62.38cd-41ab).

If there is a rain of blood, creatures will die; temple, pavilions, and other buildings are to be cleaned, then the whole temple compound is to be smeared with cow dung; after the going around with fire has been performed, the auspicious day is announced; then there is a bath with one thousand *prastha*-s of milk and as much of honey and ghee (mixed) along with the recitation of the Mahāvyoma mantra; a *śāntihoma* is

performed with *palāśa* twigs; this is done during seven days and at the end there is a festival (62.41cd-45ab)

[gap…][214]

A rain of honey or milk brings calamity to Brahmins and Kṣatriya-s; in each case the priest must make a bath of thousand *prastha-s* of the corresponding liquid to Śiva; then there are a special worship,[215] a huge offering of food, and a *śāntihoma* with *aśoka* twigs; thus it is to be done during seven days and then Brahmins are fed (62.45cd-47).

Blood flowing from a tree produces fear of enemy forces; in such a case the priest is to perform an oblation to the directions at the foot of the tree, then Brahmins are fed and the gods of the site are worshipped there; after a worship of Śiva there is a great bath, then a special worship and a huge offering of food (62.48-50ab).

If the temple (fully) collapses including its base without cause, death of women, children, and farmers (*kṣetrin*) occurs; once the temple has been rebuilt as before and the decayed (image) removed,[216] the image is restored and installed as before, a special worship is performed and at the end there is a festival (62.50cd-52).

If (the temple) has shifted to another place by itself,[217] it results in the decay of the (original) place; once the place is retrieved, (the temple) is arranged immediately, the god is then installed (again) and offered a special worship; then there is a consecration with milk and Brahmins are fed (62.53-54). …[218] and there is to be a bath and a consecration for all the deities of the kingdom; the king must do that with devotion according to the rules in order to eradicate that calamity (62.55cd-56ab).

---

214 The rules regarding rain of stones are missing.

215 *Pūjayet tu viśeṣataḥ*: this supplementary worship (*viśeṣapūjā*) is a constant features of atonement ritual prescribed in this chapter (see below 62.50, 52, 54, 60, 64, etc. and above Introduction § II.3.1.2).

216 Interpretation based upon the text of the *Kāraṇāgama* text.

217 The reading found in the *Kāraṇāgama* (T. 553) is perhaps to be chosen for 62.53a (*dhāmasthānānantare prāpte*)

218 The half-verse 62.55ab as found in *Sūkṣma* manuscripts *vardhanīśivakumbhau ca bhinne chinne tadantake*, is either misplaced (see below 62.84-85) or corrupt and the corresponding half-verse of the *Kāraṇāgama* would be probably more appropriate; it is according to T.556: *utsavaṃ kārayed dhīmān śītakumbhaṃ tadantake* (*śītakumbham* is replaced by *śivakumbham* in T.313 and *śāntikumbham* in T.1035) and would mean "then the wise man performs a festival and at the end (takes) the vase of fresh water (or 'vase of Śiva' or 'vase for appeasement')".

If a tree has reached another place, if it produces fruits different from its own, if it gets flowers, flavour, or perfume pertaining to another one, that brings unhappiness to all mortals who inhabit the kingdom (62.56cd-57). Once a (new) tree of the same species has been installed at the place of the previous one, a *śāntihoma* is performed with *mayūra*[219] twigs, Śiva is worshipped according to the rule, and a bath is performed for seven days; once the consecration with milk has been done, the Spirit of the site is worshipped; then Śiva is worshipped with all the corresponding fruits as well as flowers, and there is a special worship with all perfumes (62.58-60).

If the Liṅga or the divine images become hot then people fall in sickness, cows perish, and poverty arises in the kingdom (62.61-62ab). Śiva is to be bathed with a thousand *prastha*-s of milk, as much of honey and ghee (mixed) and with coconut water, to the accompaniment of the "Mahāvyoma…" mantra; there is a special worship and then Śiva is to be anointed with a mixture of various products;[220] then follows a great offering of food and an oblation to the directions; these are done for seven days and there is a cold water ceremony at the end (62.62cd-65).

When birds, insects, quadrupeds, as well as men give birth to living beings of a different species, that brings the death of the king; gifts of cows, land, gold, etc. are to be done, as well as a bath (to the gods) and a *śāntihoma* with *arka* twigs; these are done for seven days and at the end there is a festival (62.66-68ab).

When a temple is displaced, there will arise calamity for the kingdom; Śiva is to be bathed each time with a thousand *prastha*-s of milk along with the recitation of the Prāsādamantra, the Brahmamantra-s and the Aṅgamantra-s,; then the temple is to be consecrated according to the rule prescribed before and a bath is to be given (to Śiva) and Brahmins are to be fed (62.68cd-70).

When a white crow appears[221] it brings troubles to the kingdom; a bath and a special worship are to be performed; then there is a *śāntihoma* with *vaikaṅkata* twigs followed by a special worship, a huge offering of food and a worship of the site deities; all this is to be done for five days (62.71-73ab).

---

219 *Mayūra*: perhaps to be read as *madhūka*.
220 *Kuṅkuma*, *uśīra*, *candana*, *kuṣṭha*, *agaru*, and *karpūra*.
221 Interpretation based upon the text of the *Kāraṇāgama*.

The fight of two mountains brings defeat to the king; a special oblation to directions is to be done on the top of a mountain; then the mountain is consecrated with milk and the *prāsāda* mantra; a Liṅga is installed near the mountain and it is worshipped; a bath is given to the gods of the kingdom, there is a huge offering of food, and a special worship; at the end there is a festival (62.73cd-76ab).

A green tree which catches fire by itself brings death to children, as well as fire calamity in the kingdom immediately; a special oblation is to be done at the four corners of the village; then an oblation is performed with twigs, ghee, *caru*, *lāja*, and mustard; oblation with five Brahmamantra-s and corresponding twigs are performed one after the other for one hundred times, or fifty, or twenty five times for each; then there are oblations with the Brahmamantra-s, Aṅgamantras, and Prāsādamantra, for a thousand times or half of that; this is followed by a *mindāhuti*, and then optional oblations; afterwards there are a bath, a special worship and lastly a *śāntihoma* with *udumbara* twigs (62.76cd-81).

When a divine image trembles, it brings the death of the king; the image is to be purified and then a consecration with milk is performed; then there is an oblation to the directions and the announcement of an auspicious day; all these are done for seven days and at the end there is a festival (62.82-83).

When the Śiva's vase and the Vardhanī, or the Liṅga or the image (of the Goddess) are broken, it brings the fear of enemy troops in the land and an epidemic; after constructing a provisional temple the main temple is built again. Its consecration according to the previous rule…[222] [is then performed] (62.84-85).

[223]… if a Liṅga is thus broken, it is to be removed and a new one is to be installed; (but) if (the new one) is made with different dimensions, there is to be an installation ceremony according to the rule given above[224]; if a secondary member (*pratyaṅga*) or an accessory one (*upāṅga*) or a dress or an ornament is missing, a new one is to be fixed and there is (just) a consecration (62.86-88ab). Afterwards there is an oblation to the directions, a big bath, and a consecration with *pañcagavya* and *pañcāmṛta*; then Parameśvara is bathed with a thousand *prastha*-s of

[222] That sentence is clearly incomplete and at least half a verse is probably missing.
[223] Beginning is missing (see above verse 62.12cd).
[224] See chapter 73 (*Sakalasthāpanavidhiḥ*).

milk and as much of (a mixture of) ghee and honey accompanied by the recitation of the Mahāvyomamantra; after the bath is performed, Brahmins are fed followed by the *śāntihoma* with *khādira* twigs; this is to be done during seven days and at the end there is a festival (62.88cd-91).

[...When an image becomes black...][225].... after the eyes of the image have been opened ...[gap]. For a fortnight or a month there is a *śāntihoma* with *ārka* twigs and then a bath is performed and an oblation to the directions; Brahmins as well as destitutes and blind people are fed daily (62.92-93).

If a female elephant goes on rut, a hurricane arises and elephants (*vāhana*) and women are full of fear; in that case Śiva is to be worshipped according to the rule, then there is a daily bath, oblations with Śivāṅgas, Vidyāṅgas, and Śivamantras, all that for seven days with (at the end) a huge food offering (62.94-95).

When smoke appears without fire, it is the death of elephants and in such land there is fear of enemy troops; there the ground is to be dug and then filled up with five earths; a *śāntihoma* is to be performed with *vyāghāta* twigs; Brahmins as well as destitute and blind people are to be fed there; Parameśvara is to be bathed with a thousand *prastha*-s of milk, then there must be an (ordinary) bath and lastly a fresh water bath (62.96-99).

When a Liṅga has changed its colour, it brings mixture of castes (*jāti*); the Liṅga is to be anointed with a mixture of various products ground together;[226] then there is a bath and at the end *śāntihoma* with *aśoka* twigs and the Tryambaka mantra for seven days; then there is a special worship and at the end Brahmins are fed (62.100-102).

[gap][227]

When a drum sounds by itself, epidemics will develop; there must be a bath and a *śāntihoma* with *bilva* twigs; this is to be done for half a month or a full month (62.103-104ab).

---

[225] See above 62.13ab. This passage is extremely corrupt and an unknown number of half-verses are most probably missing.

[226] *Elā*, *lavaṅga*, *takkola*, *jātī*, *jambu*, and *mura*.

[227] Description of atonement for extraordinary phenomenon No 31 is missing (but it is found in *Kāraṇa*, see corresponding passage in footnote of Sanskrit text).

Counteractive rites against common phenomena (62.104cd-166)

Extraordinary phenomena having been dealt with, common ones are now detailed (62.104cd).

If a mock-sun is visible at sunrise, there will be danger from enemy forces and men will be seized by fever; one must perform a *śāntihoma* with *aśvattha* twigs, then a bath, a special worship and a great food-offering; this is done for seven days (62.105ab-107ab).

In the same way, if a mock-moon is visible at moonrise, poverty will appear in the world and epidemics will develop; the same rites prescribed for the mock-sun are to be performed (62.107cd-108).

When a rainbow appears at night or if an asterism is seen in fire, or if there is the fall of a planet or an asterism, then there will be a drought, men will be caught by fever, and elephants will die (62.109-110ab). After worshipping Śiva, a great bath is performed and then a *śāntihoma* with *aśvattha* twigs; this is to be done for seven days and there is a festival at the end (62.110cd-111).

When thunderbolts fall continuously for seven days, there will be heavy rains and sickness will appear among men; at the end (*avasāne*) Śiva is to be bathed with a thousand *prastha*-s of ghee and milk; this is followed by a special worship and at the end there is a bath and a huge offering of food (62.112-114ab).

When sun and moon are surrounded by a halo for seven days, the king will die in a battle; after gifts of land, sesame and cows, and a great gift, Maheśvara is to be given a special bath with a thousand *prastha*-s of milk and then an ordinary bath…[228] (62.114cd-116)

[229][…]; this is followed by an oblation to the directions; all these are done for seven days (62.117ab).

When a flower offered to the Liṅga changes its colour (or) when the same happens to the cloth and anointment (of that Liṅga), that brings calamity to the village; Śiva is then to receive a regular worship and a great offering of food is to be done…[230] (62.117cd-118)

---

[228] The end of the description of common phenomena Nos 7 and 8 is missing (but it is found in the *Kāraṇāgama*, see corresponding passage in footnote of Sanskrit text).

[229] The beginning of the description of common phenomena Nos 9 and 10 is missing (but it is found in the *Kāraṇāgama*, see corresponding passage in footnote of Sanskrit text).

[230] The end of the description of common phenomenon No 11 is missing (but it is found in the *Kāraṇāgama*, see corresponding passage in footnote of Sanskrit text).

[gap][231]

When locusts appear in large quantity, when an elephant becomes mad, and when parrots, mice, and venomous snakes appear, people will die and there will be a drought (62.119-120ab). A square pavilion measuring 10 or 12 cubits with a smooth inner surface, endowed with sixteen pillars and all necessary ornaments, is built in front of the temple; in its centre is a circular fire-pit two cubits wide with three steps of 6 digits each and provided with a navel, and a *yoni*; at the main directions are square (fire-pits) and at the corners *kuśa* are spread (62.121ab-123). Śivāgni is to be produced according to rule, and oblations are performed with various ingredients (list given);[232] twigs of *palāśa*, *khādira*, *aśvattha* and *vaṭa* are offered at the main directions and *śamī*, *bilva*, *aśoka* and *mayūra* twigs at the corners; *palāśa* twigs is offered in the main (fire-pit) with the Sadyamantra; (then) there are oblations with the Brahmamantras, Aṅgamantras, Vidyāṅgamantras, Mūlamantra, as well as with Pāśupata, Astramantra,[233] and Aghorāstra; each time, there are one thousand oblations or half of that; then optional oblations are performed and at the end there is a bath and a special worship; then there is a huge offering of food and Brahmins are fed; in this way it is done at midday after reciting (these mantras) (62.124-130ab).

When a beehive appears in a temple, an assembly hall, a gateway, a pavilion, or in the shrine of an attendant deity, it brings destruction of the village and death of the king; once the beehive has been removed there is to be a consecration with pure water, then a regular worship of Śiva and an oblation to the directions; Parameśvara is bathed with honey, ghee, and milk and a *śāntihoma* is performed with nine different twigs, and at the end there is a bath; these rites are done for seven days and afterwards there is a festival lasting for seven or three days (62.130cd-134).

[234]When there is a drought, cows die and crops are destroyed; a *śāntihoma* is to be performed with *khādira* twigs, then there is a

---

[231] The description of common phenomena Nos 12 and 13 is missing (but it is found in the *Kāraṇāgama*, see corresponding passage in footnote of Sanskrit text).

[232] Twigs, *caru*, puffed rice, mustard, salt, cotton seed.

[233] Or "with Astra mantra of Paśupati".

[234] In the list given at the beginning (vv.15-25) violent rains are dealt with before drought.

consecration with milk ending with a bath; this is to be done for seven days with a cold water bath at the end (62.135-136).

Violent rains result in poverty; Parameśvara is to be bathed with a thousand *prastha*-s of honey and as much of ghee, and then he gets an ordinary bath; then the pedestal of the Liṅga is anointed six-digits (thick) (?) with a mixture of turmeric and camphor, and after leaving a small finger breath of camphor, there is to be a covering of ghee on (a height of) (?) four spans; then a thousand or five hundred lamps are lit one after the other; then there is a huge offering of food mixed with crushed beans; afterwards a *śāntihoma* is to be performed with *palāśa* twigs, and there is a special worship; (all that) is to be done for three days (62.137-141).

If, while the king is fighting, a tree falls down without cause, or if his chief queen, or his chief horse or elephant meets death, it results in the immediate death of the king; then a special great gift to Brahmins is to be made, and then after a worship of Maheśa, a great bath, a huge offering of food and a worship of the gods of the site are to be performed (62.142-145).

If a woman in her periods enters a temple, the king's palace, a school, a building for oblations, or a place of worship, or an assembly hall, or at a crossroads (*catvare* ?), or a hermitage, or on the bank of a pool or near a well, a counteractive rite is to be performed (62.146-147). ...[235] (the god?) will leave the village (*tadā muñcati tadgrāmam*?) and it will be the same if this occurs in a house (*ālaye*: or a temple?); if it is in an assembly hall, it will bring destruction of the village; at a crossroads it will be death of living beings; in an hermitage, a calamity in the village; on the bank of a pool, Fortune will leave it; on a road, it will bring death to children; and near a well, it will cause misfortune to inhabitants of the village (62.148-151ab). A hole is to be dug at that place and filled up with sand; then, after an announcement of the auspicious day, Brahmins are fed; after a consecration with *pañcagavya*, fire is prepared, a *śāntihoma* is performed with *palāśa* twigs; and at the end there is a bath and (again) a *śāntihoma* (62.151cd-153).

When a jackal, a lizard, a vulture, an owl, or a crow enters a temple or the king's palace, it brings death of children and women; a cold

---

[235] It seems that there is a gap between 62.147 and 148; in the *Pūrvakāraṇa* (printed edition) are found here three half-verses (see footnote at Sanskrit text) where it said that if such an event occurs in the temple, it will be the death of the king; if it is in the king's palace, the kingdom will be destroyed; if it is in a school, in a place for sacrifice....

water bath is to be performed and then a *śāntihoma*; afterwards Brahmins are fed and there is a bath at the end (62.154-156ab)

When a dog climbs on a temple or on king's palace and barks (there), it brings the death of the king; having beaten and chased the dog away, an auspicious day is announced and there is a *śāntihoma* with *aśvattha* twigs; Brahmins are fed, followed by a great bath to Śiva; at the end there is a festival and the deities of the site are worshipped (62.156cd-159ab)

When a vulture settles on a Liṅga or an image, it brings an increase of sickness to all people; having beaten away the vulture, one is to bath immediately (the Liṅga or the image) and then to perform a *śāntihoma* with *dūrva* twigs; then there is a bath and a great offering of food (62.159cd-161).

When there is a multiform comet in the sky, (as soon as) it is seen, an atonement ceremony is to be performed (62.162).

When insects climb on the bottom of the Liṅga, there will be trouble in the kingdom and poverty; Śiva is to be worshipped and then an eight-ingredient mortar-ceremony (*aṣṭabandhana*) is to be performed; then there is a *śāntihoma* with *khādira* twigs, a cold water bath is given to Śiva and there is a huge offering of food (62.163-165ab).

When the effect of a rite is excessive, a *śāntihoma* will appease it, then the counteractive rite is to be performed according to instructions of the master; (however) when it is done after one month the rite becomes fruitless (62.165cd-166).

Priest honorarium (62.167-169ab)

The master must be honoured according to the rule with cloths, finger-rings, as well as cattle, land, riches and grains; the lowest [fee] is one *niṣka* (of gold), the medium, the double of that and the highest one, triple that: this is the honorarium for the priest; ingredients remaining after the ceremony are to be given to the priest.

Chapter 63. Rule for averting evil for the village *(grāmaśāntividhiḥ*, 66 verses*)*[236]

Introduction (63.1-5ab)

A list of various types of settlements where manifold categories (*bahurūpa*) of people live is given (village, town, harbour-city, capital city, *kubjaka*, *kheṭaka*) (63.1-2ab). If such a place is 'devoid (of *bali*-offerings)' (*śūnya*) in any of the cardinal or intermediary directions or between them, pieces of ground (*vāstuka*) equal to a quarter, an eighth, a sixteenth or a twelfth of the village (etc.) are to be prepared there;[237] a corresponding road going outside or inside (that village) or around the temple, is made as the (peripheral) road (*vāstuvīthī*) (63.2cd-5ab).

Necessity of bali-offerings for appeasing evils in the village (63.5cd-9)

Bali-offerings are to be given inside the village to the gods attached to it, that is to say from Brahmā (in the centre) to Īśāna (in the north-east) or from Indra to Īśāna:[238] all of them are to be provided with *bali* (each day); each day, all evil deities such as Brahmarākṣasas, Paiśācas, Bhūtas as well as those "Who walk in the night" inhabit the then 'empty' village 63.5cd-7). Their going and coming in every place (of the village) will bring sickness, sorrow and fear to its inhabitants; if a festival is performed in such a village the kingdom will perish (63.8-9ab). In order to avert such an evil, *balis* are to be offered to Rākṣāsas and others of the like (63.9cd).

---

[236] Manuscripts A (350-355), Ī (268-27 285-286), Ū (773-786), Ṛ (302-306); Ja (238-244). In A and Ṛ manuscripts, the end of the chapter (verses 58-66) is found again inserted at the end of the 66th chapter, dealing with *Jīrṇoddharavidhiḥ* (see A p. 376-377 and Ṛ p. 327-328).

[237] The passage is very confused; we read *vāstuka* in lieu of the instrumental *vāstunā* found in manuscripts: however the instrumental case could perhaps be kept (with the meaning "through the *vāstu*" where *vāstu* would be the settlement (village, etc..) and not the several places used for *bali*-offerings (another possibility giving a similar meaning would be to read the locative form – *vāstuni*). Whichever is the case, the general meaning seems to be that four, eight, sixteen, or twelve places are to be prepared (with however a problem for the last figure, the others corresponding respectively to the four directions, the eight ones, and those eight supplemented with the eight intervals between them)...

[238] We read *tu vā* in lieu of *kramāt* found in all manuscripts; the reading of manuscripts may be kept, the meaning being then "... from Brahmā to Īśāna, the order being from Indra to Īśāna as regards gods of the periphery".

Offering of balis (63.10-56)

First, one reaches a place in front of the village and near its entrance, (for) it is at the door that deities such as Rākṣasas install themselves; in order to be satisfied, they are to be offered *balis* (63.10-11ab).

Once the *bali*-ingredients are ready, the priest takes a bath, dons clean clothes, and makes himself Śiva; then, having prepared the common *arghya* and then *pañcagavya*, he starts by honouring Vighneśa: he offers a coconut with its two halves (*dvikhaṇḍa*), which brings all powers (63.11cd-13). In case of neglect or if a rite has been omitted, that fault has to be corrected (63.14ab).[239] (Then having uttered:) "Honour to you, Vighneśa", (the priest) announces to Parameśvara:[240] "Lord, World Protector, and Destroyer of the sickness of the World, I am engaged in a sacrifice to Śiva, give me your authorization, etc., I will do that in the "sacrificial pavilion" (*makhamandire)*; with your grace I perform the *bali* offering to Bhūtas" (63.14cd-16).

- Ingredients for* bali *offerings (63.17-25ab)

Then follow a long passage mixing a list of ingredients which must be kept ready according to the quantity fixed (see *saṅkhyāyā* in v. 17cd) and instructions for their preparation (all ingredients appear later in the description of offerings). Amongst them are coconuts, areca-nut, meat (17cd), flowers,[241] wicks for lamps (20ab), musk and other perfumes, incense, pieces of cloth (21ab), four or five wooden supports (for offerings, see v.37) (21cd), a set of arms (sword, trident, bow and arrows, dagger, sling, 22ab, see below 39-40 and 45),[242] as well as coconuts [again], oil, fruit and leaves of a banana tree, "five powders", molasses, milk, areca-nut and betel leaves (23); white rice (quantity is given) is to be cooked, prepared with milk and put in a clean vessel (25).

---

[239] It is not clear if this sentence is about expiation done just at that time or if it is an introductory remark to the invocation to Gaṇeśa which is following.

[240] Half verse 63.14cd is not clear (see invocation of Vighneśa followed by gerund *vijñāpya*).

[241] Some of them are taken in a garden (*puṣpodyāna*), there is also a loose flower (*muktapuṣpa*); some others are well scented and put in a bowl (*puṣpapātra*), etc.

[242] The five arms mentioned here are placed on the wooden supports (see 63.39cd-40c) as are those of the five deities listed in v. 63.45.

- ***Procession for* bali *offerings (63.25cd-54a)***

Once the ingredients are ready, the Trident (*astreśvara*) is honoured and the "sword of Śiva" (*śivakhaḍga*)[243] is placed near Śiva: Śiva is informed of the rite and then the ingredients are taken in a procession together with the Trident and Śiva's sword, which the disciple of the priest holds in his hands (63.25cd-27ab).

- ***Eastern balis (?) (63.27cd-45)***

In great pomp the procession reaches the entrance area (of the village); there, Dvārapālas are honoured while Vaṭuka (= Bhairava?) is worshipped inside or outside the door (63.27-30ab). This door is cleansed with water, *balis* are offered to Nandin and (Mahā-)-Kāla, Vṛṣabha is honoured between these two, and the bell is rung (63.30cd-31ab).

Then outside the door a five-cubit-wide square piece of ground is cleansed and levelled; an altar is built there, then smeared with cow-dung and sprinkled with *pañcagavya*; the Trident and Śiva's sword are placed on it; (on that altar?) various forms are also drawn with red colours: eight-petaled lotus (centre), octagon (east), "*navayoni*" (south), hexagon (west) and "eight (tri)dent" (north) (63.31cd-35)

Outside that a square is drawn with white colour and inside its corners are decorated with five colours; outside the diagram are placed four (wooden) supports (*pīṭha*) and another one is placed in the middle but to the west of the diagram: these supports are covered with a cloth surrounded by red lotuses, with again an (area of) rice (a *prastha* plus one *kuḍupa*) above it and on it a coconut at each cardinal point (63.36-39ab). The sword is to the east, the bow and arrow to the south, the dagger to the west, the sling to the north, the Trident in the middle (63.39cd-40c).

Cooked rice of five colours is put in a copper vessel with a *prastha* and one *kuḍupa* of husked rice, coconut-milk and ghee above it while a big wick is placed in the middle (63.40d-42).

In the north-west is a *svastika* (figure) ornamented with five powders or above it there is pure (rice) with a coconut; in front of that there is a full-length banana leaf and above it unhusked grains with banana fruit (63.43-44) (There) are to be honoured Śāstṛ (east), Caṇḍikā (south), Aghora (west?), Bhairava (north) and Bhūtanātheśa (centre) (63. 45).

---

243 Perhaps to be read *śivaghaṭa* (« vase of Śiva ») as in manuscript A; however, Śiva's sword is mentioned several times in the following verses.

- *South-eastern balis (?) (63.46-48ab)*

Then, to the south-east the priest (draws) a diagram[244] with five powders and there he offers *balis* made of a ball of rice of the size of a *kapittha* fruit together with lamp-wicks placed on a banana leaf: he does that to the east of Aja (that is to say Brahmā who is at the centre of the diagram?) or at the eight directions and the offering is for the 'Nandādi(?),[245] and goes with a sprinkling of water (63. 46-48ab).

South-western balis (?) (63.48cd-49ab)

Then to the south-west he draws a hexagon with the five powders and on its six sides he offers *balis* to the six Mahābhūta-s (63.48cd-49ab).

- *North-eastern balis (?) (63.49cd-52)*

Then to the north-east he draws with the five powders a square diagram comprising six lines;[246] he places coconut-tree leaves to delimit the four inner squares (*pada*) and adorns the diagram with *kramuka*, coconuts, and flowers: he offers *balis* for Paiśācas (in the centre) where four lines cross, for Rakṣas, Kuṣmāṇḍas, Nāgas, and Bhairava (in the middle of the four sides) where three lines cross and for Asuras (in the corners) where two lines cross (63.49cd-52).

Having thus given *balis* of cooked rice, he arranges the lamps, and then worships, takes flowers and scatters them and does the same with unhusked grains (63.53-54a).

Dismissal of the gods (63.54b-56)

The dismissal (*udvāsana*) of the gods is done as told (in the rule); first there is purification with "Śiva's sword" and removal of "red-water" (*raktatoya*), then in the north-east corner, in the middle or in the front, (the priest) sacrifices a goat with a sword; he asks Bhūtanātheśa (= Śiva) to accept the *balis* and, being pleased, to make the sacrifice fruitful and to go away with a pleasant mind and be happy (63.54b-56).

Offerings in the village and in other sites (63.57-62ab)

Balis for averting evil (*śāntibali*) are offered in the middle of "empty" places (*śūnyavāstuṣu*); in the (same) village *balis* are offered in

---

244 *Maṇḍalaṃ*: our reading, in lieu of *maṇḍape* found in the three concerned manuscripts.

245 According to Ja manuscript, it is to Anantādi, that is to say to the Nāgas; however they are mentioned later with the Piśāca, Rakṣas, etc. (see v. 51-52)

246 That is to say the four sides of the square and two lines going from east to west and from south to north and crossing in the centre, and thus delimiting four squares (*pada*).

order to satisfy Bhadrakālī, as well as all the gods: the priest washes his feet and then enters the village where he makes offerings at the centre (*brahmasthāne*), in front of the god, in the middle of the street, between the *bhūtapīṭha* and the east or in the middle of the village (63.57-59). He makes offerings to the eight gods of the directions at their places (63.60). Offerings are to be made at the places fixed by Śiva (*mayā*) and not elsewhere (63.61ab). (When) a procession goes to places outside the village (*vāstubāhyeṣu*) from (the day of) the hunt to (that of) the Tīrtha, *balis* are offered at midday, in the evening or at night (63.61cd-62ab).

Fruit of the ceremony (63.62cd-66)

The *bali*-offering for averting evil from the village gives all desired fruits; it is told that the *bali*-offerings are made for the well being of all the inhabitants of the village (63.62cd-63ab). When there is a lack in such *bali*-offerings, the kingdom perishes, the fear of enemy forces enters that kingdom, the king loses the battle and the inhabitants of the kingdom will suffer due to fever, smallpox and death; therefore such *balis* are to be offered with the utmost care. The festival which is performed after such a ceremony brings all desired fruits (63.63cd-65). Whoever acts like this gets a felicitous destiny (63.66)

Chapter 64: Rule for atonements regarding daily worship (*Nityārcanaprāyaścittavidhiḥ*, 52 verses)[247]

Introduction (64.1-8)

The usual etymological definition of *prāyaścitta* is given: *prāyaḥ* = death and *citta* = *sandhāna* = healing (etc.) (64.1-2ab).[248] Atonement in needed when there is a lack in the fixed quantity of ingredients (*niścitadravya*) but not when it concerns an ingredient with an unfixed (*akalpita*) quantity (64.2cd-3).

Then a list of circumstances is given where atonement is needed (and will be described afterwards): when omissions related to cleaning the ground with water **[1]**, taking of a bath by the performer of a rite**[2]**,

---

[247] A (355-360), I (293 and 274-276, incomplete), Ū (846 and 787-797), Ṛ (307-311), Ja (277-282), Jha (149-151), T. 37 (p.44-49). In A, Ī, Ū, and Ṛ manuscripts verses 2b-28 were found again in chapter 66 (*Jīrṇoddhara*, after 66.59c), where they are followed by vv.52-59ab of Chapter 63 (*Grāmaśāntividhiḥ*; the corresponding readings are given in the reference to A[2], Ī[2], Ū[2], and Ṛ[2].

[248] 64.1cd = *Raurava* Kp. 56.1cd, etc. : see *Raurava* (ed. Bhatt) vol. III, p. 86 fn. (and trad. vol. II p. 370 fn.); about the word *prāyaścitta*, see also Pāṇini VI.1.157.

Sūrya worship[3], auspicious day ceremony[4], (preparation of *pañca-*) *gavya*[5], Lambodara (=Gaṇeśa) worship[6], door worship[7], *pādya, ācamana* and *arghya* waters[8-10], bath[11], offerings of garments[12], of ornaments[13], of perfume[14], of flowers[15], of food[16], of side dishes[17], of drinking water[18], of mouth perfume[19], (daily) oblation[20], *bali* offerings[21], (daily) festival[22], offerings of lamps and of incense[23], of lights[24], of ashes and of betel [25] presentation of mirror, umbrella, flywhisk and sword[26], recitation of Veda[27], of the (Nāyaṉmār's) hymns[28], of purāṇas [29] reading the almanac (*pañcāṅga*) [30], performing dance, song and music [31], worship of Caṇḍa[32] (64.2cd-9). Atonement to be performed when these events and similar ones occur will be indicated (64.10ab).

Details about atonements

-Atonements regarding the cleaning of the ground, etc.(64.10cd-14ab) [1,2]

Omission in watering and cleaning of the ground brings the death of cows; in that case cleaning and watering must be done after a sprinkling of the ground with milk and, to atone for the (resulting) delay, there must be a sprinkling with *śāntikumbha* and the Vyomavyāpin mantra is muttered one hundred times (64.10cd-12ab).

When a bath has not been taken by the performer of a rite, famine occurs in the world; whichever ingredient has been touched (by that man) must be thrown away; if the Liṅga or an image has been touched by him, earthenware vases are to be thrown away and there must be a bath (64.12cd-14ab).

- Atonements regarding Sūrya worship, etc. (64.14cd). [3,4,5]

Omission of Sun-worship brings sickness of the king; after an appeasement oblation and then a bath, the Sūrya mantra is muttered one thousand times or half of that (64.14cd-15.

Omission of the regular auspicious day rite destroys fortune in the kingdom; to atone for it a bath with *pañcagavya* is to be done (64.16).

Lack of *pañcagavya* brings small-pox; thus a bath with ghee is given to Śambhu while muttering the Brahmamantras (64.17).

-Atonements regarding worship of Vighneśvara, etc. (64.18-20) [6,7]

Omission of the worship of Vighneśvara brings the death of horses and elephants; thus there must be a bath and an appeasement oblation, then Gaṇeśa is offered food, sweets, etc. and his mantra is muttered one hundred times (64.18-19ab).

Omission of worship of the door brings famine in the world: thus the Lord of gods is bathed with water from an appeasement vase; then the mantra of each deity of the door is muttered one hundred times (64.19cd-20).

-Atonements regarding preparation of* pādya *water, etc. (64.21-24ab) [8,9,10,11]

If the water for the feet is not prepared, that brings death to kings; the missing ingredient is offered twice at the time of the next junctures and Maheśvara is bathed with water from the *mūrtikumbha*; it is the same for omissions of *ācamana* and *arghya* waters (64.21-22).

When an ingredient for the bath is missing, the kingdom will be waterless; the missing ingredient is to be offered twice and Parameśvara is to be bathed with water from fifty vases while the Vyomavyāpi mantra is muttered (64.23-24ab).

-Atonements regarding offering of garments, etc. (64.24cd-29ab) [12,13,14,15]

Omission of the garment-offering brings epidemic; Parameśvara is bathed with water, bark and *kāṣaya* cloth; the double garment is then given to Śambhu with muttering of Astramantra one hundred times; atonement for the faulty offering of garment is to be done at other junctures[249] (64.24cd-26ab).

Lack of ornaments and sacrificial thread brings famine; there must be a bath with water from appeasement vase and lastly muttering of Astramantra one hundred times (64.26cd-27ab).

Lack of ingredient for perfume brings the fear to the kingdom; after a bath with Astramantra, the (missing) ingredient is to be given twice (64.27cd-28ab).

Lack of flowers or leaves brings drought; after a bath with water from *diśākumbha*, Sadyamantra is to be muttered one hundred times (64.28cd-29ab).

-Atonements regarding offering of food, etc. (64.29cd-32ab) [16,17,18,19]

Omission of food and side-dishes offering brings famine; to atone for this fault, there must be a bath with water from the vases and muttering of Īśa mantra for one hundred times; (what is missing) is to be offered twice (64.29cd-30).

Omission of drinking water or mouth perfume offerings brings drought; Parameśāna is to be bathed with water from fifty vases and the

---

[249] According to the reading of some Mss (Ja, T.37, A2, Ī2 and Ṛ2) the meaning will be: "the double garment is given to Śambhu with the mantra 'Vastrayugma...' muttered eight and one hundred times and the offering is to be done at other junctures".

(missing) substance is to be given twice, *mūlamantra* being muttered for one hundred times (64.31-32ab).

- Atonements regarding daily oblations (64.32cd-33).

Omission of daily oblation causes the death of the king; after an [2 appeasement oblation, there are sixteen baths, then daily fire (ritual) is performed and there are one hundred oblations with Aghora mantra (64.32cd-33).

- Atonements regarding offering of* bali *and daily festival (64.34-39). [21,2

When the distribution of *bali* in the temple enclosure has been omitted, the kingdom will be devoid of strength; after an appeasement oblation, there are a cleaning bath, one hundred times muttering of the ten *bījamantra-s* and then the *bali*-offering ceremony (64.34-35ab).

Omission of daily festival brings the fear of enemy troops; after an appeasement oblation, there is a bath, then muttering of the Triyambakamantra one hundred times and then the daily festival is carried on (64.35cd-37a). About that daily festival it must be added that if (the god) has been touched by dogs or crows or by people of *pratiloma* category or similar people, there must an appeasement oblation as before at the God's place; then *bali* is to be offered there with one hundred times muttering of the Astramantra; (in the same way) if the lamp for the *bali*-procession is missing, then a lamp must be placed again where it was and the procession is to go on (64.37b-39).

-Atonements regarding offering of incense and lamps, etc. (64.40-41) [23,24

Omission of incense and lamp offerings brings the epidemic of small-pox; after an appeasement oblation there must be a bath with Sūrya water (*sūryatoya*?) (64.40).

When the light-offering ceremony has been omitted and when dance has been discontinued,[250] there must be a bath with *śāntikumbha* water and one hundred times muttering of Bahurūpamantra (64.41).

- Atonements regarding offering of ashes, betel, etc. (64.42-45ab) [25,26

When offerings of ashes or betel have been omitted, the king gets vanquished in war; after one hundred muttering of Astramantra, the Lord is bathed with Parimārjana waters[251] and the missing product is offered in twice the original quantity (64.42-43ab).

---

[250] The atonement regarding dance is not listed at the beginning of the chapter (see also below, v. 48-49cd).

[251] *Parimārjanatoyakaiḥ*: lit. "with cleaning water"; see however above 13.332 where, a *parimārjanavīra* water is used for preparation of "bathing water".

When mirror, umbrella, fly-whisk and sword are missing, the fear of enemies comes to the land and the king gets lost in battle; after an oblation for appeasement, there is a bath with water, then the Kṣurikā mantra is muttered one thousand times or half of that (64.43cd-45ab).

- Atonements regarding recitation of Vedas, etc. (64.45b-47) [27,28,30,29]

In case of omission of Ṛg and other Vedic recitation, or of Nāyaṉmārs's hymns, there is a bath with *śāntikumbha* water and one hundred times muttering of the Bījamukhyamantra (64.45cd-46ab).

When there is omission of hearing of almanac or of puranic texts, it brings death to wives and children; after a bath of holy water (*mānyodaka*?), there is one hundred times muttering of the ten *bīja*-s. (64.46cd-47°.

- Atonements regarding dance, etc. (64.48-49ab) [31]

When the performance of dance, song or music has been omitted, it brings destruction of the kingdom; after an appeasement oblation, a bath with *mūrtikumbha* and one hundred times muttering of the Nandi mantra, dance and other entertainments are to be performed.

- Atonement regarding Caṇḍa worship. (64.49cd-50) [32]

Omission of Caṇḍa worship brings the destruction of the king's army; after a *mūrtihoma*, there is a sprinkling with perfumed waters, etc., then Caṇḍamantra is muttered one hundred times and lastly Caṇḍa worship is performed (64.49cd-50).

Atonement regarding omission of a worship session (64.49cd-50) [33?]

[252]When the evening worship session has been omitted, it must be performed twice at the time of the next juncture; for satisfying the god, there must be an atonement (*niṣkṛti*) as before; when two sessions have been omitted, a consecration is to be performed (64.51-52ab).

Whoever acts thus gets a felicitous destiny (64.52cd).

---

[252] The last item is not mentioned in the list given at the beginning of chapter.

Chapter 65: Rule for atonements (*prāyaścittavidhiḥ*, 94 verses)[253]

Etymology of the word 'prāyaścitta' (65.1-3ab)

This chapter deals with atonements for the priest (65.1ab). *Prāyaḥ* means 'learned' (*pravīṇa*); *citta* means 'causing to rise' (*utsava*);[254] thus *prāyaścitta* means the healing (*saṃdhāna*) of the learned; all the acts (*kriyā*) of a man are fruitless if he is not free from sins; therefore one must perform zealously the purification of sins (65.1cd-3ab).[255]

Atonement related to lack of personal worship due to sickness (65.3cd-8)

If one has failed to perform personal worship, [one must do it] twice at another junction (and then) worship twice with the *Prāsāda* mantra; (if it was due to) sickness, he must offer a flower with joined hands, uttering the *Prāsāda* mantra (65.3cd-4). If a full personal bath is not possible (*avagāhanahīne*), one must bathe with water from a jar, and if this is not possible, he is to wipe himself with a wet cloth uttering the *HṚD* mantra;[256] if (all) this is not available, the priest (*mantrin*) performs the bath with ashes (65.5-6ab). If he cannot do that due to sickness, he must offer a flower silently with joined hands; if this is not possible, he must look at Śiva, Liṅga? or look at the *guru*; as soon as he is free from the disease, he must perform a great bath ceremony, [recite] the *mūlamantra* ten thousand times and [offer] as many oblations; the best priest must proceed according to this very rule (65.6cd-8).

Atonements for initiated Śaivas from the four classes (65.9-18)

All those who are bound by Śaiva initiation follow the Śaivite path; (anyone from) the four classes acts in this way and the mixed castes (*pratiloma*) do the same (65.9). After touching a non-initiated man pertaining to one's own caste, one must bathe with ashes and recite the

---

[253] Manuscrits A (p.360-369), Ū (798-817) and Ṛ (p. 311-320). Contrary to the title given in the colophons of A and Ṛ (*śavasparśanaprāyaścittavidhi*), this chapter not only deals with the expiations for coming into contact with a corpse (detailed in vv. 19-63ab), but also with expiations in case of various other ritual impurities (failure in performing the rites, eating food prepared by a Śūdra, impurity due to a birth, contact with a menstruating woman, etc.) dealt with at beginning and at the end of the chapter.

[254] The word *utsava* appears only in Ū. Other manuscripts have a gap.

[255] For another etymological definition of the word *prāyaścitta* see above chapter 64 (vv.1cd-2ab).

[256] Manuscript Ū inserts a half-verse between 5ab and 5cd ("If he cannot bathe with a jar, he must take a bath with ashes") followed by a modified version of 6ab ("if it is not possible he wipes himself on the torso (*hṛdi*) with a wet cloth").

mūlamantra one hundred times; thus one becomes pure (65.10). After eating involuntarily (*akāmāt*) the food [prepared by] a *śūdra*, one must perform a *cāndrāyaṇa* penance;[257] if one has done that willingly, purification is obtained by the same rule (65.11). After eating the food [prepared by] a person of *mixed caste* involuntarily or voluntarily one is to fast and then to mutter one hundred times the great *Vyomavyāpin* mantra; if this was done voluntarily, (one must also) mutter the five *brahma* (*pañcāṅga*) mantras and the six *aṅga* mantras one thousand times (65.12-13ab). One must avoid eating the remnants of worship (*nirmālya*), as well as garlic, fish and meat; if one has done this involuntarily one mutters the *Īśāna* mantra one hundred times, but if one has eaten such things voluntarily (lit. 'with pleasure') one has to perform a *sāntapana* penance (65.13cd-14).[258] In the case of treading upon the remnants of worship[259] or of giving them, one is to perform the two kinds of bath (i.e. with water and with ashes) (65.15ab).

When somebody touches a *caṇḍāla*, he is to mutter immediately the Śiva mantra one hundred times; if the contact is done by mistake, he is immediately to take a bath fully clothed and then to drink the *pañcagavya* with the Mahāvyomavyāpimantra (65.15cd-16).

If Śiva, the Fire, or the Guru are abused and somebody hears such abuse, he must close his ears muttering the *HṚD* mantra and take a bath fully clothed; then he must fast, mutter the *Prāsāda* mantra one hundred times, perform a *sāntapana* penance and then twice the (daily) worship (65.17-18).

Atonement after contact with a corpse (65.19-63ab)

When someone has touched the corpse of a non-initiated pertaining to his own caste either voluntarily or otherwise, he must bathe fully clothed, and then he is to eat ghee with the mantra *HṚD*, then recite the *Aghora* and *Śikhā* (mantras) one thousand times, and lastly take the two baths and recite one hundred times the Śiva mantra; however if the fault has been involuntarily done, he is to recite thirty times the *Astra* along with the *HṚD* mantra (65.19-21ab).

---

257 About *cāndrāyaṇa* penance, see *Manusmṛti* 11.217 (verse number according to Bühler's edition).

258 About *sāntapana* penance, see for instance *Manusmṛti* 11.213.

259 *Nirmālyalaṅghane*: lit. "crossing the *nirmālya*', e.g. by walking above the conduit that leads the *nirmālya* from the sanctum to outside the temple compound.

-Atonement after contact (etc.) with the corpse of a Brahmin (65.21cd-27ab)

After touching the corpse of a non-initiated Brahmin by mistake, one must bathe and mutter one hundred times the *Prāsāda* mantra; if this has been done willingly, then, after the bath as mentioned above, he must mutter (the same mantra) one thousand times (65.21cd-22). (However, if the contact with the corpse has just been) through sight (*darśanāt*), the purification is done with ashes, and if it is willingly done, one must recite one hundred times the *Sadya* mantra (65.23ab). If the touched corpse is that of an initiated (Brahmin) the purification is done by the bath with ashes as told before (65.23cd). If [the corpse] is that of a friend (*vayasya*) and it is touched by oversight, one has to bathe in the ocean and to fast for a full night (65.24).

If the corpse of a non-initiated (friend? Brahmin?) has been only accompanied,[260] one is to take a bath as told before and to mutter one hundred times the *Vyomavyāpin* mantra; (however) if that is not done willingly, one has just to mutter one thousand times the Śiva mantra... (65.25-26). After touching the corpse of a non-initiated person the purification is done through a bath with ashes (65.27ab).[261]

-Atonement after contact (etc.) with the corpse of a Kṣatriya (65.27cd-38)

When one has touched by mistake the corpse of an initiated *Kṣatriya*, one is to take a bath in the ocean and to fast for a full night; (then) the priest (*mantrin*) drinks (*pañca-*)*gavya* in the morning, uttering one hundred times the *Prāsāda* mantra and three hundred times the *Aghorāstra* mantra; if it is willingly done, one is to take the two baths (muttering) one thousand times the *Aghorāstra* and then the priest performs a *gogrāsa* offering and then does the regular (worship) twice (65.27cd-30ab).

When somebody has accompanied the corpse of an (initiated or non-initiated *Kṣatriya*)[262], he is to bathe fully clothed; then after besmearing (himself) with cow-dung, he mutters [the mantra-s] as told before; (however) if he has done that willingly, he takes a bath, then fasts during three nights, and mutters one hundred times the *Prāsāda* mantra (65.30cd-32ab). When one has just seen (the corpse of an initiated or

[260] By taking part in the funeral procession.
[261] This passage is very confused and there may be a gap between 65.26cd and 27ab.
[262] Lit. 'of one of the both' (*tayor yadyad*).

non-initiated *Kṣatriya*) one bathes as told before and mutters the *HṚD* mantra 200 or 300 times (65.32cd-33ab).

When somebody has touched by mistake the corpse of a non-initiated *Kṣatriya*, he must bathe as told above and fast during three nights; then he is to drink the *pañcagavya* while uttering the *Prāsāda* mantra; however if he has done so with intention the penance is double and he is to perform a *gogrāsa* offering (65.33cd-35ab). (But if such a corpse) has been accompanied, voluntarily or not, one must take the two baths, then eat ghee three times and mutter ten thousand times the *Aghorāstramantra*; then he bathes as before, performs again (?) the besmearing with cow-dung, then there is again a bath followed by muttering one thousand times the *mūlamantra*, a bath in the ocean, again the besmearing with cow-dung, and one thousand mutterings of the Five-syllable mantra together with the *Aghorāstra* (65.35cd-38).

-Atonement after contact (etc.) with the corpse of a Vaiśya (65.39-51ab)

Having willingly touched the corpse of a non-initiated *Vaiśya*, one is to take a bath, and then to eat ghee; then he fasts for a night and (afterwards) eats ghee (*gavya*); then having performed a "burning penance" (*taptakṛcchra*)[263] he mutters the *Sāvitrīmantra* continuously and mutters three thousand times the *Aghorāstra* mantra; lastly he feeds Brahmins and performs a bath for Śiva; afterwards he purifies his body and then performs a penance (*niyama*?) (65.39-42ab).

Having willingly touched the corpse of an Avāntaraśaiva (i.e. an initiated *Vaiśya*), one is to bathe in the ocean after eating ghee with the *HṚD* mantra, then besmears one's full body with cow-dung and, reciting the *mūlamantra*, takes a bath and eats ghee with *HṚD*; then, after a one-day fast he consumes *pañcagavya* with the *HṚD* mantra and mutters the *Sadyojāta* mantra one hundred times (65.42cd-45ab).

Having touched the corpse of a non-initiated (*Vaiśya*) by accident, one takes the two baths, performs the *gogrāsa* offering and then stays in another village (65.45cd-46ab). If one has accompanied (the corpse of an initiated or a non-initiated *Vaiśya*?) at the same time or place (or according to the same rule? *ekāt*), one takes a bath as before, performs a *sāntapana* penance and then feeds Brahmins according to one's means and, lastly, mutters the *Aghora* and *Śivāstra* (mantras) one hundred times each (65.46cd-48ab).

---

[263] On *taptakṛcchra* penance, see *Manusmṛti* 11.215.

This is to be done when the fault is voluntary; in that case (*kāmāt*) the penance is to be performed by the one who has (committed a fault) voluntarily (*kāminā*); this procedure is in the case of (the corpse of) a non-initiated (*Vaiśya*), but it is valid for both (non-initiated and initiated) (65.48cd-49ab).

When willingly or unwillingly someone looks at the corpse of a non-initiated (*Vaiśya*?) he must bathe immediately and utter the *mūlamantra*; if it was willingly he is to take the two baths, muttering one hundred times the *Prāsāda* mantra; when he has touched the corpse of a non-initiate, he has to perform (these rites) twice (65.49cd-51ab).

-Atonement after contact (etc.) with the corpse of a Śūdra (65.51cd-57)

When a *Śūdra* who has received Śaiva initiation and has touched the corpse of a *Śūdra*, he is to take a bath fully clothed and to mutter the *Prāsāda* mantra one hundred times; however if he has accompanied (that corpse), he mutters the mantra for 200 times (65.51cd-52). When he has just accompanied and that too not willingly, he performs a bath to Śiva; however if it has been done willingly he must successively perform the *sāntapana* penance and mutter three thousand times the *Vāmadeva* mantra (65.53-54ab).

When one (i.e. a Brahmin or a twice-born?) has willingly touched the corpse of an initiated (*Śūdra*?), he bathes as told before and then consumes the *pañcagavya* with the *HṚD* mantra; then after fasting for a full night, he bathes at sunrise and mutters three thousand times the *Aghorāstra* mantra (65.54cd-56ab). Or else, when one has just accompanied (the corpse of a *Śūdra*), he adds a muttering (of mantras) (?); but if it is not done willingly, there is a bath and afterwards the bath which has been already talked about and then a muttering of the *Prāsāda* mantra twenty thousand times (65.56cd-57).

-Atonement after contact (etc.) with the corpse of a man of a mixed caste (65.58-59)

When one has touched the corpse of a member of a mixed caste (*pratiloma*) by mistake, he performs (a bath and muttering of a mantra) twice the quantity as prescribed just before; when one has done that voluntarily it is like before, and when it was involuntarily, in both cases (initiated or non-initiated?), one must bathe as before and then perform three times the corresponding penance (65.58-59).

-Atonement after contact (etc.) with the corpse of a disciple (65.60-63ab)

Having touched the corpse of a disciple (*putra*), one is to recite one hundred times the Śiva mantra and then to take a bath; after eating ghee, he is purified (59.60). Having touched the corpse of an initiated disciple, one bathes fully clothed then performs one hundred breath controls and mutters the *Prāsāda* mantra one hundred times (65.61). The corpses (etc.) (?) of disciples bound (*sambandhin*) to Śiva (through initiation?) must be dealt with (*saṃsthita*) like those of the manes; after a bath as aforementioned, one must recite the *Prāsāda* mantra one hundred times (65.62-63ab).

Atonement regarding pollution due to a birth (65.63cd-67ab)

An *ādiśaiva* or *mahāśaiva* remains impure during three days (in case of a birth of a child); but for an *anuśaiva* it is to last for six days, while it is nine (*randhra*) days for other (*Śaiva*), twelve days for an *avāntaraśaiva* and fifteen days for others (*itare*) (65.63cd-64). An *ādiśaiva* is to follow this procedure: he must act like this when a birth occurs; this is so for a householder (65.65).

If at the moment of such (a birth) one has 'seen' Śiva, he is to worship Him in the guise of the (seven) *guru*-s (*gurūṇāṃ*); otherwise when he eats food, he gets great harm; thus after seeing Śiva (and acting as told), one can eat (65.66-67ab).

Atonement related to birth and death (65.67cd-76ab)

Anyone possessing the capacity of a priest performing the daily worship is to perform the rites related to birth (*sūtaka*) and death (*pretaka*) under the prescribed asterism;[264] (however) one who is born in a family not fit for priesthood while being (himself) learned in *Śaiva* treatises, and who does not perform daily worship should observe the pollution for ten days; for all those who have no connection with *Śaivas* must add 10 days for Brahmins, 15 (for *Kṣatriyas*), 20 (for *Vaiśyas*), or 30 days (for *Śūdras*) (65.67cd-70).

If a priest (*mantrin*) is in a house where there is a death, he has to bathe seven times and drink the *pañcagavya* uttering the *Prāsāda* mantra, while if a *Kṣatriya*, a *Vaiśya* or a *Śūdra* stays in a house where there is a death, the *Kṣatriya* should take the aforesaid bath with muttering the *Vyomavyāpin* mantra for one hundred times, the Vaiśya takes [the mantra] twice that number while the Śūdra does so for three times of that number (65.71-73ab).

---

[264] That is to say at the prescribed date and time.

When a Brahmin has touched somebody [who is already] polluted due to a birth he is to bathe, but if he touches a *Kṣatriya* [who is already] polluted he should have to bathe twice while in the case of a *Vaiśya* it will be a bath with the great *Vyomavyāpin* mantra and in the case of a *Śūdra* (he will have to bathe twice) with the same mantra (65.73cd-75ab). (However) as regards the *Śūdra* for having touched the impurity of men (*narāṇām āśaucam*), he has to bathe as before and utter the mantra for 200 times (65.75cd-76ab).

Atonement regarding pollution due to menstruating women (65.76cd-78)

If a priest touches a menstruating woman on the first day, he must at once bathe muttering *Aghorāstra* mantra for one hundred times; when he touches her on the second, third and fourth (days), he should bath and drink *pañcagavya*, but if it is done willingly he must perform that twice the quantity muttering *Aghorāstra* (65.76cd-78).

Atonement regarding meals (65.79-87)

If a priest, during his meal is interrupted (*tyajet*?) by his wife becoming menstruating,[265] he must leave aside the remaining food, bathe as told before, and then fast for one (day) and consume *pañcagavya* with *HṚD* mantra in the morning; then he mutters one thousand times the *Aghorāstra* mantra (65.79-80). Or else if during his meal he hears somebody of a house (*sahāvasa*?) he puts aside the remaining food, bathes with ashes, and mutters one hundred times the *Prāsāda* mantra (65.81-82ab). The one who does this (i.e. eats food) in morning time and hears the words of both (?), must bathe as told before and eat ghee in order to get pure (65.83ab).

When somebody hears the sound of a *caṇḍāla*'s kettle-drum while taking his meal, he should leave aside the remaining food and bathe with ashes, then closing his ears he remains silent; he eats again at the end of the sound; if by error he goes on eating, he has to mutter the *Aghorāstra* for one hundred times (65.83bc-85ab).

> [There follows a long passage which seem to deal with atonement regarding use of impure ingredients for worship (65.85cd-94cd): however the text is very corrupt and we have not been able to get much sense from it].

The chapter ends with announcement that next one deals with rules for the bath (65.94e-f).

---

265 According to our tentative reading ('*ārtavasambhave tyajet*').

Chapter 66: Rules for repairing ruined building, etc. (*jīrṇoddhāravidhiḥ*, 76 verses)[266]

Introduction

A list of features liable to be repaired or renovated is given: temple, pavilion, liṅga, image, pedestal, enclosure wall, entrance pavilion, etc. (66.1-2ab)

Renovation of svāyambhuva Liṅga and the like (66.2cd-4)

No renovation work is to be done on *svāyambhuva* Liṅgas and the like; if by error or ignorance, such liṅga is displaced, death will result; thus the main liṅga (when it pertains to such category) must not be repaired; when a liṅga becomes worn out due to negligence it should be worshipped (66.2cd-4ab). (Such Liṅgas) are to be installed according to the proper ritual of installation (66.4cd).[267]

Renovation of svāyambhuva temples (66.5-7ab)

When a temple is without clear characteristics, of many colours, moss covered and made of one material only it is deemed as *svāyambhu*; when it is worn out due to age it is to be strengthened again but if that is done with different materials the king and kingdom will perish; (at the end of such a renovation) a consecration with water is to be done according to prescribed rules (66.5-7ab).[268]

Renovation of man-made temples (66.7cd-10)

For man-made temples (*pauruṣeṣu dhāmeṣu*) a lacking element is to be made again with the same material and then there is a consecration with water (66.7cd-8ab).[269] However when the entire temple has collapsed it must be rebuilt with the same material according to the rule

[266] See Mss A (p. 369-374, 383-384, 386-387), Ī (p. 277-282, 293-294, 297-298), Ū (p. 818-829, 843-848, 853-855), Ṛ (320-325, 441-552, 444-445); in all these sources the content of this chapter is mixed with that of the 68th chapter (*nityārcanāprāyaścittavidhikramaḥ*) and with elements taken from the 64th (*nityapūjāprāyaścittavidhiḥ*) and the 63rd (*grāmaśāntividhiḥ*) chapters while 67th one (*mahāśāntividhiḥ*) is inserted in one piece in the midst of these heterogeneous parts (see Introduction § I.3.1 and table given there). The *Jīrṇoddhāravidhiḥ* chapter found in manuscript Ca (p. 65-68) is in fact a part of the *Pūrvakāraṇāgama* (Grantha edition, chapter 134).

[267] According to that rule it seems that *Svāyambhuliṅgas* are also subject to installation rites (contra, see….).

[268] Without our emendation (*kuryāt* in place of *kṛtvā*) this half-verse (66.7ab) would look as an incomplete sentence.

[269] This sentence seems to repeat what has been told above (66.5-7ab).

previously followed; if there is enough financial means it is done with a better material, in which case the temple possesses the necessary characteristics; thus building a temple with inferior material should be avoided (66.8cd-10).

Renovation of images made of clay and other materials (66.11-18ab)

An image, made of clay, wood, metal or stone and which has been installed and worshipped if discovered to have been decayed, broken, cracked, or burnt, it is no (more) to be worshipped; if it is worshipped due to confusion it will bring death to the king and the kingdom; therefore it is to be thrown in water or put in the ground and covered with earth and a new image is to be made (66.11-13). If the image was in clay, the new one is made of clay; the same process is followed for those in wood, metal, and stone (66.14).

Wooden image is superior to the clay one, stone one better than wooden one, metal one better than stone one and image made of precious stone is better than the metal one; however a gold image is superior to those made of any other material (66.15-16ab).

The best (new) image is made with the dimensions according to the *tāla* system previously followed; its dimensions are to be (at least) similar (to that of the previous one); a (new) image should be done superior in dimensions and not with inferior dimensions (66.16cd-17).

Once the (new) image has been made according to this rule, one must perform a new installation (66.18ab).

Renovation of pedestal for a svāyambhuva Liṅga (66.18cd-21)

When the pedestal of a *svāyambhuvaliṅga* is worn out due to bricks becoming loose one must cement them; but if it is found that it concerns with its five main moulded sections[270] it must be repaired with stone (66.18cd-19).

Regarding stone pedestals when one section is missing, there is no fault if the pedestal is one digit smaller or bigger; the missing element is to be made again as it was earlier and the whole assembly (*sakalāṅga*) is made strong (*uddharet*) (66.20-21ab).

For the *svāyambhuvaliṅga* and similar Liṅgas, (the new pedestal) must be done according to the proper characteristics of each of them (66.21cd).

---

[270] That is to say (from the top) 1. Upper string-course (*paṭṭikā*, etc.), 2. Upright doucine (*padma*, etc.), 3. Torus (*kumbha*, etc.), or dado (*kaṇṭha*, etc.) or string-course (*paṭṭa*, etc.), 4. Inverted doucine (*padma*, etc.), 5. Plinth (*jagatī*, etc.).

Renovation of pedestals for man-made Liṅgas (66.22-27ab).

Regarding man-made liṅgas (their new pedestal) should be in stone when the (liṅga/old pedestal) was in stone; if it is done differently it is a fault (66.22). When a man-made Liṅga and its pedestal are worn out, the pedestal is to be immediately removed and thrown in the ocean; then a (new) pedestal is made with dimensions same as before or bigger but it has to be in accordance with the Liṅga and to have the (prescribed) characteristics (66.22-24). If the mortar (fixing the Liṅga in the) pedestal is lacking, it must be made again according to the rules laid down in the authoritative texts (66.25).

Regarding the *svāyambhuva* and other similar liṅgas, the fact of being burnt due to fire does not become a fault (66.26ab).

A pedestal is joined with the [Liṅga or image] according to the prescribed rules for such procedure and the similar rules of installation are also to be followed for the new installation (66.26cd-27ab).

Renovation of buildings (66.27cd-36ab)

When a pavilion is decayed, it is to be renovated and restored to its earlier status; for an enclosure wall the assembly (*sandhāna*) must be done as before; if a corner aedicula or a similar element is missing or if it is incomplete, it is to be made again; a "first brick" is to be placed there which is in stone when the (building) is in stone[271] (66.27cd-29ab).

If the (rebuilt) enclosure wall is different from its previous characteristics, it must be made identically and according to the rule everywhere; however if its previous features are retained it must be rebuilt according to them everywhere (66.29cd-31ab).

Where the brickwork is loose, the assembly is to be redone; if coating is applied upon a stone structure, dimensions will increase (which is not a fault); the same rule is followed for the gateways and similar buildings (66.31cd-32).

If (pieces of carpentry) such as beams (*bhāra*) or door-jambs (*yoga*) are worn out, new ones must be brought from a forest and the architect has to prepare them according to the treatise; having remade them with wood he puts them at their proper places; however nothing is to be done if the regular process is not possible (66.33-35ab).

---

271 The mention of a first brick is surprising which may suggest that there is a foundation deposit under the aedicula(?).

When a square pavilion (*kūṭa*) or a gallery is ruined, it is to be renovated and that work is to be done according to necessity (66.35cd-36ab).

Renovation of bāṇaliṅgas (66.36cd-37)

If a decayed *bāṇaliṅga* has lost more than 3 digits in size, it must be removed according to the rule and thrown in the ocean; then another (type of *liṅga*) or another *bāṇaliṅga* is to be installed.

Renovation of puranic liṅgas (66.38-44ab)

If a liṅga in accord with the puranic rule has lost one *yava* (in height), a consecration is to be done and it must be renovated according to the treatise; however if there is no indication and no certainty (about that treatise), this puraṇic liṅga is worthy of worship[272] due to tradition transmitted by masters (*pāramparyeṇa*) (66.38-39).

If the decayed (puranic) liṅga gets cracks (etc.) a Mūrtiliṅga (= Mukhaliṅga) is to be installed before that and a difference of one *yava* (from the original dimension) is not a fault; however if what is missing is more than one *yava*, it must be supplemented by a strip of gold, silver or copper followed by the rite of installation (66.40-42). In case of a liṅga made with only one material but the corresponding *purāṇa* is not found; a liṅga (made as prescribed) in the 18 *purāṇas* follows the *purāṇa* rule; (the renovation of that puranic liṅga) is (thus) to follow the puranic rule (66.43-44ab).

Renovation of big (metal) images (66.44cd-46)

In case of big (metal) images, if a part is decayed it must be made again with the same material (the worn-out part having been melted) and then put in place; (however) if it is the head (*uttamāṅga*), the image is melted in the fire, then made again with the same characteristics and consecrated according to the rule (66.44cd-46).

Particular rules regarding temples (66.47-51)

General rules having been stated, now it will be the special one (66.47ab). When a temple is decayed, renovation works must be done immediately without taking into account astrological and calendar features; having done this with utmost care, there must be a quick procession (66.47cd-48). If by oversight worship with offerings of food, etc. or processions and any other similar ceremonies are performed while the temple is still worn-out, it will cause the coming of Rākṣasas, while Bhūtas, Gandharvas, Yakṣas, Piśācas, Brahmarākṣasas, and Pretas will

---

[272] *Mānakṛt*: our reading in lieu of *nāmakṛt* found in manuscripts.

occupy fully the place; they will cause fear, extreme scarcity, and death to people, thus (the renovation) is to be done with great care without regard to the time (66.49-51).

Liṅga and temple[273] (66.52-61ab)

The temple is the body and the liṅga is the soul, there is no difference between them, and one has to think in that way; temple is the gross liṅga and Sadāśiva is the subtle one and Śiva must be meditated inside Sadāśiva (66.52-53). In another way it is told that Sadāśiva is meditated in the gross liṅga and Śiva in the inner liṅga and that they must be meditated in succession (66.54). The liṅga and the temple are connected as the pervader and the pervading; the worship must be made knowing this pervasion (66.55).

When the liṅga is missing and there is a pedestal, the temple is to be seen as the liṅga; the worship beginning from the inviting of the god as well as the *bali* offerings and all rites must be performed on/in the temple, but if the temple is missing the rite is fruitless (66.56-57).

From the plinth up to the pinnacle (the temple) is known as a form of Śiva; as long as the body is complete the soul does not leave it (66.58). The limbs of the body (*śarīrāṅga*)[274] are said to be "(main) limbs" (*aṅga*), "ancillary limbs" (*upāṅga*), and "secondary limbs" (*pratyaṅga*): (main) limbs are the roof, the pinnacle (*stūpi*) and the attic[275], [276]as well as (level of) pillars, base, and entablature; square and elongated aediculae are ancillary limbs; false dormer-windows and niches (*pañjara*) are the secondary limbs (66.59-60ab).

Consequences of temple decay (66.60cd-68)

When worship is performed without mantras, when one touches a corpse or the like, when worship is performed by somebody with a

---

273 See above Introduction § II.1.1.6 about this passage of which several verses are quoted in *Śaivāgamaparibhāṣāmañjarī* (3.119-124ab.) in the following order: 66.59cd-60ab, 58ab, 53ab, ["*balipīṭham bhadraliṅgam liṅgatrayam udāhṛtam*" not found in *Sūkṣma*°], 52ab-cd, 54ab-55ab, 57cd.

274 The same terms are applied to the part of an image.

275 The reading of manuscripts (*śiraḥstūpigalahīnaṃ*) seems meaningless and we propose to read *śiraḥstūpigalaṃ caiva*.

276 The text from here (beginning 66.59c) up to the end of the chapter is given in the four manuscripts as being part of chapter 68 which deals with atonements regarding daily ritual. This being the case between 59c and 59d are found elements borrowed from chapters 64 and then 63, a colophon mentioning *jīrṇoddhāra* that appears after those interpolations .

missing limb or in a temple that lacks a main limb, the *śakti* who has left the image which is Her abode, abides in the circle of the sun (66.60cd-61). At the end of twelve years[277], this *śakti* merges with Śiva and then the *śakti* of the place (i.e. the material *śakti*) dies (lit. 'reaches the supreme state') (66.62). (The temple is then) told to be empty and it brings all calamities; therefore one must quickly make a restoration (*uddhāraṇa*) which is a renewal (*navīkaraṇa*) (of the temple) from ploughing to installation according to the prescribed rules (66.63-64ab).

When the temple is decayed, one must unite (the *śakti* with Śiva) in the middle of the Liṅga; since all the *tattva*-s merge (with it)[278], one must worship the Liṅga; but if the former Liṅga is missing, the *śaiva* (essence abiding in the Liṅga) merges with Śiva (66.64cd-65). After discarding the old (Liṅga), one must worship Śiva on the temple (building) itself; the union with Śiva is to be conceived according to the respective nature (of *liṅga* and temple) (66.66). One must worship the gods of the five circles, the protectors of the abode, and all other gods, in the main temple (ie. "in the Śiva's temple') (66.67).

Knowing this particular rule, the architect (*sthapati*) [constructs] a temple with appropriate characteristics after carrying out the renovation, upon the order of the priest in charge of the installation (*sthāpaka*) (66.68).

Completion of the renovation (66.69-72).

Then the priest in charge of the installation summons the architect and ... [gap]: (and he announces to the god): "Having built again (your) house within twelve years, I install you again"; then with the architect's agreement the priest tells the patron and then informs the Lord of the gods after bowing with the *añjali* (66.69-71ab).

The architect must perform correctly (the job) according to the way prescribed for renovation; as long as the work of the craftsmen is under progress, the mere contact of the craftsmen is a hindrance to the daily rite. (66.71cd-72)

Worship in the renovated temple (66.73-76)

One must proclaim the auspicious day, sprinkle *pañcagavya*, bathe with fragrant water and kindle the fire, perform the *śāntihoma*, feed the Brahmins and perform the worship every day. (68.43-44)

---

[277] See below v. 66.69.

[278] This passage relies on the etymology of the word *liṅga* considered to be a derivative of the root LĪ (see *Raurava* Kp 59.212 (envoi).

The fault due to the decayed (state of the temple in renovation) is no more a fault (as soon as) one performs Śiva's worship (in it); (however) if at the end of the worship the craftsmen touch (the god), then a purification of the temple (*vimānotpavana*) is to be performed[279] (66.75). At the end of the work, there is to be a new installation (66.76ab)

Then one must honour the priest with garment, gold and ring, and feed the devotees and the assistants according to one's means. (66. 76cd-ef)

Chapter 67: Rule for great appeasement vow (*Mahāśānti-vratavidhiḥ*, 65 verses)[280]

Fruits of the ceremony (67.1-2)

The great appeasement ceremony gives (access to) Śiva's world, it makes Śiva pleased and it is auspicious; it causes the death of all enemies and of all sins, it brings increase of progeny, it is holy, and it procures enjoyment and liberation.

Date of ceremony (67.3-6ab)

This ceremony may be performed each month, either under the asterism of that month (list given) or on the 5th day of the first half of the month.

Place of ceremony (67.6cd-7)

A beautiful shed is to be built in a place which has been first purified according to the rule near a river, an ocean, or a pond, on a mountain-top, in a large forest, in the centre of village, in an assembly place, or near a temple.

Various types of Liṅga to be used (67.8-14)

In that shed Liṅga-s of Śiva must be prepared for worship: there may be 1000 or 500, 250, 100, 50, or 25 liṅgas; they are either in earth, or wood, or stone, or metal, or minerals (*dhātuja*), or they are temporary (*kṣaṇika*), or they are made of precious stones (67.8-9). For the earthen Liṅga the height may be from 3 barley grains (*yava*) to 200 with regular

[279] *Vimānotpavanam caret* is our reading.

[280] In A (377-383), I (286-293), Ū (832-845), Ṛ (328-329, then 435-440), Ja (208-215). In A (p. 433-439) and Ṛ (p. 341-343) manuscripts verses 12cd-40 are given again at the end of chapter 84: references to the corresponding readings are marked A/2 and Ṛ/2. About the ceremony described here see Introduction § II.4.3.2

increases of one barley grain (67.10).[281] For the Liṅga made of wood the height is from one to 24 digits with increases of half a digit while the size of the Liṅga made of precious stones is according to wish (67.11-12ab). For a metallic Liṅga,[282] (the weight) is from 3 to 12 *māṣa-s* by increase of one *māṣa*; for that in stone the height is from 3 to 8000 digits by increase of one digit; lastly the size of a temporary liṅga is according to one's wish (67.12cd-14).

Differences regarding Liṅgas of earth, etc. (67.15-18ab)

There are some differences concerning the earthen, wooden, stone and metallic Liṅgas: their breadth is a quarter, a third or two-fifths of their height (67.15-16ab). The height is divided into three parts: the bottom one is square and the remainder is circular; or the Liṅga is wholly circular; lines may be drawn or not (on that part of the Liṅga available for worship) and the top is to be shaped like an umbrella; each Liṅga is to be arranged as such (67.16cd-18ab).

Arrangement on a single Liṅga (67.18cd-32)

Alternatively, all Liṅga-s are (small and) arranged on a single (main) Liṅga (67.18cd).

- Liṅga and pedestal (67.19-21ab)

A third of the height of the Liṅga goes inside the ground (*bhūgata*), another third is in the pedestal, and the last is the visible one that receives worship; in another way, two fifths are inserted in the pedestal, the three other parts being kept for worship; lastly the height of the Liṅga may be divided into seven parts, of which four (*dvikolaka*) are kept for worship and the remainder, inserted in the pedestal.

-Sahasraliṅga and other similar Liṅgas (67.21cd-27ab)

When the height of the honoured part of the (main) Liṅga comprises 25 parts, and when each one of them is divided in 40 parts (each for a small Liṅga) corresponding to a row, it is a 'thousand-Liṅga' (*sahasraliṅga*) (67.21cd-22c).

When the height of the honoured part is divided into fifty parts with each of them (making a row of) 40 parts each divided in five parts (for five small Liṅgas), it is a 'ten-thousand Liṅga' (*liṅgāyuta*) (67.22d-23).

---

[281] After v. 67.10, is found a title or (according to manuscripts) a half-verse regarding temporary (*kṣaṇika*, « ephemeral ») Liṅgas which are dealt with later (see 67.14cd)).
[282] Most probably gold (the weight unit used here is used generally for this metal).

When the height of the honoured part is divided into ten parts, each making a row of 50 parts, it is a 'five-hundred Liṅga' (67.24).

When the height of the honoured part is divided into four parts, each making a row of 27 parts, one makes all around 108 small Liṅgas (67.25).

When the height of the honoured part is divided in five parts (each divided in five), it results in a 'twenty-five Liṅga' (67.26ab-26c).

But if the division of each (row) is by fifty, it will be a 'two-hundred and fifty Liṅga' (67.26d-27ab).

-Characteristics of small liṅgas (67.27cd-31)

Small Liṅgas[283] are arranged on the main Liṅga above and on the sides according to the breadth of that main Liṅga (?) and (with an interval) equal to a half, or a quarter or an eighth (of their width) (?);[284] the same value is given to their jutting out from the main Liṅga; small Liṅgas are not to be exactly above one another and their general arrangement is to be in staggered rows (67.27cd-29). (Small) Liṅgas may or may not comprise a rounded summit, and they are to be arranged below the rounded summit of the main Liṅga; all (the small) Liṅgas are devoid of lines; they have a *nandyāvarta* liner as pedestal, as prescribed for the (ordinary) Liṅga (67.30-31).[285]

-Rule for installation of a (small) Liṅga (67.32)

A Liṅga comprising such characteristics is to be chosen by the wise man and the rule prescribed for the installation of a jewel Liṅga (*ratnaliṅga*) is to be followed.[286]

Installation of separate Liṅgas (67.33-52)

-Rites performed on preceding days (67.33-36)

Once (the Liṅgas) have been placed nine or seven days before the fixed day, on the eve of the installation, the priest, after taking a bath, enters the shed (or) the pavilion together with the patron; there he performs the *bhūtaśuddhi*, makes himself Śiva and goes round the shed

---

283 Such small liṅgas (*alpaliṅga*) are also deemed as "*jāpaliṅgas*" ("liṅgas for the recitation of mantras") or as "*kalpaliṅgas*" ("liṅgas for the rites"): see critical apparatus readings of R/2 and Ū about vv.27c and 28c.

284 However according to A/2 and Ṛ/2 their width is half (of their height?) or they have the same proportions as the big toe.

285 Or "they must have a *nandyāvarta* liner and a pedestal", which seems to be less probable.

286 The topic of installation of Liṅgas made of precious stones does not seem to have been dealt with in any chapter of the *Sūkṣmāgama* available to us.

(67.33-34). Then the *mūla(mantra)* is muttered with the patron as many times as there are Liṅgas (in the shed); at the end of that muttering, the priest, accompanied by the patron, with all attention (*parāṅmukhaḥ*) and controlling his mind lies (for the night) on a sandy ground to the north of the pavilion (or of the shed) (67.35-36).

-Rites of the day itself (67.37ab-43ab)

Getting up at the *brāhmamuhūrta*, the priest cleans his feet, purifies his mouth, sips water; he applies a mark (*tilaka*) with ashes (on his forehead), and utters the *mūlamantra*; then, accompanied by the patron, he takes a bath, performs the morning salutation, the daily worship, makes himself Śiva, and then performs the pavilion worship or visualizes a (mental) pavilion;[287] after the worship of the four doors (of the pavilion) he worships Astrarāja together with the Goddess for the sake of protection (67.37-41ab). Then at the centre of the pavilion or of the shed or to the west of it, he places a big altar made either of wood or of mantras;[288] having covered it with clean cloths, he makes as many thrones as there are Liṅgas (67.41cd-43ab).

-Worship (67.43cd-48ab)

Then the priest proclaims an auspicious day; having prepared *pañcagavya* and *pañca-amṛta*, he takes the *liṅgas* and puts them on the bath-altar; he washes them with *astramantra* and *pañcagavya*, *pañcāmṛta*, etc.; afterwards he installs them with the Liṅgamantra and puts (each of) them on a throne of Śiva; then, after worshipping (them) with corresponding mantras, he offers perfume, flowers, incense, lamp, food and betel; he worships them with various flowers (list given) or with jewels, gold pieces, bits of camphor or just with *bilva* leaves, reciting the Liṅgamantra.

-Offering flowers (67.48cd-52)

Then taking the flowers meant for worship in a clean vessel, the priest purifies it by looking at it, etc. and offers incense and a lamp; then he summons the patron, sprinkles him with *arghya* water, marks his forehead with ashes, makes his own hand the "Hand of Śiva" and, placing it above the patron's head, he mutters the *mūlamantra* 108 times

---

[287] In case there is just a shed (*prapā*) where the several Liṅgas are housed, the rites to be performed in the pavilion (pavilion worship, etc.) will be performed probably in a mental pavilion

[288] The pedestal is made of mantras when it corresponds to a "mental" pavilion built for a Liṅga.

(67.48cd-51ab). Then he puts the flowers in the hand of the patron, to the accompaniment of the sounds of conches who, after worshipping them, offers a flower to each Liṅga with the corresponding mantra (67.51cd-52)

Single-liṅga mode (cont.) (67.53-63ab)

- Making a "watery circle" (67.53-56)

When there is only a single Liṅga (*ekaliṅga*), a space with a width ranging from 1.5 to 3 cubits is drawn all around its pedestal; there an area of which the width is equal to the height of the worshipped part of the Liṅga[289] (67.53-54ab) is made up all around. This area is surrounded by a coping (*vedikā*), seven spans high, with the thickness equal to its height or a half or a quarter of it; this coping is provided with two or three steps; it is either square or circular and made of plaster and sand (in order to be waterproof); (this enclosed place) is filled with pure water (67.54cd-56).

- Worship and bath in the watery area (67.57-63ab)

Having seen the thousand Liṅgas (*liṅgasahasraka*) (reflected) in that "watery area" (*vārimaṇḍala*) the priest renders worship as before to (each) Liṅga all around: if he renders it from top to bottom it is for enjoyment and liberation, if he does it from bottom to top, it is (only) for liberation (67.57-58). In the "watery area", the priest together with the patron offers worship to each row (*āvaraṇa*) on the (main) Liṅga as prescribed; then, for each Liṅga he prepares half an *āḍhaka* of cooked food, offers (it) along with incense and a lamp following the rows of Liṅgas and concludes the worship with dance performed around the Liṅga (67.59-61ab). At the end of the Liṅga-worship the Śivamantra is muttered one hundred times; then (the priest) together with the patron and the chosen members of his family takes a bath in the "watery area" uttering the mantra "Yad devā..." Thus one is liberated from sins and obtains union with Śiva (67.61cd-63).

Fruit of the vow and Honorarium (67.64ab-65)

He who sees the vow of Great appeasement and bows in front of the thousand Liṅgas goes to Śiva's world and rejoices with Him.

The priest is honoured with cows, land, and gold and he also receives the remainders of the ingredients along with new cloths (67.65). The chapter ends with the ann

---

[289] Here we follow the Ja manuscript reading; other manuscripts mention here a door (perhaps that of the pavilion?).

ouncement that the next one will deal with "The vow of Gaurī" (*gaurīvrata*) (67.65 1/2).

Chapter 68 : Rules for atonement about (omission of) daily worship (*nityārcanāprāyaścittavidhiḥ*, 28 verses).[290]

The topic dealt with here has already been treated in chapter 64 (see Introduction § II.4.2.1).

Purification of the self, sowing the sprouts, etc. (68.1-4ab)

The priest, who is of peaceful mind and who is born in a family of Śaivite Brahmins, takes a bath according to the rule; then – donning white cloth and scarf, a white sacrificial thread and ornaments on the five parts of the body – he enters the temple and washes his feet, bows in front of the god, applies the triple ash-marks (*tripuṇḍra*) on himself, makes himself Śiva and immediately sows the sprouts (68.1-4ab).

Installation of vases (68.4cd-10ab)

Then in front of the temple, on the ground besmeared with cow-dung, he prepares a sacrificial area with powders and paddy; in its centre he draws an eight-petal lotus along with its pericarp and scatters white rice, sesame, *darbha*, and flowers (68.4cd-6ab).

The priest takes vases made of gold, silver, copper, or earth that have the form of a ripe *bilva* fruit; he covers them with thread circles (with intervals of 1, 2, or 3 digits), washes and fumigates them and puts all of them to the left (68.6cd-8ab). Then he announces the auspicious day, sprinkles the vases with Śiva's weapon-mantras,[291] lifts them and after consecration puts them on the sacrificial area; he decorates them with a bunch of *kuśa*, a cover, cloth, and gold, and fills them with perfumed water (68.8cd-10ab)..

Summoning the gods and installing (them in) the vases (68.10cd-15ab)

The priest who knows the nature of pervaded and pervader, invokes Śiva, who is the all-pervader, who is without *kalās* and who is (at the same time) with and without *kalās* in the middle of the (main) vase: He is surrounded by the five circles, eighteen Gaṇas, as well as

---

[290] See Mss A (p. 383-384), Ī (p. 293,294-295), Ū (p. 843, 848-853), Ṛ (441, 442-444); in all these sources this chapter is mixed with parts of the 66th chapter and others (see above Introduction § I.3.1 and the table given there). The chapter has no colophon and we have borrowed its title from its first verse.

[291] *Śivāstrakaiḥ*: see below (v.68.21) where Aghorāstra, Śivāstra and Pāśupatāstra are mentioned successively.

Lokapālas, Vasus, the whole pantheon, and the Attendants – flags and others; he installs (these) gods of the five circles inside that (main) vase (68.10cd-13ab). Then, once he has meditated upon Sadāśiva following the rule for inviting (Him), he puts the germ of the Goddess in the Vardhanī as prescribed; in the eight vases all around (he puts) the eight Vidyeśvaras honouring each of them with perfume and flowers by reciting his bījamantra (68.13cd-15ab).

Fire ritual (68.15cd-19a).

The priest performs the whole fire-installation according to the rule already given; then, having made the prescribed number of oblations corresponding to the distribution of *tattvas* (*tattvavyāpti*), he offers the ingredients (list given) with the (Brahma and Aṅga-mantras) starting with Sadya and going up to Astra; then he offers ghee with the *mūlamantra* one thousand times or half of that, does the same for one hundred of fifty times only with each *aṅgamantra* (68.15cd-18). Thus is spent the night (68.19a).

Rites of the next day (68.19b-23ab)

In the morning, after performing the rites in an appropriate manner, the priest with a peaceful mind, takes a bath according to the rule; then he makes himself Śiva and offers oblations to each god; then he makes optional oblations, followed by one hundred oblations each, with Aghorāstra, Śivāstra, and Pāśupatāstra, and lastly a plenary oblation with Mṛtyuñjayamantra (68.19b-22a). Then he lifts the main vase on his head, and goes around the temple with auspicious hymns (68.22b-23ab).

Difference when the zodiacal sign is not unmovable (68.23cd-24ab)

When it is not under the two unmovable signs there is some difference: under all the movable signs the God (from the vase) is placed in the middle of the Liṅga.

Ending the rite (68.24cd-28)

Once he has meditated upon Sadāśiva in the manner in which the *prāṇa* moves up through the body, the priest takes the *bīja* from the Vardhanī and meditates on Sadāśiva's Śakti; then he bathes the God with water from His vase and the pedestal with water from Vardhanī, and all around with water from each of the eight vases (at the corresponding directions) (*svasvakumbhakaiḥ*) (68.24cd-26ab). After a full worship according to the rule, he offers a huge quantity of food; then inside the pavilion and on the altar which is to the east he offers *bali-s*; having worshipped the gods who are from the flag-mast to the *bali* altar one by

one, he performs the daily and occasional rites, the daily festival and the grand festival, and all the other ceremonies on the appropriate Liṅga (*yogyaliṅga* ?)(68.26cd-28)

[There is no colophon]

Chapter 69: Rules for making the crown (*Makuṭanirmāṇa-vidhiḥ*, 24 verses)

The crown to be made for Śiva is of three types: tiara (*kirīṭa*), basket-like crown (*karaṇḍaka*) and matted-hair crown (*jaṭāmakuṭa*). Of these, the specifications of the matted hair one for the main Liṅga (*niṣkala*) as well as for the images (of Śiva) are going to be explained (69.1-2cd).

Preparing the gold (69.3-7)

The measure of gold (for making the crown) is high, middle or low as follows: 3330, 333 or 133 *niṣka*-s for the crest of the Śivaliṅga while for the images such as Somāskanda, etc. the measure is 100 (*niṣka*) less (69.3-5ab); twice or thrice this measure (of gold) may also be taken (for making the crown) (69.5cd-6ab).

After taking the required measure of gold and placing it either in a gold or a copper vessel while reciting the Mūlamantra, one takes it around the village either mounted on an elephant back[292] or on a flat chariot (*gablikā*)[293] (69.6cd-7).

Making the crown (69.8-11)

The work of (making the crown) may be started by the priest either in the presence of Śiva (in the temple) or near the temple after duly taking a bath and accompanied by the patron, the astrologer (*daivajña*) and the goldsmith (69.8-9a). He should perform the fire oblations after the due worship (of the gold) with the Pañcabrahma mantra-s (69.9b).

The gold is placed either on a golden pedestal or on a temporary one reciting the Astra mantra, the hammer (for beating the gold) (*prahāraka*) is worshipped with flowers, sandal paste, etc. reciting the same mantra, the priest beats (the gold) three times and then the goldsmith starts his work (69.10a-11).

---

[292] *Gajapṛṣṭhataḥ* : our emendation for *gajakarṇataḥ* found in manuscripts.

[293] For *gablikā*, refer to fn. in the Summary of chapters, Vol. II, chapter 14 (14. 45-50).

The size of the crown (69.12 -16ab)

The unit of measure (used for making the crown) is the digit called *dehalabdhāṅgula*[294] when it is for an image (*sakala*): the height of the crown being then of 24 or 21 or 18 digits (69.12-13). For a Liṅga (*niṣkala*) the diameter of the crown is the same as that of the head and the height is the same as the diameter; this height being divided in nine, eight or seven parts, one part may be added or taken out for the sake of *āyādi*; the *āyādi* are to be calculated as regards both height and circumference; (for the height) the measuring line (*mānasūtra*) goes from the forehead to the bud (of the crown) (69.14-16ab).

The matted hair crown (69.16cd-21ab)

The crown comprises (representations) of two plaits of matted hair (*jaṭā*) either rolled around (the crown) or arranged horizontally and vertically (69.16cd-17ab). The breadth (lit. 'height') of each plait is one-twelfth (of that of crown) or either (equal to) the circumference of the small finger or ring-finger or central finger (69.17cd-18ab). The crown is provided with a diadem (*lalāṭapaṭṭa*) around the head and of four loops of plait (*pūrita*) having its height or a half of it (69.18cd-19); the crown is wide at its base, its circumference becoming narrower towards the top. The bud(-like) top (of the crown) (*mukula*) is twice the breadth (lit. 'height') of the plaits (69.20-21ab).

Embellishments of the crown (69.21cd-24)

The top of the crown may be fashioned like a bud or other specified shape; on the left side (of the crown) Śivagaṅgā measuring half of (the height of the crown) and the crescent moon are represented; on the right are found the *nāga*, the *arka* flower and other flowers (69.21cd-22). The crown is embellished with different floral representations and inlaid with precious stones (69.23). One can embellish the crown in various ways other than those stipulated above (69.24ab).

The procedure of making the crown has been expounded; that of placing (the crown on Śiva's head) is explained in the following chapter (69.24cd).

---

[294] It is a relative unit of which the value depends on the *tāla* system used for the deity: thus for the image of Śiva (which is to follow the *uttamadaśatāla* mode) the value of *dehalabdhāṅgula* is 1/124 the total height of the image.

Chapter 70: Rule for placing the crown (*Makuṭāropaṇavidhiḥ*, 99 verses)[295]

Fruit and time of the ceremony (70.1-4ab)

The *Makuṭāropaṇa* ceremony brings good health, increase of progeny, full success, as well as death of enemies (70.1-2ab).

It is to be performed on a good day of the clear half of the month during the northern course of the sun (*uttarāyaṇa*), under the asterism of the king, of the village or of the god, or at the beginning or at the end of a battle, or on a day (chosen) by the patron (70.2cd-4ab).

Preparations (70.4cd-9ab)

A special pavilion is to be built at one of the eight directions of the temple or on the side of the door of the entrance pavilion, inside the five enclosures or outside them or in the centre (70.4cd-6).[296] Before the ceremony, the throne and the like are to be made; the lion-throne is to be made with precious stones, metal, stone or earth, or with wood of sacrificial trees; if it is made with stone or wood, it must follow the rule for precious stones (70.7-9ab).

Rites of the previous day (70.9cd-30a)

The preparatory ceremony (*adhivāsana*) is to be performed in the evening before the installation (of the crown) (70.9cd).

A "*raṅgamaṇḍapa*" is to be built near the *makuṭamaṇḍapa* (positions listed); its size (length? width?) is from 3 or 4 cubits to 19 or 20 in increments of 2 cubits and it may be like a pavilion, a shed, a four pillar pavilion (*kūṭa*), or a temple (*vimāna*) (70.10-12). It comprises four doors and walls at the corner: all around there is an (inner) portico (*alinda*) and an exterior peripheral portico (*sañcārapaṅktikā*) with four cardinal porches (*bhadra*) projecting as much as they are wide; the height of the base is proportional to the width of the building and there are 64 pillars with garlands of *darbha* all around (70.13-15). There are various ornaments at the doors and on the pillars, as well as dadoes, flags, paintings of the wall, hanging cloths, etc. (70.16-17).

Once the *raṅgamaṇḍapa* has been cleaned and its ground anointed with cow dung, the priest takes a special bath and makes himself Śiva; then he enters the *makuṭamaṇḍapa*: makes there the

---

[295] 70: A (389-399), I (301-311), Ṛ Jha (74-84), Others?

[296] No details are given here, but see in volume 2 the description given in chapter 51 (51.3cd = 70.6cd! *maṇḍapam kārayed vidvān makuṭāropaṇārthakam*! and some similarities also between 51.1cd-3ab and 70.4cd-6ab!).

"oblation of the site" and offering of *balis*, and then he goes around with fire and anoints the ground with cow-dung (70.18-20ab). Then, together with his disciple, he takes a bath with *astramantra* and then after performing the inner worship, he enters the *raṅgamaṇḍapa* (70.20cd-21ab). There he arranges a sacrificial area on which he places the vases he has just prepared; in the centre is the vase which is the throne of Śiva and all around, those for the Lokapālas; then he worships Śiva, the Lokapālas and to the south-west in the middle of the *pedestal/altar* he worships the goddess of the pavilion (*maṇḍaparūpiṇī*?), and then offers *naivedya* (70.21cd-26).

On a sacrificial area in front of the vases he installs Śivāgni and performs oblations (list of ingredients and mantras given), sixteen times each and, at the end, oblations with Vyāhṛti; he performs the *touched oblations*; then he puts a gold tortoise in a vase and makes oblations, touching it with the same mantras as before. Having done all these in the night, the priest takes his bath in the morning (70.27-30a).

Rites of the second day (70.30b-74c)

Having made himself Śiva, the priest worships the vases of the pavilion and makes a plenary oblation; at the auspicious moment he draws the median line(s) starting from the east and the south in the *abhiṣekamaṇḍapa*; to the left of these lines at a distance of three "digits-of-the-god" (*devāṅgula*),[297] he draws the *śivasūtra*, which goes through the middle of the throne of Śiva; if the throne is that of a standing image, it is in the middle of the *daivika* zone, while for a seated image it is to be installed in the *mānuṣa* zone (70.30b-34ab).

There, the priest pronounces the auspicious day and consecrates with the astramantra; then he sprinkles *pañcagavya* with *Pavamānamantra*; in a hole lined with stones (and bored in the ground) he places the tortoise with mercury (*pārada*) and worships with the mantra of Ādhāraśakti; then an altar with a height of 10 "digits-of-the-god" and with a length 8 times its height is built with bricks or stones above the tortoise and, above it, a *siṃhāsana* must be installed by the craftsman who is dismissed after the work is done (70.34cd-38).

The priest and his disciples take a bath and make themselves Śiva; then with all ornaments they take all the vases and bring them in procession to the *abhiṣekamaṇḍapa*, where they are put around the throne

---

[297] *Devāṅgula*: this probably refers to the iconometric measurement unit used to establish the proportions of the divine images and usually called "*dehalabdhāṅgula*"..

one after the other; then the vases of the throne are put between east and northeast (70.39-41). Then, after announcement of the auspicious day, there is a consecration of the lions' throne and a consecration of the pavilion at the base of the south-west pillar: the mantra from the vase is placed above the throne and the waters of other vases are poured on (the throne) with the corresponding mantras (70.42-43).

Then after worship of the Lord of the pavilion at the bottom of the south-west pillar, and worship of the *siṃhāsana* and various offerings, things go on till the evening; after worship has been offered to Gaṇeśa, the priest announces the crowning ceremony to Śiva; then, accompanied by his disciples, he goes on a huge procession with all paraphernalia to the summit of a mountain or the bank of a river o to the root of a *kṣīravṛkṣa* (70.44-49c). There they collect earth for a sprout-growing ceremony, which will be performed either in the pavilion in front of the temple or in the *abhiṣekamaṇḍapa* or in the *raṅgamaṇḍapa* or in the chapel for attendant deities; then the protective thread is tied upon Śiva; there is no difference in the rites if the throne of Śiva is a *siṃhāsana* (70.49d-53).

With his disciple, the priest enters the *raṅgamaṇḍapa*, worships the *toraṇa*-s and the door vases, and prepares nine vases which he puts on a sacrificial area reciting the Vāma mantra; in the central vase, he worships the Lord along with the crown (*makuṭena saheśvaram*), then places the (crown) in a clean vessel and takes it for consecration with water (70.54-57). The crown is taken in procession around the village on the neck of an elephant (*gajakaṇṭhe*), then it is bathed with *pañcagavya*, washed, dried and put in a casket or in a clean vessel while the Hṛd mantra is muttered; then a protective thread or a golden one is tied, the whole is covered with a silken cloth, put on the altar and honoured with the Hṛd mantra and offerings (70.58-61).

Śivāgni is prepared as before, several oblations touching the crown, then other oblations and worship of the Śiva fire (*śivapāvaka*) are performed; lastly there is a bath with 25 vases (*pañcaviṃśati*[*snapana*]) in the north-west part (of the pavilion) (70.62-66ab). Then "marks of Śiva" are placed for sojourn: to the south-west are placed "18 weapons" (list given), each is worshipped with its mantra[298]; then to the south-east are placed numerous items (list starts with drums and ends with water-jar

[298] *Śakti, agni, nāga, khaṭvaṅga, paṭṭasa, patra, daṇḍa, kṣurikā, padmaka, asi, khaḍga, vajra, aṅkuśa, gadā, dhanur, paraśu, śūla, astra.*

and slippers); then in the middle of the sleeping-room (*śayyāgṛha*) are placed clothes and ornaments, while nearby (*alpadūrake*) are tied a cow, a horse and an elephant; the priest keeps vigil the whole night (70.66cd-74c).

Rites of the third day (70.74d-99)

In the morning the priest prepares himself (bath, clothing, ornamenting, etc.) and at the end of the morning junction he salutes Śiva, lifts him on a palanquin and brings him to the *raṅgamaṇḍapa*; after oblation he dismisses Śivāgni and unites the god from the fire onto the vase. (70.74d-77). Then after the auspicious-day rite, there is a bath for Śiva with *pañcagavya* and *pañcāmṛta*, then the water from the vases of Brahma (?) and then of the Sun, etc.; then follow offerings of mantra-flower, mantra-food, and then the God is brought to the sleeping place (*śayyāgṛha*) (70.77-80ab). (There) after worship with flowers and perfume, offerings of food (etc.), there is worship of the Lords of weapons and recitation of *stotra*, dance (70.80cd-81).

Once clothed and adorned, Maheśvara is taken in the Coronation pavilion (*makuṭamaṇḍapa*) amongst songs, music, etc.; Śiva is then adorned with ornaments, garlands (etc.); then He is lifted on the Lion's throne which is covered with a tiger skin (70.82-83).

Then the priest summons his disciple; he clothes (the god), offers ornaments as well as *pariveṣa*: he gives a bath to Śiva accompanied by music, auspicious songs, etc., performs worship and offerings according to the rule given before for *pariveṣa* (70.83cd-87ab)

Then Śiva, who has the bull on his banner, is mounted upon a chariot or an elephant and a huge procession with all the devotees with all the God's marks goes around the village and slowly reaches the temple (70.87cd-90c). There, after the offering of light and the bath for the procession, the end of the *sandhyā* rites are performed and then the God is taken on a litter and brought to the *raṅgamaṇḍapa*: There He is placed on the *siṃhāsana*, offered *pariveṣa*, holy waters, a huge food-offering, reading of stories of various countries, show of (mock-) battles, musical concerts, etc. (70.90d-94).

At sunset the god is brought to the *abhiṣekamaṇḍapa*, seated on the *siṃhāsana* and there is a *pariveṣa*: at the end, He is taken to the sanctum where the (evening) daily worship is performed and, at the end of the *bhogapūjā*, He is mounted upon a litter and brought to the sleeping

place: there He is placed upon a soft couch with his main mantra and then He is worshipped and offered food, etc. (70.95-99ab)

Thus the placing of the crown has been described; the next chapter will deal with the daily ritual (about the crown) (*dinacaryākrama*) (70.99cd)

Chapter 71:. Rule for placing the crown (*Makuṭāropaṇavidhiḥ*, 26 verses)[299]

Before sunrise, or at the time of the midnight worship, after hearing the five *mahāśabda* and taking his bath, the priest donning his ornaments and followed by the crowd of his disciples, worships the main Liṅga, makes various offerings, then he pleases Śiva with various musical and singing performances suitable to the day and shows Him the mirror (71.1-4). Then he summons the astrologer and hears about the almanac: if Astra is to the east, he worships Śiva in the south; if the weapon of Śiva is to the south, the god faces west, if it is to the west the god faces north, if it is to the north the god faces east (71.5-7ab).

After the worship, the priest presents various items to the god, each with an *aṅgamantra*,[300] and makes various offerings; at the end the god is brought in procession on a palanquin to the bathing pavilion; there, placed on the bathing altar, He is bathed with various products(71.7cd-16ab). Then He is offered mantra-food and wiped with a clean cloth and He is taken to the *raṅgamaṇḍapa*, where He is offered food according to the rule of "huge food-offering", etc.; the offering of light is done; there is a *pariveṣa* and a performance show (71.16cd-19).

In the evening after sunset, the god dons the clothes prescribed for that time of the day, and is taken in procession around the village, then seated on a *siṃhāsana*; then there is *pariveṣa*, offering of light with songs, dances, etc. (71.20-22ab). The priest with the god reaches the sanctum of the main temple: there food is offered and the six (rites) are performed up to the end (?); then the god is taken to the sleeping place, where He is put on a bed and is offered food, etc. (71.22cd-24ab).

---

[299] A (399-401), Ī (312-314), Ṛ (457-459) Jha (84-87: in this manuscript this chapter is made one with the preceding one).

[300] Vases with ghee (Astra mantra), *madhu* (Śiras mantra) and *dadhi* (Netra mantra), ashes (Kavaca), fruit of *bṛhatī* (Śikhā mantra).

On the 8th day the *bhūkābhiṣeka* is performed; the day before, or one, two or three days earlier, there is a hunt for satisfying the forest deities (71.24cd-25);

Thus the placing of the crown (?) is to be done every year. What is not told here must be done according to the rule for kingly reverence acts. The next chapter will deal with ascending the chariot (71.26).

Chapter 72: Rule for ascending the chariot (*Rathārohavidhiḥ*, 14 verses)[301]

Preparations (72.1-6ab)

An appeasing oblation is performed in front of the chariot; then it is cleansed with pure water, consecrated with *pañcagavya* and Vighneśa is honoured for removing all obstacles; then all the gods are honoured at their places: after honouring the Dikpāla-s with their mantras, Candra and Sūrya are honoured on the wheels, Ādhāraśakti on the axle and the eight Nāga-s on the ropes (72.1-4). Meghanāda and Surāṣṭra are worshipped in front and at the back of the chariot; then *bali*-s mixed with blood (*raktabali*) are offered; all this is done in the evening (72.5-6ab).

The chariot procession (72.6cd-8)

Once the morning daily ritual has been performed, at the right moment the God is brought to the chariot; then (Śiva's) daughters[302] (= the danseuses) dressed as men start pulling the chariot to the accompaniment of music; the chariot is taken around the place to the merriment of all people (72.6cd-8).

Atonements in case of delay in the procession (72.9-14)

All the obstacles that may occur are to be removed quickly; if worship is performed too late, it will be fruitless and the danger of enemies will occur; the procession must not go on at midday: the worship (of Śiva) on the chariot must go up to the offering of a lamp (only) while the offering of food (which follows) is to be done (inside the temple) in front of the main Liṅga (72.9-11ab). If it is not possible to conclude the procession before sunset, (the god) is to be put on a litter (etc.) and the remaining part of the procession is to be performed; then in order (to atone) for the delay, first an appeasing oblation is to be done, then for the good of the kingdom Bhīmarūpamantra) is to be muttered one hundred times

---

301 A (401-402), Ī (315-316), Ca (20), Jha (87-88) For the relation between this chapter and chapt.13 (*Utsavavidhiḥ*), see Introduction § II.3.2.2..

302 Literally: lit. "My daughters".

followed by as many oblations; the daily rites are then performed (72.11cd-14ab). The next chapter will deal with the halo[303] (72.14cd).

Chapter 73: Rule for the installation of manifested images (of Śiva) (*Sakalasthāpanavidhiḥ*, 63 verses)[304]

Fruit of this installation

Installation of manifested images brings long life, good health, success, and an increase of progeny, richness, and fame (73.1).

Three types of installation (73.2-5)

Installation may be "single" (*kevala*), "collective" (*sahaja*), or "reiterated" (*paunaḥpuṇya*): a "single" installation is that of a single image; it is a "collective" installation when a single priest performs at the same place and at the same time the installation of (several) images of Maheśvara and others, and of their respective *śaktis* as well as those of attendant deities and other gods, of mounts, of personalized arms (*āyudhavigraha*), and of devotees (*bhakta*); if colours (etc.) are damaged or if a main or a secondary limb is missing, the (old) image is discarded and a (new one) is installed, which is known as a "reiterated" (installation).

Time for installation (73.6)

Installation is to be performed when the sun's course is ascending, on a day of a clear half-month, on an auspicious day of the week, and at an auspicious instant.

Materials of the image (73.7)

(Images) may be made of stone, precious stone or metal, plaster, clay or wood but, there is some difference as regards the painting on a wall[305].

Mobile or immobile images (73.8-9)

In a temple an image may be movable or fixed; a fixed one is provided with a proper sanctum (*garbha*[306]) and firmly installed at its place, while the (worship) object which has no sanctum is said to be movable; each fixed image is to be at its own place, while a movable one may be anywhere (73.8-9). As regards (the rite) of placing precious

---

[303] See below chapter 83 (*Prabhāmaṇḍalavidhiḥ*).

[304] Manuscripts: A, Ī, U, Ṛ, Ca, Jha. See above Introduction § II.4.4.1.

[305] The sentence is not clear and our interpretation is tentative.

[306] It seems that here *garbha* is an apocope of *garbhagṛha*. Besides, we read *tatsthāne sudṛḍhīkṛtam* (in lieu of *tatsthāneṣu dṛḍhīkṛtam*).

stones (at the base of an image) and similar ones, they are not to be performed for images made of precious stones and painted ones (73.10ab).

The 20 stages of installation (10cd- 15)

These stages are: 1. Making the image; 2. Collecting ingredients (for the ceremony); 3. Building an (installation) pavilion; 4. Opening the eyes; 5. Purifying the image; 6. Procession in the village; 7. Sojourn in water; 8. Worship of pavilion; 9. Tying protective thread; 10. Sojourn of ingredients (*dravyādhivāsana*); 11. Sojourn (on a couch in the installation pavilion); 12. Oblation; 13. Lifting the image (from the couch) (*pratimoddhāra*); 14. Giving honoraria; 15. Lifting the vases; 16. Consecration with the vases; 17. Offering food; 18. Bath with the vases; 19. Offering a large quantity of food; 20. Offering incense, a lamp, and other services.

Building a sacrificial pavilion and other preparatory rites (73.16-18).

A sacrificial pavilion is built and other (preparatory rites) are performed according to the rule given already: growing of sprouts, fire ritual, preparing the vases for attendant deities, worship of the pavilion (etc.). The vase of Brahmā[307] and others are prepared separately (73.16-17). The growing of sprouts is performed three days before the asterism of the installation or on that day itself (73.18).

Opening the eyes (73.19-31ab)

The opening of the eyes is carried out under an asterism that possesses two eyes; at the priest's order a craftsman[308] draws the line of the eyebrows and the outlines of the eyes (*akṣirekhā*)[309] and then he is dismissed once he has been given cattle, land, gold, garments, etc. (73.19-20).

A sacrificial area is then prepared with an eight-petal lotus drawn in its centre where the image of Śiva (etc.) is placed (73.21-22ab).

Then an auspicious day is proclaimed, [the image] is adorned with red flowers and surrounded by the eight vases of the Vidyeśa-s;

---

307 About this vase of Brahmā" (*brahmaghaṭa*, also °*kumbha*, below 73.55) see Introduction § II.4.4.1.

308 *Takṣaka* is, as often, used here with the meaning of *śilpin*.

309 In lieu of *akṣirekhā*, Ū and Ca manuscripts here mention *pakṣmarekhā*, that is to say lines of eye-lashes; however the latter are drawn later by the priest himself (see below v. 73.25).

then, after a worship with perfume, flowers, etc., a curtain is drawn[310] (in front of the image) (73.22cd-24).

The lines of eyelashes are drawn with *Īśāna* mantra, the black part of the eyes (*kṛṣṇamaṇḍala*) with *Sadyojāta*, the pupils (*jyotirmaṇḍala*) with *Netra* (73.25-26ab). Then a pot of honey is shown to the god reciting the mantra "Madhu vātā ṛtāyate", a pot of ghee (with "Ghṛtaṃ mimikṣe"), a pot of milk (with "Āpyāyasva"), a pot of curd (with "Dadhikrāvṇeti"), a set of five jewels (*pañcaratna*) (with Śivagāyatri), a cow with its calf (with "Gaur dhenubhavyā"), Brahmins (with "Brahma jajñānam"), a married woman (with "Sumaṅgalī"), a heap of grains (with "yeṣām īśe"), and, after removing the curtain, all the people are shown (73.26cd-31ab).

Purification of the image and procession around the village (73.31cd-33)

Then the image is cleaned with the five earths and with the *pañcagavya*, it is bathed with jewel water and pure water, clothed and then provided with ornaments and garlands. It is mounted with devotion on a chariot or a litter and taken in procession around the village with all paraphernalia.

From sojourn in water to tying of the protective thread (73.34-38)

After settling on the bank of a place of water, a beautiful shed is built and a sacrificial area is prepared inside which nine vases are placed with *Hṛd* mantra and an auspicious day is proclaimed; then the image is put in water, keeping its head to the east and facing upwards, muttering the *mūlamantra*; (it will stay there) for three nights, or one night or one watch (73.34-36). Then are performed the oblation of the site and the going around with fire; an auspicious day is proclaimed and the worship of the pavilion is carried out (73.37). The image is lifted out of the water, cleansed and placed into the main pavilion where the protective thread is tied (73.38)

Sojourn on the couch, etc (73.39-45ab)

An auspicious day is proclaimed and then, after a sprinkling of water, a sacrificial area is prepared upon the altar where a couch is prepared with feathers etc., one layer after another (73.39-40ab). After worship with perfume, etc, with the *mūlamantra*, the image is laid on the

---

310 *Āstaret*: our reading in lieu of *ālikhet* or *āviśet*, the readings of the manuscripts but meaningless here (see below v.73.31ab where it is told that the same curtain is removed).

couch, covered with a cloth, and then the god with his head to the east is worshipped with his *mūlamantra* (73.40cd-41).[311] To his right, Śiva's vase and the *Vardhanī* are placed fully prepared and filled with pure water; Śiva is invoked into the vase with the *mūlamantra* and all around the eight vases of the *vidyeśa*-s are worshipped; then after worship with perfume, flowers, etc., there are offerings of incense, lamps, etc. while the Vedas are recited in the four directions (73.42-45ab).

Oblation (73.45cd-51ab)

Oblations are made in one fire only; the whole fire ritual is performed from the kindling of fire to the oblation with clarified butter; in the fire worship is performed (with) the Bahurūpa (mantra) and with the *mūlamantra*; then after worshipping with perfume, flowers, etc. ten oblations are performed for each deity (73.45cd-47ab). Seven ingredients (list given with corresponding mantra-s)[312] are offered sixteen times each; then there is the oblation with *vyāhṛti*, and 108 oblations of ghee with the *mūlamantra* of each image; there is a *touched oblation* with the 31 *kalā*-s[313] each at the corresponding place (73.47cd-50ab). There is an oblation of all ingredients with the Havyavāha mantra while songs and dances are performed during the rest of the night (73.50cd-51ab).

Rites to be done the next day (73.51ab-62)

At dawn, the priest together with the guardians of images takes a bath and makes himself Śiva; then he places the image upon the couch and worships with perfume, flowers, etc.; then, with great pomp, he brings it in procession around the temple and places it upon the bathing altar; an auspicious day is proclaimed and the 31 *kalā*-s are imposed (upon the image) (73.51ab-55ab). The vase of Brahmā (see above), already kept decorated, is brought in procession around the temple and is placed in front of the god (73.55cd-56ab).

Once the astrologer announces the right moment, there are offerings of perfume, flowers, and rice grains and of betel; then an honorarium is given (to the astrologer) (73.56cd-57ab). Once the

---

[311] According to A and Ṛ manuscripts it is the god "from the vase" (*kumbhataḥ*) who is worshipped here, but that does not tally with the fact of being defined as having the head facing the east.

[312] The list comprises seven ingredients (*samidh*, *ājya*, *caru*, *lāja*, *sarṣapa*, *tila*, and *tila*) and it is told afterwards that six of them are offered with Aṅgamantra-s (*hṛdādi*) while for the last one (*ājya*) with the *mūlamantra*.

[313] About the number of *kalā*-s see Introduction § II.3.3.2

imposition of the 'divine energy' (*jīvanyāsa*) has been performed at the right moment, there is a consecration with the water from the vases, each time with the recitation of the corresponding *mūlamantra* (73.57cd-58ab).

There is an offering of mantrized food and then the vases of attendant deities and others are poured down, each at the corresponding place, and perfumes and flowers are offered; then it is the huge offering of food together with offerings of cloths, ornaments, and garlands; incense and a lamp and then betel (73.58cd-60ab).

The priest is honoured with cloths, gold, and rings, along with gifts of cows, land, gold, and grains (75.60cd-61ab).

A festival is organized according to available means; honoraria are given to devotees and servants, and as far as possible to the poor, blind, crippled and other people (73.61cd-62).

Fruit of the ceremony

He who acts in this way obtains a felicitous destiny and all his wishes are fulfilled; after becoming rich and glorious in this life, he attains union with Śiva after death (73.63).

Chapter 74: Rule for the (installation of the temple) kitchen (*Pākālayavidhiḥ*, 27 verses)[314]

The Day for the rite (74.1-3ab)

The installation of the (temple) kitchen is performed at the end of whitewashing work; it must be done during the northern course of the sun, in the clear half of the month, and when the day, instant and astral conjunction are auspicious (74.1-2). The sprouts-growing ceremony is performed before the fixed day (74.3ab).

Preparations (3cd-12c)

After dismissing the craftsman, an auspicious day is proclaimed; then are performed the oblation of the site, going around with fire, the offering of a meal to Brahmins and (again) the auspicious day rite (74.3ab-4). The preparatory ceremony is performed during the previous night; first a protective thread is tied on the base of the "main" pillar;[315]

---

[314] Manuscripts A (407-409), I (325-328), and Jha (97-99).

[315] *Prathamastambha* (below v. 15 : *pradhānastambha*). That pillar is dedicated to Brahmā (while the others are to Rudra, see below v.16) which explains the use of Brahmasūkta (v.10), Brahmabīja (v.13) and of a Brahmakumbha (v.14). For more details see *Dīptāgama* chapter 65, especially vv. 65.8-9, 12-13 and 25-27, where the

then an altar is made in the centre of the pavilion;[316] (on it) a sacrificial area is made with 8 *droṇa*-s of white rice; at its centre is drawn a lotus where the (main) vase is placed with those of the eight Śakti-s (Vāmā, etc.) all around (74.5.8ab). This is followed by the worship of Annapūrṇeśī in the main vase with Her name as the mantra: food, incense, a lamp, etc., are offered, the four Vedas are recited at the four directions, and the Brahmasūkta is muttered ... [gap].[317] (74.8cd-10ab). A full fire ritual according to the rule is then performed and oblations with seven ingredients (list given) are offered for one hundred or fifty times with the five Brahma mantras and two Aṅgamantra-s (Hṛd and Śiras); thus it is done during the night (74.10cd-12c).

The installation ceremony (74.12d-25)

The next day the priest takes his bath and begins the installation ceremony with the performance of optional oblations followed by the plenary oblation with the *bīja* of Brahma as the mantra; then the Fire is dismissed and (the fire's bīja) is united in the (main) vase (74.12d-14ab). Then the vase of Brahmā[318] is taken in procession around the building (*dhāman*) and placed at the base of the main pillar (*pradhānastambha*) on a sacrificial area; an auspicious day is then proclaimed, and the astrologer is honoured (74.14cd-15). The mantra (of Brahmā) is taken from the vase and placed upon the (main) pillar; in the same way the *rudramantra* is placed upon all the other pillars (74.16). Consecration is made (with) the vases of the eight Śakti-s, starting from the east; then all the pillars are worshipped with the rice cooked in milk and Śiva is worshipped according to the rule and to the means available (74.17-18ab).

Once Maheśvara has been worshipped He is placed on a *gablika*;[319] foods and drinks are put in front of the god and all is brought in procession around the temple and then inside the kitchen (74.18cd-20). There a sacrificial area is made, decorated with powders of five colours,

---

consecration of a pavilion which is very similar to what is found here for that of the temple's kitchen is described.

316 Probably an *adhoc* sacrificial pavilion built for that ceremony (but not mentioned above as it is generally the case).

317 Quarter of verse 74.10b is missing in the three manuscripts.

318 That "vase of Brahmā" is the main vase as regards the worship of pavilion: this fact is not mentioned in the *Sūkṣmāgama* chapter dealing with pavilion worship, but see for instance *Dīptāgama* 65.12-13 (see also above summary of chapter 73).

319 *Gablika*: our reading (instead of *gaṇaka* found in the manuscripts); it designates the conveyance on which Maheśvara image is to be taken in procession (see below).

and covered with a cloth: in its centre is placed Maheśvara; there the meal ingredients are also placed, (all) sprinkled with Astra water (74.21-22ab). Then all the ingredients together with root of ginger and dried ginger (*vīra-ārdraka*?), and salt and tamarind are looked upon with Devīgāyatri;[320] in front of them Annapūrṇeśī is worshipped with Her own name as the mantra (74.22cd-23). Then at the order of Śiva, all ingredients are given to that goddess;[321] Annapūrṇeśī is taken and brought (out) by the servants; all the food is cooked according to the rule and, starting with the rice with milk, all is offered to Śiva (74.24-25).

Honorarium (74.26-27)

Maheśvara is then brought back to His previous place and the priest gets cloth, gold and rings. Whoever acts thus gets a felicitous destiny.

Chapter 75: Rule for the installation of a provisional representation (*Bālaliṅgasthāpanavidhiḥ*, 55 verses)[322]

Two kinds of provisional temple (75.1-4ab).

There are two kinds of provisional temple; the first one is built before the main temple: once a provisional Liṅga has been installed, the building work of the main temple can start; if there is no provisional temple, then the family (of the patron?) will be destroyed; therefore a provisional temple must be built to the best of one's ability (75.1-3). The (provisional temple) installed for atonement is of the second type (75.4ab).

Location of the provisional temple (75.4cd-5ab).

The provisional temple must be built to the east of the main temple, or to the south, north, north-east or south-east.

Dimensions and shape of the provisional temple (75.5cd-7ab)

The length of the provisional temple is from 3 or 4 cubits up to 9 or 10 with regular increments of one cubit; if it is a provisional temple for a god, it will be square (*yugāśra*), but for the goddess, it will be rectangular.

The provisional representation (75.7cd-10)

The height of the provisional representation (*bimba*) is from 11 digits up to 27 with regular increment of one digit; its perimeter is equal

---

[320] Or, according to Ī manuscript which reads *nikṣipet* (in lieu of *nirīkṣayet*), "are put (on the ground) with Devīgāyatri".

[321] *Devyai* is our emendation; v.24 seems corrupt in several places.

[322] See above Introduction § II.4.4.5.

to its height and its top is umbrella-shaped (*chatraśīrṣa*) (75.7cd-8). The provisional Liṅga is made with (the wood of) *aśvattha*, *udumbara*, *plakṣa*, *śamī*, or *khadira* or with stone or metal (75.9-10ab) according to its own system of proportions (*tattattālapramāṇataḥ*) and it is without the lines (75.10cd).

Pedestal of the provisional Liṅga (75.11-14)

The pedestal is to be made of the same material as the Liṅga or made of bricks; the Liṅga enters the pedestal upto two fifths, one fourth, three sevenths or one third of its height (75.11-12ab). The width of the pedestal is equal to the perimeter of the Liṅga and its height is half of its width; the width of its base (*mūlapīṭha*) makes one eighth more than that of its upper part (75.12cd-13). The length and width of the spout (*gomukha*) are one third of the width of the pedestal, but at its end its width is one third of that (75.14).

Installation of a provisional Liṅga (75.15-41)

- Growing of sprouts and the pavilion building (75.15-19ab)

The growing of sprouts is performed three, five, seven or nine days in advance, or immediately (75.15). A pavilion is to be built in front of the provisional temple; it is square and comprises sixteen columns, four doors, and four arches; it must be surrounded with garlands of *darbha* (75.16-17ab). It comprises in the centre an altar of which the width is a fifth of that of the pavilion; its height is of one cubit and (its top) is smooth as a mirror; its base is four digits high and projecting as much (75.17cd-18). (In the pavilion) there may be nine, five, or only one fire-pit, or else a sacrificial area for making oblations (75.19ab).

- Installation of the pavilion and making a couch on the altar (75.19cd-22ab)

Once the pavilion ground has been smeared with cow-dung, Brahmins are fed, and then, after the *vāstuhoma*, there is the going round with fire, the recitation of the auspicious day mantra, along with sprinkling the pavilion with that holy water (*puṇyāhaprokṣaṇa*) [for purification] and lastly worship of the pavilion (75.19cd-20). Then a sacrificial area is prepared on the altar with paddy, white rice and sesame; puffed rice and flowers are then scattered and a couch is established there (75.21-22ab).

- Sojourn in water (75.22cd-24ab)

The provisional representation (*bālabimba*) sojourns in water during five days, three days or one day, or only one watch or half a watch, or else it

is just bathed in water; afterwards it is tied with a protective thread, and lastly laid on the couch (of the altar).

- Placing the vases (75.24cd-27)

Nine vases are prepared, cleaned with the Astra mantra, and filled with water together with gold, cloths, a bunch of *kuśa*, and tender [mango leaves] (*pallava*); then they are put on the altar and worshipped (75.24cd-26ab). After worship of Śiva in the central vase and of Manonmanī in the *Vardhanī,* there is worship of the Vidyeśa-s in the eight surrounding vases; then the three Vedas are recited (75.26cd-27).

- Fire ritual (75.28-32ab)

The worship of Śivāgni is to be performed with several ingredients (list given) and mantra-s (from that of Sadya to that of Śiras); oblation of *khadira*, *bilva*, *aśvattha*, and *palāśa* twigs are to be performed to the main directions beginning from the east; similarly *vaṭa*, *plakṣa*, *udumbara*, and *arka* twigs are offered at the intermediate directions from the south-east; otherwise all the oblations may be performed with *udumbara* twigs only (75.28-31ab). For each ingredient there is to be a touched oblation, all ingredients being offered with Havyavāha as the mantra... (75.31cd-32ab)

- Rites performed on the following day (75.32cd-41)

After the night is spent awake, the priest takes a bath at daybreak, worships the arches, pots and vases according to the rule previously given; having worshipped the Fire with perfumes, etc., and having made the oblations with the *Cittādi* mantra,[323] he performs the plenary oblation with the *Yadasyeti* mantra (75.32cd-34ab).

Then the provisional representation (*bālabimba*) is taken in a great procession with pomp and music and on reaching the sanctum of the provisional temple an auspicious day is announced; at the auspicious time the provisional manifestation (*bālamūrti*) is installed and it is fixed in the pedestal with eight-ingredient or three-ingredient mortar (75.34cd-37ab).

Then Śiva's vase is brought, carried in procession around the temple, and put on a sacrificial area in front of the provisional representation (*bālabimba*); after the imposition of mantras according to the rule of mobile (images) (*calamārga*), Śiva is taken from the vase and placed in the middle of the (provisional) Liṅga (75.37cd-39ab).

---

[323] First mantra of Jayādi.

Śiva is then bathed with the water of the vase, offered with rice cooked in milk (*pāyasānna*), sprinkled with (the water of) all vases, given food and holy waters; *balis* are offered up to the (main) altar or up to the bull; incense, a lamp and then betel are offered (75.39cd-41).

- Consecration of the provisional representation, (75.42-43)

Having pleased Parameśvara with dance, songs, etc. and having bowed before Him, the consecration is performed when the base (*dhāratala*) (of the provisional temple), or the entablature is put in place (*uttara*), or when it is fully built (75.42-43ab). Thus is the installation of the provisional Liṅga; hear about that of the Goddess (75.43cd).

Installation of a provisional image of the Goddess (75.44-55)

The full ritual as prescribed for the God is to be performed for the Goddess; mantra-s are different but rites are the same (75.44). The provisional temple of the Goddess is to be in front of the Goddess's temple, or else to the south, north, north-east, or the west of it; however, a provisional representation of the Goddess may be installed in the provisional temple of the God (75.45-46ab).

(If the Goddess is in the provisional temple of the God) She is worshipped (*pūjya)* at the end of Śiva's worship but without the distribution of *bali*s and similar rites; if She is installed in a separate shrine, She is worshipped according to the way prescribed for the God, but with the Goddess's mantra (75.46cd-47).

The consecration is performed when the base of the Goddess temple (*koṣṭhādhāra*) is completed, or once the entablature has been put in place, or at the end of the installation of crowning bricks (*mūrdheṣṭakā*) (75.48).

However, there is a slight specificity if the provisional image of the Goddess is to be installed in the provisional temple of the God; once the God's [provisional] temple has been completed, the God, is installed there; once Śiva has been consecrated, their marriage is performed (75.49-50): that is to say that the consecration of the God precedes the installation of the Goddess; (after the consecration) Gaurī is taken from Śiva's temple and (brought) to the provisional temple (75.51). (Devī's image) is placed as explained before in a pavilion in front of the god or to the north-east, south-west, north-west, north, or south (75.52). In front of the Goddess, a sacrificial area is prepared and (there) Śivāgni is brought according to the rule; the Goddess is invoked in it and then one hundred oblations are performed with the *mūlamantra*, and one hundred oblations

of twigs and clarified butter with the Aghora mantra; at the end of the oblations the goddess is installed and worshipped as explained before (75.53-54).

When the temple of the Goddess has been completed, one must perform the consecration and then, after worship according to the rule, perform the marriage (75.55).

Chapter 76: Rule for the worship of the deities of the five lineages (*Pañcagocaramūrtisthāpana/arcanavidhiḥ*, 48 verses)[324]

Fruit of the ceremony (76.1-3)

The worship of the five deities brings long life, satisfaction, happiness and glory. Besides, the worship of Sadeśa is to be performed when liberation is desired, that of Viṣṇu for riches, that of Durgā for victory, that of Gaṇeśa-Vighneśa for getting a son and that of Skanda when desiring beauty[325] (76.1-3ab). The chief of these five images is that of Maheśvara (76.3cd).

Two kinds of worship (76.4-8ab)

There are two modes: independent (*svatantra*) or dependent (*paratantra*). When the five gods are installed in various kinds of settlements (list given) or on a mountain top, near a river, in a forest, or at a crossroads it brings happiness to all creatures; (in the same way) when the five gods are installed in an abode where old images (*paurāṇyāyatana)* are kept, going around it gives the desired fruits;[326] the independent mode has been explained; the dependent mode is performed

---

[324] Ca (151-154), Jha (105-109). Manuscripts A (p.416) and Ī (p.334) provide verses 1-2ab only, followed by a kind of compilation mixing several topics dealt with in verses and prose with extracts of various āgamic texts; see details at the end of the summary of this chapter. This chapter deals with installation and/or worship (see first verse and colophons) of the five *gocaramūrtis* (Śiva, Viṣṇu, Durgā, Gaṇeśa and Skanda), without any clear mention about the five lineages. About those deities see *Raurava* (KP 49 and *Raurava* transl. Vol.2 p. 333) and about the five lineages see *Dīptāgama* (vol. II chapter 22) where no mention is made of the five deities! For a possible connection of this chapter with the Tirupparankundram cave temple, *see Introduction* (§§ II.1.2 and II.3.1.1) and below (footnotes ad v. 31ab). A very similar chapter is found in several manuscripts of the *Aṃśumadāgama* (see above Introduction § I.4.3)

[325] According to the *Aṃśumad* version (*śāntikam* in lieu of *kāntidam*) worship of Skanda seems to bring appeasement.

[326] *Paurāṇyāyatane* is our emendation based upon *Aṃśumad*, the readings of *Sūkṣmāgama* being meaningless (see footnotes of Sanskrit text); see below v.29cd and above Introduction § II.1.3.5.

in the house[327] (76.4-7). For Viṣṇu the worship is performed in a different way in the case of the dependent mode[328] (76.8ab).

Worship of the five deities (76.8cd-18)

Maheśa faces east and in front of him is His (mobile) image for the bath; Mahāviṣṇu faces west; to his right stands Mārkaṇḍeya[329] and to his left the Goddess Bhū (*bhūśakti*) with joined hands, while in front of Him is the image for the bath; (His) eight attendant deities as well as the gods of the door are to be worshipped according to the treatise (76.8cd-10). Both Maheśa and Mahāviṣṇu are to be worshipped by an Ādiśaiva (76. 11ab).

Then the worship of Durgā who faces north is performed; She is accompanied by the two sons of Śiva who are on Her right and left; if (Her) image is a painted one, there is (another one) for the bath in front of it; the Goddess stands on the head of the buffalo-*asura* or she is seated on the lion; the worship is to be performed as instructed in the corresponding treatise (76.11cd-13).

On the right of Durgā is installed a manifestation of Skanda; it is His Marriage manifestation[330] which is to be installed according to the rule: the Goddess (that is, Devasenā) remains beside Him with both hands joined, (the god) stands on the cock as pedestal while on the left of the Goddess is placed Brahmā; to the right side of Skanda is Nārada, and all around are all gods as well as Siddhas, Vidyārthas (meaning probably Vidhyādhāras), and Kinnaras; the worship should comprise all the acts of reverence (76.14-17ab).

On the left of the Durgā shrine, Gaṇādhīśa is to be installed: He is surrounded by all deities and honoured by Sages and Gandharvas; He is worshipped according to the rule already given for (his) worship (76.17cd-18).

---

327 According to the *Aṃśumad* version (*guhārcanam* in lieu of *gṛhārcanam*), this worship in performed in a cave (which may be a reference to Tiruppankundram temple cave, see Introduction).

328 No other reference is made to any difference regarding Viṣṇu worship.

329 *Mārkaṇḍeyasthitaḥ*: our emendation is based upon the *Aṃśumad* version (see Sanskrit text footnote); another possibility would be to read "*mataṅgaḥ saṃsthitaḥ*" which would tally with the presence of an image of Mataṅga Ṛsi in the shrine of Viṣṇu in the Tirupparankundram cave temple: for references see above Introduction § II.1.2 and the ground plan of the Tirupparankundram cave temple reproduced there.

330 About such an image found in Tirupparankundram, see L'Hernault *o.c.* p. 134.

Worship of Sadeśa and Viṣṇu (76.19-23ab)

Sadeśa (= Sadāśiva) is always the main one (76.19ab). In front of (the) god is built a pavilion[331] (with) all the deities, starting with the images of (those who are) at the door (*dvāraberādi*) (76.19cd). The installation of an image (of Śiva) may be "alone" (*kevala*) or "accompanied" (*sahaja*); when it is "alone" there are three statues and there are five when it is "accompanied" (76.20).

Sadāśiva is to be worshipped with his five circles while for Viṣṇu it is (only) with (his) central circle (*garbhāvaraṇa*), which comprises Acyuta, Anantamūrti, Cakrapāṇi, Janardana, Puruṣa, Puruṣṭut, Govinda, and Vittanāyaka; worship (of Sadāśiva) follows the treatises and is to be done by an Ādiśaiva (76.21-23ab).

Worship of Durgā and others

Durgā is worshipped with one circle only (76.23cd): [332][it comprises the deities of the eight powers starting with *aṇimā* (list given). Then there is a worship of Vigneśa; He is surrounded by only one circle of attendant deities: Sumukha, Ekadanta, Kapila, Gajakarṇaka, Lambodara, Vikaṭa, Vighnarāja, and Gaṇādhipa. Then Skanda is worshipped with his eight attendant deities:] Ṣaṇmukha, Śaktipāṇi, Kārtikeya, Guha, Skanda, Mayūravāha, Senānī, and Viśākha (which are) at their place in the outer enclosure (*mahāmaryāditatsthāna*), while Lakṣmī and the Mothers are on the side (76.24-28ab).

Bhūteśī is worshipped in the north/left part of a pavilion; She is surrounded by all (other) gods; (in the same way); the independent "shrine for the Goddess" (*kāmakoṣṭha*) is to be on the western side of the abode to keep old images (*paurāṇyāyatana*) (of the five deities) when it exists (76.28cd-30ab).[333]

Bali offerings (76.30cd-32)

Outside the first circle (or "enclosure", *āvaraṇa*), on both sides (of the door) are the (two) Dvārabhūtas; *bali* offerings for them is performed with the name of Aṇḍābharaṇa, which *bali* is made of four

---

331 *Maṇḍapaṃ* is perhaps to be read as *maṇḍalaṃ*: "In front of the god is made a diagram where are all the deities …".

332 The part between square brackets (=vv. 24-26) is missing in *Sūkṣmāgama* manuscripts and we have supplied it from the *Aṃśumat*: it comprises the end of Durgā features, all those regarding Vighneśa, and the beginning of those of Skanda (see text). The *animādi* series is designated as the first circle of Durgā in the *Ajitāgama* (53.46).

333 *Paurāṇyāyatana*: see Introduction § II.1.3.5.

prasthas of rice as well as flour *modakas* (76.30cd-31).[334] To the right of the Bhūta(s) is (Śiva) Jvaradeveśvara; Jyeṣṭhā is honoured outside on the left of the gallery (*mālikā*) (76.32).

Rule for Śiva's worship (76.33-34c)

Thus is to be worshipped Sadāśiva who is the main god; worship and offerings of *bali* are to be performed according to what has been told in the chapter about Śiva worship; for the daily festival, etc., all temple festivals and other rites, Śiva is to be the first (76.33-34c).

Festivals (76.34d-36ab).

There is a difference for the festivals: everyday (during the daily festival), images of Maheśa, Viṣṇu, Skanda, Vināyaka and Durgā are to be taken in procession, the rule of the Śiva festival being followed for the procession of other deities.

Difference when four other deities are placed around Śiva's temple (76.36cd-39)

There is some difference when other deities are installed around (Śiva's) temple: Skanda is to the east, Gaṇeśa to the south, Mādhava to the west, and Durgā to the north, while the peacock, the mouse, Garuḍa and the deer are in the corners starting from the south-east, and the bull is in front of Śiva, (where) is installed the main flag-mast; in front of the latter in the centre is the fifth flag – that for Vṛṣa – while the others are at the (four) directions.

Arrangement when chapels are joined (76.40-41ab)

When the shrines are joined together, there is some difference; the *mukhamaṇḍapa* is where there is no building (*vi-śāla*!): all around (are the shrines) in a gallery and in the middle (is Śiva's temple itself).

***Bali* offerings (76.41cd-48)**

The *bali* procession goes all around from the bull to the offering altar: *bali-s* are given to the bull, the Sun and the Mātṛkās, Gaṇeśa

---

[334] See above the 21st chapter (Vol. II p. 119-121) which deals with a deity named 'Aṇḍa' and especially verse 5 where the expression *aṇḍābharaṇadaivatam* is found; according to that chapter, *modakas* (mentioned here as part of *bali*-offerings to Aṇḍābharaṇa) are to be offered to Aṇḍa (see 21.9sqq). For an image of "Aṇḍābharaṇa" see the description of the Tirupparankundram cave temple by P.Z. Pattabiramin, who defines this deity as "one of the main *gaṇas* of Śiva" (p. 55 and pl. CLII/2 in P.Z. Pattabiramin, *Sanctuaires rupestres du Sud de l'Inde*, Vol. II *Tamilnad et Kerala*, Pondichéry 1975 [PIFI 42-2]).

(Hastivaktra!), Skanda, Jyeṣṭhā, Durgā,[335] and Kṣetrapāla (76.41cd-42). *Balis* are to be given to the attendant deities (everywhere) by going to the right and to the left; once that is done in the first circle, it is to be performed in the second one; the Lokapālas, starting with Indra, are to be placed around the temple; the offering altar is to be installed in front of the flag-mast (76.43-44). Outside the door (of the enclosure) *balis* are offered to Nandin and Kāla; the difference being that at the outside door *balis* are given to the Dvārabhuta-s (76.45).

Thus *bali-s* are given in procession starting with the bull and going up to the altar; the procession ends with the offering to the altar; then a second tour goes (outside) the offering altar and a third one is with music, dance, etc. (76.46-47). Otherwise, all the acts of reverence are to follow the rule given for Śiva worship (76.48ab). He who acts like this gets a felicitous destiny (76.48cd).

Compilation given by A and Ī manuscripts after v. 2ab of the present 76th chapter[336]

The following items are found in succession:

1/ image and mantra of Pāpabhakṣaṇa [*alias* Kālabhairava] (A, p. 415; Ī, p. 334-335)

2/ a passage (in verses and prose) about offering of food ending with quotations from respectively *Sarvajñānottara* and *Dvādaśaśatikā* (?); (A, p. 416; Ī, p. 335-336).

3/ A long passage in verses (about 55 v.) dealing with the *Vyomavyāpin* mantra (Ī, p. 336-341).

4/ Another long passage in verses (about 20 v) dealing with atonements and the like (Ī: p. 341-344).

5/ Quotation from the *Śrīparameśvara* [*Mataṅga*] about quantities (in *bhāra-s*) of ? to be used at various times of the day (Ī: p. 344).

6/ Quotations from the *Dīpta* (not found) and the *Bhīmasaṃhitā* about rite schedules and social categories (Ī, p. 344).

---

335 *Durgāṇāṃ*: our emendation is based upon the fact that we have probably a list of eight Śiva's main Attendants (starting with the bull); the reading '*marīṇām*' given by both our manuscripts may be a corruption of some Tamil name of the Goddess.

336 In A, that text ends abruptly in the midst of the quotation from the *Dvādaśaśatikā* (see below § 2), which interruption corresponds with a change of palm leaf; it is followed by the chapter 77 (*maṭhapratiṣṭhā*) of which the beginning is missing (as in all manuscripts)

7/ Quotation from the *Suprabheda* about offering of cloth at various times of the day (Ī, p. 344).

8/ Quotation from the *Sūkṣma* chap. 1, vv. 38cd-39 (Ī, p. 345).

9/ Quotations from the *Vātula* and the *Yogaja* about flowers to be offered at various times of the day (Ī, p. 345)

10/ Quotations from the *Kāmika*, *Svāyambhuva*, *Bhīmasaṃhitā*, and "another work" (*granthāntara*); they deal with *upacāra*-s to be performed in the night or at other times of the day (Ī, p.346-348).

Chapter 77: Rule for the installation of a *maṭha* (*Maṭhapratiṣṭhāvidhiḥ*, 28 verses)[337]

Rites in the pavilion (77. 1-5)

[In a pavilion the priest prepares a sacrificial area where] he scatters puffed rice, flowers, and *darbha*; he draws a lotus in the middle and places there nine vases fully prepared, Śiva being worshipped in the central one (77.1-3ab). The worship is performed as before with perfume, etc.; then the Vidyeśa-s are honoured (in the surrounding vases), one after the other with offerings of flowers, incense, food, etc. (77.3cd-4); then the vases of the arches and of the doors are worshipped and lastly cloths and ornaments are offered to the Master, *sādhakas* and others (77.5).

Entering the maṭha and placing fruits in it (77.6-9ab)

Then the priest enters the *maṭha* and in the northern part of it places various fruits and spices (list given), which he has already washed with water; this is for the increase of power (*aiśvarya*) of all and for the long life (*saṃtati*) of the *maṭha* (77.6-9ab).

Preparation ceremony (77.9cd-15a)

Then there are recitation of the four Vedas at the four directions and muttering of Aghorāstra and Kṣurikāstra respectively to the south and to the north (77.9cd-10ab). Amidst dance and songs, the priest performs the fire ritual after having prepared a fire pit; he brings Śiva and his circles in the fire, makes offerings of food, incense etc, then oblations of ghee with *mūlamantra* and successive oblations of eleven ingredients

[337] The chapter is found in manuscript A only and its beginning is missing (see A 416-419). A similar but more complete presentation of *Maṭhapratiṣṭhā* is found in *Raurava* Kp. Chapt. 60 (N.R. Bhatt ed. vol. III, p. 166-169 and B. Dagens & M.-L. Barazer-Billoret French translation Vol.2 p.427-429). For the definition of *maṭha* which is a house for ascetics and/or a school see above Introduction § II.1.3.4 and II.4.4.4b.

(list given)[338] with the eleven mantras (that is to say Brahmamantras and Aṅgamantras), 100, 50 or 25 times each; this is followed by an oblation with Vyāhṛti and a plenary oblation (77.10cd-15). Thus is done in the evening (77.15a).

Rites of the next day

- Decorating the* maṭha, *etc. (77.15b-19)

The next morning, after his bath and the daily worship, the priest enters the *maṭha* building, which is adorned with *darbha* garlands hanging from cornice (*prastara*), with double garments placed all around, flags at the directions and the canopies from above (77.15b-17ab). Then he (cleans and) sprinkles the building with five earths, herbal extracts and *pañca-gavya*; inside (?) he anoints the plinth, dado, and (superior) band (of the base, as well as) pillars and cornice with perfumed paste: on those five places he worships the five *kalā*-s from Nivṛtti (to Śāntyatītā),[339] while on the door he worships the door deities (77.17cd-19).

- Worship, procession and consecration with vases (77.20-25)

Then he worships as before, makes an atonement oblation and unites into the vase Śiva and His circles who are in the fire; he dismisses the fire and the gods invoked in the twigs and in the spreading (77.20-21ab).

The patron (*kartṛ*) then enters the (?) building (*śālā*)[340] at the auspicious moment. He makes a gift according to his means (77.21cd-22ab). Then [bearing] the main vase on his head and together with his family, he goes around the *maṭha* amidst music and auspicious sounds; then, putting the vase at its place he bows there (77.22cd-23). Then the Master unites the God and the vase at the centre of the altar, makes a consecration with the vase; then he does the same with the water of (the other) vases, each at its place; finally he offers food and other acts of reverence for the increase of all requisites and for (getting) omniscience as fruit (77.24-25).

---

338 While it is expressly said that there are *eleven* ingredients, the list as given in the text comprises only *ten* of them and the text is probably corrupt.

339 According to the *Rauravāgama* (Kp. 60.7) the list of places where *kalā*-s are to be imposed is a little different (plinth, base of pillars, pillars, cornice, and roof) and it is not told that they are "inside" (*antar*) the building.

340 This *śālā* probably is not the *maṭha* itself but a sacrificial pavilion such as the *agnyāgāra*, which is mentioned in the corresponding chapter of the *Rauravāgama* (see *Raurava* KP 60.9).

- *Entering the* maṭha, *worship of the Master and honoraria (77.26-28ab).*

The patron enters the *maṭha* and touches the fruits and ingredients; facing north he meditates on Parameśvara, then sits near the Master and honours (him) with devotion; bowing to him he gives him a good honorarium and then gives the fees to the *sādhaka,* the priest and the devotees.

- *Naming the* maṭha (77.28cd-ef)

The *maṭha* is given a name marked by that of the patron. Whoever acts thus gets a felicitous destiny.

Chapter 78: Rule for the installation of a tank (*taṭākapratiṣṭhāvidhiḥ,* 35 verses)[341]

Characteristics of the tank and of its place (78.1-5ab)

A tank (*taṭāka*), a pond (*vāpī*), or a lotus-pond (*puṣkariṇī*) (are the three kinds of water-place); the best is to install a tank in front of the temple (*ālaya*), or in a pleasing place to the north-east, north, south, south-east, or south-west of it; if one is not able to do so, just a pond will please Śiva;[342] or a tank may be dug in a pleasant flower garden (78.1-4ab). The place is to be made strong by a lining of good stones or bricks[343] and is to be provided with steps according to one's financial means (78.4cd-5ab).

Fruits of the installation (78.5cd-6).

He who acts thus gets his desires fulfilled; he obtains increase in his riches and crops, as well as good health, increase of progeny, enjoyment, liberation, and happiness.

Pavilion and altar (78.7-9).

Once the tank has been cleansed, it is to be filled with water; a sacrificial pavilion is built on its bank – to the south, east, north, (or) north-east – with fire pit and altar; once the pavilion has been decorated, the growing of sprouts is performed five or three days earlier, and then the preparatory rites are performed; afterwards worship is performed and then the *vāstuśānti* and the cicumambulation with the fire (78.7-9).

---

[341] A (419-422) invocation to Prabhañjana:1b, 4b, and 29d).

[342] Literally 'will please Me".

[343] *Suśailādyeṣṭakābhir*: our emendation for *suśailādyabhiṣekāyām*, which is the reading of the only manuscript.

Drawing a diagram and placing the vases (78.10-12)

Once the altar has been sprinkled with *pañcagavya*, it is then purified; (a sacrificial area) is prepared with eight *droṇa* of paddy in the middle of the altar; in its centre a lotus is drawn and nine vases are placed on it; they are duly decorated and then worshipped with flowers and perfumes (78.10-12)

Invitation of gods in vases and their installation (78.13-18)

Varuṇa is visualised in the middle vase and is invoked there with His mantra (78.13). Then the eight Śakti-s (Gaṅgā, Yamunā, Narmadā, Sarasvatī, Sindhu, Godāvarī, Kāverī, Tāmraparṇī) are worshipped in vases that are dressed with nice cloths and their corresponding amulets *(dravya)* – conch, *Vāsuki* (snake), lotus, crab, tortoise, crocodile, blue lotus[344] – made in gold, are put in the eight vases starting from the eastern one, and worshipped with the name (of the corresponding *śakti*) as the mantra (78.14-17ab). The goddesses are worshipped with incense and lamps,[345] along with the offering of food and betel. Then comes the worship of the pavilion from the door to the *guru*-s (78.17cd-18).

Fire ritual (78.19-26c)

Once the installation [of the vases] has been made according to rule, Śivāgni is to be kindled: A fire-pit – either lotus-shaped or square – is constructed to the west and the fire ritual, from the kindling to the wedding, is performed as prescribed (78.19-20ab). The god is worshipped in the fire and then oblations are performed with nine kinds of twigs (*palāśa, vaṭa, śuklārka, aśvattha, udumbara, plakṣa, khadira, bilva, śamī*) one after the other; first, *palāśa* is offered with the mantra of Varuṇa; then oblation is offered to each of the eight rivers with their respective names (78.20cd-22). After oblations with clarified butter, *caru*, honey and milk, nine kinds of grains (*śāli, godhūma, māṣa, tila, siddhārtha, āḍhaka* ("pulse"), *niṣpāva, yava, mudga*) are offered in the fire pit starting from the central one and going up to the north-eastern one; for each ingredient there are 200, 100, 50 or 25 oblations; at the end there is a plenary oblation and a *bali* distribution; all this is done in the evening (78.23-26c).

---

[344] The list of amulets (*dravya*) given here misses one element (for there are only seven of them for eight Śaktis) and is different from the one given in chapter 80 (Installation of a well) vv.6-9 (see below summary of 80th chapter).

[345] *Saṃpūjya... viśeṣataḥ*: see above Introduction § II.3.1.2

Morning worship in the pavilion (78.26d-29ab)

In the morning, after his bath, (the priest) enters the sacrificial pavilion and, after worshipping as before, performs the optional oblations (*jayādi* and *abhyādhāna*) and atonement (oblation); after the plenary one, he unites the deity from the fire into the vase (78.26d-28ab). Then the ten gifts are offered, the priest is worshipped and gets the prescribed honorarium (78.28cd-29ab).

Rites at the tank (78.29cd-36)

At the auspicious time, vases are carried on the head in procession around the temple, and around the tank and (the bearers) place them facing the tank (78.29cd-30). The priest consecrates the tank with (the announcement of) an auspicious day and sprinkling of *pañcagavya*; after a special worship with incense and lamps,[346] he unites (the gods kept in the vases) with the water (of the tank), starting from the central vase and ending with that from the north-east (78.31-32) Food, incense and lamp and *balis* are offered to the eight Lokapālas around the tank (78.33).

The patron bathes in the (tank which is now a) *tīrtha*, together with his family; he distributes [a little of the water] to the people, and then performs a great gift (*bhūridāna*) according to his means; on the bank he feeds everybody in order to increase his merits; he who acts thus obtains all that he desires (78.34-36ab).

Chapter 79: Rule for the worship of a tree (*Vṛkṣapūjāvidhiḥ*, 9 verses)[347]

The worship of a tree brings increase of health, riches, fame, as well as of progeny and crops (79.1)

Tree-worship is of two kinds: common and special; when one worships [the sacrificial] trees, such as *aśvattha*, etc., it is (just) the common worship; when a tree that is growing in a temple (and) in which there is the presence of Śiva is worshipped, it is known as special worship, which is [going to be] explained (79.2-3).[348]

At the end of the morning juncture worship, one must purify (the place) in front of the holy tree with the *Bahurūpa* (mantra), smear (it) with the *Puruṣa* (mantra), proclaim an auspicious day and sprinkle all ingredients with the *Astra* (mantra) (79.4-5ab). Having prepared the

---

[346] See above 78.17-18 and footnote *ad loc.*

[347] A(423), Ca (182).

[348] On this "special worship" see above Introduction § II.3.1.2

Pādya water, etc., the priest worships Gaṇeśa and the door; he cleanses the tree[349] with Astramantra (*hetinā*), he establishes (mentally) the throne, (and on it) visualizes the main Manifestation as prescribed before (79.5cd-6ab). After meditating on the tree as Śiva (*śivamaya*), he bathes the tree, offers it a cloth, a garland and perfume, uttering the Śivamantra; he completes the worship with various offerings of rice, incense, a lamp, ashes, and betel, accompanied by hymns, etc., in order to please (the god). (79.6cd-8). This is to be done once, twice or thrice. He who performs this worship every day is revered in Śiva's world. (79.9)

Chapter 80: Rule for the installation of a well (*Kūpasthāpana-vidhiḥ*, 23 verses)[350]

The installation (of a well) is performed during the half-year after the summer solstice, in a bright half-month, on an auspicious day, at an auspicious moment (80.1-2ab.

The preparatory ceremony begins the day before: the (sacrificial) pavilion is decorated and an auspicious day is announced; then a sacrificial area of paddy is prepared and on it are scattered parched rice and flowers (80.2ab-3).

Nine vases are cleansed with the *astra* mantra, fully equipped, and filled with water; five precious stones are put in the central vase, which is for Manonmanī (80.4-5); Gaṅgā is honoured in the eastern vase, where there is a tortoise,[351] there is a frog in the southeast one, where Yamunā is honoured, a snake (*sarpa*) in the southern one, where Narmadā is, a fish in the south-west one, where Sarasvatī is, a crab in the western one, where Sindhu is, a crocodile in the north-west one for Godāvarī; in the northern one there is a lotus flower and Kāverī is honoured, and a blue lotus (*utpala*) is in the north-east vase, where Tāmraparṇī is worshipped; each river is worshipped with Her own name as the mantra; the priest throws the five earths and the *pañcagavya* in the well (80.6-10).

Then the fire ritual is performed according to the prescribed rule: there are one hundred and eight oblations of twigs, ghee, rice, and

---

[349] *Vṛkṣaṃ prakṣālya* our emendation; readings of the manuscripts (*umādīṃ kṣālya* or *imāṃ prakṣālya*) seem to be meaningless.

[350] A (423-426), Ṛ (329-330), Ca (37-38), Pha (141-143).

[351] Each of the eight Rivers is represented by a small amulet (*dravya*) in the form of an animal in each vase (see also above chapter 78).

parched rice while (the Brahma-) mantras from Sadya to Vaktra uttered; at the end there is a plenary oblation and then another with the Vyāhṛti (80.11-12) After muttering the Varuṇa mantra, the *mūlamantra* is uttered one hundred times and the mantra "Āpo vā..." one hundred and eight times, followed by the plenary oblation, offerings of food (etc.), and worship; all this is done in the evening (80.13-14c).

The next day, the priest takes his morning bath, makes himself Śiva, worships the vase and the fire; then he performs the three optional oblations one after the other, dismisses the Fire and unites (the god in it) with that of the vase and he offers food, incense, lamps, etc. with devotion (80.14d-16).

The vases are then lifted and taken to the place of the well in a procession with great pomp all around the temple; an auspicious day is announced, water from the vases is sprinkled in the middle of the well while the mantra "Śuddhair utthe..." is recited and there is worship with the Astramantra (80.17-18). After uniting the [*mūrti*] from the (central) vase[352] onto the well the priest bathes (the well) with the water from that vase reciting the "Āpo vā..."mantra (80.19). Then he bathes [the well] with the water from all the vases, beginning with that of Gaṅgā, uttering the name (of the goddess) each time, and worships with perfume, flower, incense, a lamp, etc.; then he throws in the well the eight amulets (*dravya*), starting with the tortoise, and sprinkles jaggery mixed with clarified butter around the well (80.19-21). *Balis* are offered (to the arms) from *vajra* to *padma* (i.e. the Lokapālas), while the name of each is uttered;[353] water from the well is offered to all devotees (80.22). Then the priest is honoured with cloths, gold, and rings; he who acts like this gets a felicitous destiny (80.23).

Chapter 81: Rule detailing the characteristics of a Nāga (*Nāgalakṣaṇavidhiḥ*, 13 verses)[354]

Material and size (81.1-4ab)

The image of a serpent is made in gold, silver, copper, stone, bricks, wood, or with the ten kinds of earth; its height is from 1 to 24 cubits with increments of 8 digits; an auspicious size according to *āyādi*

---

[352] We are not sure whether this *mūrti* is Manonmaṇī or Varuṇa!

[353] That is to say to the ten Lokapālas, each of them being identified by his own weapon (from *vajra* to *padma*).

[354] A (426-427), Ī (149: vv. 1-8a), Ṛ (330-332), Ca (36-37), Ja (311-312).

formulas is to be chosen; the value of the proportional digit of this image is one hundredth part of its total height (81.1-4ab).

Proportions and description (81.4-13)

The face is 4 digits high and 11 digits wide, the hood is 12 digits high and 5 digits wide (81.4-5ab). The interval between the nostrils is a quarter of a digit, while the nostrils are 1 digit wide and high (81.5cd-6a). The *dṛṣtimaṇḍala* is 1 digit wide, while the iris (*kṛṣṇamaṇḍala*) in the middle is one eighth of a digit and the light circle (*jyotirmaṇḍala*), half of that;[355] "on each side, (the white part)" is 2 digits high and 1 digit wide; the eyelashes (*pakṣman*) are 5 digits long (81.6b-7). The ears which are 2 (*pakṣa*) digits high and 4 digits wide, are like lion's ears; there are four fangs which are one digit long, and their extremity (*dantādi*) is half a digit: they are like the lion's fangs (81.8-9).[356]

The headdress donned by the Nāga is made with matted hairs (*karaṇḍa*) or with a coloured cloth and it is in the middle of the hood, the side-hoods being half the width (as the central one); there are seven, five, or three hoods (81.10-11ab). (The body) is sixteen digits round but only one digit at the tip of the tail; it stands on a *padmapīṭha* and is three or five times coiled (81.11cd-12ab). The middle line of the nostrils goes straight to the tip of the tail (81.12cd). There is no fault when there are one, two or three digits more or less, since (the number of) digits is to make the whole image beautiful and suitable according to the circumstances[357] (81.13).

The chapter ends by announcing that the next one will deal with the "installation of the Nāga" (according to A and Ṛ manuscripts), or with "the dimensions of the pavilion" (Ca, Ja manuscripts).

Chapter 82: Rule for the installation of Nāga (*Nāgapratiṣṭhāvidhiḥ*, 39 verses)[358]

Fruits of the installation (82.1-2)

The installation of a Nāga brings riches, glory, long life, and progeny; it brings a good son to a woman who is barren (*janmavandhyā*),

---

[355] The wrong sequence *dṛṣṭi°*, *kṛṣṇa°* and *jyotir-maṇḍala* is found in all Mss. (it would be better to have *kṛṣṇa°*, *dṛṣṭi°* and *jyotir°*, see *Raurava* transl. t.I p. 194).

[356] About the ears of Nāgas see for instance *Rauravāgama* KP.38 v. 8.

[357] Or else, if one follows the reading of manuscript A, "since all is to be made beautiful and strong (*śobhābalasamopeta*) according to the circumstances".

[358] A (427-431), Ṛ (332-335).

or who has borne only one child (*kākavandhyā*), or who has given birth to a dead child (*mṛtavandhyā*), as well as to one who has borne no male child (*puruṣavandhyā*).

Making the image(s) (82.3-4)

One must fetch a nice stone according to specific rules (82.3ab). The image may be of two interwoven (*bhinnabhinna*) snakes or of only one snake with five hoods; there may or may not be a Liṅga (?)[359] or the *Nāga* may be single-hooded (82.3cd-4ab). It is to be made with the specific dimensions given in the treatise that are auspicious according to *āyādi* rules (82.4cd).

Place of installation (82.5-9ab)

The installation of a Nāga in a temple, in a monastery, on a mountain, on the bank of a water-place, in a garden (*nandana*), at the base of a banyan tree (*aśvatthamūle*) or near a holy tree (*caityavṛkṣa*) fulfils desires (*iṣṭasiddhikara*) (82.5-6ab). Installed in the enclosure of a Śiva temple, it brings various fruits according to the directions (list given) (82.6cd-9ab).

Time of installation (82.9cd-11)

The installation ceremony is to start during the "gods' day", that is to say the six months beginning with that of Puṣya; in that half of the year the ceremony is to be done, taking into account the half of the month, the asterism, the lunar day, the week-day, the *aṃśa*, the zodiacal sign, and the instant (82.9cd-10). It will last five or three days or just a day as convenient; installation is to be on that solar day when the lunar day, the asterism and the conjunction (are auspicious) (82.11).

Making the pavilion, etc. (82.12-16ab)

A square pavilion is to be built in the Śiva temple or elsewhere; it is 10, 9 or 8 cubits (wide), comprises sixteen pillars and has four doors; in the centre is an altar as wide as one third of the pavilion and one cubit high; it is decorated and in the west it has a fire pit of the shape of a lotus or a *yoni* (82.12-14). Once the craftsman has been dismissed, Brahmins are fed; then the ground is besmeared with cow-dung and the *vāstuhoma* is performed; it is followed by the sowing of seeds (for shoot-growing) in the evening (82.15-16a).

Installation ceremony (82.16cd-38ab)

The patron, with his senses under control, take his morning bath, performs the daily rites, and fasts; he chooses the priest and then the

[359] There is generally a small Liṅga figured between the two interwoven Nāgas.

ceremony starts (82.16cd-17). The priest duly announces the worship, preceded by a *prāṇāyāma*, performs the opening of the eyes [of the Nāga] and places the image there (in the pavilion); (as regards the opening of the eyes) he does it wearing a "finger nail" in gold and then performs the *tarpaṇa* holding a gold *dūrvā* grass in his hand, with ghee and honey, and reciting the Astramantra; finally he utters the Netramantra; all that is done on a clear day under a double-eyed (asterism)[360] (82.18-20ab).

Then there is the purification of the image followed by a procession around the village, the sojourn in water and the tying of a protective thread (82.20cd-21ab). Then the *nidrākumbha* ("vase of sleep") and a couch are arranged; a sacrificial area is prepared upon the altar, a lotus is drawn in its centre and ten fully prepared vases are placed there (82.21cd-23). The image endowed with jewels and dressed with *darbha* and cloths is then installed (on the couch)[361] according to the ritual of Invocation (82. 24). In the middle (vase), Nāgarāja is worshipped with the *bīja* of Nāga; the Nāgakanyā is invoked and worshipped in the Vardhanī on the left, while the eight (king serpents) such as Ananta (etc.) are worshipped from east to north-east; then worship is performed with perfume, rice, flowers, and food-offerings (82.25-26).

Then the priest goes to the fire pit and performs the fire ritual; he makes oblations with several ingredients (list given) and each time with the Brahmamantras, Aṅgamantras and the Mūlamantra of the Nāga; he does this for one thousand down to twenty-five times; then, after an atonement oblation, it is the plenary oblation; lastly he lifts the image from the couch and performs *touched oblations* (82.27-31). He installs the image at its place and makes the impositions one after the other; he transfers the manifestation of the god which was in the fire to the vase (82.32).

Then the priest is honoured and gets his honorarium; once the gift for the procession (*yātrādāna*) has been offered, the ten (great) gifts are offered[362]; then the vase is lifted from the altar and put in front of the image; the *bīja* is taken from the vase and placed on the serpent's image; the *vardhanī* is placed to the left of the vase and it is united in the

---

[360] *Netrayugmadine* : see the *Rauravāgama* (Transl.), vol. I p. 183 (fn.).
[361] See below v.82.31cd.
[362] For a list see for instance *ŚPM* 10.36

pedestal; the vases of Ananta (etc.) are placed all around starting with Ananta in the east (82.33-35).

Then (the image) gets a grand consecration (with waters from the vases), and is ornamented with cloths, perfumes, flowers, garlands, and all the ornaments; there are offerings of food, betel, incense, lamps, and all the acts of reverence are presented; then Brahmins are fed and honoraria are given (82.36-38ab).

Fruit of the ceremony (82.38cd-39)

One who performs such an installation will get all desired things as well as long life, progeny, and increase of power (etc.) by the grace of Nāgendra; having obtained happiness here, he will attain heaven.

Chapter 83. Rule for the 'halo of light' (*Prabhāmaṇḍalavidhiḥ*, 22 verses)[363]

Here are dealt with the characteristics of a halo of light intended for images and which is made of gold, silver, or brass (83.1).

The three kinds of halo (83.2-3).

Three kinds of halo must be used in order to beautify an image: they are the fire halo (*vahnimaṇḍala*), the sun halo (*bhānumaṇḍala*), and the moon halo (*candramaṇḍala*); (an image) may be endowed with one or two or all three.

The fire halo (83.4-12)

(To make a fire halo) first one draws a circle with a diameter equal to half the height of the image; (the circular part of the halo) should measure up to the knees (of the image) or to the middle of its legs; lions and *makara-s* are shown below (that act as supports for the halo itself) (83.4-5).

The width of the halo is a third, a fifth, a seventh, or a ninth (of its diameter) at its middle and the thickness is a fifth less at the lower extremities, with a regular (decrease from the middle) (83.6). (Its extremities) are to be set in *makara-s*' mouths; (they are) "in the form of the letter Ma" or rounded;[364] the *makara* is of thirteen digits as regards its length (83.7).

The width (of the halo) being divided in 11 equal parts, there are (from its lower part) a row of pearls (*muktādāma* lit. "garland") making two parts, then a fillet (*vetra*) for half a part, then (a row) of moon(-like

---

[363] A (433-436), Ṛ (338-341), Ca (21-22), Jha (111-114), and Pa (295-297).

[364] *makāraṃ vṛttameva vā*: that is to say that they are "scroll-like or just rounded"

elements) occupying 2 parts, a (second) fillet with half a part, a large fillet for 3 parts, and (again) a (small) fillet for half a part, (a row) of moon(-like elements) (*indu*) for 2 parts and a (small) fillet for half a part (83.8-10a). Above that (last fillet) are fire(-flames) of 5 digits high and 3 digits wide;[365] there are seven flames or five; the three flames which are on (each) side are to be made progressively smaller (83.10b-11).

Thus is the fire halo with all its elements; it is to be beautiful and strong; now the sun halo is described (83.12).

The sun halo (83.13-17ab)

The sun halo is made around the fire one, its breadth and height are according to the rule just given (83.13).[366] Its width being divided into 7 parts, there is (from the bottom) a fillet making one part, a (row of) flowers for 5 parts and (again) a fillet for 1 part; flowers are provided with eight petals with a pericarp making a fifth (of their diameter); precious stones are placed in their middle and they are all rounded (83.14-15).

There are 27 flowers and as many lotus-buds (*padma kuḍmala*); above (the flowers) are the lotus buds (*padmasya mukulākāra*);[367] thus is described the sun halo and now the moon halo is described (83.16-17ab).

The moon halo (83.17cd-21ab)

The moon halo is made around the sun halo, its breadth and height are as stated above (83.17cde-18ab).[368] It comprises two fillets and between them a (row of) flowers; flowers are made as before but with sixteen petals; above them are buds (*kumudakuḍmalākāra*); there are 27 flowers and lotus buds; a *rajjubandha* (cord-like motive?) is to be made between the flowers; thus the moon halo is to be made beautiful (83.18cd-21ab).

Specificity of fire halo and conclusion (83.21cd-22)

There is some difference regarding the fire halo: flowers (made of) precious stones may be placed in the middle of its large fillet (83.21cd-22ab).

Thus has been described the halo of light; now we shall deal with the topaz (*puṣparāga*) (83.22cd).

---

365 The unit used is now the digit (*aṅgula*) and it is not clear if its value is the same as that of the part (*aṃsa*) used just before.

366 However being outside the fire halo, the sun halo has to be bigger!

367 It is not clear if they are such buds as those mentioned just before or if the buds are to be set between the flowers but on the same row.

368 Same remark holds good as for the sun halo.

Chapter 84: Rule for the *bānaliṅga* (*Bāṇaliṅgavidhiḥ*, 34 verses)[369]

The two kinds of (bāṇa-) liṅgas and their variations (84.1-5).

There are 'fixed' (*sthāvara*) and 'mobile' (*jaṅgama*) Liṅga-s; fixed ones are installed in temple of Nāgara and (Drāviḍa, Vesara, and Mīśra) types (for) Brahmins, Kṣatriyas, Vaiśyas and Śūdras (respectively); 'mobile' Liṅgas are used in daily personal worship (84.1-3ab). In (a temple of) Nāgara type, there is to be a Nāgara type (Liṅga), in a Drāviḍa (temple) a Drāviḍa (Liṅga), in a Vesara (temple), a Vesara (Liṅga) and in a Miśra (temple) a Miśra (Liṅga); amongst them the Miśra type is to be made separately (*pṛthak*) (?)(84.3cd-4). A white Liṅga is for a Brahmin, red for a Kṣatriya, yellow for a Vaiśya and dark for a Śūdra (84.5).

(Bāṇa-) liṅga's general characteristics (84.6-7ab)

The (bāṇa-)liṅga is devoid of the rounded top and of lines; it is irregular at the base but not at the top; it is without a face,[370] and it is triangular or rounded (84.6-7ab).

(Bāṇa-)liṅga pedestal (84.7cd-14)

Its pedestal (*pīṭha*) has a height double that of its 'honoured part' and it comprises a cavity which goes down to its dado;[371] the width of the pedestal is in proportion to that of the Liṅga; it is circular, square, octagonal or hexagonal; such is the rule for fixed Liṅgas (84.7cd-9a).

As regards a mobile Liṅga, its pedestal is octagonal for a Brahmin, hexagonal for a Kṣatriya, square for a Vaiśya and round for a Śūdra, or else it may be round for all classes; the form of the cavity inside the pedestal is to conform to that of the Liṅga (84.9b-11ab). Since the Liṅga is devoid of lines its face (*mukha*) is not to be marked; the width of the pedestal is the same as the circumference of the Liṅga (84.11cd-12ab).

The mouth piece (*mukhabhāga*) (of the pedestal) is to be visualized as a cow's snout:[372] it is to be on the side (of the pedestal)

---

[369] A (433-436), Ṛ (338-341), (Jha 111-114).

[370] As the Liṅga has no lines, there is no marked face (in contrast with a regular Liṅga, whose face is marked by the lines).

[371] The cavity (*bila*) is that into which the Liṅga is to be set and it is to be on the upper surface of the pedestal); it goes inside the pedestal down the dado (*kaṇṭha*), which is the central moulding of the pedestal.

[372] *Mukha* here seems to designate the spout (commonly known as *nāla*) through which are drained out the liquids poured on the Liṅga.

which is lower (*nimna*) (or) on the side where there is a lamp (?)[373] (84.12cd-13). The assembly of the (Liṅga and the) pedestal is to follow the rules given in Śaiva scriptures; it is to be done for *svāyambhuvaliṅgas* and similar ones (84.12cd-14).[374] [375]

Alternative rules regarding bāṇaliṅgas[376] (84.15-20)

There is another way regarding *bāṇaliṅgas*: a "personal liṅga" (*iṣṭaliṅga*) is taken from a mountain, a forest, a river or a water place; its pedestal is made with a width equal to the Liṅga's circumference and a height that is the same as that of the Liṅga or, as told before, double (*karṇa*) (that of the honoured part) (84.15-17ab). The pedestal is to be cut in a female stone in accordance with the stone used for the Liṅga; its colour is white (etc.) for Brahmins, (etc.) (84.17cd-18ab). Worshipping such a personal Liṅga brings what is desired[377] and a *bāṇa(-liṅga)* is the same as a personal Liṅga, without any difference between them; thus there is no transgression in the worship of such a *(bāṇa-)liṅga* (84.18ab-19). Having worshipped (Liṅgas) made of metal[378] and then the *bānaliṅga*, one may afterwards worship a personal Liṅga (84.19-20).[379]

Pedestal for a Liṅga (taken from a) mountain (84.21-23)

After taking a 'Liṅga (from a) mountain' with proper characteristics and of a single colour, a pedestal consisting of three sections (?) is to be made according to its form and size by a craftsman; it may be of a single colour or painted (*ardhacitra*); otherwise it may be a five-mouldings pedestal (*pañcāṅga*) or lotus-like (84.21-23).

---

[373] *Dīpam* : the text is probably corrupt.

[374] This refers probably to rules about *aṣṭabandha* mortar (see for instance *Rauravāgama* Kp.61; the irregular liṅgas such as *svayambhu* or *bāna* ones do not follow all the rules regarding the regular liṅga (see for instance above about rounded top or lines) but they are however to be fixed in their pedestals like the regular ones (?)

[375] This is probably a specific rule for the *bāṇaliṅga* (rule applied elsewhere to Svayambhuliṅgas to be checked).

[376] The rule given now concerns mobile *bāṇaliṅgas* given as "*iṣṭaliṅgas*" by the guru to his disciple at the time of initiation (*dīkṣā*).

[377] There is a pun between the personal Liṅga (*iṣṭaliṅga*) and the desired fruit of its worship for the devotee (*iṣṭakāmya*).

[378] *Loheṣu* ou emendation for *lokeṣu* found in manuscripts.

[379] This passage seems to list the various types of mobile Liṅgas – those made in metal, the bāṇaliṅgas, and the Liṅga given by the guru – and to make their respective worship equivalent.

Difference between parārtha and ātmārtha liṅgas (84.24-26)

The *parārtha* Liṅga is made with all characteristics (i.e. rounded top and the lines) while the *ātmārtha* Liṅga is devoid of them; only devotion matters [here] which brings enjoyment and liberation; one should follow the instructions of his master: he may worship a *parārtha* or an *ātmārtha* Liṅga. The *ātmārtha* Liṅga is always to be used by persons of *pratiloma* and *anuloma* classes. The *parārtha* Liṅga is installed in a village, etc. while the *ātmārtha* Liṅga is installed in the house (of the devotee) (84.24-26).

More details about the pedestal for a Liṅga (coming from a) mountain (84.27-35)

The circumference of a Liṅga made of mountain-rock (*girisambandhiliṅga*) is to be divided into sixteen parts; the smallest height for its pedestal is 5 parts, the middle one 7 parts, and the superior one 8 parts (84.27-28ab). For each height of the Liṅga, there are nine heights for the pedestal, its width being two, three or four times (its) height (84.28cd-29ab).

For a stone (Liṅga) the pedestal is in stone or in wood or it may be made with bricks, but the cementing (of the Liṅga) to the pedestal is to be done (in any case); the temple is to be built in accordance with the dimensions of the pedestal and afterwards (the pedestal is to be installed) (84.29cd-31ab).

When the Liṅga is small, a small pedestal is to be installed and when the Liṅga is big it is a big pedestal; the installation is to take place where the Liṅga has been made (?)(84.31cd-32).

(The Liṅga) is not to be bigger than a cubit and never less than 12 digits (= half a cubit); and it is never to be bigger or smaller than such dimension; the (Liṅga) is to be made according to (the wish of) the patron and in accordance with the rule of a treatise: only one rule is to be followed and (when it is a renovation ?) the previous rule is to be kept; all is to be done at an auspicious time (84.34-35ab).[380]

---

[380] Here in manuscripts A and Ṛ follows immediately a part of chapter 67 (*mahāśāntividhiḥ*) without any colophon at the end of chapter 84.

Chapter 85: Rule for the installation of offering altars (*Balipīṭhapratiṣṭhāvidhiḥ*, 54 verses)[381]

This chapter deals with installation of offering altars placed around the temple.

Two kinds of offering altars (85.1-2)

There are two kinds of offering altars which are called "Bhadra" alias *mahāpīṭha* ("main offering altar") and "Kṣudra" alias *alpapīṭha* ("small altar", i.e. an altar for offerings made to an attendant deity); after an unclear quarter verse mentioning a Liṅga (85.2b), [382] it is told that the following description concerns the Kṣudra type.

Description of Kṣudra type (85.3-9)

-Proportions

The width of the Kṣudra type is 7/9, 5/9, or 3/9 of the height of the Liṅga's pedestal; and the height is a quarter of the width; in another way (the width of the altar) is 12, 8, or 6 *mānāṅgulas* (85.3-5ab).

-Mouldings:

The height of the Kṣudra altar being divided into 5 parts, there are from the bottom: a plinth making 1 part, a doucine (3 p.) and a topping lotus receptacle (1 p.); or else the top element making one part may look like a fully blossomed lotus (85.5cd-7ab).

- Peculiarities of altars for the Mātṛkās:

For the Mātṛkās there may be several separate (*ayukta*) altars or a shared (*sayukta*) one; if they are separate, each one is made as above; if it is a shared one (individual altars) rise from one (collective) altar:[383] the width of each of the seven altars is four or six digits, height and other characteristics are as before and the space between them is of one digit (85.7cd-9).

Rules for Bhadra type (85.10ab)

Rules for the Bhadra type "have been given in the chapter about Attendant deities".[384]

---

[381] A (439-442, colophon missing), Ī (149-154, vv.1-13c and colophon missing), Ṛ (343-348), Ja (312-318, colophon missing, followed by chapter 50) mention Prabhañjana (vv.1 and 20)

[382] This quarter verse may be a misplaced one or, else, it may deal with the proportion of (*mahā-*)*pītha* with regard to the liṅga.

[383] *Caikapīṭhajam* : literally "are born from only one altar".

[384] However, a list of the main and secondary elements of a *balipīṭha* of Bhadra type is given below (see vv.18-19). This being the case, the Jha manuscript (which does not contain the present chapter) is the only *Sūkṣmāgama* manuscript where a chapter

General rule for installation of offering altars (85.10cd-13ab)

When an altar is ready, its installation ceremony is to be performed (85.10cd). The *Bhadra* altar is to be installed at the door in the first or second (enclosure); its installation is done according to the same treatise (as that of other parts of the temple) or it may follow a separate treatise according to the rule of "*caturaṅga*" (?);[385] it must be performed by only one priest, in only one place and at only one time; sprout-growing, sacrifice of the site, etc., are to follow the same treatise (as the installation) (85.11-13ab).

Installation pavilion and its five altars (85.13cd-16ab)

A pavilion is to be arranged in front of the temple as prescribed; in its centre is an altar measuring one cubit: it is called the "altar of Rudra" (*rudravedī*) and its height is a third of its width; around that altar, in the four directions, four similar altars are to be constructed.

Sprout growing (85.16cd)

The sprout-growing ceremony is performed before nine, five or three days.

What to do with decayed altars (85.17-20)

Once a decayed altar has been discarded, a new one is to be installed (85.17). However the decayed altar may be of three kinds: fully broken (*sphuṭita*), cut off in pieces (*chinna*) or split (*bhinna*); as regards the Bhadra type altar, it comprises main parts (*mahāṅga*) – that is to say plinths (*upāna* and *jagatī*), torus (*kumuda*), dado (*kaṇṭha*), string-course (*paṭṭikā*), lotus and pericarp – and secondary ones (*upāṅga*) – that is to say leaves, petals, and small jutting pieces (*nāsī*): such an altar must be discarded when one of its main parts is fully broken (85.18-20ab). As regards the altars of Kṣudra type, they are to be discarded as soon as any break occurs in them (85.20cd).

Transfer of god(s) from decayed altar to vase(s) (85.21-27ab)

The transfer of a god is done on a diagram drawn to the south of the altar: here a throne is made up, the god is invited onto it and the worship is performed (85.21). In front of it a sacrificial area of pure paddy is arranged and a lotus with eight petals and a pericarp is drawn in

---

dealing with attendant deities is found (see *Parivāralakṣaṇam*, pp.209-214); this chapter, which is very corrupt and incomplete, contains two verses (44-45, p. 214) giving the dimension of a *balipīṭha* (from half a cubit to seven cubits), which is said to be a "big altar" (*mahāvedī*) provided with five (main) elements *(pañcāṅga)*.

[385] *Caturaṅgavidhānataḥ*: we do not know to which rule this refers.

its centre. The vases containing one *droṇa* of water are placed in the middle of the lotus and the gods of the altar are invoked, each to his vase (85.22-23). Then offerings of food, etc., are made and the fire ritual is performed according to the rule; then oblations of honey, ghee, *dūrva* and rice with the mantra-s of the deities are performed each one hundred times or half or quarter of that; then the plenary oblation is offered with Kṣurikā and Bījamukhya mantras and then the Jayādi, Abhyādhāna and Rāṣṭrabhṛt oblations (85.24-26). The god present in the Fire and the one present in the diagram are brought into the vase (85.27ab)

Discarding the decayed altar (85.27cd-28ab)

A decayed altar is to be buried in the ground or thrown into water; this should be done always for decayed altars and the like.

Purification of (new) altar(s) (85.28cd-31ab)

First the (new) altar is cleansed with five earths, milk and *bilva* leaves; for the main altar this is done with a mirror placed in front of it; then there is a consecration with streams of water reciting the mantra 'Śuddhair uttha', then the oblation and offerings to the site are performed followed by the worship of the pavilion (85.28cd-30ab). The protective thread is tied around the top pericarp of the Bhadra type altar while for others it may or may not be done (85.30cd-31ab).

Placing the vases on the five altars in the pavilion (85.31cd-39)

(In the pavilion), a sacrificial area with paddy, white rice, and sesame is made up on (each of the five) altars[386]; puffed grains, flowers, sesame, and *darbha* are strewn around (*vikiraiḥ*) (85.31cd-32).

In the vases of the eastern (altar) are worshipped: Nandin (south), Mahākāla (north) and Vṛṣabha (centre) (85.33). In the vases of the southern altar are worshipped the (seven) deities: Durgā, the Mothers, Vighneśa, Vīra(-bhadra), Skanda,[387] Mādhava, and Caṇḍeśa, placed from the southeast to the northeast, and lastly Bhūteśa (in the east) (85.34-35ab). In the vases of the western altar are to be worshipped: Ariṣṭa, Bhujageśvara, and Dharmadeva, to the right, to the left and in the middle respectively (85.35cd-36a). In the northern vases are to be worshipped: Indra, Vaiśvānara, Yama, Nirṛti, Pāśī (= Varuṇa), Vāyu, Indu and Maheśvara known as Vaṭuka, and lastly Viṣṇu and Pitāmaha (85.36cd-37). In the central vases of the altar are worshipped: Āmoda, Pramoda,

---

[386] See above vv.85.13-16ab.

[387] *Vīraskandau*: our emendation for *varaskandau* (Ī manuscript) or *varaskandaṃ* (Ja manuscript).

Sumukha, Durmukha, Avighna, and Vighnarāja, in the east, south, west (*pāśī* !), north, and northeast (*rudra*) and above the pericarp respectively (85.38-39ab). Each is successively worshipped with his throne, his form and his fundamental (mantra) (85.39cd).

Sojourn of altars (85.40-43c)

The sojourn ceremony of an altar of Kṣudra type is performed on a place to the north of that altar,[388] while for the Bhadra type it is at its own place (85.40). Recitation of the Vedas is done before placing the vases (85.41ab). The fire ritual is carried out with oblations of twigs, ghee, *caru*, puffed rice, mustard, barley and sesame, each with the *mūlamantra*, the six Aṅgamantras, the Pavamāna(-mantras) and the Triyambaka(-mantras); then follow the touched oblations with their corresponding *mūlamantra*s; thus it goes on in the night (85.41cd-43c).

Rites of the next day (85.43d-44ab)

At sunrise the priest, after taking his bath, worships the vases of arches, etc., with perfume and flowers.

Placing of offering altars in the first and second enclosures (85.44cd-50*)*

Placing of the small altars must be done so that they are on the middle axis of the main temple and on the longitudinal axis of its first enclosure: from south-east to north-east are found altars for the deities beginning with Durgā and ending with Caṇḍeśa, while the one for Vṛṣa is in front of the temple (85.44cd-46ab). To the back of Vṛṣa at a distance of one *daṇḍa* is the altar of Bhūtanātha (= Bhūteśa); at each door are the altars for the door-keepers; the altar of Dharmeśa is in front of Vṛṣa at the limit of the first enclosure (*antarmaṇḍalamātra*?); the altar of Indra is at the front limit (of the first enclosure) according to the size of the main altar (*bhadrapīṭha*)...? ; (altars for) Agni, etc., are located at the seven (corresponding) directions around Someśa while the altar of Viṣṇu is installed at a *daṇḍa* from the south-east corner and that of Brahmā, at one cubit from the north-east corner (85.46cd-50ab).[389] In the second enclosure the altars are placed according to the same pattern (85.50cd).

---

388 Or "to the north of the corresponding altar (on which is placed the vase of the god of which the offering altar is installed)".

389 The end of this passage is very confused as it looks like a conclusion about the placing of altar in the first enclosure (*antarmaṇḍala*)

As regards the Bhadrapīṭha, its placing is dealt with in the chapter dealing with temple enclosures (85.51ab).[390]

Honoraria (85.51cd-52)

To the master are given cloth and gold rings; to the readers and servants (*paricāraka*) the honorarium is according to the means.

Consecration of altars (85.53-54)

The vases which have been placed before (on the altars of the pavilion) are carried on the heads by the attendants (*paryaṣṭin*) wearing scarf and turban; after taking them in procession around the temple, the water from each vase is poured upon the corresponding altar the corresponding *mūlamantra* is uttered (85.53-54ab). However there is a difference for the main altar, for which the imposition of mantras[391] should be performed (85.54cd).

[390] Some hints about the *balipīṭha* seem to be given in the *prākāravidhiḥ* chapter, which apparently is found only in Jha manuscript (p. 114-123).

[391] We follow here the manuscripts Ī and Ja; according to Ṛ manuscript the sentence would be: "However there is a difference for the main altar; the rule for this altar will be given now."

पटलार्थसंग्रहः

चतुःपञ्चाशे पटले कामकोष्ठविधिर्निरूप्यते । कामकोष्ठं स्वतन्त्रं केवलं चेति द्विविधम् । स्वतन्त्रं परिवारादिभिर्युतं वीरमित्यप्युच्यते । परिवारहीनं केवलमुच्यते । आलयस्य द्वितीयतृतीयचतुर्थपञ्चमावरणेष्वन्यतमे नदीतीरे तटाके पर्वताग्रे उद्याने सभास्थाने वा स्वतन्त्रं गौर्यालयं कल्पयेत् । मण्डपस्येशदेशे तदुत्तरे वा केवलकामकोष्ठं परिकल्पयेत् । अत्र पटले स्वतन्त्रकामकोष्ठस्य निर्माणविधानादिकं वक्ष्यते । (१-६पू०)

श्रीभोगं पुत्रकोष्ठं चित्रं श्रीभद्रं श्रीकान्तं पुत्रकान्तं गोमुखं सुन्दरं कौसलं श्रीनिवासं विजयं पद्मकान्तकं कोष्ठसुन्दरधामं सुभद्रं सुमङ्गलं पार्वतीकान्तकं चेति स्वतन्त्रगौर्यालयं षोडशविधम् । (६उ०-८)

मूलप्रासादमध्ये चतुर्दिक्षु चतुःसूत्रं चतुःकोणेभ्यः चतुःकर्णसूत्रं च कृत्वा एतेषामष्टसूत्राणां पार्श्वे उमाकोष्ठं कल्पयेत् । तत्सूत्राद्देवीकोष्ठस्य मध्यसूत्रविस्तारः शिवभागमित्युच्यते । लिङ्गविस्तार-मानस्य त्रिचतुःपञ्चषट्सप्तभागः शिवभागः स्यात् । अन्यप्रकारेण स्वस्तिके लिङ्गे लिङ्गतारार्धं शिवाधिक्ये त्रिपादकं वर्धमाने सार्धैकं समखण्डके त्रिगुणम् अन्यलिङ्गेषु लिङ्गनाहसमं शिवभागः स्यात् । (९-१४पू०)

गौरीकोष्ठसूत्रं शिवभागसमं भवेत् । तद्भागान्तर्गतं चेत् कर्तृनाशकरं शिवभागस्य बाह्ये चेत् सम्पत्करं च भवेत् । तस्मात् सर्वप्रयत्नेन शिवभागावसाने कोष्ठसूत्रं कल्पयेत् । सूत्रमेवं विनिश्चित्य प्राक्सूत्रस्य दक्षिणेऽथवा सौम्ये श्रीभोगम् अग्निदिक्सूत्रपार्श्वे पुत्रकोष्ठं दक्षिणे सूत्रपार्श्वे चित्रकान्तं नैर्ऋते श्रीभद्रविमानं वारुणे सुन्दरं वायव्ये पुत्रकान्तं कौबेरे गोमुखं विमानम् ईशदिक्कोणे श्रीकान्तं विमानं च परिकल्पयेत् । (१४उ०-२१पू०)

ऐन्द्राग्नेययोर्मध्ये कौसलं आग्नेयदक्षिणयोर्मध्ये श्रीनिवासं दक्षिणनैर्ऋत्योर्मध्ये विजयावहं वरुणनैर्ऋत्योर्मध्ये पद्मकान्तकं विमानं वरुणानिलयोर्मध्ये कोष्ठसुन्दरं कुबेरवाय्वोर्मध्ये सुभद्रकं कुबेरेशानयोर्मध्ये सुमङ्गलं शक्रेशानयोर्मध्ये पार्वतीकान्तं विमानं च प्रकल्पयेत् । दिक्षु विदिक्षु च

श्रीभोगाद्यष्टकम् अन्तरालेषु कौसलाद्यष्टकं विमानं च कल्पयेत् । अन्योन्यसंकरे राक्षसास्पदम् भवेत् । अतः सर्वप्रयत्नेन वर्गे वर्गे च संकरं न कुर्यात् । (२१उ०-२७)

मूलालयसमं त्रिपादमर्धं वा गर्भार्धे तत्समं वा गौर्यालयविशालकं भवेत् । अथवा पञ्चभूमिके प्रासादे त्रिचतुःकरमारभ्य नवदशकरं विस्तारः स्यात् । द्विभूमिके प्रासादे पञ्चषट्करमारभ्य एकादश-द्वादशकरपर्यन्तं त्रिभूमिके सप्ताष्टकरमारभ्य षोडशपञ्चदशकरपर्यन्तं चतुर्भूमिके प्रासादे तु नवदशकरमारभ्य अष्टादशकरपर्यन्तं विस्तारो भवेत् । पञ्चदशषोडशभूमिके प्रासादे एकादश-द्वादशकरादि त्रयस्त्रिंशच्चतुस्त्रिंशत्करपर्यन्तं विस्तारः स्यात् ।(२८-३३)

विस्ताराष्टांशाधिक्यं ब्रह्मगर्भे विस्तारसार्धाधिक्यं विष्णुगर्भे विस्तारादर्धमाधिक्यं रुद्रगर्भमिति च ज्ञायते । शान्तिकादिविमानेषु तारं सप्तपञ्चांशं षड्चतुर्थांशं तारादष्टाधिकमिति क्रमेण भवेत् । (३४-३६)

कामकोष्ठस्य तारमायामं च मूलकोष्ठसमे भवेताम् । मुखमण्डपं तदर्धं पादं त्रिपादं वा स्यात् । अन्तरालस्य वेशनं सार्धदण्डं द्विदण्डं तथा अन्तरालविशालकं तत्संख्याहस्तमानं च स्याताम् । मण्डपमधिष्ठानादिवर्गाढ्यं सावकाशं वा भित्तिगण्डयुतं वा तोरणाद्यैर्विचित्रितं भवेत् । (३७-४०)

मण्डपमानम् अष्टसप्तषट्पञ्चभ्योऽन्यतमेन वर्धयित्वा द्वादशेन ह्रासयित्वा आयं लभेत । व्ययलाभाय अष्टसप्तषण्णामन्यतमेन वर्धयित्वा दशभिर्ह्रासयेत् ।योनिलाभाय त्रिपञ्चसप्तनवानामन्यतमेन वर्धनं अष्टभिर्ह्रासं च कुर्यात् । ऋक्षलाभार्थं नवाष्टसप्तषण्णामन्यतमेन वर्धयित्वा सप्तविंशभिर्ह्रासयेत् । दशनवसप्तषण्णामन्यतमेन वर्धयित्वा सप्तभिर्ह्रासेन वारलाभो भवेत् । चतुःपञ्चषडष्टानामन्यतमेन वर्धयित्वा नवसंख्यया ह्रासेन अंशको लभ्यते । आयाधिक्येन धनाधिक्यं व्ययाधिक्याद्धनक्षयश्च भवेत् । (४१-४४)

ध्वजोक्षसिंहहस्तियोनयः शुभदाः श्वानकाकखरधूमयोनयस्त्वशुभावहाः । कर्तुर्जन्मनक्षत्रं वास्तुनक्षत्रं च त्रिजन्मयुगलं चतुरष्टषण्णवभिःह्रासयित्वा लभ्यमानं शुभावहं दिनम् अन्यानि

चाशुभदानि । बुधशुक्रेन्दुगुरुवाराः शुभदाः । तस्करभुक्तिशक्तयधननृपत्यक्लीबनभीतिनिधनप्रेष्यानि नवांशानि । एषु अधनतस्करषण्डानि वर्ज्यानि । (४५-४९पू०)

पुष्यर्क्षादिसप्तकेन शुभवारादिभिर्युक्तं सप्त योगाः भवन्ति – रिक्ताख्यं मरणं नाशं मृतं सौख्यं प्रसिद्धिदं प्रीति च इत्येते । शनिवारे उत्तरादित्रीणि नक्षत्राणि भानुवारे विशाखा सोमवारे शतभिषक् शशिवारे श्रविष्ठा बुधवारे श्रवणं गुरुवारे अभिजित् नक्षत्राणि जन्मर्क्षाणि भवन्ति । एवं सम्यक् परीक्ष्य शुभमानानि ग्राह्यानि । (४९उ०-५२)

मानसूत्रं विन्यासससूत्रं धरासूत्रमुपपीठकं प्रकृतिर्होमसूत्रमित्येते सूत्रभेदाः । आयादिशुभसंयुक्तं मानसूत्रं भवेत् । षडङ्गुलमारभ्य त्रित्र्यङ्गुलवर्धनेन नवमानं यावत् विन्याससूत्रमुच्यते । नवाङ्गुलमारभ्य एकैकाङ्गुलवर्धनेन अष्टाविंशत्यङ्गुलं यावत् भूसूत्रं स्यात् । षडङ्गुलमारभ्य अङ्गुलाङ्गुलवर्धनात् पञ्चविंशत्यङ्गुलं यावत् उपपीठसूत्रमुच्यते । तत्सूत्रात् प्रकृतेः नीप्रं त्रिचतुःपञ्चमात्रकं होमसूत्रसहितमिति चतुःसूत्रमुक्तम् । एवं मानसूत्रं विन्याससूत्रमधिष्ठानसूत्रं प्रकृतिः होमसूत्रमिति पञ्चसूत्राण्युक्तानि ।(५३-६०पू०)

विस्तारमष्टधा विभज्य षडंशं गर्भगेहं भवेत् । षडंशे चतुर्भागः चतुरंशे द्विभागः पञ्चभागे त्रिभागः सप्तांशे पञ्चभागः नवांशे सप्तभागो वा गर्भगृहस्य विशालं भवेत्। शेषांशे भित्तिविस्तारः परितः कल्प्यते । त्रिभागं विस्तारमायामं त्रिभागं च स्यात् । अथवा त्र्यंशविस्तारे पञ्चपङ्क्त्यायतं पञ्चपङ्क्ति-विशाले सप्तपङ्क्त्यायतं चतुर्भागविस्तारे षड्भागमायतं षडंशविस्तारेऽष्टांशायतं वा भवेत् ।अथवा कामकोष्ठस्य विस्तारं षोढा विभज्य एकांशं कूटविस्तारं तदायाममेकांशं कोष्ठदैर्घ्यं द्व्यंशं शेषं हारान्तरं च कुर्यात् ।कोष्ठायामे कूटांशं त्यक्त्वा शेषं चतुर्धा विभज्य द्विभागं कोष्ठदीर्घस्य शेषं द्विभागं हारान्तरस्य च कुर्यात् । (६०उ०-६८पू०)

पादबन्धं प्रतिबन्धमिति द्विविधम् । एकैकमष्टधा विभक्तम् । तत्र पादबन्धाष्टकम् – पादबन्धम् अब्जकान्तं श्रेणिबन्धं पुष्पपुष्कलं श्रीकान्तम् अम्भोजसुन्दरं सुन्दराब्जं भद्रबन्धं चेति । प्रतिबन्धं श्रीबन्धं स्कन्दकान्तं कुम्भकान्तं सर्वतोभद्रं मकरासनं शम्भुबन्धं चन्द्रबन्धनं चेत्येतत् प्रतिबन्धाष्टकम् ।

(६८उ०-७४पू०)

पादबन्धभेदानां लक्षणानि तथा प्रतिबन्धानां च पादबन्धाष्टकप्रतिबन्धाष्टकयोः विद्यमानानां भेदाः अष्टकद्वयस्थप्रत्येकबन्धस्य मानानि लक्षणानि च किंचिद्विशदतया ७४उ०-११३पू० पर्यन्तं स्पष्टीक्रियन्ते । अंशमर्धं त्रिभागं वा न्यूनाधिक्यं शोभाबलसमन्वितं योजनेन न दोषः। दिक्षु विदिक्षु पादबन्धमधिष्ठानमन्तराले तु प्रतिबन्धाधिष्ठानं च कुर्यात् । अन्योन्यसंकरेण कर्तुर्मरणं सम्भवेदतः संकरं प्रयत्नेन वर्जयेत् । परं तु पञ्चप्राकारबाह्ये संकरो न दोषावहः । कुम्भसमायुक्तं वृत्तं प्रतिबन्धमसूरकं कुमुदोपेतमष्टांशं प्रतिबन्धमिति च उच्यते। वर्गेण संकरे न दोषः विपरीते तु अशुभं भवेत् । कूटकोष्ठादिमानसंकरः शुभदः । जगतीं नीप्रमानां प्रकल्पयेत् । कम्पनीप्रं चतुर्भागैकं तदर्धं वा कल्प्यते । वाजनीप्रकमुत्सेधसमं तद्विगुणं वा स्यात् । महावाजनिर्गमं तत्त्रिपादसममर्धं वा भवेत् ।(११३उ०-१२१पू०)

एकहस्तमारभ्य त्रित्र्यङ्गुलवर्धनेन सप्तमानावसानं यावत् नालस्य निर्गमो भवेत् । तदायामं त्रिधा विभज्य एकांशं मूलविस्तरं तच्चतुर्थांशमग्रतारं च कल्पयेत् । एवं नालस्य विस्तारः सिंहवक्त्राश्वकन्धराकाराद्यलंकाराश्च १२१उ०-१२७पू० पर्यन्तं प्रतिपाद्यन्ते । स्तम्भमानं १२७उ०-१३०पू० पर्यन्तं स्तम्भानां विविधरूपाणि च १३०उ०-१३७पू० पर्यन्तं संयक् प्रतिपाद्यन्ते । स्तम्भानां पादाधारं स्तम्भभूषणादीनि च १३७उ०-१४७पू० पर्यन्तं विशदीक्रिर्यन्ते । मञ्चलक्षणं १४७उ०-१४९ पर्यन्तं वेदिकालक्षणं गललक्षणं च १५०-१५२ पर्यन्तं च प्रतिपाद्यन्ते । प्रस्तरादिशीर्षान्त-वर्गविस्तारः १५३-१५५ शीर्षलक्षणं १५६-१५८पू० स्थूपिकालक्षणं तन्मानं च १५८उ०-१६१पू० पर्यन्तं विशदीक्रियन्ते । नासिकालक्षणं द्वारमानं च १६१उ०-१६७ पर्यन्तमुच्येते। एकभूमि-प्रासादानां शान्तिकं पौष्टिकं जयदमद्भुतं सार्वकामिकं चेत्येतानां पञ्चगण्यकानां लक्षणं तन्मानानि च १६८-१७७ पर्यन्तं प्रतिपाद्यन्ते। एतेषां गण्यानां सामान्यलक्षणमानानि १७८-१८१पू० पर्यन्तम् उच्यन्ते। श्रीभोगादिविमानलक्षणेषु श्रीभोगं १८१ उ०-१८३, पुत्रकोष्ठं १८४-१८६, चित्रकान्तं १८७-१८८, श्रीभद्रं १८९-१९१, सुन्दरं १९२-१९३, पुत्रकान्तं १९४, गोमुखं १९५-१९६पू०, श्रीकान्तं १९६ उ०-१९८, पार्वतीकान्तं १९९-२००, सुमङ्गलं २०१-२०२पू०, सुभद्रं

२०२उ०-२०४, कोष्ठसुन्दरं २०५-२०७पू०, विजयावहं २०७उ०-२०९पू० ग्रन्थभागेषु च निरूप्यन्ते। श्रीभोगाद्यष्टकं विमानं दिक्षु पार्वतीकान्ताद्यष्टकमन्तराले च यथोक्तक्रमेण यथा वित्तानुसारं च स्थाप्यानि।

(२०९उ०-२११पू०)

कामकोष्ठस्थाप्यदेवतासु जम्भिनी पूर्वदिग्भागे स्तम्भिनी दक्षिणे मोहिनी पश्चिमे भेदिनी उत्तरे सिंहो वृषश्चाथवा वृषभः एव कोणे च स्थापनीयाः। प्रकारान्तरेण इन्द्राणीं पूर्वदेशे रौद्रीं दक्षिणदेशे वैष्णवीं वारुणे ब्राह्मीमुत्तरे च स्थापयेत्। (२११उ०-२१४)

देवीरूपमाने नागरमानं २१४उ०-२१६पू०, द्राविडमानं २१६उ०-२१७पू०, वेसरमानं २१७उ०-२१८, सामान्यमानं २१९-२२० ग्रन्थभागेषु प्रतिपाद्यन्ते। एवंलक्षणां देवीं संगृह्य प्रतिष्ठादिनात् पूर्वं नवमसप्तमपञ्चमतृतीयदिवसेष्वेकतमे सद्यो वाङ्कुरार्पणं विदध्यात्। प्रतिष्ठादिनस्य पूर्वदिने बालदेवीं समभ्यर्च्य शिल्पिकर्मानन्तरं प्रासादस्य पूर्वदिग्भागे मण्डपे शालिधान्योपरि वस्त्रमास्तीर्य तदुपरि देवीप्रतिमाम् ऊर्ध्ववक्त्रां प्राक्शिरस्कां च शाययित्वा गौरीगायत्र्याऽर्चयेत्। तन्मूलमन्त्रेण वस्त्रेणाच्छाद्य तद्दक्षिणे स्नपनं प्रकल्प्य मण्डपरक्षार्थं पूर्वादिदिक्षु यथाक्रमं कुम्भमध्ये लोकपालास्त्राणि सम्पूजयेत्। (२२१-२२६)

हैमे राजते ताम्रे कांस्ये वा पात्रे चन्दनेन द्वादशाङ्गुलविस्तारमेकाङ्गुलोन्नतं चतुरश्रं तन्मध्ये पद्मं च विलिख्य तत्कर्णिकामध्ये माणिक्यं पूर्वे मरकतमाग्नेये प्रवालं याम्ये इन्द्रनीलं नैर्ऋते पुष्यरागं वारुणे वज्रं वायुदेशे गोमेदं सौम्यदेशे मौक्तिकमैशान्यां वैडूर्यं वामदेवसमन्वितं न्यस्य वामाद्यैः शक्तिबीजैर्गन्धपुष्पादिभिरभ्यर्च्य शुद्धवस्त्रेणाच्छाद्य त्रिपाद्युपरि विन्यसेत्। (२२७-२३२पू०)

देशिकः देवीबिम्बस्य शिरसि हेमसूचिकया लिखित्वा नेत्रमन्त्रमनुस्मरन् भ्रूरेखां प्रथमतो विलिख्य मधुसर्पिःपयःशुद्धवारिहिमतोयैः क्रमेण देवीमूलमन्त्रेण संतर्प्य गन्धपुष्पैरर्चयेत्। ततो दर्पणमुत्पलं कर्पूरशकलं क्षीरं दधिकुम्भं घृतकुम्भं बृहतीफलानि च क्रमेण दर्शयेत्। अनन्तरमञ्जनं कन्दुकं वस्त्रं केशशोधनं कुङ्कुमं कृष्णगन्धं शालि पुष्पं तण्डुलं तिलमुद्गसमूहं च क्रमेण दर्शयेत्।

प्रच्छन्नपटमावर्ज्य सवत्सां गां ब्रह्मकन्याः ब्राह्मणान् प्राणिनश्च गौरीबीजमनुस्मरन् दर्शयेत् । (२३२उ०-२३९)

ततो देवीं संस्नाप्यालंकृत्य ग्रामप्रदक्षिणं कृत्वा नदीतीरे प्रपामध्ये विन्यसेत् । जलाधिवासनार्थं पुण्याहं वाचयित्वा स्नपनं च कारयित्वा जलक्रीडां च विधाय जलमध्ये गङ्गादिनदीरभ्यर्च्याघमर्षणं मन्त्रं जप्त्वा जलमध्ये देवीं शाययेत् । सूर्यास्तमनात् पूर्वं देवीबिम्बं जलाद्गृहीत्वा जलतीरे प्रपामध्ये विन्यस्य स्नपनार्हकैः स्नापयेत् । सर्वालंकारसंयुतां देवीं समादायालयं प्रविश्य यागमण्डपस्योत्तरे विन्यस्य भस्मबिल्वदलादिभिः शुद्धतोयेन च गौरी-गायत्रीमन्त्रमनुस्मरन् संस्नाप्य देवीं चित्रवस्त्रैः गन्धपुष्प-स्रगादिभिश्चालंकुर्यात् । (२४०-२४७पू०)

तत आचार्यो मण्डपे वास्तुहोमं पर्यग्निकरणं च कृत्वा स्नात्वा मण्डपं पूजयित्वा सम्मृज्य दर्भाग्रैर्वेदिकां प्रोक्षयेत् । अष्टद्रोणशालिभिः स्थण्डिलं कृत्वा तदर्धैस्तण्डुलैः तदर्धैस्तिलैस्तदर्धैर्लाज-पुष्पैश्च सम्भूष्य मध्ये पद्मं विलिख्य हृदयेन प्रोक्ष्य सिंहासनं च पूजयेत् । गौरीं मण्डपे वायुगोचरे विन्यस्याभ्यर्च्य तदग्रे रक्षासूक्तं जपेत् । मन्त्रोच्चारैः शङ्खघोषैश्च सह प्रतिसरं बद्ध्वा विप्राशीर्वचनैः सह धूपदीपादिकं दद्यात् । (२४७उ०-२५२)

ततो बालगृहं गत्वा यात्राहोमं विधाय कुम्भे करके वा महेश्वरीं समावाह्य बालबिम्बं नद्यां कूपे वाप्यां वा त्यजेत् । करकस्थां देवीं सम्पूज्य शिरसा वाहयित्वा सर्वालंकारसहितं सकलवाद्यघोषैः सह मुखमण्डपं प्रविश्य इन्द्रईशानदिशोर्मध्ये वेदिकोर्ध्वे विन्यसेत् । अष्टकरकान् सवस्त्रान् कूर्चपल्लव- हेमसंयुक्तानादाय अष्टदिक्षु स्थापयेत् । कर्णिकामध्येऽण्डजाद्यैश्चित्रवस्त्रेण वाऽधोमुखं शयनं कल्पयित्वा गौरीं शयने शाययित्वा गौरीबीजेन गन्धपुष्पैरर्चयेत् । (२५३-२५९पू०)

ततः अग्निकार्ये समिधं हृदयमन्त्रेण घृतं शिरसा चरुं शिखया लाजं कवचेन च प्रत्येकं हुत्वा गौरीमिमायमन्त्रेण दशवारं शतं तदर्धं तदर्धं वा प्रतिद्रव्यं च हुत्वा व्याहृतिहोमानन्तरमुमां च स्पृशेत् । ततो वर्धनीं संस्पृश्याहुतिसंख्यया च जप्त्वा शतं मन्त्रेण प्रायश्चित्ताहुतिं च जुहुयात् ।

रात्रौ देशिको जागरणं कृत्वा प्रभाते स्नानानन्तरं सौरादिकलशान् पूजयित्वा होममाचरेत् । गर्भगेहं गत्वा स्थलशुद्धिं कुर्यात् ।
(२५९उ०-२६५पू०)

द्वारतारं त्रिधा विभज्य मध्येऽष्टांशभाजिते एकांशं त्रिधा कृत्वा षोडशांशं दक्षिणे न्यस्य एकांशं वामभागे न्यस्य सूत्रं प्रसारयेत् । तत् शक्तिसूत्रं भवेत् शतैश्च मध्यं प्रकल्पयेत् । शक्तिसूत्रं मध्ये स्थापयित्वा गर्भेऽष्टाष्टांशे दैविके भागे गौरीपीठं दृढं स्थापयेत् । पीठं प्रक्षाल्यास्त्रेण पञ्चगव्यैरभिषिच्य पिण्डिकामस्त्रेण गन्धपुष्पादिनाऽभ्यर्च्य प्रणवमनुस्मरन् वस्त्रेणाच्छादयेत् ।
(२६५उ०-२६९)

ततो यागगृहेऽस्त्रेण शतं हुत्वा पादं प्रक्षाल्याचम्य सोष्णीषं सोत्तरीयकं परिचारकमाह्वयेत् । यजमानबन्धुवर्गदैवज्ञादिसहितं स्वस्तिसूक्तवाद्यघोषादिभिश्च समन्वितं गब्लिके शिबिके खेटके रथे वा देवीमारोप्य नानावाद्यघोषैः वितानछत्रधूपदीपैश्च सह ग्रामं समन्ततः प्रदक्षिणीकृत्य द्वारदेशे पुष्पाक्षतैः सम्पूजयेत्। गर्भगेहं प्रविश्य पुण्याहं वाचयित्वा गर्तं च सम्पूज्य पूर्वोक्तमार्गेण रत्नानि च तत्र स्थापयित्वा मूलमूर्तेर्मन्त्रेण महादेवीं स्थापयेत् । अष्टबन्धनं दृढीकृत्य शक्तिसूत्रं च निरीक्षेत । गन्धतैल- सुगन्धामलकपञ्चगव्यपञ्चामृतनालिकेरोदकैश्च देवीं संस्नाप्य नववस्त्रेण च वेष्टयेत् ।
(२७०-२७८पू०)

देशिको ब्रह्मवर्धनीं प्रणवेन गन्धपुष्पादिभिः समर्च्य पूर्णाहुतिं हुत्वा ब्रह्मवर्धनीं संगृह्य शङ्खध्वनिवेदघोषादिभिश्च सहितं छत्रचामरैः सर्वातोद्यैश्च परिवृतं धामप्रदक्षिणं कृत्वा द्वारपूजां च विधाय देवीबिम्बाग्रे त्रिपाद्युपरि ब्रह्मवर्धनीं स्थापयेत् । देवीं गन्धाद्यैः पूजयित्वा मन्त्रन्यासमारभेत । शशिनीं मूर्ध्नि अङ्गदां वक्त्रे इष्टदां हृदये मरीचीं गुह्यदेशे मालिनीं पादांशे च न्यस्य गौरीबीजेन सहितं षडङ्गं च विन्यस्य मातृकान्यासं गौरीकलान्यासं शक्तिन्यासं च क्रमेण कृत्वा वर्णं पदं भुवनं तत्त्वं तत्त्वेशीसहितं सबीजं कलामन्त्रं च ललाटे विन्यसेत् ।
(२७८उ०-२८५पू०)

ततो जीवन्यासं कृत्वा वर्धनीतो देवीबीजमादाय देव्या हृदयमध्ये न्यसेत्। वर्धनीतोयेन देवीं संस्नाप्य तापसापं च निवेद्य वेदकुम्भपुरःसरं सकलकलशोदकैश्च स्नापयित्वा शुद्धोदकेनान्ते च संस्नापयेत् । स्थलशुद्धिं विधाय मन्त्रोदकेन स्नापयित्वा मन्त्रान्नं च निवेदयेत् । ततो देवीं वस्त्रपुष्पस्त्रगादिभिरलंकृत्य षड्रसोपेतं नैवेद्यं च दद्यात् । (२८५उ०-२८९पू०)

ततः पानीयाचमनं देव्यै दत्वा कुण्डे स्थण्डिले चुल्लिमध्ये वा तूष्णीमग्निं संस्थाप्य इन्धनैर्दीपयेत् । प्रणवेन संप्रोक्ष्याग्नौ देवीमावाह्य पूजयित्वा निरीक्षणाद्यैः शोधयित्वा पुष्पाग्रैः पत्रैर्वा घृतान्नं जुहुयात् । चरुणा घृतेन च प्रत्येकं षोडश हुत्वा गौरीगायत्र्या पूर्णाहुतिं हुत्वा तेन मन्त्रेण देवीं सम्पूज्य अग्निं च विसृज्य मूले देव्यनुज्ञया सह तां प्रणम्य पूजयेत् । (२८९उ०-२९४पू०)

द्वारादिवाहनान्तं पीठान्तं वा बलिं दद्यात् । द्वारदक्षिणपार्श्वे ज्ञानशक्तिं तद्वामपार्श्वे क्रियाशक्तिं तदग्रे वृषभम् अग्निदिग्भागे श्रीदेवीं दक्षिणे मातङ्गिनीसहितसप्तमातृकाः नैर्ऋते जाह्नवीं पश्चिमे धरादेवीं वायव्ये मोहिनीम् उत्तरे शचीदेवीमैशान्यां सावित्रीं गोपुरद्वारपार्श्वे शङ्खपद्मनिधी च समर्चयेत् । पूर्वेऽणिमासिद्धिम् अग्निगोचरे महिमासिद्धिं दक्षिणे गरिमादेवीं नैर्ऋते लघिमादेवीं पश्चिमे ईशिकादेवीं वायुगोचरे वशित्वं सोमे प्राप्तिदेवीम् ईशगोचरे प्राकाम्यं नैर्ऋतेऽरुन्धतीं लघिमादेव्याः दक्षिणे ईशदेशे प्राकाम्यममृतेश्वरीं च पूजयित्वा सोमशंकरयोर्मध्ये सुन्दरीं चार्चयेत् ।(२९४उ०-३०१)

महापीठाग्रे कमलास्त्रमर्चयित्वा अन्धिनीजृम्भिनीरौद्रीशान्तिनीन्द्रविकारिणी स्तम्भिनीत्येताभ्यः षड् जीवनायिकाभ्यः शक्तिभ्यः क्रमेण कर्णिकामध्ये पूर्वदिग्दले दक्षिणे वारुणदिग्दले सोमे ईशाने च बलिं दद्यात् । द्वारादिबलिपीठान्तं बलिबेरसहितं सर्वातोद्यसमन्वितं च यथाक्रमं बलिं दद्यात् । (३०२-३०५)

गुरुः पादं प्रक्षाल्यालयं प्रविश्य गीतवाद्यजयशब्दादिभिः सह धामप्रदक्षिणं कृत्वा देवीं मण्डपे विन्यस्य लोकशान्त्यर्थं नीराजनं कुर्यात् । ततो गौरीमभ्यर्च्य धूपदीपादिकं दत्वा तां तोषयित्वा च प्रणिपत्य क्षमां प्रार्थयेत्। रात्रौ पूजावसाने निर्माल्यधारिणीं चार्चयेत् । एवं प्रतिदिनं

यथावित्तानुसारं देवीमर्चयन् नरः पुण्यां गतिमाप्नुयात् । (३०६-३०९१/२) इति कामकोष्ठ-विधिपटलार्थसङ्ग्रहः।

पञ्चपञ्चाशे पटले कल्याणविधिर्निरूप्यते । प्रतिष्ठादिनात् चतुर्थपञ्चमसप्तमनवमदशम-दिनेष्वेकतमे शुभदिने कल्याणोत्सवं कारयेत् । उद्दिष्टदिनात् पूर्वस्मिन् दिनेऽङ्कुरार्पणं विदध्यात् । तद्दिनस्य पूर्वाह्णे जलक्रीडां कारयित्वा मध्याह्ने पूर्वकर्म निर्वर्त्य रात्रौ कल्याणोत्सवमाचरेत् । सायाह्ने कौतुकबन्धनं पूर्वोक्तमार्गेण कुर्यात् । (१-५)

नवकुम्भमस्त्रमन्त्रेण क्षालयित्वा तन्तुभिर्वेष्टयित्वा हृदयमन्त्रेण भस्मभिरापूर्य वस्त्रेणाच्छाद्य विश्वेत्तातेति मन्त्रेण बद्ध्वा लाक्षामष्टमृदं वापि ग्रन्थिमध्ये विन्यसेत् । वृषभगायत्रीमन्त्रेण वृषभलाञ्छनं दत्वा तन्मूलेन गन्धपुष्पैश्च पूजयेत् । पृथगेकस्मिन् पात्रे ताम्बूलं नालिकेरं क्रमुकफलं कदलीफलं कल्हारदाम कुङ्कुमचन्दनं कर्पूरं हिमतोयं चित्रवस्त्रं भूषणं क्षौमं शार्दूलचर्म चामरं छत्रं दर्पणं कन्दुकं कृष्णपुष्पं केशशोधनमञ्जनं च यजमानेच्छया विन्यस्य अस्त्रेण सम्प्रोक्ष्य प्रणवेनाभिमन्त्रयेत् । सर्वद्रव्यसर्वालंकारयुतं वेदघोषसहितं सर्वभक्तजनैर्यजमानेन च परिवृतं गीतवाद्यसमोपेतं सोष्णीषसोत्तरीययुतेन परिचारकेन भस्मकुम्भं समादाय प्रणवेनार्चयेत् । शिव-मन्त्रेणास्त्रमन्त्रेण च वृषभलाञ्छनं त्यक्त्वा देव्या ललाटे हृदि गले च प्रणवमन्त्रेण भस्म लेपयेत् । (६-१५)

गौरीबीजेन संतर्प्य सर्वद्रव्याणि करे दद्यात्। ततो गुरुर्देवीं परया भक्त्या प्रणम्य तदग्रे तिष्ठन् सर्वशृङ्गारवेषाढ्यां सुविकीर्णालकान्वितां धूम्रवर्णां महाभोगां चित्रिणीं पूजयित्वा "हे अम्बिके ! गौरि ! कारुण्याकरचन्द्रिके ! जगदार्तिविनाशार्थं त्वं शिवस्य पत्नी भविष्यसि" इति विज्ञाप्य देवीं प्रणमेत् ।
(१६-१८पू०)

धाम्न ईशानदिग्भागेऽतिसुन्दरां प्रपां निर्माय गोमयेनालिप्य पिष्टचूर्णैर्विचित्र्य तन्मध्ये सितरक्तेन स्वस्तिकं विलिख्य पुण्याहं वाचयित्वा दध्यन्नकदलीफलरक्तपुष्पैर्विशेषेण बलिं दद्यात् ।

ततः शिवालये परमेश्वरं पूजयित्वा कुम्भे देवेशं शिवहस्तसमन्वितं संगृह्य चित्रवस्त्रैः पुष्पैराभरणैश्चालंकृत्य गजे गल्लिके शिबिके वाधिरोपयेत् । चक्रवर्त्युपचारैश्च स्नपनं कुर्यात् ।(१८उ०-२४पू०)

ततो देवीगृहं गत्वा मण्डपे स्थण्डिलं कृत्वा तत्र सिंहासनं कल्पयित्वा वस्त्रमास्तीर्य तदुपरि विभुं स्थापयेत् । तदग्रे सितैर्निर्दोषैः सिकतैः स्थण्डिलं कृत्वाऽग्निकार्योक्तमार्गेण शिवाग्निं परिकल्प्य समिदाज्यान्नलाजमाषशालियवतिलसर्षपनारिकेलैः फलैश्च सद्यादिनेत्रपर्यन्तं प्रत्येकं षोडश हुत्वाऽन्ते सर्वद्रव्यैः पूर्णाहुतिमाचरेत् । (२४उ०-२८पू०)

चतुर्दशहस्तायामं तच्चतुर्थांशविस्तारं नानाचित्रसमन्वितं क्षौममथवा कार्पासं वस्त्रं मन्त्रवस्त्रमित्युच्यते । षोडशगुञ्जमारभ्य द्विद्विगुञ्जवर्धनेन द्वात्रिंशद्गुञ्जं यावत् माङ्गल्यस्य काञ्चनं गृहीत्वा गणेशाकृतिं पद्माकृतिं शिवलिङ्गाकृतिं वा माङ्गल्यं परिकल्प्य बिन्दुपञ्चकयुतं पार्श्वे सुषिरयुतं हेमसूत्रद्वयोपेतं गौरीकण्ठानुकूलं गन्धसंयुतं च तत् कारयेत् । आचार्यः भूषणमन्त्रवस्त्रखङ्गदामानि गृहीत्वा शङ्खध्वनिगीत- वाद्यादिभिः सह देवालयं प्रविश्य गन्धपुष्पाद्यैरभ्यर्च्य मन्त्रवस्त्रेण वेष्टयेत् । गौरीबीजेन माङ्गल्यसूत्रं बद्धा करके आवाह्यार्चयित्वा कुम्भेशवामे सर्वालङ्कारसंयुतां देवेशीं स्थापयित्वा पार्वतीपरमेश्वरौ
गन्धपुष्पैरर्चयेत् । (२८उ०-३७पू०)

शिवद्विजकुलोत्पन्नः शिवशास्त्रज्ञः कृतदीक्षाभिषेकः पुत्रभ्रातृकलत्रवान् शुक्लचन्दन-शुक्लमाल्यैरलंकृतः पञ्चाङ्गभूषणोपेतः उष्णीषोत्तरीयादियुतः विष्णुमन्त्रं भक्त्या जप्त्वा हेमवर्धनीं गृह्णीयात् । शिवाग्रे द्रोणमितश्वेततण्डुलैः स्थण्डिलं कल्पयित्वा तन्मध्ये नलिनं विलिख्य त्रिपादीं विन्यस्य तदुपरि स्थलिकां न्यसेत्। गुरुः पूर्वमुदङ्मुखः शिवहस्तसमोपेतः कुम्भेशस्य पृष्ठे तिष्ठन् विष्णुमन्त्रं समुच्चार्य देवीहस्तं समादाय गौरीसंयुतस्य श्रीकण्ठशिवस्य हस्ते समर्पयेत् । "अनादिगोत्रसम्भूत ! लोकनाथ ! जगत्पते! आदिगोत्रसम्भूतामुमादेवीं गृहाण लोकशान्तये" इत्युक्त्वा गुरुः सोदकं गौरीहस्तं शिवहस्ते दद्यात् । देव्या दक्षहस्तं शिवस्य दक्षहस्ते तत्तन्मन्त्रेण विन्यस्य धूपदीपादिकं दद्यात् । ततोग्निं यष्ट्वा मधुदुग्धाज्यकदलीसितखण्डैः सम्बन्धाहुतिं हुत्वा

हृन्मन्त्रेण मधुपर्कं च दद्यात् । ततः पाद्याचमनधूपदीपादिकं च दत्वा शिवहस्तेन वर्धनीं संस्पृश्य हृदा पूजयेत् । शङ्खघोषसहितं बीजमुख्यं च जपेत् । (३७उ०-४८पू०)

पादुकाराधनार्थं पुण्याहं वाचयित्वा अग्नेरुत्तरपार्श्वे भूतलं गोमयेनालिप्य स्थण्डिलं कल्पयित्वा तदुपरि दारुपीठं स्थापयित्वा चित्रवस्त्रैरलंकृत्य तस्योपरि चन्दनादिभिर्विलेपितमश्म निदध्यात् । धर्मासनमर्चयित्वाऽस्त्रवारिणा प्रोक्ष्य गौर्या दक्षपादाम्बुजं शिवहस्तेन गृहीत्वाऽश्मोपर्यारोप्याष्टाङ्गेन च पूजयेत् । शिवहस्तेन गौरीहस्तं गृहीत्वा देवीपादुके शिष्येण ग्राहयित्वा वह्निं प्रदक्षिणीकृत्य तत्स्थाने पादुके न्यसेत् । देवदेवेशीं धूपदीपादिभिः सम्पूज्य देशिकोऽन्येन पट्टबन्धयुतेन देशिकेन साङ्गुलीयकरेण लाजं ग्राहयित्वा दम्पत्योरुभयहस्तेन शिवमन्त्रेण जुहुयात् । (४८उ०-५५पू०)

ततो गौरीपादुकामश्मनि पूर्ववदारोपयित्वा पूर्वोक्तविधानेन कुम्भवर्धनीं पूजयेत् । एवं त्रिवारं हुत्वा व्याहृतिं शतं तदर्धं तदर्धं वा मूलमन्त्रेण हुत्वा पूर्णाहुतिं च विधाय शिवाग्निं विसृजेत् । भस्म विसृज्य नैवेद्याद्युपचारैः सन्तोष्य कुम्भवर्धनीं संगृह्य ब्रह्मघोषशङ्खवाद्यादिभिः सह रम्यं शय्यागृहं प्रविश्य शयने स्थापयेत् । द्विसन्धिकेऽग्निमाहूय सायं प्रातर्हुत्वा समिदाज्यचरुभिः प्रत्येकं पञ्चविंशतिर्हुत्वा द्रव्यं प्रति व्याहृतिहोमं चाचरेत् । (५५उ०-६१पू०)

पञ्चमेऽहनि प्रातःसन्ध्यावसाने चूर्णोत्सवं ततो जलक्रीडां च समाचरेत् । तदवसाने तीर्थं संगृह्य सर्वालंकारयुतं छत्रचामरयुतं च ग्रामप्रदक्षिणं कृत्वा स्नपनमण्डपं प्रविशेत् । देवस्य देव्याश्च स्नपनं कारयित्वा पूर्वोक्तमार्गेण शिवाग्निं कल्पयित्वाऽघोरेण शतं हुत्वा पूर्णाहुतिमाचरेत् । अग्निं विसृज्य तं कुम्भे संयोज्य गर्भगेहं प्रविश्य लिङ्गशुद्धिं विधाय स्नपनोदकैः संस्नाप्य देवेशीं च विधानतः संस्नापयेत् । ततो नित्यपूजां कृत्वा रात्रौ पूजावसाने भोगाङ्गं च सम्पूजयेत् । उमास्कन्दादिदेवानां कुम्भहीनं पूजयेत् । एवं कुर्वाणो मर्त्यः पुण्यां गतिमाप्नुयात् ।(६१उ०-६८१/२)

इति कल्याणविधिपटलार्थसङ्ग्रहः।

षट्पञ्चाशे पटले गौरीसंकोचविधिरुच्यते। आयुरारोग्यजयदः पुत्रपौत्रसमृद्धिदश्चायं विधिः। आद्यो द्वितीय इति तरुणालयो द्विविधः। कर्षणाद्यर्चनान्तम् आद्ये तरुणालये क्रियते । प्रासादे पतिते भिन्ने लिङ्गे च चलिते द्वितीयतरुणालयः क्रियते । सर्वाण्यन्यकर्माणि उभयोस्तरुणालययोः समानान्येव । मूलस्थानं विनिश्चित्य तरुणालयं कारयेत् । बालालये प्रतिष्ठादिकं कृत्वा ततो मूलालयं प्रविशेत् । (१-४)

प्रासादाग्रे दक्षिणे वोत्तरे वा मण्डपं कारयेत् । विंशद्धस्तविस्तारं षड्विंशद्गात्रसंयुक्तं च मण्डपम् उत्तमं द्वादशहस्तं मध्यमं दशहस्तं तु कन्यसं भवेत् । षोडशस्तम्भयुतं मण्डपं मध्यममधमं च स्यात् । मण्डपस्य दिक्षु विदिक्षु च अनावृतं स्यात् । मण्डपं चतुर्द्वारसमायुक्तं चतुस्तोरणयुतं वितानध्वज-दर्भमालादिभिश्चालंकृतं पुष्पमालाभिः फलैरष्टमङ्गलैश्च भूषितं कुर्यात्। स्तम्भांश्च वस्त्रैर्वेष्टयेत् । मण्डपं त्रिधा विभज्य मध्यभागे वेदिकां रत्निमात्रसमुत्सेधां दर्पणोदरसन्निभां च निर्माय तन्मूले तत्परितश्च चतुरङ्गुलोत्सेधामष्टाङ्गुलनीव्रामुपवेदीं च कल्पयेत् । वेदीं परितः कुण्डानि निर्माय नवाग्निं पञ्चाग्निम् एकाग्निं वा कुर्यात्। सर्वाणि कुण्डानि योन्याकाराणि स्युः । योनौ योनिं न कारयेत् । क्षेत्रस्य पञ्चैकभागं विधाय पुरस्ताद्बहिश्च श्रोत्रार्धांशोच्चमानेन करणे पिप्पलपत्राकृतिर्भवेत् । ततो योनिकुण्डं यथोक्तलक्षणं कुर्यात्। (५-१४)

शिल्पिनमुद्वास्य मण्डपं गोमयेनोपलिप्य पुण्याहं वाचयित्वा ब्राह्मणांश्च भोजयित्वा तानुद्वास्य पुनः पुण्याहं वाचयेत्। समर्यकपदे वास्तुहोमं विधाय पुनश्च पुण्याहं वाचयित्वा पर्यग्निकरणं कृत्वाऽऽचार्यो विधिना स्नात्वा शुक्लचन्दनादिलिप्तः शुक्लवस्त्रोष्णीषशुक्लमाल्यैश्चालंकृतः अङ्कुराण्यर्पयित्वा स्थानशुद्धिं च विदध्यात् । (१५-१८)

उत्तराभिमुखः सकलीकरणं कृत्वा गर्भगेहं प्रविश्य स्थानशुद्धिं विधाय गौरीबिम्बं रजन्युदकैः शुद्धतोयैः पञ्चगव्येन च स्नाप्य बिल्वपत्रैश्च घर्षयेत्। दर्भमूलाद्गृहीतमृदा वल्मीकमृदा वा गौरीं लेपयित्वा गन्धोदकैश्च स्नाप्य हृदयमन्त्रेण पूजयेत् । चन्दनागरुकोष्ठ-कुंकुमोशीरकेसरत्वगेलापत्रकर्पूरैरालोड्य गौरीं लेपयेत् । पिण्डिकाब्जं च समालिप्य शक्तिबीजेन

प्रोक्षयेत् । गौरीवामहस्ते हेमसूत्रकौतुकं शिरोमन्त्रेण बद्ध्वाऽष्टपुष्पैरभ्यर्च्य गौरीपीठं सामन्यपुष्पैः पूरयित्वा नववस्त्रेण वेष्टयेत् । (१९-२५पू०)

बालगृहे गन्धादिभिः पूजयित्वा निर्दोषैः सिकतैः स्थण्डिलं कल्पयित्वा अग्न्याधानादिकं सर्वमग्निग्कार्योक्तवद्विधाय सद्यमन्त्रेण समिधः ईशानेन घृतम् अघोरेण चरुं च प्रत्येकं पञ्चविंशतिर्हुत्वा प्रासादबीजमुख्यैः व्योमव्यापिदशाक्षरैः शक्त्याद्यैर्वामाद्यैश्च प्रत्येकं षोडशाहुतीर्हुत्वा गौरीबीजमनुस्मरन् स्पृष्ट्वा च जुहुयात् । (२५उ०-२९)

अग्रे शालिभिर्विमलैः स्थण्डिलं कल्पयित्वा सापिधानं ससूत्रं हेमपल्लवनालिकेर-फलादियुक्तं लम्बकूर्चयुतं च कुम्भं करकं वा स्थण्डिलोपरि विन्यस्य गौरीमावाह्य पूजयेत्। वाममन्त्रेण स्थापनमुद्रामघोरेणावकुण्ठनं शक्तिमन्त्रेण सान्निध्यं च प्रदर्श्य पञ्चमेन च पूजयेत्। शक्तिमुकुलिकापद्मनमस्काराख्यमुद्राश्च प्रदर्श्य दिक्ष्वस्त्रं च योजयेत्। सूत्रादियुतानष्टघटानभितो इन्द्रादीशान्तं विन्यस्य तत्र वामादिशक्तीस्तत्तद्बीजमनुस्मरन्नावाह्य समर्चयेत्। गौरीमन्त्रेण गन्धपुष्पादिभिः पूजयित्वा नैवेद्यधूपदीपताम्बूलादीनि दत्वा जयादिरभ्याधानं राष्ट्रभृतश्च क्रमाद्धुत्वा पूर्णाहुतिं च हुत्वा शिरसा घटमुद्धरेत् अस्त्रेण बिम्बं छित्वा तटाके निक्षिपेत्। (३०-३७१/२) इति गौरीसंकोचविधिपटलार्थसङ्ग्रहः ।

सप्तपञ्चाशे पटले गौरीबालस्थापनं वक्ष्यते । तत्फलमायुरारोग्यजयाः पुत्रपौत्रावाप्तिश्च । बालालय आद्यो द्वितीय इति द्विविधः । मूलालयस्य पूर्वस्तरुणालय आद्य इत्युच्यते ।अनादरात् प्रमादाद्वा भिन्नश्छिन्नोऽनवीकृतो वा द्वितीयतरुणालयः । सर्वाण्यन्यानि कार्याणि उभयोः समानान्येव। मूलस्थानं निश्चित्य तदनन्तरमेव बालस्थापनं कार्यम् । बालबिम्बप्रतिष्ठानन्तरं मूलबिम्बं नार्चयेत् । यतो बालस्थानं विना प्रतिष्ठाकरणे पुत्रपौत्रविनाशः सम्भवेत् अतः सर्वप्रयत्नेन बालस्थापनं कुर्यात् । (१-६पू०)

देवालयस्याग्रे उत्तरे दक्षिणे ईशाने वा तरुणालयं कारयित्वा नवाहे सप्ताहे पञ्चाहे त्र्यहे वाऽङ्कुरार्पणमाचरेत्। शैलजेन लोहजेन दारुजेन मृण्मयेन वा बालबिम्बं शमीबिल्व-

मधूकाश्वत्थोदुम्बरेष्वन्यतमेन दारुणा बालशक्तिं च कारयेत् । द्वादशाङ्गुलमुत्सेधमधमाधमादारभ्य एकैकाङ्गुलवृद्ध्या नवशक्तिं कल्पयेत् । पीठं स्वयोनिर्वा इष्टकामयं वा स्यात्। आद्यस्तरुणालयः सप्त पञ्च त्रिहस्तो वा भवेत् । द्वितीयस्तरुणालयः आयतः चतुरश्रो पूर्वभवनवद्वा स्यात् । गौरीबिम्बं मूलगर्भार्धं तत्त्र्यंशं तच्चतुर्थांशं वा भवेत् । गौरीपीठान्तरे बालबिम्बं स्थापयेत् । बालशक्तिपीठं वृत्तं चतुरश्रं वा स्यात् । रत्नन्यासाभावे पादशैलं विना कुर्यात् । (६उ०-१५पू०)

बालालये पूर्वे दक्षिणे ऐशान्ये उत्तरे स्वेष्टदेशे वापि यागमण्डपं दश अष्ट नव सप्त अथवा त्रिहस्तं वा षोडशस्तम्भयुतं सर्वालंकारयुक्तं च परिकल्पयेत्। तन्मध्ये नवभागैकभागमितां हस्तमात्रसमुत्सेधां दर्पणोदरसन्निभां वेदिकां निर्माय गोमयेनालिप्य ब्रह्मणान् भोजयित्वा पुण्याहं वाचयित्वा प्रोक्षणं कृत्वा वास्तुहोमं च समाचरेत् । ततः पर्यग्निकरणं कृत्वा वस्त्रैः शालिभिश्च शयनं प्रकल्पयेत् । (१५उ०-२०पू०)

ततो बेरशुद्धिं धामप्रदक्षिणं च कृत्वा अक्षिमोचनानन्तरं रक्षासूत्रं बध्नीयात् । त्रिरात्रमेकरात्रं याममर्धयामं वा जलाधिवासनं कृत्वा बिम्बं वेदिकोपरि विन्यसेत् । वस्त्रेण संवेष्ट्य दर्भपुष्पसंयुतं पीठमध्ये विन्यस्य कण्ठमात्रं जले स्थापयेत् । निद्राकुम्भं च स्थापयित्वा पूजयेत् । वेद्युपरि वर्धनीं संस्थाप्य तत्परितो वामादिशक्तिकुम्भान् इन्द्रादीशानान्तकं विन्यस्य गौरी-बीजमनुस्मरन् गन्धपुष्पाद्यैरर्चयेत् । वस्त्रं हेमपट्टं कूर्चं नालिकेरं वा समर्प्य देव्यग्रे स्थण्डिलं कुर्यात् । (२०उ०-२७पू०)

वर्धनीं परिचारकः करे वहेत्। अग्रे स्थण्डिलं कल्पयित्वा व्योमव्यापिमन्त्रमुच्चरेत्। गौरीं विधिवत् सम्पूज्य पायसान्नं च निवेद्य कुम्भे आवाह्य गन्धपुष्पैरर्चयेत् । ततोऽग्निकार्योक्तवद्यात्राहोमं समिदाज्यचरुलाजसर्षपयवतिलैः गौरीबीजमनुस्मरन् कृत्वा स्पर्शाहुतिं च शतं जुहुयात् । उष्णीषोत्तरीयाद्यैरलंकृतो देशिकः कुम्भमुत्थाप्य वेद्यां स्थण्डिलोपरि विन्यस्य गौरीबीजं स्मरन् गन्धपुष्पस्रगादिभिः पूजयेत् । (२७उ०-३२पू०)

नवाग्नौ पञ्चाग्नौ एकाग्नौ सर्वयोनिके स्थण्डिले वाऽग्निकार्यमाचरेत् । खदिराश्वत्थबिल्व-पलाशवह्निसमिद्भिः आज्यान्नाभ्यां च पृथक् पृथक् हुत्वा गौरीगायत्रिमन्त्रेण घृतेन च जुहुयात् ।

प्रभाते पूर्वं शक्तेर्होमं कृत्वाऽऽचार्यं वस्त्रहेमाङ्गुलीयकैः पूजयित्वा दैवज्ञं भक्तांश्चापि पूजयेत् । परिचारकैर्गौरीबिम्बं शयनादुद्धृत्य तरुणालये पीठमध्ये तत्पदमध्ये संस्थाप्य कुम्भस्थां गौरीं गौरीमन्त्रेण विन्यसेत् । वामादिशक्तिकुम्भान् तत्तत्स्थानेऽभिषिञ्चेत् । मन्त्रपुष्पं समर्प्य मन्त्रान्नं निवेद्य धूपदीपादि च दत्वा प्रभूतहविषं निवेदयेत् । ततो होमं नित्योत्सवं भोगाङ्गयजनं च क्रमेण निर्वर्त्य सर्वसम्पत्करं महोत्सवं च देव्याः कारयेत् । प्रासादं पुनर्नवीकृत्य गौरीं मूलबिम्बे सम्यग्योजयित्वा सम्प्रोक्षणं च कृत्वा प्रायश्चित्तमाचरेत् । (३२उ०-४१) इति गौरीबालस्थापन-विधिपटलार्थसङ्ग्रहः ।

अष्टपञ्चाशे पटलेऽस्मिन् गौरीसम्प्रोक्षणविधिरुच्यते । यागमण्डपं पञ्चगव्येन प्रोक्ष्य प्रविश्य च अष्टद्रोणशालिभिः स्थण्डिलं कृत्वा तण्डुलतिललाजपुष्पदर्भैः परिस्तीर्य तन्मध्ये साष्टपत्रं सकर्णिकं नलिनं विलिख्य कुम्भं शिरसा वाहयित्वा प्रदक्षिणं कुर्यात् । सर्वातोद्यसमायुक्तं वेदघोषसमायुतं च उमासूक्तं जपन् शनैः प्रदक्षिणं कृत्वा मण्डपं प्रविश्य वेदिकोर्ध्वे कुम्भं विन्यस्य गौरीजेन पूजयित्वाऽभितो वामादिशक्तीनां कलशान् स्थापयित्वा तत्तन्मूर्त्याकृतिं ध्यायन् स्वस्वनाम-मन्त्रैस्तान् गन्धपुष्पादिभिरभ्यर्च्य नैवेद्यं च दद्यात् । (१-७पू०)

ऋग्वेदाद्यध्ययनं उमासूक्तश्रीसूक्तरुद्रसूक्तपुरुषसूक्तशान्तिसूक्तादिजपं च क्रमेण कुर्यात् । आचार्यो मूर्तिपैः सह अग्निकार्योक्तमार्गेण समिदाज्यचरुलाजसर्षपयवतिलैः सप्त होमद्रव्यैः पलाशोदुम्बराश्वत्थ- बिल्वखदिरैश्च होमं विदध्यात् । आज्यं सद्यमन्त्रेण चरुमघोरेण लाजं वामेन सर्षपं कवचेन यवं शिखया तिलमस्त्रेण च जुहुयात् । त्रिशतं तदर्धं तदर्धं वा प्रत्येकं हुत्वा द्रव्यान्ते व्याहृतिं च सर्वद्रव्ययुक्तं हव्यवाहेन च जुहुयात्। एवं रात्रौ जागरणं च कुर्यात् । (७उ० -१४)

प्रभाते स्नानादिनित्याह्निकं विधायाचार्यो मूर्तिपैः सार्धं पूर्णाहुतिं शिरोमन्त्रेण हुत्वाऽग्निं विसृज्य शक्तिकुम्भं शिरसा वाहयन् सर्ववाद्यसहितं सर्वालंकारसंयुतं च पुत्रभ्रातृकलत्रैर्हर्म्यप्रदक्षिणं कृत्वा गर्भगेहं प्रविशेत् । (१५-१७)

कलशं स्थण्डिलोपरि विन्यस्य दैवज्ञेन निवेदितसुमुहूर्ते गौर्या अष्टत्रिंशत्कलान्यासं कृत्वा कुम्भान्मन्त्रं समादाय गौरीमध्ये विन्यस्य शक्त्यादिशक्तिपर्यन्तं कुम्भादादाय पीठे च विन्यसेत् । गन्धपुष्प- स्रगादिभिरलंकृत्य नववस्त्रेण सम्वेष्ठ्य मन्त्रपुष्पं दत्वा मन्त्रान्नं च निवेद्य प्रभूतहविषं दत्वा ताम्बूलं च निवेदयेत्। चुलुकोदकसहितं मुखवासं दत्वा ऋगाद्यध्ययनैः स्तोत्रनृत्तवाद्यैश्च देवीं सन्तोषयेत् । सम्प्रोक्षणान्ते विशेषोत्सवं च संयक् कारयेत् । एवं कुर्वाणः पुण्यां गतिमाप्नुयात् । (१८-२२१/२) इति गौरीसम्प्रोक्षणविधिपटलार्थसङ्ग्रहः ।

एकोनषष्टितमे पटले गौरीव्रतं वक्ष्यते । तदकालमृत्युशमनं सर्वसौभाग्यदायकं सर्वशत्रुप्रशमनं सर्वैश्वर्यप्रदायकम् नित्यमभीष्टफलदं च । श्रावणे पूर्वपञ्चम्यां भाद्रपदे पूर्व- त्रयोदश्यामाश्विने पूर्वनवम्यां कार्त्तिके पूर्वसप्तम्यां मार्गशीर्षे पूर्णिमायां पौषे पूर्वचतुर्दश्यां माघेऽपरपञ्चम्यां फाल्गुनेऽपराष्टम्यां चैत्रे कृष्णदशम्यां वैशाखे कृष्णसप्तम्यां ज्येष्ठे पूर्वद्वितीयायामाषाढे शुक्लाष्टम्यां वा प्रतिमासं गौरीनक्षत्रे वा गौरीव्रतं विधिनाऽनुष्ठेयम् । पर्वताग्रे नदीतीरे पुष्पोद्याने गृहे देव्यालयाग्रे तत्पश्चाद्व गोष्ठे देवालये वा पञ्चदशकरायतमायामसमविस्तारं षट्त्रिंशद्गात्रसंयुतं चतुर्द्वारसमायुक्तं चतुस्तोरणभूषितं वितानध्वजसंयुक्तं दर्भमालाभिरावृतं तरङ्गवेष्टनयुतं दर्पणैरुपशोभितं नानाश्चर्यगुणोपेतं च मण्डपं प्रपां कूटाकारं वा परिकल्पयेत् । (१-११पू०)

तन्मध्ये वा एकपार्श्वे वा शिखिपादसमाकारां दिशि भद्रसमन्वितां विस्तारार्धसमुत्सेधां दर्पणोदरसन्निभां मध्ये उन्नतां च वेदीं कल्पयित्वा तत्पार्श्वे उपवेदीं च परिकल्पयेत् । मध्ये गौरीं संस्थाप्य स्नपनैरभिषिच्य पुण्याहं वाचयित्वा कौतुकं च बध्नीयात्। नैवेद्यं दत्वा यात्राहोमं निर्वर्त्य धामप्रदक्षिणं कृत्वा मण्डपं प्रविशेत् । तत्र पाद्यादिकं दत्वा कारुण्यं हास्ययुक्तं वीरं रौद्रं श्रृङ्गारचरितं वा देवीपराक्रमं तत्सन्निधौ श्रावयित्वा पुनः धूपदीपादिना सम्पूजयेत्। वेदघोषैः विविधैः स्तोत्रैः नृत्तवाद्यगीतादिभिश्च देवीं सन्तोष्य पूर्वोक्तमार्गेण पानीयार्घ्यादिकं च दत्वाऽस्तमयवेलायां सायरक्षां कल्पयेत् । (११उ०-१९पू०)

ततः पञ्चविंशतिसंख्याकमारात्रिकं भस्म च दत्वा देवीबीजेन दर्पणं जयरवेण नीराजनं च दर्शयित्वा देव्यग्रे भरतोक्तं नृत्तं च कल्पयेत् । गौरीचिह्नं मञ्जूषे स्थापयित्वा चिह्ने सर्वदेवसमन्वितां देवीं सम्पूज्य सर्वान् दीक्षितान् आहूय तानालोक्य युष्माकं व्यसनव्याधिदुर्भिक्षऋणक्लेशादिशत्रवः सर्वे महादेव्याज्ञया सदा नश्यन्तु इत्युक्त्वा तान् विसृज्य कौतुकं च जले विसृजेत् । ततः साधकं पापभक्षणमन्त्रतो दार्वासने समारोप्य तदङ्गेऽक्षरकलां न्यसेत् । गौरीचिह्नं साधकस्य दद्यात् । गौरीमन्त्रं जपन् साधकः स्वशिरसि तद्वहेत् । (१९उ०-२६पू०)

चिह्नदर्शनमात्रेण सर्वपापं विनश्यति। संग्रामे मृगयानादिकालेषु च यो नरो गौरीचिह्नं शिरसा वहेत् तस्य देहे गौरी वसेत् इति सत्यम् । देवी सर्वदा सान्निध्यं कुरुते।सर्वेषां दक्षिणां दत्वाऽऽचार्यं च पूजयेत्।अनन्तरे पटले शिवव्रतं वक्ष्यते इति प्रतिज्ञातम् ।(२६उ०-२९) इति गौरीव्रतविधिपटलार्थसङ्ग्रहः ।

षष्टितमे पटले मत्स्यलीलाविधिरत्र वक्ष्यते । अनया लीलया प्राणिनां भोगः भूपतीनां सुखं च सिध्यति । मीनादिकन्यामासपर्यन्तं मत्स्यलीलायाः प्रशस्तः कालः। इयं लीला उत्तम-मध्यमाधमभेदेन त्रिधा प्रोक्ता । समुद्रमत्स्यलीला उत्तमा नदीलीला मध्यमा तटाकवाप्योरधमा च स्यात् । (१-४पू०)

अभिषेकार्थमुपयुज्यमानं बेरमुत्तमं पौराण्यायतनं बेरं मध्यमं सद्योनिष्कृतिबेरमधमं चोच्यते । शतक्रोशावधिं यावत् तदुत्तमं दर्शनं पञ्चाशत्क्रोशं मध्यमं द्वादशक्रोशावधिदर्शनम् अधममिति च गण्यते । इयं गणना कृतयुगे प्रोक्ता । अस्मिंस्तु युगे उक्तमानस्य चतुरंशविहीनं कृत्वा परिकल्पयेत् । मत्स्यलीला एकदिने क्रियमाणा अधमा त्रिदिने क्रियमाणा मध्यमा पञ्चदिने क्रियमाणा उत्तमा च मता । (४उ०-१०)

प्रकारान्तरेण मत्स्यलीला वासं यानमिति द्विधा प्रोक्ता । यानं चेद् आलये कार्यम् । आस्थानमण्डपं सम्यग् भूषयित्वा सुवारे सुदिने रात्रिपूजावसाने देवदेवं जगन्नाथं प्रार्थ्य अनुगृहीतोऽस्मीति विज्ञाप्य स्वर्णादिसूत्रेण पूर्वोक्तवद्रक्षाबन्धनं कुर्यात् । अपरेद्युर्दिवाकाले

आस्थान-मण्डपे प्रातःसन्ध्यवसाने सूरिबृन्दसेवायुक्तं परमेश्वरं राजोपचारैस्तोषयेत् । मध्याह्ने पूजावसाने पताकादिसर्वालंकारसंयुतं सकलवाद्यैः सहितं च यानं समुद्दिष्टमत्स्यस्थानं पूर्ववन्नयेत् । तत्काले राजा देशिकैः सह नागवल्लीदलं कर्पूररजनीचूर्णादिमिश्रितं विकिरेत् । सर्ववर्णजनैः सहितं तत्स्थानं प्रविश्य उत्तरे पश्चिमे दक्षिणे पूर्वे वा प्रपां कृत्वा वितानाद्यैरलंकृत्य देवं मध्ये विन्यस्य तस्याग्रे मत्स्यपूजां कुर्यात् । (११-२०)

ओदनानि विन्यस्य ओदनस्येति मन्त्रेण पूजयेत्। तण्डुलतिललाजैर्मत्स्यं सम्यगर्चयेत्। मलिम्नाय महामत्स्यो दीपरूपो महोदरः इत्येवं मन्त्रमुच्चरन् मत्स्यानां भोजनं दत्वा सायाह्नात् पूर्वमेवमाचरेत्। तदन्ते गायकस्य लीलागानसहितं विनोदवाद्यसहितं च पूर्वस्थानं प्रविश्य महेश्वरस्य स्नपनं शान्तिहोमं च कुर्यात्। तदन्ते सायरक्षां पूर्ववदर्चनं च कृत्वा नित्यपूजां विशेषपूजां च कुर्यात्। ततः स्नपनं कृत्वा रक्षाबन्धं च विसृजेत्। आलयस्य समीपं चेदेवं कुर्यात्। (२१-२६)

यानमत्स्यलीला एवमुक्ता । वासभेदमत्स्यलीलायां तु रात्रौ पूजावसाने कर्ता देशिकसहितः महेशाग्रे कर्तव्यं प्रार्थ्य एकमूर्तिस्वरूपं पञ्चधा परिकल्प्य "अम्बिकासहितो देवो जगदुत्पत्तिकारणम् । लोकरक्षार्थं मत्स्यलीलां समुद्दिश्य भगवदाज्ञया गम्यताम्" इति विज्ञापयेत् । पूर्वं प्रतिसरं बद्ध्वा प्रभाते सर्वालंकारसंयुतं सर्ववाद्यजयघोषादिभिः सह यानं शनैः शनैः गमयन् कर्पूररजनीलाजमिश्रं पथि विकिरेत्। मनोरमे देशे भक्ष्यादीनि निवेद्य ताम्बूलादिकं च शिवसन्निधौ दद्यात् । प्रतिदिनं विशेषेण स्नपनं शान्तिहोमं च नित्यपूजाविधानेन कुर्यात् । स्नानदेशं पूर्वमुद्दिश्य तत्र सलक्षणां प्रपां कारयित्वा तन्मध्ये वेदीं निर्माय तदूर्ध्वे सिंहासनं विन्यस्य तस्योपरि महेशं स्थापयित्वा लीलागानं च श्रावयेत् । (२७-३६)

सूरिबृन्दैः सह वसन्तलीलां कृत्वा मत्स्यभोजनमध्ये ओदनस्येति मन्त्रेण तण्डुलानि ओदनानि च पृथक् पृथक् विन्यसेत् । मत्स्यलीलां समालोक्य तेषां भोजनं क्षिपेत् । लीलाया अन्तिमदिनं निर्दिश्य एवं प्रतिदिनं कुर्यात् । सर्वप्रयत्नेन नित्यपूजां निर्वर्तयेत्। नित्यपूजाहीने प्रायश्चित्तं समाचरेत् । प्रायश्चित्तविहीने तु राज्ञो राष्ट्रस्य च दोषः सम्भवेत् । लीलावसाने विमुखयानं कारयित्वा राजोपचारेण पूर्वस्थाने निवेश्य स्नपनं शान्तिहोमं च कृत्वा प्रभूतहविषं दद्यात्

। राजा स्वपत्नीदेशिकाभ्यां सह शिवस्य मूर्ध्नि पुष्पं दापयेत् । मनसा चिन्तितं च प्रार्थयेत् । अनेन प्रकारेण मत्स्यलीलां कारयेत्। अनन्तरे पटले मौक्तिकग्रहणविधिरुच्यते। (३७-४५) इति मत्स्यलीलाविधिपटलार्थसङ्ग्रहः।

एकषष्टितमे पटले मौक्तिकग्रहणविधिर्निरूप्यते । समुद्रे मुक्ताफलानि संगृह्य नृपतिनाऽऽचार्यैः पूजाचक्रेऽन्तर्भूतजनैश्च यथायोगं विभज्य स्वस्वभागग्रहणविधिः प्रतिपाद्यते । फाल्गुनचैत्रकार्त्तिकमासेष्वन्यतमेऽथवा परस्मिन् मासे वा पूर्वपक्षे चेदष्टमीनवमीद्वितीयातृतीया-चतुर्थीपञ्चमीर्विहाय, अपरपक्षे चेत् चतुर्थीपञ्चम्यष्टमीनवमीदशमीत्रयोदशीर्विहाय अन्यस्यां तिथौ मौक्तिकग्रहणमाचरेत् । अथवा आश्वयुग्रोहिणीपुष्यमघाषाढादित्रयहस्तनक्षत्रेष्वेकतमे शुक्रमन्दा-दित्यवासरान् वर्जयित्वा वज्रादिवृध्द्यन्तेष्वष्टादशसु शुभदेषु योगेष्वन्यतमे मेषकर्कटसिंहवृश्चिककुम्भेषु पञ्चसु राशिष्वन्यतमे च मौक्तिकग्रहणम् आरभ्येत । (१उ०-११)

निश्चितदिवसात् पूर्वमभिषेकबेराग्रे स्थण्डिलं कल्पयित्वा राजचिह्नानि सर्वाणि तदुपरि स्थापयित्वा, देवदेवं नमस्कारपूर्वकं विज्ञाप्य, मौक्तिकग्रहणार्थं रत्नानि गृहीत्वा, तत्तदङ्गजनैः सह ध्वजादिछत्रपर्यन्तचिह्नैः ढक्काकेशवाद्याशरीवाद्यादिघोषैश्च सह पूर्वोक्तयानविधिना अब्धितीरं विशेत् । (१२-१६) समुद्रतीरे प्रपां वा कूटाकारं वा चतुर्द्वारयुक्तं चतुस्तोरणभूषितं मध्ये वेदिसंयुक्तं च निर्माय पताकादिभिः पूगाद्यैश्च अलंकुर्यात् । (१७-१८पू०)

तत्र सिंहासनस्थं देवं नित्यवत् सम्पूज्य सुराक्षीरदधिमध्विक्षुसर्पिःक्षारान् सप्ताब्धिदेवान् क्रमेण समर्चयेत् । (१८उ०-२३) तदनन्तरम् अलंकृतदेवम् आरोपितध्वजपटे उडुपे समारोप्य तद्दक्षिण-वामपर्श्वयोः क्रमेण मालिनीदेशिकौ तिष्ठन्तौ सकलवाद्यघोषैः राजोपचारैश्च सह मौक्तिक[ग्रहण]स्थानं प्रविशेताम् । (२४पू०-२६पू०) यन्त्रमार्गेण मौक्तिकानि गृहीत्वा पवन्यादि समापूर्य पूर्वस्थाने निवेशयेत् । (२६उ०-२७पू०) मुक्ताग्रहणशालायां पश्चिमनिर्ऋत्यैशान्योत्तरासु एकतमायां दिशि संगृह्यमाणरत्नानि सायाह्नसमयावधि आवेश्य अस्तमये काले स्नपन-शान्तिहोमनित्यपूजादिकं सम्यगाचरेत् । (२७उ०-२९)

एवं पक्षाहान्तं प्रतिदिनं समुद्रतीरे कुर्यात् । (३०)

समस्तद्रव्यैः सह पुनरास्थानमण्डपं प्रविशेत् यत्र सूरिजनाः सम्मिलिताः। (३१)

मूलालये स्नपनं शान्तिहोमं नैमित्तिकार्चनं च यथाविधि निर्वर्त्य महाहविर्निवेद्य परमेश्वरं तोषयेत्। (३२-३४पू०)

महेशस्य पुरतः गोमयालेपिते पिष्टचूर्णैरलंकृते ज्वलद्दीपैश्च परिवृते भूमिभागे समुद्रगृहीतानि रत्नानि विन्यस्य तद्द्रव्यम् अष्टधा विभजेत्। (३४उ०-३५पू०)

एकांशं देशिकस्य, भूपतेरेकांशं, अतिथीनामेकभागं, सूरीणामेकांशं, चक्रपूजोक्तमर्त्यानां भागमेकं, शेषांशं देवस्य च विभजेत्। (३५उ०-३८पू०)

एवं सर्वलोकहितः सर्वदेवप्रियार्थकश्च मौक्तिकग्रहणविधिर्निरूपितः। निरूपयिष्यमाण उत्पातविधिः श्रूयतामिति प्रतिज्ञायते। (३८उ०-३९पू०) इति मौक्तिकग्रहणविधिपटलार्थसङ्ग्रहः।

द्विषष्टितमे पटले सर्वसम्पत्समृद्ध्यर्थं राजराष्ट्रहिताय च उत्पातशान्तिविधिः निरूप्यते। (१) उत्पातो द्विविधः सामान्यो महाद्भुतश्चेति। तत्र सामान्यो दीर्घफलदः महाद्भुतस्तु सद्य एव फलदायकः। तेषां दोषनाशनप्रतिक्रियाः सर्वा अविलम्बेन सम्यक् करणीयाः, अकरणे तु नृणां ब्राह्मणानां नृपस्य च दोषो भवेत्। (२-३)

महाद्भुताः-

रात्रौ भास्करोदयः, अमावास्यायामिन्दुदर्शनम्, भूकम्पः, नदीकूपतटाकानां क्षोभः, प्रतिमारोदनम्, शोणितपाषाणपांसुमधूनां वर्षणम्, असृक्क्षीरयोर्वर्षणम्, वृक्षाच्छ्रोणितस्रावः, शिवालयस्य शिखादिपादुकान्तभागानाम् अकारणात् पतनम्, देवालयस्य स्थानात्स्थानान्तरगमनम्, वृक्षस्य स्थानभ्रंशः, वृक्षे चान्यपुष्पफलानामुद्भवः, तत्पुष्पे अन्यगन्धस्य सम्भवः, लिङ्ग-प्रतिमयोरुष्णसम्भवः, अण्डजस्वेदजमृगानां नराणां च स्वजात्यन्यप्रसवः, प्रासादभ्रमणम्, श्वेतवायससम्भवः, पर्वतद्वयस्य युद्धः, आर्द्रवृक्षस्य स्वयं दाहः, प्रतिमायाः कम्पनम्, शिववर्धन्योर्भेदनम्, लिङ्गप्रतिमयोर्भेदनम्, प्रतिमायाः स्फोटनम्, प्रतिमायां

नीलवर्णदर्शनम्, करिण्या मदजलस्रावः, अग्निं विना धूमोद्भवः, लिङ्गस्य वर्णान्तरगमनम् , चतुष्पदाम् अङ्गाधिक-सम्भवः, स्वयमेव भेरीघोषः इत्येते महाद्भुताः प्रोक्ताः । (४-१४)

सामान्याद्भुताः-

प्रतिसूर्यस्य प्रतिचन्द्रस्य च दर्शनम्, रात्राविन्द्रधनुर्दर्शनम्, वह्निनक्षत्रस्य दर्शनम्, ग्रहनक्षत्रस्य च पातः, सप्ताहाशनिसंकुलः, नैरन्तर्येण सप्ताहं यावत् इन्दुसूर्ययोः परिवेषः, महावातप्रकोपः, दिशां दाहः, लिङ्गे पूजितपुष्पस्य वर्णान्तरप्राप्तिः, अकस्मात् पुष्पपतनम्, सित-कुसुमस्यासितत्वप्राप्तिः, अतीव शलभोत्पत्तिः, वाहनानाम् उन्मादः, शुकमूषिकविषसर्पाणाम् अधिकोत्पत्तिः, प्रासादसभास्थानगोपुरमण्डपपरिवारालयेषु मधुनीडसम्भवः, अतिवृष्ट्यनावृष्टी, नृपस्य युद्धोद्योगे पुण्यवृक्षस्याकारणात् पतनम्, राज्ञः प्रधानमहिषीप्रधानाश्वगजानाम् मरणम्, रक्तस्त्रीवायसोलूकजम्बुगृध्रपिङ्गलानां नृपवेश्मप्रवेशः, तेषां देवालयस्पर्शः, देवालयस्योपरि नृप-भवनस्योपरिष्टाच्च श्वारोहतद्रोदनतत्तज्जातिक्रियाः, लिङ्गे वा प्रतिमायां वा खद्योतारोहणम्, व्योम्नि धूमकेतूनां नानारूपदर्शनम्, लिङ्गमूले प्रतिमायां च जन्तूनामारोहणम्, व्यतिरिक्तक्रियाणां सम्भवः इत्येते सामान्याद्भुताः प्रोक्ताः । (१५-२५)

महाद्भुतानां प्रतिक्रियाः रात्रौ भानुदर्शनस्य प्राणिनाशनृपभयावहत्वात् तद्दोषशमनार्थाय सप्ताहं यावत् दिशाहोमं महास्नपनं च कृत्वा देवेशं सम्पूज्य प्रभूतहविर्निवेद्य ब्राह्मणान् भोजयेत्, तेषामाशिषश्च प्रार्थयेत् । (२६-२८)

अमावास्यामिन्दुदर्शनदोषशमनार्थमपि पूर्वोक्तप्रकारेणैव प्रतिकृतिं कारयेत् । (२९)

भूमिकम्पो राज्ञो राष्ट्रस्य च दोषावहः। तच्छमनार्थमेकविंशद्दिनं यावत् क्षीरप्रस्थसहस्रैः मधुसर्पिःसहस्रैश्च महाव्योमेति मन्त्रमनुस्मरन् शिवं सम्यगभिषिच्य पलाशसमिधा शतवारं हुत्वा ब्राह्मणांश्च भोजयेत् । (३०-३२पू०)

नदीकूपतटाकानां क्षोभे जना दुर्भिक्षेण महामार्या च पीड्येरन्। तत्परिहारार्थं तेषां तीरे नवहस्तप्रमाणमण्डपं निर्माय मण्डलं च विलिख्य तन्मध्ये स्थण्डिलं कारयित्वा तदुपरि अग्नि-कार्योक्तमार्गेण पञ्चाग्निं चोत्पादयेत्। (३२उ०-३४)

देशिकः पञ्चाहं यावत् अस्त्रमन्त्रेण व्याघातसमिधः हृदयेन घृतं पाशुपतेन चरुं च शतं तदर्धं तदर्धं वा जुहुयात्। (३५-३६पू०)

मिन्दाहुतिं व्याहृतिहोमं जयादिरभ्याधानं राष्ट्रभृद्धोमं च क्रमेण जुहुयात्। (३६उ०-३७पू०)

शिवं च विधिवत् सम्पूज्य ब्राह्मणांश्च भोजयित्वाऽन्ते उत्सवं च कारयेत्। (३७उ०-३८पू०)

प्रतिमारोदनेन ग्रामस्य गवां धान्यानां च नाशः सम्भवेत्। तद्दोषवारणार्थं देवप्रतिमाशुद्धिं सम्प्रोक्षणं च विधाय पक्षं पक्षद्वयं वा शान्तिहोमं दिशाहोमेन सह निर्वर्तयेत्, प्रतिदिनं स्नपनं ब्राह्मणानां दीनान्धानां च भोजनं च कारयेत्। (३८उ०-४१पू०)

शोणितवर्षेण प्राणिनाशः सम्भवेत्, तन्निवारणाय प्रासादमण्डपादीनि तोयेन क्षालयित्वा आलयस्य समन्तात् गोमयालेपनं पर्यग्निकरणं पुण्याहं च कारयेत्। (४१उ०-४३पू०)

ततः सप्ताहान्तं सहस्रप्रस्थमितैः क्षीरैः सहस्रप्रस्थमितैः सर्पिर्भिश्च देवमभिषिच्य महाव्योमेतिमन्त्रेण पलाशसमिद्भिः शान्तिहोमं च कृत्वाऽन्ते उत्सवं च निर्वर्तयेत्। (४३उ०-४५पू०)

मधुक्षीरयोर्वृष्ट्या विप्राणां क्षत्रियाणां च क्लेशो भवेत्। अतस्तद्दोषशमनार्थं सहस्रप्रस्थमिताभ्यां मधुक्षीराभ्यां सप्ताहपर्यन्तं शिवमभिषिच्य विशेषेण पूजयित्वा प्रभूतहविर्निवेदयेत्। (४५उ०-४६)

अशोकसमिद्भिः शान्तिहोमं पश्चाद्ब्राह्मणभोजनं च कुर्यात्। (४७)

वृक्षाच्छोणितसम्भवे राज्ञःपरचक्राद्भयं भवेत्। भयवारणाय वृक्षमूले दिशाहोमं कृत्वा ब्राह्मणांश्च भोजयित्वा वास्तुदेवं च पूजयेत्। ततः शिवं सम्पूज्य स्नपनं च कृत्वा प्रभूतहविषं निवेदयेत्। (४८-५०पू०)

कारणं विना देवालयस्य पादुकान्तभागपतने स्त्रीणां क्षेत्रिणां च दुःखं सम्भवेत्। प्रासादं पूर्ववत् कृत्वा जीर्णभागांश्च उद्धृत्य देवबिम्बं च समापाद्य पुनः संस्थापयेत्, विशेषपूजां तदन्ते उत्सवं चाचरेत्। (५०उ०-५२)

आलयस्य स्थानान्तरप्राप्तौ नृपस्य स्थानभ्रंशः सम्भवेत्। तच्छान्त्यर्थं तत्स्थानं पूर्ववत् निर्माय देवं संस्थाप्य च पूजयेत्। गव्येनाभिषिच्य ब्राह्मणांश्च भोजयेत्। (५३-५४)

वर्धनीशिवकुम्भयोर्भेदने शान्त्यर्थं सर्वेषां देवानां स्नपनैरभिषेकं कारयेत्। (५५-५६पू०)

वृक्षस्य स्थानान्तरप्राप्तौ तदन्यफलगन्धकुसुमानां च सम्भवे राष्ट्रवासिनां दुःखं सम्भवेत्, तद्वारणाय तज्जातिवृक्षं पुनः पूर्वस्थाने स्थापयित्वा मयूरसमिधा शान्तिहोमं च कृत्वा सप्ताहान्तं स्नपनं क्षीराभिषेचनं च निर्वर्त्य वास्तुदेवं सम्पूजयेत्। तस्य वृक्षस्य पुष्पैः फलैश्च शिवं विधिवत् पूजयेत्। (५६उ०-६०)

लिङ्गस्य देवप्रतिमानां च उष्णत्वे प्रतिपन्ने सति जनानां नानारोगाः गोनाशं दुर्भिक्षं च जायेरन्। तन्निवारणार्थं सप्ताहं यावत् सहस्रप्रस्थमितैःक्षीरैर्मधुभिः सर्पिर्भिः नारिकेलोदकैश्च शिवमभिषिच्य महाव्योमेतिमन्त्रेण स्नपनं विशेषपूजनं च निर्वर्त्य कुङ्कुमोशीरचन्दनादीनि कुष्ठागरुकर्पूरैरालोड्य शिवमालेपयेत्। महाहविः प्रदाय दिशाहोमं च कृत्वाऽन्ते शीतकुम्भं च समर्पयेत्।(६१-६५)

अण्डजस्वेदजचतुष्पान्नराणां च स्वजात्यन्यप्रसूतौ भूपतेर्मरणं सम्भवेत्, तद्वारणाय गोभूमिकाञ्चनादीनां दानं कृत्वा सप्ताहं यावत् स्नपनम् अर्कसमिधा शान्तिहोमं च कृत्वाऽन्ते उत्सवं कारयेत्। (६६-६८पू०)

प्रासादस्य भ्रमणे जनानां दुःखं सम्भवेत्, तद्वारणार्थं गव्यैः प्रत्येकं सहस्रप्रस्थमितैः प्रासादं परमेश्वरं च संहितामन्त्रानुस्मरणपूर्वकमभिषेचयेत् ततः प्रासादं प्रोक्ष्य स्नपनं कृत्वा ब्राह्मणांश्च भोजयेत्। (६८उ०-७०)

सितकाकसमुद्भवे राष्ट्रस्य क्षोभः सम्भवेत्, तद्वारणाय पञ्चाहं यावत् स्नपनं विशेषपूजनादिकं च निर्वर्त्य वैकङ्कतेन समिधा शान्तिहोमं कृत्वा प्रभूतहविषं दत्वा वास्तुदेवांश्च समर्चयेत्।(७१-७२पू०)

पर्वतद्वन्द्वयुद्धसम्भवे नृपस्यापजयो भवेत्, तद्वारणार्थं पर्वताग्रे दिशाहोमं कृत्वा तं पर्वतं पञ्चगव्येन प्रासादमन्त्रमनुस्मरन् प्रोक्ष्य तत्समीपे लिङ्गं संस्थाप्य च पूजयेत्, तद्देशदेवतानां स्नपनं कृत्वा हविषं च दत्वा विशेषेण सम्पूज्य उत्सवं च कारयेत् । (७३उ०-७६पू०)

आर्द्रवृक्षाणां स्वयंदाहे बालानां नाशः अग्निक्षोभश्च तस्मिन् राज्ये सम्भवेत्, तत्क्लेशवारणाय ग्रामस्य चतुर्दिक्षु समिदाज्यचरुलाजसर्षपैः स्वयंदग्धार्द्रवृक्षसमिद्भिश्च पञ्चब्रह्मषडङ्गमन्त्रोच्चारणपूर्वकं शतं तदर्धं वाऽथवा एकवारं वा हुत्वा पूर्वोक्तमन्त्रैः प्रासादमन्त्रेण च प्रत्येकं सहस्रं तदर्धं वा हुत्वा मिन्दाहुतिं जयादिहोमं च कृत्वा स्नपनैरभिषिच्य विशेषेण परमेश्वरं सम्पूज्य औदुम्बरसमिधा शान्तिहोमं च कारयेत् । (७६उ०-८१)

देवताप्रतिमाकम्पने राज्ञो मरणं सम्भवेत्, तन्निवारणाय प्रतिमाशुद्धिं कृत्वा देवं गव्यैरभिषिच्य सप्ताहं यावत् पुण्याहवाचनं दिशाहोमं च कृत्वाऽन्ते उत्सवं च कारयेत् । (८२-८३)

शिववर्धन्योः तथा लिङ्गप्रतिमयोर्भिन्ने संजाते नृपस्य परचक्राद्भयं राष्ट्रे महामारीरोगश्च सम्भवेत्, तद्वारणार्थं देवालयस्य बालस्थापनं प्रासादनवीकरणं च विधाय प्रासादसम्प्रोक्षणं च विधिनाऽऽचरेत् । (८४-८५)

लिङ्गे भिन्ने सति तदुद्धृत्य प्रमाणान्तरेण वापि नवं स्थापयित्वा विधिना प्रतिष्ठापयेत् । (८६-८७पू०)

प्रत्यङ्गोपाङ्गहीने वस्त्राभरणादिहीने च पुनः सन्धानं सम्प्रोक्षणं च कृत्वा सप्ताहं यावत् दिशाहोमं महास्नपनं च कारयित्वा पञ्चगव्यपञ्चामृतैः क्षीरमधुसर्पिषां सहस्रप्रस्थमितैश्च परमेशानं महाव्योमेतिमन्त्रेणाभिषेचयेत् । (८७उ०-९०पू०)

महेश्वरस्य स्नपनादिकं कृत्वा ब्राह्मणांश्च भोजयित्वा खादिरसमिधा शान्तिहोमं च कृत्वाऽन्ते उत्सवमाचरेत् । (९०उ०-९१)

देवप्रतिमायां नीलवर्णदर्शनं दुःखावहं स्यात् , तद्वारणाय नयनोन्मीलनं कृत्वा यावत् पक्षं पक्षद्वयं वा अर्कसमिधा शान्तिहोमपुरःसरं स्नपनं दिशाहोमं च कृत्वा ब्राह्मणान् दीनानन्धांश्च भोजयेत् । (९२-९३)

करिण्या मदोत्पत्तौ महावातप्रकोपे च वाहनानां स्त्रीणां च भयं सम्भवेत्, तद्वारणाय सप्ताहं यावत् शिवस्य पूजनं स्नपनं शिवविद्याङ्गमन्त्रैश्च होमं च कृत्वा महाहविश्च निवेदयेत्। (९४-९६पू०)

अग्निं विना धूपोत्मन्ने वाहनानां क्षयः परचक्राद्भयं च सम्भवेत्, तन्निवारणार्थं तत्प्रदेशं खात्वा पञ्चमृद्भिः पूरयित्वा व्याघातसमिद्भिः शान्तिहोमं च कारयेत्। ब्राह्मणान् दीनानन्धांश्च भोजयित्वा सहस्रप्रस्थमितक्षीरैः शिवमभिषिच्य अन्ते स्नपनं कृत्वा शान्तिकुम्भं च समर्पयेत्। (९६उ०-९९)

शिवलिङ्गस्य वर्णान्तरप्राप्तौ जातिदूषणं सम्भवेत्, तद्वारणाय एलालवङ्गतक्कोलजाती-जम्बुमुरान् सम्यक् पेषयित्वा तेन लिङ्गमालेपयेत्। सप्ताहं यावत् शिवस्य स्नपनं शान्तिहोमं च कृत्वा अशोकसमिद्भिः त्र्यम्बकमन्त्रेण हुत्वाऽन्ते विशेषपूजानन्तरं विप्रांश्च भोजयेत्। (१००-१०२)

स्वयमेव भेरीघोषे संजाते महामारी प्रवर्तेत, तद्वारणार्थं पक्षं पक्षद्वयं वा स्नपनं कृत्वा बिल्वसमिद्भिः शान्तिहोममाचरेत्। (१०३-१०४पू०)

सामान्याद्भुतानां प्रतिक्रियाः -

आदित्योदयसमये प्रतिसूर्यस्य दर्शनं तु परचक्राद्भयं नराणां ज्वरपीडां चावहेत्, तद्दोषशमनाय सप्ताहं यावत् अश्वत्थसमिद्भिः शान्तिहोममन्ते स्नपनं विशेषपूजनं च कृत्वा प्रभूतहविषं च निवेदयेत्। (१०५-१०७पू०)

चन्द्रोदयकाले प्रतिचन्द्रस्य दर्शनं दुर्भिक्षं महामारीपीडां चावहेत् तद्वारणाय प्रतिसूर्यदर्शन- दोषनिवारणार्थमुक्तोपाया एवावलम्बनीयाः। (१०७उ०-१०८)

रात्रौ इन्द्रधनुर्दर्शनेन वह्निनक्षत्रदर्शनेन ग्रहनक्षत्रपातेन च अनावृष्टिः नराणां ज्वरपीडा वाहनानां क्षयश्च सम्भवेत्। (१०९-११०पू०)

तद्वारणार्थं सप्ताहं यावत् शिवपूजानन्तरं महास्नपनं कृत्वा अश्वत्थसमिद्भिः शान्तिहोमं विधायान्ते चोत्सवमाचरेत्। (११०उ०-१११)

सप्ताहं यावत् निरन्तराशनिपाते सति अतिवृष्टिः नराणां रोगश्च सम्भवेत् , तद्वारणाय अशनिपातानन्तरं सहस्रप्रस्थमिताभ्यां घृतक्षीराभ्यां परमेशानं स्नापयित्वा विशेषेण च सम्पूज्य स्नपनं च कृत्वा प्रभूतहविश्च निवेदयेत् । (११२-११४पू०)

चन्द्रसूर्यौ सप्ताहपर्यन्तं परिवेष्टितौ चेत् युद्धे नृपस्य दुर्मरणं सम्भवेत्, तद्वारणार्थं गोभूतिलानां च दानं महादानं च कृत्वा सहस्रप्रस्थमितैः क्षीरैः महेश्वरं स्नापयित्वा स्नपनं च कुर्यात् । (११४उ०-११६)

लिङ्गपूजितपुष्पाणां तत्समर्पितवस्त्रानुलेपानां च वर्णान्तरसम्प्राप्तिः ग्रामदूषणमावहेत्, तद्दोषशमनार्थं विधिवत् शिवं सम्पूज्य प्रभूतहविश्च निवेदयेत् । (११७उ०-११८)

अतीव शलभोत्पत्तौ वाहनानामुन्मत्ते जाते शुकमूषिकयोर्विषसर्पाद्युत्पन्ने च प्राणिनां नाशः अनावृष्टिश्च सम्भवेत्, तद्वारणाय प्रासादस्याग्रतः दश वा द्वादश वा हस्तमितं चतुरश्राकारं दर्पणोदरसन्निभं षोडशस्तम्भयुतं सर्वालंकारसंयुतं च मण्डपं निर्माय तन्मध्ये हस्तद्वयप्रमाणं षडङ्गुलमितमेखलात्रययुतं नाभियोनियुक्तं च वृत्तकुण्डं कृत्वा चतुर्दिक्षु चतुरश्रकुण्डानि कोणेषु च पद्माकारकुण्डानि च कारयेत् । (११९-१२३पू०)

मध्याह्ने तस्मिन् कुण्डे शिवाग्निं विधिना कल्पयित्वा समिच्चरुलाजसर्षपलवणकार्पासबीजैः देशिको हुत्वा पलाशखादिराश्वत्थवटसमिधः पूर्वादिदिक्षु शमीबिल्वाशोकमयूरसमिधः क्रमेण विदिक्षु च सद्यमन्त्रेण जुहुयात् । (१२४-१२६)

पञ्चब्रह्मषडङ्गैः विद्याङ्गैर्मूलमन्त्रैः पाशुपतास्त्राघोरास्त्रमन्त्रैश्च प्रत्येकं सहस्रं तदर्धं वा क्रमाद्धुत्वा जयादिरभ्याधानराष्ट्रभृतश्च क्रमाज्जुहुयात् । (१२७-१२८)

तदनन्तरं स्नपनं कृत्वा विशेषेण सम्पूज्य महाहविश्च निवेद्य ब्राह्मणांश्च भोजयेत् । (१२९-१३०पू०)

प्रासादसभास्थानगोपुरमण्डपपरिवारालयादिस्थानेषु मधुनीडसम्भवः ग्रामनाशं राज्ञो मरणं चावहेत्, तद्वारणार्थं मधुनीडं व्यपोह्य शुद्धाम्भसा प्रोक्ष्य विधिवच्छिवं सम्पूज्य दिशाहोमं च कुर्यात् । (१३०उ०-१३२)

सप्ताहं यावत् मध्वाज्यपयोभिः शिवं संस्नाप्य नवसम्भूतैः समिद्भिः शान्तिहोमं तदन्ते स्नपनं च कृत्वा सप्ताहं वा त्र्यहं वा उत्सवं च कुर्यात्। (१३३-१३४)

अनावृष्टिः गोनाशं सस्यनाशं चावहेत् , तद्वारणार्थं सप्ताहं यावत् खादिरसमिद्भिः शान्तिहोमं क्षीराभिषेचनमन्ते स्नपनं च कृत्वा शीतकुम्भं समर्पयेत्। (१३५-१३६)

अतिवृष्टौ दुर्भिक्षं सम्भवेत्, तद्वारणाय सहस्रप्रस्थमिताभ्यां मधुघृताभ्यां शिवमभिषिच्य स्नपनं च कुर्यात्। (१३७-१३८पू०)

रजनीचूर्णं कर्पूरेण सह सम्यगालोड्य लिङ्गपिण्डिकां षडङ्गुलप्रमाणेन वेष्टयेत्, परीणाहे कनिष्ठाङ्गुले कर्पूरं विवर्ज्य गोघृतेन चतुरङ्गुलप्रमाणेन च वेष्टयेत्। १३८उ०-१४०पू०)

सहस्रं तदर्धं वा दीपानारोप्य मुद्गभिन्नसमायुक्तं प्रभूतहविषं च निवेद्य पलाशसमिद्भिः शान्तिहोमं कृत्वा विशेषपूजनं च कुर्यात्, एवं त्र्यहं यावत् कुर्यात्। (१४०उ०-१४२पू०)

नृपे युद्धोद्युक्ते सति अकारणेन द्रुमस्य अथवा राज्ञः प्रधानमहिष्या वा भूमौ पतने प्रधानाश्वस्य वा गजस्य वा मरणे च भूपतेर्मरणं सम्भवेत्। (१४२उ०-१४३)

तद्वारणार्थं ब्राह्मणानां महादानं कृत्वा महेशानं विशेषेण सम्पूज्य महास्नपनं विधाय महाहविश्च निवेद्य वास्तुदेवांश्च पूजयेत्। (१४४-१४५)

देवालये नृपस्य गृहे विद्याग्नि यागशालासु सभास्थाने चत्वरे मठे तटाकतीरे कूपतीरे वा यदि स्त्री रक्ता जायते चेत् प्रतिक्रियाः कर्तव्याः। (१४६-१४७)

सभास्थाने स्त्रियां रक्तायां जायमानायां ग्रामनाशः, चत्वरे तथा सति प्राणिनाशः, मठे ग्रामदूषणं, तटाकतीरे [ग्रामात्] लक्ष्मीनिर्गमनं, रथ्यायां बालानां नाशनं, कूपतीरे च ग्रामवासिनां दुःखं च सम्भवेत्। (१४८-१५१पू०)

एतादृशदोषवारणार्थं तत्प्रदेशं खात्वा वालूकादिभिः पूरयित्वा पुण्याहं वाचयित्वा ब्राह्मणांश्च भोजयेत्। (१५१उ०-१५२पू०)

पञ्चगव्येन पवमानमन्त्रमुदीरयन् सम्प्रोक्षणं पलाशसमिद्भिः शान्तिहोमं स्नपनं पुनः शान्तिहोमं च कुर्यात्। (१५२उ०-१५३)

गोमायुः पिङ्गलो गृध्रः उलूको वायसो वा आलयान्तः नृपभवने वा प्रविष्टश्चेत् बालानां स्त्रीणां च नाशः सम्भवेत्, तद्वारणाय शीतकुम्भं शान्तिहोमं च कृत्वा ब्राह्मणान् भोजयेत् स्नपनं च कुर्यात्। (१५४-१५६पू०)

देवालयोपरि नृपभवनस्योपरि वा श्वारोहे तथा तत्र रोदने च राज्ञो मरणं सम्भवेत्, तद्वारणार्थं श्वानं ततो विसृज्य पुण्याहं वाचयित्वा अश्वत्थसमिधादिभिः शान्तिहोमं च कारयेत्। (१५६उ०-१५८पू०)

ब्राह्मणभोजनं महास्नपनं तदन्ते उत्सवं च विधाय वास्तुदेवान् समर्चयेत्। (१५८उ०-१५९पू०) लिङ्गे वा प्रतिमायां वा गृध्रारोहणे नराणां रोगवृद्धिः सम्भवेत्, तद्वारणाय गृध्रं विसृज्य सद्य एव देवस्य स्नपनं दूर्वासमिद्भिः शान्तिहोमं च विधाय स्नपनं कारयेत् महाहविश्च निवेदयेत्। (१५९उ०-१६१)

आकाशे धूमकेतुदर्शने प्रायश्चित्तं समाचरेत्। (१६२)

लिङ्गमूले जन्तोरारोहणं राष्ट्रक्षोभं दुर्भिक्षं चावहेत् ,तद्वारणाय देवेशं सम्पूज्य अष्टबन्धं च कृत्वा खादिरसमिद्भिः शान्तिहोमं विधाय शीतकुम्भं कृत्वा महाहविश्च निवेदयेत्। (१६३-१६५पू०)

विशेषाद्भुतसम्भवे गुरूपदिष्टमार्गेण शान्तिहोमं मासं यावत् कृत्वा दोषान् शामयेत्।(१६५उ०-१६६)

एतादृशप्रतिक्रियाणां फलसिद्ध्यर्थम् आचार्यं दक्षिणादानेन वस्त्राङ्गुलीयकगोभूमिधन-धान्यादिदानेन च प्रीणयेत्। दक्षिणासु अधमं दशनिष्कं मध्यमं तद्द्विगुणं तत्त्रिगुणम् उत्तमं च स्यात्। सर्वाणि यागोपयोगद्रव्याण्यपि देशिकाय प्रदद्यात्। (१६७ -१६९$^{१}/_{२}$) इति उत्पात-शान्तिविधिपटलार्थसङ्ग्रहः।

त्रिषष्टितमे पटले ग्रामशान्तिविधिरुच्यते। ग्रामनगरपत्तनराजधानिककुब्जक-खेटकादिष्वेकतमे वा स्थाने जनानां बहुरूपे वा शून्ये वा पूर्वादिदिक्ष्वेकतमायां वा विदिक्षु वा ग्रामशान्तिरनुष्ठेया। (१-३पू०)

ग्राममानं चतुर्भागम् अष्टभागं वा विभज्य तेषु षोडशांशं वा द्वादशांशं वा वास्तु निश्चित्य बाह्ये आभ्यन्तरे प्रासादपरितो वापि वास्तुवीथीं प्रकल्पयेत्। (३उ०-५पू०)

ब्रह्मादीशानपर्यन्तम् इन्द्रादीशानपर्यन्तं वा ग्राममध्ये बलिर्दातव्यः। आद्यन्तं बलियुक्तम् अयुक्तं दिनं प्रति इति नियमः। (५उ०-६)

ब्रह्मराक्षसपिशाचभूतनिशाचराः शून्यग्रामवासिनः सन्ति । पूर्वापरवास्तुषु गमनागमनकरणे ग्रामवासिनां रोगशोकभयं सम्भवेत्, तस्मिन् ग्रामे उत्सवकरणे राष्ट्रनाशश्च सम्भवेत्, तद्वारणार्थं तेषां राक्षसादीनां बलिर्दातव्यः। ग्रामाभिमुखस्थानान्निर्गत्य द्वारदेशे तत्र स्थितानां राक्षसादीनां अन्यदेवानां च प्रीत्यर्थं बलिर्दातव्यः। (७-११पू०)

देशिको बलिद्रव्याणि सम्पाद्य स्नात्वा सकलीकृत्य सामान्यार्घ्यं प्रकल्प्य पञ्चगव्यं च संसाध्य आदौ विघ्नेशं पूजयेत्। (११उ०-१२)

सर्वसिद्ध्यावहं द्विधाखण्डितं नालिकेरफलं विघ्नेशाय दत्वा "भो विघ्नराज ! देवदेव नमस्तुभ्यं तवाज्ञया शिवाध्वरे प्रवृत्तोऽहम्। त्वत्प्रसादात् भूतेभ्यो बलिदानं करोम्यहम्" इति विज्ञापयेत्। (१३-१६पू०)

क्रमुकं नालिकेरपुष्पं मांसं च संख्यया परिगृह्य तदर्धप्रमाणेन तण्डुलद्रोणं तच्चतुर्गुणं पुष्पं च गृह्णीयात्। पीतरक्तवर्णानि पुष्पोद्यानोद्भूतानि सुगन्धीनि च जातिकल्हारादिपुष्पाणि च मुक्तपुष्पं च पुष्पपात्रे निक्षिपेत्। (१६उ०-१९पू०)

एकां कार्पासवर्तिं महावर्तिपञ्चकं च गजमृगमदं कर्पूरयुक्तकृष्णगन्धं कुन्दुरुष्कागरुयुतधूपं च रक्तवस्त्रं कम्बलं च दारुपीठपञ्चकमथ वा तच्चतुष्कं खड्गशूलधनुर्बाणक्षुरिकाभिण्डिपालकानि च गृह्णीयात्। (१९उ०-२१)

नालिकेरं तैलं बहुकदलीफलानि पञ्चचूर्णं गुलं क्षीरं कदलीदलानि क्रमुकैलादिसंयुक्त-ताम्बूलं च परिगृह्य आढकद्वयतण्डुलैः शुद्धौदनं आढकैकमितपायसं च पाचयित्वा आढकमितान् क्षीरविमिश्रान् आर्द्रान् अक्षतान् शुद्धपात्रे निक्षिपेत्। (२२-२४)

तदनन्तरम् अस्त्रेश्वरमभ्यर्च्य शिवखड्गं शिवसन्निधौ संस्थाप्य परमेश्वरं विज्ञाप्य बलिद्रव्याणि संगृह्णीयात् । (२५-२६पू०)

अस्त्रेशं शिवखड्गं च शिष्यहस्ते संनिधाय शङ्खभेर्यादिघोषैः डमरुपटहमद्दलादिवाद्यघोषैः स्त्रीणां कुरवैश्च घण्टारवेण च सह दीपज्वालाछत्रचामरादिभिश्च संयुक्तः द्वारदेशं समाश्रयेत् । (२६उ०-२८)

द्वारपालान् आसनादिनिवेद्यान्तमभ्यर्च्य बाह्ये वाभ्यन्तरे वा वटुकं चार्चयेत् । द्वारं तोयेन प्रक्षाल्य नन्दिकालयोश्च बलिं दत्वा मध्ये वृषभं सम्पूज्य महाघण्टां च वादयेत् ।(२९-३०)

द्वारबहिः पञ्चहस्तप्रमाणकभूप्रदेशे तृणमूलादीनपसार्य तत्प्रमाणकचतुरश्रे वेदिकां निर्माय तां गोमयेनालिप्य पञ्चगव्येन सम्प्रोक्ष्य बलिद्रव्याण्याहरेत् । अस्त्रेशं शिवखड्गं च वेदिकोर्ध्वे विन्यस्य मध्येऽष्टदलपद्मं ऐन्द्रेऽष्टकोणकं याम्ये नवयोनिं पश्चिमे षट्कोणमुत्तरेऽष्टशूलं च रक्तवर्णेन लिखेत् । (३१३५पू०)

तद्बाह्ये सितवर्णेन चतुरश्रं प्रकल्प्य अश्रस्याभ्यन्तरे कोणानि पञ्चचूर्णैरलंकृत्य मण्डलस्य पदबाह्ये पीठचतुष्टयं न्यसेत् । मण्डलपश्चिमे मध्ये न्यस्तपीठोर्ध्वे वस्त्रमास्तीर्य रक्तपद्मैः संवृतं कृत्वा कुडुपाधिकप्रस्थमिततण्डुलं वस्त्रोपरि न्यस्य तदुपरि चतुर्दिक्षु नालिकेरान् स्थापयेत् । (३५उ०-३८)

पूर्वे खड्गं दक्षिणे धनुर्बाणं पश्चिमे क्षुरिकाम् उत्तरे भिण्डिपालं मध्ये शूलं च स्थापयित्वा पञ्चचूर्णमिश्रमोदनं कुडुपाधिकप्रस्थमिततण्डुलं च निधापयेत् । कांस्यपात्रं तण्डुलैः पूरयित्वा तन्मूर्ध्नि नालिकेरोदकघृताभ्यां परिपूर्य तन्मध्ये महावर्तिं च विन्यसेत् । (३९-४२ पू०)

वायुदेशे रक्तचूर्णैरलंकृतस्वस्तिकोपरि नालिकेरं स्थापयित्वा तस्याग्रे आमूलाग्रसमन्वितकदलीपत्रं निधाय तस्योर्ध्वे सिताक्षतान् कदलीफलानि च न्यस्य पूर्वादिदिक्षु शास्तारं चण्डिकाम् अघोरं भैरवं च तन्मध्ये भूतनाथेशं च समर्चयेत्। (४२ उ०-४५ पू०)

पश्चादाग्नेयमण्डले पञ्चचूर्णैरलंकृते पूर्वे वाऽष्टदिक्षु वा कदलीपत्रं विन्यस्य तदुपरि कपित्थफलाकृतिमेकं पिण्डं निधाय वर्तिदीपसमन्वितं जलपरिषेचनेन सह नन्द्यादीनां बलिं दद्यात् । (४५ उ०-४७) नैर्ऋते पञ्चचूर्णैः षट्कोणं विलिख्य महाभूतषट्कस्य क्रमेण बलिं दद्यात्। (४८)

ऐशान्यां सूत्रषट्कसमायुक्तं पञ्चचूर्णैरलंकृतं चतुष्कोणमण्डलं लिखित्वा नालिकेरपुष्पयुक्त-क्रमुकफलानि नालिकेरदलैर्लम्बयित्वा चतुष्पथे पिशाचानां त्रिपथे रक्षसां च बलिं दद्यात्। (४९-५१ पू०)

नागान् कूष्माण्डांश्च त्रिपथे पूजयित्वा तत्रैव भैरवमर्चयेत्, द्विपथेऽसुरांश्चार्चयेत् । अन्नबलिदानानन्तरं वर्तिदीपं प्रदर्श्य पुष्पाणि विकीर्य अक्षतविकीरणेन देवानुद्वासयेत्। (५१ उ०-५३)

ऐशान्यां मध्ये वाऽग्रे वा रक्ततोयं विसृज्य शिवखड्गेन शोधितमजमेकं संहरेत्। "नमस्ते भूतनाथेश! तव प्रीत्यर्थं मया दत्तो बलिर्गृह्यताम्। प्रीतमनाः यथासुखं गच्छ । सर्वाभीष्टदायको यागो मया प्रवर्तितः" इति प्रार्थयेत्। (५४-५६ पू०)

ततः शून्यवास्तुमध्ये शान्तिबलिं, ग्रामे भद्रकाल्याद्यन्यदेवतानां प्रीत्यर्थं बलिं च दत्वा पादं प्रक्षाल्य वास्तुं प्रविशेत्। देवाग्रे वीथिमध्ये भूतपीठेन्द्रमध्ये वास्तुमध्ये वा ब्रह्मस्थानं संकल्प्य पूर्वादीशानान्तं बलिं दद्यात् । उक्तस्थानादन्यत्र बलिर्न दातव्यः इति नियमः पालनीयः (५६ उ०-६०)

मृगयात्रादितीर्थान्तं वास्तुबाह्ये यानकं च कृत्वा मध्याह्ने सायाह्नेऽर्धरात्रौ वा बलिं दद्यात् ।(६१) ग्रामशान्तिबलिदानेन सर्वेषां ग्रामवासिनां क्षेमः सर्वाभीष्टसिद्धिश्च जायते । (६२)

ग्रामशान्तिबलिहीने तु तस्मिन् राष्ट्रे वास्तुनाशः नृपस्य परचक्राद्भयं दुर्जयश्च जायेत देशवासिनः ज्वरमार्यादिपीडिताश्च भवेयुः। तस्मात् सर्वथा ग्रामशान्तिबलिं दद्यात् तदन्ते सर्वकामप्रदमुत्सवं च कुर्यात् । (६३-६५ पू०)

एवं कुर्वन् मनुष्यः पुण्यां गतिं चाप्नुयात् । (६५ उ०) इति ग्रामशान्तिविधिपटलार्थसङ्ग्रहः ।

चतुःषष्टितमे पटले नित्यार्चनादिहीने करणीयानि प्रायश्चित्तानि उच्यन्ते । प्रायो विनाशः चित्तं सन्धानं विनाशस्य सन्धानं प्रायश्चित्तमिति प्रायश्चित्तपदव्युत्पत्तिः। (१-२पू०)

निश्चितद्रव्यहीने दोषः सम्भवेत्, तद्वारणाय प्रायश्चित्तमनुष्ठेयम् । अकल्पितद्रव्याणां प्रमाणहीनं न दोषावहम् । (२उ०-३)

प्रायश्चित्तकारणानि अधुना संगृह्यन्ते। कर्मकरस्य मार्जनप्रोक्षणस्नानहीने , सौरपूजाहीने , पुण्याहवाचनपञ्चगव्यहीने, गणेशार्चनद्वारार्चनहीने, पाद्यार्घ्याचमनस्नानहीने, वस्त्राभरण-गन्धपुष्पहीने, नैवेद्योपदंशपानीयहीने, मुखवासहुतबल्युत्सवहीने, धूपदीपारात्रिकहीने, भस्म-ताम्बूलदर्पणछत्रहीने, चामरखड्गवेदस्तोत्रहीने, पुराणपञ्चाङ्गश्रवणहीने, नृत्तगानवाद्यचण्डार्चनहीने च प्रायश्चित्तकर्माणि उच्यन्ते । (४-१०पू०)

मार्जनप्रोक्षणादिहीने गोगणानां नाशः सम्भवेत्, तद्वारणार्थं भूतलं पञ्चगव्येन प्रोक्ष्य कालातिक्रमदोषशमनार्थं शान्तिकुम्भाभिषेचनं कृत्वा व्योमव्यापिमन्त्रं शतवारं च जपेत् । (१०उ०१२पू०)

कर्मकरस्य स्नानहीने दुर्भिक्षं सम्भवेत् , तद्वारणाय तेन स्पृष्टद्रव्याणि यत्नेन वर्जयेत् , तेन लिङ्गं स्पृष्टं चेत् मृद्भाण्डानि विसृज्य लिङ्गं स्नपनैरभिषेचयेत् । (१२उ०-१४पू०)

सौरपूजाविहीने नृपस्य रोगपीडा सम्भवेत् , तद्वारणाय शान्तिहोमं देवस्य स्नपनैरभिषेकं च कृत्वा सूर्यमन्त्रं शतं वा तदर्धं वा जपेत् । (१४उ०-१५)

नित्यपुण्याहहीने राष्ट्रे श्रियो नाशः सम्भवेत्, तद्वारणाय पञ्चगव्याभिषेकं कुर्यात् । पञ्चगव्यविहीने महामारी प्रवर्तेत, तद्वारणार्थं ब्रह्ममन्त्रमनुस्मरन् शम्भुं घृतेनाभिषेचयेत् । (१६-१७)

विघ्नेशार्चनहीने वाजिवारणनाशः सम्भवेत् , तद्दोषशमनाय विघ्नेशं स्नपनेनाभिषिच्य शान्तिहोमं कृत्वा भक्ष्यापूपादिकं निवेद्य विघ्नेशमन्त्रं शतं जपेत् । द्वारपूजाविहीने दुर्भिक्षं सम्भवेत् , तद्वारणार्थं शिवं शान्तिकुम्भतोयेनाभिषिच्य तत्तद्वारदेवतामन्त्रं शतं जपेत् । (१८-२०)

पाद्यद्रव्यादिहीने राज्ञो नाशः सम्भवेत् , तत्परिहारार्थम् अन्यसन्ध्यासु तद्द्रव्यं द्विगुणं दत्वा मूर्तिकुम्भतोयेन परमेश्वरं स्नापयेत् । (२१-२२पू०)

आचमनार्घ्यविहीने तु पाद्यद्रव्यहीनोक्तप्रायश्चित्तमनुष्ठेयम्। स्नानद्रव्यहीने राष्ट्रे जलाभावः सम्भवेत्, तच्छमनाय तद्द्रव्यं द्विगुणं दत्वा पञ्चाशत्कलशोदकैः व्योमव्यापिमन्त्रमनुस्मरन् परमेशं स्नापयेत्। (२२उ०-२४पू०)

वस्त्रदानहीने महाव्याधिः समुद्भवेत्, तद्वारणाय त्वक्कषायोदकेन शम्भुं स्नापयित्वा वस्त्रयुग्मं चान्यसन्ध्यासु दत्वा अस्त्रमन्त्रं शतम् जपेत् । भूषणोपवीतविहीने दारिद्र्यं सम्भवेत्, तद्धानाय शान्तिकुम्भोदकेन स्नापयित्वा अस्त्रमन्त्रं शतं जपेत् । गन्धद्रव्यहीनं राष्ट्रे भयमावहेत्, तद्वारणाय अस्त्रोदकेन संस्नाप्य तद्द्रव्यं द्विगुणं दद्यात् । पुष्पपत्रविहीने अनावृष्टिः सम्भवेत्, तद्दोषशमनाय दिशाकुम्भोदकैः परमेशं स्नापयित्वा सद्यमन्त्रं शतं जपेत्। (२४उ०-२९पू०)

नैवेद्योपदंशहीने दुर्भिक्षं सम्भवेत्, तद्धानाय कलशोदकैरीशं स्नापयित्वा ईशमन्त्रं शतं जप्त्वा तद्द्रव्यं च द्विगुणं दद्यात्। पानीयमुखवासहीने राष्ट्रं जलवर्जितं भवेत्, तच्छमनार्थं परमेशानं पञ्चाशत्कलशोदकैः स्नापयित्वा तद्द्रव्यं च द्विगुणं दत्वा मूलमन्त्रं शतं जपेत्। (२९उ०-३२पू०)

नित्यहोमहीने भूपतेर्नाशः सम्भवेत्, तद्वारणाय शान्तिहोमं षोडशस्नपनं च कृत्वा नित्याग्निकार्यम् अघोरमन्त्रशतहोमं च कुर्यात्। प्राकारबलिहीने राष्ट्रं बलवर्जितं भवेत्, तद्दोषशमनाय शान्तिहोमं कृत्वा मार्जनोदकैर्देवं स्नापयित्वा दशबीजं शतं जप्त्वा पश्चाद्बलिं समाचरेत्। (३२उ०-३५पू०)

नित्योत्सवहीने परचक्राद्भयं भवेत् ,तद्वारणार्थं शान्तिहोमं स्नपनैरभिषेकं च कृत्वा त्र्यम्बकमनुं शतं जप्त्वा नित्योत्सवं कुर्यात् । शुनकप्रतिलोमादिभिः संस्पृष्टे तस्मिन् प्रदेशे पूर्ववत् शान्तिं कृत्वा तत्स्थाने बलिं दत्वाऽस्त्रमन्त्रं शतं जपेत्। (३५उ०-३८)

यस्मिन् स्थाने बलिदीपो न दीपितः तत्र पुनर्दीपं प्रज्वाल्य बलिशेषं समापयेत् । धूपदीपविहीने महामारी प्रवर्तेत, तच्छमनार्थं शान्तिहोमं कृत्वा सूर्यतोयेन परमेशं स्नापयेत् । आरात्रिकनृत्तादिहीने शान्तिकुम्भोदकैः स्नाप्य बहुरूपं शतं जपेत्। (३९-४१)

भस्मताम्बूलहीने नृपस्य दुर्जयः सम्भवेत्, तद्वारणाय अस्त्रमन्त्रं शतं जप्त्वा परिमार्जनतोयैः परमेशं संस्नाप्य द्विगुणं भस्म ताम्बूलं च दद्यात्। दर्पणछत्रहीने चामरखड्गहीने च

16d

परचक्राद्भयं राज्ञो दुर्जयश्च सम्भवेताम् , तत्परिहाराय शान्तिहोमं स्नपनाभिषेकं च कृत्वा क्षुरिकामन्त्रं सहस्रं वा तदर्धं वा जपेत् । (४२-४५पू०)

ऋगाद्यध्ययनहीने भक्तादिस्तोत्रहीने च शान्तिकुम्भोदकैः स्नाप्य बीजमुख्यं शतं जपेत् । पञ्चाङ्गश्रवणपुराणश्रवणहीने च जायाबालानां नाशः सम्भवेत्, तद्वारणाय मान्योदकेन संस्नाप्य दशबीजं शतं जपेत् । (४५उ०-४७)

नृत्तगानवाद्यादिहीने राष्ट्रनाशः सम्भवेत्, तद्वारणार्थं शान्तिहोमं कृत्वा मूलकुम्भोदकेनाभिषिच्य नन्दिमन्त्रं शतं जप्त्वा नृत्तादिकं कुर्यात् ।(४८-४९पू०)

चण्डार्चनहीने राजसेनानाशः सम्भवेत् , तद्दोषशमनाय मूर्तिहोमं कृत्वा गन्धोदकैरभिषिच्य चण्डमन्त्रं शतं जप्त्वा चण्डं चार्चयेत् । सायं सन्ध्याविहीने अन्यसन्ध्यासु द्विगुणं कुर्यात् देवस्य यथा तृप्तिर्भवेत् तथा निष्कृतिं कुर्यात् । सन्धिद्वयविहीने तु सम्प्रोक्षणमाचरेत् । एवं कुर्वाणो जनः पुण्यां गतिमाप्नुयात् । (४९उ०-५२) इति नित्यार्चनादिहीने प्रायश्चित्तविधिपटलार्थसङ्ग्रहः ।

पञ्चषष्टितमे पटले प्रायश्चित्तविधयो विव्रियन्ते । प्रवीणस्य सन्धानं प्रायश्चित्तमिति प्रायश्चित्तपदव्युत्पत्तिः अस्मिन् पटलारम्भे दृश्यते । पापशुद्धिं विना पुरुषस्य सर्वाः क्रियाः निष्फला भवेयुः अतः पापशोधनमवश्यकरणीयम् । (१-३पू०)

आत्मार्थयजनहीने अन्यसन्ध्यासु प्रासादमन्त्रेण द्विगुणं यजेत् । रुग्णे जाते प्रासादमन्त्रमुच्चरन् पुष्पाञ्जलिं कुर्यात् । अवगाहनहीने घटस्नानम्, तदभावे तु आर्द्रवस्त्रेण हृदयमन्त्रमुच्चरन् मार्जनं च कुर्यात् । एतेषामप्यभावे भस्मस्नानम्, तेष्वप्यशक्तश्चेत् तूष्णीं पुष्पाञ्जलिं दद्यात् । (३उ०-६)

तस्याप्यभावे शिवं वा गुरुं वा पश्येत् । रोगाद्विमुक्तः महास्नपनं कुर्यात् मूलमन्त्रेणायुतं जुहुयात् । (७-८)

चतुर्वर्णजाताः प्रतिलोमाश्च तेनैव मार्गेण कुर्युः। स्वजात्यदीक्षितेन स्पृष्टाश्चेत् शुद्ध्यर्थं भस्मस्नानं कृत्वा मूलमन्त्रं पञ्चशतं जपेयुः। (९-१०)

कामादकामाद्वा शूद्रान्नभोजने चान्द्रायणं कृच्छ्रं चरेत् , कामादकामाद्वा प्रतिलोमान्नभोजने उपवासं चरित्वा महाव्योममन्त्रं शतं जपेत् । कामतो भोजने पञ्चाङ्गषडङ्गमन्त्रान् सहस्रं जपेत् । (११-१३पू०)

निर्माल्यलशुनमत्स्यमांसानि वर्ज्यानि । तेषामकामतो भक्षणे ईशानमन्त्रं शतं जपेत्, तेषामेव कामतो भोजने सान्तपनं कृच्छ्रं चरेत् । निर्माल्यलङ्घने तद्दाने वा स्नानद्वयं कार्यम् । (१३उ०-१५पू०)

चण्डालस्पर्शने कृते शिवमन्त्रं शतं जपेत् , प्रमादात् स्पर्शने सचेलस्नानं कृत्वा महाव्योम-मन्त्रेण पञ्चगव्यं च पिबेत् । शिवाग्निगुरुनिन्दाश्रवणे हृदयमन्त्रेण कर्णौ पिधाय सचेलस्नानमुपवासं च कृत्वा प्रासादमन्त्रं शतं जपेत् , सान्तपनं कृच्छ्रं चरित्वा द्विगुणं शिवपूजां च कुर्यात् । (१५ उ०-१८)

स्वजात्यदीक्षितस्य शवं कामतोऽकामतो वा स्पर्शने सचेलस्नानं कृत्वा हृन्मत्रेण घृतं प्राश्य अघोरेण सह शिखामन्त्रं च जप्त्वा स्नानद्वयं कुर्यात्, शिवमन्त्रं च शतं जपेत् । अकामतः स्पर्शनेऽस्त्रमन्त्रं हृदयेन सह त्रिंशत् जपेत् । (१९-२१पू०)

अदीक्षितविप्रस्य शवं प्रमादात् स्पर्शने स्नानं कृत्वा प्रासादमन्त्रं शतं जपेत्, तमेव कामात् स्पर्शने स्नानं कृत्वा पूर्वोक्तमन्त्रसहस्रं जपेत् । शवदर्शने भस्मना शुद्धिर्भवति कामतो दर्शने सद्यमन्त्रं शतं जपेत् । (२१उ०-२३पू०)

दीक्षितस्य शवस्पर्शे भस्मना शुद्धिर्भवति । दीक्षितस्य वयस्यस्य शवं प्रमादात् स्पर्शने समुद्रस्नानमेकरात्रोपवासं च कुर्यात् । अदीक्षितशवानुगमने समुद्रस्नानं कृत्वा व्योमव्यापिमन्त्रं शतं जपेत् । अकामात् करणे शिवमन्त्रं शतं जपेत् । अदीक्षितशवस्पर्शने भस्मस्नानेन शुद्धिर्जायते । (२३उ०-२७पू०)

अदीक्षितस्य नृपस्य शवस्य प्रमादात् स्पर्शने समुद्रस्नानम् एकरात्रोपवासं प्रातर्गव्यपानं च कृत्वा प्रासादमन्त्रसहस्रमघोरास्त्रमन्त्रं त्रिसहस्रं च जपेत् । कामात् स्पर्शने स्नानद्वयं कृत्वा अघोरास्त्रमन्त्रसहस्रं जप्त्वा गोग्रासं च दत्वा सामान्याचारं द्विगुणं चरेत् । (२७उ०-३०पू०)

दीक्षितस्यादीक्षितस्य वा शवानुगमने सचेलस्नानं गोमयालेपनं च कृत्वा पूर्वोक्तमार्गेण जपं कुर्यात्। कामादनुगमने स्नानं त्रिरात्रोपवासं च चरित्वा प्रासादमन्त्रं शतं जपेत् । तयोः शवयोर्दर्शने स्नानं पूर्ववत् कृत्वा हृदयमन्त्रं द्विगुणं त्रिगुणं[वा]जपेत् । अदीक्षितनृपशवस्य प्रमादात् स्पर्शने पूर्ववत् स्नानं त्रिरात्रोपवासं च कृत्वा पञ्चगव्यं पीत्वा प्रासादमन्त्रं शतं जपेत् । (३०उ०-३४)

अकामात् स्पर्शने पूर्वोक्ताः क्रियाः द्विगुणं कृत्वा गोग्रासं च दद्यात् । कामतोऽकामतः शवा-नुगमने स्नानद्वयं त्रिवारघृताशनं च कृत्वा अघोरास्त्रमन्त्रमयुतं जपेत्, पूर्ववत् स्नात्वा गोमयेनालिप्य पुनः स्नात्वा मूलमन्त्रं च सहस्रं जपेत्, समुद्रस्नानं पुनर्गोमयालेपनं च कृत्वा अघोरास्त्रमन्त्रेण सह पञ्चाक्षरं च सहस्रं जपेत् । (३५-३८)

अदीक्षितवैश्यस्य शवं कामतः स्पर्शने स्नानं कृत्वा घृतं प्राश्य एकरात्रमुपोष्य हृन्मन्त्रेण गव्यं प्राशयेत् । तप्तकृच्छ्रं चरित्वा सावित्रीमन्त्रजपानन्तरं त्रिसहस्रमघोरास्त्रं च जप्त्वा ब्राह्मणान् भोजयित्वा शिवस्य स्नपनं कुर्यात् । (३९-४२पू०)

अवान्तरशैवस्य शवं कामतः स्पर्शने समुद्रस्नानं कृत्वा हृदयमन्त्रेण घृतं प्राश्य गोमयेन सर्वाङ्गं मूलमन्त्रेण लिप्त्वा स्नानं कृत्वा पुनर्घृतं हृदा प्राश्य एकाहमुपोष्य गव्यं च प्राश्य सद्योजातमन्त्रं सहस्रं जपेत् । (४२उ०-४५पू०)

अदीक्षितशवं प्रमादात् स्पर्शने स्नानद्वयं कृत्वा गोग्रासं च दत्वा ग्रामान्तरे वसेत् । एतयोः शवयोः कामादनुगमने पूर्ववत् स्नात्वा सान्तपनं कृच्छ्रं चरित्वा यथाविभवं ब्राह्मणान् भोजयित्वा अघोरास्त्रं शिवास्त्रं च प्रत्येकं शतं जपेत् । अकामादनुगमने कृच्छ्रं चरेत् ।(४५उ०-४८)

कामतोऽकामतो वा अदीक्षितशवदर्शने स्नानं कृत्वा मूलमन्त्रं जपेत् । कामाद्दर्शने जाते प्रासादमन्त्रशतं जपन् स्नानद्वयं कुर्यात् । अदीक्षितशवस्पर्शे उक्तयोर्द्विगुणमाचरणीयम् । (४९-५१ पू०)

शिवदीक्षायुक्तशूद्रः शूद्रशवस्पर्शे सचेलस्नानं कृत्वा प्रासादमन्त्रं शतं जपेत् । शवानुगमने तथैव कृत्वा द्विगुणं मन्त्रजपं कुर्यात् । अकामेनानुगमने शिवस्य स्नपनं कुर्यात् । कामादनुगमने सान्तपनं चरित्वा वामदेवमन्त्रं त्रिसहस्रं जपेत् । (५१ उ०-५४ पू०)

दीक्षायुक्तस्य शूद्रस्य शवं कामतः स्पर्शे पूर्ववत् स्नात्वा गव्यं हृन्मन्त्रेण प्राशयेत् । एकरात्रमुपोष्य प्रभाते स्नात्वा अघोरास्त्रं त्रिसहस्त्रं जपेत् । शवानुगमने अधिकं जपमाचरेत् । प्रमादादनुगमने स्नानं कृत्वा स्नपनं विधाय प्रासादमन्त्रं विंशत्सहस्रकं जपेत् । (५४ उ०-५७)

प्रतिलोमनराणां शवस्य प्रमादात् स्पर्शने पूर्वोक्तविधानं द्विगुणं कुर्यात् । कामात् स्पर्शनेऽपि पूर्वोक्तमाचरणीयम् । अकामात् स्पर्शे स्नात्वा पूर्वोक्तवत् कृच्छ्रं त्रिगुणं कुर्यात् । (५८-५९)

पुत्रकस्य शिष्यस्य शवस्पर्शने शिवमन्त्रं शतं जप्त्वा स्नानं च कृत्वा घृतं प्राशयेत्। दीक्षापुत्रशवस्पर्शने सचेलस्नानं प्राणायामशतं प्रासादमन्त्रशतजपं च कुर्यात् । (६०-६१)

अन्येषां शिवसम्बन्धिपुत्राणां शवादिस्पर्शने पूर्ववत् स्नात्वा प्रासादमन्त्रं शतं जपेत् । (६२-६३ पू०)

सूतके आदिशैवमहाशैवौ त्र्याहाशौचमाचरेताम् , अनुशैवः षड्दिनानि आशौचम् , अपरे नवदिनान्याशौचमाचरेयुः । अवान्तरशैवः द्वादशदिनानि इतरे पञ्चदशदिनानि आशौचम् आचरेयुः । (६३उ०६४)

सूतकाशौचं गृहस्थ एव कुर्यात् । सूतककाले सर्वप्रयत्नेन शिवं दृष्ट्वा गुरुं पूजयेत् । एवमकृत्वा भोजनग्रहणे महादोषः सम्भवेत् । (६५-६७ पू०)

देशिकाचारयुक्तो नित्यपूजासमन्वितश्च प्रेतकसूतकं पूर्वोक्तवदाचरेत् , अनाचार्यकुले जातः शिवशास्त्रबोधकश्च नित्यपूजाविहीनश्चेत् दशाहं सूतकमाचरेत् । (६७ उ०-६९ पू०)

शैवसम्बन्धहीनानां ब्राह्मणादीनां चातुर्वर्णानां क्रमेण दशदिनपञ्चदशदिनविंशद्दिन-त्रिंशद्दिनानि सूतकमाचरणीयम् । प्रेतयुक्तगृहे वासे ब्राह्मणः सप्तस्नानं कृत्वा प्रासादमन्त्रेण पञ्चगव्यम् पिबेत् । क्षत्रियवैश्यशूद्रास्तु स्नात्वा व्योमव्यापिमन्त्रं शतं जपेयुः ।(६९ उ०-७२)

द्वयोर्जात्योः तमेव मन्त्रं द्विगुणं त्रिगुणं वा जपेत् । सूतकयुक्तनृपस्य स्पर्शने स्नानद्वयम् , सूतकयुक्तवैश्यस्य स्पर्शे महाव्योमेतिमन्त्रजपः, सूतकशूद्रस्य स्पर्शने तस्य मन्त्रस्य द्विगुणं जपश्च विहिताः। (७३-७५ पू०)

आशौचयुक्तनरस्य स्पर्शने शूद्रः स्नानं कृत्वा पूर्वोक्तमन्त्रं द्विगुणं जपेत् । (७५ उ०-७६पू०)

रजस्वलानारीस्पर्शने सद्यः स्नात्वा अघोरास्त्रं शतं जपेत्। रजस्वलायाः द्वितीयतृतीय-चतुर्थदिने स्पर्शे सति स्नानं कृत्वा गव्यं प्राशयेत् । कामात् स्पर्शे अघोरमन्त्रस्य द्विगुणं जपेत् । (७६उ० - ७८)

भोजनकाले देशिकस्य पत्न्याः आर्तवसम्भवे भुक्तशेषं त्यक्त्वा पूर्ववत् स्नात्वा एक-रात्रोपवासानन्तरं प्रातर्गव्यं हृदयमन्त्रेण पिबेत् । अघोरास्त्रं च सहस्रं जपेत् । भोजनकाले तस्य सहवासश्रवणेऽन्नशेषं त्यक्त्वा भस्मस्नानं कृत्वा प्रासादमन्त्रं शतं जपेत् । (७९- ८२पू०)

प्रातःकाले रजोयुक्तनारीवाक्यश्रवणे पूर्ववत् स्नात्वा पञ्चगव्यं च प्राशयेत् । भोजनकाले चण्डालभेरिशब्दश्रवणे अन्नशेषं त्यक्त्वा भस्मस्नानं कुर्यात् । मौनेन कर्णौ पिधाय भेरीशब्दान्ते भुञ्जीत । प्रमादात् भोजनेऽघोरास्त्रं शतं जपेत् । (८२ उ०-८५ पू०)

आशौचयुक्तो देवं पूजयित्वा पूजान्ते यदि जानाति द्रव्यसारं भुञ्जीत । अन्यथा करणे देवस्तमालयं मुञ्चति । प्रमादात् पूजाकरणे महत्स्नपनं कुर्यात् । (८५ उ०-८६)

शैवानां तत्कालभोजनं शिवमन्त्रप्रभावेण विनश्यति । तस्मात् नित्यपूजाया हानिं न कुर्यात् । नित्यार्चनाग्नियुक्तानां इयमेव रीतिरनुसर्तव्या । (८७-९०)

शिव [दीक्षा] युक्तस्य पुत्रस्य द्रव्यसेवने स्नानद्वयं कृत्वा प्राणायामसहस्रमघोरास्त्रमन्त्रजपं च कुर्यात् । (९१-९४)

प्रायश्चित्तविध्यनन्तरं स्नपनविधिः प्रस्तूयते इति पटलान्ते सूचितम् । (९४१/२) इति प्रायश्चित्तविधि- पटलार्थसङ्ग्रहः ।

षट्षष्टितमेऽस्मिन् पटले प्रासादमण्डपलिङ्गबेरपिण्डिकाप्राकारगोपुरादीनाम् अन्येषां च जीर्णोद्धारो वक्ष्यते । (१-२पू०)

स्वायम्भुवादिलिङ्गानां जीर्णोद्धारो न कर्तव्यः । मोहादज्ञानाद्वा लिङ्गचालनं सर्वनाशकरं भवेत् । लिङ्गे जीर्णेऽपि तदेव पूजयेत्, प्रतिष्ठाक्रममार्गेण प्रतिष्ठां च कुर्यात् । (२उ०-४)

स्वायम्भुवं धाम अलक्षणं बहुवर्णं सशैवलम् एकद्रव्येण च निर्मितम् । कालेन जीर्णे सति तदेव धाम दृढं बध्नीयात्, द्रव्यान्तरेण च निर्माणे राजराष्ट्रयोर्नाशः सम्भवेत् । शास्त्रोक्तमार्गेण जलसम्प्रोक्षणं च कुर्यात् ।(५-७पू०)

पौरुषधामसु एकाङ्गहीने वा सर्वाङ्गानां क्षये वा तद्द्रव्येणैव पूर्वोक्तविधिना समं कृत्वा सम्प्रोक्षण- माचरेत् । सर्वथा हीनद्रव्यं वर्जयित्वा वरद्रव्येणैव कर्तव्यम् । (७उ०-१०)

मृण्मयदारुजलोहजशिलामयबेराणि स्थापितपूजितानि जीर्णानि अग्निदग्धान्यथवा भिन्नानि चेत् न पूजनीयानि, मोहात् पूजने राजराष्ट्रादिनाशः सम्भवेत् । (११-१२)

तादृशबेराणि जले वा स्थले वा क्षिप्त्वा मृद्भिराच्छादयेत् , नवां च प्रतिमां तत्तद्द्रव्येणैव कुर्यात् । मृद्दारुलोहशैलरत्नजेषु बेरेषु पूर्वपूर्वादुत्तरोत्तरं वरम् । हेमजं बेरं सर्वोत्कृष्टम् । (१३-१६पू०)

उक्ततालप्रमाणेन समप्रमाणेन वा बेरं कुर्यात्, सर्वथा हीनप्रमाणेन न कुर्यात् । मानोत्कृष्टमेव कर्तव्यं नापकृष्टम् । उक्तक्रमेण बेरं कृत्वा सम्प्रोक्षणमाचरेत् । (१६उ०-१८पू०)

स्वायम्भुवलिङ्गस्य पिण्डिकायां जीर्णायाम् इष्टकया जीर्णभागस्य सन्धानमाचरेत् । पञ्चाङ्गानां क्षये शिलया दृढं बध्नीयात् । शैलजादिबेरेषु एकाङ्गुलप्रमाणहीने न दोषः सम्भवति । तत्तल्लक्षणमार्गेण जीर्णाङ्गं समं कृत्वा सकलाङ्गं कुर्यात् । (१८उ०-२१)

पौरुषलिङ्गे जीर्णे शैलजं चेत् तद्द्रव्येणैव जीर्णोद्धारः कर्तव्यः, अन्यथाकरणे दोषः सम्भवेत् । जीर्णां लिङ्गपिण्डिकां समुद्रे विनिक्षिप्य उक्तप्रमाणेन तदधिकं वा लिङ्गानुरूपं पीठं सलक्षणं पीठबन्धं विना कृत्वा अष्टबन्धं शास्त्रविहितेन विधिना कुर्यात् । (२२-२५) स्वायम्भुवादिलिङ्गेऽग्निदग्धे न दोषः सम्भवति । अग्निदाहे पुनः स्थापनमार्गेण कुर्यात् । (२६-२७पू०)

मण्डपप्राकारादिजीर्णेषु उद्धारःपूर्वोक्तक्रमेण कर्तव्यः। कर्णकूटादिहीने सम्पूर्णोद्धारणं कुर्यात् । प्रथमेष्टकायां शैलजायां सत्यां तामेव शिलां न्यसेत् । पुरातनसालात् प्राकारो न समश्नेत्

मुखादन्यत्र स्थानेषु विधानेन समं कुर्यात्। पुरातनसाले सलक्षणे सति तेनैव मानेन सर्वशः कुर्यात्। (२७उ०-३१पू०)

इष्टकादिजीर्णे गोपुरादिषु च पुनःसन्धानं शैलजे मानाधिक्येन कुर्यात्। भारयोगादिजीर्णेषु नवान् वनादानीय शास्त्रोक्तमार्गेण कुर्यात्। पश्चात् तरुभिः संग्राह्य तत्तत्स्थानेषु स्थपतिर्योजयेत्। एतेष्वशक्तश्चेत् न कारयेत्। कूटे मालिकायां वा जीर्णे यथालाभं नवं कृत्वा उद्धारणं कुर्यात्। (३१उ०-३६पू०)

बाणलिङ्गस्य त्र्यङ्गुलादधिकभागे जीर्णे तत् समुद्रे निक्षिप्य अन्यल्लिङ्गं विधिना स्थापयेत्। अज्ञातप्रतिष्ठाप्रकारकं पारम्पर्येण पूजितं च पौराणिकलिङ्गमित्युच्यते। तस्मिन् लिङ्गे यवमानक्षये वापि शास्त्रोक्तविधिना सम्प्रोक्षणं कर्तव्यम्। तस्य लिङ्गस्य खण्डस्फोटादिके तत्पुरतः मूर्तिलिङ्गं स्थापयेत्। (३६उ०-४०)

यवान्तरप्रमाणेन हीनं चेत् स्वर्णरजतताम्रादिष्वन्यतमेन पट्टं कृत्वा सम्पूरयेत् पुनः स्थापनमार्गेण लिङ्गवत् कुर्यात्। एकद्रव्यकृतं लिङ्गं न पौराणिकं भवति। अष्टादशपुराणेषु उक्तं लिङ्गं तन्मूलशास्त्रविधानेनैव स्थापयेत्। (४१-४४पू०)

महाबेरेषु जीर्णाङ्गं तत्तद्वस्तुनैव पुनःसन्धानं कुर्यात्। उत्तमाङ्गविहीने तु तद्बेरमग्नौ द्रवीकृत्य पुनःसलक्षणां प्रतिमां कृत्वा विधिना सम्प्रोक्षणं कुर्यात्। (४४उ०-४६)

अधुना विशेषविधौ प्रासादे जीर्णे सति तिथिनक्षत्राद्यपेक्षां विना शीघ्रमेव पुनः सन्धानमाचरेत्। यस्मात् प्रासादस्य जीर्णावस्थायाम् अल्पशून्यत्वात् भूतप्रेतपिशाचयक्षगन्धर्व-ब्रह्मराक्षसाः आश्रयन्ते भयदुर्भिक्षमरणादीनि च ते कुर्वन्ति यस्माच्च तत्काले प्रमादात् क्रियमाणानि पूजानैवेद्योत्सवादीनि निष्फलानि च भवन्ति तस्मात् सर्वप्रयत्नेन कालापेक्षां विना शीघ्रमेव पुनः सन्धानादिकं कर्तव्यम्। (४७-५१)

देहः प्रासादः प्रोक्तो देही च लिङ्गम् उच्यते; उभयोरन्तरं नास्ति। स्थूललिङ्गं विमानं स्यात् सूक्ष्मलिङ्गं सदाशिवः सदाशिवस्य मध्ये शिवं भावयेत्। (५२-५३) प्रकारान्तरेण स्थूललिङ्गे सदाशिवम् अन्तर्लिङ्गे च शिवं क्रमात् पूजयेत्। एवं व्यापकव्याप्तिरूपेण विमानं लिङ्गं च भावयेत्।

लिङ्गाभावे विमानं पीठं च लिङ्गवद्भावयन् आवाहनादिपूजां बलिं च कुर्यात् । यजनादिकं सर्वं विमाने कुर्यात् । विमानहीने पूजाकर्माणि निष्फलानि भवेयुः । (५४-५७)

भौमादिस्थूपिपर्यन्तं शिवरूपमुच्यते । सम्पूर्णावयवैर्युते देहे सति देही तं न मुञ्चति । शिरःस्थूपिगलं पदाधिष्ठानमञ्चकं च अङ्गमित्युच्यन्ते, कूटशाला उपाङ्गं नासिपञ्जरं प्रत्यङ्गं इति चोच्यन्ते। (५८-६०पू०)

विना मन्त्रोच्चारणं पूजाकरणे शवादिस्पर्शने आलयस्य अङ्गप्रत्यङ्गादिहीने च पूजाकरणे च बेरालयाद्गता शक्तिरादित्यमण्डले वसति । द्वादशाब्दावसाने च सा शक्तिः शिवे लीयते । तदूर्ध्वे च काले स्थानशक्तिरपि परमपदं गच्छति, आलयं च शून्यालयं सम्भवति । तस्मात् शीघ्रमेव जीर्णोद्धारणादिनाऽऽलयं नवीकृत्य कर्षणादिप्रतिष्ठान्तक्रियाः सर्वाश्च कुर्यात् । (६०उ०-६४पू०)

प्रासादस्य जीर्णे काले सर्वतत्त्वानि लिङ्गे संयोज्य पूजयेत् । पूर्वलिङ्गे हीने सति जीर्णं लिङ्गं चोद्वास्य विमानं पूजयेत् । लिङ्गविमानयोरन्योन्यभावं च विचिन्तयेत् । पञ्चावरणदेवताः द्वारपालकांश्च मूल एव पूजयेत् । स्थपतिः स्थापकाज्ञानुसारं विमानस्य जीर्णोद्धारं यथालक्षणं कृत्वा इत्थं विज्ञापयेत् "द्वादशाब्देष्वन्तरे गृहं सम्यङ्निर्माय पुनस्त्वां स्थापयाम्यहम् "। इति । स्थपतिप्रतिज्ञां देशिकः कर्तुश्च ज्ञापयेत् । (६४उ०-७१पू०)

जीर्णोद्धारकाले विमाने शिल्पिस्पर्शनं नित्यपूजाविरोधत्वात् प्रतिदिनं शिल्पिकर्मानन्तरं पुण्याहं वाचयित्वा पवमानमन्त्रोच्चारणपूर्वकं पञ्चगव्यगन्धोदकादिभिः संस्नाप्य शान्तिहोमं कृत्वा ब्राह्मणांश्च भोजयित्वा अर्चनां कुर्यात् । पूजान्ते शिल्पिभिः विमानोत्पवनं कारयित्वा जीर्णोद्धार-क्रियासमाप्तौ पुनः संस्थापनं कारयेत्। आचार्यं वस्त्रहेमाङ्गुलीयकैः पूजयित्वा भक्तान् परिवारांश्च यथाशक्ति च भोजयेत् । (७१उ० - ७६^{१}/२) इति जीर्णोद्धारविधिपटलार्थसङ्ग्रहः ।

सप्तषष्टितमे पटले महाशान्तिव्रतविधिरुच्यते । व्रतमिदं शिवलोकप्रदं शिवप्रीतिकरं सर्वशत्रुनाशकरं सर्वपापक्षयकरं भोगमोक्षप्रदायकं प्रजावृद्धिकरं च भवति । (१-२)

श्रावणमासे श्रवणनक्षत्रं भाद्रपदे प्रोष्ठनक्षत्रं आश्विने आश्वर्क्षं कार्त्तिके कृत्तिका धनुर्मासे आर्द्रा पुष्ये पुष्यं माघे मघानक्षत्रं फाल्गुने उत्तरफल्गुनी चैत्रे चित्रा वैशाखे विशाखा ज्येष्ठे मूलानक्षत्रं आषाढे उत्तराषाढानक्षत्रं च महाशान्तिव्रतोचितकालाः। अथवा मासे मासे पूर्वपञ्चम्यामपि व्रतमनुष्ठातुं शक्यते। (३-६पू०)

नद्यब्धिवापीकूले पर्वताग्रे महावने ग्राममध्ये सभास्थाने देवालयसमीपे वा भूप्रदेशं संशोध्य विधिवत् सुन्दरामेकां प्रपां निर्मिमीत। (६उ०-७) व्रतार्थं सहस्रं वा तदर्धं वा शतं वापि तदर्धार्धं वा लिङ्गं मृद्दारुलोहशैलेष्वन्यतमेन अथवा धातुजं क्षणिकं रत्नजं वा लिङ्गं पूजार्थं सम्प्रकल्पयेत्। (८-९)

यवत्रयं समारभ्य यवैकैकविवर्धनेन द्विशतयवं यावत् मृल्लिङ्गस्योदयो भवेत्। एकाङ्गुलं समारभ्य अर्धार्धाङ्गुलवर्धनात् चतुर्विंशाङ्गुलं यावत् दारुलिङ्गस्य मानं भवेत्। यथालाभप्रमाणं रत्नलिङ्गस्य भवति। माषत्रयमारभ्य माषैकैकवर्धनेन द्वादशमाषं यावत् लोहजलिङ्गस्य मानं भवेत्। अङ्गुलत्रयमारभ्य अङ्गुलैकैकवर्धनेन अष्टसहस्राङ्गुलं यावत् शैललिङ्गस्योदयः भवेत्। क्षणिकलिङ्गं तु यथाकामप्रमाणेन कल्प्यते। (१०-१४)

मृद्दारुशैललोहलिङ्गानां कल्पने लिङ्गायामस्य वेदांशे एकांशं लिङ्गविस्तारो भवति। अथवा त्रिभागैकस्य पञ्चांशे द्व्यंशो लिङ्गविस्तारः लिङ्गायामे त्र्यंशेंऽशं तस्य मूले चतुरश्रकं भवेत् शेषं वृत्तरूपं वा सर्वं सुवृत्तमेव वा भवेत्। लिङ्गं सूत्रोपेतमथवा विहीनं वा स्यात् तच्छिरस्तु छत्राकारं भवेत्। (१५-१८पू०)

एकस्मिन्नेव लिङ्गे सर्वलिङ्गानि कर्तुं शक्यन्ते। लिङ्गायामं त्रिधा विभज्य व्योमांशं भूगतं कृत्वा एकांशं पीठबन्धम् एकांशमर्चनार्हकं च कुर्यात्। (१८उ०-१९)

प्रकारान्तरेण लिङ्गस्य पञ्चभागे द्व्यंशं पीठनिवेशनं त्रिभागं पूजार्हं च स्यात्। लिङ्गस्य सप्तभागे द्विकोलकमर्चाभागं कृत्वा शेषं पिण्डिप्रवेशार्थं कुर्यात्। (२०-२१पू०)

पूजांशस्य पञ्चविंशतिभागेन विभक्ते एकैकं भागं चत्वारिंशद्भागेन विभजेत्। एवं सहस्रलिङ्ग- कल्पनविधिः। (२१उ०-२२)

अयुतलिङ्गकल्पनार्थं लिङ्गोदये पञ्चाशद्भागं कृत्वा चत्वारिंशांशे पञ्चांशं कुर्यात् । लिङ्गस्य पूजांशं दशधा विभज्य एकैकं पञ्चाशदंशं कृत्वा पञ्चशतलिङ्गं निर्मिमीते। लिङ्गोदयं चतुर्धा विभज्य एकैकं सप्तविंशतिभागं कृत्वा अष्टोत्तरशतलिङ्गं कल्पयति। लिङ्गोदयं पञ्चधा कृत्वा एकैकं पञ्चांशकरणे पञ्चविंशतिलिङ्गनिर्माणं भवेत् । एकैकं पञ्चाशद्भागकरणे द्विशतपञ्चाशल्लिङ्गं निर्मीयते । (२३-२७पू०)

महालिङ्गस्य विस्तारात् पादं वाऽष्टांशं वाऽल्पलिङ्गस्य तारार्धं भवेत् । अल्पलिङ्गं महालिङ्गाद्विनिर्गतं भवेत् । लिङ्गोपरि लिङ्गान्तरं न कर्तव्यम्, लिङ्गयोरन्तराल एवान्यलिङ्गं कल्पयेत् । (२७उ०-२९) शिरोवर्तनयुक्तं वा हीनं वा लिङ्गं कल्पयेत् । महालिङ्गशिरोमानस्याधः अल्पलिङ्गानि कर्तव्यानि तानि च सूत्रहीनानि स्युः। शिवलिङ्गविधानवत् नन्द्यावर्तशिलापीठं भवेत् ।(३०-३१)

रत्नलिङ्गं तद्विधानोक्तमार्गेण स्थापनीयम् । एवं लक्षणयुक्तानि लिङ्गानि सम्पाद्य निश्चितदिवसात् पूर्वेद्युरथावा ततः सप्तदिनेभ्यो नवदिनेभ्यो वा पूर्वे सायाह्नसमये आचार्यः स्नात्वा यजमानेन सह प्रपामण्डपं प्रविश्य भूतशुद्धिं सकलीकरणं प्रदक्षिणं च कृत्वा लिङ्गसंख्यासमं मूलमन्त्रं यजमानसमन्वितो जपेत् । जपान्ते नियतेन्द्रियः यजमानेन सह मण्डपोस्योत्तरपार्श्वे सैकतोपरि शाययेत् । (३२-३६)

ब्राह्ममुहूर्ते उत्थाय पादप्रक्षालनमुखशुद्ध्यादिकं च कृत्वाऽऽचम्य भस्मना तिलकं धृत्वा मूलमन्त्रं जपेत् । (३७-३८पू०) ततो यजमानसहितो यथाविधि स्नात्वा सन्ध्यावन्दनादिनित्यकर्माणि समाप्य प्रपामण्डपं प्रविश्य सकलीकृत्य मण्डपं पूजयेदथवा मण्डपं मनसा वा कल्पयेत् । चतुर्द्वाराणि समभ्यर्च्य मण्डपरक्षार्थं सशक्तिकमस्त्रराजं च पूजयित्वा मण्डपमध्ये पश्चिमे वा मन्त्रमयं वा दारुमयं वा पीठं विन्यस्य शुद्धवस्त्रैरुपर्यास्तरणं कल्पयित्वा तदुपरि लिङ्गसंख्यासमं शिवासनानि प्रकल्पयेत् । (३८उ०-४३पू०)

पुण्याहवाचनं कृत्वा पञ्चगव्यपञ्चामृतादीनि प्रकल्प्य लिङ्गानि स्नानवेद्युपरि न्यस्य अस्त्रमन्त्रोच्चारणेन पञ्चगव्यपञ्चामृतादिभिः तानि प्रक्षाल्य लिङ्गमन्त्रानुस्मरणपूर्वकं शिवासने स्थापयेत् । तत्तन्मन्त्रेण गन्धपुष्पधूपदीपाद्यैरभ्यर्च्य नैवेद्यताम्बूलानि च दद्यात् । नीलोत्पल-

कल्हारपद्मश्वेतपङ्कजार्कारग्वधचम्पकादिपुष्पेष्वन्यतमैर्वा रत्नैर्वा कनकैर्वा कर्पूरशकलेनाथवा बिल्वपत्रेण वा लिङ्गानि तत्तन्मन्त्रेणाभ्यर्चयेत्। (४३उ०-४८पू०)

पूजार्थमागतानि पुष्पाणि शुद्धपात्रे संगृह्य निरीक्षणादिभिः संशोध्य धूपदीपौ दत्वा यजमानम् अर्घ्यजलेन सम्प्रोक्ष्य शिवमन्त्रेण भस्मना तिलकं कल्पयित्वा शिवहस्तं संकल्प्य तं हस्तं यजमानमूर्धनि स्थापयित्वा मूलमन्त्रमष्टोत्तरशतं जपेत् । पूजार्थमाहृतानि पुष्पाणि यजमानहस्ते निक्षिप्य शङ्खध्वनिपूर्वकं प्रतिलिङ्गस्योपरि तत्तन्मन्त्रं समुच्चरन् निधापयेत्। (४८उ०-५२)

एकलिङ्गे विशेषविधिरुच्यते । पीठबाह्ये परितो त्रिहस्तं तदर्धं वा स्थलमानं व्यपोह्य पूजांशोदयसममानं मण्डलं कल्पयित्वा तद्बाह्ये सप्ततालसमुन्नतम् उत्सेधसमविस्तारं तदर्धार्धमपि वा त्रिमेखलायुतं द्विमेखलायुतं वा चतुरश्रं वा सुवृत्तं वा वेदिकां कल्पयित्वा सुधया सैकतैः शुद्धवारिभिश्च तां पूरयेत् । (५३-५६) तस्मिन् वारिमण्डले लिङ्गसाहस्रकं पश्यन् यजमानः भुक्तिमुक्तिकाङ्क्षी अग्रादिमूलपर्यन्तं मुक्त्यभिलाषी मूलाद्यग्रपर्यन्तं प्रत्येकं लिङ्गम् आवरणैः सह सम्पूजयेत् । लिङ्गं प्रत्याढकार्धं नैवेद्यं कल्पयित्वा धूपदीपादिभिः सह नृत्तान्तं यजेत । नृत्तगीतादिकं सर्वं लिङ्गस्य परितः कारयित्वा पूजान्ते शिवमन्त्रशतं जप्त्वा इष्टबन्धुजनैःसह यजमानस्तस्मिन् वारिमण्डले यद्देवा इति मन्त्रमुच्चरन् स्नायात् । पापविनिर्मुक्तश्च शिवसायुज्यमाप्नुयात्। (५७-६३)

महाशन्तिव्रतदर्शनात् लिङ्गसहस्रप्रणामाच्च शिवलोके शिवेन सह मोदते। (६४)

आचार्यं गोभूमिहिरण्यदानेन पूजयित्वा तस्य व्रतोपकरणानि नवस्त्राणि च दद्यात्। (६५)

अनन्तरे पटले गौरीव्रतमुच्यते इति प्रतिज्ञा।(६६पू०) इति महाशान्तिविधिपटलार्थसङ्ग्रहः ।

अष्टषष्टितमे पटले नित्यार्चनहीने प्रायश्चित्तविधिरुच्यते । शिवद्विजकुलोत्पन्नः सुप्रसन्नो देशिकः विधिना स्नात्वा शुक्लवस्त्रोत्तरीययज्ञोपवीतादिधरः पञ्चाङ्गभूषणयुक्तश्च प्रासादं प्रविश्य पादप्रक्षालनानन्तरं देवदेवं नमस्कृत्य त्रिपुण्ड्रादि धृत्वा सकलीकरणं च कृत्वा सद्योङ्कुराणि वापयेत् । (१-४ पू०)

प्रासादाग्रे गोमयेनालिप्य पिष्टचूर्णैरलंकृत्य शालिभिः स्थण्डिलं कृत्वा तन्मध्ये साष्टपत्रं सकर्णिकं पद्ममालिख्य तण्डुलतिलदर्भपुष्पैश्च परिस्तरेत् । (४उ०-६पू०) सुवर्णरजतताम्राद्यन्यतमेन निर्मितान् मृण्मयान् वा नवकलशान् पक्वबिल्वफलाकारान् गृहीत्वा एकद्वित्रियवान्तरं तन्तुभिस्तान् वेष्टयित्वा प्रक्षाल्य सन्धूप्य सकूर्चान् सापिधानान् वस्त्रहेमसंयुतान् गन्धोदकयुतान् तान् वामपार्श्वे स्थापयेत् । पुण्याहं वाचयित्वा कुम्भानुद्धृत्य शिवास्त्रकैः सम्प्रोक्ष्य स्थण्डिलोपरि स्थापयेत् । (६उ०-१०पू०)

व्याप्यव्यापकभावज्ञः सर्वव्यापिनं निष्कलं सकलाकलं शिवं पञ्चावरणसंयुतं कुम्भमध्ये आवाहयेत् । अष्टादशगणान् लोकपालान् वसून् त्रयस्त्रिंशद्देवादींश्च कुम्भमध्ये आवाहयेत् । विधिना सदाशिवं च ध्यात्वा वर्धन्यां शक्तिबीजं च विन्यसेत् । परितोऽष्टविद्येश्वरान् तत्तत्कलशे स्वस्व-बीजैश्च आवाह्य गन्धपुष्पादिनाऽभ्यर्चयेत् ।(१०उ०-१५पू०)

प्रागुक्तविधिनाऽग्न्याधानादिकं कृत्वा तत्त्वव्याप्तिक्रमेण पूर्वोक्तसंख्यया जुहुयात् । समिदाज्यचरुतिलसर्षपमुद्गगुलसक्तुलाजकदलीफलैः सद्याद्यस्त्रपर्यन्तं पूर्वोक्तवद्धुत्वा घृतेन सहस्रं वा तदर्धं वा मूलमन्त्रेण जुहुयात् । तद्दशांशमङ्गमन्त्रैः पृथक् पृथक् जुहुयात् , रात्रौ जागरणं च कुर्यात् । (१५उ०-१९पू०)

प्रातरुत्थितो देशिकः स्नानसकलीकरणादि कृत्वा पृथक् पृथक् देवान् हुत्वा तदनन्तरं जयादिरभ्याधानं राष्ट्रभृत् च जुहुयात् । अन्ते अघोरास्त्रपाशुपतास्त्रशिवास्त्राणि प्रत्येकं शतं मृत्युञ्जय-समन्वितं हुत्वा पूर्णाहुत्यनन्तरं घटं शिरसा वाहयन् स्वस्तिसूक्तैः सह हर्म्यप्रदक्षिणं कृत्वा गर्भगेहं प्रविश्य स्थण्डिलोपरि स्थापयेत् । (१९उ०-२३पू०) स्थिरराश्युभयं हित्वा चरराशिषु लिङ्गमध्ये योजनं करणीयम् । प्राणप्रवाहमार्गेण सदाशिवं ध्यायेत् । वर्धन्यां शक्तिबीजेन शक्तिं च भावयेत् । (२३उ०-२५पू०)

कुम्भोदकैः शिवं वर्धन्यद्भिः पिण्डिकाम् अष्टघटोदकैः परितश्च स्नापयेत् । अर्चनानन्तरं प्रभूतहविर्निवेद्य मण्डपाभ्यन्तरे पूर्वे पीठे च बलिं दत्वा ध्वजादिबलिपीठान्तं देवान् प्रत्येकमर्चयेत् ।

नित्यं नैमित्तिकं नित्योत्सवमहोत्सवादीनि च योग्यलिङ्गे समाचरेत् । (२५उ०-२८) इति नित्यार्चनाहीने प्रायश्चित्तविधिपटलार्थसङ्ग्रहः ।

एकोनसप्ततितमे पटले मकुटस्य निर्माणविधिरुच्यते । मकुटं त्रिधा प्रोक्तम् किरीटं करण्डं जटामकुटमिति । एषु निष्कलस्य सकलस्य च जटामकुटलक्षणमुच्यते । (१-२)

शिवमौलिषु त्रिसहस्रं सत्रिशतं सत्रिंशन्निष्कम् उत्तमस्वर्णसंख्याविधानम् । त्रिगुञ्जैस्त्रिंशतं सत्रित्रिंशन्निष्कं मध्यमं सत्रिंशच्छतनिष्कं त्रिगुञ्जसहितमधमस्वर्णविधानं च भवति । सोमास्कन्दादिमौलिषु शतं विना तन्मानं स्वर्णसंख्याविधानं भवति । एतन्मानद्विगुणं त्रिगुणं वापि ग्रहीतुं शक्यते । (३-५)

तत्तत्संख्याविधानोक्तं शुद्धकनकं हैमे ताम्रपात्रे वा मूलमन्त्रमुच्चरन् क्षिप्त्वाऽलंकृतगजपृष्ठे गब्लिकोर्ध्वे वाऽऽरोप्य ग्रामप्रदक्षिणं कुर्यात् । गुरुः स्नानादिकं निर्वर्त्य कर्तृदैवज्ञस्वर्णकारैः सहितः शिवस्य पुरतो वा देवालयस्य समीपे वा कर्मारम्भं कुर्यात् । पञ्चब्रह्ममन्त्रैरभ्यर्च्य यथाविधि होमं च कुर्यात् । (६-९)

हैमे पीठेऽथवाऽकल्पिते वा हाटकमस्त्रमन्त्रेण निधाय गन्धपुष्पादिनाभ्यर्च्य तन्मन्त्रेण त्रिधा देशिकः प्रहरेत् । स्वर्णकारस्तदनन्तरं संताड्य क्रियामारभेत । (१०-११)

सकलप्रतिमायाः तत्प्रमाणतः देहबन्धाङ्गुलमानेन चतुर्विंशाङ्गुलम् एकविंशाङ्गुलम् अष्टादशाङ्गुलं वा मकुटोत्सेधं कुर्यात् । (१२-१३)

निष्कलस्य शिरोवर्तनतस्तारं तत्समं नाहं च विस्तारसमतुङ्गं सप्ताष्टनवांशके एकांशोनाधिकं वा आयादिसंयुतं च भवेत् । तुङ्गतारवशेनायादि च भवेत् । ललाटमुकुलान्तं मानसूत्रं मानितव्यम् । (१४-१६पू०)

जटायुग्मयुतं परितो वृतमथवा तिर्यगूर्ध्वस्थजटाभिः मण्डितं वा स्यात् । द्वादशांशोत्सेधे एकांशेन जटोदयः कनिष्ठानामिकामध्याङ्गुलीनाहं वा तद्भवेत् । ललाटपट्टसंयुक्तं शिरोवर्तनमूर्ध्वतः तदुत्सेधवशेन चतुष्पूरितयुक्तम् अथवा तदर्धेन पूरितोत्सेधविराजितं च मकुटं भवेत् । मकुटस्य

मौलिमूलविशालं तत्त्रिभागैकं तदग्रविस्तारं क्रमेण कृशतां नीयमानं जटोदयमानेन द्विगुणं मुकुलोदयं च भवेत्। मुकुलं तद्रूपं वा भवेत्। (१६उ०-२१)

मकुटस्य वामे शिवगङ्गा तदर्धोदयमानतः वामेऽर्धशशी सव्ये नागार्कपुष्पाणि च कृत्वा नानापुष्परत्नादिशोभाढ्यं नानाचित्रक्रियोपेतं च मकुटं कारयेत्। अत्रानुक्तमन्यत्सर्वं युक्त्या मकुटम् अलंकुर्यात्। (२२-२४पू०)

अनन्तरे पटले मकुटारोपणमुच्यते। (२४उ०) इति मकुटनिर्माणविधिपटलार्थसङ्ग्रहः।

सप्ततितमे पटले मकुटारोपणं वक्ष्यते। तत्फलम् आयुरारोग्यवर्धनं पुत्रपौत्रवर्धनं समृद्धिः शत्रुनाशश्च।(१-२पू०)

उत्तरायणकाले शुक्लपक्षे देवनक्षत्रे राजग्रामानुकूलनक्षत्रे वा युद्धारम्भेऽथवा यजमानदिने वा तदवसाने शुभदिने मकुटारोपणं कुर्यात्। (२उ०-४पू०)

प्रासादस्य पूर्वादिचतुर्दिक्ष्वेकतमे नैर्ऋतादिविदिक्ष्वेकतमे वा गोपुरद्वारपार्श्वे पञ्चप्राकार-बाह्येऽथवा तदभ्यन्तरे वा काम्यदेशे वा वास्तुमध्ये वा मकुटारोपणार्थं मण्डपं कुर्यात्। (४उ०-६) मकुटारोपणात् पूर्वमेव रत्नलोहशिलामृद्भिः याज्ञिकैर्वृक्षैर्वा सिंहासनादीनि कारयेत्। आसनानि शैलदारवाणि चेत् रत्नग्रहविधानतः कार्याणि। पूर्वोक्तलक्षणयुक्तमासनमापाद्य स्थापनात् पूर्वरात्रावेव अधिवासनमाचरेत्।(७-९) मकुटमण्डपात् पूर्वे सौम्ये दक्षिणे नैर्ऋते ईशाने वा दिशि रङ्गमण्डपं कल्पयेत्। गुणवेदकरमारभ्य द्विद्विहस्तवर्धनेन नवमानं कृत्वा विंशदेकोनविंशकं कुर्यात्। रङ्गमण्डपं विमानाकारं कूटाकारमथवा प्रपां वा कुर्यात्। (१०-१२)

रङ्गमण्डपं चतुर्द्वारविदिक्कुड्यादियुतं भवेत्। तत्परितोऽलिन्दमेकांशं द्विभागं वा कल्पयेत्। बाह्ये संचारपङ्क्तिका तत्समा तद्द्विगुणा वापि स्यात्। अक्ष्यग्निवेदभूतांशैः चतुर्दिक्षु मुखभद्रकं च कुर्यात्। मण्डपं विस्तारसदृशायामं भवेत् तलोत्सेधं चांशमानं स्यात्। रङ्गमण्डपमष्टाष्टस्तम्भयुक्तं दर्भमालाभिः समावृतं द्वारतोरणगात्रवेष्टनवितानध्वजादियुतं मुक्तादामभिरलंकृतं कुड्यचित्र-तरङ्गवेष्टनादिनानाश्चर्यादिभिश्चालंकुर्यात्। (१३-१७)

मार्जनप्रोक्षणगोमयानुलेपनादिभिर्मण्डपशुद्धिं कुर्यात् । आचार्यः स्नात्वा सकलीकृतः सामन्यार्घ्यकरो मकुटमण्डपं प्रविशेत् । बलिदानपुरःसरं वास्तुहोमं पर्यग्निकरणं च कृत्वा गोमयेनानुलेपयेत्। आचार्यः शिष्यसहितोऽस्त्रमन्त्रतः स्नानं कृत्वा अन्तर्यागानन्तरं रङ्गमण्डपं प्रविशेत् । (१८-२१पू०)

अष्टद्रोणशालिभिः स्थण्डिलं कृत्वा शाल्यर्धतण्डुलैः पुष्पैस्तिलैर्लाजैश्च परिस्तरेत् । अस्त्रेण क्षालितान् कुम्भान् तन्तुभिः परिवेष्ट्य गन्धतोयेन पूरयित्वा तदुपरि कूर्चपल्लवादीनि निदध्यात् । सवस्त्रं सहिरण्यं नालिकेरफलयुतं शिवासनघटं स्थण्डिलस्य मध्ये तत्परितो लोकपालघटांश्च विन्यसेत् । (२१उ०-२४)

मध्यकुम्भे आसनाधिपतीन् तत्तद्दिग्घटे लोकपालांश्च पूजयित्वा नैर्ऋते पीठमध्ये मण्डपरूपिणीं ध्यात्वा गन्धपुष्पाद्यैः सम्पूज्य नैवेद्यं च दद्यात् । रात्रौ कुम्भाग्रे स्थण्डिलं कृत्वा विधिना शिवाग्निं न्यस्य समिदाज्यचरुलाजमाषशालियवतिलैः सद्यादिशिरःपर्यन्तं प्रत्येकं षोडश हुत्वाऽन्ते व्याहृतिं हुत्वा स्पर्शाहुतिं च कुर्यात् । हेममयकूर्मं पात्रे न्यस्य तं स्पृशन् पूर्वोक्तैर्मन्त्रैर्यथाक्रमं जुहुयात् । (२५-२९)

प्रभाते देशिकः स्नात्वा सकलीकृत्य उष्णीषोत्तरीयादिभिरलंकृतः मण्डपस्थघटान् पूजयित्वा पूर्णाहुतिं च जुहुयात् । मुहूर्ते सम्प्राप्तेऽभिषेकमण्डपे पूर्वदक्षिणमार्गतो मध्यसूत्रं समास्तीर्य सूत्राद्वामभागे देवाङ्गुलत्रयं नीत्वा शिवसूत्रं प्रसार्य तदासनमध्यमे स्थानकस्यासनं चेत्तद्विहाय दैविके पदमध्यमे मानुषस्यासीनासनके स्थाने घटान् स्थापयेत् । (३०-३४पू०)

पुण्याहं वाचयित्वाऽस्त्रमन्त्रतः प्रोक्ष्य पञ्चगव्येन संसिच्य पवमानमन्त्रमुदीरयन् शिलागर्ते कूर्मं पारदेन सह न्यसेत् । (३४उ०-३५) आधारशक्तिमन्त्रेणाभ्यर्च्य तदूर्ध्वे सुधया वेष्टकया वा शिलाभिर्वा त्र्यङ्गुलोन्नतामुत्सेधाष्टगुणायामां चतुरश्रां वेदिकां कृत्वा तदूर्ध्वे शिल्पिभिः सिंहासनं स्थापयेत् कर्मावसाने शिल्पिनश्च विसृजेत् । (३६-३८)

शिष्यसंयुक्त आचार्यः स्नात्वा सकलीकृत्य सर्वालंकारसंयुक्तः कलशान् गृहीत्वा स्वस्ति-सूक्तसमन्वितमभिषेकार्हमण्डपं प्रदक्षिणीकृत्य आसनस्य परितोऽष्टकलशान् स्थापयित्वा ऐन्द्रेशानयोर्मध्ये च तदासनकलशांश्च न्यसेत् । (३९-४१)

पुण्याहं वाचयित्वा सिंहासनमण्डपादींश्च प्रोक्षयित्वा नैर्ऋते स्तम्भमूले कुम्भान्मन्त्रं समादाय आसनोपरि विन्यस्य अन्यकुम्भोदकैस्तत्तन्मन्त्रैः स्नापयेत् । तत्रैव मण्डपाधिपतीनभ्यर्च्य पूर्वमन्त्रैर्यथाक्रमं सिंहासनं च सम्पूज्य धूपदीपं दत्वा पुष्पाञ्जलिमाचरेत् । एवं दिवाकालं नीत्वा सायाह्ने गणेशं सम्पूज्य पायसं च निवेद्य देवदेवस्य मकुटारोपणक्रमं विज्ञापयेत् । (४२-४६)

आचार्यः सोष्णीषः सोत्तरीयकः शिष्यसंयुक्तोऽस्त्रराजं चण्डेशं च गृहीत्वा छत्रचामर-धूपदीपादिसहितः वाद्यघोषसमन्वितः पर्वताग्रे नदीतीरे क्षेत्रे सिन्धुतीरके क्षीरवृक्षसमीपे वा मृत्तिकाग्रहणार्थं यायात् । तत्र पुण्याहं वाचयित्वा बलिदानानन्तरं पञ्चगव्येन संसिच्य वाममन्त्रम् उच्चरन् मृदं गृह्णीयात् । (४७-५०) मृदं पात्रे संस्थाप्य पूजयित्वा हृन्मन्त्रोच्चारेण वस्त्रेणाच्छाद्य देवाग्र-मण्डपाभिषेकार्हमण्डपरङ्गमण्डपपरिवारालयेष्वन्यतमे पूर्वमार्गेण प्रविश्य अङ्कुरार्पणं कुर्यात् । तदनन्तरं देवदेवस्य कौतुकं बध्नीयात् । सिंहासनोपयोगे क्रियाभेदो नास्ति । (५१-५३)

शिष्यसंयुक्त आचार्यः रङ्गमण्डपे द्वारकुम्भतोरणादीनभ्यर्च्य नवकुम्भान् तन्तुभिर्वेष्टयित्वा गन्धोदकेनापूर्य वस्त्रेणालंकृत्य तान् सहेमकूर्चान् कृत्वा चूतपल्लवं नालिकेरं च तेषामुपरि न्यस्य तान् कुम्भान् वाममन्त्रमुच्चरन् स्थण्डिले विन्यसेत् । कुम्भमध्ये मकुटेन सह ईश्वरं च पूजयित्वा अभिषेकार्थं शुद्धपात्रे विन्यसेत् । गजकण्ठे सर्वालंकारसहितं समारोप्य ग्रामप्रदक्षिणं च कृत्वा पञ्चगव्येन तदनन्तरं शुद्धवारिणा च शिववत् संस्नाप्य श्वेतवस्त्रेण सम्मार्ज्य मञ्जूषे वा शुद्धपात्रे वा हृदयमन्त्रोच्चारेण सह विन्यसेत् । (५४-६०पू०)

तेनैव मन्त्रेण कौतुकं स्वर्णसूत्रं वा बद्धा वेदिकोपरि विन्यस्य धूपदीपादिभिः सम्पूजयेत् । ततः पूर्वोक्तवत् शिवाग्निं कल्पयित्वा समिदाज्यचरुभिः सद्यास्त्रहृदयमन्त्रैः प्रतिद्रव्यं मकुटं स्पृशन् प्रत्येकं शतमर्धं तदर्धं वा जुहुयात् । षड्रसमिश्रचरुणा च मूलमन्त्रेण शतं हुत्वा सर्वद्रव्यैः हव्यवाहेति

मन्त्रेण होमानन्तरं जयादिरभ्याधानं राष्ट्रभृच्च क्रमाद्धुत्वा पूर्णाहुत्यनन्तरं शिवाग्निं च सम्पूजयेत् । (६०उ०-६५)

वायुदिग्भागे पञ्चविंशतिकलशान् स्नपनार्थं कल्पयेत् । नैर्ऋतदिग्भागे शक्त्यग्निनाग-खट्वाङ्गपट्टसपत्रदण्डकक्षुरिकापद्मकासीन् खड्गं वज्राङ्कुशं गदाधनुःपरशुशूलानि च अष्टादशदेवचिह्नानि अधिवासयेत् तत्तन्मन्त्रेणाभ्यर्चयेच्च । (६६-६८)

काहलं मुरजं शङ्खं दर्पणं छत्रचामरं मधुदधिघृतपूरितकुम्भान् क्षुरिकानखशोधनं केश-शोधनकं दन्तशोधनमञ्जनमोड्याणं योगपट्टं मात्रादण्डं वेत्रकं धर्मबुद्धोपकरणं भस्मकुम्भं मृगाजिनं कलाची जलभाण्डं पादुके चाग्निकोणके स्थापयित्वा प्रणवेनाभ्यर्चयेत् । शय्यागृहमध्ये तद्वारोचित-वस्त्रं भूषणं च विन्यस्य अल्पदूरे कपिलां गजं चैव बन्धयेत् । एवं रात्रौ जागरणं कृत्वा प्रभाते स्नानमाचरेत् । (६९-७४पू०)

आचार्यः सकलीकृत्य सोष्णीषोत्तरीयकः हेमाङ्गुलीयकटकहारकुण्डलमण्डितः सित-चन्दनलिप्ताङ्गो हेमयज्ञोपवीतधरश्च प्रातःसन्ध्यावसाने देवदेवं प्रणम्य शिबिकादावारोप्य तं रङ्गमण्डपं नयेत् । द्रव्याणि च दर्शयित्वा पूर्णाहुतिं च कृत्वा शिवाग्निं विसृज्य कुम्भे च संयोज्य पुण्याहं वाचयित्वा स्नानकर्म समाचरेत् । (७४उ०-७८पू०)

पञ्चगव्यपञ्चामृतैः स्नपनोदकैः ब्रह्मकुम्भोदकैः सौरादिकलशोदकैश्च संस्नाप्य मन्त्रपुष्पं च प्रदापयेत् । पश्चान्मन्त्रान्नं निवेद्य देवदेवं शय्यागृहं नयेत् । गन्धपुष्पादिनाभ्यर्च्य नैवेद्यादीनि धूपदीपताम्बूलानि च दत्वाऽस्त्रेशपूजानन्तरं नृत्तगीतादि च कारयेत् । (७८ उ०-८१)

तद्वारोचितवस्त्रैर्महेश्वरमलंकृत्य सर्ववाद्यघोषैः जयस्तोत्रशब्दादिभिश्च सह मकुटमण्डपं प्रविश्य व्याघ्रचर्माम्बरान्विते सिंहासने समारोप्य भूषणगन्धमाल्यादिभिरलंकृत्य आचार्यः शिष्यमाहूय वस्त्रबन्धं समाचरेत् । (८२-८४)

पञ्चाङ्गभूषणं परिवेषसमन्वितं गीतमङ्गलवाद्यघोषस्तोत्रशब्दादिभिः समन्वितं दत्वा अभिषेकं च कृत्वा मन्त्रेण भूषयित्वा गन्धपुष्पार्चनानन्तरं धूपदीपादिकं दद्यात् । पूर्वोक्तविधिना परिवेषक्रमं कल्पयित्वा रथे वा गजकण्ठे वा वृषध्वजमारोप्य नानाछत्रध्वजैः

नानावाद्यकाहलादिभिः नानावस्त्रैः नानाभक्तजनैश्च सहितं अनुपूजागजवाजिदेवचिह्नादिभिश्च समोपेतं ग्रामप्रदक्षिणमाचरेत्। (८५-९०पू०)

देवालये नीराजनानन्तरं यात्रार्थस्नपनं विधाय सन्ध्याशेषं समाचरेत्। ततो देवेशं शिबिकायामारोप्य देवचिह्नसहितं रङ्गमण्डपं नयेत्। तत्र सिंहासने संस्थाप्य परिवेषक्रमं विधाय पाद्याचमनादिकं दत्वा महाहविर्निवेदयेत्। ततो नानादेशकथावाक्यैः धर्मयुद्धादिदर्शनैः विनोद-वाक्यैर्महाजालादिदर्शनैः वीणावेणुमृदङ्गादिवाद्यैर्गानैश्च देवेशं तोषयेत्। ततोऽस्तमयवेलाया-मभिषेकार्हमण्डपे देवदेवं सिंहासने संस्थाप्य परिवेषक्रमं समाचरेत्। (९०उ०-९५)

तदन्ते परमेश्वरं संगृह्य देवालयं प्रविश्य नित्यकर्म समाचरेत्। भोगाङ्गार्चनान्ते परमेश्वरं पूर्ववत् शिबिकादौ समारोप्य शय्यागृहं प्रविशेत्। सुगन्धिकुसुमान्विते मृदुतल्पसमायुक्ते शयने देवमारोप्य तन्मूलमन्त्रेण गन्धपुष्पाद्यैः सम्पूज्य भक्ष्यादीनि निवेदयेत्। (९६-९९पू०)

एवं मकुटारोपणविधिर्निरूपितः। अनन्तरं दिनचर्याक्रमो वक्ष्यते। (९९उ०) इति मकुटारोपणविधि- पटलार्थसङ्ग्रहः।

एकसप्ततितमे पटले मकुटारोपणे दिनचर्याविधिर्निरूप्यते। सूर्योदयात् पूर्वमेव चतुर्थयामे गुरुः पञ्चमहाशब्दान् श्रुत्वा शिष्यवर्गसमन्वितः पञ्चाङ्गभूषणोपेतश्च मूललिङ्गं समभ्यर्च्य धूप-दीपादिकं भस्म च दत्वा मूलमन्त्रेण ताम्बूलं च दद्यात्। तत्कालोचितगानैः वीणावेणुवाद्यैरन्यैश्च शिवं तोषयेत्। शिवमन्त्रेण दर्पणं दर्शयित्वा दैवज्ञेन पञ्चाङ्गं श्रावयेत्। यद्यस्त्रेशः पूर्वस्यां दिश्यस्ति तर्हि दक्षिणद्वारमर्चयेत्, दक्षिणे चेत् पश्चिमाभिमुखमर्चयेत्, पश्चिमे चेत् उत्तराभिमुखम्, उत्तरेऽस्त्रनाथः चेत् पूर्वाभिमुखमीश्वरमर्चयेत्। (१-६पू०)

घृतकुम्भं सम्पूज्य अस्त्रमन्त्रेण दर्शयेत्, शिरसा मधुकुम्भं, नेत्रमन्त्रेण दधिकुम्भं, कवचमन्त्रेण भस्म, शिखया बृहतीफलम्, अन्यसाधनद्रव्याणि चास्त्रेण दर्शयेत्। नन्दां गां गायत्र्याभ्यर्च्य दूर्वाग्रकबलं दद्यात्। सर्वशिक्षासमन्वितं मातङ्गं गजमाहूय शिवमन्त्रेण

नारिकेलफलं दर्शयित्वा तस्मै दद्यात् । अनन्तरं पञ्चकल्याणमश्वमश्वशिक्षासमन्वितं सर्वालंकारयुक्तमाहूय गन्धमाल्यैः समभ्यर्च्य हृदा सैन्धवं दापयेत् । (६उ०-१२पू०)

ततो देवं खेटके शिबिकायां वारोप्य प्रदक्षिणक्रमेण स्नानमण्डपं प्रविश्य स्नानवेद्युपरि न्यस्य सम्पूजयेत् । गन्धतैलचन्दनलवङ्गामलकफलसारभस्मकर्पूरधूलिपञ्चगव्यपञ्चामृतैः फल-पुष्पास्त्रतोयैः मृत्कषायोदमार्जनैः कान्त्या कान्त्युदकैश्च संस्नाप्य श्रीरुद्राध्यायनमकेनाभिषेचयेत् । (१२ उ०-१६ पू०)

ततो माल्यपुष्पादिनालंकृत्य मन्त्रान्नं निवेदयेत्। शुद्धवस्त्रेण सम्मार्ज्य रङ्गमण्डपे स्वेष्ट-दिशि दार्वासने समारोप्य परमेश्वरमर्चयेत् । विधिना महाहविर्निवेद्य मुखवाससहितं ताम्बूलं च दत्वा धूपदीपादिकं दत्वा नीराजनं विधाय परिवेषक्रमानन्तरं विनोदालोकनं च कारयेत् । (१६ उ०-१९)

सायाह्ने मन्दीभूते दिवाकरे तद्वारोचितवस्त्रैः परमेश्वरमलंकृत्य पूर्वयानक्रमेण ग्रामप्रदक्षिणं कृत्वा सिंहासने समारोप्य परिवेषं समाचरेत् । नीराजनं कृत्वा गीतनृत्तादिभिः सह देवं मूलगृहं प्रविश्य हविर्निवेद्य षडाशेषं च समाचरेत् ।(२०-२३ पू०) ततः शय्यागृहे देवमानीय पूर्ववत् खट्वोपरि समारोप्य भक्ष्यपानादिकं दद्यात् । अष्टमेऽहनि सम्प्राप्ते भूकाभिषेकमाचरेत् । तद्दिनात् द्वित्रिदिने पूर्वे वनदेवतातृप्त्यर्थं मृगयात्रां कुर्यात् । (२३ उ०-२५)

एवं मकुटारोपणं प्रत्यब्दं परिकल्पयेत् । अत्रानुक्तं तद्राजोपचारवत् कार्यम् । अनन्तरे पटले रथारोहणविधिर्निरूप्यते । (२६- २६१/२) इति मकुटारोपणे दिनचर्याविधिपटलार्थसङ्ग्रहः ।

द्विसप्ततितमे पटले रथारोहणविधिरुच्यते । पूर्वेद्युः रात्रौ रथाग्रे शान्तिहोमं कृत्वा शुद्ध-तोयेन क्षालयित्वा पञ्चगव्यैश्च प्रोक्ष्य सर्वविघ्नशान्तये विघ्नेशमर्चयेत् । तत्तत्स्थाने सर्वान् देवान् दिक्पालकांश्च स्वस्वनाम्नाऽभ्यर्च्य चक्रेषु चन्द्रसूर्यौ अक्षयोः आधाररूपिणीं पाशेष्वष्टनागान् मेघनादं सुराष्ट्रं च पूर्वापरे च समभ्यर्च्य तेभ्यो रक्तबलिं दद्यात् । (१-६ पू०)

देशिकः परेद्युः प्रातः नित्यार्चनादिकं सर्वं निर्वर्त्य सुमुहूर्ते सुलग्ने च पुरुषवेषधारिणीभी रुद्रकन्याभिः सहितः देवेशं रथे नीत्वा सर्ववाद्यसहितं रथाकर्षणमारभेत। सर्वेषु स्थानेषु रथं नीत्वा जनांश्च तोषयेत्। विघ्नादिभिर्यानविच्छेदे शीघ्रं सन्धानादिकं कारयेत् । कालातिक्रमणे कृता पूजा निष्फला भवेत् राज्ञः परचक्राद्भयं च सम्भवेत् । अतस्तद्वारणाय मध्याह्नसमयं यावत् यानं नीत्वा रथे दीपान्तमभ्यर्च्य मूललिङ्गे नैवेद्यं दद्यात् । (६ उ०-११ पू०)

भानोरस्तमयादूर्ध्वं यानमशक्तं चेत् शिबिकादिषु देवेशमारोप्य यानशेषं समापयेत् । कालातिक्रमदोषवारणाय राजराष्ट्रहितार्थं च शान्तिहोमपुरःसरं भीमरूपं शतं जप्त्वा तत्संख्याकं होमं च कुर्यात् । नित्यकर्मादिकं च निर्वर्तयेत्। रथारोहणविध्यनन्तरं प्रभामण्डलविधिर्निरूप्यते इति पटलान्ते सूचितम् । परमयं पटलः त्र्यशीतितमपटलतया ग्रन्थे दृश्यते। (११ उ०-१४) इति रथारोहणविधिपटलार्थसङ्ग्रहः ।

त्रिसप्ततितमे पटलेऽस्मिन् सकलस्थापनविधिर्निरूप्यते । आयुरारोग्यजयाः पुत्रश्रीकीर्तिवर्धनानि च अस्य फलानि । केवलं सहजं पौनःपुन्यं चेति सकलस्थापनं त्रिविधम् । एकबेरस्य स्थापनं केवलमित्युच्यते । महेश्वरादिबिम्बानां तच्छक्तितत्परिवारप्रतिमानां वाहनायुधभक्तादिप्रतिमानां च एकस्मिन्नेव काले एकाचार्येण स्थापनं सहजमित्युच्यते । वर्णादिस्फोटने अङ्गोपाङ्गविहीने च बिम्बं त्यक्त्वा नवबिम्बस्य स्थापनं पौनःपुन्यमित्युच्यते ।(१-५)

उत्तरायणकाले शुक्लपक्षे शुभे दिने सुमुहूर्ते स्थापनं सम्यगाचरणीयम् । शैलरत्नजलोहमृद्दारुबिम्बानां भित्तिचित्राणां च प्रयोक्तव्यविशेषोऽधुनोच्यते । प्रासादे गर्भसम्युक्ता तत्स्थाने दृढीकृता च प्रतिमा अचलं बेरं, गर्भगेहविहीनं बेरं च चलमित्युच्यते । अचलं स्वप्रतिष्ठितदेशे वर्तते चलं तु रत्नजचित्रबिम्बादि बहुविधं रत्नन्यासादिकं विना सर्वत्र स्थापितं दृश्यते । (६-१०पू०)

बेरनिर्माणं द्रव्यसंग्रहः मण्डपनिर्माणं दृष्टिमोचनं प्रतिमाशुद्धिर्ग्रामप्रदक्षिणं जलाधिवासः मण्डपार्चनं रक्षाबन्धः द्रव्याधिवासनम् अधिवासनं होमकर्म प्रतिमोद्धारः दक्षिणादानं कलशोद्धारः

अभिषेकः नैवेद्यं कलशस्नपनं प्रभूतहविर्दानं धूपदीपादिदानं चेति विंशत्यङ्गैर्युक्तः प्रतिष्ठाविधिः। (१०उ०-१५)

यागार्थमण्डपनिर्माणम् अङ्कुरार्पणमग्निकार्यं परिवारघटस्थापनं मण्डपार्चनादिकं च पूर्वोक्तविधिना कुर्यात्। तत्तद्बिम्बघटांश्च पृथक् कल्पयेत्। प्रतिष्ठार्क्षस्य त्रिदिनेऽथवा तस्मिन्नेव दिने वा अङ्कुरार्पणं पूर्वोक्तविधिना कुर्यात्। नेत्रद्वययुतर्क्षेऽक्षिमोचनं कुर्यात्। देशिकानुज्ञया भ्रूरेखाम् अक्षिरेखां च शिल्पिना कारयित्वा तस्मै गोभूमितिलहिरण्यादि दत्वा तं विसृजेत्। शालिभिः स्थण्डिलं कारयित्वा पद्ममष्टदलं लिखित्वा तण्डुलतिललाजदर्भैः पुष्पैश्च परिस्तीर्य तन्मध्ये महेशप्रतिमादिकं स्थापयित्वा पुण्याहं वाचयित्वा रक्तपुष्पैरलंकुर्यात्। (१६-२२)

महेशप्रतिमामभितोऽष्टकलशान् ससूत्रान् सापिधानान् पल्लवनारिकेलफलोपेतान् वस्त्रैरलंकृतान् गन्धपुष्पैः समभ्यर्च्य तेषु विद्येशान् पूजयेत्। ततः प्रछन्नपटमास्तीर्य ईशानमन्त्रेण पक्ष्मरेखां सद्योजातेन कृष्णमण्डलं नेत्रमन्त्रेण ज्योतिर्मण्डलं चालिखेत्। मधु वाता ऋतायेति मन्त्रेण मधुपात्रं घृतं मिमिक्षमन्त्रेण घृतपात्रं आप्यायस्वेति मन्त्रेण क्षीरपात्रं दधि क्राव्णेति दधिपात्रं शिवगायत्रिमन्त्रेण पञ्चरत्नं गौर्धेनुभव्यमन्त्रेण सवत्सां गां ब्रह्मजज्ञानमन्त्रेण ब्राह्मणान् सुमङ्गलीति मन्त्रेण सुमङ्गलीं येषामीशेति मन्त्रेण धान्यराशिं च दर्शयित्वा प्रछन्नपटमावर्ज्य सर्वान् जनांश्च प्रदर्शयेत्। (२३-३१पू०)

ततः पञ्चमृत्पञ्चगव्यकैः बेरशुद्धिं विधाय रत्नोदकैः शुद्धतोयैश्च स्नाप्य वस्त्राभरणैर्माल्यैश्चालंकृत्य रथे वा शिबिकायां वा भक्तितो देवमारोप्य ग्रामप्रदक्षिणमाचरेत्। (३१उ०-३३)

जलतीरं समाश्रित्य सुन्दरां प्रपां निर्माय तन्मध्ये स्थण्डिलं कल्पयित्वा स्थण्डिलमध्ये अष्टपत्रकर्णिकादियुतं पद्मं च विलिख्य दर्भैः पुष्पैश्च परिस्तरेत्। कलशान् नव संस्थाप्य हृदयमन्त्रेण पुण्याहं वाचयेत्। बेरं प्राक्शिरस्कमूर्ध्ववक्त्रं मूलमन्त्रेण जले स्थाप्य त्रिरात्रमेकरात्रं याममेकं वा तत्राधिवासयेत्। ततो वास्तुहोमं पर्यग्निकरणं च कृत्वा पुण्याहं वाचयित्वा मण्डपार्चनं कुर्यात्। बिम्बं जलादुत्तीर्य शुद्धिं कृत्वा महामण्डपमासाद्य रक्षाबन्धनमाचरेत्। (३४-३८)

ततः पुण्याहं वाचयित्वा वेदिकोपरि प्रोक्ष्य शालिभिः स्थण्डिलं तण्डुलैश्च शोभितं कृत्वा अण्डजाद्यैरनुक्रमात् तत्र शयनं कल्पयित्वा तत्तन्मूलेन गन्धाद्यैरर्चयेत् । तत्र शयने प्रतिमां वस्त्रवेष्टितां प्राक्शिरस्कां शाययित्वा स्वस्वमूलेन पूजयेत् । तस्य दक्षिणपार्श्वे शिवकुम्भं वर्धनीं च वस्त्राद्यलंकृतं पल्लवकूर्चफलादियुतं हेमरत्नसमायुक्तं शुद्धाम्बुपूरितं च स्थापयित्वा कुम्भे शिवमावाह्य तन्मूलेनैव पूजयित्वाऽभितः कलशानष्टौ संस्थाप्य विद्येशान् सम्पूजयेत् । गन्धपुष्पादिनाभ्यर्च्य धूपदीपादिकं दद्यात् । ऋगाद्यध्ययनं च चतुर्दिक्षु कुर्युः। (३९-४५पू०)

तत एकाग्नौ अग्न्याधानादिकमाज्यभागान्तं सर्वं कृत्वा वह्निमध्ये बहुरूपं मूलतः गन्धपुष्पादिना समभ्यर्च्य समिदाज्यचरुलाजसर्षपतिलयवैः सप्तद्रव्यैः तत्तन्मूर्तिदशाहुतीर्विधाय मूलमन्त्रेण आज्येन जुहुयात् । समिदादिषड्द्रव्यैः हृदादीनि प्रत्येकं षोडशाहुतीर्हुत्वा क्रमात् व्याहृतीभिश्च हुत्वा तत्तन्मूलमन्त्रेण आज्येनाष्टशताहुतीश्च विधाय एकत्रिंशत्कलाभिस्तत्तत्स्थाने च स्पृशेत् । सर्वद्रव्यैर्हव्यवाहमन्त्रेण हुत्वा गेयनृत्तगीतादिभी रात्रिशेषं व्यपोहयेत् । (४५उ०-५१पू०)

प्रभाते आचार्यः मूर्तिपैः सह स्नानत्रयं विधाय सकलीकृत्य बिम्बं शयने शाययित्वा गन्धपुष्पादिनाऽर्चयेत् । ततो नानावाद्यदीपछत्रनानालंकारसंयुक्तं नानाभक्तजनैः सहितं स्वस्ति-सूक्तसहितं च हर्म्यप्रदक्षिणं कृत्वा बिम्बं स्नानवेद्युपरि न्यस्य पुण्याहं वाचयित्वा एकत्रिंशत् कला न्यसेत् । ब्रह्मकुम्भं पूर्ववत् समलंकृतं समुद्धृत्य आलयप्रदक्षिणं कृत्वा देवाग्रे स्थापयेत् । मुहूर्तं निरीक्ष्य दैवज्ञेन गन्धपुष्पाक्षतैर्याजयित्वा तस्य ताम्बूलदक्षिणादिकं दद्यात् । (५१उ०-५७पू०)

ततः सुमुहूर्ते जीवन्यासं कृत्वा तत्तद्बीजमन्त्रं स्मरन् कुम्भतोयैरभिषेचयेत् । पश्चान्मन्त्रान्नं दत्वा परिवारघटैः तत्तत्स्थानेऽभिषिच्य शिवं गन्धपुष्पैरभ्यर्च्य वस्त्राभरणैरलंकृत्य प्रभूतहविर्दत्वा धूपदीपदानानन्तरं ताम्बूलं च दद्यात् । पश्चादाचार्यं वस्त्रहेमाङ्गुलीयकैः पूजयित्वा गोभूहिरण्य-धान्यादिकं दत्वा तन्मनः सन्तोषयेत् । तत उत्सवं यथावित्तानुसारं कारयित्वा भक्तानां परिचाराणां दीनान्ध-कृपणादीनां च यथाशक्ति दक्षिणादिकं दद्यात् । (५७उ०-६२)

एवं यः कुरुते स पुण्यां गतिमाप्नुयात् । तस्य वाञ्छितार्थाः सर्वे सिद्ध्यन्ति सोऽन्ते सायुज्यं चाप्नुयात्। (६३¹/₂) इति सकलस्थापनविधिपटलार्थसङ्ग्रहः ।

चतुःसप्ततितमे पटले पाकालयस्थापनविधिर्निरूप्यते । आलयस्य सुधाकर्मावसाने पाकालयः स्थापनीयः। उत्तरायणकाले शुक्लपक्षे शुभे दिने शुभमुहूर्ते स्थापनं करणीयम् । निश्चितदिवसात् पूर्वेऽङ्कुरार्पणं कृत्वा शिल्पिनं विसृज्य पुण्याहं वाचयित्वा वास्तुहोमं च कृत्वा पर्यग्निकरणं कुर्यात् । ब्राह्मणान् भोजयित्वा पुनः पुण्याहं च वाचयित्वा तद्दिनात् पूर्वरात्रौ अधिवासनमारभेत । (१-५पू०)

प्रथमस्तम्भमूले कौतुकं हृदा बन्धयित्वा मण्डपमध्ये वेदिकां प्रकल्प्य अष्टद्रोण-मितव्रीहिभिः स्थण्डिलं कल्पयित्वा तन्मध्येऽब्जं लिखित्वा दर्भैश्च परिस्तरेत् । तन्मध्ये सूत्रोदकादिसंयुतं कुम्भं स्थापयित्वा तस्मिन्नन्नपूर्णेशीं स्वनामतः पूजयेत् । अभितोऽष्टकलशांश्च स्थापयित्वा वामादिशक्तीः सम्पूजयेत् नैवेद्यधूपदीपादिकं च दद्यात् । चतुर्दिक्षु ऋगाद्यध्ययनं ब्रह्मसूक्तादिजपं च कुर्युः। अग्न्याधानादिकं सर्वमुक्तप्रकारेण कृत्वा समिदाज्यचरुलाज-सर्षपयवतिलैः सप्तहोमद्रव्यैः सद्यादिशिरोन्तमन्त्रैः शतं तदर्धं वा प्रत्येकं जुहुयात् । (५उ०-१२पू०)

एवं रात्रौ जागरणं कृत्वा आचार्यः प्रभाते स्नानादिनित्यकर्माणि निर्वर्त्य जयादिरभ्याधानं राष्ट्रभृतं च क्रमेण हुत्वा ब्रह्मबीजेन पूर्णाहुतिं च कुर्यात् । पश्चादग्निं विसृज्य कुम्भमध्ये योजयित्वा ब्रह्मकुम्भं समुद्धृत्य धामप्रदक्षिणं कृत्वा प्रधानस्तम्भमूले स्थण्डिले स्थापयेत् । पुण्याहं वाचयित्वा दैवज्ञं च पूजयित्वा कुम्भान्मन्त्रं समादाय तद्गात्रे विन्यस्य शेषगात्रेषु रुद्रमन्त्रांश्च क्रमाद्विन्यसेत् । वामादिकलशान् पूर्वादिदिक्षु क्रमेणाभिषिच्य सर्वगात्राणि सम्पूज्य पायसान्नं च दद्यात् । (१२उ०-१७)

शिवं यथाविभवं विधिवत् सम्पूज्य महेश्वरप्रतिमां पूजयित्वा गब्लिकोर्ध्वे संस्थाप्य भक्ष्य-भोज्यान्नपानादि देवाग्रे स्थापयेत् । सर्वालंकारसंयुक्तं दीपज्वालासहितं शङ्खघोषसमायुक्तं सर्वम् उत्थाप्य हर्म्यप्रदक्षिणं कृत्वा पचनालयं प्रविशेत् । तत्र स्थण्डिलं प्रकल्प्य पञ्चचूर्णैरलंकृत्य वस्त्रेणास्तीर्य तन्मध्ये महेश्वरं स्थापयेत् । भोजनद्रव्याणि सर्वाणि च स्थापयित्वा अस्त्रवारिणा

सम्प्रोक्ष्य वीरार्द्रकं लवणतिन्त्रिणीफलसंयुतं सर्वद्रव्यं निरीक्ष्य तदग्रेऽन्नपूर्णेशीं स्वनाम्ना समर्चयेत् । देव्यै च सर्वं भोजनद्रव्यं शिवाज्ञया दद्यात् । अन्नपूर्णेशीं परिचारकैर्धारयित्वा विधिना हविष्यं पायसान्नसहितं पाचयित्वा सर्वद्रव्याणि शिवाय निवेदयेत् । महेश्वरं पूर्वस्थाने स्थापयित्वा आचार्यं वस्त्रहेमाङ्गुलीयकैश्च पूजयेत् । य एवं कुर्यात् स पुण्यां गतिमाप्नुयात् । (१८- २७ १/२) इति पाकालयस्थापनविधि-पटलार्थसङ्ग्रहः ।

पञ्चसप्ततितमे पटले बाललिङ्गस्थापनविधिरुच्यते । बाल[लिङ्ग]स्थापनं प्रथमं द्वितीयमिति द्विधा । मूलस्थानस्य पूर्वं यत् तरुणालयं तत् प्रथमं स्मृतम् । सर्वथा तरुणालये बाललिङ्गं प्रतिष्ठाप्यैव मूलस्थानं प्रकल्पयितव्यम् । अन्यथा तत् कुलक्षयकरं भवेत् । प्रायश्चित्तार्थं स्थाप्यमानं बाललिङ्गं द्वितीयमित्युच्यते । (१-४पू०)

प्रासादस्य पूर्वदिग्भागे दक्षिणे उत्तरे ईशाने आग्नेये वा बालगेहं प्रकल्पयेत् । त्रिकरमथवा चतुष्करमारभ्य क्रमेण हस्तैकवर्धनेन नवकरमथवा दशकरपर्यन्तं बालगृहविशालं भवेत्। देवस्य बालगृहं युगाश्रं देव्याश्च आयताश्रं वा तद्भवेत् । (४उ०-७पू०) एकादशाङ्गुलमारभ्य अङ्गुलाङ्गुलविवर्धनेन सप्तविंशाङ्गुलं यावद्बालबिम्बस्य उदयः स्यात् । आयामसदृशं तस्य नाहं छत्रशीर्षकं च लिङ्गं भवेत् । अश्वत्थोदुम्बरप्लक्षशमीखदिरवृक्षेष्वन्यतमेन शैलजैर्लोहजैर्वा बाललिङ्गं सूत्रहीनं कल्पयेत् । (७उ०-१०)

स्वयोनिमथवा इष्टकाभिर्वा पीठं कल्पयेत् । पञ्चभागे द्विभागं तच्चतुर्थांशं वा सप्तभागे त्रिभागं तत्त्रिभागैकं वा पीठवेशं स्यात् शेषं लिङ्गोदयो भवेत् । लिङ्गनाहसमं तारं तारार्धं पीठिकोदयः तारमष्टांशाधिक्यं पीठमूले विशालं च भवेत् । पीठतारं त्रिभागैकं गोमुखं दीर्घविस्तरं तत्त्रि-भागैकभागेन गोमुखाग्रं च प्रकल्पयेत् । (११-१४)

त्रियहे पञ्चाहे सप्ताहे नवाहे अथवा सद्यो वाऽङ्कुरार्पणं कर्तव्यम् । बालालयस्याग्रे चतुरश्रं षोडशस्तम्भयुक्तं चतुर्द्वारसमन्वितं चतुस्तोरणयुक्तं मण्डपं निर्माय दर्भमालाभिरलंकुर्यात् । मण्डपं पञ्चधा विभज्य मध्यभागे रत्निमात्रसमुत्सेधां दर्पणोदरसन्निभां वेदिकां निर्माय उपवेदीं चतुरङ्गुल-

समुत्सेधां च ततः प्रकल्पयेत् । होमस्तु नवकुण्डेषु पञ्चकुण्डेषु एककुण्डे वा स्थण्डिले वा कार्यः । (१५-१९पू०)

मण्डपं गोमयैरालिप्य ब्राह्मणांश्च भोजयित्वा वास्तुहोमं कृत्वा पर्यग्निकरणं कुर्यात् । पुण्याहप्रोक्षणानन्तरं मण्डपपूजां कुर्यात् । वेद्यूर्ध्वे अष्टद्रोणशालिभिः स्थण्डिलं कृत्वा तदर्धैः तण्डुलैः तदर्धैः तिलैश्च भूषयित्वा लाजैः पुष्पैश्च परिस्तीर्य शयनं कल्पयेत् । बालबिम्बं पञ्चरात्रं त्रिरात्रमेकरात्रमेकयाम- मर्धयामं वा जलेऽधिवासयेत् । नो चेत् स्नानं वा कारयित्वा कौतुकं बद्ध्वा शयनेऽधिवासयेत् । (१९ उ०-२४ पू०)

नवकुम्भान् तन्तुभिर्वेष्टयित्वा अस्त्रमन्त्रेण क्षालयित्वा जलेन चापूर्य हिरण्यं च संयोज्य वस्त्रैः कूर्चपल्लवैश्चालंकृत्य वेद्यूर्ध्वे विन्यस्य सम्पूजयेत् । मध्यकुम्भे शिवं वर्धन्यां देवीम् अभितोऽष्टकलशेषु विद्येशांश्च पूजयेत् । ऋग्यजुःसामवेदादीनां जपं च कारयेत् । समिदाज्यान्न-लाजमाषशालितिलैः द्रव्यैः क्रमेण सद्यादिशिरोन्तकं शिवाग्नौ हुत्वा खादिरबिल्वाश्वत्थ-पलाशवह्निशाखाभिः पूर्वादिचतुर्दिक्षु समिद्धोमं च कुर्यात् । आग्नेय्यां वटशाखया नैर्ऋते प्लक्षशाखया वायुदेशे औदुम्बरेण ईशाने चार्कशाखया अथवा औदुम्बरसमिद्भिः सर्वासु विदिक्षु च जुहुयात् । प्रतिद्रव्यहोमानन्तरं स्पर्शाहुतिं हुत्वा सर्वद्रव्यैः हव्यवाहमन्त्रेण सकृच्च जुहुयात् । (२४ उ०-३२पू०)

रात्रौ जागरणं कृत्वा प्रभाते स्नात्वा तोरणान् कलशान् कुम्भांश्च पूर्ववत् पूजयेत् । अग्निं गन्धाद्यैरभ्यर्च्य चित्तादिमन्त्रैर्हुत्वा यदस्येति मन्त्रेण पूर्णाहुतिमाचरेत् । (३२ उ०-३४ पू०)

वेदघोषशङ्खवाद्यादिघोषैश्च सहितं छत्रचामरसमन्वितं बालबिम्बसमोपेतं प्रदक्षिणमाचरेत् । बालगर्भगेहे पुण्याहं वाचयित्वा सुमुहूर्ते बालमूर्तिं स्थापयित्वा पीठरन्ध्रकेऽष्टबन्धं त्रिबन्धं वा योजयेत् । शिवकुम्भं समादाय धामप्रदक्षिणं कृत्वा बालबिम्बाग्रे स्थण्डिलोर्ध्वे विन्यस्य मन्त्रन्यासं कृत्वा चलमार्गेण कुम्भाद्देवं समादाय लिङ्गमध्ये योजयेत् । (३४ उ०-३९पू०) कुम्भोदकेन संस्नाप्य पायसान्नं निवेद्य स्थापितैरन्यैः कलशैः संस्नाप्य नैवेद्यपानीयाचमनादिकं दत्वा पीठान्तं वृषान्तं वा बलिदानं कृत्वा धूपदीपानन्तरं ताम्बूलं दद्यात् । ततो नृत्तगीतादिभिः परमेश्वरं संतोषयेत्। धरातलसमाप्ते उत्तरावधिके आसमाप्तालये वापि सम्प्रोक्षणमाचरेत् । (३९उ०-४३पू०)

बाललिङ्गस्थापनविध्यनन्तरं देवीबालबिम्बस्थापनविधिरुच्यते। तत्र लिङ्गस्थापनविध्युक्ताः सर्वाः क्रियाः देवीबालबिम्बस्थापनविधावपि कर्तव्याः यतो हि यद्यप्यत्र मन्त्रभेदो भवेत् तथापि क्रियाभेदो न विद्यते । कामकोष्ठाग्रे दक्षिणे उत्तरे ईशे पश्चिमेऽथवा देवबालगृहे वापि देवीबालगृहं कल्पयित्वा शिवपूजान्ते बलिहोमादिकं विना स्थापयेत् । देव्याः पृथग्बालगृहे तु देवपूजोक्तमार्गतः महादेवीं तन्मन्त्रेणैव समभ्यर्च्य कामकोष्ठाधारावसाने उत्तरारोपणे मूर्धेष्टकावसाने वा सम्प्रोक्षणमाचरेत् । (४३उ०-४८)

देवस्य तरुणालये देवीबालबिम्बप्रतिष्ठायां देवालयं समापाद्य देवीं संस्थापयेत् शिवसम्प्रोक्षणं च कृत्वा कल्याणोत्सवमाचरेत् । गौरीसम्प्रोक्षणात् पूर्वमेव शिवसम्प्रोक्षणं कर्तव्यम् । बालालये देवीं समाकृष्य शिवालये देवाग्रे निर्मितमण्डपे ईशदेशे नैर्ऋते वायव्ये दक्षिणेऽथवा उत्तरे स्थापयित्वा देव्यग्रे स्थण्डिलं कल्पयित्वा पूर्वोक्तप्रकारेण शिवाग्निं यजेत् । तन्मध्ये गौरीमावाह्य मूलेन शतं जुहुयात् । समिदाज्येनाघोरमन्त्रं शतं हुत्वा तदन्ते गौरीं स्थापयित्वा पूर्वोक्तमार्गेण पूजयेत्। समाप्ते तु देव्यालये विधानेन सम्प्रोक्षणं कृत्वा पूजयित्वा कल्याणोत्सवमाचरेत् । (४९-५५) इति बाललिङ्गस्थापनविधिपटलार्थसङ्ग्रहः ।

षट्सप्ततितमे पटले पञ्चगोचरमूर्तीनामर्चनाविधिर्निरूप्यते । इदमर्चनमायुःश्रीपुष्टियशस्करं वर्तते । मोक्षार्थं सदाशिवं धनार्थं विष्णुं शत्रुजयार्थं दुर्गां पुत्रलाभार्थं गणेशं देहकान्त्यर्थं स्कन्दं च पूजयेत् । एषु पञ्चबेरेषु महेश्वर एव प्रधानः। पञ्चगोचरपूजनं स्वतन्त्रं परतन्त्रं चेति द्विविधम्। ग्रामे नगरे पत्तने राजधानिके खर्वटे कुब्जके पर्वते आपणे नद्यां वनमध्ये चतुष्पथेऽथवा पौराण्यायतने वा स्थापनं स्वतन्त्रमित्युच्यते । गृहे पञ्चमूर्तीनां पूजनं परतन्त्रमिति ज्ञायते । (१-७) परतन्त्रे विष्णुमूर्तिः स्थाप्यते । महेश्वरः पूर्वास्यः स्थापनीयः तस्याग्रे च स्नानबेरः। पश्चिमास्यो भवेन्महाविष्णुस्तस्य सव्ये मार्कण्डेयश्च स्थापनीयः। विष्णोर्वामे भूशक्तिं साञ्जलिकरां तथा तस्याग्रे स्नानबेरं च शास्त्रोक्तविधिना स्थापयेत् । परिवाराष्टकं द्वारदेवांश्च आदिशैवः संस्थाप्य पूजयेत् । (८-११पू०)

उत्तराग्रे दुर्गादेवीं तत्सव्यापसव्ये शिवकुमारसहितां महिषासुरमूर्धस्थां सिंहारूढां वा स्थाप्य पूजयेत् । दुर्गामूर्तिश्चित्रबेरश्चेत् तस्याग्रे स्नानबेरं स्थापयेत् । सर्वा अपीमा मूर्तयस्तत्तत्तन्त्रोक्तमार्गेण स्थापयित्वा पूजनीयाः। (११उ०-१३)

दुर्गायाः सव्यपार्श्वे कल्याणमूर्तिः स्कन्दः अञ्जलिकरदेवीयुतः कुक्कुटासनसंस्थिः सर्वदेवावृतः सिद्धकिन्नरयुतश्च स्थाप्य सर्वोपचारैः पूजनीयः। देव्या वामपार्श्वे ब्रह्मणः स्थानं भवेत् स्कन्दस्य दक्षिणपार्श्वे नारदश्च स्थाप्यः। दुर्गालयस्य वामे गणाधीशं सर्वदेवावृतं मुनिगन्धर्वसेवितं च पूर्वोक्त-विधिना स्थाप्यार्चयेत्। (१४-१८)

एतेषु पञ्चबेरेषु सदाशिवः प्रधानो भवति । देवाग्रे कल्पितमण्डपे द्वारदेवताः बेराश्च स्थापनीयाः। सदाशिवबिम्बं केवलं सहजमिति द्विविधम् । त्रिबेरं केवलं पञ्चबेरं च सहजं भवेत् । पञ्चावरणयुतः सदेशो गर्भावरणयुतो विष्णुश्चार्चनीयौ । अच्युतोऽनन्तमूर्तिश्चक्रपाणिर्जनार्दनः पुरुषः पुरुष्टुत् गोविन्दो वित्तनायकश्चेतीमे विष्णोर्गर्भावरणदेवाः । तत्तत्तन्त्रोक्तमार्गेणादिशैवः पूजां कुर्यात् । (१९-२३पू०)

एकावरणयुतां दुर्गादेवीं एकावरणयुतं गणनायकं परिवाराष्टकयुतं स्कन्दं च पूजयेत् । आणिमा महिमा गरीमा लघिमा ईशित्वं वाशित्वं प्राप्तिः प्राकाम्यं चेत्यष्ट दुर्गावरणदेवताः। सुमुखः एकदन्तः कपिलो गजकर्णकः लम्बोदरो विकटो विघ्नराजो गणाधिपश्च विघ्नेशपरिवारदेवताः । षण्मुखः शक्तिपाणिः कार्त्तिकेयो गुहः स्कन्दो मयूरवाहः सेनानीः विशाखः इत्येते स्कन्द-परिवारदेवाः । (२३उ०-२७)

स्कन्दो महामर्यादिस्थाने एवं तत्पार्श्वे च लक्ष्मीः मातृकाश्च प्रतिष्ठाप्य पूजनीयाः। मण्डपवामपार्श्वे भूतेशीं तां परितः सर्वान् देवांश्च पूजयेत् । सर्वेषां देवताबेराणां स्थानं पौराण्यायतनं तत्पश्चिमे कामकोष्ठं देव्याः स्वतन्त्रालयो निर्मीयते । (२८-३०पू०)

प्रथमावरणे द्वारस्योभयपार्श्वे द्वौ भूतौ अण्डाभरणनामानौ प्रतिष्ठाप्य ताभ्यां चतुःप्रस्थतण्डुलैः पाचितं पिष्टमोदकबलिं दद्यात् । भूतस्य सव्यपार्श्वे ज्वरदेवं तद्बाह्ये मालिकावामे ज्येष्ठां चार्चयेत् । पूर्वोक्तदिशा सर्वेषाममीषां देवानां प्रधानः सदाशिवः तत्पूजाबलिदान-

नित्योत्सवोत्सवाः सर्वा अप्यन्याः क्रियाश्च शिवपूजाविधानेन अनुष्ठेयाः। उत्सवसमये महेश्वर-विष्णुस्कन्दविनायकदुर्गामूर्तीनामन्येषां देवानां च प्रत्येकं प्रतिदिनं शिवोत्सवविधानेन यानं कुर्यात् । (३०उ०-३६पू०)

यदा सदाशिवं परितोऽन्यदेवताबेराः प्रतिष्ठिताः तदा स्कन्दं पूर्वस्यां विघ्नेशं दक्षिणायां विष्णुं प्रतीच्यां दुर्गां चोदीच्यां मयूरं मूषिकं गरुडं मृगं चाग्नेय्यादिविदिक्षु च प्रतिष्ठापयेत् । शिवस्याग्रे वृषभः ध्वजदण्डं च स्थाप्येते । प्रधानमेकदण्डं स्यात् तस्याग्रे पञ्च ध्वजाः स्थाप्याः तेषु मध्यमो वृषध्वजः दिक्षु च अन्यध्वजाः भवेयुः। (३६ उ०-३९)

देवानामालयेषु संघटितेषु सत्सु यत्र स्थाने न प्रासादोऽस्ति तत्र मुखमण्डपं निर्माय मालिकासु अन्यदेवालयाः मध्ये च शिवालयः कल्पयितव्याः । परितो वृषादिबलिपीठं च कल्पयेत् । वृषभभानुमातृहस्तिवक्रस्कन्दज्येष्ठादुर्गाक्षेत्रपालानां बलिं दत्वा सव्यापसव्यं च परिवारबलिं दद्यात् । इन्द्रादिलोकपालानां प्रथमावरणे दत्वाऽनन्तरं द्वितीयावरणे दद्यात् । दण्डाग्रे महापीठं कल्पयित्वा निर्गमद्वारदेशे नन्दिकालबलिं बाह्यद्वारे द्वारभूतबलिं पीठबाह्यप्रदक्षिणे वृषभादिबलिं महापीठे बलिं च दत्वा प्रदक्षिणं कुर्यात् । (४०-४६) बलिपीठस्य बाह्ये द्वितीयभ्रमणं क्रियते । गीतनृत्तादिकं तृतीयभ्रमणे कुर्यात् । अन्य उपचाराः शिवपूजाविधानोक्तप्रकारेण कार्याः । य एवं कुरुते स पुण्यां गतिमाप्नुयात् । (४७-४८) इति पञ्चगोचरमूर्त्तिविधिपटलार्थसङ्ग्रहः ।

सप्तसप्ततितमे पटले मठप्रतिष्ठाविधिर्विव्रियते । पटलस्यारम्भभागे केचन श्लोका नष्टाः । लाजैः पुष्पैर्दर्भैश्च विकीर्य तन्मध्ये साष्टपत्रं सकर्णिकं पद्ममालिख्य ससूत्रान् सापिधानान् वस्त्रयुग्मेन वेष्टितान् फलपल्लवसंयुक्तान् स्वर्णरत्नादिगर्भितान् नवकुम्भान् पद्मस्योपरि निधाय मध्यकुम्भे शिवं गन्धपुष्पैर्यथाक्रमं सम्पूजयेत् । परितः पूर्वादीशान्तं विद्येशान् गन्धपुष्पादिभिर्यष्ट्वा तोरणद्वार-कुम्भांश्चापि समर्च्य यागपूजां समाप्याचार्यसाधकादीनां वस्त्रभूषणानि दद्यात् । (१-५)

मठस्योत्तरदेशे मातुलुङ्गद्वयं नारिकेलफलं बदरामलवार्ताककपित्थाम्रफलानि नारङ्गद्वयं पनसं कदलीफलं बदरीलिकुचधात्रीफलानि चम्पकपुष्पं रजनीचूर्णं क्रमुकफलानि च तोयेन क्षालयित्वा मठसन्ततिवृद्ध्यर्थं सर्वैश्वर्यसमृद्ध्यर्थं च स्थापयेत् । चतुर्दिक्षु चतुर्वेदपारायणं दक्षिणे

चोत्तरे च अघोरास्त्रक्षुरिकास्त्रजपं नृत्तगेयादि च विदध्यात् । आचार्यः कुण्डसंस्कारादीनि कृत्वा शिवाग्निं विधिवदानीय तन्मध्ये सर्वावरणसहितं शिवमावाह्य नैवेद्यधूपदीपादिकं दत्वा मूल-मन्त्रेणाज्यैर्जुहुयात् । समिल्लाजसक्तुसर्षपयवतिलवेणुमुद्गनिष्पावमाषान् एकादशद्रव्याणि ईशानाद्यस्त्रपर्यन्तं क्रमेण जुहुयात् । शतमर्धं तदर्धं वा प्रतिद्रव्यं हुत्वा द्रव्यान्ते व्याहृतिभिर्हुत्वा महा-पूर्णाहुतिमाचरेत् । (६-१४)

रात्रौ जागरणं कृत्वा प्रभाते स्नानादिनित्यानुष्ठानानि विधाय मठालयं प्रविशेत् । मठस्य प्रस्तरदेशे त्रिसूत्रैर्दर्भमालया वस्त्रयुग्मेन च परितो वेष्टयित्वा दिग्ध्वजेन वितानैश्च समाच्छाद्य मठस्योर्ध्वमलंकुर्यात् । पञ्चमृत्कषायैर्गव्यैश्च मठान्तर्जगतीकण्ठपट्टिकाङ्घ्रिकपोतकपञ्चस्थानानि अभिषिच्य सुगन्धेन विलिप्य निवृत्त्यादिकलामन्त्रान् क्रमेणार्चयित्वा धूपदीपादिकं दत्वा द्वारे तदधिपानर्चयेत् । (१५-१९)

ततो यागपूजादिकं समाप्य प्रायश्चित्तहोमं च हुत्वा अग्निस्था देवता घटे योजयेत् । वह्निं परिधिविष्टरांश्च विसृज्य कर्ता सुमुहूर्ते सुलग्ने च शालां प्रविशेत् । तत्र यथाविभवं दानादिकं कृत्वा प्रधानकुम्भं बन्धुभिर्वाहयित्वा वाद्यमङ्गलघोषसहितं मठं प्रदक्षिणीकृत्य कुम्भं स्वस्थाने निधाय कर्ता घटस्थं देवं प्रणमेत् । वेद्या उपरि मध्ये शिवकुम्भजलेन सेचयेत् अन्यकुम्भ-जलैस्तत्तत्स्थानेऽभिषेचयेत् । सर्वद्रव्यसमृद्ध्यर्थं सर्वज्ञानफलार्थं च नैवेद्यधूपदीपादिकं दद्यात् । (२०-२५)

कर्ता मठं प्रविश्य फलद्रव्याणि स्पृष्ट्वा उत्तराभिमुख उपविश्य परमेश्वरं चिन्तयेत् । गुरुं भक्तिपूर्वकमर्चयित्वा तं प्रणम्य तस्मै साधकाचार्यभक्तानां च दक्षिणां दद्यात् । कर्तृनामाङ्कितं मठस्य नाम कुर्यात् । एवं यः कुरुते सोऽन्ते सायुज्यमाप्नुयात्।(२६- २८ $^{1}/_{2}$) इति मठप्रतिष्ठाविधि-पटलार्थसङ्ग्रहः ।

अष्टसप्ततितमेऽस्मिन् पटले तटाकप्रतिष्ठाविधिर्वक्ष्यते । तटाकं वापीं पुष्करिणीं वा आलयाभिमुखे प्रधानतया खानयेत् । ऐशान्यामुत्तरे दक्षिणे आग्नेय्यां पश्चिमेऽथवा मनोरमे देशे वा

तटाकं कल्पयेत् । तन्निर्माणे अशक्तश्चेत् वापीखननमपि शिवप्रीतिकरं स्यात् । पुष्पोद्यानादिरम्यदेशे यथावित्तानुसारं तटाकं खनित्वा शैलजैरिष्टकाभिर्वा तत्स्थानं दृढीकृत्य सोपानादिभिरलंकुर्यात् । (१-५पू०)

तीर्थमुद्दिश्य तटाकादिस्थापने सर्वं फलमाप्नोति । अनेन धनधान्यसमृद्धिः पुत्रपौत्रवर्धनमारोग्यं भुक्तिर्मुक्तिश्च लभ्यन्ते । तटाकशुद्धिं कृत्वा वारिणाऽऽपूर्य तत्तीरे दक्षिणे पूर्वे उत्तरे ईशदिग्भागे वा कुण्डवेदीसमन्वितां यागशालां निर्मायालंकृत्य पञ्चाहे त्र्यहे वा अङ्कुरार्पणं कृत्वा सद्योऽधिवासनं च कुर्यात् । ततो वास्तुशान्तिं पर्यग्निकरणं च कुर्यात् । (५उ०-९)

पञ्चगव्यप्रोक्षणेन शुद्धिं विधाय वेदिमध्येऽष्टद्रोणशालिभिः पद्ममालिख्य तन्मध्ये ससूत्रान् सापिधानान् नालिकेराम्रपत्रयुतान् रत्नस्वर्णप्रतिमादियुतान् क्षौमवस्त्रैरलंकृतान् नवकुम्भान् स्थापयित्वा गन्धपुष्पैरर्चयेत् । आसनमूर्तिन्यासध्यानादिकं कृत्वा मध्यकुम्भे वरुणं तन्मन्त्रेणावाहयेत् । गङ्गायमुनानर्मदासरस्वतीसिन्धुगोदावरीकावेरीताम्रपर्णिका अष्टशक्तीः पूर्वादीशान्तकुम्भेषु क्रमेणार्चयेत् । शङ्खं वासुकिं पद्मं कुलीरं कूर्मं नक्रमुत्पलं चेति विशेषद्रव्याणि क्रमेण तत्तत्कुम्भे निक्षिप्य स्वनाम्ना च पूजयित्वा धूपदीपादिकं दत्वा नैवेद्यताम्बूलादि च निवेदयेत् । द्वारादिस्वगुरुपर्यन्तमर्चयित्वा यागशालां च पूजयेत् (१०-१८)

ततः पश्चिमे पद्ममश्रं वा कुण्डमेकं कल्पयित्वा शिवाग्निमानीय आधानादिविवाहान्तमग्निकार्यमाचरेत् । देवं सम्पूज्य पलाशवटशुक्लार्काश्वत्थोदुम्बरप्लक्षखदिरबिल्वशमीभिः समिद्भिः जुहुयात् । वरुणमन्त्रेण प्रथमं पलाशं हुत्वा वटादिशम्यन्तसमिद्भिर्गङ्गादिताम्रपर्णीपर्यन्तं क्रमेण स्वस्वनाम्ना च जुहुयात् । आज्यं चरुं मधु क्षीरं च वरुणमन्त्रतो हुत्वा शालिगोधूममाषतिलसिद्धार्थाढकनिष्पावयवमुद्गैर्नवधान्यैर्मध्यादीशानपर्यन्तं तत्तन्नाम्ना च जुहुयात् । द्विशतं शतं पञ्चाशत् पञ्चविंशतिर्वा प्रतिद्रव्यं होमः कार्यः । ततः पूर्णाहुतिं हुत्वा बलिदानं च विधाय समापयेत् । (१९-२६ पू०)

एवं रात्रौ कृत्वा प्रभाते स्नानादिकं कृत्वा यागाशालां प्रविश्य पूर्ववत् सम्पूज्य हुत्वा जयादिरभ्याधानं प्रायश्चित्तहोमं च विधाय पूर्णाहुतिं कृत्वा वह्निस्थं देवं घटे संयोजयेत् । दश

दानानि कृत्वा आचार्यं पूजयित्वा यथोक्तां दक्षिणां दद्यात्। कुम्भान् शिरसा उद्धृत्य सुमुहूर्ते सुलग्ने धाम-प्रदक्षिणं कृत्वा तटाकं च प्रदक्षिणीकृत्य तटाकाभिमुखः कुम्भान् विन्यस्य पुण्याहं वाचयित्वा पञ्चगव्यैस्तटाकं प्रोक्ष्य धूपदीपादिभिः सम्पूजयेत्। साधितैः कलशैः तटाकवारिमध्ये संयोज्य मध्यादीशक्रमेण कुम्भ-द्रव्यैरभिषेचयेत्। नैवेद्यधूपदीपाद्युपचारानन्तरं तटाकं परितोऽष्टलोकेशबलिं दद्यात्। तस्मिन् तटाकतीर्थे कर्ता बन्धुभिः सह स्नात्वा तीर्थं संगृह्य शिष्टजनेभ्यो दद्यात्। यथावित्तानुसारं भूरि दानं दत्वा तटाकतीरे सर्वकार्याभिवृद्धये भोजयेत्। एवं यः कुरुते स सर्वान् कामानवाप्नुयात्। (२६उ०-३५१/२) इति तटाकप्रतिष्ठाविधि पटलार्थसङ्ग्रहः।

एकोनाशीतितमे पटले वृक्षपूजाविधिरत्र निरूप्यते। अनेन आयुःश्रीकीर्तिपुत्रधान्यवर्धनानि लभ्यन्ते। वृक्षपूजा सामान्यं विशेषं चेति द्विविधा। अश्वत्थादिवृक्षयजनं सामान्यं देवालये यस्मिन् वृक्षे शिवसान्निध्यं वर्तते तस्य पूजनं विशेषमिति चोच्यते। अस्मिन् पटले तस्य विवरणं दीयते। (१-३)

प्रातःसन्ध्यावसाने दिव्यवृक्षाग्रे बहुरूपेण संशोध्य तत्पुरुषेण लेपनं च कृत्वा पुण्याहं वाचयित्वा द्रव्याण्यस्त्रतः प्रोक्ष्य पाद्यादीनि साधयित्वा विघ्नेशमर्चयेत्। द्वारपूजां कृत्वा वृक्षं हेतिना प्रक्षाल्य आसनमूर्तिमूलं च कल्पयेत्। वृक्षं शिवमयं ध्यात्वा स्नापयित्वा वस्त्रमाल्यगन्धादीनि शिव-मन्त्रेण दद्यात्। नैवेद्यदानानन्तरं धूपदीपभस्मताम्बूलादिकं दत्वा स्तोत्रैश्च तोषयेत्। इमां पूजाम् एकद्वित्रिकालं वा कुर्यात्। एवं प्रतिदिनं कुर्वाणः शिवलोके महीयते। (४-९) इति वृक्षपूजा-विधिपटलार्थसङ्ग्रहः।

अशीतितमे पटलेऽस्मिन् कूपस्थापनविधिर्वक्ष्यते। उत्तरायणकाले शुक्लपक्षे शुभदिने सुमुहूर्ते कूपस्थापनं कर्तव्यम्। स्थापनदिनात् पूर्वदिवसेऽधिवासनमारभेत। आचार्यो मण्डपम् अलंकृत्य पुण्याहं वाचयित्वा शालिभिः स्थण्डिलं कृत्वा लाजैः पुष्पैश्च परिस्तरेत्। (१-३)

नवसंख्याकान् कुम्भानस्त्रेण क्षालयित्वा ससूत्रान् सवस्त्रान् सापिधानान् वारिपूरितांश्च कृत्वा फलपल्लवैरलंकृत्य हेमकूर्चादिकं च संयोज्य मध्यकुम्भे मनोन्मनीमावाह्य पञ्चरत्नं विनिक्षिपेत्। ऐन्द्रकुम्भे कूर्मं गङ्गां च अग्निदिक्स्थकुम्भे मण्डूकं यमुनां च दक्षिणकुम्भे सर्पं नर्मदां च नैर्ऋतकुम्भे मत्स्यं सरस्वतीं च वारुणकुम्भे कर्कटं सिन्धुं च वायव्यकुम्भे नक्रं गोदावरीं च सौम्यकुम्भे पद्मं कावेरीं च ईशकुम्भ उत्पलं ताम्रपर्णीं च स्वस्वनाममन्त्रैः समर्चयेत्। कूपमध्ये पञ्चमृदः पञ्चगव्यं च निक्षिपेत्। (४-१०)

समिदाज्यान्नलाजैरग्निकार्योक्तमार्गेण सद्यादितत्पुरुषपर्यन्तमष्टोत्तरशतं क्रमेण जुहुयात्। सर्वद्रव्याणि हुत्वाऽन्ते व्याहृतिं च जुहुयात्। वरुणमन्त्रजपानन्तरं मूलमन्त्रशतं जप्त्वा आपो वा इति मन्त्रमष्टोत्तरशतं जपेत्। ततः पूर्णाहुतिं हुत्वा नैवेद्यादिकं दद्यात्। एवं रात्रौ कृत्वा प्रभाते स्नात्वा सकलीकरणं कृत्वा कुम्भमग्निं च पूजयेत्। जयादिरभ्याधानं राष्ट्रभृद्धोमं च कृत्वाऽग्निं विसृज्य कुम्भमध्ये योजयित्वा नैवेद्यधूपदीपादिकं दद्यात्। (११-१६)

सर्वालंकारसंयुतं कुम्भानुद्धृत्य धामप्रदक्षिणं कृत्वा कूपस्थानं प्रविशेत्। पुण्याहं वाचयित्वा शुद्धैरुत्थेति मन्त्रतः कूपमध्ये संप्रोक्ष्य अस्त्रेणार्चयेत्। कुम्भात् मूर्तीः समादाय कूपमध्ये योजयित्वा आपो वा इति मन्त्रतः संस्नाप्य गङ्गादिसर्वकलशोदकैः स्वस्वनामतः स्नापयेत्। गन्धपुषादिभिरभ्यर्च्य धूपदीपादीनि दत्वा कूर्माद्यष्टद्रव्याणि कूपमध्ये योजयेत्। (१७-२१पू०)

सघृतं गुलमिश्रं बलिं कूपबाह्ये वज्रादिपद्मपर्यन्तं स्वनामतो दत्वा कूपतोयं भक्तेभ्यो दद्यात् । आचार्यं वस्त्रहेमाङ्गुलीयकैः पूजयेत्। एवं कुर्वाणः पुण्यां गतिमाप्नुयात्। (२१उ०-२३)

इति कूपस्थापनविधिपटलार्थसङ्ग्रहः।

एकाशीतितमे पटले नागलक्षणमुच्यते इति प्रतिज्ञायते। स्वर्णेन ताम्रेण रजतेन शिलया इष्टकया दारुणा दशमृद्भिर्वा नागं प्रकल्पयेत्। एकहस्तमारभ्य क्रमेणाष्टाङ्गुलवर्धनात् चतुर्विंशति-हस्तान्तं नागस्यायामो भवेत्। आयादिशोभयुतं शुभमानं गृहीत्वा तन्मानशतांशमङ्गुलं कल्पयेत्। (१-४पू०)

मुखमानं चतुरंशं मुखविस्तार एकादशांशः फणिदीर्घो द्वादशांशः फणिविस्तारः पञ्चांशश्च भवेत् । नासापुटान्तरं पादांशं नासितार एकांशः नासिदीर्घस्तत्समः दृष्टिमण्डलमेकांशं च स्यात् । दृष्टिमण्डलमध्ये यवमानेन कृष्णमण्डलमारच्य तद्विस्तारार्धमानेन ज्योतिर्मण्डलं कल्पयित्वा पक्षदीर्घं द्विभागं कृत्वा पक्षविस्तारमेकांशं कुर्यात् । पक्ष्म पञ्चाङ्गुलं कर्णौ पञ्चदशाङ्गुलौ च स्युः। कर्णविस्तारश्चतुरंशः तदाकृतिश्च सिंहकर्णवच्च भवेत् । नागश्चतुरङ्गुलदीर्घश्चतुर्दन्तयुतः दन्तस्यादिः अर्धाङ्गुलः दन्तो हरिदन्तवच्च भवेत् । करण्डमकुटवद्वा चित्रवस्त्राकृतिं वा कृत्वा फणार्धमानेन च पार्श्वे फणं कुर्यात् । नागः सप्तफणयुतः त्रिफणयुतो वा स्यात् । नाहं षोडशाङ्गुलं वालान्तमेकाङ्गुलं च भवेत् । मण्डलपञ्चकयुतो मण्डलत्रययुतो वा पद्मपीठोपरि स्थाप्यः । तन्नासिमध्यमसूत्रं वालाग्रं ऋजुसूत्रं च स्यात् । तन्माने एकद्वित्र्यंशन्यूनाधिक्ये न दोषः। एवं शोभाङ्गुलयुतं नागं युक्त्या समापादयेत् । (४उ०-१३)

नागलक्षणानन्तरं तत्प्रतिष्ठाविधिरनन्तरे पटले वक्ष्यते। इति नागलक्षणविधि-पटलार्थसङ्ग्रहः ।

द्व्यशीतितमे पटले नागप्रतिष्ठाविधिर्निरूप्यते । नागस्थापनं धान्ययशआयुःपुत्राणां वर्धनं तथा जन्मवन्ध्याकाकवन्ध्यामृतवन्ध्यापुरुषवन्ध्यानां स्त्रीणां पुत्रप्रदं च । यथोक्तमार्गेण सुशिलां गृहीत्वा द्विसर्पं भिन्नभिन्नं वा पञ्चास्यं वा लिङ्गयुक्तमयुक्तं वा एकफणयुतं वा आयादिशुभयुक्तं शिल्पमानेन कारयेत् । (१-४)

देवालये मठे पर्वते तीर्थतीरे नन्दवनेऽश्वत्थमूले चैत्यवृक्षसमीपे वा नागस्थापनम् इष्टसिद्धिकरं भवेत् । आलयेऽष्टदिक्ष्वपि कर्तुं शक्यते । ऐन्द्रे राजपदं याम्ये आयुर्वृद्धिकरं वारुणे आरोग्यदं सोमे वित्तप्रदं वह्निदेशे सुखदं नैर्ऋतौ विजयप्रदं वायव्ये भयनाशकरम् ऐशान्यां पुत्रवर्धनं च भवति । शिवस्य परितः प्राकारे चापि नागं स्थापयेत् । (५-९पू०)

देवानां दिवाकालभूते उत्तरायणे नक्षत्रपक्षतिथिवारसुमुहूर्तादि सम्यग् वीक्ष्य पञ्चाहं त्र्यहमेकाहं वा तद्दिने वा यथोचितं नागस्थापनं समारभेत । (९उ०-११) शिवालये वान्यदेशे वा

चतुर्द्वारयुतमष्टहस्तमितं षोडशस्तम्भयुतं च मण्डपं कारयेत्। तत्त्रिधा विभज्य मध्यभागे वेदिकां रत्निमात्रसमुत्सेधां दर्पणोदरसन्निभां चतुर्द्वारयुतां च निर्मायालंकुर्यात्। पश्चिमे देशे योनिकुण्डं पद्मकुण्डं वा कल्पयित्वा शिल्पिनं विसृज्य ब्राह्मणांश्च भोजयेत्। गोमयेनालिप्य वास्तुहोमं कृत्वा सायाह्ने बीजनिर्वापनं कुर्यात्। (१२-१६पू०)

कर्ता प्रातःस्नानादिनित्यकर्माणि निर्वर्त्य उपवासार्थं च संकल्प आचार्यवरणं कृत्वा कर्मान्तराणि समाचरेत्। प्राणायामपुरःसरं पूजासंकल्पं कृत्वा सवर्णनखयुक्ताङ्गुलीभिः नेत्रमन्त्रमुच्चरन् नेत्रयुग्मयुतशुभे दिने नागबिम्बस्य नयनोन्मीलनं विधाय सुवर्णदूर्वादिभिः सह अस्त्रमन्त्रेण मध्वाज्याभ्यां च तर्पयेत्। ततो बिम्बशुद्धिं कृत्वा ग्रामप्रदक्षिणानन्तरं जलाधिवासनं रक्षाबन्धनं च क्रमेण कुर्यात्। (१६उ०-२१पू०)

निद्राकुम्भसहितं शयनं च कल्पयेत्। वेदिमध्ये अष्टद्रोणमितशालिभिः पद्मं लिखित्वा तिलतण्डुलैश्चालंकुर्यात्। तन्मध्ये दशकुम्भान् त्रिसूत्रैर्वस्त्रैश्च वेष्टितान् अन्तःकूर्चप्रतिमारत्नादियुतान् नालिकेरयुतांश्च स्थापयित्वा मध्यकुम्भे नागराजं तद्वामे वर्धन्यां नागकन्यां च आवाह्य नागबीजेन पूजयेत्। पूर्वादीशानपर्यन्तम् अनन्तादीन् गन्धपुष्पाद्यैः नैवेद्यैश्चार्चयेत्। तत अग्निकार्योक्तमार्गेण कुण्डेऽग्निमानीय सम्पूज्य समिदाज्यान्नशालियवगोधूमवैणवापामार्गनीवारप्रियङ्गुतिलसर्षपलाज-पलाशैर्द्रव्यैर्नागब्रह्माङ्गमूलैर्जुहुयात्। सहस्रं तदर्धं तदर्धार्धमष्टोत्तरशतं पञ्चाशत्पञ्चविंशतिर्वा हुत्वा प्रायश्चित्ताहुतिं पूर्णाहुतिं च जुहुयात्। (२१उ०-३१पू०)

नागबिम्बं शयनादुत्थाप्य स्पर्शाहुतिं हुत्वा बिम्बं यथास्थाने संस्थाप्य क्रमेण न्यासं कुर्यात्। अग्नेरावाहितमूर्तिं समुत्थाप्य तां कुम्भे विन्यसेत्। आचार्यं दक्षिणादिभिः पूजयित्वा यात्रादानं दशदानानि च कुर्यात्। वेदीतः कुम्भमुत्थाप्य बिम्बाग्रे विन्यस्य कुम्भाद्बीजमादाय नागबिम्बे योजयेत्। तद्वामे वर्धनीं न्यस्य तद्बीजं नागपीठे सुयोजयेत्। (३१उ०-३५पू०) अनन्ताद्यष्टनागांश्च पूर्वादिकलशेभ्यो न्यस्य महाभिषेकं कृत्वा वस्त्रगन्धपुष्पमाल्यैराभरणैश्चालंकुर्यात्। महानैवेद्यं ताम्बूलं च दत्वा धूपदीपादिसर्वोपचारान् कुर्यात्। पश्चाद्ब्राह्मणान् भोजयित्वा दक्षिणांश्च दद्यात्। एवं

विधिना नागप्रतिष्ठां कुर्वाणः नागेन्द्रस्य प्रसादेन सर्वान् कामानायुरारोग्यैश्वर्यपुत्रादींश्च लब्ध्वा इह लोके सुखं प्राप्यान्ते पुण्य-लोकं च लभेत। (३५उ०-३९१/२) इति नागप्रतिष्ठाविधिपटलार्थसङ्ग्रहः ।

त्र्यशीतितमे पटले सकलप्रतिमादीनां प्रभामण्डलस्य लक्षणं निरूप्यते । स्वर्णरजतलोहाद्यन्यतमेन प्रभामण्डलं क्रियते । सकलबिम्बस्य शोभार्थं मण्डलत्रयं क्रियते । तत्र प्रथमं वह्निमण्डलमनन्तरं भानुमण्डलमन्ते चन्द्रमण्डलं क्रियते । अथवा यथाशक्ति एकं द्वयं त्रयं वा मण्डलं कर्तुं शक्यते । (१-३)

तत्रादौ अग्निमण्डलकल्पनं विव्रियते । बिम्बोदयस्य अर्धभागं गृहीत्वा चन्द्र-बिम्बवद्भ्रामयित्वा जानुभ्यां जङ्घामध्याभ्यां चावसानं कुर्यात् । मण्डलस्य विस्तारो मध्यविस्तारस्य त्रिपञ्चसप्तनव वा स्यात् पञ्चभागे अंशहीनकं च स्यात् । मूलाग्रस्य विशालं क्रमेण परिकल्पयेत् । मकरास्ये मकरं वा वृत्तं वा संयोज्य मकरदीर्घं त्रयोदशाङ्गुलं कुर्यात् । मकरविस्तारमेकादशधा विभज्य मुक्तादाम्नो द्व्यंशकं वेत्रस्या-र्धांशकम् इन्दूत्सेधस्य द्व्यंशकं वेत्रतुङ्गस्यार्धांशकं महावेत्रस्य त्र्यंशकं तत्तुङ्गस्यार्धांशकमिन्दूत्सेधस्य द्व्यंशकं वेत्रस्यार्धांशकं च कुर्यात् । तस्योपरि अग्निं प्रकल्पयेत् । अग्नेरुत्सेधः पञ्चाङ्गुलं तद्विस्तारस्त्र्यङ्गुलं च भवेताम् । अग्निः सप्तजिह्वायुतः पञ्चजिह्वायुतो वा स्यात् । पार्श्वेषु अग्निं त्रिजिह्वं क्रमेण क्षीणं च कल्पयेत् । सर्वाङ्गानि शोभा-बलयुतानि कार्याणि । (४-१२)

वह्निमण्डलबाह्ये भानुमण्डलं कुर्यात् । तद्विस्तारायाममानानि पुर्वोक्तवत् स्युः। विस्तारं सप्तधा विभज्य वेत्रस्यैकांशं पुष्पोच्चस्य पञ्चभागं वेत्रस्यैकं भागमष्टदलकर्णिकादियुतपुष्पस्य पञ्चभागं च दत्वा मध्ये रत्नानि विन्यस्य वृत्ताकारं च कल्पयेत् । सप्तविंशसंख्यया पुष्पाणि तदूर्ध्वं तत्संख्यया पद्मकुड्मलानि च कल्पयेत् । (१३-१७पू०)

भानुमण्डलबाह्ये चन्द्रमण्डलं पूर्वोक्तविस्तारायामयुतं कुर्यात् । वेत्रद्वयं मध्ये पुष्पयुतं च कल्पनीयम् । पुष्पं च षोडशदलयुतं भवेत् । तदूर्ध्वं कुमुदकुड्मलाकारं च कुर्यात् । सप्तविंशति-पुष्पाणि तत्संख्याककुमुदकुड्मलयुतानि च कल्पयेत् । एवमतिसुन्दरं चन्द्रमण्डलं कल्पयेत् ।

अग्निमण्डले महावेत्रस्य मध्ये रत्नपुष्पं कल्पयेत् । एवं प्रभामण्डलविधिरुक्तः। अनन्तरे पटले पुष्परागविधिरुच्यते । (१७उ०-२२) इति प्रभामण्डलविधिपटलार्थसङ्ग्रहः ।

चतुरशीतितमे पटले बाणलिङ्गविधिरुच्यते । बाणलिङ्गं स्थावरं जङ्गमं चेति द्विविधम् । नागरादिविमानेषु स्थावरं स्थापयेत् । ब्राह्मणक्षत्रियवैश्यशूद्राः जङ्गमं लिङ्गमात्मार्थं पूजयेयुः। नागरे नागरं द्राविडे द्राविडं वेसरे वेसरं मिश्रे च मिश्रं लिङ्गं यथोक्तं स्थापयेत् । विप्रस्य श्वेतवर्णलिङ्गं क्षत्रियस्य रक्तकं वैश्यस्य पीतवर्णं शूद्रस्य नीलवर्णं लिङ्गं भवेत् । (१-५)

स्थावरबाणलिङ्गं सामान्यं शिरोवर्तनब्रह्मसूत्रादिहीनं निम्नोन्नतसमायुक्तं व्यग्रवक्रयुतं त्र्यश्रं वा वृत्ताकारं वा स्यात् । पूजांशस्य द्विगुणं पीठं कण्ठादूर्ध्वं च बिलं भवेत् । लिङ्गविष्कम्भमानेन पीठं वृत्तं चतुरश्रं बाह्याष्टाश्रं षडश्रं वा कुर्यात् । (६-९पू०)

जङ्गमबाणलिङ्गं सामान्यं ब्राह्मणस्य अष्टाश्रं क्षत्रियस्य षडश्रं वैश्यस्य चतुरश्रं शूद्रस्य च वृत्ताकारं स्यात्। सर्वजातीनां पीठं वृत्ताकारं भवेत् । लिङ्गस्य रूपमेव पिण्डिकायां बिलस्य रूपं भवेत् । सूत्रहीनलिङ्गस्य मुखभेदोऽपि नास्ति । लिङ्गनाहसमं पीठविस्तारं कुर्यात् । लिङ्गस्य निम्नभागो मुखं भवेत् तद्गोमुखाकारं च विचिन्तयेत् । शिवशास्त्रोक्तक्रमेण पीठबन्धं कुर्यात् । स्वायम्भुवादिलिङ्गानामपि पीठबन्धः कार्यः। (९उ०-१४)

अन्यप्रकारेण बाणलिङ्गलक्षणमुच्यते । पर्वतवननदीजलादिष्वन्यतमस्थानात् इष्टलिङ्गं गृहीत्वा पश्चात् तस्य पीठं कल्पयेत् । लिङ्गनाहसदृशः पीठविस्तारः तथा लिङ्गोत्सेधसममथवा कर्णमानं वा पीठं भवेत् । पीठं लिङ्गानुरूपशैलेन स्त्रीशैलेन कारयेत् । पूर्वोक्तवत् श्वेतादिवर्णलिङ्गानि ब्राह्मणादीनां स्युः। इष्टलिङ्गं बाणलिङ्गं च समानमेव तयोर्न भेदः। तत्पूजनेन इष्टकाम्यान्यवाप्यन्ते । लोहादिषु बाणलिङ्गेषु पूजयित्वा यथेष्टलिङ्गं पूजयेत् । (१५-२०)

पर्वते पर्वतलिङ्गमेकवर्णं संगृह्य तदनुरूपं त्रिखण्डयुतं पीठं कुर्यात् । अथवा एकवर्णमर्धचित्रं पञ्चाङ्गसहितं पद्माकृतिं वापि शिल्पिभिः कारयेत् । (२१-२३)

परार्थपूजायां लक्षणैर्युतं लिङ्गमर्चयेत् । आत्मार्थयजने तु लक्षणानि न मुख्यानि केवलं भक्तिरेवात्र कारणं यया भुक्तिमुक्तिफलानि लभ्यन्ते । सर्वप्रयत्नेन गुरोराज्ञानुसारमात्मार्थं वा परार्थं वा शिवपूजां कुर्यात् । अनुलोमप्रतिलोमजना अपि आत्मार्थं शिवं पूजयेयुः। परार्थपूजा ग्रामादिषु तथा आत्मार्थयजनं स्वगृहे च क्रियते ।(२४-२६)

पर्वतलिङ्गस्य नाहं षोडशभागिकं कनिष्ठपक्षे पञ्चांशं पीठिकोत्सेधः मध्यमपक्षे सप्तांशम् उत्तमपक्षे अष्टांशम् । नवधा पीठोच्छ्रायः उच्छ्रुतेः द्विगुणं तारमथवा त्रिगुणं चतुर्गुणं वा भवेत् । शिलालिङ्गस्य शिलया दारुणा इष्टकया वा पीठबन्धं कुर्यात् । पीठप्रमाणमानेन प्रासादं कुर्यात्। पश्चात् प्रतिष्ठामुक्तमार्गेण कुर्यात्। लिङ्गहीने पीठमवरं भवेत् । लिङ्गोत्कृष्टे पीठं वरं स्यात् । यत्र लिङ्गं क्रियते तत्रैव प्रतिष्ठापयेत् । द्वादशाङ्गुलहीनत एकहस्तात् परं नास्ति । एतयोरधिकं कर्तुं शक्यते परं सर्वथा हीनं न कुर्यात् । यजमानानुकूलेन शास्त्रोक्तमार्गतः कुर्यात् । एकमार्गं समाश्रित्य प्रयत्नेन शुभकाले कुर्यात्। (२७-३४१/२) इति बाणलिङ्गविधिपटलार्थसङ्ग्रहः ।

पञ्चाशीतितमे पटलेऽत्र बलिपीठविधिर्विव्रियते । भद्रं क्षुद्रमिति बलिपीठं द्विधा प्रोच्यते । क्षुद्रमल्पपीठमिति भद्रं महापीठमिति चोच्यते । अनयोः क्षुद्रबलिपीठस्य लक्षणमुच्यते । शिवलिङ्ग-पीठस्य तुङ्गतारनवांशस्य सप्तांशं पञ्चांशं त्र्यंशं वा क्षुद्रपीठस्य विस्तारो भवेत् । स च क्रमश उत्तमो मध्यमोऽधमश्च भवेत् । विस्तारस्य चतुर्भागो क्षुद्रपीठस्य तुङ्गं स्यात् । मानाङ्गुलवशादथवा द्वादश अष्ट षण्मात्रकं वा तद्भवेत् । (१-५पू०) उत्सेधांशस्य पञ्चभागे उपानमेकांशं पद्मतुङ्गं त्रिभागमेकांशेन कर्णिकां च कुर्यात् । अथवाऽन्यप्रकारेणापि कर्तुं शक्यते । एकांशेन फुल्लपद्मवच्चापि कुर्यात् । मातृपीठमयुक्तं चेत् पूर्ववत् कुर्यात् । सयुक्तं चेत् एकपीठजं कृत्वा चतुरङ्गुलं षडङ्गुलं सप्ताङ्गुलं वापि विशालयुक्तं कारयित्वा उत्तुङ्ग-लक्षणादि पूर्वोक्तवत् तथा तत्तदन्तरमानमेकाङ्गुलवशाच्च कुर्यात् । (५उ०-९)

भद्रपीठस्य लक्षणानि परिवारविधिनिरूपणावसरे पूर्वमेवोक्तमिति पटलेऽस्मिन् सूचितम् । भद्रपीठं प्रथमावरणेऽथवा द्वितियावरणे द्वारे प्रतिष्ठापयेत् । प्रतिष्ठाविधिः देवालयप्रतिष्ठासमानतन्त्रेण

वा अन्यतन्त्रेण वा चतुरङ्गविधानेन एकाचार्येण एकस्मिन्नेव काले च कार्यः । अङ्कुरार्पण-वास्तुयागादिकं समानतन्त्रेणैव कुर्यात् । (१०-१३पू०)

प्रासादस्य पूर्वदिग्भागे मण्डपं निर्माय तन्मध्ये एकहस्तप्रमाणकां रुद्रवेदीति नाम्नीं त्र्यैकतुङ्गयुतां वेदिकां च कल्पयेत् । पूर्वादिचतुर्दिक्षु विधिवेदीं तत्समां विधानेन कारयेत् । नवाहे पञ्चाहे त्र्यहे वाऽङ्कुरार्पणमाचरेत् । जीर्णबलिपीठं परित्यज्य नवं पुनस्तत्र स्थापयेत् । स्फुटितं छिन्नं भिन्नं चेति जीर्णबलिपीठं त्रिधा प्रोच्यते । उपानजगतीकुमुदकण्ठपट्टिकापद्मकर्णिकाः महाङ्गमिति प्रोच्यन्ते । दलोपदलनास्याद्या उपाङ्गमित्युच्यन्ते । महाङ्गेषु स्फुटितं भद्रपीठं सर्वथा विभिन्नं क्षुद्रपीठं च वर्जयेत् । (१३उ०-२०)

जीर्णबलिपीठस्य दक्षिणे मण्डले आसनं संकल्प्य आवाहनादिपूजां कुर्यात् । तत्पूर्वे विमलैः शालिभिः स्थण्डिलं कृत्वा तन्मध्येऽष्टदलपद्मं सकर्णिकमालिख्य द्रोणमिताम्बुपूरितान् घटान् तन्मध्ये विन्यसेत्। पीठाद्देवान् कुम्भमध्ये विन्यस्यावाह्य नैवेद्यादिकं दत्वाऽग्निकार्योक्त-मार्गेणाग्न्याधानादिविवाहान्तं कृत्वा मधुघृतदूर्वातण्डुलैः देवतामन्त्रमुच्चरन् शतमर्धं तदर्धं वा जुहुयात् । क्षुरिकाबीजमुख्येन पूर्णाहुतिं हुत्वा जयादिरभ्याधानं राष्ट्रभृच्च क्रमाद्धुत्वा अग्निस्थं मण्डलस्थं च कुम्भे योजयेत् । (२१-२७पू०)

जीर्णबलिपीठादिकं भूतले निखनेत् समुद्रे वा क्षिपेत् । ततः पञ्चमृद्द्रव्यबिल्वैः पीठशुद्धिं कुर्यात् । भद्रपीठं चेत् तदग्रस्थदर्पणे शुद्धैरुत्थेति मन्त्रेण धाराभिषेचनं कुर्यात् । वास्तुहोमबलि-मण्डपार्चनादिकं विधाय भद्रपीठस्योर्ध्वकर्णिकायां रक्षाबन्धनं कुर्यात्। अन्येषां पीठानां कृतं चेत् पुनर्न कुर्यात् । (२७उ०-३१पू०)

वेदिषु अष्टद्रोणैः शालिभिस्तदर्धैस्तण्डुलैस्तदर्धतिलैश्च स्थण्डिलं कृत्वा लाजपुष्पतिल-दर्भैर्विकीर्य तत्पूर्वस्थवेदिकुम्भेषु दक्षिणोत्तरमध्यतो नन्दिनं महाकालं वृषभं च क्रमेण पूजयेत् । ततो दक्षिणवेदिकुम्भेषु दुर्गाम् मातृः विघ्नेशं वीरस्कन्दौ माधवं चण्डेशं चाग्न्यादीशान्तं सम्पूज्य अग्रे भूतेशं चार्चयेत् । प्रतीचीवेदिकुम्भेषु अरिष्टं भुजगेश्वरं धर्मदेवं च क्रमेण दक्षिणवाममध्यकुम्भेषु पूजयित्वा इन्द्रं वैश्वानरं यमं निर्ऋतिं वरुणं वायुमिन्दुं वटुकं महेश्वरं विष्णुं पितामहं च पूर्वादारभ्य

पूजयेत् । वेदिमध्यस्थकुम्भेषु आमोदं प्रमोदं सुमुखं दुर्मुखमविघ्नं विघ्नराजं च क्रमेण पूर्वदक्षिणवरुणसोमेशानदिक्कर्णिकोर्ध्वे आसनमूर्तिमूलैरभ्यर्चयेत् । (३१उ०-३९)

वेद्युत्तरदेशे क्षुद्रपीठस्याधिवासनं कुर्यात् । भद्रपीठं तु तत्स्थान एवाधिवासनं कुर्यात् । कुम्भस्थापनपूर्वकं वेदपारायणादिकं कारयेत् । अग्निकार्योक्तप्रकारेणाग्न्याधानादिकं कृत्वा समिदाज्यचरुलाजसर्षपयवतिलैः तत्तन्मूलमन्त्रषडङ्गैः पवमानैस्त्र्यम्बकैश्च स्पृष्ट्वा स्पृष्ट्वा होमम् आमाचरेत् । रात्रौ जागरणं कृत्वा प्रभाते स्नात्वा तोरणादिघटान् सर्वान् गन्धपुष्पैरर्चयेत् । (४०-४४पू०)

प्रासादमध्यमे अन्तर्मण्डलमध्यमे च अग्न्यादीशपर्यन्तं दुर्गादिचण्डान्तं क्षुद्रबलिपीठानि स्थापनीयानि । वृषभस्य पुरतः तद्बलिपीठं वृषभपृष्ठभागे दण्डप्रमाणदेशे भूतेशबलिपीठं च भवेताम्। प्रतिद्वारं तद्वारेशस्य पीठं तथा धर्मेशस्य पीठं वृषाग्रतश्च भवेत् । भद्रपीठाग्रमानत इन्द्रपीठं मुखायामे तत्स्थानं च अन्तर्मण्डलमानतः कुर्यात् । सोमेशयोर्मध्ये सप्तदिक्षु अग्न्यादीनां पीठं स्थापयित्वा नैर्ऋते दण्डमानेन विष्णुपीठं च स्थापयेत् । ऐशान्यां हस्तमानेन ब्रह्मपीठं प्रतिष्ठापयेत् । द्वितीयावरणे उक्तप्रकारेण पीठानि स्थापयेत् । भद्रपीठप्रतिष्ठा प्राकारलक्षणप्रकरणे उक्ता । (४४ उ०-५१पू०)

पश्चादाचार्यं वस्त्रहेमाङ्गुलीयकैः पूजयित्वा अध्येतॄन् परिचारान् पर्यष्टिनश्च यथावित्ता-नुसारमुत्तरीयोष्णीषाद्यैश्च सन्तोषयेत् । पूर्वस्थापितघटान् उद्धृत्य शिरसा वाहयन् सर्वातोद्यसमन्वितं धामप्रदक्षिणं कृत्वा तत्तन्मूलमुच्चरन् तत्तत्पीठेऽभिषेचयेत्। भद्रपीठश्चेत् मन्त्रन्यासं समाचरेत् । (५१उ०-५४) इति बलिपीठविधिपटलार्थसंग्रहः ।

[चतुःपञ्चाशत्तमःपटलः]

कामकोष्ठविधिः[1]

कामकोष्ठविधिं वक्ष्ये [2]श्रृणु त्वं तत्प्रभञ्जन ।

[कामकोष्ठकल्पनम्]

[कामकोष्ठद्वैविध्यम्]

स्वतन्त्रं केवलं चेति [3]द्विविधं परिकीर्त्तितम् ॥ १ ॥
स्वतन्त्रं [4]वीरमित्युक्तं परिवारादिभिर्युतम् ।
[5]परिवारविहीनं [6]यत्केवलं [7]चेति कथ्यते ॥ २ ॥

[द्विविधकामकोष्ठस्थानानि]

[8]द्वितीयावरणे चैव [9]तृतीयावरणे तथा ।
चतुर्थावरणे चैव [10]पञ्चमावरणे तथा ॥ ३ ॥
[11]नदीतीरे [12]तटाके वा पर्वताग्रे मनोरमे ।
उद्याने वा [13]सभास्थाने गौर्यालयं प्रकल्पयेत् ॥ ४ ॥

---

[1] अयं पटलः अ (टि. १९१- पृ० २७४-३०२), ई (टि.३६ - पृ० १८४-२१५), ऊ (टि.३८ - पृ० ६२४-६८३), ऋ (टि. ९७- पृ० २२१-२४९), च (टि. ९५५- पृ० ७८-८२, श्लो०६२ पर्यन्तमेव वर्तते।), झ (टि. १०१६ पृ० १९-५१), त (पृ० ३४५-३६९) इत्येतेषु कोशेषु दृश्यते ।मुद्रिते मानसारे पृ० ४१९-४२८ पर्यन्तम् अयं पटलः पूर्णतया उद्धृतो दृश्यते।

* अयं पटलः सप्तसु मातृकासु मानसाराख्यग्रन्थे च विद्यते इति आदौ निर्दिष्टम् । तथापि " अ, ई, ऊ, ऋ" मातृकाः विना अन्यासु मातृकासु बहुत्र ग्रन्थपाताः लेखकप्रमादाश्च विद्यन्ते इति हेतोः ताभ्यो मातृकाभ्यः सर्वत्र पाठभेदाः न प्रदर्शिताः।

[2] श्रृणु त्वं] अ, ई, ऋ, च, झ; श्रृणुध्वं – ऊ, त.

[3] द्विविधं] अ, ई, ऊ, ऋ, झ, त; द्वितीयम् – च.

[4] वीरमित्युक्तं] अ, ई, ऊ , ऋ, च; विरमित्युक्तं - त, झ.

[5] परिवारविहीनं] अ, ई, ऊ, ऋ, च, झ; परीवारविहीनं – त.

[6] यत्केवलं] अ, ई, ऊ, ऋ, झ, त; चेत् केवलं – च.

[7] चेति] अ, ई, ऊ, ऋ, झ, त; त्वथ – च.

[8] द्वितीयावरणे] अ, ई, ऊ, ऋ, च, त; द्वितिय्यावरणे – झ.

[9] तृतीयावरणे तथा] ई, झ ; तृतीयावरणेऽपि वा - अ, ऊ, ऋ; तृतीयावरणेऽथवा – च; तृतीयावरणं तथा- त.

[10] पञ्चमावरणे तथा] अ, ऊ, ऋ; पञ्चमावरणेऽथवा – ई, च, झ; पञ्चमावरणं तथा- त.

[11] नदीतीरे] अ, ई, ऊ, ऋ, च, त; नदितीरे – झ.

[12] तटाके वा] अ, ई, ऊ, ऋ, च, त; तटाके व - झ.

[13] सभास्थाने] अ, ई, ऊ, ऋ, च, त; सभास्धाने - झ.

[१]स्वतन्त्रं स्थानमेवोक्तं [२]मण्डपे त्वीशदेशके ।
मण्डपस्योत्तरे [३]वापि केवलं कोष्ठमाचरेत् ॥५॥
केवलं [४]स्थानमेवोक्तं [५]स्वतन्त्रं त्वधुना श्रृणु[६] ।

[स्वतन्त्रकामकोष्ठभेदाः]

[७]श्रीभोगं [८]पुत्रकोष्ठं च चित्रं [९]श्रीभद्रमेव च ॥६॥
[१०]श्रीकान्तं पुत्रकान्तं च गोमुखं [११] सुन्दरं तथा ।
[१२]कौसलं [१३]श्रीनिवासं च विजयं [१४]पद्मकान्तकम् ॥७॥
[१५]कोष्ठसुन्दरधामञ्च सुभद्रञ्च सुमङ्गलम् ।
[१६]पार्वतीकान्तकं चैव [१७]गौर्यालयं द्विरष्टधा ॥८॥

[सूत्रविन्यासः]

[१८]मूलप्रासादमध्ये तु [१९]चतुर्दिक्सूत्र[२०]निर्गमः ।

---

[१] स्वतन्त्रं स्थानमेवोक्तं] अ, ई, ऋ, त; स्वतन्त्रस्थानमेवोक्तं – ऊ, च; स्वतन्त्रस्थानमेवोक्त – झ.

[२] मण्डपे त्वीशदेशके]च; मण्डपस्त्वीशगोचरे – अ, ई, ऋ; मण्डपं त्वीशगोचरे –ऊ; मण्डपस्वीशगोचरे– झ; मण्डपं स्त्वीशकोचरेत् –त.

[३] वापि] अ, ई, ऊ, ऋ, च, झ; वापी – त.

[४] स्थानमेवोक्तं] अ, ई, ऊ, ऋ, झ ; एवमेवोक्तं – च.

[५] स्वतन्त्रं त्वधुना] अ, ऊ, ऋ, झ; स्वतन्त्रमधुना –च, ई; स्वातन्त्रं त्वश्मने – त.

[६] श्रृणु] अ, ई, ऋ, च, झ, त; श्रुणु – ऊ.

[७] श्रीभोगं] अ, ई, ऊ, ऋ, च, त; त्रिभागं – झ.

[८] पुत्रकोष्ठं] अ, ई, ऊ, ऋ, च, झ; पत्रकोष्ठं – त.

[९] श्रीभद्रमेव च] अ, ई, ऊ, ऋ. श्रीभद्रसुन्दरम् – त, च; श्रिभद्रसुन्दरम् – झ.

[१०] श्रीकान्तं पुत्रकान्तं च] सं० पाठः; चित्रकान्तविमानं - अ,ई,ऋ,च,त; चित्रकान्तं विमानं - ऊ,झ;

[११] सुन्दरम् तथा] सं० पाठः; लक्ष्मीकान्तकम् - ई ; लक्ष्मिकान्तकम् – अ, ऊ, ऋ, च, झ, त.

[१२] कौसलं] अ, ई, ऋ, झ, त; केवलं – ऊ; कौशलं . . . . । – च.

[१३] श्रीनिवासं] अ, ई, ऊ, च, झ, त; श्रीनिवास......कान्तकम् । - ऋ.

[१४] पद्मकान्तकम्] अ, ई, ऊ, च, झ; पद्मरागकम् – त.

[१५] कोष्ठ सुन्दरधामञ्च] झ; कोष्ठं सुन्दरधामञ्च - अ, ई, ऊ, त; कोष्ठं सुन्दरधा (या) मं च - ऋ; कोष्ठं सुन्दरवामं च – च.

[१६] पार्वतीकान्तकं] अ, ई, ऊ, ऋ; °कान्त सु चैव – च; पार्वति° – झ; °कामकं – त.

[१७] गौर्यालयं द्विरष्टधा] अ, ई, ऋ, च, झ; °द्विराष्टधा° – ऊ ; लयमत्विराष्टथा – त.

[१८] मूलप्रासादमध्ये तु] च; आलयप्रासादमध्यात्तु -अ,ऋ;°यप्रविष्ठ मध्यात्तु -ई;आलयं प्रासादमध्यात्तु -ऊ;°मध्यन्तु - झ;°प्रासादा मध्यां तु -त.

[१९] चतुर्दिक्सूत्र०] च, झ, त; °दिक्सूत्रस्य - अ, ऊ, ऋ; °दिक्सूत्रं तु – ई.

[२०] निर्गमः] त; विनिर्गमम् - अ; निर्गताम् – ई; विनिर्गतः – ऊ; विनिर्गमः – ऋ; निर्गमम् - च, झ.

तत्सूत्रं [१]शिवसूत्रं स्यात् [२]तत्कर्णे [३]कर्णसूत्रकम् ॥ ९॥
[४]अष्टदिक्सूत्रपार्श्वे [५]तु उमाकोष्ठं प्रकल्पयेत् ।
[६]तत्सूत्रादेविकोष्ठस्य [७]मध्यसूत्रं द्वयान्तरम् ॥ १०॥
शिवभागमिति ज्ञेयं तन्मानं [८]शृणु सुव्रत ।

[शिवभागमानम्]

[९]त्रिचतुःपञ्चषट्सप्तभागं वै परिकल्पयेत् ॥ ११॥
लिङ्गविस्तारमानं यत् शिवभागमिति स्मृतम् ।
[१०]अथवान्यप्रकारेण [११]शिवभागो विधीयते ॥ १२॥
स्वस्तिके लिङ्गतारार्धं [१२]शैवाधिक्यं त्रिपादकम् ।
[१३]गुणार्धं वर्धमानं स्यात्त्रिगुणं [१४]समखण्डके ॥ १३॥
[१५]अन्येषां लिङ्गनाहं यत् [१६]शिवभागविशालकम् ।

[पुनः सूत्रविन्यासः]

[१७]शिवभागावसाने तु [१८]कोष्ठमध्यमसूत्रकम् ॥ १४॥
[१९]तद्भागान्तर्गतं सूत्रं कर्तृनाशकरं भवेत् ।

---

[१] शिवसूत्रं स्यात्] अ, ई, ऊ , ऋ, झ; शिवसूत्रस्यात् – च.
[२] तत्कर्णे] ऋ, त; तत्कण्ठे – अ, ई, झ; कर्णात्कर्ण० च; तत्कण्ठं – ऊ.
[३] कर्णसूत्रकम्] ई, झ, ऊ, ऋ, च, त; कण्ठसूत्रकम् – अ.
[४] अष्टदिक्सूत्र०] अ, ई, ऊ, ऋ, झ ,त; अष्टत्रिंशत्सूत्रं – च.
[५] तु उमाकोष्ठं] अ, ई, ऊ, ऋ; उमाकोष्ठं -च; तु उमाकोष्ठ – झ, त.
[६] तत्सूत्रादेविकोष्ठस्य] अ, ई, ऋ; तत्सूत्रादेविकोष्ठस्यात् – ऊ; तत्सूत्रं देवि° – च; तत्सूत्रदेवि° – झ; तत्सुत्रमत् देवि° – त.
[७] मध्यसूत्रं द्वयान्तरम्] अ; मध्यसूत्रद्व° – ई, ऊ, ऋ , झ; °सूत्रद्वयोत्तरम् – च. °सूत्रव्ययान्तरम् – त;
[८] शृणु सुव्रत] अ, ई, ऋ, च, त; श्रुणु° – ऊ; °सुव्रता – झ.
[९] त्रिचतुःपञ्चषट्सप्तभागं वै] अ, ई, ऋ, च, झ ,त; त्रिचतु पञ्च° – ऊ;
[१०] अथवान्यप्रकारेण] अ, ई, ऊ, च, झ; अ . . . . रेण । - ऋ; अथवान्या० – त.
[११] शिवभागो विधीयते] अ, ऊ, ऋ; °भागं° – ई, च, त; नवभागं विधियते – झ.
[१२] शैवाधिक्यं] अ, ई, ऊ, च, झ; शैवाधिकम् - ऋ; शैवधिक्य – त.
[१३] गुणार्धं वर्धमानं] अ, ई, ऊ, ऋ, झ; त्रिगुणं चार्धमानं स्यात् – च; गुणार्धवर्ध – त.
[१४] समखण्डके] च; समखण्डकम् - अ, ई, ऊ, ऋ, झ; समकंटकं – त.
[१५] अन्येषां लिङ्गनाहं यत्] अ, ई, ऊ, ऋ, च, झ; अन्येषा मलिङ्गना यत् – त.
[१६] शिवभागविशालकम्] अ, ई, ऋ, च, झ; शिवभागं वि° – ऊ, त.
[१७] शिवभागाव°] अ, ई, ऊ, ऋ, च, त; शिवभागव° – झ.
[१८] कोष्ठमध्यमसूत्रकम्] अ, ई, ऊ, ऋ, झ , त; कोष्ठेधद्धेमसू° – च.
[१९] तद्भागान्तर्गतं सूत्रं] अ, ई, ऊ, ऋ, च, त; °गन्तर्गतं सूत्र – झ.

[१]शिवभागस्य बाह्याङ्गं [२]सूत्रं संपत्समृद्धिदम् ॥ १५॥
तस्मात् सर्वप्रयत्नेन शिवभागावसानके ।
सूत्रं संकल्पयेद्विद्वान् गौरीकोष्ठस्य [३]मध्यगम् ॥ १६॥

[गौर्यालयस्थानानि षोडश]

एवं सूत्रं विनिश्चित्य [४]गौरीगेहं समाचरेत् ।
[५]प्राक्सूत्राद्दक्षिणे सौम्ये [६]श्रीभोगाख्यविमानकम् ॥ १७॥
अग्निदिक्सूत्रपार्श्वे तु पुत्रकोष्ठं समाचरेत् ।
[७]दक्षिणे [८]सूत्रपार्श्वे तु चित्रकान्तं [९]प्रकल्पयेत् ॥ १८॥
[१०]नैर्ऋते [११]सूत्रपार्श्वे तु [१२]श्रीभद्रं च विमानकम् ।
सुन्दरं वारुणे देशे [१३]सूत्रपार्श्वे प्रतिष्ठितम् ॥ १९॥
[१४]वायव्ये [१५]सूत्रपार्श्वे तु [१६]पुत्रकान्तविमानकम् ।
[१७]कौबेरसूत्रपार्श्वे तु विमानं [१८]गोमुखं स्मृतम् ॥ २०॥

---

[१] शिवभागस्य बाह्याङ्गं] च; श्रीभागबाह्यसूत्रं यत् – ई; शिवभाग्बाह्यसूत्रं यत् – झ; शिवभागबाह्यसूत्रं यत् – त;
[२] सूत्रं संपत्समृद्धिदम्] च; सम्पन्नं वै समृद्धिदम् – ई; सर्वसम्पत्समृद्धिदम् – झ, त.
[३] मध्यगम्] झ, त; मध्यकम् – ई; मध्यमे - च.
[४] गौरीगेहं] अ, ई, ऊ; गौरिगेहं – ऋ, च, झ.
[५] प्राक्सूत्राद्दक्षिणे] ई, ऊ, ऋ, झ; प्राक्सूत्रं दक्षिणे – च;
[६] श्रीभोगाख्य०] ई, ऊ, ऋ, च; श्रीसौभाग्य०- झ.
[७] "एवं सूत्रपार्श्वे तु पुत्रकोष्ठं समाचरेत्" इतीदं श्लोकार्धं अ, ई, ऊ, ऋ, झ मातृकासु श्लो० १८पू०-१८ उ० अन्तरे दृश्यते । (वं सूत्रपार्श्वे तु – अ, च, झ; दक्षिणे सूत्रपार्श्वे तु – ई)। 'त' मातृकायां श्लो०'१८ उ०-१९पू०' भागो न दृश्यते।
[८] सूत्रपार्श्वे तु] अ, ई, ऊ, ऋ, च; सूत्रपाश्व तु – झ .
[९] प्रकल्पयेत्] अ, ई, ऋ, च, झ; समाचरेत् – ऊ .
[१०] "नैर्ऋते सूत्रपार्श्वे तु चित्रकान्तं प्रकल्पयेत् " इत्ययमर्धश्लोकः अ, ई, ऊ, ऋ मातृकासु श्लो० १८ उत्तरार्धानन्तरं दृश्यते । (प्रकल्पयेत्] अ, ई, ऋ; समाचरेत् – ऊ)
[११] सूत्रपार्श्वे] अ, ई, ऊ,ऋ ; सूत्रपाश्वे – झ.
[१२] श्रीभद्रं च विमानकम्] अ, ई, ऊ; °वि . . . .कम् – ऋ; श्रीभद्रान्तं वि° – च ; श्रिभद्रं च वि° – झ.
[१३] सूत्रपार्श्वे] अ, ई, ऊ,ऋ ; सूत्रपाश्वे – झ.
[१४] वायव्ये] अ, ई, ऊ,ऋ; वायवे – त, च .
[१५] सूत्रपार्श्वे तु] अ, ई, ऊ,ऋ; सूत्रपाश्वे तु – झ.
[१६] पुत्रकान्तविमानकम्] अ, ऋ; पुत्रकान्तं वि° – ई, ऊ, च , झ.
[१७] कौवेरसूत्रपार्श्वे तु] अ; कुबेरे सू° – ई , ऋ ; कुबेरसू° – ऊ , च; कुबेरे सूत्रपाश्वे तु – झ; कौबेरे सू° – त.
[१८] गोमुखं स्मृतम्] अ , ई, ऊ, ऋ, झ; गोमुखाख्रतम् - च.

[1]श्रीकान्तमीशदिक्कोणे कर्णसूत्रस्य [2]पार्श्वके ।
[3]शक्रपावकयोर्मध्ये [4]कौसलं कोष्ठमाचरेत् ॥२१॥
अनलान्तकयोर्मध्ये [5]श्रीनिवासविमानकम् ।
[6]याम्यनैर्ऋतयोर्मध्ये विमानं [7]विजयावहम् ॥२२॥
[8]वरुणनैर्ऋतयोर्मध्ये [9]विमानं पद्मकान्तकम् ।
[10]वरुणानिलयोर्मध्ये [11]कोष्ठसुन्दरमाचरेत् ॥२३॥
[12]कुबेरानिलयोर्मध्ये[13] [14]सुभद्रकं विमानकम् ।
[15]कुबेरेशानयोर्मध्ये [16]सुमङ्गलविमानकम् ॥२४॥
[17]शक्रईशानयोर्मध्ये [18]पार्वतीकान्तमाचरेत् ।
[19]श्रीभोगाद्यष्टकं कोष्ठं दिग्विदिक्षु प्रकल्पयेत् ॥२५॥
[20]कल्पयेदन्तरालेषु [21]कौसलाद्यष्टकं गृहम् ।

---

[1] श्रीकान्तमीशदिक्कोणे] अ; श्रीकान्तं मीशकोणेषु – झ ; °दिग्भागे – त.

[2] पार्श्वके] अ, ई, ऊ, ऋ; पाश्वके – झ.

[3] शक्रपावकयोर्मध्ये] अ, ई; शक्रपार्श्वयोर्मध्ये – ऊ ; शक्रपा . . . . र्मध्ये – ऋ.

[4] कौसलं कोष्ठमाचरेत्]अ, ई, ऋ; कौशलकोष्ठमादिशेत् – ऊ ; कौशलकोष्ठ° – च ; कौ . . . . माचरेत् – झ.

[5] श्रीनिवासविमानकम्] अ, ई, त ; श्रीनिवासं वि° – ऊ , झ ; 'च' मातृकायां २२ श्लोकस्य द्वितीयतृतीयपादौ न दृश्येते ।

[6] याम्यनैर्ऋतयोर्मध्ये] अ, ई; याम्ये नैर्ऋ° – ऊ; यम्ये नैऋत° – झ.

[7] विजयावहम्] अ, ऊ; °भवम् – ई, त; विजयोद्भवम् – झ.

[8] वरुणनैर्ऋतयोर्मध्ये] अ, ई, ऊ; वर्णनैऋत° – झ; नैर्ऋतवरुणयोर्मध्ये – त.

[9] विमानं पद्मकान्तकम्] अ ; . . . . मानम् – ऋ .

[10] वरुणानिलयोर्मध्ये] अ, ई; वरुणनि° – ऊ ; व . . . . यो° – झ.

[11] कोष्ठसुन्दरमाचरे] च ; कोष्ठं सुन्दरमाचरेत् – अ, ई, ऊ, ऋ ; °सूत्रां तमाचरेत् – त.

[12] कुबेरानिलयोर्मध्ये] अ, ई ; कुबेरनिल° – ऊ ; कुबेरानल० – च.

[13] "विमानं पद्मकान्तकम् " इत्ययं पादः 'त' मातृकायां श्लो० २४ प्रथमपादानन्तरमधिकतया दृश्यते ।

[14] सुभद्रकं विमानकम्] अ; सुभद्रकविमा° – ई , ऊ , ऋ , च , त.

[15] कुबेरेशानयोर्मध्ये] अ, ई; कुबेरनिलयो° – ऊ ; कुबेरैशानयोर्मध्ये – च.

[16] सुमङ्गलविमानकम्] अ, ई, ऊ, ऋ; समङ्गल° – च.

[17] शक्रईशानयोर्मध्ये] अ, ई, ऋ; शंकरईशा° – ऊ; शक्रशाङ्करयो° – च ; शक्रेशानयो° – त.

[18] पार्वतीकान्तमाचरेत्] अ, ई, ऋ; °कान्तकं चरेत् – ऊ.

[19] श्रीभोगाद्यष्टकं] अ, ई, ऋ; श्रीभोग्यदष्टकं – ऊ ; °ध्यष्ठकां – च; श्रिभोगा° – झ.

[20] कल्पयेदन्तरालेषु] अ, ई, ऊ, ऋ; अल्पये° – झ; कलयेदन्त° – त.

[21] कौसलाद्यष्टकं गृहम्] सं० पाठः; कौसल्याद्यष्टकं गृहं- अ, ई, ऋ; कौसलाद्यष्टकगृहम् - त; कौलल्याष्टकं°–ऊ; कौसलदष्टकं ग्रहम् –च; कासलाद्यष्टकं ग्रहम् – झ.

[1]अन्योन्यसङ्करं चेत्तु [2]तद्धाम राक्षसास्पदम् ॥ २६ ॥
[3]तस्मात् सर्वप्रयत्नेन [4]वर्गे वर्गे न सङ्करम् ।
[5]क्रमेण कल्पयेद्विद्वान् तल्लक्षणपुरस्सरम् ॥ २७ ॥

[कामकोष्ठमानम्]

[-कामकोष्ठविशालकम्]

[6]मूलालयसमं वापि [7]त्रिपादं वाऽर्धमेव वा ।
[8]गर्भार्धं तत्समं वापि [9]गौरीधामविशालकम् ॥ २८ ॥
अथवा हस्तमानेन [10]गौरीधाम प्रकल्पयेत् ।
त्रिवेदहस्तमारभ्य [11]नवपङ्क्तिकरान्तकम् ॥ २९ ॥
[12]विस्तारं [13]पञ्चधा प्रोक्तं [14]महापञ्चैकभूमिके ।
पञ्चषट्[15]हस्तमारभ्य [16]रुद्रभानुकरान्तकम् ॥ ३० ॥
[17]मुनिरिन्द्रकमारभ्य [18]कलापक्षकरान्तकम् ।
[19]नन्दनाडीकरारभ्य स्मृत्यन्तं पञ्चमानकम् ॥ ३१ ॥

---

[1] अन्योन्यसङ्करं चेत्तु] अ, ऋ; °संग्रहं° – ई ; °शंकरं° – ऊ ; अ . . . . संकरं चेतु – झ ; °संकराच्चेतु – त.
[2] तद्धाम राक्षसास्पदम्] अ, ई, ऋ ; °रक्षसस्पदम् – ऊ ; °सास्वदम् – च ; तद्धामं° – झ, त.
[3] तस्मात् सर्वप्रयत्नेन] अ, ई, ऋ; सर्वात्सर्वं° – ऊ.
[4] वर्गे वर्गे न संकरम्] अ; °वर्गेण शं° – ऊ ; °वर्गेण सं° – ई, ऋ , झ , त ; वर्गो वर्गेण° – च.
[5] क्रमेण कल्पयेद्विद्वान्] अ, ई, ऊ; क्रमे . . . . कल्पये° – ऋ.
[6] मूलालयसमं] ऊ, च , त; मूलालयं समं – अ, ई, ऋ, झ.
[7] त्रिपादं वार्धमेव वा] अ, ई, ऊ, ऋ, च; त्रिपदं वर्धं° – झ .
[8] गर्भार्धं तत्समं वापि] अ, ई, ऋ, च; झ; गर्भार्धसमं ° – ऊ ; गर्भार्थं° – त.
[9] गौरीधाम०] अ, ई, ऋ,त; गौरिधामं विशालयम् – ऊ, च; गौरिधाम० – झ.
[10] गौरीधाम] अ, ई, ऋ, त; गौरीधामं – ऊ, च; गौरिधामं – झ.
[11] नवपङ्क्तिकरान्तकम्] अ, ई; नवपद्मकरान्तकम्–ऊ ;'ऋ'मातृकायां अक्षरलोपः; लाभपक्षवरा°–च; तव पत्यं तरान्तकम्-त.
[12] अयं श्लोकः 'च ' मातृकायां न दृश्यते ।
[13] पञ्चधा प्रोक्तं] ई; चैकधा प्रोक्तं – अ, ऊ; च चतुर्मानं – त.
[14] महापञ्चैकभूमिके]अ; महार्धं चैकभूमिक -ई; महार्धश्चैव भूमिकम् -ऊ; महार्धं चैक°-ऋ ; महार्द्यं चैव° -झ; महासमं चैक°-त.
[15] हस्तमारभ्य] त; ०सप्तमारभ्य – अ, ई, ऊ, ऋ.
[16] करान्तकम्] त ; ०दशान्तकम् – अ, ई, ऊ; कर . . . . - ऋ .
[17] मुनिरिन्द्रकमा०] ई, ऊ, त; मुनिरादिकमा० – झ; 'अ,ऋ ' मातृकयोः श्लो० ३१पू० न दृश्यते ।
[18] कलापक्षकरान्तकम्] सं० पाठः; कलापक्षं च कान्तकम् ० – ई, ऊ; कलापक्षं च . . . .– झ; कलापक्षं च रान्तकम् – त.
[19] नन्दनाडीकरारभ्य] अ, ई, ऊ; नन्दनाडि°–ऋ, झ; नन्दनादि°–च; 'त'मातृकायां श्लो० ३१उ०, ३२पू० भागौ न दृश्येते ।

[1]एकादियुगभूम्यन्तं विस्तारं संप्रकीर्तितम् ।
[2]रुद्रभानुकरान्तादि [3] त्रयस्त्रिंशावसानकम् ॥ ३२ ॥
[4]चतुस्त्रिंशान्तविस्तारं [5]कलाभूमावसानकम् ।
विस्तारमेवमाख्यातम् [6]आयामं च [7]तथा शृणु ॥ ३३ ॥

[कामकोष्ठायामः]

[8]विस्ताराष्टांशमाधिक्यं ब्रह्मगर्भमिति स्मृतम् ।
[9]विस्तारात्सार्धमाधिक्यं विष्णुगर्भमिति स्मृतम् ॥ ३४ ॥
[10]विस्तारादर्धमाधिक्यं रुद्रगर्भमिति स्मृतम् ।
[11]एवमायाममाख्यातम् [12]उत्सेधमधुना शृणु ॥ ३५ ॥

[कामकोष्ठोत्सेधः]

तारे [13]सप्त तु भूतांशे [14]रसभूतयुगं समम् ।
[15]तारादष्टाधिकं तुङ्गं शान्तिकादि यथाक्रमम् ॥ ३६ ॥
[16]एवमुत्सेधमाख्यातं शृणु [17]मण्डपमानकम् ।

---

[1] एकादियुगभूम्यन्तं] अ, ऊ; °युगभूत्यन्तम् – ई.

[2] 'त' मातृकायां 'श्लो' ३२ तृतीयपादस्थाने ' मुनिरात्रं त्रिकारभ्य कलापकुदकाराद्यादि ' इति दृश्यते ।

[3] रुद्रभानुकरान्तादि] ई, ऊ, च; रुद्रभानुकरा . . . . दि – अ; झ; रुद्रभानुक . . . . दि – ऋ.

[4] चतुस्त्रिंशान्तविस्तारं] ई, झ, त; त्रयस्त्रिंशान्तविस्तारं०–अ; त्रयस्त्रिंशान्त०–ऊ; त्रयस्त्रिंशान्न०–ऋ; चतुस्त्रिंसतिविस्तारं–च.

[5] कलाभूमावसानकम्] अ, ई , ऋ; कलाभूमात्वसानकम् - ऊ ; कलाभूम्यअवसनकम् –च ; कलभूमावसनकम् – त.

[6] आयामं च] अ , ई, ऊ, ऋ; अधमं च – च.

[7] तथा शृणु] अ ; ततः शृणु – ई , ऊ , ऋ , झ , त ; तत शृणु - च.

[8] ' च ' मातृकायां श्लो० ३४ पूर्वार्धं न दृश्यते ।

[9] ' अ, ई , ऊ , त ' मातृकासु श्लो० ३४ उत्तरार्धं न दृश्यते ।

[10] विस्तारादर्धमाधिक्यं] अ, ऋ ; विस्तारार्धसमा° – ई ; विस्तारदर्ध° – ऊ ; विस्ताराष्टांश° – च ; विस्तारमर्ध° – त.

[11] एवमायाममाख्यातम्] अ , ई, ऊ; ए . . . . याममाख्यातम् – ऋ.

[12] उत्सेधमधुना शृणु] अ, ई, ऋ; उत्सेधं च ततः° – ऊ ; मधुनोत्सेध तत° – च ; उत्सेधमधुनोच्यते – त.

[13] सप्त तु] त; सप्तं तु - अ, ई , ऊ , ऋ ; संतत्तु – च.

[14] रसभूतयुगं समम्] अ, ई, ऊ, ऋ; संभूतयुगसम्मितम् – च ; रसभूतं युगं° – झ.

[15] तारादष्टाधिकं तुङ्गं] अ, ई, ऋ; ताराष्टाधिकं° – ऊ ; तारमष्टाधिक तुङ्ग – च ; ताराष्टाधिकं° – त.

[16] एवमुत्सेधमाख्यातं] अ, ई, ऋ ; °माख्यातं – ऊ ; °मायाम सममण्डपम् - च.

[17] मण्डपमानकम्] अ, ऋ; मण्डप° – ई , ऊ; °मण्डपलक्षणम् – च.

[कामकोष्ठमुखमण्डपमानम्]

मूलकोष्ठसमं तारम् [१]आयामं सममण्डपम् ॥ ३७ ॥
[२]अर्धं पादं त्रिपादं वा मुखमण्डपमाचरेत् ।
[३]सार्धदण्डं द्विदण्डं[४] वाऽभ्यन्तरालस्य वेशनम् ॥ ३८ ॥
[५]तत्संख्याहस्तमानेन [६]वान्तरालविशालकम् ।
अधिष्ठानादि[७]वर्गाढ्यं [८]सावकाशावसानकम् ॥ ३९ ॥
[९]भित्तिगण्डयुतं वापि [१०]तोरणाद्यैर्विचित्रितम् ।

[आयादिविधिः]

एवं मण्डपमाख्यातम् [११]आयादिरथ वक्ष्यते ॥ ४० ॥
[१२]अष्टाब्धिरसबाणेन [१३]वर्धयेद्भानुना हृतिः ।
[१४]आयमेतद् [१५]व्ययस्यापि [१६]नन्दसप्तशरादिभिः ॥ ४१ ॥
[१७]ह्रासयेद्दशभिर्योनिः [१८]अग्निबाणाब्धिनन्दयुक् ।

---

[१] आयामं सममण्डपम्] ई ; आयासं सममण्डपम् – अ ; आयासं° – ऊ ; आयासं (मं) सम° – ऋ ; आयाममथ वक्ष्यते "सममण्डपम् " - त .

[२] अर्धं पादं त्रिपादं वा] ई; अर्धपादं त्रिपादं वा–अ, ऋ; अर्धपादत्रि°–ऊ ; अर्धं पादत्रिपादं वा –च ; अर्धं वा त्रित्रि पादं वै –त .

[३] सार्धदण्डं द्विदण्डं वा] अ, ई, ऋ ; सार्धदण्डं दण्डं वा – ऊ ; सार्धदण्ड त्रिदण्डं वा – च ; सार्धदण्डद्वि° – त .

[४] वाभ्यन्तरालस्य वेशनम्] अ, ई, ऋ; अन्तरालस्य विशाकम् – ऊ.

[५] तत्संख्याहस्तमानेन] अ, ई, ऊ, ऋ ; तत्संख्या हस्तमानेपि – च ; तत्संख्य हस्तमानेन – झ .

[६] वान्तराल०] अ, ऋ; चान्तराल० – ई ; प्यन्तराल० – ऊ ; सान्तराल० – च , त .

[७] वर्गाढ्यं] च ; वर्गाढ्यां – त ; गर्भाढ्यं – अ, ई, ऊ, ऋ .

[८] सावकाशावसानकम्] ई , ऊ , ऋ , च , झ , त ; साकाशावसानकम् – अ .

[९] भित्तिगण्डयुतं] ई , ऊ ;भित्तिगन्ध(ण्ड) युतं – अ, ऋ; भक्ति बन्धयुतं – च ; भुक्ति बन्धयुतं – झ भित्तिभेदयुतं – त .

[१०] तोरणाद्यैर्विचित्रितम्] अ, ई, ऊ, ऋ; °विचित्रकम् – झ .

[११] आयादिरथ] अ , ऋ ; आयादीनथ – ई , च ; आयाधिरथ – ऊ; आयादि मथ – त .

[१२] अष्टाब्धिरसवाणेन] अ, ई, ऊ, ऋ, झ ; अष्टाब्धिरसवाणैश्च – च ; अष्टाब्जधरवाणेन – त.

[१३] वर्धयेद्भानुना हृतिः] सं० पाठः; वर्धयेद्भानुना हुतिः – अ, ई ; वर्धयेनभानुनं हुतिः – ऊ ; वर्जयेद्भानुना° - ऋ; वर्द्धितं भानुना हृदम् - च ; वर्धयेद्भानुना हृदि – झ ; वर्थयेद्भानु° – त .

[१४]आयमेतद्] सं० पाठः; आयामे तद् – अ, ऋ, त; आयामेऽथ ई; आयामे त – ऊ; , ऋ, च, त.

[१५] व्ययस्यापि] अ, ई, ऋ, ; व्यवस्यापि – ऊ ; यमस्यापि – च ; व्यययास्यापि – त .

[१६] नन्दसप्तशरादिभिः] अ, ई, ऊ, ऋ ; ननु सप्तरसेन च – त .

[१७] ह्रासयेद्दशभिर्योनिः] अ, ई , ऋ; हृदयेद्दशभिर्योनिः – ऊ ; भासयेद्दशभिर्योनौ – च ; ह्रासयैः दशभिः योनिः – त .

[१८] अग्निवाणाब्धिनन्दयुक्] अ, ई; अग्निवाणब्धि°–ऊ; अग्निब्रा..नन्दयुक्–ऋ; त्वग्निबाणाब्दिनन्दयुत्–च; °बणाब्धि तदनुयुक्–त.

[१]पर्वतेन च ऋक्षस्य नन्दाष्टाब्धिरसेन च ॥४२॥
तारेण [२]ह्रासयेद्वारनन्दसप्तऋतुदिग्भिः ।
[३]वारैश्च जनितं वारं [४]चतुष्पञ्चषडष्टकैः ॥४३॥
[५]वर्धयेन्नन्दसंख्याश्च [६]ह्रासयेदंशकस्य तु ।

[-आयव्ययौ]

[७]आयाधिक्याद्धनाधिक्यं [८]व्ययाधिक्याद्धनक्षयम् ॥४४॥

[-योनिः]

[९]ध्वजोक्षसिंहहस्ती च [१०]योनयः शुभदाः स्मृताः ।
[११]श्वानकाकखरधूमयोनय [१२]स्त्वशुभावहाः ॥४५॥

[-नक्षत्रम्]

कर्तुश्च जन्मनक्षत्रं वास्तुऋक्षावसानकम् ।
[१३]गणयेत्त्रिजन्मयुगलं [१४]वेदाष्टऋतुनन्दभम् ॥४६॥
[१५]शुभावहं दिनं ह्येतत् [१६]शेषं त्वशुभावहम् ।

---

[१] पर्वतेन च ऋक्षस्य] अ, ई; पर्वन्तन च° – ऊ ; पर्वते नु च° – ऋ ; पदन्तन च° - च ; पर्वते नव ऋ° – झ ; वर्धते न° – त.

[२] ह्रासयेद्वारनन्दसप्तऋतुदिग्भिः] सं० पाठः; °सप्तऋतुर्दिशिः - अ; ह्रासयेद्वारंनन्दसप्तऋतुर्दिशि – ई; ह्रासयेद्वारं नन्दसप्तचतुर्दिशि – ऊ ; °ह्रयेद्वारं नन्द सप्तऋतुर्दिशि – ऋ ; °भासयेद्वारे दन्तसप्तकृतित् गणम् – च ;

[३] वारैश्च जनितं वारं] ई, ऋ , झ ; परैश्च जनितं वारं] अ ; पारैश्च . . . . चतु° – ऊ; परैश्च गणितं° – च .

[४] चतुष्पञ्चषडष्टकैः] अ, ई, ऋ; °षडाष्टकैः – ऊ; °षडष्टकैः – ऋ .

[५] वर्धयेन्नन्दसंख्याश्च] अ,ई, ऋ ; वर्धये नन्दसंख्या च – ऊ ; वर्धयेनन्द संख्याभिः – च .

[६] ह्रासयेदंशकस्य तु] अ, ई, ऋ; °दंशस्य – ऊ; भासयेदंशके नहि – च .

[७] आयाधिक्याद्धनाधिक्यं] अ; °धिक्यं धनाधिक्यं –ई, ऋ; °क्य धनाधिक्यं - ऊ; °धिक्यं धनाधिक्यं –ऋ; °दिक्यं धनाधिक्यं - च.

[८] व्ययाधिक्याद्धनक्षयम्] अ ; °क्यं धनक्षयः – ई ; °क्यं धनक्षयम् – ऊ , ऋ , च , झ .

[९] ध्वजोक्षसिंहहस्ती च] ऊ; ध्वजोक्षस्सिंहहस्ती च - अ, ई; ध्वजोक्षासिंह हस्तिश्च – ऋ ; ध्वजोक्षा सिंह हस्तीन्द्र – च .

[१०] योनयः शुभदाः स्मृताः] अ, ई, ऋ ; योनः शुभदाः° – ऊ , च .

[११] श्वानकाकखरधूमयोनयः] सं० पाठः; श्वानकाकखरोधूमयोनयः- अ, ई, ऋ, च, झ, त; श्वानकाकखरोधूःन्यो० – ऊ.

[१२] योनयस्त्वशुभा वहाः] अ, ई, ऋ ; °मताः – ऊ ; °त्वश्शुभा° – च .

[१३] गणयेत्त्रिजन्मयुगलं] अ, ई, ऊ ; गणयेत्तिज° – ऋ ; जन्मये त्रिजन्मयुगले – च .

[१४] वेदाष्टऋतुनन्दभम्] ई , ऋ , च ; ०नन्दहम् - अ ; °जतुनन्दभम् - ऊ .

[१५] शुभावहं दिनं] अ, ऋ ; °वहदिनं – ई; °वहदिकं – ऊ.

[१६] शेषं त्वशुभावहम्] अ; शेषास्त्वशुभावहाः – ई ; शेषत्वशुभावहम् -ऊ ; शेषं तु त्व° – ऋ ; छेषर्क्षान्त्वणुभावहाः – च .

[-वारः]

[1]बुधशुक्रेन्दुवाराश्च [2]गुरुवारः शुभप्रदः ॥ ४७ ॥

[-अंशम्]

तस्करो [3]भुक्तिशक्ती च [4]अधनो नृपतिः क्लिबः।
[5] नभीति [6]निधनं प्रेष्यं नवांशानि क्रमेण तु ॥ ४८ ॥
[7]अधनं [8]तस्करं षण्डं वर्जयेत्तु प्रयत्नतः।

[योगः]

शुभवारादिभिर्युक्तं [9]पुष्यऋक्षादि [10]सप्तभम् ॥ ४९ ॥
[11]रिक्ताख्यं मरणं नाशं [12]मृतं [13]सौख्यप्रसिद्धिदम्।
[14]प्रीत्यन्तं [15]सप्तयोगः स्यात् [16]मन्दवारोत्तरादिभिः ॥ ५० ॥
भानुवारे [17]विशाखा च शशिवारे [18]जलाधिपः।

---

[1] बुधशुक्रेन्दुवाराश्च] अ ; °वारश्च – ई, ऋ ; °सुक्रेन्दुवारं च – ऊ .

[2] गुरुवारः शुभप्रदः] अ; °प्रदम् –ऊ; °वारं शुभप्रदम् – ई; गुरुवारशुभ° - ऋ.

[3] भुक्तिशक्ती च] सं० पाठः; भुक्तिशक्तिश्च - ई, झ; भुक्तिशस्तश्च – अ; भुक्तिशक्ति धनो – ऊ; भुक्तिहस्तश्च – ऋ; भुक्तिमुक्तिश्च – च.

[4] अधनो नृपतिः क्लिबः] सं० पाठः; धनो नृपतिरक्लिबः- अ; °नृपतिक्लिपः – ई ; °नृपतिरकीबः – ऊ; जनो नृपतिरस्थि च – ऋ; °धन्योनरपतिर्क्के – च. क्लीव इत्यर्थे क्लिव इति पाठः छन्दोनुसारः।

[5] नभीति] सं० पाठः; न हीति -अ, ई, ऋ; नवमिति -ऊ, न हितिं -झ. 'च' मातृकायां श्लो° ४८ उत्तरार्धमारभ्य श्लो° ५१ द्वितीयपादान्तो भागो न दृश्यते।

[6] निधनं प्रेष्यं] सं० पाठः ; निधनप्रोक्ष्य – अ ; निधन प्रेक्ष्य – ई, झ ; धनप्रोक्ष्य – ऊ ; निधनं प्रोक्ष्य – ऋ .

[7] अधनं] सं० पाठः ; आयामं – अ ; आयाम – ई, ऊ, ऋ; अयमन् - झ.

[8] तस्करम् षण्डं] सं० पाठः ; तत्स्थिरं षण्डं – अ , ई, झ ;तस्थिराष्टण्डं – ऊ ; स्थिरं षण्डं – ऋ .

[9] पुष्यऋक्षादि] अ, ई, ऋ; पुष्यर्क्षादि – ऊ.

[10] सप्तभम्] अ, ऊ, ऋ; सप्तकम् – ई.

[11] रिक्ताख्यं] अ , ई; वेकताख्यं – ऊ; ऋक्षात्ताख्यं – ऋ .

[12] मृतं] अ, ऋ; अमृतम् – ई, ऊ.

[13] सौख्यप्रसिद्धिदम्] अ, ई, ऋ; सौख्यवृद्धितम् – ऊ.

[14] प्रीत्यन्तं] अ, ऋ ; प्रत्यन्तं – ई ; प्रित्यन्तं - ऊ .

[15] सप्तयोगः] अ, ऋ ; °योगं – ई , ऊ .

[16] मन्दवारोत्तरादिभिः] अ, ई ; मन्दवारो . . . . दभिः – ऊ; नन्दवारो° – ऋ .

[17] विशाखा च] अ, ऋ; विशाखादि – ई; विशाखैश्च – ऊ.

[18] जलाधिपः] अ, ऊ, ऋ; जलाधिपम् – ई .

[1]भौमवारे [2]श्रविष्ठा हि बुधवारे तु वैष्णवम् ॥५१॥
[3]गुरोर्विधातृऋक्षादि [4]सप्त जन्मर्क्षकं भवेत् ।
एवं परीक्ष्य बहुधा शुभमानं तु संगृहेत् ॥५२॥

[मानसूत्रादिक्रमविधिः]

[सूत्रभेदाः]

मानं विन्याससूत्रं च [5]धरासूत्रोपपीठकम् ।
[6]प्रकृतिर्होमसूत्रं च सूत्रकल्पं प्रकल्पयेत् ॥५३॥

[-सूत्रक्रमः]

आयादिशुभसंयुक्तं मानं यन्मानसूत्रकम् ।
षडङ्गुलं समारभ्य त्रित्र्यंगुलविवर्धनात् ॥५४॥
नन्दमानं प्रकर्तव्यं विन्यासं सूत्रनिर्गमम् ।
नवाङ्गुलं समारभ्य अङ्गुलाङ्गुलवर्धनात् ॥५५॥
अष्टाविंशाङ्गुलं यावत् तावद् [7]भूसूत्रनिर्गमम् ।
तत्समं सोपपीठस्य कर्णवाद्बाह्यनिर्गमम् ॥५६॥
षडङ्गुलं समारभ्य अङ्गुलाङ्गुलवर्धनात् ।
[8]पञ्चविंशाङ्गुलं यावत् [9]सोपपीठस्य सूत्रकम् ॥५७॥
[10]तत्सूत्रात्प्रकृतेर्नीप्रं त्रिचतुष्पञ्चमात्रकम् ।
[11]होमसूत्रसमोपेतं चतुस्सूत्रमुदाहृतम् ॥५८॥

---

[1] भौमवारे – ई] शशिवारे - अ, ऊ, ऋ ;

[2] श्रविष्ठा हि] ई, ऋ ; श्रविष्ठाभि- अ ; श्रविष्ठाहु – ऊ.

[3] गुरोर्विधातृऋक्षादि] अ, ऋ ; गुरोर्विधातृरि° – ई; गुरो प्रियन्यत्रदक्षाधि – ऊ .

[4] सप्त जन्मर्क्षकं] अ, ऋ ; सप्त सप्तार्थकं – ई ; सप्त सप्त ऋक्षं – ऊ .

[5] धरासूत्रोपपीठकम्] सं० पाठः; धारासारोपपीठकम् – अ, ई, ऊ, ऋ, त ; धारासारे . . . . पीठकम् – झ.

[6] प्रकृतिर्होम सूत्रं च] ई ; प्रकृति होमसूत्रञ्च – अ ; प्रसिद्धि° – ऊ . प्रकृतिर्हो (र्हें)म° – ऋ.

[7] भूसूत्रनिर्गमं] च ; भूस्तत्र निर्गमम् – ई .

[8] पञ्चविंशाङ्गुलं] अ, ई, ऋ ; °विंशं गुलं – ऊ .

[9] सोपपीठस्य] ई , ऊ , ऋ ; सोमपीठस्य – अ , च.

[10] तत्सूत्रात्प्रकृतेर्नीप्रं] अ; °ते नीप्रं – ई , ऋ; °कृते नीप्र – ऊ ; तत्सूत्रान् पृकृन्त्तनीयत्रिं° – च .

[11] होमसूत्रसमोपेतं] अ; सोमसूत्र° – ई ;°त्र ततोपेतं - ऊ; होम(गेम)सूत्र° - ऋ; 'च ' मातृकायां श्लो० ५८ उ० - ५९ पू० भागो न दृश्यते ।

[-पञ्चसूत्रक्रमः]

मानं विन्याससूत्रं [१]च अधिष्ठानस्य सूत्रकम् ।
[२]प्रकृतेर्होमसूत्रं च [३]सूत्रपञ्चकमेव हि ॥५९॥
एवं सूत्रक्रमं प्रोक्तं [४]नालीगृहविधिं श्रृणु ।

[गर्भगृहमानम्]

विस्तारमष्टधा कृत्वा रसांशं गर्भगेहकम् ॥६०॥
[५]रसांशैर्वेदभागःस्याद्वेदांशे [६]द्विभागं स्मृतम् ।
[७]पञ्चभागेऽग्निभागं तु [८]मुनिभागेन्द्रियं त्विति ॥ ६१ ॥
[९]नवांशे [१०]धातुभागं स्यात् [११]नालीगृहविशालकम् ।
शेषांशं भित्तिविस्तारं परितः कल्पयेत्तु सा ॥६२॥
एवं [१२]नालीगृहं प्रोक्तं पङ्क्तिमानमथ [१३]श्रृणु।

[प्रासादपङ्क्तिमानम्]

गुणभागं तु विस्तारम् आयामं [१४]गुणतो भवेत् ॥६३॥
अथवा [१५]त्र्यंशविस्तारे [१६]पञ्चपङ्क्त्यायतं तु वा ।
पञ्चपङ्क्तिविशालं स्यादायामं सप्तपङ्क्तिकम् ॥६४॥

---

[१] च अधिष्ठान°] ई , ऊ , ऋ ; चाधिष्ठानस्य सूत्रकम् - अ.
[२] प्रकृतेर्होमसूत्रं च] अ; ई ; प्रकृते होम° – ऊ ; प्रकृते होमसूत्रं तु – ऋ .
[३] सूत्रपञ्चकमेव हि] ई; सूत्रपञ्चक्रमेण हि - अ; °सूत्रञ्च पञ्चक्रमेव° – ऊ; सूत्रपञ्चकमेव हि- ऋ; द्व्यङ्गुलार्धंन्त्र्यङ्गुलम् – च.
[४] नालीगृहविधिं] ई , ऋ ; नालीग्रहविधिं – अ ; नाडिग्रहविधिं – ऊ ; नालिक्रमविधिं – च .
[५] रसांशैर्वेदभागः] अ, ई, ऋ; °भागं – ऊ; सारांशेवेदभागं – च .
[६] द्विभागं स्मृतम्] सं० पाठः ; द्वियगं स्मृतम् – अ ; द्वियग° – ई; द्वयग° – ऊ ; विद्विधा° – ऋ; °वंशविस्तृतम् – च .
[७] पञ्चभागेऽग्निभागं तु] ई, च ; पञ्चभागेऽग्निगेहं तु – अ, ऋ; °भागेऽग्निगेहे – ऊ .
[८] मुनिभागेन्द्रियं त्विति] अ ; °न्द्रियस्विति° – ई, च; °भागे नियें त्विति – ऊ; °न्द्रियस्तिति° – ऋ.
[९] 'च' मातृकायां श्लो० ६२ - ३०२ भागो न दृश्यते ।
[१०] धातुभागं] अ,ऊ, ऋ ; धातुभागः – ई .
[११] नालीगृह°] अ, ई, ऋ; नासिगृह° – ऊ .
[१२] नालीगृहं] अ, ई, ऋ ; नासिगृहं – ऊ .
[१३] श्रृणु] अ , ई, ऋ; श्रुणु – ऊ .
[१४] गुणतो] अ, ई, ऋ; गणतो – ऊ; गुणता - झ .
[१५] त्र्यंशविस्तारे] झ; त्रिंशविस्तारे – अ, ई, ऋ ; त्रिंशद्विस्तारे – ऊ .
[१६] पञ्चपङ्क्त्यायतं तु वा] अ, ई, ऋ; °युतं तु वा – ऊ .

विस्तारं वेदषड्भागमायतं वा [1]षडष्टकम् ।
अथवा [2]कोष्ठविस्तारं कौशिकांशविभाजिते ॥ ६५॥
एकांशं कूटविस्तारमायामं तत्समं भवेत् ।
[3]तद्द्वयं [4]कोष्ठदीर्घं स्याच्छेषं हारान्तरं भवेत् ॥ ६६ ॥
आयामे कुरु कूटांशं त्यक्त्वा शेषं युगांशकम् ।
द्विभागं [5]कोष्ठदीर्घं स्यात् शेषं [6]हारान्तरं भवेत् ॥ ६७॥
[7]पङ्क्तिमानक्रमः प्रोक्तः अधिष्ठानविधिं शृणु ।

[अधिष्ठानविधिः]

[-अधिष्ठानद्वैविध्यम्]

[8]पादबन्धं प्रतिबन्धं च [9]द्विविधं तदुदाहृतम् ॥ ६८॥
[10]एकैकमष्टधा प्रोक्तं तद्भेदं शृणु सुव्रत।

[-पादबन्धाद्यष्टकम्]

[11]प्रथमं पादबन्धं स्याद् द्वितीयं [12]चाब्जकान्तकम् ॥ ६९॥
[13]श्रेणिबन्धं तृतीयं स्याच्चतुर्थं पुष्पपुष्कलम् ।
श्रीकान्तं पञ्चमं चैव षष्ठं चाम्भोजसुन्दरम् ॥ ७०॥
सप्तमं सुन्दराब्जं च भद्रबन्धमथाष्टकम् ।
पादबन्धाष्टकं [14]त्वेवं [15]प्रतिबन्धमथ शृणु ॥ ७१ ॥

---

[1] षडष्टकम्] अ, ऊ, ऋ; षडाष्टकम् – ई.
[2] कोष्ठविस्तारं] ई , ऊ , ऋ ; कोणविस्तारं – अ.
[3] तद्द्वयं] अ, ई, ऋ ; तद्वयं – ऊ .
[4] कोष्ठदीर्घं] ई, ऊ , ऋ ; कोष्ठदैर्घ्यं - अ.
[5] कोष्ठदीर्घं] अ, ई, ऋ ; दीर्घकोष्ठं – ऊ .
[6] हारान्तरं] अ, ई, ऋ ; तारान्तरं – ऊ .
[7] पङ्क्तिमानक्रमः प्रोक्तः] अ ; °मानक्रमं प्रोक्तं – ई , ऋ ; °मानमिदं प्रोक्तं – ऊ .
[8] पादबन्धं प्रतिबन्धं च] ऋ ; ०प्रतीबन्धं च - ई , ऊ ; प्रतिबन्धा प्रतिवन्धं च – अ .
[9] द्विविधं तदुदाहृतम्] अ, ई , ऊ ; द्विविधं.....हृतम् - ऋ .
[10] एकैकमष्टधा] अ, ई, ऋ ; एकेक° – ऊ .
[11] प्रथमं पादबन्धं स्याद्] अ, ई ; ०पादबन्धः० – ऋ; 'ऊ' मातृकायां इदमर्धं न दृश्यते ।
[12] चाब्ज०] ई, ऊ, ऋ, झ, त ; चाब्द° – अ.
[13] श्रेणि°] अ, ऋ, त; श्रोणीबन्धं – ई ; श्रीणि° – ऊ; श्रणिबन्धं - झ.
[14] त्वेवं] अ, ऋ ; त्वैवं – ई, झ ; चैव – ऊ, त .
[15] प्रतिबन्धमथ]अ,ऊ, ऋ ; °बन्धं ततः - ई .

[-प्रतिबन्धाद्यष्टकम्]

प्रथमं प्रतिबन्धं च श्रीबन्धं च द्वितीयकम्।
[१]स्कन्दकान्तं तृतीयं स्याच्चतुर्थं कुम्भकान्तकम् ॥७२॥
पञ्चमं सर्वतोभद्रं [२]षष्ठकं मकरासनम् ।
[३]सप्तमं शम्भुबन्धं स्यादष्टमं चन्द्रबन्धनम् ॥७३॥
प्रतिबन्धाष्टकं [४]ह्येवमलङ्कारमथोच्यते ।

[अधिष्ठानालङ्कारः]

[-पादबन्धम्]

[५]अधिष्ठानस्य चोत्सेधं भानुद्विगुणितांशके ॥७४॥

[-प्रतिबन्धम्]

पादबन्धमिदं प्रोक्तं [६]द्वादशांशे धरातले ।
उपानोऽथ द्विभागं [७]स्याज्जगत्युच्चं गुणांशकम् ॥७५॥
[८]द्वयं सार्धं घटोत्सेधं कम्पमर्धांशमेव च ।
[९]त्रिपट्टस्योच्चमर्धांशं [१०]प्रत्युत्सेधं गुणांशकम् ॥७६॥
अर्धांशं [११]वाजनोत्सेधम् [१२]प्रतिबन्धमिति स्मृतम् ।

[-अम्भोजकेसरं शाम्भवं च]

[१३]उपानं त्वेकभागेन तद्द्वयं पङ्कजोदयम् ॥७७॥

---

[१] स्कन्दकान्तं तृतीयं] ऊ ; . . . . तृतीयं – अ, ई, ऋ, त ; मनोहरं तृती . . . .– झ.

[२] षष्ठकं मकरासनम्] ई,त; षष्ठं मकरमासनम् -अ; षष्ठं ममकरतासनम् – झ ; षष्टं कमरकासनम् -ऊ; षष्टं मकरकासनम् -ऋ .

[३] सप्तमं] अ, ई, झ, त ; सप्तपं – ऊ ; 'ऋ' मातृकायां इदमर्धं न दृश्यते ।

[४] ह्येवमलङ्कारमथोच्यते] अ, ऊ ; त्वेवमल° – ई ; ह्येतत् अलङ्कार° – ऋ .

[५] अधिष्ठानस्य चोत्सेधं] अ, ई, ऊ ; अधिष्ठानसमोत्सेधं – ऋ .

[६] द्वादशांशे धरातले] अ ; ई, ऊ, झ, त; द्वादशांशेऽथवा तले – ऋ .

[७] स्याज्जगत्युच्चं] अ, ई ; स्याज्जगदीच्चं – ऊ ; स्याज्जगद्युच्चं – ऋ .

[८] द्वयं सार्धं०] सं० पाठः; द्वयं चार्धं० – अ, ई, ऊ, ऋ .

[९] त्रिपट्टस्योच्चमर्धांशं] अ ; त्रिपट्टस्योर्ध्वं – ई; त्रिपट्टस्सोच्च° – ऊ; त्रिपादस्योच्च° – ऋ .

[१०] प्रत्युत्सेधं] अ, ई, ऋ ; प्रदुत्सेधं – ऊ .

[११] वाजनोत्सेधम्] ई; वाजिनो° – आ, ऊ, ऋ.

[१२] प्रतिबन्धमिति] ई , ऊ ; इति वन्धमिति – अ ; . . . . त्रि . . . .प्य . . . .मिति – ऋ .

[१३] उपानं त्वेकभागेन] ई , झ, त; उपानश्चैकभागे तु – ऊ; उपानवे . . . . भागेन – ऋ; 'अ' मातृकायामिदं श्लोकार्धं न दृश्यते।

[1]कम्पमेकेन कर्तव्यं [2]जगत्युच्चं गुणांशकम् ।
[3]ऊर्ध्वपद्मं शिवांशं स्याद् वेत्रमानं शिवांशकम् ॥ ७८ ॥
[4]अम्बुजं त्वेकभागं स्याद् [5]गलमेकेन कम्पयेत् ।
[6]तदूर्ध्वे कम्पमेकांशं युगांशं [7]कुमुदोदयम् ॥ ७९ ॥
पद्ममेकेन [8]कर्तव्यं कम्पमेकेन कारयेत् ।
[9]गुणांशं गलमानं तु व्योमांशं कम्पमुच्यते ॥ ८० ॥
पद्ममेकेन कर्तव्यं [10]द्विभागं [11]वाजनोदयम् ।
ऊर्ध्वपद्मं शिवांशं स्याद् वेत्रमानं शिवांशकम् ॥ ८१ ॥
अष्टाविंशतिभागं स्याद् [12]अम्भोजं केसरं स्मृतम् ।
तदेव [13]वृत्तिकुम्भाश्रं शाम्भवं प्रतिबन्धके ॥ ८२ ॥

[-श्रेणीबन्धम्]

[14]द्विभागं पादुकोत्सेधं पद्ममानं गुणांशकम् ।
कम्पमेकेन कर्तव्यं [15]जगत्युच्चं [16]रसांशकम् ॥ ८३ ॥
शरांशं घटमानं स्याद् कम्पमेकेन कारयेत् ।
रसांशं कन्धरोत्सेधमेकांशं [17]वाजनं भवेत् ॥ ८४ ॥

---

[1] कम्पमेकेन] झ, त ; कम्पमर्धेन – ई; कम्पमेव न – ऊ. 'अ, ऋ' मातृकायोरिदं श्लोकार्धं न दृश्यते।
[2] जगत्युच्चं] ई, ऋ, झ, त; जगत्यश्रं – ऊ.
[3] 'ई, ऊ, झ, त' मातृकासु इदं श्लोकार्धं न दृश्यते।
[4] अम्बुजं] ई, ऊ, ऋ, झ, त; अम्बुभं – अ.
[5] गलमेकेन] ई , ऊ, ऋ, झ, त; तालमेकेन – अ.
[6] तदूर्ध्वे] ई, ऊ, ऋ; तदूर्ध्वं – अ.
[7] कुमुदोदयम्] अ, ऊ, ऋ ; कुमुदोन्नतम् – ई .
[8] कर्तव्यं] ई, ऊ, ऋ कर्तव्य – अ.
[9] गुणांशं गलमानं] अ , ई , ऋ ; गुणांशगल° – ऊ .
[10] द्विभागं] ई, ऊ, ऋ ; विभागं – अ.
[11] वाजनोदयम्] ई , ऊ, ऋ ; वाजिनोदयम् – अ.
[12] अम्भोजं केसरं स्मृतम्] अ, ई; अम्भोज केसर स्मृतम् – ऊ ; . . . . भोजं° – ऋ .
[13] वृत्तिकुम्भाश्रं] अ; °कुम्भास्त्र शा° – ई , ऋ ; °कुम्भास्त्रशा° – ऊ .
[14] द्विभागं] अ, ई, ऋ ; द्विपादं – ऊ .
[15] जगत्युच्चं] अ, ई, ऋ; जगत्युत्रं – ऊ .
[16] रसांशकम्] अ, ऊ; घटांशकम् – ई ; रवांशकम् – ऋ .
[17] वाजनं] ई; वाजिनं – अ, ऊ, ऋ .

पद्ममेकेन कर्तव्यं द्विभागं पट्टिका भवेत् ।
पद्ममेकेन कर्तव्यं कम्पमेकेन कारयेत् ॥८५॥
[1]श्रेणीबन्धमिदं प्रोक्तं [2]त्रिंशं भागोदये कृतम्।

[-श्रीबन्धम्]

[3]धरातलोच्चं विभजेत् [4]सप्तदशविभागया ॥८६॥
उपानं शिवभागं [5]स्यादब्जमर्धांशमेव च ।
[6]कम्पमर्धेन कर्तव्यं [7]जगत्युच्चं [8]युगांशकम् ॥८७॥
वेदांशं [9]कुमुदोच्चं तु अर्धांशं कम्पमानकम् ।
[10]त्रिपट्टभागमेवं स्यात् प्रत्युत्सेधं युगांशकम् ॥८८॥
[11]वाजनं चार्धभागं स्याच्छ्रीबन्धं [12]तदुदाहृतम् ।

[-पुष्पपुष्कलं सर्वतोभद्रं च]

[13]धरातलोच्चं [14]विभजेत्त्रयस्त्रींशद् विभागया ॥८९॥
द्विभागं पादुकोत्सेधं [15]युगांशं पद्ममानकम् ।
एकांशं कम्पमित्युक्तं [16]वप्रमानं षडंशकम् ॥९०॥
अर्धांशं पद्ममानं तु गलमानं तथा भवेत् ।

---

[1] श्रेणीबन्धमिदं] ई ; श्रोणिबन्धमिति – अ ; श्रोणीबन्धमिति – ऊ, ऋ .
[2] त्रिंशं भागोदये] अ; त्रिंशद्भागोदयं – ई ; त्रिंशद्भा° – ऊ, ऋ .
[3] धरातलोच्चं] अ, ई; °तलोच्रं – ऊ ; धर . . . . लोच्चं – ऋ .
[4] सप्तदशविभागया] ई; सप्तादशविभागधा(या) – अ ; सप्तदशविभागयाम् – ऊ; सप्तादशविभागया – ऋ.
[5] स्यादब्जमर्धांशमेव च] ऊ; ०मेव वा – अ, ऋ; अब्जार्धांशकमेव वा – ई.
[6] कम्पमर्धेन] अ, ई, ऋ; कम्पमेकेन – ऊ .
[7] जगत्युच्चं] अ, ई, ऋ ; जगत्यूश्र्चं – ऊ .
[8] युगांशकम्] अ, ऊ, ऋ ; शिवांशकम् – ई .
[9] कुमुदोच्चं तु अर्धां°] ई, ऋ ; कुमुदोच्चं त्वर्धांशं° – अ; कुमुदोत्रं° – ऊ .
[10] त्रिपट्टभागमेवं स्यात्] अ, ऋ; त्रिपट्टमेकभागं स्यात् – ई ; त्रिपट्टभागमेकं° – ऊ .
[11] वाजनं चार्धभागं] ई ; वाजिनं त्वर्धभागं – अ, ऋ; वाजनं त्वर्ध° – ऊ.
[12] तदुदाहृतम्] अ, ई, ऋ ; तदाहृतम् – ऊ .
[13] धरातलोच्चं] अ, ई, ऋ ; °तलोश्र्चं – ऊ .
[14] विभजेत्त्रयस्त्रिंशद् विभागया] ऊ; विभजेत्त्रयस्त्रिंशति भागया – अ, ई, ऋ .
[15] युगांशं पद्ममानकम्] अ, ई, ऋ ; युगांशपद्म° – ऊ .
[16] वप्रमानं] ई, ऋ ; ०माणं – अ, ऊ .

शिवांशं पद्ममानं [१]स्याद् घटमानं युगांशकम् ॥ ९१ ॥
[२]त्रियंशेन गलकम्पं [३]कण्ठमानं रसांशकम् ।
[४]उत्तरं [५]त्वेकभागेन पद्ममेकेन कल्पयेत् ॥ ९२ ॥
[६]द्विभागं [७]वाजनोत्सेधं पद्ममानं शिवांशकम् ।
कम्पमेकेन कर्तव्यं पुष्पपुष्कलमीरितम् ॥ ९३ ॥
तदेव [८]वृत्तकलशं [९]सर्वतोभद्रमुच्यते ।

[श्रीकान्तं स्कन्दकान्तं च]

चतुर्विंशतिभागं [१०]स्यादाधारायाममानकम् ॥ ९४ ॥
पादुकं त्वेकभागेन [११]जगत्युच्चं रसांशकम् ।
तत्समं घटमानं च कम्पमानं शिवांशकम् ॥ ९५ ॥
[१२]वेदांशं गलमानं तु शिवांशं कम्पमानकम् ।
एकांशं [१३]पद्ममानं तु [१४]कपोतोच्चं गुणांशकम् ॥ ९६ ॥
कम्पमेकेन कर्तव्यं [१५]पद्ममेकांशमानकम् ।
कुमुदोच्चं युगांशेन पद्ममेकेन कारयेत् ॥ ९७ ॥
[१६]कम्पमेकेन कर्तव्यं [१७]पद्मं तत्सममुच्यते ।

---

[१] स्याद्] ई, ऊ ; वा – अ ; 'ऋ 'मातृकायां 'स्याद्' इति पदं नास्ति ।

[२] त्रियंशेन गलकम्पं] सं०पाठः; तृतीयांशेन गलकंपं -अ; द्वियंशेन गलं कम्पं-ई; त्रयंगेन गलं कम्पं-ऊ; ०गलं कपम्-ऋ.

[३] कण्ठमानं] ऊ; कणमानं – अ, ऋ; कर्णमानम् – ई.

[४] उत्तरं] अ, ई, ऋ ; उत्तरे – ऊ.

[५] त्वेकभागेन] अ, ऊ ; चैकभागेन – ई ; त्वेकभागे... – ऋ .

[६] द्विभागं] ई, ऊ, ऋ; भागम् – अ.

[७] वाजनोत्सेधं] ई ; वाजिनोत्सेधं – अ, ऊ, ऋ .

[८] वृत्तकलशं] अ, ई, ऋ ; ०कमलम् – ऊ .

[९] सर्वतोभद्रमुच्यते] अ , ऊ , ऋ ; °भद्रकं भवेत् - ई .

[१०] स्यादाधारायाममानकम्] अ, ई, ऋ ; स्यादाधारं याम° – ऊ .

[११] जगत्युच्चं] अ, ई, ऋ ; °त्युश्चं – ऊ .

[१२] वेदांशं गलमानं तु] अ, ई, ऋ ; वेदांशगल° - ऊ .

[१३] पद्ममानं] अ, ई, ऋ ; कम्पमानं – ऊ .

[१४] कपोतोच्चं] ई , ऋ ; कपोपोच्चं – अ ; कपोतोश्चं – ऊ .

[१५] पद्ममेकांशमानकम्] ई; पद्ममेकांशमानतः – अ, ऊ, ऋ .

[१६] कम्पमेकेन] ई; पद्ममेकेन – अ, ऊ, ऋ .

[१७] पद्मं] ई; कम्पं – अ, ऊ, ऋ .

[1]कपोतोच्चं द्वयं [2]सार्धमलिङ्गं [3]त्वर्धभागया ॥९८॥
त्रिपट्टमर्धभागेन [4]प्रत्युच्चमेकभागकम् ।
[5]अर्धांशं वाजनोत्सेधं [6]स्कन्दकान्तमुदाहृतम् ॥९९॥

[-सुन्दराम्बुजम्]

[7]उपानोच्चं द्विभागेन कम्पमेकेन कारयेत् ।
षडंशं [8]कमलोच्चं तु व्योमांशं गलमानकम् ॥१००॥
शिवांशं पद्मतुङ्गं तु भूतांशं तु घटोदयम् ।
पद्ममर्धांशमित्युक्तं कम्पमर्धेन कारयेत् ॥१०१॥
कण्ठतुङ्गं युगांशं तु व्योमांशं वेत्रतुङ्गकम् ।
[9]तत्सममम्बुजोत्सेधं [10]पट्टिकोच्चं गुणांशकम् ॥१०२॥
पद्ममंशेन कर्तव्यं कम्पमंशेन कारयेत् ।
अष्टाविंशतिभागेन सुन्दराम्बुजमीरितम् ॥१०३॥

[-उरगासनम्]

तद्घटं [11]वृत्तरूपं स्याद् [12]उरगासनमेव हि ।

[-भद्रबन्धम्]

[13]धरातलोच्चसप्तांशो द्विभागं [14]वप्रमानकम् ॥१०४॥
गुणांशं गलमानं तु पक्षांशं [15]पट्टिकोच्छ्रयम् ।

---

[1] कपोतोच्चं] ई , ऋ ; कं(क)पोतोच्चं – अ ; कपोतोश्च्रं – ऊ .
[2] सार्धमलिङ्गं] अ,ई ; वार्धमालिङ्गं – ऊ ; साध्यमालिङ्गं – ऋ .
[3] त्वर्धभागया] ई , ऊ , ऋ; त्वर्धभागधा(या) – अ .
[4] प्रत्युच्चमेकभागकम्] ई , ऋ ; प्रत्युच्चमेकभागयं(कं) – अ ; प्रत्युच्रमेकभागया – ऊ .
[5] अर्धांशं वाजनोत्सेधं] ई; अर्धांशवाजनो - ऊ ; अर्धांशवाजिनोत्सेधं – अ ; °वाजि° – ऋ .
[6] स्कन्दकान्तमुदाहृतम्] अ, ई , ऋ ; स्तत्यकान्तमुदाहृदम् – ऊ .
[7] उपानोच्चं] अ, ई , ऋ ; °नोच्रं – ऊ .
[8] कमलोच्चं तु] अ, ई , ऋ ; °लोश्च्रन्तु – ऊ .
[9] तत्सममम्बुजोत्सेधं] ई, ऊ ; तत्समं . . . . जोत्सेधं – अ ; तत्सम जोत्सेधं – ऋ .
[10] पट्टिकोच्चं] अ, ई , ऋ ; पट्टिकोश्च्रं – ऊ .
[11] वृत्तरूपं] ऊ , ऋ ; प्र(वृ)त्तरूपं – अ ; वृतरूपं – ई.
[12] उरगासनमेव हि] अ, ई , ऋ ; तुरगासन° – ई .
[13] धरातलोच्चसप्तांशो] ई ; ०तलोच्चं सप्तांशो – अ, ऋ; °तलोश्च्रं सप्तांशं – ऊ .
[14] वप्रमानकम्] ई ; वप्रमाणकम् – अ, ऋ ; वाप्रमानकम् – ऊ .
[15] पट्टिकोच्छ्रयम्] अ, ई ; पट्टिकाश्रयम् – ऊ ; पट्टिकोच्छ्रयं – ऋ .

भद्रबन्धमिति [1]प्रोक्तं

[-कुम्भबन्धम्]

सप्तविंशतिभागया ॥१०५॥
[2]उपानोच्चं द्विभागेन [3]जगत्युच्चं रसांशकम् ।
षडंशं [4]कुमुदोच्चं तु कम्पमंशेन कल्पयेत् ॥१०६॥
[5]कण्ठतुङ्गं युगांशेन कम्पमंशेन कारयेत् ।
पद्ममर्धेन कर्तव्यं कपोतोच्चं [6]द्वियंशकम् ॥१०७॥
कम्पमंशेन कर्तव्यं त्रिपट्टमेकभागया ।
[7]प्रतिरुच्चद्वियंशेन अर्धांशं [8]वाजनोदयम् ॥१०८॥
सप्तविंशतिभागेन कुम्भबन्धं प्रकीर्तितम् ।

[अब्जबन्धं चन्द्रबन्धं च]

[9]द्वियंशं पादुकोत्सेधं [10]धात्वंशं [11]वप्रमानकम् ॥१०९॥
[12]कण्ठमेकेन [13]कर्तव्यमूर्ध्वपद्मं शिवांशकम् ।
गुणांशं घटमानं तु पद्ममानं शिवांशकम् ॥११०॥
[14]कम्पमेकेन कर्तव्यं गुणांशं गलमानकम् ।
कम्पमेकेन [15]कर्तव्यं पद्मं तत्सममुच्यते ॥१११॥

---

[1] प्रोक्तं] अ, ई, ऋ ; ख्यातं – ऊ.
[2] उपानोच्चं] अ, ई, ऋ ; °नोश्चं – ऊ.
[3] जगत्युच्चं] अ, ई, ऋ ; जगद्युश्चं – ऊ.
[4] कुमुदोच्चं तु] अ, ई, ऋ ; °दोश्चं तु – ऊ.
[5] कण्ठतुङ्गं युगांशेन] अ ; कर्ण° – ई, ऊ ; कण्ठतुङ्ग युगां° – ऋ.
[6] द्वियंशकम्] ऋ ; द्वयांशकम् – अ; द्वयंशकम् – ई, ऊ.
[7] प्रतिरुच्चद्वियंशेन अर्धांशं] ई; प्रतिरुच्चद्वयांशेनार्धांशं -अ,ऋ; प्रतिरुश्चं द्वयंशेन अर्धांशं -ऊ; प्रतिरुच्चद्वयंशेन अर्धांशं -त.
[8] वाजनोदयम्] ई ; वाजिनोदयम् – अ, ऊ, ऋ, झ, त.
[9] द्वियंशं] ई, ऋ ; द्वयांशं – अ, ऊ.
[10] धात्वंशं] अ, ई, ऋ ; धात्वांशं – ऊ.
[11] वप्रमानकम्] अ, ई ; प्रकीर्तितम् – ऊ ; °माणकम् – ऋ.
[12] कण्ठमेकेन] अ, ई, ऊ ; कर्णमेकेन – ऋ.
[13] कर्तव्यमूर्ध्वपद्मं] अ, ई, ऊ ; कर्तव्य .... र्ध्वपद्मं – ऋ.
[14] कम्पमेकेन] अ, ऊ ऋ ; पद्ममेकेन – ई.
[15] कर्तव्यं] अ, ई, ऋ; कदिव्यम् – ऊ.

[१]कपोतोच्चं गुणांशं स्याद् [२]आलिङ्गं त्वेकभागया ।
पञ्चविंशतिभागेन चाब्जबन्धं प्रशस्यते ॥ ११२ ॥
तदेव वृत्तभागं स्याच्चन्द्रबन्धमिति स्मृतम् ।

[-अधिष्ठानसामान्यविधिः]

अंशं [३]वार्धं त्रिभागं वा शोभाबलसमन्वितम् ॥ ११३ ॥
न्यूनं वाप्यधिकं वापि योजयेत्तु [४]न दोषभाक् ।
पादबन्धमधिष्ठानं दिग्विदिक्षु प्रकल्पयेत् ॥ ११४ ॥
कल्पयेदन्तरालेषु प्रतिबन्धमसूरकम् ।
[५]अन्योन्यसङ्करं चेत्तु कर्ता मरणमाप्नुयात् ॥ ११५ ॥
[६]तस्मात्सर्वप्रयत्नेन सङ्करं न समाचरेत् ।
[७]पञ्चप्राकारबाह्ये तु [८]सङ्करं न तु दोषभाक् ॥ ११६ ॥
[९]वृत्तं कुम्भसमायुक्तं प्रतिबन्धमसूरकम् ।
वस्वंशं कुमुदोपेतं [१०]प्रतिबन्धमिति स्मृतम् ॥ ११७ ॥
[११]वर्गेण संकरं कुर्यादशुभं [१२]विपरीतके ।
[१३]कूटकोष्ठादिमानं तु [१४]सङ्करं शुभदं भवेत् ॥ ११८ ॥
[१५]जगती[१६]नीप्रमानं यत् कुम्भनीप्रं प्रकल्पयेत् ।

---

[१] कपोतोच्चं गुणांशं स्याद्] अ ; कपोतोश्च्रं° – ऊ ; कपोतोच्चं . . . . णांशं° – ऋ .
[२] आलिङ्गं] अ , ई , ऋ ; आलिङ्गे – ऊ .
[३] वार्धं त्रिभागं वा] अ , ई , ऋ ; वार्धंत्रि° – ऊ .
[४] न दोषभाक्] अ , ई , ऋ ; न दोषकम् – ऊ .
[५] अन्योन्यसङ्करं] अ , ई , ऋ ; °शंकरं – ऊ .
[६] तस्मात्सर्वप्रयत्नेन] अ , ई , ऊ ; . . . . त्सर्वं° – ऋ .
[७] पञ्चप्राकारबाह्ये तु] अ , ऋ ; ०बाह्येषु - ई ; पञ्चप्राकारबाह्येवं – ऊ .
[८] सङ्करं न तु दोषभाक्] ई; सङ्करो न च दोषकृत् – अ , ऊ , ऋ .
[९] वृत्तं कुम्भसमायुक्तं] अ ; वृत्तकुम्भ° – ई , ऊ , ऋ .
[१०] प्रतिबन्धमिति] अ, ई , ऊ , ऋ, त ; वप्रब... – झ.
[११] वर्गेण संकरं] ई ; वर्गो . . . . ङ्करं – अ ; वर्गेण शंकरं – ऊ; व . . . . करं - ऋ .
[१२] विपरीतके] अ , ई , ऋ ; विनिवर्तयेत् – ऊ .
[१३] कूटकोष्ठादिमानं] अ, ई , ऋ, त, झ ; कुम्भकोष्ठादिमानं – ऊ .
[१४] सङ्करं] अ , ई , ऋ ; शंकरं – ऊ .
[१५] जगती°] ई ; जगतो – अ ; जगते – ऊ , ऋ .
[१६] नीप्रमानं] अ , ई , ऋ; नीप्रमाणं – ऊ .

[1]चतुर्भागैकभागं वा [2]अर्धं वा कम्पनीप्रकम् ॥ ११९ ॥
[3]उत्सेधसमनीप्रं वा द्विगुणं [4]वाजनीप्रकम् ।
[5]तत्त्रिपादसमं वार्धं [6]महावाजननिर्गमम् ॥ १२० ॥
अधिष्ठानक्रमं प्रोक्तं श्रृणु नालस्य लक्षणम् ।

[नाललक्षणम्]

एकहस्तं समारभ्य [7]त्रित्र्यङ्गुलविवर्धनात् ॥ १२१ ॥
सप्तमानावसानं [8]यद्वाह्ये नालविनिर्गमम् ।
[9]तदायामं त्रिधा कृत्वा [10]व्योमांशं मूलविस्तरम् ॥ १२२ ॥
[11]तच्चतुर्थांशभिन्नं [12]यदग्रतारं प्रकल्पयेत् ।

[13]अग्रतारसमं वा यत्त्रिपादं [14]वाग्रस्योदयम् ॥ १२३ ॥
[15]मूलतारोदयं मूलं [16]सिंहवक्त्रेण घट्टितम् ।
विस्तारस्य [17]त्रिभागैकं [18]मध्ये नीप्रं प्रकल्पयेत् ॥ १२४ ॥

---

[1] चतुर्भागैकभागं] अ , ई , ऋ ; चतुर्भागेकभागं – ऊ .
[2] अर्धं वा कम्पनीप्रकम्] अ, ई, ऋ ; अर्धभागं वनीप्रकम् – ऊ.
[3] उत्सेधसम°] ई , ऊ; उत्सेधं . . . . मनीप्रं – अ ; उत्सेध . . . . नी° – ऋ .
[4] वाजनीप्रकम्] ई ; वाजिनीप्रकम् – अ ,ऋ ; वा त्रिनीप्रकम् – ऊ .
[5] तत्त्रिपादसमं] ई , ऊ , ऋ; तत्त्रिभाग(द)समं – अ.
[6] महावाजननिर्गमम्] ई ; महावाजिन° – अ, ऋ ; महोवाजिन° – ऊ .
[7] त्रित्र्यङ्गुलविवर्धनात्] अ , ऊ , ऋ ; त्रित्रियङ्गुल° – ई .
[8] यद्वाह्ये नाल विनिर्गमम्] सं० पाठः; यत्पोद्वा . . . .नाल°-अ; यत् योद्वाह्ये नाल°-ई; यत् पोत् बाह्ये नाल°-ऊ;यत् पोत् . . . . नाल°- ऋ; यत् प्रोद्वाह्ये-झ.
[9] तदायामं] अ, ऋ ; तदाधारं (म) – ई ; तथा याम – ऊ .
[10] व्योमांशं] अ, ई , ऋ; व्योमांश – ऊ .
[11] तच्चतुर्थांशभिन्नं] अ, ई, ऋ, झ; तच्चर्धर्धं(?)भिन्नं – ऊ .
[12] यदग्रतारं] अ, ई, ऋ ; यदग्रदारं – ऊ; यत्तत्तारं - झ.
[13] अग्रतारसमं वा यत्त्रिपादं] अ , ऋ ; अग्रतारसमं वाथ त्रिपादं° – ई ; अग्रतारसमन्द्वाथ त्रिपादं – ऊ .
[14] वाग्रस्योदयम्] सं० पाठः; वाग्रचोदयम् – अ, ई , ऋ ; वाग्रशोदयम् – ऊ
[15] मूलतारोदयं] अ , ऋ ; मूलातारोदयं - ई ; °धारोदयं – ऊ .
[16] सिंहवक्त्रेण घट्टितम्] अ , ई , ऋ ; °वक्त्रे घ° – ऊ .
[17] त्रिभागैकं] अ , ई , ऋ ; त्रिभागेकं – ऊ .
[18] मध्ये नीप्रं] अ , ई , ऋ ; अर्धनीप्यं – ऊ .

[1]अग्रवक्रे [2]समायुक्तमश्वकन्धरसादृशम् ।
पद्मपुष्पसमायुक्तं [3]सर्वालङ्कारसंयुतम् ॥ १२५ ॥
[4]भित्तितारसमं वेश्यमथवाष्टाङ्गुलाधिकम् ।
[5]संकल्प्य विधियुक्तेन स्थापयेत् [6]कोष्ठमध्यमे ॥ १२६ ॥
नाललक्षणमेवोक्तं [7]स्तम्भायामविधिं शृणु ।

[स्तम्भलक्षणम्]

[-स्तम्भमानम्]

प्रासादस्यांशमानेन स्तम्भमानं प्रकल्पयेत् ॥ १२७ ॥
कोष्ठमानं चतुर्विंशदेकांशं पादविस्तृतम् ।
[8]त्रिचतुष्पञ्चमात्रं वा भित्तिपादस्य विस्तृतम् ॥ १२८ ॥
चतुरङ्गुलमारभ्य अङ्गुलाङ्गुलवर्धनात् ।
[9]नन्दपङ्क्त्यङ्गुलं यावत् [10]कलाभूम्यवसानकम् ॥ १२९ ॥
[11]भित्तिपादस्य विस्तारं क्रमेण परिकल्पयेत् ।
तदग्रांशेन [12]मग्नं तु

[स्तम्भानां विविधरूपम्]

[13]युगाश्रं ब्रह्मकान्तकम् ॥ १३० ॥
अष्टाश्रं विष्णुकान्तं स्यात् षडश्रं स्कन्दकान्तकम् ।

---

[1] अग्रवक्रे] ई ; अग्रवन्ते – अ ; अग्रवत्वे – ऊ ; अग्रवत्ते – ऋ .
[2] समायुक्तमश्वकन्धर०] अ , ऋ ; ०मश्वगन्धर० – ई ; ०मश्वकन्दर० – ऊ .
[3] सर्वालङ्कारसंयुतम्] ऊ, ऋ ; सर्वाकारसुसंयुतम् – अ ; सर्वालङ्कारसुन्दरम् – ई.
[4] भित्तितारसमं वेश्यमथ०] अ, ई, ऋ ; भित्तितारसमावेश अथ० – ऊ .
[5] संकल्प्य विधियुक्तेन] अ , ई ; संकल्पविधि° – ऊ ; . . . . युक्तेन - ऋ .
[6] कोष्ठमध्यमे] अ, ई, ऋ ; टोषमध्यमे – ऊ .
[7] स्तम्भायामविधिं] अ, ऊ, ऋ ; स्तम्भधामविधिं – ई .
[8] त्रिचतुष्पञ्च०] ई , ऊ ; ...चतुष्पञ्च० – अ , ऋ .
[9] नन्दपङ्क्त्यङ्गुलं] अ, ई , ऋ ; नन्दपङ्क्त्याङ्गुलं – ऊ .
[10] कलाभूम्यवसानकम्] अ , ऋ ; °भूमावसानकम् - ई ; °भूम्यावसानकम् – ऊ .
[11] भित्तिपादस्य] सं० पाठः ; भित्तिमानस्य – अ, ई, ऊ, ऋ .
[12] मग्नं] ऋ; मग्रं – अ, ई, ऊ.
[13] युगाश्रं] अ, ई, ऋ ; युगाग्रं – ऊ .

[1]आमूलादशपर्यन्तमीनाश्रं भानुकान्तकम् ॥ १३१ ॥
[2]अग्रादिमूलपर्यन्तमिन्द्रकान्तमिति स्मृतम् ।
सर्वाङ्गवृत्तरूपं [3]यदिन्द्रकान्तमितीरितम् ॥ १३२ ॥
[4]चतुरश्रोपरिष्टात्तु [5]कलाश्रं स्तम्भशेखरम् ।
[6]चतुरश्रं रसाश्रं यत् [7]स्तम्भं कौबेरकान्तकम् ॥ १३३ ॥
[8]चतुरश्रं मीनसार्धं [9]तलिपं वरुणाख्यकम् ।
[10]अश्रस्योपरि [11]वस्वश्रं तलिपं [12]भीमकान्तकम् ॥ १३४ ॥
[13]अश्रोपरिष्टाद्धर्माश्रं [14]मणिवज्रमिति स्मृतम् ।
[15]अश्रोर्ध्वे [16]वृत्तरूपं यत् [17]शिवकान्तमितीरितम् ॥ १३५ ॥
चतुरश्रोपरिष्टात्तु [18]चतुःषष्ट्यंशधारयुक् ।
कौशिकस्तम्भमाख्यातमश्रोर्ध्वे वसुकोणकम् ॥ १३६ ॥
[19]शिवच्छन्देति विख्यातमश्रं [20]यत्कर्णमानतः ।

---

[1] आमूलादशपर्यन्तमीनाश्रं] ई,ऋ,झ; °दर्शपर्यन्तमी(मि)नाश्रं -अ; आमूलदेशपर्यन्तं मनाश्रं -ऊ; आमूलदेशपर्यन्तं ईनाश्रं-त.
[2] अग्रादि०] अ , ई , ऊ ; आग्रादि° – ऋ .
[3] यदिन्द्रकान्त०] अ , ई , ऊ ; यमिन्द्रकान्त० – ऋ .
[4] चतुरश्रोपरिष्टात्तु] अ, ई, ऋ ; चतुरस्रो० – ऊ .
[5] कलाश्रं] अ, ई, ऋ, झ, त ; कलिश्रं – ऊ .
[6] चतुरश्रं रसाश्रं] ई ; चतुरश्ररसाश्रं – अ, ऋ ; चतुरस्रं नासाश्रं – ऊ .
[7] स्तम्भं कौबेरकान्तकम्] ई , झ ; स्तम्भकौबेरकान्तकम् – अ, ऋ ; स्तम्भ . . . . वेर° – ऊ .
[8] चतुरश्रं मीनसार्धं] सं० पाठः; चतुरश्रमिना सार्द्धं-अ; ०मिनासार्धा -ई; ०नासार्धं वा-ऊ; चतुरश्रमिनासार्धं-ऋ; ०मिनासध्यस- झ.
[9] तलिपं वरुणाख्यकम्] ई ; तलिपं वरुणाश्रकम् – अ ; तलिं वरु° – ऊ ; °वारुणाश्रकम् – ऋ .
[10] अश्रस्योपरि] अ, ई, ऋ, ; अग्रस्यो° – ऊ ; झ .
[11] वस्वश्रं] अ , ई , ऋ ; वस्वग्रं – ऊ .
[12] भीमकान्तकम्] अ , ई , ऋ ; हिमका° – ऊ .
[13] अश्रोपरिष्टाद्धर्माश्रं] अ ; अश्रोपरिष्टधर्माश्रं – ई , ऊ , ऋ .
[14] मणिवज्रमिति] अ, ई, ऋ; अभिवज्रं – ऊ .
[15] अश्रोर्ध्वे] सं० पाठः ; श्रद्धोर्ध्वे – अ , ई , ऊ , ऋ.
[16] वृत्तरूपं] ऊ, ऋ ; वृत्तं रूपं - अ .
[17] शिवकान्तमितीरितम्] ई , ऊ , ऋ ; शिवकान्तमीरितम् – अ .
[18] चतुष्षष्ट्यंशधारयुक्] अ , ई ; °तारयुक् – ऊ ; °जारयुक् – ऋ .
[19] शिवच्छन्देति] ई , ऋ ; शिवच्छीन्देति – अ ; शिवचन्देति – ऊ .
[20] यत्कर्णमानतः] ऋ ; यत्कण्ठमानतः – अ, ई ; यत्कण्ठमानतम् – ऊ.

[-पादाधारः]

[१]स्तम्भमूले प्रकर्तव्यं [२]पादाधारसमन्वितम् ॥ १३७॥
सर्वेषामेव पादानां [३]पादाधारं प्रकल्पयेत् ।
[४]कर्णार्धं वा तदर्धं वा पादाधारोदयं कुरु ॥ १३८॥
[५]तत्कर्णं तस्य विस्तारं [६]सर्वालङ्कारसंयुतम् ।
पादाधारमिति प्रोक्तं [७]स्तम्भानां भूषणं शृणु ॥ १३९॥

[-स्तम्भभूषणम्]

पादोत्सेधं तु [८]सप्तांशं [९]त्वेकांशे वेदिकोच्छ्रयम् ।
वेदिकारहितं वापि सहितं वा प्रकल्पयेत् ॥ १४०॥
[१०]पादोदये तु भूतांशे [११]द्विभागं चोदये [१२]गृहेत् ।
[१३]चतुःसप्ततिभागांशे [१४]वेदांशं बोधिकोदयम् ॥ १४१॥
तत्समं [१५]वीरकण्ठं च [१६]फलकान्तं समं भवेत् ।
एकांशं तु गलोत्सेधं [१७]घटोच्चत्वनिभागया ॥ १४२॥
गलमंशेन कर्तव्यं तत्समं [१८]पालिकांशकम् ।

---

[१] स्तम्भमूले] अ , ई , ऋ ; स्थंभ° – ऊ .
[२] पादाधारसमन्वितम्] अ , ई , ऋ ; प्रादाधार° – ऊ .
[३] पादाधारं] अ ; पादायामं – ई , ऋ ; वा पादायामं – ऊ .
[४] कर्णार्धं] ई , ऋ, झ ; कण्ठार्धं – अ, ऊ.
[५] तत्कर्णं तस्य] ई ; तत्कण्ठं तस्य – अ, ऋ ; तत्कण्ठतस्य – ऊ ; 'झ' मातृकायां अक्षरलोपः।
[६] सर्वालङ्कारसंयुतम्] अ , ई , ऋ ; सर्वालंकसमन्वितम् – ऊ .
[७] स्तम्भानां भूषणं शृणु] अ , ई , ऋ ; स्थंभानां तुषणं श्रुणु – ऊ .
[८] सप्तांशं] अ ; सप्तांशे – ई , ऊ , ऋ .
[९] त्वेकांशे वेदिकोच्छ्रयम्] अ , ऋ ; त्वेतांशे° – ई ; °कोश्च्रयम् – ऊ .
[१०] पादोदये तु] ई , ऋ ; पादोदये(कु) – अ ; पादोदयं तु – ऊ .
[११] द्विभागं] ई , ऊ , ऋ ; द्विपादं – अ,.
[१२] गृहेत्] सं॰ पाठः ; ग्रहेत् - ऊ; गृहे – अ, ऋ; ग्रहे – ई ; ग्रहेत् – ऊ.
[१३] चतुःसप्ततिभागांशे] अ , ई , ऋ ; चतुस्सप्तत्रिभा° – ऊ .
[१४] वेदांशं बोधिकोदयम्] अ , ऋ ; वेदांशं सोधिकोदयम् – ई ; वेदांशे त्वाधिकोदयम् – ऊ .
[१५] वीरकण्ठं च] अ ; वीरखण्डं च – ई , ऋ ; विरकाण्ठञ्च – ऊ .
[१६] फलकान्तं] ई , ऊ , ऋ ; फलकान्तः – अ ;.
[१७] घटोच्चत्वनिभागया] अ ; घटोच्चं तु त्रिभा° – ई ; घटोश्च्रं त्व° – ऊ; घटोच्चं त्वनि° – ऋ.
[१८] पालिकांशकम्] अ , ऋ ; पालिकाण्डकम् – ई ; पालिमां° – ऊ .

[1]पद्ममेकेन कर्तव्यं [2]पालिदीर्घं गुणांशकम् ॥ १४३ ॥
अब्जतुङ्गं त्रिभागेन पत्रतुङ्गं च तत्समम् ।
शेषान्तमायतं पादं [3]कण्ठं पालिमुखं भवेत् ॥ १४४ ॥
[4]तत्कण्ठं घटविस्तारं [5]तत्कण्ठं फलकायतम् ।
[6]बोधिकोच्चसमं व्यासमायामं त्रिगुणं तु वा ॥ १४५ ॥
[7]तदायामं च वेदांशं [8]छायाकारं [9]द्वियंशकम् ।
[10]फलकोच्चं तु भूतांशं द्विभागं [11]फलकोदयम् ॥ १४६ ॥
त्रिभागं [12]नागवक्रं स्यात् [13]छायाकारमथापि वा ।

[मञ्चलक्षणम्]

[14]मञ्चोच्चं [15]गुणधा [16]भज्य व्योमांशं प्रस्तरोदयम् ॥ १४७ ॥
[17]कपोतं त्वेकभागं [18]स्यादेकांशं धातुभागिकम् ।
[19]गुणांशमुत्तरोत्सेधम् एकांशं [20]वाजनोदयम् ॥ १४८ ॥

---

[1] पद्ममेकेन] अ , ई , ऋ ; पद्ममेत्रेन – ऊ .
[2] पालिदीर्घं] ई , ऋ; पाली° – अ; पाला° – ऊ .
[3] कण्ठं पालिमुखं] अ ; कर्णं पालि° – ई , ऋ . कण्ठपाला° – ऊ .
[4] तत्कण्ठं घटविस्तारं] अ ; तत्कर्णं° – ई , ऋ ; °तत्कण्ठघटविस्तार – ऊ .
[5] तत्कण्ठं] अ ; तत्कर्णं – ई , ऋ ; तत्कण्ठ – ऊ .
[6] बोधिकोच्चसमं] अ , ऋ ; बोधिकोच्चं समं – ई ; बोधिकोश्त्रं – ऊ .
[7] तदायामं च] ई ; तदायांशं च – अ , ऋ ; तदाधांशं च – ऊ .
[8] छायाकारं] ई , ऋ ; चायाकारं – अ ; छायाकं – ऊ .
[9] द्वियंशकम्] ई ,ऋ ; द्वयांशकम् – अ ; द्वयंशकम् – ऊ .
[10] फलकोच्चं] अ , ई , ऋ ; फलकोश्त्रं – ऊ .
[11] फलकोदयम्] अ , ई , ऊ ; पालिकांशकम् – ऋ .
[12] नागवक्रं] अ , ई , ऋ ; नागवस्त्रं – ऊ .
[13] छायाकार०] सं० पाठः; छायातार० – अ, ई, ऊ , ऋ .
[14] मञ्चोच्चं] अ , ई , ऋ ; मञ्चोश्त्रं – ऊ .
[15] गुणधा] अ , ई , ऊ ; गुणया – ऋ .
[16] भज्य व्योमांशं] अ , ई ; भव्ये एक अंशं – ऊ . भव्योमांशं – ऋ .
[17] कपोतं त्वेकभागं] अ , ई ; कपोतकत्वेकभागं – ऊ ; ज(क)पोतकं त्वेक° – ऋ .
[18] स्यादेकांशं] अ , ई , ऋ ; च एकांशं – ऊ .
[19] गुणांशमुत्तरोत्सेधम्] अ , ई , ऋ ; गुणांशमुत्तरेत्सेधम् – ऊ .
[20] वाजनोदयम्] ई ; वाजिनोदयम् – अ , ऊ , ऋ .

[1]त्रिभागं [2]नागवक्त्रं स्यात् छायाकारमथापि वा ।
शेषमम्बुजमानं स्याद् [3]आसनं तेन शोभितम् ॥ १४९ ॥

[वेदिकालक्षणं गललक्षणं च]

एवं प्रस्तरमाख्यातं वेदिकालक्षणं श्रृणु ।
गलोत्सेधं तु वेदांशे एकांशं वेदिकोदयम् ॥ १५० ॥
उत्तरं त्वेकभागेन शेषभागं गलोदयम् ।
अष्टांशे [4]वेदिकोत्सेधे वेदांशं गलमानके ॥ १५१ ॥
कम्पमेकांशमित्युक्तं द्विभागं पद्मतुङ्गकम् ।
[5]वाजनं त्वेकभागेन वेदिकां कल्पयेद्बुधः ॥ १५२ ॥

[प्रस्तरादिशीर्षान्तं वर्गविस्तारमानम्]

[6]पादबाह्यसमं मध्यं प्रस्तरस्य विशालकम् ।
रुद्रांशे नन्दभागं वा [7]नन्दांशे सप्तभागिकम् ॥ १५३ ॥
अष्टांशे सप्तभागं वा वेदिविस्तारमानकम् ।
वेदिविस्तारमाख्यातं गलवेशं ततः श्रृणु ॥ १५४ ॥
[8] एक द्वित्रिकदण्डैर्वा गलवेशं समाचरेत् ।
गलविस्तारमानं यत् [9]कोष्ठशीर्षमिति स्मृतम् ॥ १५५ ॥

[शीर्षलक्षणम्]

[10]शीर्षोच्चे तु च सप्तांशे पद्ममेकेन कल्पयेत् ।
उदरं [11]वेदभागं स्याच्चक्रमंशेन कल्पयेत् ॥ १५६ ॥

---

[1] श्लो० १४९ पू० – १४७ पू० समानौ दृश्येते ।
[2] नागवक्त्रं] अ , ई , ऋ ; रागवक्त्रं – ऊ .
[3] आसनं तेन शोभितम्] अ ; आसन्नतेन° – ई ; आसनन्तन° – ऊ .
[4] वेदिकोत्सेधे] अ , ऊ , ऋ ; °त्सेधं – ई .
[5] वाजनं] ई ; वाजिनं – अ , ऊ , ऋ .
[6] पादबाह्यसमं] ई , ऋ ; पद्यबाह्यसमं – अ ; पादं बाह्य° – ऊ .
[7] नन्दांशे सप्तभागिकम्] ई , ऊ , ऋ; वेदिविस्तारमानकम् – अ .
[8] एक द्वित्रिकदण्डैर्वा] ई , ऋ ; एकद्वित्रिदण्डैर्वा – अ ; एक द्वित्रिकदण्डे वा – ऊ .
[9] कोष्ठशीर्षमिति स्मृतम्] अ , ऊ , ऋ ; कोष्ठशीर्षविनिस्मृतम् – ई .
[10] शीर्षोच्चे तु च सप्तांशे] ई ; शीर्षोच्चे तुश्च सप्तांशे – अ ; शीर्षोच्चे तु सप्तांशे – ऊ ; शीर्षोश्चे . . . . प्तांशे – ऋ .
[11] वेदभागं] अ , ई , ऋ ; वेदं भागं – ऊ .

[1]कपोतनीव्रमेकांशं तत्समं लम्बमानकम् ।
गलतारे तु [2]वेदांशे [3]भूतांशं [4]मध्यविस्तरम् ॥ १५७॥
गलतारसमं यत्तत् [5]पालिकस्य तु [6]विस्तृतम् ।
[7]तत्त्रिभागैकभागेन [8]छायाब्जं परिकल्पयेत् ॥ १५८॥

[स्थूपिकालक्षणम्/मानम्]

[9]स्थूप्यूर्ध्वं सप्तधा भज्य [10]वलग्नं त्वेकभागया ।
कुम्भमानं गुणांशं स्यात् [11]द्व्यांशं पालिकोदयम् ॥ १५९॥
[12]कुड्मलं त्वेकभागेन कल्पयेत्तु विचक्षणः ।
स्थूपिकोत्सेधमानं यत् [13]स्थूपिकुम्भस्य मानकम् ॥ १६०॥
उत्सेधमेवमाख्यातं नासिकालक्षणं शृणु ।

[नासिकालक्षणम्]

गलतारे [14]त्रियंशं वा [15]पञ्चांशांशमथापि वा ॥ १६१॥ ।
[16]चतुर्भागैकभागं वा [17]महानास्यास्तु विस्तरम् ।
तत्समं वा तदर्धं वा [18]त्रिशिरोनिर्गमं भवेत् ॥ १६२॥

---

[1] कपोतनीव्रमेकांशं] सं० पाठः; कपोतनीप्रमेकांशं – अ, ऋ; कपोतं नीप्र° – ई; कपोतनिव्र° – ऊ.
[2] वेदांशे] सं० पाठः; वेदांशं – अ, ई, ऊ, ऋ.
[3] भूतांशं] ई; भूतांशे – अ, ऊ, ऋ.
[4] मध्यविस्तरम्] अ, ई, ऋ; मर्यवि° – ऊ.
[5] पालिकस्य] सं० पाठः; बलिकस्य - अ, ई, ऊ, ऋ.
[6] विस्तृतम्] अ, ऊ; विस्तरम् – ई; विस्मृतम् – ऋ.
[7] तत्त्रिभागैकभागेन] अ, ई, ऋ; °भागेश्च – ऊ.
[8] छायाब्जं परिकल्पयेत्] अ, ई, ऋ; नवाब्जं परि° – ऊ.
[9] स्थूप्यूर्ध्वं] अ, ई; स्थूप्यूर्ध्वे – ऊ; स्तूप्यूर्ध्वं – ऋ.
[10] वलग्नं त्वेकभागया] ई, ऊ; वलग्नत्वेकभागया – अ, ऋ.
[11] द्व्यांशं] अ; द्वियंशं – ई, ऋ; द्वयंशं – ऊ.
[12] कुड्मलं त्वेकभागेन] सं० पाठः; कुण्डलं त्वेकभागेन -अ; कुश्मगं° - ई; कुड्मलं त्वेकभागेन -ऊ; कुश्मल...भागेन -ऋ.
[13] स्थूपिकुम्भस्य मानकम्] अ, ऋ; °कुम्भस्य नाभिकम् – ई; °कुम्भसमानकम् – ऊ.
[14] त्रियंशं] ई, ऋ; त्रियांशं – अ; त्रयांशं – ऊ.
[15] पञ्चांशांशमथापि वा] अ, ई, ऋ; पञ्चांशं सम° – ऊ.
[16] चतुर्भागैकभागं वा] अ, ई, ऋ; चतुर्भागेक° – ऊ.
[17] महानास्यास्तु] ई; महानास्यां तु – अ; ऋ; महानास्यं – ऊ.
[18] त्रिशिरोनिर्गमं] ऊ; त्रिशिरा नि° – अ, ई, ऋ.

ललाटे [1]तु महानासी [2]शीर्षस्य त्वनुकूलवान् ।
[3]स्तूपिकुम्भावसानं [4] यच्छृङ्गोत्सेधमुदाहृतम् ॥ १६३ ॥
[5]पालिकान्तं महानासी शृङ्गोत्सेधं प्रकल्पयेत् ।
[6]नासीलक्षणमेवोक्तं [7]द्वारमानविधिं शृणु ॥ १६४ ॥

[द्वारमानम्]

[8]तलिपोच्चं समादाय [9]दशनन्दाष्टधा भजेत् ।
[10]एकांशरहितं शेषं द्वारोत्सेधं विधीयते ॥ १६५ ॥
[11]तच्छेषं रसधा भज्य [12]भुवङ्गोच्चं गुणार्धकम् ।
[13]पतङ्गांशं द्विभागार्धं कल्पयेत्तु विचक्षणः ॥ १६६ ॥
तदुत्सेधार्धविस्तारं पद्मपुष्पादिभूषितम् ।

[एकभूमिप्रासादानामुत्सेधगण्यकम्]

द्वारस्य लक्षणं प्रोक्तं [14]शृणु शान्त्यादिगण्यकम् ॥ १६७ ॥

[-शान्तिकम्]

[15]शान्तिकोत्सेधगण्यं तु तिथिभागविभाजिते ।
अश्विन्यंशमधिष्ठानं [16]पादोच्चं पञ्चभागया ॥ १६८ ॥

---

[1] तु महानासी] ई, ऋ ; तु महानासि – अ ; महानासि – ऊ ;.
[2] शीर्षस्य त्वनुकूलवान्] सं० पाठः; शीर्षस्यां त्वनुकूलवान् – ई ; शीर्षस्यानुकूलवान् – अ , ऊ .
[3] स्तूपिकुम्भावसानं] अ ; स्थूपि° – ई , ऊ , ऋ .
[4] यच्छृङ्गोत्सेधमुदाहृतम्] अ, ई, ऋ ; °धं मुदाहृदम् – ऊ .
[5] पालिकान्तं महानासी] सं० पाठः; बलिकान्तं महानासी – अ , ई , ऋ ; घलिकान्तं महानासि – ऊ .
[6] नासीलक्षणमेवोक्तं] ई , ऋ ; नासिल० - अ , ऊ .
[7] द्वारमानविधिं] अ , ई , ऋ ; द्वारमानं विधि – ऊ .
[8] तलिपोच्चं समादाय] ई , ऋ ; तलिपोच्चं समादायं – अ ; तलावोश्च्नं समादाय – ऊ .
[9] दशनन्दाष्टधा] अ , ई , ऋ ; दशनवाष्टधा – ऊ .
[10] एकांशरहितं] अ , ई , ऋ ; एकांशं° – ऊ .
[11] तच्छेषं] अ , ई , ऋ ; तच्चेषं – ऊ .
[12] भुवङ्गोच्चं] अ , ई , ऋ ; भुंगोश्चं – ऊ .
[13] पतङ्गांशं द्विभागार्धं] ई ; पतङ्गांशद्विभागोर्ध्वं – अ ; पदागांशं द्विभागेन – ऊ ; पतङ्गांशद्विभागोर्धं – ऋ .
[14] शृणु शान्त्यादिगण्यकम्] अ , ई ; श्रुणुशा° - ऊ ; शृणु ...न्त्यादि° – ऋ .
[15] शान्तिकोत्सेधगण्यं तु] अ , ई , ऊ ; शालिको° – ऋ .
[16] पादोच्चं] अ , ई ; पा . . . . ञ्चभागया – ऋ . 'ऊ' मातृकायां श्लो० १७ चतुर्थपादः प्रमादादत्र लिखितः ।

[1]द्व्यंशं तु मञ्चमानं स्याद् द्वियंशं गलमानकम् ।
शिखरोच्चं गुणांशं तु स्थूप्युच्चं शशिभागया ॥ १६९ ॥
शान्तिकं त्विति विख्यातं

[-पौष्टिकम्]

[2]पौष्टिकं तु कलाधिकम् ।
[3]अक्ष्यांशकमधिष्ठानं [4] सार्धभूतांशमङ्घ्रिकम् ॥ १७० ॥
[5]मञ्चमानं द्विभागं स्यात् तत्समं गलमानकम् ।
[6]सार्धाग्न्यंशं शिरोत्सेधं [7]शिखामानं शिवांशकम् ॥ १७१ ॥
[8]पौष्टिकं सदनं [9]ह्येतज्जयदं शृणु सुव्रत ।

[-जयदम्]

[10]सार्धाक्ष्यंशमधिष्ठानं षडंशं [11]तलिपायतम् ॥ १७२ ॥
[12]मञ्चमानं [13]द्वियंशेन गलमानं च तत्समम् ।
शिखरं च [14]शिखामानं पूर्ववत्परिकल्पयेत् ॥ १७३ ॥

[-अद्भुतम्]

[15]स्मृत्यंशमद्भुतोत्सेधं [16]कलांशं वै धरातलम् ।

---

[1] श्लो० १६९ 'अ, ऊ, ॠ' मातृकासु न विद्यते ।
[2] पौष्टिकं तु] अ, ई, ॠ; पौष्टकं तु – ऊ.
[3] अक्ष्यंशकमधिष्ठानं] सं० पाठः; अक्ष्यं शङ्कमधिष्ठानं – अ, ई, ॠ; अष्टांशं वाधिष्ठानं – ऊ.
[4] सार्धभूतांशमङ्घ्रिकम्] सं० पाठः; सर्वभूतांशमप्रियम् – अ, ऊ, ॠ; °मप्रिजम् – ई.
[5] मञ्चमानं] सं० पाठः; पञ्चमानं – अ, ई, ऊ, ॠ.
[6] सार्धाग्न्यंशं शिरोत्सेधं] अ, ई, ॠ; °ग्न्यंशगलोत्सेधं – ऊ.
[7] शिखामानं शिवांशकम्] सं० पाठः; शिरोमानं शिवांशकम् – अ; शिरमानं शिखांशकम् – ई; शिरोमामं शिखांशकम् – ॠ.
[8] पौष्टिकं] अ, ई, ॠ; पुष्टिकं – ऊ.
[9] ह्येतज्जयदं] अ, ई, ॠ; ह्येतत् जयतं – ऊ.
[10] सार्धाक्ष्यंशमधिष्ठानं] अ, ई, ॠ; साध्याक्ष्यंशमधिष्ठानं – ऊ.
[11] तलिपायतम्] अ, ई, ॠ; °युतम् – ऊ.
[12] मञ्चमानं] सं० पाठः; पञ्चमानं – अ, ई, ऊ, ॠ.
[13] द्वियंशेन] ई, ॠ; द्व्यांशेन – अ, ऊ.
[14] शिखामानं] अ, ई; शिवमानं च पूर्वं – ऊ; शिखा . . . . त्परिकल्पयेत् – ॠ.
[15] स्मृत्यंशमद्भुतोत्सेधं] अ, ई, ॠ; सत्यंशाद्भूतो° – ऊ.
[16] कलांशं] ई, ऊ, ॠ; करांशं - अ.

[1]पादोच्चं सार्धषड्भागं मञ्चमानं [2] द्वियंशकम् ॥ १७४ ॥
[3]द्वियंशं गलमानं तु वेदांशं शिखरोदयम् ।
[4]सार्धांशेन शिखामानमद्भुतं सदनं स्मृतम् ॥ १७५ ॥

[-सार्वकामिकम्]

[5]त्रिपादाधिकमक्ष्यंशम् अधिष्ठानोदयं भवेत् ।
[6]षडंशं तलिपोच्चं [7]स्यात्पादोनाग्न्यंशमञ्चकम् ॥ १७६ ॥
द्विपादांशं गलोत्सेधं युगांशं [8]शिखरोदयम् ।
[9] सपादांशं शिखामानम् [10]एतद्वै [11]सार्वकामिकम् ॥ १७७ ॥

[-सामान्यविधिः]

अथवान्यप्रकारेण सामान्यं शान्तिकादिके ।
[12]षड्त्रिंशद्विभजेदुच्चम् [13]अधिष्ठानं गुणांशकम् ॥ १७८ ॥
[14]रुद्रांशं तलिपोत्सेधं मञ्चमानं गुणांशकम् ।
[15]अनलांशमुपग्रीवमक्ष्यंशं मञ्चमानकम् ॥ १७९ ॥
[16]सार्धाग्न्यंशगलोत्सेधं [17]पक्षार्धं शीर्षकं भवेत् ।

---

[1] पादोच्चं] अ , ई , ऋ ; पादोश्च्रं – ऊ .
[2] द्वियंशकम्] ई , ऋ ; द्वयांशकम् – अ ; द्वयं° – ऊ .
[3] द्वियंशं] ई , ऋ ; द्वयांशं – अ ; द्वयंशं – ऊ .
[4] सार्धांशेन शिखामानमद्भुतं] ई ; °शिरोमानमद्भुतं - अ ; सार्धांशा शिखरमानं च तभूतं - ऊ ; °शिखामानं° - ऋ .
[5] त्रिपादाधिकमक्ष्यंशम्] ई , ऋ ; त्रियादाधिकमक्ष्यंशम् – अ ; त्रिपादादिमष्टांशं – ऊ .
[6] षडंशं तलिपोच्चं] अ , ई , ऋ ; °पोश्च्रं – ऊ .
[7] स्यात्पादोनाग्न्यंशमञ्चकम्] अ , ई , ऋ ; स्यात्पादेनाग्न्यं मञ्च° – ऊ .
[8] शिखरोदयम्] अ , ई, ऊ ; शिखरो . . . . - ऋ .
[9] सपादांशं] ई , ऊ; . . . . शं – अ , ऋ ;
[10] एतद्वै] अ , ई, ऋ ; एतत्वे – ऊ .
[11] सार्वकामिकम्] ई , ऊ , ऋ ; सर्वकामिकम् – अ.
[12] षड्त्रिंशद्विभजेदुच्चम्] अ , ई , ऋ ; °जेदुश्च्रम् – ऊ .
[13] अधिष्ठानं] अ , ई , ऋ ; अधिष्ठानां – ऊ .
[14] रुद्रांशं तलिपोत्सेधं] अ , ई , ऋ ; निद्रांशे तलि° – ऊ .
[15] अनलांशमुपग्रीवमक्ष्यंशं मञ्चमानकम्] अ ई , ऋ ; °ग्रीवं अष्टांशमञ्च° – ऊ .
[16] सार्धाग्न्यंशगलोत्सेधं] अ , ई ; सार्धाग्न्यंशं ग° – ऊ , ऋ .
[17] पक्षार्धं] सं० पाठः; पक्षांशं - अ , ई ; पक्भांशं – ऊ ; प..शं – ऋ .

शिखामानं [१]गुणांशं स्याद् [२]एकभूमेन कीर्तितम् ॥ १८० ॥
[३]गण्यमेवं [४]समाख्यातमलङ्कारं प्रवक्ष्यते ।

[श्रीभोगादिविमानलक्षणम्]

[-श्रीभोगम्]

[५]अङ्घ्रिबन्धमधिष्ठानं [६]ब्रह्मकान्ताङ्घ्रिसंयुतम् ॥ १८१ ॥
[७]आयताश्रशिरोयुक्तं [८]महानासीचतुष्टयम् ।
[९]कलाल्पनासिकोपेतं चतुष्कूटसमन्वितम् ॥ १८२ ॥
अष्टाश्रं [१०]शीर्षकण्ठं तु [११]गलोत्सेधान्तमुन्नतम् ।
शिखापञ्चकसंयुक्तं [१२]श्रीभोगमिति विद्यते ॥ १८३ ॥

[-पुत्रकोष्ठम्]

स्थाणुबन्धधरोपेतं [१३]स्कन्दकान्ताङ्घ्रिसंयुतम् ।
[१४]आयताश्रशिरोपेतं [१५]चतुर्नासिसमन्वितम् ॥ १८४ ॥ ।
[१६]महानासिविनिष्क्रान्तं [१७] तद्दण्डं द्वित्रिदण्डकम् ।
[१८]महानासिकयोर्मध्ये [१९]क्षुद्रनासिद्वयान्वितम् ॥ १८५ ॥

---

[१] गुणांशं स्यात्] अ , ई , ऋ ; गुणांश° – ऊ .
[२] एकभूमेन] ऋ ; एकभूमेव - अ , ई ऊ .
[३] गण्यमेवं] अ , ई , ऋ ; गण्यमेव – ऊ .
[४] समाख्यातमलङ्कारं प्र°] ई ; समाख्यातं . . . . रः प्रवक्ष्यते – अ ; समाख्यातमलङ्कार प्र° – ऊ ; समा . . . . रः प्र° – ऋ .
[५]अंघ्रिबन्धमधिष्ठानं] झ ; अप्रबन्धमधिष्ठानं – अ ; अप्रिबन्ध० – ई, ऋ ; अप्रिबन्धधिष्ठानां – ऊ.
[६] ब्रह्मकान्ताङ्घ्रि०] सं० पाठः; ब्रह्मकान्ताग्नि० – अ, ई, ऊ, ऋ, झ.
[७] आयताश्रशिरोयुक्तं] अ , ऊ, ऋ ; °ताश्रं शि° – ई .
[८] महानासी०] ई ; महानासि० - अ , ऋ ; महनासी – ऊ .
[९] कलाल्पनासिकोपेतं] अ,ई ; कलाल्पकासि° – ऊ ; कलाल्पे नासि° – ऋ .
[१०] शीर्षकण्ठं तु] ई ; शीर्षकं कण्ठं – अ , ऊ , ऋ .
[११] गलोत्सेधान्तमुन्नतम्] अ , ई , ऋ ; दलेत्सेधान्त° – ऊ .
[१२] श्रीभोगमिति] अ, ई , ऋ ; त्रिभोग° – ऊ .
[१३] स्कन्दकान्ताङ्घ्रिसंयुतम्०] अ , ई , ऋ ; चन्द्रकान्ताङ्घ्रि० – ऊ .
[१४] आयताश्रशिरोपेतं] ई ; आयताश्रं शिरोपेतं - अ ; आयताश्रीशिरो° – ऊ ; आयताश्रि° – ऋ .
[१५] चतुर्नासिसमन्वितम्] अ , ऊ , ऋ ; चतुर्नासी° – ई .
[१६] महानासिविनिष्क्रान्तं] सं० पाठः ; महानासिविनिष्ठान्तं – अ , ऋ ; महानासी विनिष्ठान्त – ई ; °नासित्यधिष्ठान्तं – ऊ .
[१७] तद्दण्डं द्वित्रिदण्डकम्] अ ; दण्डकद्वि° – ई ; तदण्डं° – ऊ , ऋ .
[१८] महानासिकयोर्मध्ये] अ ; महानासीद्वयो° – ई ; °नासिद्वयो° – ऊ ; म . . . . याममध्ये – ऋ .
[१९] क्षुद्रनासिद्वयान्वितम्] अ; क्षुद्रनासीद्व° – ई , ऊ , ऋ .

[1]भद्रनास्युच्चपार्श्वे तु [2]क्षुद्रनासीविभूषितम् ।
[3]पादं प्रत्यल्पनासाढ्यं पुत्रकोष्ठमिति स्मृतम् ॥ १८६ ॥

[-चित्रकान्तम्]

पादबन्धधरा पृथ्वी स्तम्भशेखरसंयुतम् ।
कोष्ठमध्ये महानासी गलभद्रसमन्वितम् ॥ १८७ ॥
तत्पार्श्वे क्षुद्रनास्याढ्यं पादं प्रत्यल्पनासिकम् ।
सर्वालङ्कारसंयुक्तं चित्रकान्ताख्यकोष्ठकम् ॥ १८८ ॥

[-श्रीभद्रम्]

तलिपाख्यं तलोपेतं विष्णुकान्ताङ्घ्रिसंयुतम् ।
चतुष्कोणे चतुष्कूटम् अष्टाश्रं शीर्षयान्वितम् ॥ १८९ ॥
शालामध्ये द्विपार्श्वे तु महानासीचतुष्टयम् ।
महानासीद्वयोर्मध्ये क्षुद्रनासीविभूषितम् ॥ १९० ॥
पादं प्रत्यल्पनासाढ्यं तोरणाद्यैरलङ्कृतम् ।
एवं लक्षणसंयुक्तं श्रीभद्रं [4]तदिहोच्यते ॥ १९१ ॥

[-सुन्दरम्]

[5]अङ्घ्रिबन्धमधिष्ठानं भीमकान्ताङ्घ्रिसंयुतम् ।
[6]शिखरे ऋतुनासाढ्यम् [7]अल्पनासीद्वयान्तरे ॥ १९२ ॥
[8]प्रासादे मण्डपे मध्ये तोरणाद्यैर्विचित्रितम् ।
एवं लक्षणसंयुक्तं [9]नाम्ना सुन्दरमुच्यते ॥ १९३ ॥

---

[1] भद्रनास्युच्चपार्श्वे तु] अ , ऋ ; भद्रनास्योच्च° – ई ; भद्रनास्युश्च्र° – ऊ .

[2] क्षुद्रनासीविभूषितम्] अ ,ई, ऋ ; क्षुद्रनासिवि° – ऊ .

[3] पादं प्रत्यल्पनासाढ्यं] अ ; °नास्याढ्यं – ई , ऋ ; पाद प्रत्यल्पनासार्धं – ऊ . 'ई' मातृकायां श्लो० १८६ तृतीयपादादि – श्लो० १९१ प्रथमपादान्तो भागो अधिकतया विद्यते।

[4] तदिहोच्यते] अ , ऊ , ऋ ; नामद्रुच्यते – ई .

[5] अङ्घ्रिबन्धमधिष्ठानं] सं० पाठः ; अ . . . . धिष्ठानं ; अ; अप्रिबन्धमधिष्ठानं – ई ; अपिबन्धमधिष्ठानं – ऊ ; . . . .मधिष्ठानं – ऋ

[6] शिखरे ऋतुनासाढ्यम्] अ , ई , ऋ ; शिखरेन तु नासाढ्यं – ऊ ;

[7] अल्पनासीद्वयान्तरे] सं० पाठः ; अल्पनासिचयान्तरे – अ ; अल्पनासीद्यान्तरे – ई , ऊ ; अल्पनासिद्यान्तरे – ऋ .

[8] प्रासादे मण्डपे] अ , ई ; प्रासादमण्टपे – ऊ ; ०मण्टपे – ऋ .

[9] नाम्ना] अ , ई , ऋ ; नाम्या – ऊ .

[-पुत्रकान्तम्]

पादबन्धधरोपेतं [१]वरुणस्तम्भसंयुतम् ।
[२]शिखापञ्चकसंयुक्तं [३]पुत्रकान्तविमानकम् ॥ १९४॥

[गोमुखम्]

कौबेराङ्घ्रिसमायुक्तं [४]पादबन्धमयूरकम् ।
कलाल्पनासिकोपेतं [५]महानासिद्वयान्वितम् ॥ १९५॥
[६]सर्वालङ्कारसंयुक्तं [७]गोमुखं त्विति विद्यते ।

[श्रीकान्तम्]

पादबन्धमधिष्ठानं [८]श्रीवत्सस्तम्भसंयुतम् ॥ १९६॥
[९]आयताश्रशिरोपेतं [१०]महानासिद्वयान्वितम् ।
चतुष्कूटसमायुक्तं [११]नागरद्विचितान्वितम् ॥ १९७॥
पादं प्रत्यल्पनासाढ्यं [१२]पञ्जराष्टकसंयुतम् ।
सर्वालङ्कारसंयुक्तं [१३]श्रीकान्तमिति विद्यते ॥ १९८॥

[पार्वतीकान्तम्]

प्रतिबन्धधरायुक्तं [१४]धारास्तम्भसमन्वितम् ।
[१५]अष्टाविंशाल्पनासाढ्यं [१६]भद्रनासिद्वयान्वितम् ॥ १९९॥

---

[१] वरुणस्तम्भ०] सं० पाठः ; वारणस्तम्भ० - ई ; वारणं स्तम्भ० – अ , ऋ ; वारण स्थम्भ° – ऊ .
[२] शिखापञ्चकसंयुक्तं] अ , ई , ऋ ; शिखरं पञ्चकरैर्युक्तं – ऊ .
[३] पुत्रकान्तविमानकम्] ई , ऊ ,ऋ , पत्रकान्तविमानकम् – अ.
[४] पादबन्धमयूरकम्] अ , ई , ऊ ; पादबन्धमपूरकम् – ऋ .
[५] महानासि०] अ , ऋ ; महानासी० – ई , ऊ .
[६] सर्वालङ्कारसंयुक्तं] ई , ऊ ; सर्वाभरणसंयुक्तं – अ ; सर्वे . . . . संयुक्तम् – ऋ .
[७] गोमुखं त्विति] अ , ई , ऋ ; °द्विति – ऊ .
[८] श्रीवत्सस्तम्भ°] ई ; श्रीवत्सं स्तम्भ°] अ , ऋ ; श्रीवत्सस्थम्भ° – ऊ .
[९] आयताश्रशिरोपेतं] ई , ऊ; आयताग्रशिरोपेतं – अ , ऋ .
[१०] महानासिद्वयान्वितम्] अ , ऋ ; महानासी° – ई ; . . . . हानासि° – ऋ .
[११] नागरद्विचितान्वितम्] सं० पाठः ; नागरद्व चितान्वितम्- अ, ऋ ; नागाराद्वचिता° – ई ; नागरं द्वचिता° – ऊ .
[१२] पञ्जराष्टकसंयुतम्] ई ; पञ्चकसंयुतम् – अ , ऋ ; पञ्चराष्टकसं° – ऊ .
[१३] श्रीकान्तमिति] अ , ई , ऋ ; श्रीकान्तं त्विति – ऊ .
[१४] धारास्तम्भसमन्वितम्] अ , ई , ऊ ; धरास्तम्भ° – ऋ .
[१५] अष्टाविंशाल्पनासाढ्यं] अ , ई , ऋ ; ०विंशत्यल्पनासार्धं – ऊ .
[१६] भद्रनासिद्वयान्वितम्] अ , ऊ , ऋ ; भद्रनासी° – ई .

भद्रकूटसमायुक्तं [1]तोरणाद्यैर्विचित्रितम् ।
[2]पञ्जराष्टकसंयुक्तं पार्वतीकान्तमीरितम् ॥२००॥

[सुमङ्गलम्]

धर्मकान्ताङ्घ्रिसंयुक्तमाधारं [3]प्रतिबन्धके ।
[4]त्रयस्त्रिंशाल्पनासाढ्यं [5]शिखरे ऋतुनासिकम् ॥२०१॥
[6]वेदिभद्रसमायुक्तं [7]सुमङ्गलमिति स्मृतम् ।

[सुभद्रम्]

चन्द्रकान्ताङ्घ्रिसंयुक्तं [8]प्रतिबन्धमसूरकम् ॥२०२॥
[9]शालायामं त्रिभागैकं मुखभद्रसमन्वितम् ।
[10]प्रस्तारोर्ध्वे तु पद्मं स्यात् [11]वेदिकाकण्ठशीर्षकम् ॥२०३॥
षण्महानासिकोपेतं [12]विंशत्संख्याल्पनासिकम्।
शिखापञ्चकसंयुक्तं सुभद्रमिति विद्यते ॥२०४॥

[- कोष्ठसुन्दरम्]

प्रतिबन्धयुता पृथ्वी भानुकान्ताङ्घ्रिसंयुतम् ।
प्रस्तरोपरि कोणेषु कर्णकूटसमन्वितम् ॥२०५॥
वस्वश्रं [13]शीर्षकं कण्ठं [14]गलोत्सेधं समुच्यते।

---

[1] तोरणाद्यैर्विचित्रितम्] अ , ई ; तोरणाद्यै वि० – ऊ ; तोर . . . . चित्रितम् – ऋ .
[2] पञ्जराष्टकसंयुक्तं] ई ; पञ्चराष्ट्रसमायुक्तं – अ , ऊ , ऋ .
[3] प्रतिवन्धके] अ , ई , ऊ ; प्र . . . . बन्धके – ऋ .
[4] त्रयस्त्रिंशाल्पनासाढ्यं] अ , ई , ऋ ; त्रयत्रिंशाल्पनासार्धं – ऊ .
[5] शिखरे ऋतुनासिकम्] अ , ई , ऋ ; शिखरे तु° – ऊ .
[6] वेदिभद्रसमायुक्तं] अ ,ऊ , ऋ ; वेदीभद्र° – ई .
[7] सुमङ्गलमिति स्मृतम्] अ , ई , ऊ ; सुमङ्गलमि . . . . – ऋ .
[8] प्रतिवन्धमसूरकम्] ऊ ; प्रतिबन्धमसुसकम् – अ ; प्रतिबन्धं सुवृत्तकम् – ई ; प्रतिबन्धमसुप्रकम् – ऋ .
[9] शालायामं त्रिभागैकं] अ , ई , ऋ ; °यामत्रिभा° – ऊ .
[10] प्रस्तारोर्ध्वे तु पद्मं स्यात्] सं० पाठः ; . . . . पद्मं स्यात् – अ , ऋ ; . . . . पद्मं स्यात् – ई ; °पद्मास्य – ऊ .
[11] वेदिकाकण्ठशीर्षकम्] ऊ ; °शीर्षके – अ ; . . . . कर्णशीर्षकम् – ई ; वेदिकाकर्णशीर्षकम् – ऋ .
[12] विंशत्संख्याल्पनासिकम्] ई , ऊ ; विंशदाख्याल्पनासिकम् – अ ; विच . . . . ख्याल्पनासिकम् – ऋ .
[13] शीर्षकं कण्ठं] अ ; शीर्षकण्ठं यत् - ई ; शीर्षकर्णं – ऋ .
[14] गलोत्सेधं समुच्यते] अ ; °धान्तमुन्नतम् – ई ; °धान्त तुन्नतम् – ऊ ; गलोत्सेध . . . . – ऋ .

[1]वेदिकाबन्धुरं कण्ठं [2]चित्रकान्तविमानवत् ॥२०६॥
[3]पञ्जराष्टकसंयुक्तं [4]कोष्ठसुन्दरमीरितम् ।
[5]...

[-विजयावहम्]

[6]चरणं रुद्रकान्तं स्यादाधारं प्रतिबन्धकम् ॥२०७॥
वेदिभद्रसमायुक्तं [7]कूटहारान्तरावृतम् ।
[8]कन्धरं शीर्षकाकारं [9]श्रीभद्रकविमानवत् ॥२०८॥
एवं लक्षणसंयुक्तं विमानं विजयावहम् ।
[10]...

[श्रीभोगादिविमानानां स्थानम्]

[11]श्रीभोगाद्यष्टकं दिक्षु विधिना [12]स्थापयेद्बुधः ॥२०९॥
[13]पार्वतीकान्तकोष्ठाढ्यम् अष्टमं चान्तरालके ।
कल्पयेदुक्तमार्गेण यथावित्तानुसारतः ॥२१०॥
[14]कामकोष्ठविधिः प्रोक्तो देवतास्थापनं श्रृणु ।

[कामकोष्ठे देवतास्थापनम्]

[महानासीदेवताः]

[15]जम्भिनीं पूर्वदिग्भागे

---

[1] वेदिकाबन्धुरं कण्ठं] अ, ऊ; वेदिकासुन्दरं कर्णं – ई; °कर्णं – ऋ.
[2] चित्रकान्तविमानवत्] अ, ऋ; °विमानकम् - ई; °कान्तं° – ऊ.
[3] पञ्जराष्टकसंयुक्तं] सं० पाठः; पञ्चराष्ट्रक० - अ, ई, ऋ; पञ्चराष्टक° – ऊ.
[4] कोष्ठसुन्दरमीरितम्] झ; तोषसुन्दरमीरितम् – अ, ई, ऊ; तोषसुन्दर.... रितम् – ऋ.
[5] अत्र पद्मकान्तकोष्ठस्य निर्देशो न विद्यते ।
[6] चरणं रुद्रकान्तं] अ, ई, ऋ; चरणरुद्र° – ऊ.
[7] कूटहारान्तरावृतम्] अ, ऊ, ऋ; ०रान्वितम् – ई.
[8] कन्धरं शीर्षकाकारं] अ; ०गीषकाकारं – ई; कन्दरं गीर्षका° – ऊ; कन्धरगीषका° – ऋ.
[9] श्रीभद्रकविमानवत्] अ, ऊ, ऋ; श्रीभद्रकविमानकम् – ई.
[10] अत्र कौशलश्रीनिवासयोः कोष्ठयोर्निर्देशो न विद्यते ।
[11] श्रीभोगाद्यष्टकं] ई, ऊ, ऋ, झ; श्रीभोग्याद्यष्टकं - अ.
[12] स्थापयेद्बुधः] झ; दापयेद्बुधः – अ, ऊ, ऋ; धापयेद्बुधः – ई.
[13] पार्वतीकान्तकोष्ठाढ्यम्] सं० पाठः; पार्वतीकान्तकोष्ठाभ्याम् – अ, ई, ऊ, ऋ, झ.
[14] कामकोष्ठविधिः प्रोक्तो] अ, ई, ऋ; °विधिं प्रोक्तं – ऊ.
[15] जम्भिनीं] ऋ; जंभनी – अ; जंभीनी – ई, ऊ.

[1]स्तम्भिनीं दक्षिणे न्यसेत् ॥२११॥
[2]मोहिनीं पश्चिमे देशे [3]भेदिनीं चोत्तरे न्यसेत् ।
कोणे [4]सिंहं वृषं [5]स्थाप्य अथवा वृषभं न्यसेत् ॥२१२॥
अथवा [6]पूर्वदेशे तु [7]इन्द्राणीं चैव विन्यसेत् ।
[8]रौद्रीं दक्षिणदेशे तु वारुणे [9]वैष्णवीं न्यसेत् ॥२१३॥
ब्राह्मीमुत्तरदेशे तु स्थापयेत्तु विचक्षणः ।
देवतास्थापनं प्रोक्तं [10]देवीमानं ततः शृणु ॥२१४॥

[- नागरमानम्]

[11] स्तम्भोत्सेधदशांशे तु भूतांशं कन्यसोदयम् ।
रसांशं श्रेष्ठमानं तु [12]तयोर्मध्येऽष्टभाजिते ॥२१५॥
नवधा [13]देविमानं स्यात् नागरं देविमानकम् ।

[- द्राविडमानम्]

[14]स्वाधिष्ठानसमं नीचं [15]पादाधिक्यं तु मध्यमम् ॥२१६॥
[16]श्रेष्ठमर्धाधिकं मानं द्राविडं [17]देविमानकम् ।

---

[1] स्तम्भिनीं] अ , ऋ ; स्तंभिन्ये – ई ; स्तंभिनी – ऊ .
[2] मोहिनीं] अ , ऋ ; मोहिनी – ई , ऊ .
[3] भेदिनीं चोत्तरे] अ ,ऋ ; भेदिनी° - ई ; भेदिनी उत्तरे - ऊ .
[4] सिंहं वृषं] अ , ऊ , ऋ ; सिंह वृषं – ई .
[5] स्थाप्य अथवा] ई , ऊ, ऋ ; स्थाप्याथवा – अ.
[6] पूर्वदेशे तु] अ , ई ,ऋ ; पूर्वदेशेषु – ऊ .
[7] इन्द्राणीं] अ, ई ; ऐन्द्राणीं – ऊ , ऋ .
[8] रौद्रीं दक्षिणदेशे] अ , ऋ ; रौद्री० – ई ; °दक्षिणे° – ऊ .
[9] वैष्णवीं] अ , ई , ऋ ; वैष्णवं – ऊ .
[10] देवीमानं] अ , ऊ , ऋ ; देविमानम् – ई .
[11] स्तम्भोत्सेधदशांशे तु] अ , ई , ऋ ; ०दशांशेषु – ऊ .
[12] तयोर्मध्येऽष्टभाजिते] अ , ई ; °ध्येषुभा° – ऊ ; तयोर्मध्येष्टहस्त . . . . जिते – ऋ .
[13] देविमानं] अ , ई , ऋ ; देवी° – ऊ .
[14] स्वाधिष्ठानसमं] अ , ऋ ; स्वाधिष्ठाना० – ई ; स्वाधिष्ठानं० – ऊ .
[15] पादाधिक्यं तु मध्यमम्] अ , ई , ऋ ; पादाधिक्य मध्य° – ऊ .
[16] श्रेष्ठमर्धाधिकं] ऊ ; श्रेष्ठमध्यादिकं – अ , ऋ ; श्रेष्ठं मध्याधिकं – ई .
[17] देविमानकम्] अ , ई , ऊ ; देवमानकम् – ऋ .

[- वेसरमानम्]

[1]नालीगृहविशालं यत् नवभागविभाजिते ॥२१७॥
सप्तांशमुत्तमं प्रोक्तं भूतांशं [2]कन्यसं भवेत् ।
[3]तयोर्मध्येऽष्ट यन्मानं वेसरं देविमानकम् ॥२१८॥

[- सामान्यमानम्]

[4] द्वारोत्सेधे विकारांशे [5]ऊर्ध्वाधोंशं क्षयं न्यसेत् ।
शेषं [6] देव्याश्च मानं स्याद् एतत्सामान्यमेव हि ॥२१९॥
[7]आयादिशुभसंयुक्तं देवीमानं परिग्रहेत् ।
[8]अङ्गमानादिकं सर्वं मध्यमं दशतालकम् ॥२२०॥

[देवीप्रतिष्ठा]

[9]एवं लक्षणसंयुक्तां [10]देवीं [11]संगृह्य देशिकः ।

[-अङ्कुरार्पणादि]

ततोऽङ्कुरार्पणं कुर्यान्नवमे [12]सप्तमेऽपि वा ॥२२१॥
पञ्चमे त्रिदिने वापि सद्योऽङ्कुरमथापि वा ।
[13]बालदेवीं समभ्यर्च्य प्रतिष्ठादिनपूर्वके ॥२२२॥
[14]शिल्पिकर्मावसाने तु [15]देवीं [16]संगृह्य देशिकः ।

---

[1] नालीगृहविशालं यत् नवभाग०] अ , ई , ऋ ; नालीग्रहविलाशश्च वन्नव° – ऊ .
[2] कन्यसं भवेत्] अ , ऋ ; कन्यकं० – ई ; कन्यशं० – ऊ .
[3] तयोर्मध्येऽष्ट यन्मानं] अ , ई , ऋ ; °मध्येष्ठय° – ऊ .
[4] द्वारोत्सेधे] ई , ऋ, झ ; चारोत्सेधे - अ ; द्वारोत्सेध –ऊ.
[5] ऊर्ध्वाधोंशं क्षयं] सं० पाठः ; ऊर्ध्वाधोंशं चयं – अ ; ऊर्ध्वाधोंश द्वयं – ई , ऋ, झ ; ऊर्द्धांसे द्वयं – ऊ .
[6] देव्याश्च मानं] सं० पाठः ; देवीज्यमानं – अ , ऋ ; देवीस्यमानं – ई ; देवीमानं – ऊ ; देव्या च मानं – झ.
[7] आयादिशुभसंयुक्तं देवीमानं] अ , ई , ऊ ; °शुभ . . . . युक्तम् देविमानं – ऋ .
[8] अङ्गमानादिकं] ई, ऊ , ऋ ; अग्रमानादिकं - अ .
[9] एवं लक्षणसंयुक्तां] ई , ऊ , ऋ ; सर्वलक्षण संयुक्तं अ .
[10] देवीं] ई , ऊ , ऋ ; देवी – अ .
[11] संगृह्य] अ , ई , ऋ ; संग्राह्य – ऊ .
[12] सप्तमेऽपि वा] अ , ऊ , ऋ ; सप्तमेऽथ वा – ई .
[13] बालदेवीं] ई , ऋ ; बालां देवीं - अ ; बालदेवी – ऊ .
[14] शिल्पिकर्मावसाने तु] ऊ , ऋ ; शिल्पी कर्मावसाने तु – अ ; शिल्पिकर्मावसाने न – ई .
[15] देवीं] अ , ऊ , ऋ ; गौरीं – ई .
[16] संगृह्य] अ , ऋ ; संग्राह्य – ई , ऊ .

प्रासादपूर्वदिग्भागे [१]मण्डपे शालिकोपरि ॥२२३॥
वस्त्रेणास्तीर्य तस्योर्ध्वे [२]शाययेदूर्ध्ववक्त्रकम् ।
[३]प्राक् शिरोमां महादेवीं [४] [५]गौरीगायत्रियार्चयेत् ॥२२४
वस्त्रेणाच्छाद्य तां देवीं तन्मूलेनैव देशिकः ।
तस्य दक्षिणभागे तु स्नपनं संप्रकल्पयेत् ॥२२५॥
तस्य मण्डपरक्षार्थं [६]पूर्वादीनि यथाक्रमम् ।
कुम्भमध्ये समभ्यर्च्य [७]लोकपालास्त्रकान् [८]क्रमात् ॥२२६॥

[रत्नन्यासः]

[९]हैमराजतपात्रे वा ताम्रपात्रेऽथवा [१०]बुधः ।
कांस्यपात्रेऽथवा मध्ये कल्पयेच्चन्दनेन तु ॥२२७॥
[११]द्वादशाङ्गुलविस्तारं [१२]व्योमाङ्गुलसमुन्नतम् ।
चतुरश्रसमायुक्तं मध्ये [१३]पद्मं समालिखेत् ॥२२८॥
[१४]माणिक्यं कर्णिकामध्ये [१५]पूर्वे मरकतं न्यसेत् ।
प्रवालमग्निदिग्भागे इन्द्रनीलं तु याम्यके ॥२२९॥
नैर्ऋते पुष्यरागं च वज्रं [१६]वरुणदिग्दले ।

---

[१] मण्डपे] ई , ऊ ; मण्टपे – अ , ऋ .
[२] शाययेदूर्ध्व वक्त्रकम्] ऊ , ऋ ; शाययेदूर्ध्ववस्त्रकम् – अ ; च्छाययेदूर्ध्व वक्त्रकम् – ई.
[३] प्राक् शिरोमां महादेवीं] अ , ऊ ; प्राक् शिरोम° – ई ; प्राक्छिरोमां° – ऋ .
[४] ०दशांशे तु] अ , ई , ऋ ; ०दशांशेषु – ऊ .
[५] गौरीगायत्रियार्चयेत्] ई, ऋ ; गौरीगायत्रितोच्चरे(ये)त् – अ ; गौरीगायत्र्यार्चयेत् –ऊ.
[६] पूर्वादीनि] अ , ई , ऋ ; पूर्वदीनि – ऊ .
[७] लोकपालास्त्रकान्] ई ; लोकपालास्त्रिकान् ग्रहान् – अ ; लोकपालास्त्रकान् गृहान् – ऊ ; लोकापालास्त्रकान् गृहान् – ऋ .
[८] क्रमात्] सं० पाठः ; ग्रहान् – अ, ई ; गृहान् - ऊ, ऋ .
[९] हैमराजतपात्रे वा] अ , ऋ ; हेमराजत° – ई ; हेमरजत० - ऊ .
[१०] बुधः] अ , ऊ , ऋ ; पुनः – ई .
[११] द्वादशाङ्गुलविस्तारं] ई , ऊ , ऋ ; द्वादशाङ्गुलिविस्तारं – अ .
[१२] व्योमाङ्गुलसमुन्नतम्] ई(२) ; व्योमाङ्गुलसमन्वितम् – अ, ई (१), ऊ.
[१३] पद्मं] अ , ई , ऋ ; पात्रं – ऊ .
[१४] माणिक्यं] ई , ऋ ; माणिक्यं – अ ; ऊ .
[१५] पूर्वे मरकतं] ई , ऊ ; पूर्वमरतकं - अ , ऋ .
[१६] वरुणदिग्दले] अ ; वरुणदग्दले – ऊ ; वारुणदिग्दले – ई, ऋ .

[1]गोमेदं वायुदेशे तु मौक्तिकं सोमदिग्दले ॥२३०॥
वैडूर्यमीशदेशे तु वामाद्यैश्च समन्वितम् ।
[2]अर्चयेद्गन्धपुष्पाद्यैर्वामाद्यैः शक्तिबीजकैः ॥२३१॥
शुद्धवस्त्रेण [3]संछाद्य [4]त्रिपाद्यूर्ध्वे तु विन्यसेत् ।

[अक्षिमोक्षणम्]

[5]शिरसी दुत् र्जमङ्गैश्च [6]लेखयेद्धेमसूचिना ॥२३२॥
[7]भ्रूरेखां प्रथमं लिख्य [8]नेत्रमन्त्रमनुस्मरन् ।
प्रथमं मधुना तर्प्य द्वितीयं सर्पिषा बुधः ॥२३३॥
तृतीयं [9]पयसा तर्प्य चतुर्थं शुद्धवारिणा ।
पञ्चमं हिमतोयेन तन्मूलेनैव देशिकः ॥२३४॥
गन्धपुष्पैः समभ्यर्च्य [10]दर्पणं दर्शयेद्बुधः ।
उत्पलं दर्शयेत्पश्चात् [11]कर्पूरशकलं ततः ॥२३५॥
क्षीरं च दधिकुम्भं च घृतकुम्भं च दर्शयेत् ।
[12]बृहतीफलकानी च मधुकुम्भं च दर्शयेत् ॥२३६॥
[13]अञ्जनं [14]कन्दुकं चैव सवस्त्रं केशशोधनम् ।
कुङ्कुमं कृष्णगन्धं च शालिपुष्पं च तण्डुलम् ॥२३७॥
[15]तिलमुद्गसमूहं च दर्शयेत्तु विचक्षणः ।

---

[1] गोमेदं] अ, ऊ, ऋ ; गोमेधं – ई.
[2] अर्चयेद्गन्धपुष्पाद्यैर्वामाद्यैः शक्तिबीजकैः] अ, ऊ, ऋ ; °र्वामादिशक्तबीजतः– ई.
[3] संछाद्य] अ, ई, ऋ ; संचाद्य – ऊ.
[4] त्रिपाद्यूर्ध्वे तु] ई ; त्रिपादोर्ध्वे तु – अ ; त्रिपादूर्ध्वे तु – ऊ, ऋ.
[5] शिरसी दुत् र्जमङ्गैश्च] अ ; शिरीसदुर्जमङ्गोऽथ – ई ; शिरीषदुश्चमन्त्रोश्चं – ऊ ; शिरीसदुर्जमङ्गोश्च – ऋ.
[6] लेखयेद्धेमसूचिना] अ, ई, ऋ ; °सूचिनम् – ऊ.
[7] भ्रूरेखां] अ, ई ; भूरेखां – ऊ ; °प्रथमं . . . . त् – ऋ.
[8] नेत्रमन्त्रमनुस्मरन्] ई, ऊ ; वक्रमन्त्रमनुस्मरन् – अ ; . . . . – ऋ.
[9] पयसा] ई, झ ; मधुना – अ, ऊ, ऋ .
[10] दर्पणं] ऊ ; तर्प्यान्ते – अ, ऋ ; तर्प्यन्ते – ई.
[11] कर्पूरशकलं] अ, ई, ऋ ; कपूरं० – ऊ.
[12] बृहतीफलकानी च] ऊ ; बृहतीफलहानिं च – अ, ई ; 'ऋ' मातृकायाम् इदमर्धं न दृश्यते ।
[13] 'अ' मातृकायां श्लो० २३७-२३८ भागो न दृश्यते।
[14] कन्दुकं] ई, ऋ ; कान्तकं – ऊ; कत्तुकं – झ.
[15] 'ऋ, झ' मातृकायोः अक्षरलोपः।

[1]प्रच्छन्नपटमावर्ज्य सवत्सां गां प्रदर्शयेत् ॥ २३८ ॥
[2]दर्शयेद्ब्रह्मकन्याश्च [3]ब्राह्मणान् संप्रदर्शयेत् ।
[4]प्राणिनो [5]दर्शयेत्पश्चात् गौरीबीजमनुस्मरन् ॥ २३९ ॥

[जलाधिवासनम्]

ततः [6]संस्थाप्य [7]देवेशीम् [8]अलङ्कृत्यातिसुन्दरम् ।
ग्रामप्रदक्षिणं कृत्वा सर्वालङ्कारसंयुतम् ॥ २४० ॥
[9]जलतीरे प्रपामध्ये विन्यसेद्देशिकोत्तमः ।
पुण्याहं वाचयेत्तत्र [10]जलाधिवासनार्थकम् ॥ २४१ ॥
[11]स्नपनं कारयेत्तत्र [12]जलाधिवासनार्थकम् ।
स्नपनं [13]कारयेत्तत्र [14]जलक्रीडां समाचरेत् ॥ २४२ ॥
जलमध्ये समापूर्य गङ्गादीनां समर्चयेत् ।
तन्मध्ये शाययेद्गौरीं [15]जप्त्वाघमर्षणं मनुम् ॥ २४३ ॥
[16]रवेरस्तमयात्पूर्वे गौरीमादाय देशिकः ।
[17]जलतीरे [18]प्रपामध्ये [19]विन्यसेत्स्नपनार्हकैः ॥ २४४ ॥

---

[1] प्रच्छन्न०] ई, ऋ ; प्रश्चिन्न० – ऊ; प्रच्छिन्न० – झ.
[2] दर्शयेद्ब्रह्मकन्याश्च] अ , ई ; °कन्याश्च – ऊ ; °कर्णं च – ऋ .
[3] ब्राह्मणान् संप्रदर्शयेत्] ऊ ; ब्राह्मणानां प्रदर्शयेत् – अ, ई, ऋ, झ .
[4] प्राणिनो] अ; प्राणिनां - ई, ऊ, झ ; प्राणानां – ऋ .
[5] दर्शयेत्पश्चात्] ई , ऊ , ऋ ; दापयेत्पश्चात् – अ .
[6] संस्थाप्य] अ ; संस्नाप्य - ई , ऊ , ऋ , झ .
[7] देवेशीम्] ई , ऊ; झ ; देवेशं – अ, ऋ .
[8] अलङ्कृत्यातिसुन्दरम्] ई, ऋ ; अलङ्कृत्यादिसुन्दरम् – अ, ऊ, झ .
[9] जलतीरे प्रपामध्ये] ई , ऋ ; जलमध्ये प्रपामध्ये – अ ; जलतीर प्रभा° – ऊ .
[10] जलाधिवासनार्थकम्] अ , ई , ऊ ; ०वासनार्चकम् – ऋ .
[11] स्नपनं करयेत्तत्र] अ , ऋ ; स्न . . . . येत्तत्र – ऋ . 'ऊ' मातृकायामिदमर्धं न दृश्यते ।
[12] जलाधिवासनार्थकम्] अ , ई , ऊ ; ०वासनार्चकम् – ऋ .
[13] कारयेत्तत्र] अ , ई , ऋ ; वाचयेत्तत्र – ऊ .
[14] जलक्रीडां] अ , ई , ऋ ; जलक्रीडं – ऊ .
[15] जप्त्वाघमर्षणं] अ , ई , ऋ ; जप्त्वागम° – ऊ .
[16] रवेरस्तमयात्पूर्वे] अ , ई , ऋ ; °स्तमनात्पूर्वे – ऊ .
[17] जलतीरे] अ , ई, ऋ ; जलमध्ये – ऋ .
[18] प्रपामध्ये] अ , ई ; प्रभामध्ये – ऊ ; प्रपां मध्ये – ऋ .
[19] विन्यसेत्स्नपनार्हकैः] ई ; विन्यसेत्स्नपनाहके – अ , ऋ ; विन्यसेत्स्नपनार्हके – ऊ .

[मण्डपकृत्यम्]

संस्नाप्य च समादाय सर्वालङ्कारसंयुतम् ।
[१]धामप्रवेशनं [२]कुर्याद् यागमण्डपे चोत्तरे ॥२४५॥
विन्यस्य [३]चाष्टमृद्रव्यभस्मबिल्वदलादिभिः।
[४]संस्नाप्य शुद्धतोयेन [५]गौरीगायत्रिया बुधः ॥२४६॥
चित्रवस्त्रैरलङ्कृत्य गन्धपुष्पस्त्रगादिभिः ।
ततो मण्डपमासाद्य वास्तुहोमं समाचरेत् ॥२४७॥
पर्यग्निकरणं कृत्वा स्नात्वा संपूज्य मण्डपम् ।
ततस्संमृज्य [६]दर्भाग्रैर्वेदिकाप्रोक्षणं कुरु ॥२४८॥
स्थण्डिलं कारयेत्तत्र [७]त्वष्टद्रोणैश्च शालिभिः ।
[८]तदर्धैस्तण्डुलैर्भूष्य तदर्धैश्च तिलैरपि ॥२४९॥
तदर्धैर्लाजपुष्पैश्च तन्मध्ये नलिनं लिखेत् ।
प्रोक्षयेद्धृदयेनैव पूजयेत्सिंहमासनम् ॥२५०॥
ततो [९]गौरीं समादाय [१०]मण्डपे वायुगोचरे ।
[११]विन्यस्याभ्यर्च्य तस्याग्रे [१२]रक्षासूक्तं जपेत्क्रमात् ॥२५१॥
[१३]बध्वा प्रतिसरं [१४]मन्त्रैः [१५]शङ्खघोषसमन्वितम् ।

---

[१] धामप्रवेशनं] ई , ऊ , ऋ ; या(धा)म प्रदक्षिणं – अ .
[२] कुर्याद् यागमण्डपे चोत्तरे] सं० पाठः; कुर्याद्यागमण्डपमुत्तरे - अ ; यागमण्डपचोत्तरे – ई , ऊ , ऋ .
[३] चाष्टमृद्रव्य०] अ, ऊ; चाष्टमृद्रव्यं भस्वविल्वदलादिभिः – ई ; चाष्टमृद्रव्यभस्मविल्वन्द . . . .– ऋ .
[४] श्लो° २४६ उत्तरार्धं श्लो° २४७ पूर्वार्धं च 'ऊ' मातृकायां न दृश्येते ।
[५] गौरीगायत्रिया] ई , ऋ ; गौरीगायत्रितो - अ .
[६] दर्भाग्रैर्वेदिकाप्रोक्षणं कुरु] अ ; °वेदिकां प्रोक्षयेत् गुरुः – ई ; दर्भाग्रे . . . . काप्रोक्षणं – ऊ ; दर्भाग्रे० – ऋ .
[७] त्वष्टद्रोणैश्च] अ , ऋ ; अष्टद्रो° – ई , ऊ .
[८] तदर्धैस्तण्डुलैर्भूष्य] अ , ई ; तदर्धैस्थण्डिलै° – ऊ ; तदधैस्तण्डु° – ऋ .
[९] गौरीं] अ , ई , ऋ ; गौरी – ऊ .
[१०] मण्डपे] अ , ई ; मण्डपं – ऊ ; मण्टपे – ऋ .
[११] विन्यस्याभ्यर्च्य] अ , ई , ऋ ; विन्याभ्यर्च्य – ऊ .
[१२] रक्षासूक्तं] ई, ऋ ; रक्षासूत्रं – अ, ऊ .
[१३] बध्वा] अ , ई , ऋ ; न्यत्वा – ऊ .
[१४] मन्त्रैः] अ , ऊ , ऋ ; मन्त्रं – ई .
[१५] शङ्खघोषसमन्वितम्] ई ; शङ्खघोषैः परस्परम् – अ ; °घोषपुरस्सरम् – ऊ ; °घोषैः पुरस्सरम् – ऋ .

धूपदीपं ततो दत्वा [१]विप्राशीर्वचनैस्सह ॥ २५२ ॥

[-बालबिम्बविसर्जनम्]

ततो बालगृहं गत्वा यात्राहोमं समाचरेत् ।
कुम्भे वा करके वापि समावाह्य [२]महेश्वरीम् ॥ २५३ ॥
[३]बालबिम्बं परित्यज्य नद्यां वा कूपवापिके ।

[मुखमण्डपे कुम्भन्यासादि]

ततः संपूज्य गन्धाद्यैः [४]करकस्थां महेश्वरीम् ॥ २५४ ॥
शिरसा वाहयित्वा तु शङ्खघोषपुरस्सरम् ।
[५]सर्वालङ्कारसंयुक्तं मुखमण्डपमाविशेत् ॥ २५५ ॥
इन्द्रईशानयोर्मध्ये वेदिकोर्ध्वे तु विन्यसेत् ।
[६]आदाय चाष्टकरकान् [७]कूर्चपल्लवसंयुतान् ॥ २५६ ॥
सवस्त्रान् हेमसंयुक्तान् [८]स्थापयेदष्टदिक्षु च ।
शयनं कर्णिकामध्ये [९]चाण्डजाद्यैरधोमुखम् ॥ २५७ ॥
अथवा चित्रवस्त्रेण शयनं [१०]कल्पयेत्तथा ।
ततो गौरीं समादाय शयने शाययेद्बुधः ॥ २५८ ॥
संपूज्य गन्धपुष्पाद्यैः गौरीबीजेन देशिकः ।

[होमः]

[११]ततोऽग्नियजनं कुर्यात्पूर्वोक्तविधिना सह ॥ २५९ ॥
[१२]समिदाज्यान्नलाजैश्च प्रत्येकं [१३]होममाचरेत् ।

---

[१] विप्राशीर्वचनैस्सह] अ, ई, ऋ ; विप्रशीर्व° – ऊ.
[२] महेश्वरीम्] ई ; जलेश्वरीम् – अ, ऊ, ऋ ; जलेश्वरम् – झ.
[३] बालबिम्बं] ई, ऋ ; बालाबिम्बं – अ ; बालबिम्ब – ऊ.
[४] करकस्थां] अ, ई, ऋ ; करकस्थं – ऊ.
[५] सर्वालङ्कारसंयुक्तं] अ, ऊ, ऋ ; पूर्वालङ्कार° – ई.
[६] आदाय चाष्टकरकान्] अ, ई, ऋ ; °कलशान् – ऊ.
[७] कूर्चपल्लवसंयुतान्] अ, ई, ऋ ; चूतपल्लव° – ऊ.
[८] स्थापयेदष्टदिक्षु च] अ, ऊ, ऋ ; °द्दिग्विदिक्षु च – ई.
[९] चाण्डजाद्यैरधोमुखम्] अ, ई, ऋ ; अण्डजाद्यै° – ऊ.
[१०] कल्पयेत्तथा] अ, ई, ऋ ; °येत्ततः – ऊ.
[११] ततोऽग्नियजनं] अ, ई ; ततोऽग्निं° – ऊ ; °शयनं – ऋ.
[१२] समिदाज्यान्नलाजैश्च] अ, ई, ऋ ; समिधाज्या° – ऊ.
[१३] होममाचरेत्] अ, ई, ऋ ; ओममा° – ऊ.

[1]समिद्धृदयमन्त्रेण शिरसा च घृतं हुनेत् ॥२६०॥
[2]शिखया चरु होतव्यं लाजं कवचमन्त्रतः।
गौरीमिमाय मन्त्रेण दशवारं हुनेत् सुधीः ॥२६१॥
शतमर्धं तदर्धं वा द्रव्यं प्रति हुतं चरेत्।
[3]द्रव्यान्ते व्याहृतिं हुत्वा [4]व्याहृत्यन्ते [5]स्पृशेदुमाम् ॥२६२॥
[6]वर्धनीं चैव संस्पृश्य जप्त्वा [7]चाहुतिसंख्यया।
[8]प्रायश्चित्ताहुतिं हुत्वा [9]शतं मन्त्रेण देशिकः ॥२६३॥

[अधिवासनानन्तरदिवसकृत्यम्]

एवं जागरणं रात्रौ प्रभाते स्नानमाचरेत्।
[10]सौरादिकलशानिष्ट्वा तदन्ते होममाचरेत् ॥२६४॥
ततो गर्भगेहं गत्वा स्थलशुद्धिं [11]समाचरेत्।

[पीठस्थापनम्]

द्वारतारं त्रिधा कृत्वा [12]मध्येऽष्टांशविभाजिते ॥२६५॥
तदेकांशं त्रिधा कृत्वा कलांशं [13]दक्षिणे न्यसेत्।
व्योमांशं [14]वामभागेन न्यस्त्वा सूत्रं प्रसारयेत् ॥२६६॥
तत्सूत्रं [15]शक्तिसूत्रं स्यात् [16]शतैर्मध्यं प्रकल्पयेत्।

---

[1] समिद्धृदयमन्त्रेण] अ, ई, ऋ; समिद्दय० – ऊ.
[2] श्लो° २६१, २६२ पूर्वार्धं च 'ऊ' मातृकायां न दृश्यन्ते।
[3] द्रव्यान्ते व्याहृतिं] अ, ई, ऋ; °न्तेन व्या° – ऊ.
[4] व्याहृत्यन्ते] अ, ई, ऋ; व्यावृत्यान्ते – ऊ.
[5] स्पृशेदुमाम्] अ, ई, ऊ; स्पृशेद्रमाम् – ऋ.
[6] वर्धनीं चैव संस्पृश्य] अ, ई; वर्धनी नैव सा स्पृश्य – ऊ; वर्धनी नैव संस्पृश्य – ऋ.
[7] चाहुतिसंख्यया] ई, ऊ, ऋ; जाहुतिसंख्यया – अ.
[8] प्रायश्चित्ताहुतिं हुत्वा] अ, ई, ऋ; °हुति कृत्वा – ऊ.
[9] शतं मन्त्रेण] अ, ई; शतमन्त्रेण – ऊ, ऋ.
[10] सौरादिकलशानिष्ट्वा] झ; सौरादिशकलान्यष्ट्वा - अ; सौरादीशकलान्यष्ट्वा – ई, ऋ; सौरादिकंलान्यष्ट्वा – ऊ.
[11] समाचरेत्] अ, ई, ऊ; प्रकल्पयेत् – ऋ.
[12] मध्येऽष्टांशविभाजिते] ई, ऋ; मध्यष्टं शालि० -ऊ; मध्यष्टांशं ०-झ. श्लो° २६५ चतुर्थपादादि- २६६ प्रथमपादान्तो भागो 'अ' मातृकायां न दृश्यते।
[13] दक्षिणे] ई, ऊ; दक्षिणां – अ, ऋ.
[14] वामभागेन] अ, ई, ऋ, झ; वायुभागेन – ऊ.
[15] शक्तिसूत्रं] अ, ई, ऊ; शक्ति .... त्रं – ऋ.
[16] शतैर्मध्यं प्रकल्पयेत्] अ, ई, ऋ, झ; शान्ते मध्ये प्रकल्पयेत् – ऊ.

तत्सूत्रं मध्यमे स्थाप्य [१]गौरीपीठं यथा दृढम् ॥२६७॥
[२]गर्भेऽष्टाष्टांशके भागे [३]दैविके स्थापनं कुरु ।
[४]पीठं प्रक्षाल्य चास्त्रेण [५]पञ्चगव्याभिषेचनम् ॥२६८॥
[६]पिण्डिमस्त्रेण संपूज्य गन्धपुष्पादिना बुधः ।
[७]वस्त्रेणाच्छादनं कुर्यात्प्रणवेनैव देशिकः ॥२६९॥

[ग्रामप्रदक्षिणम्]

ततो यागगृहं गत्वा चास्त्रेण [८]जुहुयाच्छतम् ।
पादप्रक्षालनं कृत्वा चाचम्य विधिना बुधः ॥२७०॥
[९]परिचारकमाहूय सोष्णीषं [१०]सोत्तरीयकम् ।
यजमानसमायुक्तं बन्धुवर्गैः समन्वितम् ॥२७१॥ ।
दैवज्ञेन समायुक्तं स्वस्तिसूक्तसमन्वितम् ।
[११]गब्लिके शिबिके वाथ [१२]खेटके वा रथेऽपि वा ॥२७२॥
देवीमारोपयेद्विद्वान् वाद्यघोषसमन्वितम् ।
[१३]वितानच्छत्रसंयुक्तं धूपदीपसमन्वितम् ॥२७३॥
ग्रामप्रदक्षिणं नीत्वा द्वारदेशे समन्ततः ।
संपूज्य [१४]विधिना द्वारं पुष्पाक्षतसमन्वितम् ॥२७४॥

---

[१] गौरीपीठं] ई, झ ; गौरीवीजं – अ, ऊ, ऋ.
[२] गर्भेऽष्टाष्टांशके भागे] ई ; गर्भोऽष्टदिग्भागे – अ ;गर्भाऽष्टाष्टांशके भागे – ऊ ; गर्भै . . . . कभागे – ऋ .
[३] दैविके स्थापनं] ई , ऊ ; दैविके स्थानं – अ ; दैविक स्थापनं – ऋ .
[४] पीठं प्रक्षाल्य चास्त्रेण] अ , ई ,ऋ ; पीठप्रक्षाम्बुजास्त्रेण – ऊ .
[५] पञ्चगव्याभिषेचनम्] अ , ऊ , ऋ ; पञ्चगव्याभिषेचयेत् – ई .
[६] पिण्डिमस्त्रेण संपूज्य] अ , ऊ ; पिण्डीमस्त्रेणसंप्रोक्ष्य – ई ; पिण्डीमस्त्रेण° – ऋ .
[७] वस्त्रेणाच्छादनं] अ , ई , ऋ ; वस्त्रेणाच्चादनं – ऊ .
[८] जुहुयाच्छतम्] अ , ई , ऋ ; जुहुयाश्चतः – ऊ .
[९] परिचारकमाहूय] अ ; परिचारकसंयुक्तं – ई , ऊ ; परिचारकसं... ऋ .
[१०] सोत्तरीयकम्] ई ; चोत्तरीयकम् – अ , ऊ , ऋ .
[११] गब्लिके शिबिके°] ऋ; गलिके शिबिके वाथ – अ ; गब्लिके शिंजिके० – ई ; गजके° – ऊ .
[१२] खेटके वा] अ , ई , ऋ ; कटके वा – ऊ .
[१३] वितानच्छत्रसंयुक्तं] ई ,ऊ , ऋ ; वितानंच्छत्रसंयुक्तं – अ .
[१४] विधिना द्वारं] अ , ऋ ; विधिवत् द्वारं – ई , ऊ .

[गर्भगृहे गौरीस्थापनम्]

गर्भगेहं प्रविश्याथ पुण्याहं वाचयेत्ततः ।
[1]गर्तं संपूजयेद्द्रत्नान् स्थाप्य पूर्वोक्तमार्गतः ॥२७५॥
[2]स्थापयेत्तां महादेवीं [3]मूलमूर्तेस्तु मन्त्रतः ।
दृढीकृत्वाष्टबन्धेन [4]शक्तिसूत्रं निरीक्षयेत् ॥२७६॥
[5]स्नापयेद्गन्धतैलेन [6]सुगन्धामलकादिभिः ।
पञ्चगव्यामृतैः स्नाप्य [7]नालिकेरोदकैर्जलैः ॥२७७॥
संस्नाप्य च महादेवीं नववस्त्रेण वेष्टयेत् ।

[ब्रह्मवर्धन्युद्धारणम्]

संपूज्य गन्धपुष्पाद्यैः प्रणवेनैव देशिकः ॥२७८॥
पूर्णाहुतिं ततो दत्वा [8]संग्रहेद्द्ब्रह्मवर्धनीम् ।
शङ्खध्वनिसमायुक्तं ब्रह्मघोषसमन्वितम् ॥२७९॥
[9]छत्रचामरसंयुक्तं सर्वातोद्यसमन्वितम् ।
धामप्रदक्षिणं कृत्वा द्वारपूजां समाचरेत् ॥२८०॥
बिम्बाग्रे स्थापयेद्विद्वान् त्रिपाद्युपरि [10]विन्यसेत् ।

[मन्त्रन्यासः]

देवीं संपूज्य गन्धाद्यैः मन्त्रन्यासं समाचरेत् ॥२८१॥
[11]शशिनीं मूर्ध्नि विन्यस्य [12]वक्त्रस्थानेऽङ्गदां न्यसेत् ।

---

[1] गर्तं संपूजयेद्द्रत्नान्] ई, ऋ ; गर्तं संपूजयेत् दृत्तात् – अ ; ग . . . . म् संपूज्ययेत् रत्नान् – ऊ .
[2] स्थापयेत्तां महादेवीं] अ , ऋ ; °येत्तन्महादेवीं – ई ; स्थापयेत्तु° – ऊ .
[3] मूलमूर्तेस्तु] सं० पाठः ; मुहूर्ते तस्य - अ, ई, ऋ, झ ; मूलमूर्ते तस्य – ऊ .
[4] शक्तिसूत्रं] ई , ऊ ; शक्तिसूक्तं – अ , ऋ .
[5] स्नापयेद्गन्धतैलेन] अ ; स्थापयेत् गन्ध° – ई , ऊ , ऋ .
[6] सुगन्धामलकादिभिः] अ , ई ; सुकुन्दामल° – ऊ ; °म.....भिः – ऋ .
[7] नालिकेरोदकैर्जलैः] ई , ऊ, ऋ ; नारिके° - अ .
[8] संग्रहेद्द्ब्रह्मवर्धनीम्] ई ; संग्रहेत्० – अ , ऊ ; °हेद्ब्र......र्धनीम् - ऋ .
[9] छत्रचामरसंयुक्तं] अ , ई , ऋ ; चत्रचामर० – ऊ .
[10] विन्यसेत्] अ ; वर्धनीम् – ई , ऊ ; . . . . - ऋ .
[11] शशिनीं] ई , ऊ , ऋ ; शशिनं – अ .
[12] वक्त्रस्थानेऽङ्गदां न्यसेत्] सं० पाठः ; वक्त्रस्थाने अङ्गदां° – अ , ई , ऋ ; वक्त्रस्थानेंगताल्न्यसेत् – ऊ .

[1]इष्टदां हृदये न्यस्य [2]मरीचीं गुह्यदेशके ॥२८२॥
[3]पादांशे [4]मालिनीं न्यस्त्वा गौरीबीजेन संयुतम् ।
[5]षडङ्गं विन्यसेद्विद्वान् [6]मातृकान्यासमाचरेत् ॥२८३॥
[7]गौरीकला न्यसेत्पश्चात् शक्तिन्यासं तथा चरेत् ।
वर्णं [8]पदं च भुवनं [9]तत्त्वं तत्त्वेशिसंयुतम् ॥२८४॥
कलामन्त्रं [10]सबीजेन ललाटे विन्यसेद्गुरुः ।

[जीवन्यासादि]

[11]जीवन्यासं ततः कृत्वा हृदये [12]सोऽपि देशिकः ॥२८५॥
वर्धन्या बीजमादाय [13]देवीहृन्मध्यमे न्यसेत् ।
तज्जलेनैव संस्नाप्य [14]तापसापं निवेदयेत् ॥२८६॥
स्नापयेत्सर्वकलशैर्वेदकुम्भपुरस्सरम् ।
ततः [15]शुद्धोदकैः स्नाप्य [16]स्थलशुद्धिं समाचरेत् ॥२८७॥
मन्त्रोदकेन संस्नाप्य मन्त्रान्नं दापयेद्गुरुः ।
ततो देवीमलङ्कृत्य [17]वस्त्रपुष्पस्त्रगादिभिः ॥२८८॥
नैवेद्यं दापयेद्विद्वान् [18]षड्रसैश्च समन्वितम् ।

---

[1] इष्टदां] अ , ई , ऊ ; इष्टदि – ऋ .
[2] मरीचीं गुह्यदेशके] ई , ऋ ; मरीचं गुह्यदेशके – अ ; मरीचिं गुह्यदेशिके – ऊ .
[3] पादांशे] ऊ ; पादांशं – अ, ई , ऋ .
[4] मालिनीं] ई , ऊ , ऋ ; मालिनिं – अ .
[5] षडङ्गं विन्यसेद्विद्वान्] अ ; षडङ्गनाचरे° – ई ; . . . . गानाश्चरेद्वि° – ऊ ; षडङ्ग . . . . द्वान् – ऋ .
[6] मातृकान्यासमाचरेत्] अ , ऊ , ऋ ; मातृकान्यां समा° – ई .
[7] गौरीकला] ऊ , ऋ ; गौरीकलां – अ, ई .
[8] पदं च] अ , ई , ऋ ; पादं च – ऊ .
[9] तत्त्वं तत्त्वेशिसंयुतम्] ई ; तत्वतत्वेशिसंयुतम् – अ , ऊ , ऋ .
[10] सबीजेन] अ , ई , ऋ ; न्यसीद्येन – ऊ .
[11] जीवन्यासं ततः कृत्वा] अ , ई , ऊ ; जीव . . . . हुत्वा – ऋ .
[12] सोऽपि देशिकः] अ ; सोपदेशिकः – ई , ऊ , ऋ .
[13] देवीहृन्मध्यमे] ई , ऊ ; देवीसृन्मध्यमे – अ ; देवीं हृन्मध्यमे – ऋ .
[14] तापसापं निवेदयेत्] ई , ऊ, ऋ ; तापसावन्निवेदयेत् – अ.
[15] शुद्धोदकैः] अ , ई , ऊ ; शुद्धोद . . . . स्थल° – ऋ .
[16] स्थलशुद्धिं] अ , ई , ऋ ; स्थूलशुद्धिं – ऊ .
[17] वस्त्रपुष्पस्त्रगादिभिः] अ , ई , ऋ ; पत्रपुष्प° – ऊ .
[18] षड्रसैश्च]अ , ऋ ; षड्रसेन – ई ; षड्रशैश्च – ऊ .

[नित्याग्नौ गौरीपूजा]

[1]पानीयाचमनं दत्वा नित्याग्निं संप्रकल्पयेत् ॥२८९॥
कुण्डे वा स्थण्डिले वापि [2]चुल्लिमध्येऽथवा बुधः ।
तूष्णीं हुताशनं [3]स्थाप्य दीपयेदिन्धनैस्सह ॥२९०॥
प्रणवेनैव संप्रोक्ष्य गौरीमावाह्य पूजयेत् ।
[4]निरीक्षणादिभिः शोध्य [5]घृतान्नं देशिकोत्तमः ॥२९१॥
पुष्पाग्रैर्वाथ [6]पत्रैर्वा जुहुयाद्देविमन्त्रतः ।
प्रत्येकं षोडशं हुत्वा [7]चरुणा [8]च घृतेन च ॥२९२॥
पूर्णाहुतिं ततो हुत्वा [9]गौरीगायत्रिया बुधः ।
[10]तेनैवाभ्यर्च्य देवेशीम् आवाह्याग्निं [11]विसर्जयेत् ॥२९३॥
[12]मूले संपूजयेद्देवीं प्रणम्यानुज्ञया सह ।

[बलिदानक्रमः]

[13]द्वारादिवाहनान्तं वा [14]पीठान्तं वा बलिं ददेत् ॥२९४॥
[15]द्वारदक्षिणपार्श्वे तु ज्ञानशक्तिं प्रपूजयेत् ।
वामपार्श्वे क्रियाशक्तिं तदग्रे वृषभं यजेत् ॥२९५॥
श्रीदेवीमग्निदिग्भागे दक्षिणे [16]सप्तमातरः ।

---

[1] पानीयाचमनं दत्वा नित्याग्निं] ई , ऊ ; पानीयाचमनित्याग्निं – अ ; पानीया . . . . त्याग्निं – ऋ .
[2] चुल्लिमध्येऽथवा बुधः] अ , ऋ ; चुल्लिमध्येऽपि वा पुनः – ई ; चुल्लीमध्येऽ° – ऊ .
[3] स्थाप्य दीपयेदिन्धनैस्सह] अ , ई ; °येद्दिन्यनैस्सह – ऊ ; स्थाप्य . . . . पयेदिन्ध° – ऋ .
[4] निरीक्षणादिभिः] अ , ई , ऊ ; °दिभि – ऋ .
[5] घृतान्नं देशिकोत्तमः] ई , ऊ ; . . . . देशिकोत्तमः – अ, ऋ .
[6] पत्रैर्वा] अ , ई , ऋ ; पात्रैर्वा – ऊ .
[7] 'अ' मातृकायां श्लो० २९२ चतुर्थपादादि-२९३ प्रथमपादान्तो भागो नास्ति।
[8] च घृतेन] ई , ऋ , झ ; चाघृतेन – ऊ .
[9] गौरीगायत्रिया बुधः] ई, ऊ , ऋ ; गौरीगायत्रि(मन्त्रतः)तो बुधः – अ.
[10] तेनैवाभ्यर्च्य देवेशीम्] अ , ई , ऊ ; ते . . . . र्च्य० – ऋ .
[11] विसर्जयेत्] अ , ई , ऋ ; विवर्जयेत् – ऊ .
[12] मूले संपूजयेद्देवीं] अ , ऊ , ऋ ; मूलेन पूजयेद्देवीम् – ई .
[13] द्वारादिवाहनान्तं वा] अ , ई , ऋ ; ०वाहनन्ते वा – ऊ .
[14] पीठान्तं वा] अ , ई , ऋ ; पीठान्ते वा – ऊ .
[15] द्वारदक्षिणपार्श्वे] ई , ऊ ,ऋ ; द्वारं दक्षिणपार्श्वे – अ .
[16] सप्तमातरः] ई ; सप्तमातृकाः - अ ; सप्तमातरम् – ऊ , ऋ .

[१]मातङ्गिनीसमोपेतं [२]नैर्ऋते जाह्नवीं स्वयम् ॥२९६॥
पश्चिमे तु [३]धरादेवीं वायव्ये [४]मोहिनीं यजेत् ।
उत्तरे तु [५]शचीदेवीं सावित्रीमीशगोचरे ॥२९७॥
गोपुरद्वारपार्श्वे तु [६]शङ्खपद्मनिधी यजेत् ।
अणिमा पूर्वदिग्भागे महिमा चाग्निगोचरे ॥२९८॥
दक्षिणे गरिमा देवी लघिमा [७]नैर्ऋते दिशि ।
पश्चिमे [८]त्वीशिकादेवी [९]वशित्वं वायुगोचरे ॥२९९॥
[१०]सोमे प्राप्तिमहादेवी [११]प्राकाम्या त्वीशगोचरे ।
[१२]नैर्ऋतेऽरुन्धतीं यष्ट्वा [१३]लघिमादेविदक्षिणे ॥३००॥
[१४]ईशे प्राकाम्यवामेऽपि संयजेदमृतेश्वरीम् ।
[१५]सोमशंकरयोर्मध्ये [१६]सुन्दरीमर्चयेद्गुरुः ॥३०१॥
महापीठाग्रके मन्त्री कमलास्त्रं समर्चयेत् ।
[१७]अन्धिनी [१८]जृम्भिनी रौद्री [१९]शान्तिनीन्द्रविकारिणी ॥३०२॥

---

[१] मातङ्गिनीसमोपेतं] अ , ऋ ; मातनी° – ई ; मातंगनी° – ऊ .
[२] नैर्ऋते जाह्नवीं स्वयम्] अ , ऋ ; °जाह्नवी° - ई ; नैऋते जांनवी° – ऊ .
[३] धरादेवीं] अ , ई , ऋ ; धरांदेवीं – ऋ .
[४] मोहिनीं] अ , ई; मोहनं – ऊ; . . . .हिनीम् – ऋ .
[५] शचीदेवीं] अ , ई , ऋ ; शशी° – ऊ .
[६] शङ्खपद्मनिधी] ई , ऋ; शङ्खपद्मनिधिं - अ , ऊ .
[७] नैर्ऋते] अ , ई , ऋ ; नैऋते – ऊ .
[८] त्वीशिकादेवी] अ ; त्वीशका – ई ; मशीत्वी – , ऊ , ऋ .
[९] वशित्वं] अ, ई ; वशीत्वी – ऊ ; नशीत्वी - ऋ .
[१०] सोमे] अ , ई , ऋ ; सोम – ऊ .
[११] प्राकाम्या त्वीशगोचरे] अ ; ०दीश – ई ; प्राकाम्यमीश° – ऊ ; ०मीश० ऋ .
[१२] नैर्ऋतेऽरुन्धतीं] ई ; नैर्ऋते रुन्धनीं – अ , ऋ ; नैऋते . . . . न्धनीं – ऊ .
[१३] लघिमादेवि०] अ , ई, ऋ ; लखिमादेवि० – ऊ .
[१४] ईशे प्राकाम्यवामेऽपि] सं० पाठः; ईशे प्राकाम्यमेवापि - ई , ऊ , ऋ ; ईशा प्राकाम्यमेवापि - अ .
[१५] सोमशंकरयोर्मध्ये] अ , ई , ऊ ; सोमशांकर° – ऋ .
[१६] सुन्दरीमर्चयेद्गुरुः] अ , ई , ऋ ; °गुरु – ऊ .
[१७] अन्धिनी] अ, ऊ, ऋ ; अण्डिनी – ई .
[१८] जृम्भिनी रौद्री] ऋ ; जृम्भिनी रात्री – अ ; कुन्भिनी रौद्री – ई ; जंभिनी रौद्री – ऊ .
[१९] शान्तिनीन्द्रविकारिणी] ई ; शान्तिनी प्रविकारिणी – अ, ऋ ; शान्तित्रियविकारिणी – ऊ .

[1]स्तम्भिनी [2]च षडेताश्च शक्तयो [3]जीवनायिकाः ।
[4]स्तम्भिनी [5]कर्णिकामध्येऽन्धिनी पूर्वदिग्दले ॥३०३॥
[6]जृम्भिनी दक्षिणे भागे [7]रौद्री वारुणदिग्दले ।
[8]सोमेन्द्रियविकारी च [9]शान्तीशानबलिं ददेत् ॥३०४॥
[10]द्वारादिबलिपीठान्तं बलिबेरसमन्वितम् ।
सर्वातोद्यसमायुक्तं बलिं [11]दत्वा यथाक्रमम् ॥३०५॥

[कामकोष्ठे पूजा]

पादप्रक्षालनं कृत्वाऽऽलयं प्रविशेद्गुरुः ।
गीतवाद्यसमोपेतं जयशब्दसमन्वितम् ॥३०६॥
[12]धामप्रदक्षिणं पश्चाद् देवीं [13]विन्यस्य मण्डपे ।
[14]नीराजनं ततः कृत्वा केवलं [15]लोकशान्तये ॥३०७॥
ततो [16]गौरीं समभ्यर्च्य धूपदीपादिकं ददेत् ।
[17]तोषयेद्देवदेवेशीं प्रणिपत्य [18]क्षमापयेत् ॥३०८॥
[19]निर्माल्यधारिणीं यष्ट्वा रात्रौ पूजावसानके ।

---

[1] स्तम्भिनी] अ , ऋ ; स्तंभिनीं – ई ; स्तंभिनं – ऊ .
[2] च षडेताश्च] अ ; च षडेतान – ई ; षण्डेतानि – ऊ ; षडेतानि – ऋ .
[3] जीवनायिकाः] ऋ; जीवनाधिकाः –अ; जीविनायकाम्–ई ; जीवनाधिका–ऊ ; जिह्वनायकाः–च ; जीवनाडिकाः–झ .
[4] स्तम्भिनी] ई , ऊ , ऋ ; स्तम्विनी – अ .
[5] कर्णिकामध्येऽन्धिनी] अ , ऊ , ऋ ; °अण्डिनी – ई .
[6] जृम्विनी] अ ; जृम्भिनी – ई , ऊ , ऋ ; जम्भिनी – च .
[7] रौद्री] ई , ऊ , ऋ ; रौद्रि – अ ; रौद्रीं – च .
[8] सोमेन्द्रियविकारी] ई , ऊ , ऋ ; सोमे त्रयविकारी - अ ; ईसेतु द्रावकारीं – च .
[9] शान्तीशानबलिं] ऊ , ऋ ; शान्तिनिशान बलिं – अ ; शान्ति शास्ता बलिं – ई ; स्तम्भिव्यान्तर बलिं – च .
[10] द्वारादिबलिपीठान्तं] अ , ई , ऋ ; °बलपीठा° – ऊ .
[11] दत्वा यथाक्रमम्] अ , ई , ऊ , ऋ ; दद्याद्यथा° – च .
[12] धामप्रदक्षिणं पश्चाद्] अ , ई , ऊ , ऋ ; देवीं प्रदक्षिणवशात् – च .
[13] विन्यस्य मण्डपे] अ , ई , ऋ ; विन्य पश्चिमे – ऊ .
[14] नीराजनं] ऋ , च ; नीराञ्जनं – अ , ई , ऊ .
[15] लोकशान्तये] अ , ऊ , ऋ ; लोह शा° – ई .
[16] गौरीं] अ , ई , ऋ ; देवीं – ऊ .
[17] तोषयेद्देवदेवेशीं] अ , ई , ऋ ; दोषयेद्देवदेवीशं – ऊ .
[18] क्षमापयेत्] अ , ई , ऊ , ऋ ; समापयेत् – च .
[19] निर्माल्यधारिणीं] ई , ऋ ; निर्माल्यधारिणं – अ, च , झ; निर्माल्यं धारिणीं – ऊ .

एवं [१]प्रत्यहमभ्यर्च्य [२]यथावित्तानुसारतः ॥ ३०९ ॥
एवं यः कुरुते मर्त्यः स [३]पुण्यां गतिमाप्नुयात् ॥ ३०९ १/२ ॥

[४]॥ इति सूक्ष्मशास्त्रे कामकोष्ठविधिः चतुःपञ्चाशत्तमः पटलः ॥

---

[१] प्रत्यहमभ्यर्च्य] च, झ ; प्रति समभ्यर्च्य – अ, ई, ऊ, ऋ ;.

[२] यथावित्तानुसारतः] अ , ई , ऊ ; या . . . . त्तानु० – ऋ .

[३] पुण्यां] अ , ई , ऋ ; पुण्यं – ऊ .

[४] इति सूक्ष्मशास्त्रे कामकोष्ठविधिः चतुःपञ्चाशत्तमः पटलः] सं० पाठः; इति सूक्ष्मशास्त्रे कामकोष्ठविधिः त्रिपञ्चाशत् पटलः ॥ अ; इति सूक्ष्मशास्त्रे कामकोष्ठविधिः अष्टचत्वारिशत् पटलः ॥ ई ; इति सूक्ष्मागमे कामकोष्ठविधिपटलो चतुःपंचाशत्॥ ऊ ; इति सूक्ष्मशास्त्रे कामकोष्ठविधिः त्रिपंचाशःपटलः ॥ ऋः ; इति सूक्ष्मशास्त्रे क्रियापादे कामकोष्ठविधिपटलः ॥ च ; इति सूक्ष्मशास्त्रे कामकोष्ठविधिं नाम पंचषष्ठिपटलः ॥ झ .

[पञ्चपञ्चाशत्तमः पटलः[1]]

[कल्याणविधिः]

वक्ष्ये [2]कल्याणकं कर्म श्रृणु त्वं तत्प्रभञ्जन।

[कल्याणकालः]

प्रतिष्ठादिनमारभ्य चतुर्थे पञ्चमेऽपि वा॥ १॥
[3]सप्तमे नवमे [4]वापि दशमे तद्दिनेऽपि वा।
शुभवारादिभिर्युक्ते कल्याणं कारयेद् [5]बुधः॥ २॥

[पूर्वकर्मक्रमः]

[6]तद्दिनस्य तु पूर्वे तु अङ्कुराण्यर्पयेद्बुधः।
[7]तद्दिनस्य तु पूर्वाह्णे जलक्रीडां समाचरेत्॥ ३॥
[8]ततो मध्याह्नसमये [9]पूर्वकर्म समाचरेत्।
एवं कृत्वा [10]दिवाकाले [11]रात्रौ [12]कल्याणमाचरेत्॥ ४॥
[13]सायाह्नस्यापरार्धे तु तद्दिने देशिकोत्तमः।
पूर्वोक्तविधिमार्गेण कौतुकं बन्धयेद्बुधः॥ ५॥

[भस्मपूरणादिक्रियाः]

[14]नवकुम्भं समादाय क्षालयेदस्त्रमन्त्रतः।

---

[1] अयं पटलः अ (टि.१९१, पृ० ३०२-३०८), ई (टि.३६, पृ० २१६-२२२), उ (टि.०३७, पृ० २३-३०), ऊ (टि.३८, पृ० ६८४-६९७), ऋ (टि.९७, पृ० २४९-२५४), च (टि.९५५, पृ० ५७-६२), झ (टि.१०१६, पृ० ५१-५८) इत्येतेषु कोशेषु दृश्यते।
[2] कल्याणकं कर्म] सं० पाठः; कल्याणकर्मं च – अ, ई, ऊ, ऋ, च, झ; कल्याणकर्मं तु – उ.
[3] 'अ, ऋ, च' मातृकासु श्लो० '२ पू०' न दृश्यते।
[4] वापि दशमे तद्दिनेऽपि वा] ई, उ, ऊ; चैव प्रति संवत्सरं तु वा – झ.
[5] बुधः] अ, ई, उ, ऊ, ऋ, च; ततः – झ.
[6] 'ऊ' मातृकायां श्लो० '३ पू०' न दृश्यते।
[7] तद्दिनस्य तु] अ, ई, उ, ऊ, ऋ, च; ततो देव्यास्तु – झ.
[8] 'च' मातृकायां श्लो० '४ पू०' न दृश्यते। 'ऋ' मातृकायां श्लो० ४ प्रथमपादो न दृश्यते।
[9] पूर्व०] झ; पूर० – अ, ई, उ, ऊ, ऋ.
[10] दिवाकाले] अ, ई, उ, ऊ, ऋ, झ; तु देवेशि – च.
[11] 'च' मातृकायां श्लो० ४ चतुर्थपादः श्लो० ५ प्रथमपादश्च न दृश्येते।
[12] कल्याणमाचरेत्] अ, ई, ऊ, ऋ, झ; कल्याणमारभेत् – उ.
[13] सायाह्नस्यापरार्धे तु]अ, ई, ऋ; सायाह्नस्यापराह्ने तु – उ; सायाह्नस्य परार्धे तु – ऊ, झ.
[14] नवकुम्भं] ई, च; नवकुम्भान् – अ, उ, ऊ, ऋ, झ.

तन्तुनावेष्ट्य [1]संधूप्य भस्मना [2]पूरयेद्गुदा ॥ ६ ॥
वस्त्रेणाच्छाद्य [3]तद्वस्त्रं [4]विश्वेत्तातेति बन्धयेत्।
[5]लाक्षयाष्टमृदा वापि [6]विन्यसेद्ग्रन्थिमध्यमे ॥ ७ ॥
जप्त्वा [7]वृषभगायत्रीं [8]दापयेद्वृषलाञ्छनम्।
पूजयेद्गन्धपुष्पाद्यैः [9]तन्मूलेनैव देशिकः ॥ ८ ॥
ताम्बूलं [10]नालिकेरं च क्रमुकस्य [11]फलं क्रमात्।
[12]कदलीफलकल्हारं दाम [13]कुङ्कुमचन्दनम् ॥ ९ ॥
कर्पूरं हिमतोयं च [14]चित्रवस्त्रं च भूषणम्।
क्षौमं [15]शार्दूलकं चर्म [16]चामरं छत्रदर्पणम् ॥ १० ॥
[17]कन्दुकं कृष्णगन्धं च केशशोधनमञ्जनम्।
पृथक् पात्रे तु [18]विन्यस्य यजमानेच्छया [19]गृहेत् ॥ ११ ॥

---

[1] संधूप्य] ई, ऊ, ऋ, च, झ; (स)वन्धूप्य – अ; संपूर्य – उ.

[2] पूरयेद्गुदा] अ, ई, ऊ, ऋ, च, झ; पूजयेद्गुदा – उ.

[3] तद्वस्त्रं] अ, उ, ऊ, च; तद्वक्रं – ई, झ; तत्सर्वं – ऋ.

[4] विश्वेत्तातेति] अ, उ, ऋ, झ; विश्वेक्तातेति–ई; विश्वोक्तान्तेमि – ऊ; विश्वेत्तं तेनु – च [ऋग्वेद ८.१००.६ ; १०.४९.११].

[5] लाक्षयाष्टमृदा वापि] सं० पाठः; लाक्षया चाष्टमृद्वापि – अ; लाक्षा चाष्टौ च मृद्वापि – ई; लाक्षां तु वाष्टमृद्वापि – उ; लाक्षाद्यं चाष्टमृद्वापि – ऊ; लाक्षयानाष्टमृद्वापि – ऋ; लाक्षा चाष्टमृदा वापि – च; लाक्षधा च मृदा वापि – झ.

[6] 'ऋ' मातृकायां श्लो० ७ चतुर्थपादमारभ्य ८ चतुर्थपादान्तो भागो न दृश्यते।

[7] वृषभगायत्रीं] अ, ई, उ, ऊ; वृषभगायत्र्या – च; वृषभगायत्रि – झ.

[8] दापयेद्वृष०] अ, ई, झ; धारयेद्वृष० – उ; दापयेद्वृष० – ऊ; भावयेद्वृष० – च.

[9] तन्मूलेनैव] अ, ई, ऊ, च, झ; तज्जलेनैव – उ.

[10] नालिकेरं] ई, उ, ऊ, ऋ, झ; नारिकेलं – अ, च.

[11] फलं क्रमात्] अ, ई, ऊ, ऋ, झ; फलं क्षपा – उ; फलेक्ष्मवाः – च.

[12] कदलीफलकल्हारं दाम] झ; कदलीफलं च कल्हारं दाम – अ, ई, उ, ऊ, ऋ; कदलीफलकल्हारदामं – च.

[13] कुङ्कुमचन्दनम्] अ; चन्दनकुङ्कुमम् – ई, उ, च; कुङ्कुमं चन्दनम् – ऊ; चन्दनकुङ्कुमे – झ. 'ऋ' मातृकायां लुप्तम्।

[14] चित्र०] अ, ई, उ, ऊ, च, झ; वित्त० – ऋ.

[15] शार्दूलकं चर्म] सं० पाठः; शार्दूलचर्मं च – अ, ई, उ, ऊ, ऋ, च, झ.

[16] चामरं] ई, उ, ऊ, च, झ; चारम० - ऋ. 'अ' मातृकायां श्लो० १० चतुर्थपादः श्लो० ११ प्रथमपादश्च न दृश्येते।

[17] कन्दुकं कृष्णगन्धं] सं० पाठः; कन्दुकं कृष्णपुष्पं - ई, ऊ, ऋ; कन्तुकं कृष्णपक्षं - उ; कन्तुकं कृष्णगन्धं - च; कौतुकं कृष्णपुष्पं - झ.

[18] विन्यस्य] अ, ई, उ, ऊ, ऋ, झ; संगृह्य पृथक् – च.

[19] गृहेत् – अ, ई, झ; गृहे – उ; ग्रहेत् – ऊ, ऋ, च.

[1]अस्त्रेणैव तु संप्रोक्ष्य प्रणवेनाभिमन्त्रयेत्।
परिचारकमाहूय सोष्णीषं [2]सोत्तरीयकम्॥ १२॥
[3]सर्वद्रव्यसमायुक्तं ब्रह्मघोषसमन्वितम्।
[4]सर्वभक्तजनैः सार्धं यजमानसमन्वितम्॥ १३॥
गीतवाद्यसमोपेतं सर्वालङ्कारसंयुतम्।
भस्मकुम्भं समादाय प्रणवेन [5]समर्चयेत्॥ १४॥
[6]शिवेन चास्त्रमन्त्रेण [7]त्यजेत्तद्वृषलाञ्छनम्।
भस्म [8]संगृह्य तारेण ललाटे [9]देविहृद्गले॥ १५॥
[10]संतर्प्य [11]गौरीबीजेन [12]सर्वद्रव्यं करे ददेत्।

[गौर्यै कल्याणज्ञापनम्]

प्रणम्य परया भक्त्या [13]स्थित्वा देव्यग्रके बुधः॥ १६॥
सर्वश्रृङ्गारवेषाढ्यां [14]सुविकीर्णालकान्विताम्।
[15]धूम्रवर्णां महाभोगां [16]चित्रिणीं पूजयेत्ततः॥ १७॥
अम्बिके [17]गौरि कल्याणि [18]कारुण्याकरचन्द्रिके।

---

[1] 'ऋ' मातृकायां श्लो० १२ प्रथमपादमारभ्य श्लो० १३ प्रथमपादान्तो भागो न दृश्यते।

[2] सोत्तरीयकम्] ई, उ, च, झ; चोत्तरीयकम् – अ, ऊ.

[3] सर्वद्रव्यसमायुक्तं] अ, ई, ऊ, झ; सर्वद्रव्यं समादाय – उ, च.

[4] 'झ' मातृकायां '१३ उ०' न दृश्यते।

[5] समर्चयेत्] अ, ई, उ, ऊ, ऋ, झ; समन्वितम् – च.

[6] शिवेन चास्त्रमन्त्रेण] सं० पाठः ; शिवशास्त्रेति - अ, ई, उ, ऋ; शिव(सा)स्त्रादि० – ऊ; शिवशास्त्रेण – च; शिवो जयति - झ.

[7] त्यजेत्तद्वृष०] अ, ई, ऋ, च, झ; त्यजेद्वृषभ० – उ; त्येजत्तत् वृषभ० – ऊ.

[8] संगृह्य] अ, ई, ऋ, च, झ; संग्राह्य – उ, ऊ.

[9] देविहृद्गले] उ, ऊ, झ; देवीहृद्गले – अ, ई; देविसृग्गले – ऋ; देहहृद्गणैः – च.

[10] संतर्प्य] ई, उ, ऋ, च, झ; सन्तप्य – अ, ऊ.

[11] गौरी०] ई, उ, ऋ, च; गौरि० - अ, ऊ, झ.

[12] 'ऋ' मातृकायां श्लो० १६ द्वितीयपादमारभ्य श्लो० १७ चतुर्थपादान्तो भागो न दृश्यते।

[13] स्थित्वा] अ, ई, उ, ऊ, झ; स्तुत्वा – च.

[14] सुविकीर्णालकान्विताम्] अ, ई, च; सुवकीर्णालकान्वितम् – ऊ; सुवकिर्णालकान्वितम् – झ. 'उ' मातृकायां श्लो० १७ द्वितीयतृतीयपादौ न दृश्येते।

[15] धूम्रवर्णां] सं० पाठः; धूमवर्ण० – अ; धूम्रवर्ण० - ई, ऊ, झ; धूम्रवर्णं - च .

[16] चित्रिणीं] अ, ई, ऊ; यक्षिणीं – उ; चित्रिणां – च; चित्रिणं – झ.

[17] गौरि कल्याणि] अ, ई, उ, झ; देवि कल्याणि – ऊ; गौरी कल्याणी – च.

[18] कारुण्याकर०] ई, च, झ ; कारुण्याकार० – अ ; कारुण्यकर० - ऊ; करुणाकर० – उ.

[१]जगदार्तिविनाशाय [२]शम्भुपत्नी [३]भविष्यसि ॥ १८ ॥
[४]इत्युक्त्वा तु महादेवीं प्रणिपत्य [५]गुरूत्तमः ।

[प्रपाकल्पनम्]

[६]धाम्न ईशानदिग्भागे प्रपां [७]कृत्वाऽतिसुन्दराम् ॥ १९ ॥
गोमयालेपनं कृत्वा पिष्टचूर्णैर्विचित्रयेत् ।
तन्मध्ये [८]सितरक्तेन स्वस्तिकं कारयेद्बुधः ॥ २० ॥
पुण्याहं वाचयेत्तत्र [९]दध्यन्नं कदलीफलम् ।
रक्तपुष्पसमोपेतं बलिं दद्याद् [१०]विशेषतः ॥ २१ ॥

[शिवपूजा]

ततो [११]देवगृहं गत्वा पूजयेत् [१२]परमेश्वरम् ।
[१३]कुम्भे [१४]संगृह्य देवेशं शिवहस्तसमन्वितम् ॥ २२ ॥
[१५]चित्रवस्त्रैरलङ्कृत्य पुष्पाभरणभूषितम् ।
गजे [१६]वा गब्लिके वापि शिबिके [१७]वाधिरोपयेत् ॥ २३ ॥
[१८]स्नपनं कारयेद्विद्वान् [१९]चक्रवर्त्युपचारतः ।

---

१ जगदार्ति०] ई, उ; भजदार्ति० – अ, ऋ; भजादार्तिं – ऊ; जगदाम्नि० – च; जगतार्ति० – झ.
२ शम्भुपत्नी] अ, ई, उ, ऊ, ऋ; शुभपत्नि – च; शम्भुपत्नि – झ.
३ भविष्यसि] अ, ई, उ; भविष्यति – ऋ, च, झ; भविष्यशि – ऊ.
४ इत्युक्त्वा तु] अ, ई, ऊ, ऋ; इत्युक्त्वा तां – उ; इत्युक्त्वा उतां – च; विज्ञाप्यध – झ.
५ गुरूत्तमः] अ, ई, ऊ, ऋ, च, झ; वेशेषतः – उ.
६ धाम्न ईशान०] सं० पाठः; धामस्येशान० - अ, ई, ऋ; धामास्येशान० - ऊ; धामस्यैशान० - उ, च, झ.
७ कृत्वाऽतिसुन्दराम्] अ, ई; कृत्वादिसुन्दरम् – च; कृत्वातिसुन्दरम् – उ, ऊ, ऋ; कृत्वा त्रिसुन्दरम् – झ.
८ सितरक्तेन] अ, ई, ऋ; सितुल्तेन – ऊ; सितरत्नेन – उ, च, झ.
९ दध्यन्नं] अ, ई, ऊ, ऋ, च; दत्वान्नं – उ. 'झ' मातृकायां लुप्तम्।
१० विशेषतः] अ, ई, ऊ, ऋ, झ; विचक्षणः – उ, च.
११ देव०] उ, च; देवी० – अ, ई, ऋ; देवीं – ऊ; देवि० – झ.
१२ परमेश्वरम्] अ, ई, उ, ऊ, ऋ, च; परमेश्वरीम् – झ.
१३ कुम्भे] उ, च; कुम्भं – अ, ई, ऊ, ऋ, झ.
१४ संगृह्य] अ, ई, उ, ऋ, च, झ; संग्राह्य – ऊ.
१५ चित्रवस्त्रै०] अ, ई, ऊ, ऋ, च, झ; चित्रवर्णै० – उ.
१६ वा गब्लिके] ई, उ, ऋ, झ; वा गबूलिके – अ; वाथ रथे – ऊ; वा गल्लिके – च.
१७ वाधिरोपयेत्] ऋ, च; वा शिरो वहेत् – अ, ई; वापि रोपयेत् – उ; वे शिरो वहेत् – ऊ; वाथापि वा – झ.
१८ स्नपनं] अ, ई, ऊ, ऋ, झ; भवनं – उ; पवनिं – च.
१९ चक्रवर्त्युपचारतः] ई, उ; चक्रवत्युपचारतः – अ, ऊ, झ; चक्रवर्त्युपचारकैः – च. 'ऋ' मातृकायां लुप्तम्।

[1]ततो देवीगृहं गत्वा [2]मण्डपे स्थण्डिलं कुरु॥ २४॥
तत्र सिंहासनं कल्प्य [3]वस्त्रोर्ध्वे स्थापयेद् [4]विभुम्।
[5]तदग्रे स्थण्डिलं कृत्वा [6]निर्दोषैः [7]सिकतैः सितैः॥ २५॥
अग्निकार्योक्तमार्गेण [8]शिवाग्निं संप्रकल्पयेत्।
समिदाज्यान्नलाजैश्च [9]माषशालियवैस्तिलैः॥ २६॥
[10]सर्षपैर्नालिकेरैश्च [11]फलैश्च [12]जुहुयाद्बुधः।
[13]सद्यादिनेत्रपर्यन्तं प्रत्येकं षोडशं हुनेत्॥ २७॥
पूर्णाहुतिं ततो [14]दत्वा सर्वद्रव्यसमन्वितम्।

[मन्त्रवस्त्रम्]

[15]मनुहस्तसमायामं [16]तच्चतुर्थांशविस्तृतम्॥ २८॥
[17]नानाचित्रसमायुक्तं [18]क्षौमं [19]कार्पासकं तु वा।
[20]मन्त्रवस्त्रमिति प्रोक्तं [21]माङ्गल्यं च ततः शृणु॥ २९॥

---

[1] 'ऋ' मातृकायां श्लो० '२४ उ० - २५ पू' भागो न दृश्यते।
[2] मण्डपे] अ, उ, ऊ, च; मण्डले – ई; मण्डपं – झ.
[3] वस्त्रोर्ध्वे] अ, ई, उ, च; सस्त्रोर्ध्वे – ऊ; वस्त्रोध्वे – झ.
[4] विभुम्] अ, ई, ऊ, झ; ततः – उ; गुरुः – च.
[5] तदग्रे] अ, ई, उ, ऊ, ऋ, झ; तदूर्ध्वे – च.
[6] निर्दोषैः] अ, ई, उ, ऊ, ऋ, झ; तदूर्ध्वे – च.
[7] सिकतैः सितैः] ई, उ, ऊ, झ; सिकतैरपि – अ, ऋ; सैकतैः सितैः – च.
[8] शिवाग्निं संप्रकल्पयेत्] अ, ई, ऋ, च; अग्निकार्यं प्रकल्पयेत् – उ; शिवाग्निं प्रकल्पयेत् – ऊ; शिवाग्निं संप्र...येत् – झ.
[9] माषशालियवैस्तिलैः] अ, ई, ऊ, ऋ, झ; माषमालियवैस्तिलैः – उ; माषमालियवैस्थताः – च.
[10] सर्षपैर्नालिकेरैश्च] उ; सर्षपं नालिकेरं च – अ, ई, ऊ, ऋ; सर्षपैर्नालिकेरं च – च; सर्षपं नारिकेलं च – झ.
[11] फलैश्च] ई, उ, ऊ ; फलैस्तु- अ, ऋ, झ; विलैस्तु – च.
[12] जुहुयाद्बुधः] अ, ई, उ, ऋ, झ; जुहुयात्ततः – ऊ, च.
[13] सद्यादिनेत्र०] ई, उ, ऊ, ऋ, च, झ; सद्यादिनेतृ० – अ.
[14] दत्त्वा] च; हुत्वा - अ, ई, उ, ऊ, ऋ, झ .
[15] मनुहस्तसमायामं] ई, उ, च; . . . . हस्तसमायामं – अ; मनुहस्तं समादाय – ऊ; मनुहस्तसमाधाम० – झ. 'ऋ' मातृकायां श्लो० २८ तृतीयपादमारभ्य श्लो० २९ तृतीयपादान्तो भागो न दृश्यते।
[16] तच्चतुर्थांशविस्तृतम्] अ, ई, उ, झ; तच्चतुर्थंशविस्तृतम् – ऊ; तच्चतुर्थं सविस्तृतम् – च.
[17] नानाचित्र०] अ, उ, ऊ, च, झ; नानाछत्र० – ई.
[18] क्षौमं] अ, ई, उ, ऊ; चित्रं – च; क्षौम० – झ.
[19] कार्पासकं] अ, उ; कार्पासतं – ऊ; कार्पासिकं – ई, च, झ.
[20] मन्त्रवस्त्रमिति] अ, ई, च; मन्त्रं वस्त्रमिति – उ; मन्त्रवस्त्रमिदं – ऊ; वस्त्रमन्त्रमि . . . . – झ.
[21] माङ्गल्यं] ई, ऊ; मङ्गल्यं – अ, उ, ऋ, च, झ.

[माङ्गल्यकल्पनम्]

[1]गुञ्जषोडशमारभ्य [2]गुञ्जद्वयविवर्धनात्।
[3]यावद्वात्रिंशगुञ्जान्तं [4]गृहेन्माङ्गल्यकाञ्चनम्॥ ३०॥
[5]गणेशाकृतिकं [6]वाथ [7]पद्माकृतिमथापि वा।
[8]शिवलिङ्गाकृतिं वापि [9]माङ्गल्यं परिकल्पयेत्॥ ३१॥
बिन्दुपञ्चकसंयुक्तं पार्श्वे सुषिरसंयुतम्।
[10]हेमसूत्रद्वयोपेतं [11]गौरीकण्ठानुकूलकम्॥ ३२॥
[12]एवं लक्षणसंयुक्तं [13]माङ्गल्यं गन्धसंयुतम्।

[कल्याणक्रियाः]

भूषणं मन्त्रवस्त्रं च स्वङ्गदामसमन्वितम्॥ ३३॥
[14]संगृह्यान्तः प्रविश्याथ गीतवाद्यसमन्वितम्।
शङ्खध्वनिसमोपेतं गत्वा [15]देव्यालयं गुरुः॥ ३४॥
[16]संपूज्य गन्धपुष्पाद्यैर् [17]मन्त्रवस्त्रेण वेष्टयेत्।

---

[1] गुञ्ज०] सं० पाठः; कुञ्ज० – अ, ऋ, च, झ; कुञ्जं – ई; कुण्ड० – उ; गुञ्च० – ऊ.
[2] गुञ्जद्वयविवर्धनात्] ऊ; कुञ्जद्वयविवर्धनात् - अ,ई,ऋ; कुण्डद्वयविवर्धनात् -उ; कुञ्जद्विद्विविवर्धनात् -च; कुञ्जद्वयविवर्धनम्-झ.
[3] यावद्वात्रिंशगुञ्जान्तं] सं० पाठः; यावद्वात्रिंशकं जातं – अ; यवद्वात्रिंशत्कुञ्जान्तं – ई; यावद्वात्रिंशत्कुण्डान्तं – उ; यावद्वात्रिंशकुञ्जान्तं – ऊ; यावद्वात्रिंशकुञ्जान्तं] ऋ; यावत्रिंशद्विकुञ्जान्तं – च; यावद्वात्रिंशकुञ्जान्ता – झ.
[4] गृहेन्माङ्गल्यकाञ्चनम्] ई; गृहे मङ्गलकाञ्चनम् – अ; गृहे मङ्गल्यकाञ्चनम् – उ; गृहेन्मङ्गल्यकाञ्चनम् - ऊ; गृहेन्मङ्गल्यकाञ्जनम् – ऋ, च; गृहे मङ्गल्यसूत्रकम् – झ.
[5] गणेशाकृतिकं] ई, उ, ऊ, ऋ, च; गणेशं कृतिकं – अ, झ.
[6] वाथ] अ, ई, ऊ, ऋ, झ; वा तु – उ; वापि – च.
[7] पद्माकृतिमथापि] ई, उ, ऊ, च; पद्माकृतिरथापि – अ, ऋ; पद्माकू . . . . रधापि – झ.
[8] शिवलिङ्गाकृतिं वापि] ई, च, झ; शिवलिङ्गाकृतिर्वाथ – अ, उ, ऋ; शिवलिङ्गाकृतिर्वापि – ऊ.
[9] माङ्गल्यं] ई, ऊ; मङ्गल्यं – अ, उ, ऋ, च, झ.
[10] हेमसूत्रद्वयोपेतं] ई, उ, ऊ, ऋ, च, झ; हेमसूत्रञ्चयोपेतं – अ.
[11] गौरीकण्ठा०] ई, उ, ऊ; गौरिकर्णा० – अ, च, झ; गौरीकर्णा० – ऋ.
[12] 'ऋ' मातृकायां श्लो० ३३ प्रथमपादमारभ्य श्लो० ३४ प्रथमपादान्तो भागो न दृश्यते।
[13] माङ्गल्यं] ई, ऊ; मङ्गल्यं – अ, उ, च, झ.
[14] संगृह्यान्तः] अ, ई, उ; संगृह्यान्त – ऊ, झ; संग्राह्यान्तः – च.
[15] देव्यालयं] अ, ई, ऊ, ऋ, झ; देवालयं – उ, च.
[16] 'च' मातृकायां श्लो० ३५ पू० न दृश्यते।
[17] मन्त्र०] उ; वर्म० – अ, ई, ऋ; देवी० – झ.

बद्ध्वा [१]माङ्गल्यसूत्रं च गौरीबीजेन देशिकः ॥ ३५ ॥
आवाह्य [२]करकेऽभ्यर्च्य [३]सर्वालङ्कारसंयुताम्।
[४]कुम्भेशवामे देवेशीं स्थापयेत्तदनन्तरम् ॥ ३६ ॥
[५]गन्धपुष्पादिना यष्ट्वा [६]पार्वतीपरमेश्वरौ।
[७]शिवद्विजकुलोत्पन्नः [८]कृतदीक्षाभिषेककः ॥ ३७ ॥
[९]शिवशास्त्रविचारज्ञः [१०]पुत्रभ्रातृकलत्रवान्।
[११]शुक्लचन्दनलिप्ताङ्गः [१२]शुक्लमाल्यैरलङ्कृतः ॥ ३८ ॥
[१३]पञ्चाङ्गभूषणोपेतः [१४]सोष्णीषः सोत्तरीयकः।
विष्णुमन्त्रं जपेद्भक्त्या संगृहेद्धेमवर्धनीम् ॥ ३९ ॥
शिवाग्रे स्थण्डिलं कृत्वा [१५]सुश्वेतद्रोणतण्डुलैः।
तन्मध्ये नलिनं [१६]लिख्य [१७]त्रिपादीं विन्यसेद्बुधः ॥ ४० ॥
तदूर्ध्वे [१८]स्थलिकां [१९]न्यस्य [२०]गुरुः पूर्वमुदङ्मुखः।

---

[१] माङ्गल्य०] ई, उ, ऊ; मङ्गल्यं च – अ; मङ्गल्य० – च, ऋ; .... गल्य० – झ.
[२] करके] अ, उ, ऋ, च, झ; करणे – ई; करेके – ऊ.
[३] सर्वालङ्कारसंयुताम्] सं० पाठः; सर्वालङ्कारसंयुतम् – अ, ई, उ, ऊ, ऋ, च, झ.
[४] कुम्भेशवामे देवेशीं] ऋ; कुम्भेशवामदेवेशीं-अ, ई, उ; कुम्भेशीदेवदेवेशीं-ऊ; कुम्भेवशामे देवेशं-च; कुम्भेशपामदेविशि-झ.
[५] गन्धपुष्पादिना यष्ट्वा] अ, ई, उ, ऊ, ऋ, च; गन्धपुष्पादिनाभ्यर्च्य – झ.
[६] पार्वतीपरमेश्वरौ] ई; पार्वतीं परमेश्वरम् - अ, ऊ, च; पार्वतीपरमेश्वरम् – उ; पार्वतीं परमेश्वरः – ऋ; .... र्वतिपरमेश्वरौ – झ.
[७] 'ऋ' मातृकायां श्लो० ३७ तृतीयपादमारभ्य ३८ तृतीयपादान्तो भागो न दृश्यते।
[८] कृतदीक्षाभिषेककः] अ, ई, उ, ऊ; कृतदीक्षाभिषेचकः – च; कृतादीक्षाभिषेकवान् – झ.
[९] शिवशास्त्रविचारज्ञः] अ, ई, ऊ; शिवशास्त्रविचारज्ञं – उ, झ. 'च' मातृकायां 'श्लो० ३८ पू०' न दृश्यते।
[१०] पुत्रभ्रातृकलत्रवान्] अ; पुत्रभ्रातृकलत्रकः – ई; पुत्रभ्रातृकलत्रकम् – उ; पुत्रपौत्रकलत्रवान् – ऊ, झ.
[११] शुक्लचन्दनलिप्ताङ्गः] ई, ऊ; चन्दनेनोपलिप्ताङ्गः – अ; शुक्लचन्दनलिप्ताङ्गम् – उ; शुक्लबन्धनलिप्ताङ्गः – च; शुक्लचन्दनलि . . . . गः – झ.
[१२] शुक्लमाल्यैरलङ्कृतः] अ, ई, ऊ, ऋ, च, झ; शुक्लमाल्यैरलङ्कृतम् – उ.
[१३] पञ्चाङ्गभूषणोपेतः] अ, ई, उ, ऊ, ऋ, च; पञ्चाङ्गलक्षणोपेतं – झ.
[१४] सोष्णीषः सोत्तरीयकः] अ, ई, उ, ऊ, ऋ, च; सोष्णिषं सोत्तरियकम् – झ.
[१५] सुश्वेतद्रोणतण्डुलैः] ई, झ; सुश्वेतद्रोणतण्डुले–अ; .... श्वेतद्रोणतण्डुलैः–ऊ; सुश्वेतद्रोण ....–ऋ; सुश्वेतैर्द्रोणतण्डुलैः–उ, च.
[१६] लिख्य] ई, उ, च, झ; गृह्य – अ, ऋ; कृत्वा – ऊ.
[१७] त्रिपादीं विन्यसेद्बुधः] अ, ई, उ, ऊ, ऋ; त्रिपादिं विन्यसेत्सह – च; त्रिपादीन्विन्यसेद्बुधः – झ.
[१८] स्थलिकां] अ, ऋ; स्थालिकां – ई, च; स्थण्डिले – उ; स्थण्डिलं – ऊ, झ.
[१९] न्यस्य] अ, ई, उ, ऊ, ऋ, च; कन्यां – झ.
[२०] गुरुः पूर्वमुदङ्मुखः] ई, ऊ, ऋ; गुरुः पूर्वमुदर्भ(ङ्)मुखः – अ; स गुरुः पूर्वदङ्मुखः – उ; स गुः पूर्वदङ्मुखः – च; गुरुपूर्वाशाङ्मुखा – झ.

[1]शिवहस्तसमोपेतः [2]स्थित्वा [3]कुम्भेशपृष्ठके॥४१॥
[4]विष्णुमन्त्रं [5]समुच्चार्य [6]श्रीकण्ठं गौरिसंयुतम्।
[7]देवीहस्तं समादाय [8]शिवहस्ते समर्पयेत्॥४२॥
अनादिगोत्रसंभूत[9] लोकनाथ जगत्पते।
[10]आदिगोत्रामुमादेवीं [11]गृहाण लोकशान्तये॥४३॥
इत्युक्त्वा [12]सोदकं दद्यात् शिवहस्ते [13]स मन्त्रवित्।
[14]देव्यास्तु दक्षहस्तं च [15]शिवहस्ते [16]शिवान्तिकम्॥४४॥
तत्तन्मन्त्रेण विन्यस्य धूपं दीपं ददेद्गुरुः।
[17]ततो [18]हुताशनं यष्ट्वा [19]संबन्धाहुतिमाचरेत्॥४५॥
[20]मधुदुग्धाज्यकदली[21]सितखण्डसमन्वितम्।

---

[1] शिवहस्तसमोपेतः] अ, ऊ; शिवहस्तसमोपेतम् – ई, उ, च, झ; शिवहस्त . . . . – ऋ. 'ऊ' मातृकायां श्लो० '४१ उ० '४२ पूर्वोत्तरार्धयोर्मध्ये दृश्यते।

[2] 'ऋ' मातृकायां श्लो० ४१ चतुर्थपादमारभ्य ४२ तृतीयपादान्तो – भागो न दृश्यते।

[3] कुम्भेशपृष्ठके] अ, ई, ऊ, झ; कुम्भे प्रतिष्ठके – उ, च.

[4] विष्णुमन्त्रं] अ, ई, उ, ऊ, झ; विष्णुं मन्त्री – च.

[5] समुच्चार्य] अ, ऊ; समर्च्याथ – ई; समभ्यर्च्य – उ, च, झ.

[6] श्रीकण्ठं] ई, उ, ऊ, च; श्रीकर्णं – अ; श्रिकर्णं – झ.

[7] देवी०] अ, ऊ, च; देवि० – ई, उ, झ.

[8] शिवहस्ते] अ, ई, उ, ऋ, झ; शिवहस्तं – ऊ, च.

[9] अनादिगोत्र संभूत] अ, ई, उ, ऊ, ऋ, च; ०संभूतो – झ.

[10] आदिगोत्रामुमादेवीं] अ, उ, ऋ; आदिगोत्रामुमां देवीं – ई, ऊ; आदिगोत्रममुं देवीं – च; आदिगोत्रमुमादेवि – झ.

[11] गृहाण] अ, ई, उ, ऊ, ऋ, झ; गृहाणां – च.

[12] सोदकं] अ, ई, ऊ, च, झ; ह्युदकं – उ; सोदकां – ऋ.

[13] स मन्त्रवित्] अ, ई, उ, ऊ, ऋ, झ; समन्त्रकः – च.

[14] देव्यास्तु दक्षहस्तं च] सं० पाठः; देव्यां च (व्याश्च)दक्षहस्तं च – अ; न देव्यदेविहस्तं च – ई; दे . . . . देविहस्तं च – ऋ; देव्यग्रे
देविहस्तं च – उ, ऊ, च; . . . . व्याग्रे देविहस्तं च – झ.

[15] शिवहस्ते] सं० पाठः; शिवहस्तं – अ, ई, उ, ऊ, ऋ, च, झ.

[16] शिवान्तिकम्] अ, ई, ऊ, ऋ, झ; शिवाग्रके – उ, च.

[17] 'ऊ' मातृकायां 'श्लो० ४५ उ०' न दृश्यते।

[18] हुताशनं] ई, उ, च, झ; हुत्वा(ता)शनं – अ; हुत्वाशनं – ऋ.

[19] संवन्धाहुतिमाचरेत्] अ, ई, च, झ; ०मारभेत् –उ.'ऋ'मातृकायां श्लो० ४५ चतुर्थपादमारभ्य ४६ चतुर्थपादान्तो भागो न दृश्यते।

[20] मधुदुग्धाज्य०] अ, झ; मधुदत्वाज्य० – ई; मधु . . . . ज्य० – ऊ; मधुदध्याज्य० – उ; मधुगन्धाज्य० – च.

[21] सितखण्ड०] अ, ई, ऊ; सितकण्ठ० – च; सिताखण्ड० – उ, झ.

मधुपर्कं ततो दत्वा [1]हृन्मन्त्रेणैव देशिकः ॥ ४६ ॥
पाद्यमाचमनं दत्वा धूपं दीपं प्रदापयेत्।
शिवहस्तेन संस्पृश्य [2]वर्धनीं [3]पूजयेद्धृदा ॥ ४७ ॥
[4]बीजमुख्यं जपेद्विद्वान् [5]शङ्खघोषसमन्वितम्।

[पादुकापूजा]

पुण्याहं वाचयेत्तत्र पादुकाराधनार्थकम् ॥ ४८ ॥
[6]अग्नेश्चोत्तरपार्श्वे तु [7]गोमयालिप्तभूतले।
[8]स्थण्डिले [9]दारुपीठोर्ध्वे [10]चित्रवस्त्रैर्विभूषिते ॥ ४९ ॥
[11]अश्मानं स्थापयेद्विद्वान् [12]चन्दनाद्यैर्विलेपितम्।
धर्मासनं समभ्यर्च्य प्रोक्षयेदस्त्रवारिणा ॥ ५० ॥
[13]गौरीदक्षपदाम्भोजं [14]शिवहस्तेन [15]संगृहेत्।
[16]अश्मोपरि समारोप्य [17]चाष्टाङ्गेन प्रपूजयेत् ॥ ५१ ॥
शिवहस्तेन [18]संग्राह्य गौरीहस्तं गुरूत्तमः।

---

[1] 'च' मातृकायां श्लो० ४६ चतुर्थपादः ४७ प्रथमपादश्च न दृश्येते।
[2] 'अ, ई, ऊ, ॠ' मातृकासु श्लो० ४७ चतुर्थपादः श्लो० ४८ प्रथमपादश्च न दृश्येते।
[3] पूजयेद्धृदा] उ, च; पूजयेद्गुरुः – झ.
[4] बीजमुख्यं जपेद्विद्वान्] उ; बीजसंख्यं जपेद्विद्वान् – च; वर्धनी पूजयेद्विद्वान् – झ.
[5] 'ॠ' मातृकायां श्लो० ५२ तृतीयपादादारभ्य श्लो० ५३ प्रथमपादान्तो भागः श्लो० ४८ प्रथमपादद्वितीयपादयोर्मध्ये दृश्यते।
[6] अग्नेश्चोत्तर०] अ, उ, ऊ, ॠ, झ; अग्नेरुत्तर० – ई; अग्निरुद्र० – च.
[7] 'ॠ' मातृकायां 'गोमया' इति भागो न दृश्यते।
[8] 'ॠ' मातृकायां 'श्लो० ४९ उ०' न दृश्यते।
[9] दारुपीठोर्ध्वे] अ, ई, उ; दारुपीर्द्धे – ऊ; दारुपीठे वा – च; दारुपीठोध्वे – झ.
[10] चित्रवस्त्रैर्विभूषिते] उ, ऊ; चित्रवस्त्रैर्विभूषितैः – अ, ई, झ; चित्रवस्त्रविभूषिते – च.
[11] अश्मानं] अ, ई, उ, ऊ, ॠ; अग्रये – च; अह्मानं – झ.
[12] चन्दनाद्यैर्विलेपितम्] अ, ई; चन्दनोदैर्विलेपितम् – उ; चन्दनोदैविलेपितम् – ऊ; चन्दनोदैर्विभूषितम् – च; चन्दनोदैविलेपितः – झ. 'ॠ' मातृकायां श्लो० ५० द्वितीयपादमारभ्य श्लो० ५१ द्वितीयपादान्तो भागो न दृश्यते।
[13] गौरीदक्षपदाम्भोजं] अ, ई, उ, ऊ, झ; गौरीदक्षपदाम्भोजे – च.
[14] शिवहस्तेन] ई, उ, ऊ, च, झ; शिवहस्तं च – अ.
[15] संगृहेत्] अ, ई, उ, झ; संग्रहेत् – ऊ, च.
[16] अश्मोपरि] अ, ई, उ, ऊ, ॠ, झ; अग्रोपरि – च.
[17] चाष्टाङ्गेन प्रपूजयेत्] अ, ई, उ, ऊ, ॠ, झ; साष्टाङ्गैः संप्रपूजयेत् – च.
[18] संग्राह्य] ऊ, च; संगृह्य – अ, ई, उ, ॠ, झ.

ततः [१]शिष्यं समाहूय ग्राहयेद् [२]देविपादुके॥५२॥
[३]वह्निं प्रदक्षिणीकृत्य [४]तत्स्थाने [५]पादुके न्यसेत्।
संपूज्य देवदेवेशीं धूपं दीपं ददेद्गुरुः॥५३॥
अन्येन देशिकेनैव [६]पट्टबन्धयुतेन [७]च।
साङ्गुलीयकरेणैव लाजं [८]संग्राह्य देशिकः॥५४॥
[९]दम्पत्योरुभयहस्तेन हुत्वा [१०]लाजं शिवाणुना।
[११]ततोऽश्मानं समारोप्य पूर्ववद् [१२]गौरिपादुकाम्॥५५॥
[१३]आराध्य पूर्वमार्गेण पूजयेत् कुम्भवर्धनीम्।
एवं [१४]त्रिवारं हुत्वा तु [१५]व्याहृतिं जुहुयात्ततः॥५६॥
शतमर्धं तदर्धं वा जुहुयान्मूलमन्त्रतः।
पूर्णाहुतिं ततो [१६]हुत्वा [१७]विसृज्य शिवपावकम्॥५७॥
[१८]तद्भस्म च विसृज्याथ नैवेद्यं दापयेद् [१९]गुरुः।
[२०]सर्वोपचारैः संतोष्य संगृहेत् कुम्भवर्धनीम्॥५८॥

---

[१] शिष्यं] अ, ई, उ, ऋ, च, झ; शिष्यान् – ऊ.
[२] देविपादुके] अ, ई, ऋ, झ; देविपादुकाम् – उ; देविपादुकैः – ऊ; देविपादुकम् – च.
[३] वह्निं प्रदक्षिणीकृत्य] अ, उ, ऋ, च, झ; वह्नेः प्रदक्षिणं कृत्वा – ई; वह्निं प्रदक्षिणीकृत्वा – ऊ.
[४] तत्स्थाने] अ, ई; आस्थाने – उ; स्वस्थाने – ऊ, च, झ. 'ऋ' मातृकायां लुप्तम्।
[५] पादुके] अ, ई, ऋ; पादुकां – उ, ऊ; पादुकं – च, झ.
[६] 'ऋ' मातृकायां श्लो० ५४ द्वितीयपादमारभ्य श्लो० ५५ द्वितीयपादान्तो भागो न दृश्यते।
[७] च] अ, ई, च, झ; वा – उ.
[८] संग्राह्य] ऊ, च; संगृह्य - अ, ई, उ, झ.
[९] दम्पत्योरुभयहस्तेन] उ; दम्पत्योरुभयोस्तेन - अ, ई; दम्पत्योरूपयोस्तेन - ऊ; दम्पत्योर्द्वयहस्तेन - च; नपत्योरुभयहस्ते - झ.
[१०] लाजं शिवाणुना] ई, उ, ऊ, च, झ; च हृदयाणुना – अ.
[११] ततोऽश्मानं] अ, ई, ऋ, झ; तथाश्मानं – उ; ततोऽश्मनं – ऊ; ततोग्मानं – च.
[१२] गौरिपादुकाम् – अ, ई, उ, च; गौरीपादुकम् – ऊ; गौरिपादुकम् – ऋ, झ.
[१३] आराध्य] अ, ई, उ, ऋ, च, झ; कारयेत् – ऊ.
[१४] त्रिवारं हुत्वा तु] अ, ई, ऊ, ऋ, झ; त्रिवारकं कृत्वा – उ; त्रिवारकं हुत्वा – च.
[१५] व्याहृतिं] अ, ई, उ, ऊ, ऋ; संहृतीर् – च; व्याहृती – झ.
[१६] हुत्वा] ई, उ, ऊ, च, झ; (हुत्वा)दत्वा – अ; दत्वा – ऋ.
[१७] विसृज्य] ई, उ, ऊ, ऋ, च, झ; ससृज्य – अ.
[१८] तद्भस्म] अ, ई, उ, ऋ, च; तद्धस्तं – ऊ; तद्भस्मं – झ.
[१९] गुरुः] अ, ई, उ, ऊ, ऋ, झ; बुधः – च.
[२०] 'ऋ' मातृकायां श्लो० ५८ उ० ५९ पू०' भागो न दृश्यते।

[शय्यागृहकार्याणि]

ब्रह्मघोषसमायुक्तं शङ्खवाद्यसमन्वितम्।
[1]विशेच्छय्यागृहं रम्यं शयने [2]स्थापयेद्गुरुः॥५९॥
[3]द्विसन्धिकेऽग्निमाहूय सायं [4]प्रातर्हुतं चरेत्।
[5]समिदाज्येन चरुणा प्रत्येकं [6]पञ्चविंशतिः॥६०॥
द्रव्यं प्रति विशेषेण व्याहृत्याहुतिमाचरेत्।

[अवसानकार्याणि]

[7]पञ्चमेऽहनि संप्राप्ते प्रातःसन्ध्यावसानके॥६१॥
चूर्णोत्सवं ततः [8]कुर्याज् [9]जलक्रीडां समाचरेत्।
जलक्रीडावसाने तु तीर्थं [10]संग्राह्य देशिकः॥६२॥
सर्वालङ्कारसंयुक्तं छत्रचामरसंयुतम्।
[11]ग्रामप्रदक्षिणं कृत्वा [12]स्नपनमण्डपं विशेत्॥६३॥
[13]देवस्य [14]देवदेव्याश्च स्नपनं कारयेद्गुरुः।
शिवाग्निं तत्र संकल्प्य पूर्वोक्तविधिना [15]बुधः॥६४॥
अघोरेण शतं हुत्वा [16]पूर्णाहुतिमथाचरेत्।

---

[1] विशोच्छय्यागृहं रम्यं] सं० पाठः; तदिच्छयागृहं रम्यं – अ; विशेच्छय्यागृहे रम्ये – ई, उ; प्रविशेच्छय्यागृहं रम्यं – ऊ; . . . . च्छयागृहं रम्यं – ऋ; विशेषश्चैर्यं गृहे रम्ये – च; विशेच्छर्याग्रहे रम्ये – झ.
[2] स्थापयेद्गुरुः] अ, ई, ऊ, ऋ, च; स्थापनं गुरुः – उ; शाययेद्गुरुः – झ.
[3] द्विसन्धिकेऽग्निमाहूय] अ, ई, ऊ, ऋ; हसन्तिकेऽग्निमाहूय – उ, च; तमग्निसंगदाहूय – झ.
[4] प्रातर्हुतं] अ, ई, उ, ऊ, ऋ; प्रातस्तुकं – च; प्रातहुतं – झ.
[5] समिदाज्येन चरुणा] ई, ऊ, ऋ, च, झ; समिदाज्यो हि चरुणा – अ; समिदाज्यचरुणां तु – उ.
[6] पञ्चविंशतिः] ई, उ, ऊ, ऋ, च; पञ्चविंशतिम् – अ; पञ्चविंशति – झ.
[7] 'उ, च' मातृकयोः श्लो० ६१ पूर्वोत्तरार्धयोर्मध्ये " पञ्चमेऽहनि पर्यन्तं तत्तन्मूलमनुस्मरन् " इत्यर्धमेकमधिकं दृश्यते।
[8] कुर्याज्] अ, ई, उ, ऊ, ऋ; कृत्वा – च, झ.
[9] 'ऋ' मातृकायां श्लो० ६२ द्वितीयपादमारभ्य श्लो० ६३ द्वितीयपादान्तो भागो न दृश्यते।
[10] संग्राह्य] अ, ई, च; संगृह्य – उ, ऊ, झ.
[11] ग्रामप्रदक्षिणं कृत्वा] अ, ई, ऊ, ऋ; ग्रामप्रदक्षिणवशात् – उ, च; ग्रामप्रदक्षिणं नित्वा – झ.
[12] स्नपनमण्डपं विशेत्] सं० पाठः; स्नपनं मण्डपं विशेत् – अ, ऊ, ऋ; स्नपनमण्डपमाविशेत् – ई; नीत्वा स्नपनमण्डपे – उ; नीत्वा स्नपनमण्डपमाचरेत् – च; स्नपनं मण्डपमाविशेत् – झ.
[13] देवस्य] अ, ई, उ, ऊ, ऋ, झ; देवश्च – च.
[14] देवदेव्याश्च] ई, उ, च; देवं देवीं च – अ; पञ्चविंशं च – ऊ; देवदेवीं च – ऋ, झ.
[15] बुधः] अ, ई, उ, ऊ, ऋ, झ; सह – च.
[16] पूर्णाहुतिमथाचरेत्] च; हुतिं समाचरेत्] अ, ई, उ, ऊ, ऋ, झ .

अग्निं विसृज्य [१]संयोज्य कुम्भमध्ये विचक्षणः ॥ ६५ ॥
ततो गर्भगृहं गत्वा लिङ्गशुद्धिं समाचरेत्।
[२]कुम्भोदकेन संस्नाप्य स्नापयेत्स्नपनोदकैः ॥ ६६ ॥
ततः संस्नाप्य [३]देवेशीं [४]स्नपनाद्यैर्विधानतः।
[५]स्नानमेवं समापाद्य नित्यपूजां समाचरेत् ॥ ६७ ॥
रात्रौ पूजावसाने तु भोगाङ्गं संप्रपूजयेत्।
उमास्कन्दादिदेवानां कुम्भहीनं समाचरेत् ॥ ६८ ॥
एवं यः कुरुते मर्त्यः स पुण्यां गतिमाप्नुयात्। ६८[१]/२

॥ [६]इति सूक्ष्मशास्त्रे कल्याणविधिः पञ्चपञ्चाशत्तमः पटलः ॥

---

[१] संयोज्य] अ, ई, उ, ऊ, ऋ, झ; संप्रोक्ष्य – च.

[२] 'ऋ' मातृकायां श्लो० '६६ उ०-६७ पू' भागो न दृश्यते।

[३] देवेशीं] अ, ई, उ, ऊ, च; देवेशं – झ.

[४] स्नपनाद्यैर्विधानतः] अ, ई, ऊ, झ; ०विशेषतः – उ; ०विधानतत् – च.

[५] स्नानमेवं समापाद्य] उ, ऊ; स्नानमे...मापाद्य – अ; स्नानवेदीं समापाद्य – ई; स्नानमेवं समासाद्य – ऋ, च; स्तानमेव समापाद्य – झ.

[६] इति सूक्ष्मशास्त्रे कल्याणविधिः पञ्चपञ्चाशत्तमः पटलः] सं० पाठः; अ : इति सूक्ष्मशास्त्रे कल्याणविधि क(च)तुःपञ्चाशः पटलः ॥; ई : इति सूक्ष्मशास्त्रे कल्याणकर्मविधिरेकोनपञ्चाशत्पटलः ॥; उ : इति सूक्ष्मशास्त्रे कल्याणविधिपटलः ॥; ऊ : इति सूक्ष्मागमे कल्यार्णकर्मविधिपटलो पञ्चचतुः इति॥; ऋ : इति सूक्ष्मशास्त्रे कल्याणकर्मविधिः चतुःपञ्चाशः पटलः ॥; च : इति सूक्ष्मशास्त्रे क्रियापादे कल्याणकर्मविधिपटलः ॥; झ : इति सूक्ष्मशास्त्रे प्रतिष्ठातन्त्रे कल्याणविधिं नाम षद्वष्टिपटलः ॥

[षट्पञ्चाशत्तमः पटलः[1]]

[गौरीसंकोचविधिः]

[2]गौरीसंकोचनं वक्ष्ये [3]शृणु त्वं तत्प्रभञ्जन।
आयुरारोग्यजयदं पुत्रपौत्रसमृद्धिदम्॥ १॥

[तरुणालयः]

आद्यं द्वितीयमेवं तु [4]द्विविधं तरुणालयम्।
[5]कर्षणाद्यर्चनान्तं तु [6]तरुणालयं संगृहेत्॥ २॥
प्रासादे पतिते भिन्ने लिङ्गे [7]वा चलिते तथा।
अन्यानि सर्वकर्माणि भाषितानि समानि च॥ ३॥
[8]मूलस्थानं विनिश्चित्य बालस्थानं तु कारयेत्।
[9]ततो बालालयं [10]कृत्वा तस्मान्मूले प्रवेशयेत्॥ ४॥

[यागमण्डपम्]

प्रासादाग्रे तु कर्तव्यं दक्षिणे चोत्तरेऽपि वा।
[11]विंशद्धस्तप्रविस्तारम् उत्तमं मण्डपं[12] भवेत्॥ ५॥

---

[1] अयं पटलः अ[१] (टि.१९१, पृ० ३०८-३१२), अ[२] (पृ० ३१८-३२१), ई[१] (टि.३६, पृ० २२३-२२६), ई[२] (पृ० २३३-२३७), ऊ (टि.३८, पृ० ६९८-७०५), ऋ[१] (टि.९७, पृ० २५४-२५७), ऋ[२] (पृ० २६२-२६५), ज (टि.१००३, पृ० २१५-२१९), झ (टि.१०१६, पृ० ६२-६६) इत्येतेषु कोशेषु दृश्यते। 'अ, ई, ऋ' मातृकासु अयं पटलो द्विवारं लिखितः, प्रथमवारे गौरीसंकोचविधिरिति, द्वितीयवारे तु गौरीसंप्रोक्षणविधिरिति। श्लो० १ पू० प्रथमपादं पटलपुष्पिकां च विहाय उभयत्रापि पाठौ समानावेव दृश्येते।

[2] गौरीसंकोचनं] अ[१], ई[१], ऋ[१], ज; गौरीसंप्रोक्षणं – अ[२], ई[२], ऊ, झ; गौरीप्रोक्षणं – ऋ[२].

[3] 'ऋ[१] ' मातृकायां श्लो० १ द्वितीयपादमारभ्य श्लो० २ चतुर्थपादपर्यन्तो भागो न दृश्यते।

[4] द्विविधं] अ[१-२], ई[१-२], ऊ, ऋ[२], ज; द्वितियं – झ.

[5] कर्षणाद्यर्चनान्तं तु] ई[१-२], ऋ[२], ज, झ; कर्षणाद्यचनान्तं तु – अ[१], अ[२]; कर्षणाद्यर्चनानान्तु – ऊ, ऋ[१].

[6] तरुणालयं संगृहेत्] सं० पाठः; तरुणालय संगृहेत्] अ[२], ई[१], ई[२]; तरुणालयं च संगृहेत् -अ[१], ऋ[१]; तरुणालय संग्रहेत् -ऊ, ऋ[२]; तरुणाल संग्रहेत् – ज; तरुणाय संग्रहेत् – झ.

[7] वा] अ[१], ऊ, ऋ[१]; च – अ[२], ई[१-२], ऋ[२], ज, झ.

[8] मूलस्थानं] सं० पाठः; मूलस्थाने – अ[१-२], ई[१-२], ऊ, ऋ[१-२], ज, झ.

[9] ततो] सं० पाठः; तदूर्ध्वे - अ[१-२], ई[१-२], ऊ, ऋ[१-२], ज, झ.

[10] कृत्वा] अ[१-२], ई[१-२], ऋ[१-२], ज, झ; गत्वा – ऊ.

[11] विंश०] अ[२], ई[१-२], ऊ, ज, झ; त्रिंश० – अ[१]. 'ऋ[१], ऋ[२]' मातृकयोः श्लो० ५ उ०- श्लो० ६ पू०' भागो न दृश्यते।

[12] मण्डपशब्दः अत्र नपुंसकलिङ्गे प्रयुक्तः ।

[1]मध्यमं रविहस्तं स्याद् [2]दशहस्तं तु कन्यसम्।
षट्त्रिंशद्धात्रसंयुक्तम् उत्तमं मण्डपं [3]स्मृतम्॥ ६॥
षोडशस्तम्भसंयुक्तं मण्डपं [4]मध्यमाधमे।
दिशश्च विदिशश्चैव [5]निश्छिद्रव्योमसंभवम्[6]॥ ७॥
चतुर्द्वारसमायुक्तं चतुस्तोरणभूषितम्।
[7]वितानध्वजसंयुक्तं दर्भमालासमावृतम्॥ ८॥
[8]लाजैः पुष्पैः फलैः सार्धम् [9]अष्टमङ्गलभूषितम्[10]।
[11]स्तम्भांश्च वेष्टयेत्तत्र प्रत्येकं [12]वस्त्रवेष्टितम्॥ ९॥

[वेदिका]

मण्डपं तु त्रिधा कृत्वा [13]मध्यभागे तु [14]वेदिका।
[15]रत्निमात्रसमुत्सेधं दर्पणोदरसन्निभम्॥ १०॥
[16]वेद्या मूले तु परितः [17]उपवेदीं प्रकल्पयेत्।

---

[1] मध्यमं] अ[१], ई[१-२], ऊ, ज, झ; मण्डपं – अ[२].
[2] दश०] अ[२], ई[१-२], ऊ, ज, झ; रवि० – अ[१].
[3] स्मृतम्] अ[२], ई[१-२], ऋ[२], ज, झ; भवेत् – अ[१], ऊ, ऋ[१].
[4] मध्यमाधमे] अ[२], ऊ, ऋ[२]; मध्यमं भवेत् - ई[१]; मध्यमायतम् – अ[१], ऋ[१]; मध्यमेधमे – ई[२], झ; मण्डपाधमम् – ज.
[5] निश्छिद्र०] ऋ[१]; निश्छिद्रं - अ[१], ज, झ; निहितं – अ[२], ऊ, ऋ[२]; निश्चित्र० – ई[१]; निहित्रं – ई[२].
[6] व्योमसंभवम्] अ[१-२], ई[१], ऊ, ऋ[१-२], ज, झ; होमसंभवम् – ई[२].
[7] वितानध्वजसंयुक्तं] अ[१], ई[१], ऊ, ऋ[१], ज; तोरणध्वजसंयुक्तं – अ[२], ई[२], ऋ[२]; तोरध्वजसमायुक्तं – झ.
[8] लाजैः – ई[२]; यवैः – अ[१], ई[१], ऋ[१]; दामैः – अ[२], ऊ, ऋ[२]; दीपैः – ज; धामैः – झ.
[9] अष्टमङ्गलभूषितम्] अ[२]; अष्टमङ्गलपूजितम् – अ[१], ई[१-२], ऊ, ऋ[१-२], झ; मषमङ्गलपूजितम् – ज.
[10] 'अ[१]' मातृकायां श्लो० ८ उ०-९ पू० भागो द्विवारं लिखितः।
[11] स्तम्भांश्च वेष्टयेत्तत्र] अ[१]; स्तम्भानि वेष्टयेत्तत्र – अ[२], ई[१-२], ऋ[२], ज; स्तम्भं निविष्टयेत्तत्र – ऊ; स्तम्भनी वेष्टयेत्तत्र – झ.
'ऋ[१]' मातृकायां श्लो० ९ प्रथमपादमारभ्य -१० तृतीयपादपर्यन्तो भागो न दृश्यते।
[12] वस्त्रवेष्टितम्] अ[१], ई[१], ज; वस्त्रसंयुतम् – अ[२], ई[२], ऊ, ऋ[२], झ.
[13] मध्यभागे तु] अ[१-२], ई[१-२], ऊ, ज, झ; मध्यभागेन – ऋ[२].
[14] वेदिका] अ[१-२], ई[२], ऋ[२], ज, झ; वेदिकाम् – ऊ, ई[१].
[15] रत्निमात्रसमुत्सेधं] अ[१]; अरत्निमात्रमुत्सेधं – अ[२], ई[१-२], ऊ, ऋ[२]; रत्निमात्रमुत्सेधं – ज, झ.
[16] वेद्या] अ[१-२], ई[१-२], ऋ[१-२], ज, झ; वेदि० – ऊ.
[17] उपवेदीं] अ[१], ई[१-२], ऊ, ऋ[१], ऋ[२]; उपवेदिं – अ[२]; उपवेदी – ज, झ.

युगाङ्गुलसमुत्सेधं [1]द्विगुणं [2]नीव्रमुच्यते॥ ११॥
[3]कुण्डानि परितः कुर्यात् किञ्चिद्भेदं विशेषतः।
नवाग्निं वाथ पञ्चाग्निमेकाग्निं [4]वा समाचरेत्॥ १२॥
योनिकुण्डानि सर्वाणि योनौ योनिं [5]न कारयेत्।
[6]श्रोत्रार्धांशोच्चमानेन [7]क्षेत्रं पञ्चैकभागिकम्॥ १३॥
[8]तत्पुरस्ताद्बहिः [9]न्यस्त्वा भवेत् पिप्पलपत्रवत्।
योनिकुण्डं ततः [10]कृत्वा लक्षणं सम्यगाचरेत्॥ १४॥

[मण्डपे स्थानशुद्धिः]

उद्वास्य शिल्पिनं पश्चाद् [11]गोमयेनोपलेपयेत्।
पुण्याहं वाचयेत्तत्र ब्राह्मणान् भोजयेत्ततः॥ १५॥
पश्चाद् [12]उद्वास्य चोच्छिष्टं [13]पुनः पुण्याहमाचरेत्।
[14]समर्यकपदे सम्यग् वास्तुहोमं तु कारयेत्॥ १६॥

---

[1] द्विगुणं] अ[१-२], ई[१], ऊ, ऋ[१-२], ज, झ; गुणांशं – ई[२].
[2] नीव्र०] झ; तीप्र० – अ[१], अ[२]; नीप्र० – ई[१-२], ऋ[१], ऋ[२]; निप्र० – ऊ; नीवृ० – ज.
[3] कुण्डानि] अ[१-२], ई[१-२], ऋ[१-२], ज, झ; कण्ठानि – ऊ.
[4] वा समाचरेत्] अ[२], ऊ, ऋ[२]; समुदाचरेत् – अ[१], ई[१], ज; सम्यगाचरेत् – ई[२], झ; समुदाच(ह)रेत् – ऋ[१].
[5] न कारयेत्] ई[१-२], ऋ[२], ज, झ; तु कारयेत् – अ[१], अ[२]; न कल्पयेत् – ऊ; निवेदयेत् – ऋ[१].
[6] श्रोत्रार्धांशोच्चमानेन] अ[२], ई[१], ऋ[२], ज; श्रोत्रांशाद्धोचमानेन – अ[१]; श्रोत्रांशोचमानेन – ई[२]; श्रोत्रार्थांशौचमानेन – ऊ; श्रोत्रांशंशोचमानेन – झ. 'ऋ[१]' मातृकायां श्लो० १३ तृतीयपादमारभ्य श्लो० १४ प्रथमपादपर्यन्तो भागो न दृश्यते।
[7] क्षेत्रं पञ्चैकभागिकम्] अ[१-२], ई[१-२], ऋ[१-२], ज, झ; क्षेत्रपौञ्चेकभागिका – ऊ.
[8] 'झ' मातृकायां लुप्तम्।
[9] न्यस्त्वा भवेत्] झ; सत्वा – अ[१]; स्नात्वा भवेत् – अ[२], ऋ[२]; नीत्वा भवेत् – ई[१]; णास्त्वा भवेत् – ई[२]; घत्वात् भवेत् – ऊ; णिस्त्वाद्भवेत् – ज.
[10] कृत्वा] अ[१], ई[१], ऊ, ऋ[१], ज; कुर्याल्ल – अ[२], ई[२], ऋ[२], झ.
[11] गोमयेनोपलेपयेत्] अ[१], ऊ, ऋ[१]; गोमयेनानुलेपयेत् – अ[२], ई[१-२], ऋ[२], ज; गोमयेन तु लेपयेत् – झ.
[12] उद्वास्य चोच्छिष्टं] अ[२], ई[१], ऊ, ऋ[२]; ०योच्छिष्टं - अ[१]; उच्छिष्टमुद्वास्य – ई[२]; ०वोच्छिष्टं – ऋ[१]; उद्वास्य दुच्छिष्टं - ज, झ.
[13] पुनः पुण्याहमाचरेत्] अ[२], ई[२], ऋ[२], ज, झ; पुण्याहमपि वाचये(रे)त् – अ[१]; पुण्याहमपि वाचयेत् – ऊ; पुण्याहमाचरेद्बुधः – ई[१]. 'ऋ[१]' मातृकायां श्लो० १६ द्वितीयपादमारभ्य श्लो० १७ चतुर्थपादपर्यन्तो भागो न दृश्यते।
[14] समर्यकपदे] ई[१]; समर्थपदे - ऊ; समर्यवदे - ज; समरियपदे - झ. 'अ[१]' मातृकायां श्लो० १६ उ० न दृश्यते। 'अ[२], ई[२], ऋ[२]' मातृकासु श्लो० १६ उ०-१७ पू० भागो न दृश्यते।

पर्यग्निकरणं कुर्यात्पुनः पुण्याहमाचरेत्।

कृत्वा तु विधिना स्नानं [1]शुक्लचन्दनलेपितः ॥ १७॥
[2]शुक्लवस्त्रधरोष्णीषः शुक्लमाल्यैरलङ्कृतः[3]।
अङ्कुराण्यर्पयेद्धीमान् स्थानशुद्धिं समाचरेत्॥ १८॥

[गर्भगेहे स्थानशुद्धिर्गौरीपूजा च]

उत्तराभिमुखो भूत्वा [4]सकलीकरणं कुरु।
गर्भगेहं प्रविश्याथ [5]स्थानशुद्धिं ततः कुरु॥ १९॥
गौरीशुद्धिं ततः [6]कृत्वा [7]स्नापयेद्रजन्युदकैः।
पुण्याहं [8]तु ततः कृत्वा शुद्धोदैरभिषेचयेत्॥ २०॥
[9]पञ्चगव्येन संस्नाप्य [10]बिल्वपत्रेण [11]घर्षयेत्।
[12]दर्भमूलाद्वा [13]वल्मीकक्षेत्रमृद्गृह्य लेपयेत्॥ २१॥
गन्धोदकेन संस्नाप्य पूजयेद्धृदयेन तु।
[14]चन्दनागरुकोष्ठैश्च कुङ्कुमोशीरकेसरैः॥ २२॥
[15]त्वगेलापत्रकर्पूरैः [1]आलोड्य [2]गौरीं [3]लेपयेत्।

---

[1] शुक्लचन्दनलेपितः] ऋ[२]; शुक्लचन्दनलेपितम् – अ[१-२], ई[१], ज, झ; शुक्लचन्दनलेपतः – ई[२]; शुक्लचन्दनलेपनम् – ऊ.

[2] शुक्लवस्त्रधरोष्णीषः] ई[२], ऋ[२]; शुक्लवस्त्रधरोष्णीष० – अ[१-२], ऋ[१]; शुक्लवस्त्रधरोष्णीषं – ई[१], ऊ, ज, झ.

[3] शुक्लमाल्यैरलङ्कृतः] अ[२], ई[२], ऋ[१], ऋ[२]; ०अलङ्कृतम् – अ[१], ई[१], ऊ, ज, झ.

[4] सकलीकरणं कुरु – अ[१-२], ई[१], ऊ, ऋ[१-२], ज, झ; सकलीकृतविग्रहः – ई[२].

[5] स्थान०] अ[१-२], ई[१-२], ऋ[२], ज, झ; स्नान० – ऊ. 'ऋ[१]' मातृकायां लुप्तम्।

[6] 'ऋ[१]' मातृकायां श्लो० २० द्वितीयपादमारभ्य २१ तृतीयपादपर्यन्तो भागो न दृश्यते।

[7] स्नापयेद्रजन्युदकैः] ऊ; स्नापयेद्रजनोदकैः – अ[१-२], ई[१], ऋ[२], ज, झ; स्थापयेद्रजनोदकैः – ई[२]. 'अ[१]' मातृकायां श्लो० २० द्वितीयपादमारभ्य चतुर्थपादपर्यन्तो भागो न दृश्यते। 'रजनोदकैः' इत्यस्य स्थाने 'रजन्युदकैः' इति स्मृतं स्यात्।

[8] तु] अ[२], ई[१], ऊ, ऋ[२], ज, झ; च – ई[२].

[9] पञ्चगव्येन] अ[१-२], ई[१-२], ऊ, ऋ[२], ज; पञ्चगव्यं तु – झ.

[10] बिल्वपत्रेण] अ[१], ई[१-२], ऊ, ज, झ; बिल्वपत्रैस्तु – अ[२], ऋ[२].

[11] घर्षयेत्] अ[१-२], ई[१], ऊ, ऋ[२], ज; कर्षयेत् – ई[२]; घोषयेत् – झ.

[12] दर्भमूलाद्वा] सं० पाठः; दर्भमूले तु – अ[१-२], ई[१-२], ऊ, ऋ[२], ज, झ.

[13] वल्मीकक्षेत्र०] अ[१]; वल्मीके क्षेत्रे – अ[२], ऋ[२]; वल्मीके क्षेत्र० – ई[१-२], ऊ; वल्मिकं क्षेत्रे – ज; वल्लिके क्षेत्र० – झ.

[14] चन्दनागरुकोष्ठैश्च] सं० पाठः; चन्दनागरुकोष्ठं च – अ[१-२], ई[१]; ई[२], ऊ, ऋ[१-२], ज, झ.

[15] त्वगेलापत्र०] अ[२], ई[२], ऋ[२], झ; त्वगेलापति० – अ[१], ऋ[१]; त्वगेलापत्ति० – ई[१]; त्वगेलापत्रि० – ऊ; कृगेलपत्र० – ज.

पिण्डिकाब्जं [४]समालिप्य [५]प्रोक्षयेच्छक्तिबीजकम्॥ २३॥
[६]शिरसा [७]वामहस्ते तु हेमसूत्रं तु कौतुकम्।
अष्टपुष्पैः समभ्यर्च्य [८]सामान्यपुष्पपूरितम्॥ २४॥
नववस्त्रेण संवेष्ठ्य [९]गौरीपीठं क्रमेण तु।

[अग्निकार्यम्]

ततो बालगृहं [१०]गत्वा [११]पूजयेद्गन्धसंयुतम्॥ २५॥
यात्राहोमं तु कर्तव्यं तदग्रे होममाचरेत्।
स्थण्डिलं हस्तमात्रेण निर्दोषैः सिकतैरपि॥ २६॥
[१२]अग्न्याधानादिकं सर्वम् [१३]अग्निकार्योक्तमाचरेत्।
[१४]समिधा सद्यमन्त्रेण ईशानेन घृतं हुनेत्॥ २७॥
अघोरेण [१५]चरुं हुत्वा [१६]प्रत्येकं पञ्चविंशतिः।
[१७]प्रासादबीजमुख्यैश्च व्योमव्यापिदशाक्षरैः॥ २८॥
[१८]शक्त्याद्यैश्चैव वामाद्यैः प्रत्येकं षोडशं हुनेत्।

---

[१] आलोड्य] ऊ; आलोड्या – अ[१-२], ऋ[१], ऋ[२]; बालोस्या – ई[१]; आलोढ्य – ई[२]; लालयोढ्यं – ज; नालोढ्यं – झ.
[२] गौरीं] सं० पाठः; गौरि – अ[१-२], ई[१-२], ऊ, ऋ[१-२], ज, झ.
[३] लेपयेत्] अ[२], ई[२], ऊ, ऋ[२], ज, झ; पालयेत् – अ[१], ई[१], ऋ[१].
[४] समालिप्य] अ[१-२], ई[१-२], ऊ, ऋ[१], ज, झ; समालिख्य – ऋ[२].
[५] प्रोक्षयेच्छक्तिबीजकम् अ[१], घोषयेच्छक्ति०] ऊ; ई[१-२], ऋ[१], ज, झ; पूरये० – अ[२]; 'ऋ[२]' मातृकायां लुप्तम्।
[६] 'ऋ[१]' मातृकायां श्लो० २४ प्रथमपादमारभ्य २५ तृतीयपादपर्यन्तो भागो न दृश्यते।
[७] वामहस्ते] अ[१-२], ऊ, ऋ[२]; वामहस्तं – ई[१-२], ज, झ.
[८] सामान्यपुष्पपूरितम्] सं० पाठः; सामान्यं पुष्पपूरितम्] अ[१-२], ई[१-२], ऋ[१-२], ज, झ; सामान्यपुष्पपूरिते – ऊ.
[९] गौरीपीठं] अ[२], ऋ[२]; गौरीपीठ० – अ[१], ई[१], ऊ, ज, झ; गौरीबीज० – ई[२].
[१०] गत्वा] झ; पश्चात् – अ[१-२], ई[१-२], ऊ, ऋ[१-२], ज.
[११] पूजयेद्गन्धसंयुतम्] ऋ[२]; पूजयेद्गौरिसंयुतम् – अ[१-२], ई[१-२], ऊ, ऋ[१], ज. 'झ' मातृकायां लुप्तम्।
[१२] अग्न्याधानादिकं] ई[२], ऊ, ऋ[१], ऋ[२]; अग्न्याधानाधिकं – अ[१-२], ई[१]; अग्न्यादानादिकं – ज, झ.
[१३] अग्निकार्योक्तमाचरेत्] अ[१], ई[१], ऊ, ऋ[१], ज, झ; अग्निकार्यं समाचरेत् – अ[२], ई[२], ऋ[२].
[१४] समिधा] अ[२], ऊ, ऋ[२], ज, झ; समिदा – अ[१], ई[१-२], ऋ[१].
[१५] चरुं] अ[१], ई[१-२], ऊ, ऋ[१], झ; शतं – अ[२]; चरु – ज. 'ऋ[२]' मातृकायां लुप्तम्।
[१६] प्रत्येकं] अ[१-२], ई[१-२], ऊ, ऋ[२], ज, झ; प्रत्यक्षं – ऋ[१].
[१७] प्रासादबीजमुख्यैश्च] अ[१-२], ई[१-२], ऋ[२]; प्रासादबीजमुख्येन – ऊ; प्रासादं शक्तिबीजैश्च – ज; प्रासादबीजै मुख्यैश्च – झ. 'ऋ[१]' मातृकायां श्लो०'२८ उ०-२९ पू०' भागो न दृश्यते।
[१८] शक्त्याद्यैश्चैव] अ[१], ई[१], ऊ, ऋ[२], ज, झ; शक्त्याद्यैश्च – अ[२], ई[२].

स्पृष्ट्वा तु जुहुयाद्धोमं गौरीबीजमनुस्मरन्॥ २९॥

[गौर्याः अष्टशक्तीनां च तत्तन्मन्त्राणां तत्तत्कुम्भे विन्यासः]

तस्याग्रे स्थण्डिलं कृत्वा [१]शालिभिर्विमलैः शुभैः।
कुम्भं वा करकं वापि स्थण्डिलोपरि विन्यसेत्॥ ३०॥
[२]ससूत्रं सापिधानं च हेमपल्लवसंयुतम्।
[३]नालिकेरफलैर्युक्तं लम्बकूर्चसमन्वितम्॥ ३१॥
[४]गौरीस्थं कुम्भे चावाह्य [५]कुम्भमध्ये तु विन्यसेत्।
स्थापयेद्वाममन्त्रेण अघोरेणावकुण्ठयेत्॥ ३२॥
सान्निध्यं शक्तिमन्त्रेण पञ्चमेनार्चयेत् [६]क्रमात्।
दर्शयेच्छक्तिमुद्रां च [७]मुकुलीं [८]पद्ममुद्रिकाम्॥ ३३॥
[९]नमस्काराख्यमुद्रां च [१०]बध्वास्त्रं दिक्षु योजयेत्।
सूत्रादिभिः समोपेतान् [११]अभितोऽष्टघटान् न्यसेत्॥ ३४॥
वामादिशक्तयश्चाष्टौ [१२]इन्द्रादीशानमन्तकम्।
कुम्भमध्ये समावाह्य [१३]तत्तद्बीजमनुस्मरन्॥ ३५॥
पूजयेद्गौरीमन्त्रेण गन्धपुष्पादिभिः क्रमात्[१४]।

---

[१] शालिभिर्विमलैः] अ[१-२], ई[१], ऊ, ऋ[१-२], ज, झ; शालिभिस्तण्डुलैः – ई[२].

[२] ससूत्रं सापिधानं च हेमपल्लवसंयुतम्] ई[१-२], ज; ससूत्रान् सापिधानांश्च हेमपल्लवसंयुतान् – अ[१], ऊ, ऋ[१]; ससूत्रं सापिधानं च हेमपल्ल . . . . युतम् – झ. 'अ[२], ऋ[२]' मातृकयोः श्लो० ३१ पू०-३२ पू० भागो न दृश्यते।

[३] नालिकेरफलैर्युक्तं लम्बकूर्चसमन्वितम्] ई[२], झ; नालिकेरफलैर्युक्तान् लम्बकूर्चसमन्वितान् – अ[१], ऋ[१], ज; नालिकेरफलैर्युक्तां लम्बकूर्चसमन्विताम् – ई[१]; नालिकेरफलोपेतान् लम्बकूर्चसमन्वितम् – ऊ.

[४] गौरी० – ई[१-२], ऊ, ऋ[१].गौरि०] अ[१], ज, झ;

[५] 'ऋ[१]' मातृकायां श्लो० ३२ द्वितीयपादमारभ्य श्लो० ३३ प्रथमपादपर्यन्तो भागो न दृश्यते।

[६] क्रमात्] अ[१], ई[१-२], ऊ, ऋ[१], ज, झ; बुधः – अ[२]. 'ऋ[२]' मातृकायां लुप्तम्।

[७] मुकुलीं] ऋ[२], झ; मुकुली – अ[१-२], ई[१], ऊ, ऋ[१]; मुकुलं – ई[२]; मुकलिं – ज.

[८] पद्ममुद्रिकाम्] अ[२], ई[२], ऊ, ऋ[१], ऋ[२]; पद्ममुद्रितः – अ[१]; पद्ममुद्रकम् – ई[१]; पद्ममुद्रिका – ज; पद्ममुद्रिकम् – झ.

[९] नमस्काराख्य०] अ[१], ई[१], ऊ, ऋ[१-२], ज, झ; नमस्कारादि० – अ[२], ई[२].

[१०] वध्वास्त्रं] अ[२], ई[१-२], ऊ, ऋ[१-२], ज; बल्वास्त्रं – अ[१]. 'झ' मातृकायां लुप्तम्।

[११] अभितोऽष्ट०] अ[२], ई[१-२], ऊ, ऋ[१-२], ज; अभितोऽष्टौ – अ[१]; अभिमष्ट० – झ.

[१२] इन्द्रादी०] अ[१], ई[२], ऋ[१], ज, झ; शक्रादी० – अ[२]; इन्द्र ई० – ई[१]; इन्द्रमी० – ऊ. 'ऋ[२]' मातृकायां लुप्तम्।

[१३] तत्तद्बीज०] अ[२], ई[१-२], ऋ[२], ज, झ; तत्तन्मन्त्र० – अ[१], ऊ, ऋ[१].

[१४] 'ऋ[१]' मातृकायां श्लो० ३६ द्वितीयपादमारभ्य श्लो० ३७ द्वितीयपादपर्यन्तो भागो न दृश्यते।

नैवेद्यं धूपदीपं च ताम्बूलं च निवेदयेत्॥ ३६॥
जयादिरभ्याधानं च राष्ट्रभृच्च क्रमाद्धुनेत्।
[1]पूर्णाहुतिं च शिरसा घटम् [2]उद्धारयेत्ततः॥ ३७॥

[गौरीबिम्बच्छेदनम्]

[3]अस्त्रेण छेदयेद्बिम्बं [4]तटाके चैव निक्षिपेत्॥ ३७ १/२॥

॥ इति सूक्ष्मशास्त्रे गौरीसंकोचविधिः षट्पञ्चाशत्तमः पटलः[5]॥

---

[1] पूर्णाहुतिं च शिरसा] ई[१-२], ऊ, ऋ[१], ज, झ; पूर्णाहुतिश्च शिरसा -अ[१]; पूर्णाहुतिं ततो हुत्वा-अ[२]; पूर्णाहुतिं ततः कृत्वा - ऋ[२].

[2] उद्धारये०] अ[१-२], ई[१-२], ऋ[१-२], ज, झ; उद्धापये० – ऊ.

[3] अस्त्रेण छेदये०] ई[१-२], ऋ[१], ऋ[२]; अस्त्रेणाच्छादये० – अ[१-२], ज; वस्त्रेणाश्चादये० – ऊ; अस्त्रेणाच्छेदये० – झ.

[4] तटाके चैव] अ[१-२], ई[१], ऊ, ऋ[१], ज; तटाकेनैव – ई[२], ऋ[२], झ.

[5] इति सूक्ष्मशास्त्रे गौरीसंकोचविधिः सप्तपञ्चाशत्तमः पटलः] सं० पाठः; अ[१]: इति सूक्ष्मशास्त्रे गौरीसंकोचविधिः पञ्चपञ्चाशत्पटलः॥; ई[१]: इति सूक्ष्मशास्त्रे गौरीसंकोचविधिः पञ्चाशत्पटलः॥; ऋ[१]: इति सूक्ष्मशास्त्रे गौरीसंकोचविधिः पञ्चपञ्चाशः पटलः॥; ज: इति सूक्ष्मशास्त्रे गौरिसंकोचविधिं द्विचत्वारिंशत्पटलः॥; 'ऊ; झ: इति सूक्ष्म... गौरिसंप्रोक्षणं नाम अष्टषष्टिपटलः॥

[सप्तपञ्चाशत्तमः पटलः[१]]

[गौरीबालस्थापनविधिः]

[२]गौरीसंस्थापनं वक्ष्ये श्रृणु त्वं तत्प्रभञ्जन।
आयुरारोग्यजयदं [३]पुत्रपौत्रसमृद्धिदम्॥ १॥

[तरुणालयद्वैविध्यम्]

आद्यं द्वितीयमेवं तु [४]द्विविधं तरुणालयम्।
[५]मूलालयस्य यत्पूर्वं [६]तदाद्यं तरुणालयम्॥ २॥
[७]अनादरात् प्रमादाद्वा [८]भिन्ने छिन्नेऽनवीकृते।
[९]यत्कृतं तद्द्वितीयाख्यं तरुणालयमुत्तमम्॥ ३॥
अन्यानि सर्वकर्माणि भाषितानि समानि च।

[तरुणालयगुणाः- तरुणालयस्य मुख्यत्वम्]

[१०]मूलस्थानं विनिश्चित्य बालस्थानं तु कारयेत्॥ ४॥
बालबिम्बं प्रतिष्ठाप्य [११]पश्चान्मूले न कारयेत्।
बालस्थानं विना यत्र पुत्रपौत्रविनाशनम्॥ ५॥
तस्मात् सर्वप्रयत्नेन [१२]बालस्थानं विधीयते।

---

[१] अयं पटलः अ (टि.१९१, पृ० ३१४-३१७), ई (टि.३६, पृ० २२९-२३३), ऊ (टि.३८, पृ० ७१०-७१८), ऋ (टि.९७, पृ० २५९-२६२), झ (टि.१०१६, पृ० ५८-६२) इत्येतेषु कोशेषु दृश्यते।
[२] गौरीसंस्थापनं] अ, ऊ, ऋ; गौरीसंकोचनं – ई, झ.
[३] पुत्रपौत्रसमृद्धिदम्] अ, ई, ऋ, झ; पुत्रपौत्राभिवृद्धिदम् – ऊ.
[४] द्विविधं] अ, ई, ऋ, झ; द्वितीयं – ऊ.
[५] 'ऋ' मातृकायां श्लो० २ उ०-३ पू० भागो न दृश्यते।
[६] तदाद्यं] ऊ; तद्दैव्यं – अ; तद्देव्यास् – ई; तद्देव्यां – झ.
[७] अनादरात् प्रमादाद्वा] सं० पाठः ; अनादे च प्रमादे वा - ई; आनादः पादमेवं तु – अ; अनादप्रदमेवं तु – ऊ; आराद्य प्रसमेवं तु – झ
[८] भिन्ने छिन्नेऽनवीकृते] ई; छिन्ने छिन्ने . . . . – अ; चिन्नभिन्ने नविकृते – ऊ; भिन्ने च्छिन्ने रं विकृते – झ .
[९] यत्कृतं] ई, ऊ, झ; अकृतं – अ; . . . . त्कृतं – ऋ .
[१०] मूलस्थानं] अ, ऊ, ऋ; मूले स्थाने – ई; मूलस्थाने – झ .
[११] पश्चान्मूले न कारयेत्] अ, ई, ऊ, ऋ ; पश्चान्मूलं तु कारयेत्] झ .
[१२] बालस्थानं] अ, ई, ऋ, झ; बालस्थापनं – ऊ.

[तरुणालयस्थानम्]

[१]तस्याग्रे चोत्तरे वापि दक्षिणे वा विशेषतः ॥ ६ ॥
ईशाने वा विशेषेण कारयेत्तरुणालयम्।

[अङ्कुरार्पणम्]

[२]पञ्चसप्तनवाहे वा [३]त्रियहे वाङ्कुरार्पणम् ॥ ७ ॥

[बालबिम्बनिर्माणद्रव्याणि]

[४]शैलजं लोहजं [५]चैव दारुजं मृण्मयं तथा।
कारयेत्तु विशेषेण लक्षणोक्तेन देशिकः ॥ ८ ॥
शमीबिल्वमधूकैश्च [६]अश्वत्थोदुम्बरैरपि।
[७]बालशक्तिः प्रकर्तव्या कारयेत्तु विचक्षणः ॥ ९ ॥

[बालबिम्बस्योत्सेधः]

द्वादशाङ्गुलमुत्सेधम् [८]अधमाधममेव हि।
[९]अङ्गुलाङ्गुलवृध्या तु [१०]नवशक्तीः प्रकल्पयेत् ॥ १० ॥
स्वयोनिं कारयेत्पीठम् अथवा [११]चेष्टकामयम्।

[आद्यतरुणालयमानम्]

सप्तपञ्चत्रिहस्तं वा कर्तव्यं तरुणालयम् ॥ ११ ॥
[१२]एवमादिसमाख्यातं

[द्वितीयतरुणालयनिरूपणं प्रमाणं च]

द्वितीये तरुणालये।

---

[१] 'ऋ' मातृकायां श्लो० ६ उ० - ७ पू० भागो न दृश्यते।

[२] पञ्चसप्तनवाहे वा] ई, ऊ, झ; पञ्चाहे वा – अ. 'ऋ' मातृकायां लुप्तम्।

[३] त्रियहे वाङ्कुरार्पणम्] ई; त्रियाहे वा० – अ; त्रियहेका० – ऊ; त्रियहैका० – ऋ; त्रियाहेका० – झ.

[४] शैलजं] ई, ऊ, ऋ, झ; शौलजं – अ.

[५] चैव] अ, ई, ऋ, झ; वा – ऊ.

[६] अश्वत्थोदुम्बरैरपि] अ; अश्वत्थौदुम्बरैस्तथा – ई; अश्वत्थोदुम्बरैस्तथा – ऊ, झ; अश्वत्थोदुम्बरै... – ऋ.

[७] बालशक्तिः प्रकर्तव्या] अ, ऊ; बालशक्तिं प्रकर्तव्यं – ई; .... लशक्तिः प्रकर्तव्या – ऋ; बालशक्ति प्रकर्तव्यं – झ.

[८] अधमाधम०] सं० पाठः; मध्यमाधम० – अ, ई, ऊ, ऋ, झ.

[९] अङ्गुलाङ्गुलवृध्या तु] ई, झ; अङ्गुल्याङ्गुलिवृध्या तु – अ; अङ्गुल्याङ्गुलवृद्धादि – ऊ; अङ्गुल्याङ्गुलि.... – ऋ.

[१०] नवशक्तीः] ई; नवशक्तिं - ऊ, झ; नवशक्तिः –अ; 'ऋ' मातृकायां श्लो० १० चतुर्थपादमारभ्य श्लो० ११ तृतीयपादान्तो भागो न दृश्यते।

[११] चेष्टकामयम्] ई, ऊ, झ; चेष्टकामया – अ.

[१२] 'ऊ' मातृकायां श्लो० १२ प्रथमपादः तृतीयपादश्च विपर्यस्तौ दृश्येते।

[१]आयतं [२]चतुरश्रं वा पूर्ववद् [३]भवनं क्रमात्॥ १२॥
गौरीमेवं समापाद्य [४]मूलगर्भार्धमेव हि।
[५]त्रियंशं वा चतुर्थांशं प्रोक्तं बालगृहान्वितम्॥ १३॥
गौरीपीठान्तरे बिम्बं बालबिम्बसमन्वितम्।
वृत्तं वा चतुरश्रं वा स्थापयेच्छक्तिपीठकम्॥ १४॥
[६]रत्नन्यासं विना चेत्तु पादशैलं विनाचरेत्।

[यागमण्डपकल्पनम्]

[७]बालालये विशेषस्तु मण्डपं [८]स्वेष्टदेशके॥ १५॥
[९]पूर्वे वा दक्षिणे वापि [१०]चैशान्ये चोत्तरेऽपि वा।
दशाष्टनवहस्तं वा सप्तहस्तं त्रिहस्तकम्॥ १६॥
षोडशस्तम्भसंयुक्तं सर्वालङ्कारसंयुतम्।
तन्मध्ये वेदिकां कुर्यान्नवभागैकभागतः॥ १७॥
[११]हस्तमात्रसमुत्सेधं दर्पणोदरसंनिभम्।
गोमयालेपनं कृत्वा ब्राह्मणान् भोजयेत्ततः॥ १८॥
[१२]पुण्याहप्रोक्षणं कृत्वा वास्तुहोमं समाचरेत्।
तद्धोमं विधिवत्कृत्वा पर्यग्निकरणं कुरु॥ १९॥
[१३]वस्त्रैर्यच्छालिभिर्युक्तं शयनं संप्रकल्पयेत्।

---

[१] आयतं] सं० पाठः; आयामं – अ, ऋ; आयाम० – ई; आयमं – ऊ; अयामं – झ.
[२] चतुरश्रं वा] अ, ई, ऊ, ऋ; चतुरश्राभं – झ.
[३] भवनं] अ, ई, ऊ, ऋ; भुवनं – झ.
[४] मूलगर्भार्धमेव – अ, ई, ऋ, झ; मूलगर्भस्समेव – ऊ.
[५] त्रियंशं वा चतुर्थांशं – अ, ई, ऋ, झ; ब्यंशवो चतुर्थ्यंशं – ऊ.
[६] 'ऋ' मातृकायां श्लो० १५ प्रथमपादमारभ्य -१६ प्रथमपादान्तो भागो न दृश्यते।
[७] बालालये विशेषस्तु] सं० पाठः; तरुणालये विशेषं तु - अ, ई, झ; तरुणालय० – ऊ.
[८] स्वेष्टदेशके] अ; त्विष्टदेशके – ई; स्वेष्टदेशिके – ई; मिशदेशके – झ.
[९] 'झ' मातृकायां श्लो० १६ पू० - १७ उ० भागो न दृश्यते।
[१०] चैशान्ये] अ, ऋ; ऐशान्ये – ई; चैशाने – ऊ.
[११] हस्त०] अ, ई, ऊ, ऋ; पूर्वे – झ .
[१२] 'ऋ' मातृकायां श्लो० १९ न दृश्यते।
[१३] वस्त्रैर्यच्छालिभिर्युक्तं] अ; वस्त्रैर्यशालिभिर्युक्तं – ई, ऊ, ऋ; वस्त्रैरशालिभिर्युक्तं – झ.

[अधिवासनम्]

बेरशुद्धिं ततः कृत्वा [१]धामप्रदक्षिणं कुरु ॥ २० ॥
[२]अक्षिमोक्षणमेवं स्याद्रक्षासूत्रप्रबन्धनम्।
त्रिरात्रमेकरात्रं वा यामं [३]वा त्वर्धयामकम् ॥ २१ ॥
जलाधिवासनं [४]कुर्याद् [५]पिण्डिकोर्ध्वे तु विन्यसेत्।
वस्त्रेण वेष्टयित्वा तु [६]सदर्भं पुष्पसंयुतम् ॥ २२ ॥
[७]पीठस्य मध्यमे न्यस्य [८]कण्ठमात्रं जले न्यसेत्।

[यागमण्डपे कार्यम्]

[९]मण्डपे शाययेद्धीमान् प्राक्[१०]शिराः शयनेन तु ॥ २३ ॥
वस्त्रेणाच्छादनं कृत्वा [११]हृदा च पुष्पदर्भकैः।
[१२]निद्राकुम्भं तु विन्यस्य पूजयेद्देशिकोत्तमः ॥ २४ ॥
वेदिकोर्ध्वे न्यसेद्धीमान् वर्धनीं चैव विन्यसेत्।
वामादिशक्तिकुम्भांस्तु[१३] [१४]इन्द्रादीशानमन्तकम् ॥ २५ ॥
संपूज्य गन्धपुष्पाद्यैर्गौरीबीजमनुस्मरन्।
[१५]वस्त्रं वा हेमपट्टं वा [१६]कूर्चं वा नालिकेरकम् ॥ २६ ॥

---

[१] धाम॰] अ, ई, ऋ, झ; ग्राम॰ – ऊ.
[२] अक्षि॰] अ, ई, ऊ, झ; अक्ष॰ – ऋ.
[३] वा त्वर्ध॰] अ, ऋ; वाप्यर्ध॰ – ई; वार्ध॰ – ऊ; वा अर्ध॰ – झ.
[४] कुर्याद्] ई, ऊ, ऋ; चैव – झ. 'अ' मातृकायां लुप्तम्।
[५] पिण्डिकोर्ध्वे] (अब्दि) – अ; अब्धि॰ – ई, ऊ, ऋ; गब्धि॰ – झ.
[६] सदर्भं पुष्पसंयुतम्] अ, ई; कुम्भपुष्पसमन्वितम् – ऊ; सदर्गं पुष्पसंयुतम् – झ; सदर्भं पुष्प . . . . – ऋ.
[७] 'ऋ' मातृकायां श्लो॰'२३ पू॰ - २४ पू' भागो न दृश्यते।
[८] कण्ठमात्रं] अ; कण्ठमात्र॰ – ई, ऊ; कर्णमात्रं – झ.
[९] मण्डपे शाययेद्धीमान्] सं॰ पाठः; मण्डपं कारयेद्धीमान् – अ, ई, ऊ, झ.
[१०] शिराः] अ; शिरं – ई, झ; शिरः – ऊ.
[११] हृदा च] अ; हृदिना – ई, ऊ, झ.
[१२] निद्रा॰] ई, ऊ, ऋ, झ; निद्रां – अ.
[१३] वामादिशक्तिकुम्भांस्तु इति चेत् साधु ।
[१४] इन्द्रादीशान॰] ई, ऊ; इन्द्रमीशान॰ – अ, ऋ; वामादीशान्त॰ – झ.
[१५] वस्त्रं वा हेमपट्टं वा] सं॰ पाठः; वस्त्रं वा हेमपल्लं वा – अ; वस्त्रहेमसपल्लं वा – ई; वस्त्र . . . .पल्लवान् . . . . – ऊ; वस्त्रं हेमसपल्लं वा – ऋ; वस्त्रहेमसपल्लावां – झ.
[१६] कूर्चं वा] अ, ई, ऊ, ऋ; कूर्चवान् – झ.

मूलशक्तिं तदग्रे तु स्थण्डिलं [१]कारयेत्ततः।
यागमण्डपवर्धन्यां [२]परिचारकरोद्धृतम्॥ २७॥
तदग्रे स्थण्डिलं कृत्वा व्योमव्यापिं [३]समुच्चरेत्।
गौरीं संपूज्य [४]विधिवन्निवेद्य पायसान्नकम्॥ २८॥
गौरीमावाहयेत् [५]कुम्भे [६]अर्चयेद्गन्धपुष्पकैः।

[यात्राहोमः]

यात्राहोमं ततः [७]कुर्याद् [८]अग्निकार्योक्तमार्गतः॥ २९॥
[९]समिदाज्यचरून् लाजान् सर्षपांश्च यवांस्तिलान्।
गौरीबीजमनुस्मृत्य स्पर्शाहुतिशतं [१०]हुनेत्॥ ३०॥
[११]सोष्णीषः सोत्तरीयश्च कुम्भमुत्थाप्य देशिकः।
[१२]यागमण्डपकुम्भे तु [१३]वेद्यां वै स्थण्डिलोपरि॥ ३१॥
गौरीबीजमनुस्मृत्य गन्धपुष्पस्रगादिभिः।

[अग्निकार्यम्]

नवाग्निं वाथ पञ्चाग्निम् एकाग्निं [१४]सर्वयोनिकम्॥ ३२॥
[१५]स्थण्डिले वा प्रकर्तव्यम् अग्निकार्यं समाचरेत्।
[१६]खदिराश्वत्थबिल्वं च पालाशं वह्निमेव च॥ ३३॥

---

[१] 'ऋ' मातृकायां श्लो० २७ द्वितीयपादमारभ्य श्लो० २८ द्वितीयपादान्तो भागो न दृश्यते।
[२] परिचारकरोद्धृतम्] अ; परिचारकदुद्धृतम् – ई; परिचारकमुद्धृतम् – ऊ, झ.
[३] समुच्चरेत्] अ, ऊ; समुच्चरन् – ई, झ.
[४] विधिवन्निवेद्य] सं० पाठः; नैवेद्यं – अ; निवेद्यं – ई, ऊ, ऋ, झ.
[५] कुम्भे] सं० पाठः; कुम्भम् – अ, ई, ऊ, ऋ, झ.
[६] अर्चयेद्गन्धपुष्पकैः] अ, ऋ; अर्चयेद्गन्धपुष्पकम् – ई, झ; अर्चये गन्धपुष्पकैः – ऊ.
[७] कुर्याद्] अ, ई, ऊ, ऋ; कृत्वा – झ.
[८] अग्निकार्योक्तमार्गतः] अ, ई, ऊ, झ; अग्निकार्योक्तमाचरेत् – ऋ.
[९] समिदाज्यचरून्] अ, ऊ, ऋ, झ; समिदाज्यचरुं – ई.
[१०] हुनेत्] सं० पाठः; जपेत् – अ .
[११] सोष्णीषः सोत्तरीयश्च] ई; सोष्णीषं चोत्तरीयं च – अ, ऊ, ऋ; सोष्णीषं सोत्तरियं च – झ.
[१२] 'ऋ' मातृकायां श्लो० ३१ उ०-३२ उ० भागो न दृश्यते।
[१३] वेद्यां वै] अ, ई; वेद्यांशो – ऊ; वैद्यां वै – झ.
[१४] सर्वयोनिकम्] ई, झ; सर्व(र्प)योनिकम् – अ; सर्वयोनिकः – ऊ.
[१५] स्थण्डिले] अ, ऊ, ऋ; स्थण्डिलं – ई, झ.
[१६] खदिराश्वत्थ०] ई; खादिरं वाथ – अ, ऊ, ऋ, झ.

[1]समिदाज्यान्नकैर्मन्त्रैर्होमं कुर्यात्पृथक् पृथक्।
गौरीगायत्रिमन्त्रेण घृतं हुत्वा विशेषतः॥ ३४॥
अग्न्याधानादिकं सर्वं [2]मण्डपे पूजयेत् क्रमात्।

[प्रातःकार्यम्]

प्रभाते विमले होमं कृत्वा [3]पूर्वं [4]तु शक्तिना॥ ३५॥
आचार्यं पूजयित्वा तु वस्त्रहेमाङ्गुलीयकैः।
दैवज्ञं पूजयित्वा तु [5]भक्तांश्च परिचारकैः ॥ ३६॥

[बिम्बस्थापनम्]

उत्थाप्य [6]शयनाद्गौरीं तरुणालयमध्यमे।
[7]संस्थाप्य गौरीं [8]सुस्निग्धां पीठस्य पदमध्यमे॥ ३७॥
कुम्भस्थां गौरीं [9]संस्थाप्य गौरीमन्त्रेण विन्यसेत्।
[10]वामादिशक्तितः कुम्भं [11]तत्तत्स्थानेऽभिषेचयेत्॥ ३८॥
मन्त्रपुष्पं न्यसेद्धीमान् मन्त्रान्नं च निवेदयेत्।
धूपं दीपं [12]ददेद्गौर्यै प्रभूतहविषं ददेत्॥ ३९॥
होमं नित्योत्सवं कुर्याद् [13]भोगाङ्गयजनं क्रमात्।
[14]महोत्सवं तु देवेश्याः सर्वसम्पत्करं नृणाम्॥ ४०॥

---

[1] समिदाज्यान्नकैर्मन्त्रैर्] ई; समिदाज्यान्तकैर्मन्त्रैर् – अ; समिदाज्यान्नमात्रैश्च – ऊ; समिदाज्यान्न(न्त)कैर्मन्त्रैर् – ऋ; समिधाज्यान्नकैर्मन्त्रैर् – झ.

[2] मण्डपे] सं० पाठः; मण्डपं – अ, ई, ऊ, ऋ, झ.

[3] पूर्वं] सं० पाठः; पूर्वे – अ, ई, ऊ, ऋ, झ.

[4] तु शक्तिना] ई; शक्तिना – अ; तु शक्तिनाम् – ऊ, झ; तु...नाम् – ऋ.

[5] भक्तांश्च] झ; भक्तानां – अ, ई, ऊ, ऋ.

[6] शयनाद्गौरीं] अ, ऋ, झ; शयनं गौरीं – ई, ऊ.

[7] संस्थाप्य] अ, ई, ऊ, ऋ; संस्नाप्य – झ.

[8] सुस्निग्धां] ऋ; सुस्निग्धं – अ, ई, ऊ, झ.

[9] संस्थाप्य] ऊ, झ; संस्नाप्य – अ, ई, ऋ;.

[10] वामादिशक्तितः] अ; वामादिशक्तिना – ई, ऊ, ऋ, झ.

[11] तत्तत्स्थानेऽभिषेचयेत्] झ; तत्तत्स्थानाभिषेचनम् – अ, ई, ऊ; तन्म...स्थानाभिषेचनम् – ऋ.

[12] ददेद्गौर्यै] अ, ऊ, ऋ; ददेद्गौरीं – ई, झ .

[13] भोगाङ्गयजनं क्रमात्] ई, ऊ, ऋ; भोगाङ्गं यजनात्क्रमात् – अ; भोगाङ्गं यजनं क्रमात् – झ.

[14] महोत्सवं तु देवेस्याः] सं० पाठः; देवेशिं – अ ; ०देवेशं – ई; देवेशीम् – ऊ, ऋ.

[नवीकृतप्रासादे गौर्याः पुनरानयनम्]

प्रासादं पूर्ववत्कृत्वा मूले गौरीं सुयोजयेत् ।
संप्रोक्षणं ततः कुर्यात् प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥ ४१ ॥

॥ [1]इति सूक्ष्मशास्त्रे गौरीबालस्थापनविधिः सप्तपञ्चाशत्तमः पटलः ॥

---

[1] इति सूक्ष्मशास्त्रे गौरीबालस्थापनविधिः सप्तपञ्चाशत्तमः पटलः सं० पाठः; अ : इति सूक्ष्मशास्त्रे गौरीबाललिङ्गस्थापनविधिः षट्पञ्चाशत्पटलः ॥; ई : इति सूक्ष्मशास्त्रे गौरीसंकोचविध्येकपञ्चाशः पटलः ॥; ऊ : इति सूक्ष्मागमे गौरीबालस्थापनविधिपटलो षट्पञ्चाशतितमः ॥; ऋ : इति सूक्ष्मशास्त्रे गौरीबाललिङ्गस्थापनपटलः पञ्चाशः ॥; ञ : इति सूक्ष्मशास्त्रे गौरिबालस्थापनं नाम सप्तषष्टिपटलः ॥

[अष्टपञ्चाशत्तमः पटलः[१]]

[गौरीसंप्रोक्षणविधिः]

[यागमण्डपकृत्यम्]

पञ्चगव्येन संप्रोक्ष्य प्रविशेद् [२]यागमण्डपम्।
स्थण्डिलं शालिभिः कुर्याद् [३]अष्टद्रोणैश्च शालिभिः ॥ १ ॥
[४]तण्डुलैश्च तिलैश्चैव लाजैः पुष्पैश्च दर्भकैः।
तन्मध्ये नलिनं [५]लिख्य [६]साष्टपत्रं सकर्णिकम् ॥ २ ॥
शिरसा वाहयित्वा तु प्रदक्षिणमथाचरेत्।
सर्वातोद्यसमायुक्तं [७]वेदघोषसमन्वितम् ॥ ३ ॥
शनैः प्रदक्षिणं कुर्याद् [८]उमासूक्तं [९]जपेत् क्रमात्।
मण्डपं तु प्रविश्याथ [१०]वेदिकोर्ध्वे तु विन्यसेत् ॥ ४ ॥
गौरीबीजमनुस्मृत्य कुम्भं तत्रैव [११]पूजयेत्।
अभितः स्थापयेत्कुम्भान् [१२]वामादिशक्तयस्तथा ॥ ५ ॥

---

[१] अयं पटलः अ[१] (टि.१९१, पृ० ३१२-३१४), अ[२] (पृ० ३२१-३२३), ई[१] (टि.३६, पृ० २२६-२२८), ई[२] (पृ० २३७-२३९), ऊ (टि.३८, पृ० ७०५-७०९), ऋ[१] (टि.९७, पृ० २५७-२५८), ऋ[२] (पृ० २६५-२६७), ज (टि.१००३, पृ० २१९-२२१), झ (टि.१०१६, पृ० ६६-६८) इत्येतेषु कोशेषु दृश्यते। 'अ, ई, ऋ' मातृकासु अयं पटलो द्विवारं दृश्यते, प्रथमवारे गौरीसंकोचविधिरिति, द्वितीयवारे तु गौरीसंप्रोक्षणविधिरिति; '१ पू०' श्लोकप्रथमपादं पटलपुष्पिकां च विहाय उभयत्रापि पाठौ समानावेव दृश्येते।

[२] यागमण्डपम्] अ[१-२], ई[१-२], ऋ[१-२], ज, झ; यागमण्डपे – ऊ.

[३] अष्टद्रोणैश्च शालिभिः] अ[२], ई[१-२], ऊ, ऋ[२], ज, झ; अष्टद्रव्यैश्च शोभनैः – अ[१], ऋ[१].

[४] तण्डुलैश्च तिलैश्चैव लाजैः पुष्पैश्च दर्भकैः] अ[१], ई[१], ऋ[१], ज; तण्डुलैश्चैव लाजैश्च दर्भैः पुष्पैः परिस्तरेत् – अ[२], ऋ[२]; तण्डुलैश्च यवैश्चैव लाजपुष्पैश्च दर्भकैः -ई[२]; स्थण्डिलैश्च तिलैश्चैव लाजैः पुष्पैश्च दर्भकैः - ऊ; तण्डुलैश्चैव लाजैश्च तिलैर्दर्भैश्च पुष्पकैः - झ.

[५] लिख्य]अ[१-२], ई[१-२], ऋ[२], ज,झ; कुर्यात् -ऊ.'ऋ[१]' मातृकायां श्लो०२ चतुर्थपादमारभ्य श्लो०३ तृतीयपादपर्यन्तो भागो न दृश्यते।

[६] साष्टपत्रं] अ[१], ई[१], ऊ; अष्टपद्मं – अ[२]; अष्टपत्रं – ई[२], ऋ[२], झ; अष्टपत्र – ज.

[७] वेद०] अ[१]. ब्रह्म०] अ[२], ई[१-२], ऊ, ऋ[२], ज, झ;'ऋ[१]' मातृकायां लुप्तम्।

[८] उमासूक्तं] ई[१-२], ऊ, ऋ[१], ज, झ; महासूत्रं – अ[२]; महासूक्तं – ऋ[२]. 'अ[१]' मातृकायां लुप्तम्।

[९] जपेत्] अ[२], ई[१-२], ऊ, ऋ[१], ऋ[२]; जपन् – अ[१]; जपं – ज; नपेत् – झ.

[१०] वेदिकोर्ध्वे तु] अ[१], ई[१], ऊ, ज; वेदिकोपरि – अ[२], ई[२], ऋ[२], झ; विदिकोर्ध्वे विन्य० – ऋ[१].

[११] पूजयेत्] अ[१-२], ई[१-२], ऊ, ऋ[२], ज, झ; विन्यसेत् – ऋ[१].

[१२] वामादिशक्तयस्तथा] अ[१], ई[१-२], ऊ; वामादीः शक्तयस्तथा – अ[२], ऋ[१], ऋ[२]; वामादिशक्तयः क्रमात् – ज.

स्वनाममन्त्रैरभ्यर्च्य गन्धपुष्पादिभिर्यजेत्।
[1]तत्तन्मूर्त्याकृतिं ध्यात्वा स्वस्वबीजेन [2]कुम्भके॥ ६॥
[3]गन्धपुष्पादिभिश्चैव पूजयेत्तु निवेद्यकम्।
ऋगाद्यध्ययनं [4]कुर्याद् उमासूक्तं [5]जपेत् क्रमात्॥ ७॥
श्रीसूक्तं रुद्रसूक्तं च [6]ततः पुरुषसूक्तकम्।
[7]शान्तिसूक्तं जपेद्धीमान् [8]क्रमेण तु विशेषतः॥ ८॥

[अग्निकार्यम्]

[9]आचार्यो मूर्तिपैः सार्धं ततो होमं समाचरेत्।
अग्न्याधानादिकं सर्वम् [10]अग्निकार्योक्तमाचरेत्॥ ९॥
[11]समिदाज्यचरून् लाजान् सर्षपांश्च यवांस्तिलान्।
[12]होमद्रव्याणि [13]सप्तैते जुहुयाद्वै क्रमेण तु॥ १०॥
[14]पलाशोदुम्बराश्वत्थ[15]बिल्वं च [16]खदिरं तथा।
[17]सद्येन जुहुयादाज्यम् [18]अघोरेण चरुं हुनेत्॥ ११॥

---

[1] तत्तन्मूर्त्याकृतिं] अ[१-२], ई[२], ऊ, ऋ[१]; तत्तन्मूर्त्याकृतं – ई[१], ज; तत्तन्मुक्त्याकृतिं – झ.
[2] कुम्भके] अ[१-२], ई[१-२], ऊ, ऋ[२]; कुम्भकैः – ज, झ. 'ऋ[१]' मातृकायां लुप्तम्।
[3] 'ऋ[१]' मातृकायां '७'-तमः श्लो० न दृश्यते।
[4] कुर्याद्] अ[१-२], ई[१-२], ऊ, ऋ[२]; कृत्वा – ज, झ.
[5] जपेत्क्रमात्] अ[२], ई[१-२], ऊ, ऋ[२], ज, झ; शतं जपेत् – अ[१].
[6] ततः पुरुषसूक्तकम् -] अ[२]; पुरुषसूक्तं त्रियम्बकम्] अ[१], ई[१-२], ऊ, ऋ[१], झ; पुरुषसूक्तत्रयम्बकम्-ज. 'ऋ[२]' मातृकायां लुप्तम्।
[7] शान्तिसूक्तं] झ; शान्तिद्वयं – अ[१-२], ई[१-२], ऋ[१-२], ज; शान्तद्वयं – ऊ.
[8] क्रमेण] ई[२]; दक्षिणे – अ[१-२], ई[१], ऊ, ऋ[१-२], ज, झ.
[9] 'अ[१], ऊ, ऋ[१]' मातृकासु - श्लो० '९' न दृश्यते।
[10] अग्निकार्योक्तमाचरेत्] अ[२], ऋ[२], ज, झ; अग्निकार्योक्तमार्गतः – ई[१], ई[२].
[11] समिदाज्यचरून्] अ[१-२], ऋ[१], ऋ[२]; समिदाज्यचरुं – ई[१], ई[२]; समिधाज्यचरून् – ऊ, ज; समिधाज्यचरू – झ.
[12] 'ऊ' मातृकायां श्लो० '१० उ०' न दृश्यते।
[13] 'वै सप्त' इति चेत् साधु ।
[14] पलाशो०] अ[१-२], ऊ, ऋ[१-२], ज, झ; पलाशौ० – ई[१], ई[२].
[15] ०बिल्वं च] अ[१], ई[१-२], ऊ, ऋ[१], ज; ०बिल्वैश्च – अ[२], ऋ[२], झ.
[16] खदिरं] अ[१], ई[१-२], ऊ, ऋ[१], ऋ[२]; खदिरैः – अ[२]; खादिरं – ज; खादिरैः – झ.
[17] सद्येन] अ[२], ई[२], ऋ[२]; मूलेन – अ[१], ई[१], ऊ, ऋ[१], ज, झ.
[18] 'ऋ[१]' मातृकायां श्लो० ११ चतुर्थपादमारभ्य श्लो० १२ तृतीयपादपर्यन्तो भागो न दृश्यते।

[1]लाजं वामेन मन्त्रेण [2]सर्षपं कवचेन तु।
[3]यवं हुत्वा तु शिखया [4]तिलमन्त्रेण होमयेत्॥ १२॥
[5]शतस्य त्रितयं वापि तस्यार्धं [6]वार्धमेव वा।
प्रत्येकं जुहुयाद्धीमान् द्रव्यान्ते व्याहृतिं हुनेत्॥ १३॥
[7]सर्वद्रव्यसमायुक्तं [8]हव्यवाहेन होमयेत्।
एवं जागरणं रात्रौ प्रभाते प्रोक्षणं कुरु॥ १४॥

[अधिवासानन्तरदिवसकृत्यम्]

आचार्यो मूर्तिपैःसार्धं विधिना स्नानमाचरेत्।
[9]पूर्णाहुतिं च शिरसा हुत्वाग्निं च विसर्जयेत्॥ १५॥
[10]शक्तिकुम्भं समुद्धृत्य [11]कृत्वा हर्म्यप्रदक्षिणम्।
सर्वातोद्यसमायुक्तं सर्वालङ्कारसंयुतम्॥ १६॥
[12]पुत्रभ्रातृकलत्रैश्च सर्वसम्पत्सुखावहम्।

[गौरीप्रतिष्ठा]

गर्भगेहं प्रविश्याथ स्थापयेत् स्थण्डिलोपरि॥ १७॥
सुमुहूर्तं निरीक्ष्याथ दैवज्ञः [13]संनिवेदयेत्।

---

[1] 'ई[२]' मातृकायां श्लो० १२ पू०-१३ उ० भागो न दृश्यते।
[2] सर्षपं] अ[१], ई[१], ऊ, ऋ[२], ज, झ; सर्षपान् – अ[२].
[3] यवं हुत्वा तु शिखया] अ[२], ई [१], ज, झ; एवं हुत्वा तु शिरसा – अ[१]; एवं हुत्वा तु शिखया – ऊ; यवं हुत्वा - शिखया तु – ऋ[२].
[4] तिलमन्त्रेण] अ[२], ज, झ; मूलमन्त्रेण – अ[१]; तिलं मन्त्रेण – ई[१]; तिलमन्त्रेण – ऊ, ऋ[२]; 'ऋ[१]' मातृकायां लूसम्।
[5] शतस्य त्रितयं] अ[१], ई[१], ऊ, ऋ[१]; शतं वा त्रिशतं – अ[२], ऋ[२]; शतस्य त्रतयं – ज; शतस्य त्रिशतं – झ.
[6] वार्धमेव] अ[१-२], ऊ, ऋ[१-२], ज, झ; चार्धमेव – ई[१].
[7] सर्व०] अ[१-२], ई[१-२], ऋ[१-२], ज, झ; एवं – ऊ.
[8] हव्यवाहेन होमयेत्] ई[१], ज; व्यवाहेन तु होमयेत् – अ[१], ऋ[१]; हव्यं वा होमयेद्बुधः – अ[२], ऊ; हव्यं वामेन होमयेत् – ई[२]; द्रव्यं वा होमयेद्बुधः – ऋ[२]; हव्यवामेन होमयेत् – झ.
[9] 'ऋ[१]' मातृकायां श्लो० १५ उ०-१६पू० भागो न दृश्यते।
[10] शक्ति०] अ[१], ई[१-२], ऊ, ज; शान्ति० – अ[२], ऋ[२], झ.
[11] कृत्वा] अ[१-२], ई[१-२], ऊ, ऋ[२], ज; हुत्वा – झ.
[12] पुत्रभ्रातृ०] अ[२], ई[१-२], ऊ, ऋ[२], ज, झ; पितृभ्रातृ० – अ[१], ऋ[१]; पुत्रपौत्र० – ऊ.
[13] संनिवेदयेत्] ऊ; संनिवेशयेत् - अ[१-२], ई[१-२], ऋ[१],ऋ[२], ज, झ.

[1]तत्रैव विन्यसेद्गौरीम् [2]अष्टत्रिंशत्कलां न्यसेत्॥ १८॥
[3]कुम्भान्मन्त्रं समादाय [4]गौरीमध्ये तु विन्यसेत्।
[5]शक्त्यादिशक्तिपर्यन्तं [6]कुम्भात् पीठे तु विन्यसेत्॥ १९॥
मन्त्रपुष्पं ततो दत्वा [7]मन्त्रान्नं च निवेदयेत्।
[8]नववस्त्रेण संवेष्ट्य [9]गन्धपुष्पस्त्रगादिभिः॥ २०॥
[10]प्रभूतहविषं दत्वा ताम्बूलं च निवेदयेत्।
मुखवासं [11]ददेद्धीमान् चुलूकोदकसंयुतम्॥ २१॥
ऋगाद्यध्ययनं कुर्याद् [12]स्तोत्रं नृत्तं च वाद्यकम्[13]।
[14]प्रोक्षणान्ते विशेषेण [15]उत्सवं सम्यगाचरेत्॥ २२॥
[16]एवं यः कुरुते मर्त्यः स पुण्यां गतिमाप्नुयात्॥ २२ १/२॥

॥ इति सूक्ष्मशास्त्रे गौरीसंप्रोक्षणविधिरष्टपञ्चाशत्तमः पटलः[17]॥

---

[1] तत्रैव विन्यसेद्गौरीम्] अ[१], ई[१], ऊ, ऋ[१], झ; गौरिमिष्टं त्रिमात्रेण – अ[२], ई[२]; गौरीमष्टन्विमात्रेण – ऋ[२].
[2] अष्ट०] अ[१-२], ई[१], ऊ, ऋ[१-२], ज, झ; एक० – ई[२].
[3] कुम्भान्मन्त्रं] अ[२], ई[२], ऋ[२], झ; कुम्भाद्बीजं – ऊ. 'अ[१], ई[१], ऋ[१], ज' मातृकासु श्लो० '१९' न दृश्यते।
[4] गौरी०] ऊ, ऋ[२]; गौरीं – अ[२], ई[२]; गौरि० – झ.
[5] 'ऊ, ऋ [२]' मातृकयोः श्लो०'१९ उ०' न दृश्यते।
[6] कुम्भात् पीठे] सं० पाठः; कुम्भे पीठं – अ[२], ई[२], झ.
[7] 'ऋ[१]' मातृकायां श्लो० २० द्वितीयपादमारभ्य श्लो० २२ प्रथमपादपर्यन्तो भागो न दृश्यते।
[8] 'अ[१]' मातृकायां श्लो०'२०उ०-२१पू०' भागो न दृश्यते।
[9] गन्धपुष्पस्त्रगादिभिः] अ[२], ई[१-२], ऋ[२], ज, झ; गन्धपुष्पादिभिर्दधेत् – ऊ.
[10] प्रभूतहविषं] अ[२], ई[२], ऋ[२], ज; प्रभूतं च हविर् – ई[१]; प्रभातहविषं – झ. 'ऊ' मातृकायां श्लो० १९ पू० न दृश्यते।
[11] ददेद्धीमान्] अ[१-२], ई[१], ऊ, ऋ[२], ज, झ; ददेद्देवीं – ई[२].
[12] स्तोत्रं नृत्तं] अ[२], ऊ, झ; गीतं नृत्यं – अ[१]; स्तोत्रनृत्तं – ई[१-२], ऋ[२], ज. 'ऋ[१]' मातृकायां लूप्तम्।
[13] 'ज, झ' मातृकयोः श्लो० २२ पू०-२२ उ० प्रोक्षणान्ते विशेषेण स्नपनैरभिषेचयेत्' इत्येकमर्धमधिकं दृश्यते।
[14] प्रोक्षणान्ते] अ[१], ई[१-२], ऊ, ऋ[१-२], ज, झ; प्रोक्ष्यान्ते तु – अ[२].
[15] उत्सवं] अ[२], ई[१-२], ऋ[२], झ; चोत्सवं – अ[१], ऊ, ऋ[१]; उत्सव्यं – ज.
[16] 'अ[१], ई[१], ऊ, ऋ[१], ज' मातृकासु श्लो० २२ पू० न दृश्यते।
[17] इति सूक्ष्मशास्त्रे गौरीसंप्रोक्षणविधिःअष्टपञ्चाशत्तमः पटलः सं० पाठः]; अ[२]: इति सूक्ष्मशास्त्रे गौरीसंप्रोक्षणविधिस्सप्तपञ्चाशत्पटलः॥; ई[२]: इति सूक्ष्मशास्त्रे गौरीसंप्रोक्षणविधिद्विपञ्चाशत्पटलः॥; ऊ: सूक्ष्मागमे गौरीसंप्रोक्षणविधिपटलो पञ्चपञ्चाशतिः॥; ऋ[२]: इति सूक्ष्मशास्त्रे गौरीसंप्रोक्षणविधिः सप्तपञ्चाशः पटलः॥; ज: इति सूक्ष्मशास्त्रे गौरिसंकोचविधिं द्विचत्वारिंशत्पटलः॥; झ: इति सूक्ष्म .... गौरिसंप्रोक्षणं नाम अष्टषष्टिपटलः॥

[एकोनषष्टितमः पटलः[1]]

[गौरीव्रतविधिः]

गौरीव्रतं प्रवक्ष्यामि शृणु त्वं तत्प्रभञ्जन ।
[2]अकालमृत्युशमनं [3]सर्वसौभाग्यदायकम् ॥ १ ॥
सर्वशत्रुप्रशमनं सर्वैश्वर्यप्रदायकम् ।
अभीष्टफलदं नित्यं सत्यं सत्यं प्रभञ्जन ॥ २ ॥

[व्रतकालः]

श्रावणे पूर्वपञ्चम्यां [4]प्रोष्ठे पूर्वत्रयोदशी ।
[5]आश्विने पूर्वनवम्यां कार्तिके पूर्वसप्तमी ॥ ३ ॥
[6]आर्द्रमासे [7]पूर्णिमायां पुष्ये पूर्वचतुर्दशी ।
[8]माघे त्वपरपञ्चम्यां फाल्गुने [9]त्वपराष्टमी ॥ ४ ॥
चैत्रे [10]कृष्णदशम्यां तु वैशाखे कृष्णसप्तमी ।
ज्येष्ठे पूर्वद्वितीयायाम् आषाढे तु सिताष्टमी ॥ ५ ॥
अथवा [11]गौरीनक्षत्रे मासे मासे विशेषतः ।
[12]गौरीव्रतमनुष्ठेयं विधिनानेन यत्नतः ॥ ६ ॥

[व्रतमण्डपकल्पनम्]

पर्वताग्रे नदीतीरे पुष्पोद्यानेऽथवा गृहे ।

---

[1] अयं पटलः अ (टि.१९१, पृ० ३२३-३२६), ई (टि.३६, पृ० २३९-२४२), ऊ (टि.३८, पृ० ७१९-७२१), ऋ (टि.९७, पृ० २६७-२७०), झ (टि.१०१६, पृ० ६८-७१) इत्येतेषु कोशेषु दृश्यते।

[2] अकालमृत्युशमनं] अ, ऋ; अकालमृत्युजयदं – ई; अकालमृत्युशयनं – ऊ; अकाले मृत्युशमनं – झ.

[3] सर्व०] अ, ऊ, ऋ; पुत्र० – ई, झ.

[4] प्रोष्ठे पूर्व०] अ, ई, ऋ, झ; प्रोष्ठपूर्वे – ऊ.

[5] आश्विने पूर्वनवम्यां] सं० पाठः ;

[6] आर्द्र०] अ, झ ; आर्द्रा० - ई, ऊ, ऋ .

[7] पूर्णिमायां] सं० पाठः ; तु पूर्णायां – अ , ई , ऊ, ऋ, झ.

[8] माघे] अ, ई, ऊ, ऋ; मघे – झ.

[9] त्वपराष्टमी] ई, ऊ, ऋ, झ; तु पराष्टमी – अ.

[10] कृष्णदशम्यां] सं० पाठः कृष्णदशमी - अ , ई , ऊ, ऋ, झ.

[11] गौरी०] सं० पाठः; गौरि – अ, ई, ऊ, ऋ, झ.

[12] गौरीव्रत०] अ, ई, झ; गौरीघृत० – ऊ.

[1]देव्यालयाग्रे पश्चाद्वा गोष्ठे देवालयेऽपि वा ॥७॥
मण्डपं कारयेद्विद्वान् [2]पञ्चदशकरायतम् ।
[3]आयामसमविस्तारं [4]षड्त्रिंशद्गात्रसंयुतम् ॥८॥
मण्डपं वा प्रपां वापि [5]कूटाकारमथापि वा ।
चतुर्द्वारसमायुक्तं चतुस्तोरणभूषितम् ॥९॥
वितानध्वजसंयुक्तं दर्भमालाभिरावृतम् ।
तरङ्गवेष्टनोपेतं [6]दर्पणैरुपशोभितम् ॥१०॥
नानाश्चर्यगुणोपेतं मण्डपं परिकल्पयेत् ।

[वेदिकाकल्पनम्]

तन्मध्ये त्वेकपार्श्वे वा वेदिकां परिकल्पयेत् ॥११॥
[7]शिखिपादसमाकारं दिशि भद्रसमन्वितम् ।
विस्तारार्धसमुत्सेधं दर्पणोदरसंनिभम् ॥१२॥
मध्ये [8]वेद्युन्नतं तद्वद् [9]उपवेदिसमावृतम् ।

[वेदिकायां गौरीस्थापनं प्रदक्षिणं च]

[10]मध्ये [11]गौरीं तु [12]संस्थाप्य [13]स्नपनैरभिषेचयेत् ॥१३॥
पुण्याहं वाचयेत्तत्र कौतुकं बन्धयेद्गुरुः ।
नैवेद्यं दापयेत्पश्चाद्यात्राहोमं समाचरेत् ॥१४॥

---

[1] देव्यालयाग्रे पश्चाद्वा] अ; देव्यालयाग्रेऽपि च वा – ई; देवालयाग्रे . . . . – ऊ; देव्यालया . . . . पश्चाद्वा – ऋ; देव्यागृहालयेद्वा पश्चाद् – झ.

[2] पञ्चदश०] ई, ऊ, झ; पञ्चाशत० – अ; पञ्चादश० – ऋ.

[3] आयामसमविस्तारं] ई; आयामविस्तराभ्यां तु – ऊ, ऋ; आयामविस्ताराभ्यां तु – अ; आयामसमविस्ता . . . . – झ.

[4] षड्त्रिंशद्गात्रसंयुतम्] अ, ई, ऋ; षड्त्रिंशद्गात्रसंयुतः – ऊ; . . . . गात्रसंयुतम् – झ.

[5] कूटाकार०] ई, झ; कूटागार० – अ, ऋ; कूटहार० – ऊ.

[6] दर्पणैरुपशोभितम्] अ, ई, ऋ, झ; दर्पणोदरसंनिभम् – ऊ.

[7] 'ऊ' मातृकायां श्लो० १२ पू०-२७ उ० भागो न दृश्यते। 'झ' मातृकायां लुप्तम्।

[8] वेद्युन्नतं] अ, ऋ, झ; स्यादुन्नतं – ई.

[9] उपवेदिसमावृतम्] अ, ऋ; उपवेदीसमन्वितम् – ई; उपवेदिसमायुतम् – झ.

[10] 'अ, ई, ऋ' मातृकासु श्लो० १३उ०-१५पू० भागो न दृश्यते। एष भागः 'झ' मातृकायामेव दृश्यते।

[11] गौरीं] सं० पाठः; गौरि – झ.

[12] संस्थाप्य] सं० पाठः; संस्थाप्य – झ.

[13] स्नपनैरभिषेचयेत्] सं० पाठः; स्नपै . . . .येत् - अ, ई, ऊ, ऋ, झ.

धामप्रदक्षिणं कृत्वा मण्डपं तु प्रवेशयेत् ।

[मण्डपे गौरीपूजा]

[1]पाद्यादिकं ततो दत्वा [2]श्रुत्वा देवीपराक्रमम् ॥ १५ ॥
[3]कारुण्यं हास्यसंयुक्तं वीरं वा रौद्रमेव वा ।
श्रृङ्गारचरितं वापि श्रावयेद्देविसंनिधौ ॥ १६ ॥
पुनः संपूज्य देवेशीं धूपदीपादिना ततः ।
वेदैश्च विविधैः स्तोत्रैर्नृत्तगीतादि[4]वाद्यकैः ॥ १७ ॥
प्रदक्षिणनमस्कारैः संतोष्य परमेश्वरीम् ।
ततः पूर्वोक्तमार्गेण [5]पानीयार्घ्यादिकं ददेत् ॥ १८ ॥
[6]ततोऽस्तमयवेलायां सायरक्षां प्रकल्पयेत् ।
[7]आरात्रिकं ततो दत्वा [8]पञ्चविंशतिसंख्यकम् ॥ १९ ॥
भस्म दत्वा स्वबीजेन दर्पणं [9]दर्शयेत् ततः ।
ततो [10]जयाकुलेनैव [11]नीराजनादिभिः [12]यजेत् ॥ २० ॥
[13]देव्यग्रे कल्पयेन्नृत्तं भरतोक्तं यथाक्रमम् ।

[प्रार्थना]

[14]गौरीचिह्नं समादाय [15]मञ्जूषे स्थाप्य देशिकः ॥ २१ ॥

---

[1] पाद्यादिकं ततो] झ; सुभद्रं सर्वतो – अ; वसु . . . . तो – ई; सु . . . . तो – ऋ.
[2] श्रुत्वा देवी०] सं० पाठः; . . . .देवी० – अ; कृत्वा देव० – ई; श्रुत्वा देव० – ऋ; श्रत्वा देवि० – झ.
[3] कारुण्यं हास्यसंयुक्तं] सं० पाठः; कारुण्यं हास्यवृत्तं वा – ऋ, झ; कारुण्यं हास्यं वृत्तं वा – अ; कारुण्यहास्यसंयुक्तं – ई.
[4] ०वाद्यकैः] अ, ऋ; ०चार्भकैः – ई; ०वाद्यैकैः – झ.
[5] पानीयार्घ्यादिकं] ऋ; पानीयादिमकं – अ; पानीयाश्वादिकं – ई. 'झ' मातृकायां लूसम्।
[6] ततोऽस्तमय०] अ; ततोऽस्तमन० – ई; तोऽस्तमय० – ऋ; ततो हुतमान० – झ (छन्दोभङ्गः).
[7] 'अ, ऋ' मातृकयोः श्लो० १९उ०-२०उ० भागो न दृश्यते। अयं भागः 'ई, झ' मातृकयोरेव दृश्यते।
[8] पञ्चविंशतिसंख्यकम्] ई; पञ्चविंशतिसंख्यका – झ.
[9] दर्शयेत्] झ; दर्शनं – ई.
[10] जया०] ई; जाया० – झ.
[11] नीराजनादिभिः] सं० पाठः; नीराजनकृति – ई; 'झ' मातृकायां लूसम्।.
[12] यजेत्] सं० पाठः; त्यजेत् – ई, झ.
[13] देव्यग्रे] ई; देव्याग्रे – अ, झ; देवाग्रे – ऋ
[14] गौरीचिह्नं] सं० पाठः; गौरीगणं – अ, ई, ऋ; गौरिच्छिन्न – झ.
[15] मञ्जूषाशब्दः पुंलिङ्गे प्रयुक्तः ।

[1]चिह्ने संपूज्य [2]देवेशीं सर्वदेवसमन्विताम् ।
आहूय दीक्षितान् सर्वान् तानालोक्य [3]विचक्षणः ॥ २२ ॥
[4]व्यसनव्याधिदुर्भिक्षऋणादिक्लेशशत्रवः ।
[5]सर्वे नश्यन्तु [6]युष्माकं महादेव्याज्ञया सदा ॥ २३ ॥
इत्युक्त्वा तान् विसृज्याथ [7]कौतुकं विसृजेज्जले ।
ततः [8]साधकमालोक्य [9]पापभक्षणमन्त्रतः ॥ २४ ॥
[10]दार्वासने समारोप्य [11]अङ्गेऽक्षरकलां न्यसेत् ।
गौरीचिह्नं समादाय साधकस्य प्रदापयेत् ॥ २५ ॥
गौरीमन्त्रं [12]जपन्नेव [13]साधकः शिरसा वहेत् ।

[व्रतफलम्]

चिह्नदर्शनमात्रेण सर्वपापं विनश्यति ॥ २६ ॥
संग्रामसमये [14]नेतुर्मृगयाने [15]महद्भये ।
एवमादिषु कालेषु यो नरः शिरसा वहेत् ॥ २७ ॥
तस्य देहे [16]वसेद्गौरी सत्यं सत्यं प्रभञ्जन[17] ।

---

[1] चिह्ने] अ, ई, ऋ; छिन्ने – झ.
[2] देवेशीं सर्वदेवसमन्विताम्] अ, ई, ऋ; देवीशं सर्वदेवसमन्वितम् – झ.
[3] विचक्षणः] ऋ, झ; विचक्षणाः – अ; विचक्षणान् – ई.
[4] व्यसनव्याधिदुर्भिक्ष ऋणादिक्लेश०] ई, ऋ; व्यसनव्याधिदुर्भिक्षं ऋणाधिक्ये च – अ; व्यसनं व्याधिदुर्भिक्षं ऋराणिक्लेश० – झ.
[5] सर्वे नश्यन्तु] अ, ई, ऋ; सर्वरश्लन्ति – झ.
[6] युष्माकं] अ; युष्मभ्यं – ई, ऋ, झ.
[7] कौतुकं विसृजेज्जले] सं० पाठः; कैलासे विसृजेज्जले – अ; कैलासं विसृजेज्जले – ई; कैलासं विसृ . . . . जले – ऋ; कैलानारं क . . . . जलैः – झ.
[8] साधकमालोक्य] अ, ई, ऋ; संपां सामालोक्य – झ.
[9] पापभक्षणमन्त्रतः] ई, ऋ; पापं भक्षणमन्त्रतः – अ; पापभक्षणयत्रतः – झ.
[10] दार्वासने] अ, ई, ऊ; दावासने – झ.
[11] अङ्गेऽक्षरकलां] सं० पाठः; अंगाक्षरकलां – अ, ई, ऋ, झ.
[12] जपन्नेव] अ, ऋ, झ; जपेनैव – ई.
[13] साधकः शिरसा] अ, ऋ; साधकस्य शिरो – ई; साधका शिरसा – झ.
[14] नेतुर्मृगयाने] सं० पाठः; नेत्र० – ई, ऋ; नेत्रे – अ.
[15] महद्भये] अ, ऋ; महाभये – ई; महद्भयम् – झ.
[16] वसेद्गौरी] अ, ई, ऊ, ऋ; वस्याद्गौरि – झ.
[17] 'झ' मातृकायां श्लो० २८पू०-२८उ०' मध्ये 'नवाहं व . . . . त्रिध्यन्तकं कियात्' इत्येकोऽर्धश्लोकोऽधिको दृश्यते।

बहुनोक्तेन किं देवी [१]सांनिध्यं कुरुते सदा ॥२८॥

[दक्षिणा]

सर्वेषां दक्षिणां दद्यादाचार्यं पूजयेत्तदा ।
गौरीव्रतमिदं प्रोक्तं परं शिवव्रतं शृणु ॥२९॥

॥इति सूक्ष्मशास्त्रे गौरीव्रतविधिरेकोनषष्टितमः पटलः[२]॥

---

[१] सांनिध्यं कुरुते सदा – ऊ, ऋ; . . . . कुरु मे सदा – अ; संनिधिं कुरुते सदा – ई; संनिधीं कुरुते सदा – झ.

[२] इति सूक्ष्मशास्त्रे गौरीव्रतविधिरेकोनषष्टितमः पटलः] सं० पाठः; अः इति सूक्ष्मशास्त्रे गौरीव्रतविधिरष्टपञ्चाशत्पटलः; ईः इति सूक्ष्मशास्त्रे गौरीव्रतविधित्रिपञ्चाशत्पटलः; ऊः इति सूक्ष्मागमे गौरीव्रतविधिपटलो सप्तपञ्चाशत; ऋः इति सूक्ष्मशास्त्रे गौरीव्रतविधिः अष्टपञ्चाशः पटलः; झः इति सूक्ष्मशास्त्रे गौरिव्रतव्रतन्नाम एकोनसप्ततिपटलः।

[षष्टितमः पटलः[१]]

[मत्स्यलीलाविधिः]

मत्स्यलीलाविधिं वक्ष्ये [२]श्रृणु त्वं तत्प्रभञ्जन।
प्राणिनां [३]भोगमोक्षं स्याद् भूपतीनां सुखं भवेत्॥ १॥
[४]मीनादिकन्यापर्यन्तं मत्स्यलीला [५]प्रशस्यते।

[मत्स्यलीलात्रैविध्यम्]

[६]एतत् त्रिविधमाख्यातम् [७]उत्तमाधममध्यमम्॥ २॥
समुद्रे वापि नद्यां वा तटाके कूपकेऽपि वा।
[८]श्रेयानब्धिमत्स्यःस्यात् [९]नदीमत्स्यश्च [१०]मध्यमः॥ ३॥
[११]तटाकवाप्योर्मत्स्यश्च [१२]अधमस्तु प्रकीर्तितः।

[बेरत्रैविध्यम्]

अभिषेककृतं बेरम् उत्तमं तु [१३]प्रचक्षते॥ ४॥
[१४]पौराण्यायतनं बेरं मध्यमं [१५]परिकीर्तितम्।

---

[१] अयं पटलः अ (टि.१९१, पृ० ३२६-३३०), ई (टि.३६, पृ० २४२-२४७), ऊ (टि.३८, पृ० ७२२-७३१), ऋ (टि.९७, पृ० २७०-२७४), ज (टि.१००३, पृ० २४४-२४९) इत्येतेषु कोशेषु दृश्यते।

[२] श्रृणु त्वं] अ, ई, ऋ, ज; श्रृणुध्वं – ऊ.

[३] भोगमोक्षं] ऊ. ; भोगमेवं - अ, ई, ऋ, ज.

[४] मीनादिकन्यापर्यन्तं] अ, ऊ, ऋ; मीनादिकन्नपर्यन्तं – ई; मिनादिकन्यपर्यन्तं – ज.

[५] प्रशस्यते] अ, ई, ऋ, ज; परस्यते – ऊ.

[६] एतत्] ऊ, ऋ; एतं – अ, ई; एवं – ज.

[७] उत्तमाधममध्यमम्] ई, ऊ, ऋ; उत्तमाधममध्यमे – अ; उत्तमायथमध्यमे – ज.

[८] श्रेयानब्धिमत्स्यःस्यात्] सं० पाठः ; अब्धिः श्रेयान् समत्स्यः - ऋ; अब्धिश्रेयान् समत्स्या – अ; अब्धिः श्रेयान् समत्स्य० – ई; अब्धिश्रेयान् समत्स्य० – ऊ

[९] नदीमत्स्यश्च] सं० पाठः ; नदीमत्स्यं - ई; नदीमध्यं – अ, ऊ, ऋ, ज.

[१०] मध्यमः] सं० पाठः ; मध्यमम् - अ, ई, ऊ, ऋ; मध्यमे – ज.

[११] तटाकवाप्योर्मत्स्यश्च] सं० पाठः; तटाके वापि – अ, ई, ज; तटाकं वापि – ऊ, ऋ.

[१२] अधमस्तु प्रकीर्तितः] अ; अधमं तु प्रकीर्तितम् – ई, ऊ; अमं तु परिकीर्तितं – ऋ; अथमं तु प्रकिर्तितम् – ज.

[१३] प्रचक्षते] अ, ऊ, ऋ; प्रशस्यते – ई, ज.

[१४] पौराण्यायतनं] ई, ऊ, ऋ, ज; पौण्यायतनं – अ.

[१५] परिकीर्तितम्] अ, ऋ; तु प्रकीर्तितम् – ई, ऊ; प्रकीत्तितम् – ज.

[1]सद्योनिष्कृतिबेरं तु [2]अधमं चोच्यते [3]तथा ॥ ५ ॥
उत्तमं बेरमेवं तु [4]समुद्रादिदर्शनं मतम्।
[5]मध्यमं बेरमेवं तु नद्यादिदर्शनं मतम् ॥ ६ ॥
[6]अधमं बेरमेवं स्यात् [7]वापीतटाकयोर्मतम्।

[दर्शनभेदत्रयम्]

[8]शतक्रोशावधिर्यावदुत्तमं दर्शनं मतम् ॥ ७ ॥
[9]पञ्चाशत्क्रोशमेवं तु [10]मध्यमं दर्शनं मतम्।
द्वादशक्रोशमेवं तु [11]अधमं दर्शनं मतम् ॥ ८ ॥
एवं [12]कृतयुगे प्रोक्तम् अन्यत्सर्वं प्रयत्नतः।
वेदांशांशविहीनं स्यात् क्रमेण परिकल्पयेत् ॥ ९ ॥

[कालत्रैविध्यम्]

[13]कन्यसं दिनमेकं स्यान्मध्यमं त्रिदिनं भवेत्।
[14]शरसंख्यं चोत्तमं च [15]दिनसंख्याक्रमेण तु ॥ १० ॥

[लीलाद्वैविध्यम्]

ग्रामादिस्थानसंयुक्तम् एतत्सर्वं समाचरेत्।

---

[1] सद्योनिष्कृतिबेरं तु] अ; सद्यनिष्कृतिबेरं च – ई; सद्यनिष्कृतिबेरं तु – ऊ, ॠ, ज.
[2] 'अ' मातृकायां श्लो० '५उ०' द्वितीयपादमारभ्य -'६पू०' प्रथमपादान्तो भागो न दृश्यते।
[3] तथा] सं० पाठः; मया – अ, ई, ऊ, ॠ, ज.
[4] समुद्रादिदर्शनं] अ, ऊ, ॠ; समुद्रादर्शनं – इ, ज.
[5] मध्यमं] ई; मध्यमे – अ, ॠ; मध्यादि० – ऊ; मध्यम० – ज.
[6] अधमं] ई, ऊ; अधमे – अ, ॠ; अथमे – ज.
[7] वापीतटाकयोर्मतम्] सं० पाठः; तटाकं वापिरेव - अ; तटाकं वपिमेव – ई, ऊ, ॠ, ज.
[8] शतकोशावधिर्यावदुत्तमं दर्शनं मतम्] अ; शतकोशार्णविधिर्यावदुत्तमे दर्शनं मतम् – ई; शतकोशावतीर्थवत् मतमुत्तमदर्शनम् – ऊ; शतकोशावधिर्यावदुत्तमे दर्शनं मतम् – ॠ; शतकोशविधिर्यावदुत्तमे दर्शनं मतम् – ज.
[9] पञ्चाशत्कोशमेवं] अ, ई, ॠ, ज; वंशात्कोशमेवं तु – ऊ.
[10] मध्यमं] ऊ; मध्यमे – अ, ई, ॠ, ज.
[11] अधमं] ऊ; अधमे – अ, ई, ॠ, ज.
[12] कृतयुगे] अ, ई, ऊ, ॠ; कृतयुगं – ज.
[13] कन्यसं दिनमेकं] अ, ई, ॠ; कन्यसं दीममेवं – ऊ; अन्यसदिनमेव – ज.
[14] शरसंख्यं चोत्तमं च] ऊ; शिरसंख्योत्तमं चैव – अ; शरसंख्या चोत्तमं चैव – ई, ॠ; शसुख्य चोत्तमं चैव – ज.
[15] दिनसंख्या क्रमेण तु] अ, ई, ॠ; दिशंख्या० – ऊ; दिन संख्य० – ज.

तल्लीला [1]द्विविधा प्रोक्ता [2]वासं यानं च कथ्यते॥ ११॥

[यानभेदः]

[3]यानं चेदालये कार्यं नयेद्[4]आस्थानमण्डपात्।
सर्वालङ्कारसंयुक्तं मण्डपं [5]भूषयेत्सुधीः॥ १२॥
[6]सुवारे सुदिने चैव रात्रौ पूजावसानके।
देवदेव जगन्नाथ [7]जगदार्तिविनाशन॥ १३॥
[8]स्वामिन्ननुगृहीतोऽस्मि इति विज्ञापनं क्रमात्।
स्वर्णादिसूत्रं संगृह्य रक्षाबन्धं [9]पुरोक्तवत्॥ १४॥
अपरेद्युर्दिवाकाले नयेद् [10]आस्थानमण्डपे।
प्रातःसन्ध्यवसाने तु [11]सूरिबृन्दैश्च सेवितम्॥ १५॥
राजोपचारैः सर्वैश्च तोषयेत्परमेश्वरम्।
[12]मध्याह्ने पूजनान्ते तु सर्वालङ्कारसंयुतम्॥ १६॥
सर्ववाद्यैरलङ्कृत्य [13]पताकाद्यैरलङ्कृतम्।
मत्स्यस्थानं समुद्दिश्य यानं पूर्ववदाचरेत्॥ १७॥
तत्काले तु विशेषेण भूपतिर्देशिकैः सह।
कर्पूरं रजनीचूर्णं [14]नागवल्लीदलैरपि॥ १८॥
विकिरेत्सर्ववर्णैश्च तत्र स्थाने प्रविश्य च।

---

[1] द्विविधा प्रोक्ता] अ; द्विविधं प्रोक्तं – ई, ऊ, ऋ; द्विगुणविधिं प्रोक्तं – ज.
[2] वासं यानं] ई; वासधा(या)नं – अ; वासयानं – ऊ, ऋ; वा सायनं – ज.
[3] यानं चेदालये] ई, ऋ; दानं चोत्पलये – अ; यानं चेदालयं – ऊ, ज.
[4] आस्थानमण्डापात्] अ, ऋ; आस्थानमण्डपम् – ई, ऊ; आस्थानमण्डपे – ज.
[5] भूषयेत्सुधीः] अ, किं तु कर्षयेत् – ई; . . . . षयेत्सुधीधिः – ऋ; प्रति भूशयेत् – ज.
[6] सुवारे सुदिने] अ, ई, ऋ, ज; सुवरै दिनैश्च – ऊ.
[7] जगदार्तिविनाशन] अ, ई, ऊ, ऋ; जगदार्तिविनामुना – ज.
[8] स्वामिन्ननुगृहीतो] अ, ई, ऋ; स्वामिनेनुगृहीतो – ऊ; देवं ननु गृहीतोस्मि – ज.
[9] पुरोक्तवत्] अ, ई, ऋ; पूर्वोक्तवत् – ऊ; पूरोक्तवत् – ज.
[10] आस्थानमण्डपे] ई, ज; आस्थानमण्डपम् – अ, ऊ, ऋ.
[11] सूरिबृन्दैश्च] अ, ऊ, ऋ, ज; सूरिबृन्देन – ई.
[12] मध्याह्ने] अ, ऊ; मध्याह्न – ई, ऋ; मध्यान्ने – ज.
[13] पताकाद्यैरलङ्कृतम्] अ, ई, ऊ, ऋ; सर्वघोषैःरलङ्कृतम् – ज.
[14] नागवल्लीदलैरपि] अ, ई, ऋ; नववल्ली० – ऊ; रागवल्लि० – ज.

उत्तरे पश्चिमे वापि पूर्वे वा दक्षिणेऽपि वा॥ १९॥
तत्र स्थाने [१]प्रपां कृत्वा वितानाद्यैरलङ्कृतम्।
देवं मध्ये तु विन्यस्य तदग्रे [२]मत्स्यपूजनम्॥ २०॥
ओदनानि [३]सुविन्यस्य ओदनस्येति पूजयेत्।
[४]तण्डुलैस्तिललाजैश्च [५]मत्स्यं सम्यक् समर्चयेत्॥ २१॥
[६]मलिम्नाय [७]महामत्स्यो दीपरूपो [८]महोदरः।
[९]एवं मन्त्रं समुच्चार्य मत्स्यानां भोजनं नयेत्॥ २२॥
मत्स्यलीलां समालोक्य [१०]सायाह्नात्पूर्वमाचरेत्।
तदन्ते [११]यानं कार्यं तु लीलागानं च [१२]गायकः॥ २३॥
विनोदवाद्यसंयुक्तं पूर्वस्थाने प्रवेशयेत्।
स्नपनं शान्तिहोमं च [१३]कुर्याच्च [१४]परमेश्वरम्॥ २४॥
तदन्ते [१५]सायरक्षां च [१६]कुर्यात् पूर्ववदर्चनम्।
[१७]पूर्वे तु नित्यपूजां [१८]विशेषपूजां च कारयेत्॥ २५॥
तदन्ते स्नपनं कृत्वा रक्षाबन्धं विसृज्य च।

---

[१] प्रपां] अ, ई, ऋ, ज; प्रभां – ऊ.
[२] मत्स्यपूजनम्] ई, ज; मत्स्यं विन्यसेत् – अ; मस्य पूजनम् – ऊ. 'ऋ' मातृकायां लुप्तम्।
[३] सुविन्यस्य] सं० पाठः; विनिन्यिस्य – अ, ई, ऊ, ऋ, ज.
[४] तण्डुलैस्तिल०] अ, ई, ऋ, ज; तण्डुलैस्तिलै० – ऊ.
[५] मत्स्यं] अ, ई, ऋ, ज; मस्यं – ऊ.
[६] मलिम्नाय] अ, ऋ; मलिम्नाव – ई; मलिंन्याय – ऊ; मलिकाय – ज.
[७] महामत्स्यो] अ, ई, ऋ, ज; महामत्स्ये – ऊ.
[८] महोदरः] अ, ई, ऋ; महोदरा – ऊ; ०ह होदरे – ज.
[९] एवं मन्त्रं] ई, ज; वाममन्त्रं – अ, ऊ, ऋ.
[१०] सायाह्नात्पूर्वमाचरेत्] अ, ई, ऋ; सायाह्नापूर्वमाचरेत् – ऊ; सयान्नपूर्वमाचरेत् – ज.
[११] यानं कार्यं] अ; यानकार्यं – ई, ऊ, ऋ; यानकार्ये – ज.
[१२] गायकः] अ, ई, ऋ; गायका – ऊ; गाधकम् – ज.
[१३] कुर्याच्च] अ, कारयेत् – ई, ऊ; स्नापयेत् – ज. 'ऋ' मातृकायां लुप्तम्।
[१४] परमेश्वरम्] अ, ई, ऋ, ज; परमेश्वरः – ऊ.
[१५] सायरक्षां च] अ; सायरक्षान्ते – ई; सायरक्षा च – ऊ, ऋ; सायरक्षा तु – ज.
[१६] कुर्यात् पूर्ववदर्चनम्] अ, ऊ, ऋ; पूर्वदर्चनं कुरु – ई; पूर्ववद्दर्चनं प्रति – ज.
[१७] पूर्वे तु] सं० पाठः; पूर्वं तु - अ; पूर्ववन् – ई, ऊ, ऋ, ज.
[१८] विशेषपूजां च कारयेत्] सं० पाठः; च शेषपूजां च कारयेत् - अ; च विशेषपूजा . . . . – ई; च विशेषपूजां च कारयेत् – ऊ, ऋ; च विशेषोत्पूहदन्तके – ज.

आलयस्य [१]समीपं चेद् यानमेवं विधीयते॥ २६॥
[२]यानमेवं समाख्यातं वासं चैव ततः शृणु।

[वासभेदः]

रात्रौ पूजावसाने तु कर्ता देशिकसंयुतः॥ २७॥
महेशाग्रे तु कर्तव्यं प्रार्थयित्वा विचक्षणः।
[३]एकमूर्तिस्वरूपं तु पञ्चधा परिकल्पयेत्॥ २८॥
[४]लोकरक्षार्थमेवं हि श्रूयतां तत्प्रभञ्जन।
अम्बिकासहितो देवो जगदुत्पत्तिकारणम्॥ २९॥
मत्स्यलीलां समुद्दिश्य गम्यतामिति शंकर।
एवं प्राथ्य तु तत्काले [५]भगवदाज्ञया सह॥ ३०॥
[६]पुनः प्रतिसरं बध्वा वाहनं [७]प्रति संनयेत्।
[८]तत्र प्रभाते कर्तव्यं [९]सर्वालङ्कारसंयुतम्॥ ३१॥
सर्ववाद्यैरलङ्कृत्य जयघोषसमन्वितम्।
राजोपचारसहितं यानं [१०]पथि शनैः शनैः॥ ३२॥
कर्पूरं रजनीं लाजं विकिरेत् समलङ्कृतम्।
[११]मनोरम्येऽन्यदेशे [१२]वा भक्ष्यादीनि निवेदयेत्॥ ३३॥
[१३]ताम्बूलादि विचित्राणि दापयेच्छिवसन्निधौ।

---

[१] समीपं चेद्] ई, ऊ, ज; समीपस्थे – अ; समीप . . . . – ऋ.
[२] यानमेवं] अ, ऋ; एवं यानं – ई, ज; यानमेव – ऊ.
[३] एकमूर्तिस्वरूपं] अ, ऋ, ज; एकरूपामूर्तिस्वरूपां – ई; एवं मूर्तिस्वरूपं – ऊ.
[४] लोकरक्षार्थमेवं हि] ई, ज; लो . . . . मेवं हि – अ, ऋ; लोकरक्षार्थमेवं तु – ऊ.
[५] भगदाज्ञया सह] सं० पाठः; भगवानुज्ञया सह- ज; भगवदनुज्ञया . . . . – अ; भगवनुज्ञया सह – ई; भगदनुज्ञया सह – ऊ; भगवदनुज्ञ . . . . – ऋ.
[६] पुनः प्रतिसरं बध्वा] सं० पाठः; पूर्ववत्प्रतिसरं वध्वा – अ. ई, ऊ, ऋ, झ.
[७] प्रति संनयेत्] ई, ज; प्रतिसरं नयेत् – अ, ऊ, ऋ.
[८] तत्र] अ; ततः – ई, ऊ, ऋ, ज.
[९] सर्वालङ्कारसंयुतम्] अ, ऊ, ऋ; सर्वालङ्कारशोभितम् – ई, ज.
[१०] पथि] अ, ऋ; पन्थाः – ई; प्रति – ऊ; बन्धः – ज.
[११] मनोरम्येऽन्यदेशे] ज; मनोरम्येन देशे – अ, ई, ऊ, ऋ.
[१२] वा] अ, ई, ऊ, ऋ; व – ज.
[१३] ताम्बूलादि] सं० पाठः; ताम्बूलानि – अ, ई, ऊ, ऋ, ज.

दिनं प्रति विशेषेण स्नपनं शान्तिहोमकम्॥ ३४॥
नित्यपूजाविधानेन [१]नित्यमेवं समाचरेत्।
उद्दिश्य [२]स्नानदेशे तु [३]प्रपां कृत्वा सलक्षणाम्॥ ३५॥
मध्ये वेदिकया युक्तामूर्ध्वे सिंहासनं नयेत्।
महेशं तत्र विन्यस्य लीलागानमथ शृणु॥ ३६॥
[४]वसन्तलीलां [५]कृत्वाथ सूरिबृन्दैश्च सेवितम्।
[६]मत्स्यभोजनमध्ये तु [७]तण्डुलादि पृथक् पृथक्॥ ३७॥
[८]ओदनस्येतिमन्त्रेण ओदनादीनि विन्यसेत्।
मत्स्यलीलां समालोक्य [९]मत्स्यानां भोजनं क्षिपेत्॥ ३८॥
एवं प्रतिदिनं [१०]कुर्यान्निश्चित्य दिवसान्तकम्।
नित्यपूजाविहीनं चेत् प्रायश्चित्तं तथाऽऽचरेत्॥ ३९॥
[११]अज्ञानान्मोहतो वापि प्रायश्चित्तविहीनकम्।
प्रायश्चित्तविहीनं चेद् [१२]राजराष्ट्रस्य दोषकृत्॥ ४०॥
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन नित्यपूजां समाचरेत्।
लीलावसाने कर्तव्यं विमुखं यानमुच्यते॥ ४१॥
[१३]राजसत्कारमार्गेण पूर्वस्थाने निवेशयेत्।
स्नपनं शान्तिहोमं च प्रभूतहविषं ददेत्॥ ४२॥
राजा च राजपत्नी च देशिकेन सहैव तु।

---

[१] नित्यमेवं] अ, ई, ज; नित्यमेनं – ऊ; नित्यदेशं – ऋ.
[२] स्नानदेशे] अ, ई; स्थानदेशे – ऊ, ऋ, ज.
[३] प्रपां] अ, ई, ऋ, ज; प्रभां – ऊ.
[४] वसन्तलीलां] अ, ई, ऋ, ज; वसन्ते लीला – ऊ.
[५] कृत्वाथ] अ, ऋ; कृत्वा च – ई, ऊ; कृत्वा तु – ज.
[६] मत्स्यभोजनमध्ये] अ, ई, ऋ; मत्स्यभोजनार्धे – ऊ; मत्स्यभोजनमग्रे – ज.
[७] तण्डुलादि] अ, ऊ, ऋ, ज; तण्डुलानि – ई.
[८] ओदनस्येति॰] ई, ऊ, ऋ; ओदनस्वेति॰ – अ; ओं दनस्योति – ज.
[९] मत्स्यानां भोजनं] ई, ऋ, ज; मत्स्नानाम्भोजनं – अ; मत्स्यरोमाभोजनं – ऊ.
[१०] कुर्यान्] अ, ई, ज; कुर्यात् – ऊ; कार्यं – ऋ.
[११] अज्ञानान्मोहतो] अ, ई, ऋ; अंजना मोहतो – ऊ; अज्ञातहोमतो – ज.
[१२] राजराष्ट्रस्य दोषकृत्] अ, ई, ज; राजराष्ट्रं विनश्यति – ऊ.
[१३] राजसत्कारमार्गेण] अ, ई, ज; राजसत्कारमात्रेण – ऊ, ऋ.

[1]मेलामन्त्रं समुच्चार्य पुष्पं [2]मूर्धनि दापयेत्॥ ४३॥
मनसा [3]चिन्तितं कार्यं [4]प्रार्थयित्वा विचक्षणः।
[5]एवमेवं प्रकारेण मत्स्यलीलां समाचरेत्[6]॥ ४४॥
[7]मत्स्यलीलाविधिः प्रोक्तो मौक्तिकग्रहणं शृणु॥ ४५॥

॥ इति सूक्ष्मशास्त्रे मत्स्यलीलाविधिः षष्टितमः पटलः[8]॥

---

[1] मेलामन्त्रं] अ, ई, ऊ, ऋ; मेलां मन्त्र० – ज.

[2] मूर्धनि दापयेत्] अ, ई, ऋ; मूर्ध्नि निधापयेत् – ऊ; मूर्ध्नि निदापयेत् – ज.

[3] चिन्तितं कार्यं] सं० पाठः; चिन्त्य यत्कार्यं – अ, ई, ऋ, ज; चिन्तयेत्कार्यं – ऊ.

[4] प्रार्थयित्वा] अ; प्रासयित्वा – ई, ऊ; प्राशयित्वा – ऋ, प्रार्थयित्व – ज.

[5] एवमेवं] अ; एवमेव – ई, ऊ, ऋ, ज.

[6] 'ऊ' मातृकायां श्लो० '४४' उत्तरार्धानन्तरं 'एवं यः कुरुते मर्त्यः स पुण्यां गतिमाप्नुयात' इत्यर्धमधिकं दृश्यते।

[7] मत्स्यलीलाविधिः प्रोक्तो] अ, ई; मत्स्यलीलाविधि प्रोक्तं – ऊ; मध्यलीलाविधिः प्रोक्तः – ऋ; मस्यलीलाविधि प्रोक्तं – ज.

[8] इति सूक्ष्मशास्त्रे मत्स्यलीलाविधिःषष्टितमः पटलः] सं० पाठः; अ, ऋ: इति सूक्ष्मशास्त्रे मत्स्यलीलाविधिरेकोनषष्टितमः पटलः॥ ई: इति सूक्ष्मशास्त्रे मत्स्यलीलाविधिश्चतुःपञ्चाशः पटलः॥ ऊः इति सूक्ष्मागमे मत्स्यलीलाविधिपटलो अष्टपञ्चाशतिमः॥ जः इति सूक्ष्मशास्त्रे मत्स्यलीलविधिं नाम पञ्चचत्वारिंशत्पटलः॥

[एकषष्टितमः पटलः[1]]

[मौक्तिकग्रहणविधिः]

मौक्तिकग्रहणं वक्ष्ये श्रूयतां तत्प्रभञ्जन।

[मौक्तिकग्रहणकालः]

फाल्गुने चैत्रमासे वा [2]कार्त्तिके वा परेऽपि वा॥ १॥
पूर्वपक्षे प्रशस्तं हि अपरे वा प्रकीर्तितम्।
[3]पूर्वपक्षे गृहीतं चेदष्टमी नवमी तथा॥ २॥
[4]द्वितीया च [5]तृतीया च [6]चतुर्थी [7]पञ्चमी तथा।
वर्जयेत्तु प्रयत्नेन शेषं संगृह्य बुद्धिमान्॥ ३॥
कृष्णपक्षे गृहीतं चेत् [8]चतुर्थी पञ्चमी तथा।
अष्टमी नवमी चैव [9]दशमी च त्रयोदशी॥ ४॥
वर्जयेत्तु प्रयत्नेन [10]अन्याश्च [11]तिथयः शुभाः।
अथवान्यप्रकारेण [12]ऋक्षेण ग्रहणं मतम्॥ ५॥
अश्वयुग् रोहिणी चैव पुष्यश्च [13]मघ एव च।
[14]आषाढादित्रये चैव [15]हस्तं [1]श्रवणमेव च॥ ६॥

---

[1] अयं पटलः अ (टि.१९१, पृ० ३३०-३३४), ई (टि.३६, पृ० २४७-२५१), ऊ (टि.३८, पृ० ७३२-७३९), ऋ (टि.९७, पृ० २७४-२७६, पृ० २८३-२८४, पृ० २९१-२९२), ज (टि.१००३, पृ० २४९-२५२) इत्येतेषु कोशेषु दृश्यते। 'ऋ' मातृकायां २४ उ०-३९ पू० भागो द्विवारं दृश्यते।

[2] कार्त्तिके वा परेऽपि वा] अ, ई, ऊ, ऋ; द्वितीये – ई; कृर्तिकेव परेऽपि च – ज.

[3] 'ऊ' मातृकायं श्लो० ३ पू० द्वितीयश्लोकस्य पूर्वोत्तरार्धयोर्मध्ये विद्यते।

[4] द्वितीया] अ, ऊ, ऋ, ज; द्वितीये – ई.

[5] तृतीया] अ, ऊ, ऋ, ज; तृतीये – ई.

[6] चतुर्थी] अ, ऊ, ऋ, ज; चतुर्थे – ई.

[7] पञ्चमी तथा] सं० पाठः; पञ्चमेऽपि – ई, ज; पञ्चम्येव – अ, ऋ; पञ्चमी पि – ऊ.

[8] 'अ, ई, ऊ, ऋ' मातृकासु श्लो० ४ द्वितीयपादो न दृश्यते।

[9] दशमी च त्रयोदशी] सं० पाठः; त्रयोदशी दशम्येव – अ, ऊ, ऋ; त्रयोदशी दर्समेव – ई, ज.

[10] अन्याश्च] अ, ई, ऋ, ज; अन्यश्च – ऊ.

[11] तिथयः शुभाः] अ; तिथयो भवेत् – ई, ऊ, ऋ, ज.

[12] ऋक्षेण] अ, ई, ऋ, ज; लक्षण० – ऊ.

[13] मघ०] अ, ई, ज; मख० – ऊ, ऋ.

[14] 'ई' मातृकायां श्लो० ६ उ० - श्लो० ८ पू० भागो न विद्यते।

[15] हस्तं] ज; तिष्यं – अ, ऊ, ऋ.

एतदृक्षं गृहीत्वा तु अन्यदृक्षं तु कन्यसम्।
शुक्रवारं [2]च मन्दं [3]च आदित्यं वर्जयेत्क्रमात्॥ ७॥
[4]वज्रं [5]सिद्धिं [6]वरीयांश्च परिघं शिवमेव च।
[7]सिद्धं साध्यं शुभं चैव [8]ब्राह्मं माहेन्द्रमेव च॥ ८॥
[9]प्रीतिरायुष्मदेवं च सौभाग्यं शोभनं तथा।
धृतिश्शूलं [10]प्रकर्तव्यं [11]गण्डो वृद्धिरिहोच्यते॥ ९॥
[12]एते च [13]शुभदाः प्रोक्ता [14]अन्ये [15]ये तांश्च वर्जयेत्।
मेषश्च [16]कर्कटश्चैव [17]सिंहो वृश्चिक एव च॥ १०॥
[18]कुम्भश्चैव शुभा ज्ञेया अन्यराशीन्विवर्जयेत्।
एवं कालविधानज्ञः [19]तत्काल इदमारभेत्॥ ११॥

[पूर्वेद्युः कार्याणि]

[20]निश्चितदिवसात्पूर्वे प्रातःसन्ध्यावसानके।
कृताभिषेकबेराग्रे स्थण्डिलं कल्पयेत्सुधीः॥ १२॥

---

[1] श्रवणमेव] ऊ, ज; श्रमणमेव – अ; श्रवण एव च – ऋ.
[2] च मन्दं] अ, ऋ, ज; मन्दं – ऊ.
[3] च आदित्यं] ऋ, ज; चादित्यं – अ; आदित्ये – ऊ.
[4] वज्रं] अ, ऊ, ऋ; वज्रं वज्रं – ज.
[5] सिद्धिं – अ, ऋ, ज; सिद्धं – ऊ.
[6] वरीयांश्च] सं० पाठः; सर्वासु मातृकासु लुप्तोऽस्ति ।
[7] सिद्धं साध्यं – अ, ऊ; सिद्धस्साध्यः – ई; सिद्धिं साध्यं – ऋ; सिद्धसाध्य० – ज.
[8] ब्राह्मं] अ, ऊ, ऋ; ब्राह्मे – ई; ब्राह्म० – ज.
[9] प्रीतिरायुष्मदेवं] सं० पाठः; प्रीतिरायुष्यदेवं – अ, ऋ; प्रीतिरायुष्यमेवं] ई; प्रीतिरायुष्मदेवश्च –ऊ; प्रतिरायुष्यमेवं – ज.
[10] प्रकर्तव्यं] अ; च कर्तव्यं – ई, ऊ, ऋ, ज.
[11] गण्डो] ई, ऋ, ज; गन्धो – अ; गण्डा – ऊ.
[12] एते च] सं० पाठः; एताश्च – अ, ई, ऊ, ऋ, ज.
[13] शुभदाः] ई, ऊ, ऋ; शुभदा – अ, ज.
[14] अन्ये] अ, ई; अन्या –ऊ, ऋ; अन्य० – ज.
[15] ये तांश्च] अ; एतानि – ई, ऊ; येतानि – ऋ; ०योगानि – ज.
[16] कर्कटश्चैव] अ, ई, ऋ; कटकश्चैव –ऊ, ज.
[17] सिंहो] अ, ई, ऋ; सिंह० –ऊ, ज.
[18] कुम्भश्चैव] ई, ऋ, ज; कुम्भांश्चैव – अ; कुम्भंश्चैव – ऊ.
[19] तत्काल इदमारभेत्] ज; तत्कालमिदमा भवेत् – अ; तत्कालं तु दमा भवेत् – ई; तत्काले इदमाचरेत् – ऊ; तत्काल इदमाभवेत् – ऋ.
[20] निश्चित०] सं० पाठः; निश्चित्य – अ, ई, ऊ, ऋ, ज.

राजचिह्नानि सर्वाणि तदूर्ध्वे स्थापयेत्क्रमात्।
देवदेवं [1]नमस्कृत्य विज्ञापनमथाचरेत्॥ १३॥
मौक्तिकग्रहणार्थाय रत्नं [2]संगृह्य संमतम्।
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन [3]तत्तदङ्गजनैः सह॥ १४॥
ध्वजादि[4]छत्रपर्यन्तं [5]ढक्कावाद्यसमन्वितम्।
[6]अशरीवाद्यसंयुक्तं [7]केशवाद्यसमन्वितम्॥ १५॥
एतत्सर्वं गृहीत्वा तु यानं पूर्ववदुच्यते।

[मण्डपकल्पनम्]

[8]अब्धितीरे विशेषेण कूटं वापि प्रपां कुरु॥ १६॥
तन्मध्ये वेदिकायुक्तं सर्वलक्षणसंयुतम्।
चतुर्द्वारसमायुक्तं चतुस्तोरणभूषितम्॥ १७॥
पताकादि[9]वितानैश्च [10]पूगाद्यैश्चैव शोभयेत्।

[नित्यपूजा समुद्रदेवपूजा च]

एवं मण्डपमावेश्य सिंहासनोपरि [11]स्थितम्॥ १८॥
नित्यपूजां प्रयत्नेन नित्यवत्पूजनं कुरु।
तद्दिनस्य दिवाकाले [12]अब्धिदेवान् समर्चयेत्॥ १९॥
अम्बुराशे नमस्तुभ्यं मौक्तिकग्रहणाय च।
[13]सुराब्धे तु नमस्तुभ्यं मौक्तिकग्रहणाय च॥ २०॥

---

[1] नमस्कृत्य] ई, ऋ, ज; नमस्कृत्वा – अ, ऊ.
[2] संगृह्य] अ, ऊ, ऋ; संग्राह्य – ई, ज.
[3] तत्तदङ्ग०] ई, ऊ, ऋ, ज; तन्तदङ्ग० – अ.
[4] ०छत्र०] ई, ऋ, ज; ०चित्र० – अ, ऊ.
[5] ढक्कावाद्य०] सं० पाठः; ढिक्कावाद्य० – अ; मण्डित्वा० – ई; धृत्वा वाद्य० – ऊ; नृत्यवाद्य० – ऋ; डिण्डिवाद्य० – ज.
[6] अशरी० – अ, ऋ; अशनि० – ई, ऊ, ज.
[7] केश० – अ, ई; कोश० –ऊ, ऋ; क्रोश० – ज.
[8] अब्धितीरे] ज; समुद्रतीरे – अ, ई, ऋ; समुद्रतीर० – ऊ.
[9] ०वितानैश्च] अ, ई, ऋ, ज; ०विधानैश्च –ऊ.
[10] पूगाद्यैश्चैव] अ, ई, ऋ, ज; उरगाद्यैश्चैव – ऊ.
[11] स्थितम्] ऊ, ऋ; स्थितः –अ, ई, ज.
[12] अब्धिदेवान्] सं० पाठः; समुद्रदेवान् – अ, ऊ (छन्दोभङ्गः); समुद्रदेशान् – ई; . . . . द्रदेवान् – ऋ; समुदेवान् – ज.
[13] सुराब्धे] ई; क्षीराब्धे – अ; साराब्धे – ऊ, ऋ; 'ज' मातृकायां श्लो० २० उ० न विद्यते।

[1]क्षीरार्णव नमस्तुभ्यं मौक्तिकग्रहणाय च।
दध्यब्धे तु नमस्तुभ्यं मौक्तिकग्रहणाय च॥ २१॥ [2]
मध्वब्धे तु नमस्तुभ्यं मौक्तिकग्रहणाय च।
इक्ष्वब्धे तु नमस्तुभ्यं मौक्तिकग्रहणाय च॥ २२॥
[3]सर्प्यब्धे[4] तु नमस्तुभ्यं मौक्तिकग्रहणाय च।
[5]क्षाराब्धे तु नमस्तुभ्यं मौक्तिकग्रहणाय च।
एवमेव प्रकारेण अर्चयेद्देशिकोत्तमः॥ २३॥

[उडुपेन मौक्तिकस्थानगमनम्]

उडुपादि समानीय [6]सर्वालङ्कारसंयुतम्।
देवं सम्यक् समारोप्य [7]पटमारोपयेद् ध्वजम्॥ २४॥
देवदक्षिणवामे तु मालिनी [8]देशिकः स्थितः।
देवाग्रे सर्ववाद्यैश्च लीलागानं च वादयेत्॥ २५॥
राजोपचारवत्सर्वं मौक्तिकस्थानमाविशेत्।
[9]पूर्ववद्यन्त्रमार्गेण मौक्तिकग्रहणं मतम्॥ २६॥
[10]पवन्यादि समापूर्य पूर्वस्थाने निवेशयेत्।

[मौक्तिकग्रहणं शालायां मौक्तिकनिवेशनं च]

पश्चिमे [11]निर्ऋतौ वापि ऐशान्ये चोत्तरेऽपि वा॥ २७॥
मुक्ताग्रहणशालां च कल्पयेद्देशिकोत्तमः।

---

[1] क्षीरार्णव] अ; क्षीरार्णाय – ई, ऋ; क्षीराब्धे – ऊ.
[2] 'ज' मातृकायां श्लो० २१ उ०- श्लो० २२ पू० मध्ये श्लो० २३ पू० अर्धमधिकं विद्यते।
[3] 'ई, ज' मातृकायोः श्लो० २२ उ० - २३ पू० मध्ये इदमर्धं दृश्यते।
[4] सर्प्यब्धे] ई; सारब्धे – ज.
[5] क्षाराब्धे] ई, ऋ, ज; क्षीराब्धे – अ; शुद्धोदकेब्धे – ऊ.
[6] सर्वालङ्कारसंयुतम्] अ, ऊ; ०शोभितम् – ई, ज.
[7] पटमारोपयेद् ध्वजम्] ई, ऊ, ज; पन्योपयेध्वजम् – अ; परमारोपयेद् ध्वजम् – ऋ.
[8] देशिकः स्थितः] अ; देशिकस्थितिः – ई, ऋ, ज.
[9] पूर्ववद्यन्त्रमार्गेण] अ, ई, ऊ; सर्ववाद्यैत्रमार्गेण – ज. 'ऊ' मातृकायां श्लो० २६ उ० - श्लो० २७ पू० भागो न विद्यते।
[10] पवन्यादि] ई; पर्यन्यादि – अ; वर्धन्यादि – ऋ; सधान्यादि – ज.
[11] निर्ऋतौ] अ, ऋ, ज; रजतं – ई; हेन्यतौ – ऊ.

[1]शालायां रत्नमाविश्य [2]सायाह्नसमयावधि॥ २८॥
[3]सायाह्नेऽस्तमये काले स्नपनं [4]शान्तिहोमकम्।
नित्यपूजां प्रयत्नेन नित्यवत्सम्यगाचरेत्॥ २९॥
एवं प्रतिदिनं कार्यं [5]तत्तीरे यजनं कुरु।
एवमेव [6]क्रमेणैव पक्षाहान्तं समाचरेत्॥ ३०॥

[प्रासादे पुनर्गमनं यजनं च]

[7]द्रव्यजालं समानीय [8]पुनर्गत्वा गृहं प्रति।
आस्थानमण्डपं प्राप्य सूरिबृन्दैश्च सेवितम्॥ ३१॥
स्नपनं शान्तिहोमं च ततो नैमित्तिकार्चनम्।
मूलालये प्रकर्तव्यं पूर्ववत्पूजनं नयेत्॥ ३२॥
नित्यकर्मविहीनं [9]चेद्राजराष्ट्रस्य नाशनम्।
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन नित्यपूजां पुरोक्तवत्॥ ३३॥
महाहविर्निवेद्याथ तोषयेत्परमेश्वरम्।

[रत्नविभजनम्]

महेशाग्रे विशेषेण गोमयालेपनं कुरु॥ ३४॥
पिष्टचूर्णैरलङ्कृत्य सर्वत्र [10]ज्वलद्दीपकैः।
देवाग्रे [11]विन्यसेद्रत्नं [12]तद्द्रव्यमष्टधा [13]भजेत्॥ ३५॥

---

[1]शालायां रत्नमाविश्य] सं० पाठः; तच्छालायां रत्नमाश्ये – अ, ऊ, ऋ; तच्छालायां रत्नमारभ्य – ई; तच्छालां रत्नमाविश्य – ज.
[2] सायाह्नसमयावधि] ई; सायाह्नास्तमथावधि – अ; सायाह्नं तमसावधि – ऊ, ऋ; साधान्तं मासावधि – ज.
[3] सायाह्नेऽस्तमये] अ, ऋ, ज; सायाह्ने तमसा० – ई; सायाह्नास्तमये – ऊ.
[4] शान्तिहोमकम्] ई, ऊ, ऋ; ज; शान्तिहोमकः – अ.
[5] तत्तीरे] अ, ऊ, ई, ऋ; तद्दिने – ज.
[6] क्रमेणैव] ई, ऊ, ऋ, ज; क्रमेण (प्रकारेण) – अ.
[7] द्रव्यजालं] अ, ऊ, ऋ, ज; द्रव्यकालं – ई.
[8] पुनर्गत्वा] अ, ऊ, ई, ज; पुनस्स्नात्वा – ऋ.
[9] चेद्राजराष्ट्रस्य] अ, ई, ऋ, ज; ०राष्ट्रव्य० – ऊ.
[10] ज्वलद्दीपकैः] ई, ऊ; जलदीपकैः – अ, ऋ, ज.
[11] विन्यसेद्रत्नं] ई, ऊ, ऋ, ज; विन्यसेद्रक्तं – अ.
[12] तद्द्रव्यमष्टधा] ई, ऊ, ऋ, ज; न द्रव्यत्यष्टधा – अ.
[13] भजेत्] अ, ऊ; भवेत् – ई, ऋ, ज.

एकांशं [१]देशिकस्यैव [२]भूपतेरंशमेव च।
[३]आतिथ्यमंशकं चैव [४]सूरीणामंशकं तथा॥ ३६॥
[५]चक्रपूजोक्तमर्त्यानाम् [६]एकांशं च प्रदापयेत्।
[७]शेषांशं देवभागं स्याद् एवं भागक्रमेण तु॥ ३७॥
एवमेव क्रमेणैव मौक्तिकग्रहणं नयेत्।

[मौक्तिकग्रहणफलम्]

सर्वलोकहितं पुण्यं सर्वदेवप्रियार्थकम्॥ ३८॥
मौक्तिकग्रहणं प्रोक्तम् [८]उत्पातस्य विधिं शृणु॥ ३८ ½॥

॥ [९]इति सूक्ष्मशास्त्रे मौक्तिकग्रहणविधिरेकषष्टितमः पटलः॥

---

[१] देशिकस्यैव] ई, ऊ, ऋ, ज; ०स्यैवांशं – अ.

[२] भूपतेरंशमेव च] सं० पाठः; अंशं भूपतेरेव च – अ, ई, ऊ, ऋ, ज.

[३] आतिथ्य०] अ, ई, ऋ, ज; आदित्य० – ऊ.

[४] सूरी०] ई, ऋ; सूरि० – अ, ऊ, ज.

[५] चक्रपूजोक्तमर्त्यानाम्] ऋ; चक्रक्रमोक्तं मर्त्यानाम् – अ; चक्रपूजोक्तमर्त्यांश्च – ई; चक्रपूर्णोक्तमत्स्थानां – ऊ; चक्रे पूजोक्तमर्त्यांश्च – ज.

[६] एकांशं] अ, ऊ, ऋ; त्वेकांशं – ई, ज.

[७] शेषांशं] अ, ई, ऊ, ऋ; षोडशं –ज.

[८] उत्पातस्य विधिं] अ; मृगाणं ग्रहणं – ई, ऊ, ज; उत्पातं च विधिं – ऋ.

[९] इति सूक्ष्मशास्त्रे मौक्तिकग्रहणविधिः एकषष्टितमः पटलः] सं० पाठः; अः इति सूक्ष्मशास्त्रे मौक्तिकग्रहणविधिषष्टितमः पटलः॥ ईः इति सूक्ष्मशास्त्रे मौक्तिकग्रहणविधिपञ्चपञ्चाशत् पटलः॥ ऊः इति सूक्ष्मागमे मौक्तिकग्रहणविधिपटलो नवपञ्चाशतिमः॥ ऋः इति सूक्ष्मशास्त्रे मौक्तिकग्रहणविधिः षष्टितमः पटलः॥ जः इति सूक्ष्मशास्त्रे मौक्तिकग्रहणं नाम षट्चत्वारिशत् (?) पटलः॥

[द्विषष्टितमः पटलः[1]]

[2]उत्पातशान्तिविधिः

[3]उत्पातशान्तिं वक्ष्यामि [4]श्रृणु त्वं तत्प्रभञ्जन।

[उत्पातद्वैविध्यम्]

[5]सर्वसम्पत्समृघ्द्यर्थं [6]राजराष्ट्रहिताय वै॥ १॥
[7]उत्पातं द्विविधं प्रोक्तं सामान्यं च महाद्भुतम्।
सामान्यं दीर्घफलदं सद्य एव महाद्भुतम्॥ २॥
[8]तत्तत्प्रतिक्रिया सम्यक् कर्तव्या [9]दोषनाशिनी।
[10]अकृता चेत्तु [11]सा सद्यः [12]सर्वदोषावहा नृणाम्॥ ३॥
ब्राह्मणानां नृपाणां च विशेषाद्दोषदं [13]भवेत्।
तस्मात् [14]प्रतिक्रिया सद्यो [15]नृपेणैवाविलम्बिनी॥ ४॥

---

[1] अयं पटलः अ (टि.१९१, पृ० ३३४-३४९), ई (टि.३६, पृ० २५१-२६८), ऊ (टि.३८, पृ० ७४०-७७२), ऋ (टि.९७, पृ० २८४-३०१), ज (टि.१००३, पृ० २२१-२३७) इत्येतेषु कोशेषु दृश्यते। अयं पटलः पूर्वकारणागमेऽपि मुद्रितपुस्तके (१४४-तमः पटलः, पृ० ७१४-७२३), 'टि.३१३' (पृ० ८३९-८५१), 'टि.१०३५' (पृ० ३६७-३८१), 'टि.५५६' (पृ० २९१-३०६, पृ० ५४०-५५७) इति कोशेषु च दृश्यते। 'टि.३१३' कोशे 'अद्भुतशान्तिविधिपटलः' 'सामान्याद्भुतशान्तिविधिपटलः' इति द्वौ पटलौ विद्येते। तयोः प्रथमे पटले उत्पातशान्तिविधिपटलस्य '१-१०४'- श्लोकाः, द्वितीये च पटले '१०५-१६९'-श्लोका दृश्यन्ते। 'टि.१०३५' कोशे तु एक एव पटलः 'अद्भुतशान्तिविधिपटलः' इति विद्यते, अस्मिन्नेव पटले सर्वे श्लोकाश्च दृश्यन्ते। 'टि.५५६' कोशे 'सकलागमसंग्रह' इति नाम्ना अयं पटलो द्विवारं दृश्यते।

[2] 'ऊ' मातृकायां पटलेऽस्मिन् सर्वत्र 'उत्पात' इति स्थाने 'उत्पाद' इति विद्यते।

[3] उत्पातशान्तिं वक्ष्यामि] ऋ; उक्त्वा तु शान्तिं० -अ; अथ उत्पातशान्तिस्तु -ई; उत्पादशान्तिं वक्ष्ये-ऊ;अथ वक्ष्येऽद्भुतंशान्तिं-ज.

[4] श्रृणु त्वं] अ, ऋ; श्रृणुध्वं – ऊ. 'ई, ज' मातृकयोः '१'-श्लोकस्य द्वितीयतृतीयपादौ लुप्तौ।

[5] सर्वसम्पत्समृघ्द्यर्थं] सं० पाठः; सर्वसम्पत्समृद्धैश्च – अ; सर्वसम्पत्समृद्धिं च – ऊ, ऋ.

[6] राजराष्ट्रहिताय वै] अ, ऋ; राजराष्ट्रहिताय च – ई; राजराष्ट्राभिवृद्धिदम् – ऊ; राजाराष्ट्रहिताय च – ज.

[7] उत्पातं द्विविधं प्रोक्तं] ज; पताकाविधिसंप्रोक्तं – अ, ई, ऋ; अश्च द्विविधं प्रोक्तं – ऊ .

[8] तत्तत्प्रतिक्रिया] अ, ई, ऋ, ज; तत्तत्क्रिया – ऊ.

[9] दोषनाशिनी] अ, ई, ऋ, ऊ; दोषनाशनी – ज.

[10] अकृता चेत्तु] सं० पाठः; अकर्तव्ये तु – अ, ई, ऋ, ऊ, ज.

[11] सा सद्यः] अ, ई, ऋ, ऊ; सासन्या – ज.

[12] सर्वदोषावहा नृणाम्] ई; सर्वदोषापहं नृणाम् – अ, ऋ; सर्वदोषावहं श्रृणु – ऊ; सर्वदोषावहं नृणाम् – ज.

[13] भवेत्] अ, ऊ, ऋ; महत् – ई, ज.

[14] प्रतिक्रिया] ई, ऊ, ज; ०क्रियां – अ, ऋ.

[15] नृपेणैवा०] अ, ई, ऊ, ऋ; नृपेणैवं –ज.

[महाद्भुताः]

[१,२] [1]भास्करस्योदयं रात्रौ [2]आमायामिन्दुदर्शनम्।
[३,४] भूमिकम्पे नदीक्षोभे कूपक्षोभे तटाकके॥५॥
[५,६] प्रतिमारोदने चैव ततः शोणितवर्षके[3]।
[७,८] पाषाणपांसुवर्षे च तथैव मधुवर्षके[4]॥६॥
[९,१०] वर्षे तु क्षीरासृग्भ्यां च [5]वृक्षाच्छोणितकस्रवे।
[११] शिखादिपादुकान्तं यद् देवालयमकारणात्॥७॥
[१२] पतिते चैव तद्धाम स्थानात्स्थानान्तरेऽपि वा।
[१३,१४] [6]वृक्षे स्थानान्तरं प्राप्ते वृक्षे [7]चान्यफलोद्भवे॥८॥
[१५,१६] तदन्यपुष्पसंभूते [8]गन्धादन्यस्य संभवे।
[१७] [9]लिङ्गे चैवोष्णसंभूते प्रतिमायां तथैव च॥९॥
[१८] [10]अण्डजाः [11]स्वेदजाश्चैव चतुष्पाच्च तथा नराः।
[१८,१९] [12]स्वजात्यन्यप्रसूते च [13]प्रासादभ्रमणे तथा॥१०॥
[२०,२१] श्वेतवायससंभूते पर्वतद्वन्द्वयुद्धके।
[२२,२३] [14]आर्द्रवृक्षे [15]स्वयं दग्धे प्रतिमाकम्पने तथा॥११॥
[२४] [16]भिन्ने तु [17]शिववर्धन्यौ लिङ्गप्रतिमयोस्तथा।

---

[1] भास्करस्योदयं] अ, ऊ, ऋ, ज; भास्करस्योदये – ई.
[2] आमायामिन्दुदर्शनम्] सं० पाठः; आमावास्येन्दुदर्शनम् – इति सर्वासु मातृकासु ।
[3] शोणितवर्षके] अ, ऊ, ऋ, ज; ०वर्षणे – ई.
[4] मधुवर्षके] अ, ऊ, ऋ, ज; ०वर्षणे – ई.
[5] वृक्षाच्छोणितकस्रवे] ई; वृक्षाच्छोणितके स्रुवे – अ, ऋ; वृषाच्छोणित वर्षके। स्रवे – ऊ; वृक्षाच्छोणितके स्रवे – ज.
[6] वृक्षे] अ, ई, ऋ, ज; वृष० – ऊ. वृक्षात् स्थानान्तरप्राप्तौ वृक्षेऽन्यफलसंभवे – कारणे.
[7] चा०] ऊ, ऋ; वा० – अ, ई, ज.
[8] गन्धादन्यस्य] अ; गन्धानन्यर्च० – ई; गन्धकन्यश्च – ऊ; गन्धानन्यच्च – ऋ, गन्धानन्य तु – ज.
[9] लिङ्गे चैवोष्ण०] अ, ई, ऋ, ज; लिङ्गोच्चे वोष्ण० – ऊ.
[10] अण्डजाः] ई, ऋ, ज; अण्डजा – अ, ऊ.
[11] स्वेदजाश्चैव] अ, ई, ऋ, ज; रोमजा चैव – ऊ.
[12] स्वजात्यन्य०] अ, ई, ऋ, ज; स्वजात्यन्ये – ऊ.
[13] प्रासादभ्रमणे] अ, ई, ऋ, ज; प्रसादप्रणवे – ऊ.
[14] आर्द्रवृक्षे] अ, ई, ऋ, ज; आम्रवृक्षे – ऊ.
[15] स्वयं दग्धे] ऊ, ऋ, ज; स्वयं दण्डे – अ; स्वदग्धे च – ई.
[16] भिन्ने तु] ई, ऋ, ज; भिन्नायां – अ; भिन्ने – ऊ .
[17] शिववर्धन्यौ] ज; शिववर्धन्यां – अ, ई, ऋ, ऊ;.

[२५,२६] [1]प्रतिमास्फोटने चैव लिङ्गस्फोटनके तथा॥ १२॥
[२७,२८] [2]प्रतिमानीलिदृष्टेन करिणी [3]मदसंयुता।
[२९,३०] [4]अनग्नौ चोत्थिते धूमे [5]लिङ्गे वर्णान्तरेऽपि च॥ १३॥
[३१] [6]अङ्गाधिकसमुत्पन्ने चतुष्पात्सु तथैव च।
[३२] [7]भेरीघोषे स्वयं ह्येवं [8]प्रोक्तास्त्वेते महाद्भुताः॥ १४॥

[सामान्याद्भुताः]

[१,२] दर्शने प्रतिसूर्यस्य प्रतिचन्द्रस्य दर्शने।
[३,४] रात्राविन्द्र[9]धनुर्दृष्टे वह्निनक्षत्रदर्शने॥ १५॥
[५,६] ग्रहनक्षत्र[10]पाते च [11]सप्ताहाशनिसंकुले।
[७,८] नैरन्तर्येण सप्ताहं [12]परिवेषेन्दुसूर्ययोः॥ १६॥
[९,१०] महावातप्रकोपे च [13]दिशां दाहसमुद्भवे।
[११] लिङ्गे तु पूजिते पुष्पे [14] प्राप्ते वर्णान्तरं सति॥ १७॥
[१२,१३] अकस्मात्पतिते पुष्पे [15]सितपुष्पेऽसिते तथा।
[१४,१५] अतीवशलभोत्पन्ने [16]उन्मत्ते वाहने तथा॥ १८॥
[१६-१८] [17]शुकाच्च मूषिकोत्पन्ने विषसर्पादिकोद्भवे।

---

[1] प्रतिमास्फोटने चैव] अ, ई, ऋ, ज; प्रतिमास्थाने चैव – ऊ.

[2] प्रतिमानीलिदृष्टेन] ज; प्रतिमानीलिमा दृष्टे –अ,ई,ऋ; प्रतिमानीलमुद्राष्ट्रे–ऊ; प्रतिमोन्मीलने दृष्टे(प्रष्टे)–कारणे ('९२' श्लोकं पश्यत).

[3] मदसंयुता] ई, ऊ; मदसंयुतम् – अ, ऋ, ज.

[4] अनग्नौ] अ, ऊ, ऋ; अग्नेग्नि – ई, ज.

[5] लिङ्गे वर्णान्तरेऽपि च] अ; लिङ्गवर्णान्तरे सति – ई; लिङ्गवर्णान्तरे तथा – ऊ, ऋ; लिङ्गं वणान्तरे सति – ज.

[6] अङ्गाधिकसमुत्पन्ने] ई, ऊ, ज; अङ्गाधिकसम्पन्ने – अ; अङ्गाधिके समुत्पन्ने – ऋ.

[7] भेरीघोषे] अ, ऊ, ऋ, ज; भेरीघोषः – ई.

[8] प्रोक्तास्त्वेते] अ, ई, ऋ, ज; प्रोक्तो श्वेत० – ऊ.

[9] ०धनुर्दृष्टे] ई, ऊ, ज; ०धनुर्दृष्टौ – ऋ; ०धनुर्दृष्टा – अ.

[10] ०पाते] ई, ऊ, ऋ, ज; ०वाते – अ.

[11] सप्ताहाशनि०] ई; सप्ताहेऽशनि० – अ, ऊ, ऋ, ज.

[12] परिवेषेन्दुसूर्ययोः] अ, ज; परिवेषं तु सूर्ययोः – ई, ऊ; परिवेष्टेन्दुसूर्ययोः – ऋ.

[13] दिशां दाह०] अ, ज; दिशा दाह० –ई, ऋ; दिशादाहे – ऊ .

[14] प्राप्ते वर्णान्तरं सति] ई, ज; प्राप्तवर्णान्तरेऽञ्चति – अ; प्राप्तवर्णान्तरे सति - ऊ, ऋ.

[15] सितपुष्पेऽसिते] अ, ई, ऋ, ज; सितपुष्पे असिते – ऊ.

[16] उन्मत्ते] ई, ऋ, ज; व (उ)न्मत्ते – अ; उन्मत्त० – ऊ.

[17] शुकाच्च मूषिकोत्पन्ने] अ, ऊ; शुकाश्च मूषिकोत्पन्ने - ऋ; शुकाश्च मूषिकोत्पन्ना – ई, ज.

[१९] प्रासादे च सभास्थाने गोपुरे मण्डपे तथा॥ १९॥
[१९] परिवारालये चैव [१]मधुनीडसमुद्भवे।
[२०,२१] [२]अतिवृष्टावनावृष्टौ युद्धोद्योगे नृपस्य तु॥ २०॥
[२२] पतिते[३]ऽकारणात्पुण्यवृक्षे चैव विशेषतः।
[२३] राज्ञः प्रधानमहिषी [४]प्रधानाश्वे गजे [५]मृते॥ २१॥
[२४,२५] [६]रक्तस्त्रीवायसोलूक[७]जम्बुगृध्राश्च पिङ्गलाः।
[२४,२५] [८]नृपवेश्मप्रविष्टे च [९]स्पृष्टे चैव सुरालये॥ २२॥
[२६] देवालयोपरिष्टाच्च नृपस्य भवनोपरि।
[२६] [१०]श्वारोहे रुदिते तत्र [११]तत्तज्जातिक्रियास्तथा॥ २३॥
[२७] लिङ्गे च प्रतिमायां वा [१२]खद्योतारोहणे सति।
[२८] [१३]केचिद्व्योमे [१४]तु केतुभ्यो नानारूपेण [१५]दर्शने॥ २४॥
[२९] [१६]लिङ्गमूले च बिम्बे च [१७]जन्त्वारोहणके सति।
[३०] व्यतिरिक्तक्रियाकार्ये सामान्यास्त्वद्भुताः स्मृताः॥ २५॥

---

[१] मधुनीड] अ, ई, ऊ, ज; वर्धनीड – ऋ.
[२] अतिवृष्टावनावृष्टौ] अ, ऊ, ऋ; अतिवृष्टिरनावृष्टौ – ई; अतिवृष्टौ प्यनावृष्टौ – ज.
[३] ऽकारणात्पुण्य०] अ, ई, ऊ, ऋ; करणार्धमे – ज.
[४] प्रधानाश्वे] अ, ऋ; प्रधानाश्व – ई, ज; प्रधाना च्स् – ऊ.
[५] मृते] अ, ऊ, ऋ, ज; द्रुतौ – ई.
[६] रक्तस्त्रीवायसोलूक०] ज; रक्तस्त्रीवरसालू० – अ; रक्तस्त्रीचरसल्लुज्जां – ई; रक्तस्त्रीवरसालूजंक० – ऊ; 'ऋ' मातृकायामक्षरलोपः।
[७] जम्बुगृध्राश्च पिङ्गलाः] ज; जंगृध्रपिङ्गलाः–अ;श्रद्धाश्चैव तु०–ई; जंबुग्रन्धान्तु०–ऊ; . . . . तु पिङ्गला–ऋ; जम्बू(म्बु)गृध्रं च पिङ्गला(ली) –कारणे.। जम्बुशब्देन जम्बुको निर्दिश्यते।
[८] नृपवेश्मप्रविष्टे] सं० पाठः; नृपवेश्याप्रविष्टे – अ, ई, ऊ, ज; नृपवेश्याप्रविन्दे – ऋ.
[९] स्पृष्टे] ई, ऊ, ऋ, ज; सृष्टे – अ.
[१०] श्वारोहे रुदिते] ज; श्वारोहणे शते – अ, ऋ; श्वारोहरे शते – ई; श्वारोहण भवेत् – ऊ.
[११] तत्तज्जातिक्रियास्तथा] ज; तनाज्जाति क्रियास्तथा–अ, ऋ; तनार्जाति कयास्तथा –ई; नज्यादि क्रियास्तथा –ऊ.
[१२] खद्योता०] ई; खद्योतं – अ; रद्योत० – ऊ; वेद्यता – ऋ; सद्योत० – ज.
[१३] केचिद्व्योमे] अ, ई, ज; केचिद्व्योम – ऊ; के. . . . च ..मे . . . . तु केतुके – ऋ.
[१४] तु केतुभ्यो] ई, ज; तुभ्यो – अ; तु केतुभ्या – ऊ; तुभ्ये – ऋ.
[१५] दर्शने] ई, ऊ; दर्शिते – अ, ऋ; देशिकः – ज.
[१६] लिङ्गमूले च विम्वे च] सं० पाठः; लिङ्गमूले . . . . – अ, ई, ऋ; लिङ्गमाले . . . . – ऊ; लिङ्गं मूले च विम्वे च – ज.
[१७] जत्वारोहणके सति] ज; . . . . रोहिणके सति – अ, ऋ; सजरोहिणके सति – ई; सजरोहिण सति – ऊ.

[महाद्भुतानां प्रतिक्रियाः]

[1]तेषां दोषनिवृत्त्यर्थं [2]कुर्यादेवं प्रतिक्रियाम्।

[महाद्भुतः - १]

[3]रात्रौ भानुप्रदृष्टे च [4]प्राणिनाशं [5]नृपाद्भयम्॥ २६॥
[6]दिशाहोमं ततः कृत्वा महास्नपनमुत्तमम्।
कृत्वा सम्पूज्य देवेशं प्रभूतहविषं ददेत्॥ २७॥
ब्राह्मणान् भोजयेत्तत्र [7]आशिषश्च प्रयोजयेत्।
एवमेवं तु सप्ताहं दिनं प्रति दिनं प्रति॥ २८॥

[महाद्भुतः - २]

चन्द्रोदये [8]त्वमायां च गोनाशं सस्यनाशनम्।
पूर्ववत्कारयेत्सर्वं तद्दोषशमनाय च॥ २९॥

[महाद्भुतः - ३]

सम्भवे [9]भूमिकम्पे तु राजराष्ट्रस्य दोषकृत्।
क्षीरप्रस्थसहस्रैश्च मधुसर्पिःसहस्रकैः॥ ३०॥
संस्नाप्य तु शिवं सम्यक् महाव्योमेति मन्त्रतः।
पलाशसमिधा चैव शतहोमं तु कारयेत्॥ ३१॥
ब्राह्मणान् भोजयेन्नित्यम् एकविंशद्दिनान्तकम्।

[महाद्भुतः - ४]

नदीक्षोभे तथा [10]कूपतटाकक्षोभयोस्तथा॥ ३२॥
दुर्भिक्षं जायते लोके [11]महामारी भवेत्ततः।

---

[1] तेषां दोष०] ज (कारणे); तेषामेव – अ, ई, ऊ, ऋ.
[2] कुर्यादेवं] ऊ; कुर्यादेव – अ, ऋ; प्रवक्ष्यामि – ज; 'ई' मातृकायां लुप्तम्।
[3] रात्रौ भानुप्रदृष्टे च] सं० पाठः रा . . . . – अ; राष्ट्रौ . . . . – ई; राष्ट्रे . . . . – ऊ, ऋ; रात्रौ भानुप्रवेशे च – ज.
[4] प्राणिनाशं] ऊ, ज; प्राणनाशं – अ, ई; प्राणिना – ऋ.
[5] नृपाद्भयम्] सं० पाठः; नृपोद्भवम् – अ, ऋ; नृपोद्भयम् – ई; नृपोद्भवे – ऊ; नृपद्भयम् – ज.
[6] दिशाहोमं] ज; दशाहोमं – अ, ई, ऊ, ऋ.
[7] आशिषश्च] अ; प्रीतिं तत्र – ई; प्रति तत्र – ऊ; व्रतिं तत्र – ज; 'ऋ' मातृकायामक्षरलोपः।
[8] त्वमायां च] सं० पाठः ; त्वमावास्यां - इति सर्वासु मातृकासु ।
[9] भूमिकम्पे तु] अ, ऊ, ऋ, ज; भूमिकम्पस्य – ई.
[10] कूपतटाकक्षोभयोस्तथा] ज; ०तटाकक्षोभणे तथा – अ, ऋ; ०तटाकं क्षोभयेत्तदा – ई; ०तटाकक्षोपणं तथा – ऊ .
[11] महामारी] सं० पाठः; महामारि – अ, ऊ, ऋ, ज; महातीरे – ई.

[1]तत्तीरे मण्डपं कृत्वा नवहस्तप्रमाणतः ॥ ३३ ॥
मण्डपे मण्डलं [2]कुर्यात् तन्मध्ये [3]स्थण्डिलं कुरु।
पञ्चाग्निं कारयेत्तत्र [4]ह्यग्निकार्योक्तमार्गतः ॥ ३४ ॥
[5]व्याघातसमिधः कृत्वा [6]अस्त्रमन्त्रेण देशिकः।
हृदयेन घृतं हुत्वा चरुं पाशुपतेन च ॥ ३५ ॥
शतमर्धं तदर्धं वा प्रत्येकं [7]जुहुयात्ततः।
[8]मिन्दाहुतिं च कुर्वीत व्याहृतिं च [9]हुनेत् क्रमात् ॥ ३६ ॥
जयादिरभ्याधानं च राष्ट्रभृच्च क्रमाद्धुनेत्।
शिवं सम्पूज्य विधिवद् ब्राह्मणान् भोजयेत्ततः ॥ ३७ ॥
एवं कुर्यात्तु पञ्चाहम् [10]अन्ते चोत्सवमाचरेत्।

[महाद्भुतः - ५]

प्रतिमारोदने चैव गोनाशं धान्यनाशनम् ॥ ३८ ॥
तन्मण्डलाधिपो राजा [11]ग्रामराष्ट्रं विनश्यति।
कृत्वा तु प्रतिमाशुद्धिं संप्रोक्षणमथाचरेत् ॥ ३९ ॥
पक्षं पक्षद्वयं वाथ समिद्भिः शान्तिहोमकम्।
स्नपनं कारयेन्नित्यं दिशाहोमसमन्वितम् ॥ ४० ॥
ब्राह्मणान् भोजयेन्नित्यं [12]दीनानन्धांश्च भोजयेत्।

[महाद्भुतः - ६]

ततः [13]शोणितवर्षे तु प्राणिनां नाशनं भवेत् ॥ ४१ ॥ ।

---

[1] तत्तीरे मण्डपं] अ, ई, ज; तद्दिने मण्डपं – ऊ; तत्तीरे . . . . – ऋ.
[2] कुर्यात्] अ, ऊ, ऋ; स्यात्तु – ई; सम्यक् – ज.
[3] स्थण्डिलं] अ, ई, ऊ, ज; मण्डलं –ऋ.
[4] ह्यग्नि०] अ, ऋ; अग्नि० – ई, ऊ, ज.
[5] व्याघात०] ई, ऋ, ज; व्याघातः० – अ; 'ऊ' मातृकायां 'व्याघातः' इति नास्ति।
[6] अस्त्रमन्त्रेण] ई, ऊ, ऋ, ज; ०स्त्रमन्त्रेण – अ.
[7] जुहुयात्ततः] अ, ऊ, ऋ; जुहुयात्क्रमात् – ई, ज.
[8] मिन्दाहुतिं] अ, ई, ऋ, ज; पूर्णाहुतिं – ऊ.
[9] हुनेत् क्रमात्] अ, ई, ऋ, ज; हुनेत् ततः – ऊ.
[10] अन्ते] अ, ऊ, ऋ, ज; मौने – ई.
[11] ग्रामराष्ट्रं] अ, ई, ऋ; राजराष्ट्रं – ऊ; ग्रामं राष्ट्रं - ज.
[12] दीनानन्धांश्च] सं० पाठः ('९१', '९८' श्लोकान् पश्येत्); प्रदीनांश्चैव – अ, ऋ, ज; प्रदीनां चैव – ई; . . . . नां चैव – ऊ.
[13] शोणितवर्षे तु] अ, ऊ, ऋ; शोणितवर्षेऽपि – ई; शोणितवर्षेषु – ज.

प्रासाद[1]मण्डपादीनि तोयेन क्षालयेत्ततः।
[2]आलयस्य समन्ताच्चु गोमयेनानुलेपयेत्॥ ४२॥
पर्यग्निकरणं कृत्वा पुनः पुण्याहमाचरेत्।
क्षीरप्रस्थसहस्रैश्च [3]मधुसर्पिःसहस्रकैः॥ ४३॥
संस्नाप्य विधिवन्मन्त्री महाव्योमेति मन्त्रतः।
पलाशसमिधा चैव शान्तिहोमं च कारयेत्॥ ४४॥
एवं कुर्यात्तु सप्ताहमन्ते चोत्सवमाचरेत्।

[महाद्भुतः - ७]

[....]

[महाद्भुतौ - ८-९]

मधुवर्षे क्षीरवर्षे विप्रक्षत्रियदोषकृत्॥ ४५॥
तत्तत्प्रस्थसहस्रैश्च स्नापयेद्देशिकोत्तमः।
पूजयेत्तु विशेषेण प्रभूतहविषं ददेत्॥ ४६॥
[4]अशोकसमिधा चैव शान्तिहोमं [5]तु कारयेत्।
एवं कुर्यात्तु सप्ताहं पश्चाद्ब्राह्मणभोजनम्॥ ४७॥

[महाद्भुतः - १०]

वृक्षाच्छोणितसंभूते परचक्राद्भयं भवेत्।
वृक्षमूले दिशाहोमं कारयेद्देशिकोत्तमः॥ ४८॥
ब्राह्मणान् भोजयेत्तत्र वास्तुदेवान् प्रपूजयेत्।
पूजयेत्तु [6]शिवं पश्चात् कुर्याच्च स्नपनं महत्॥ ४९॥
पूजयेत्तु विशेषेण प्रभूतहविषं ददेत्।

[महाद्भुतः - ११]

पतिते पादुकान्तं यद्देवालयमकारणात्॥ ५०॥
स्त्रीणां चैव तु बालानां क्षेत्रिणां चैव नाशनम्।

---

[1] मण्डपादीनि] अ, ऊ, ऋ, ज; मण्डपादीनां – ई.
[2] आलयस्य] ई ; आलयं च - अ, ऊ, ऋ, ज.
[3] मधुसर्पिः०] ई, ऋ, ज; मधुसर्पि० – अ, ऊ.
[4] अशोकसमिधा] ज; अमोकद्धमिशा – अ, ई; अमोककमीशा – ऋ. 'ऊ' मातृकायां '४७पू०' श्लोकस्य प्रथमपादो न विद्यते।
[5] तु] अ, ऊ, ऋ, ज; वा – ई.
[6] शिवं] ज; दिवं – अ, ई, ऊ, ऋ.

प्रासादं पूर्ववत्कृत्वा जीर्णं चैव [१]समुद्धरेत्॥५१॥
पुनर्बिम्बं [२]समापाद्य पूर्ववत्स्थापयेद् गुरुः।
विशेषपूजनं कृत्वा अन्ते चोत्सवमाचरेत्॥५२॥

[महाद्भुतः - १२]

[३]स्थानान्तरं च [४]प्राप्तश्चेत् [५]स्थानभ्रंशो नृपस्य तु।
[६]तत्स्थानं पूर्ववत्कृत्वा निर्माणं सम्यगाचरेत्॥५३॥
देवस्य [७]स्थापनं प्राग्वत् पूजयेत्तु विशेषतः।
गव्याभिषेचनं कृत्वा ब्राह्मणान् भोजयेत्ततः॥५४॥
[८]वर्धनीशिवकुम्भौ च छिन्ने भिन्ने तदन्तके।
तद्राष्ट्रदेवतानां च स्नपनं चाभिषेचनम्॥५५॥
कारयेद्विधिवद् [९]राजा भक्त्या तद्दोषशान्तये।

[महाद्भुताः -१३-१६]

[१०]वृक्षे स्थानान्तरे प्राप्ते वृक्षे [११]चान्यफलोद्भवे॥५६॥
[१२]तदन्यकुसुमोत्पन्ने रसगन्धान्यसंभवे।
मर्त्यानां चैव सर्वेषां दुःखं [१३]तद्राष्ट्रवासिनाम्॥५७॥
[१४]तज्जातिवृक्षं संस्थाप्य [१५]पूर्वस्थाने विशेषतः।

---

[१] समुद्धरेत्] अ, ई, ऋ, ज; सबुधिमान् – ऊ.
[२] समापाद्य] अ, ई, ऊ, ज; समासाद्य – ऋ.
[३] स्थानान्तरं च] ई, ज; स्थानान्तराच्च – अ, ऊ, ऋ.
[४] प्राप्तश्चेत्] सं० पाठः ; प्राप्तिश्चेत्] अ, ऊ, ऋ, ज; प्राप्तिश्च – ई.
[५] स्थानभ्रंशो] अ, ऋ; स्थानभ्रंशं – ई, ज; स्थानश्रंगो – ऊ.
[६] 'ऊ' मातृकायां श्लो० '५३' उत्तरार्धं '५४' पूर्वार्धं च न विद्यते।
[७] स्थापनं] अ, ज; स्थानं – ई; 'ऋ' मातृकायाम् अक्षरलोपः।
[८] वर्धनीशिवकुम्भौ च छिन्ने भिन्ने तदन्तके – अ, ई, ऋ, ज.
[९] राजा] ई, ऊ, ऋ, ज; राज्यं – अ.
[१०] वृक्षे] अ, ऊ, ऋ ; ब्रह्म० – ई, ज.
[११] चा०] अ, ऊ, ऋ ; वा० – ई, ज.
[१२] तदन्य०] अ, ई, ज; तदन्ये – ऊ, ऋ.
[१३] तद्राष्ट्रवासिनाम्] अ, ई, ज; तद्देशवासिनाम् – ऊ ; तद्राष्ट्रनाशनम् – ऋ .
[१४] तज्जातिवृक्षं संस्थाप्य] सं० पाठः; तज्जातीयवृक्षं संस्थाप्य – अ, ऋ (छन्दोभंगः !); तत्तज्जातिवृक्षं संस्थाप्य – ई; तत्तज्जातीयवृक्षस्य स्थाप्य – ऊ; तज्जातीयवृक्ष संसर्वं – ज.
[१५] पूर्वस्थाने] ई, ज; स्थाने – अ, ऋ.

शान्तिहोमं ततः कुर्यान्मयूरसमिधा ततः ॥ ५८ ॥
शिवं संपूज्य विधिवत् सप्ताहं स्नपनं कुरु ।
[1]क्षीराभिषेचनं कृत्वा [2]वास्तुदेवं प्रपूजयेत् ॥ ५९ ॥
तत्तत्फलानि [3]सर्वाणि पुष्पैःसर्वैर्यजेच्छिवम् ।
सर्वगन्धसमायुक्तं पूजयेत्तु विशेषतः ॥ ६० ॥

[महाद्भुतः - १७]

उष्णे तु प्रतिपन्ने च [4]लिङ्गे च प्रतिमासु वा ।
मर्त्यानां चैव सर्वेषां [5]नानारोगः प्रजायते ॥ ६१ ॥
गोनाशं चैव दुर्भिक्षं तद्राष्ट्रे जायते ध्रुवम् ।
क्षीरप्रस्थसहस्रैश्च मधुसर्पिःसहस्रकैः ॥ ६२ ॥
नालिकेरोदकेनापि स्नापयेत्तु शिवं बुधः ।
स्नपनं तत्र कर्तव्यं महाव्योमेति मन्त्रतः ॥ ६३ ॥
पूजयेत्तु विशेषेण कुङ्कुमोशीरचन्दनैः ।
कुष्ठेनागरुकर्पूरैरालोड्यालेपयेच्छिवम् ॥ ६४ ॥
महाहविः प्रदातव्यं दिशाहोमं तु कारयेत् ।
एवं कुर्यात्तु सप्ताहं शीतकुम्भं [6]तदन्तके ॥ ६५ ॥

[महाद्भुतः - १८]

अण्डजाः स्वेदजाश्चैव [7]चतुष्पाच्च नरास्तथा ।
स्वजात्यन्यप्रसूतिश्चेत् भूपतेर्मरणं ध्रुवम् ॥ ६६ ॥
गोभूमि[8]काञ्चनादीनां दानं कुर्यात्प्रयत्नतः ।
स्नपनं [9]कारयेदर्कसमिधा शान्तिहोमकम् ॥ ६७ ॥

---

[1] क्षीराभिषेचनम्] ई, ज; करोर्विषेचनं – अ, ऊ, ऋ.
[2] वास्तुदेवं] ई, ज; वा . . . . – ऊ; पा . . . . – अ, ऋ.
[3] सर्वाणि] अ, ई, ऋ, ज; पुष्पाणि – ऊ.
[4] लिङ्गे च] ई; लिङ्गेषु – अ, ऊ, ऋ, ज.
[5] नानारोगः] ऊ, ज; हनौ रोग – अ; महान्रोगः – ई; हनो रोग – ऋ.
[6] तदन्तके] ई, ज; तदन्तिके – अ, ऊ, ऋ.
[7] चतुष्पाच्च नराः] ई, ज; चतुष्पाचान्तराः – अ; चतुष्पाच्चेते – ऊ; चतुष्पाचान्तरा – ऋ.
[8] ०काञ्चनादीनां] अ, ऊ, ऋ; ०काञ्चनादीनि – ई, ज.
[9] कारयेदर्क०] ई, ऋ; कारयेदेक० – अ, ज; कारयेत्तत्र – ऊ.

एवं कुर्यात्तु सप्ताहम् अन्ते चोत्सवमाचरेत्।

[महाद्भुतः - १९]

[1]प्रासादभ्रमणोत्पन्ने [2]राष्ट्रस्योपद्रवो भवेत्॥ ६८॥
प्रत्येकं प्रस्थसाहस्रैः गव्यैः प्रासादमेव च।
पञ्चब्रह्मषडङ्गैश्च स्नापयेत्परमेश्वरम्॥ ६९॥
प्रासादं प्रोक्षयेद्धीमान् पूर्वोक्तविधिना सह।
स्नपनं तत्र कुर्वीत ब्राह्मणान् [3]भोजयेत्सुधीः॥ ७०॥

[महाद्भुतः - २०]

[4]सितकाकसमुद्भूते राष्ट्रक्षोभो भवेत् सदा।
स्नपनं तत्र कुर्वीत पूजयेत्तु विशेषतः॥ ७१॥
वैकङ्कतेन समिधा शान्तिहोमं [5]समाचरेत्।
[6]विशेषपूजनं कुर्यात् [7]प्रभूतहविषं ददेत्॥ ७२॥
वास्तुदेवान् समभ्यर्च्य एवं पञ्चाहमाचरेत्।

[महाद्भुतः - २१]

पर्वतद्वन्द्वयुद्धे तु [8]नृपस्यापजयं भवेत्॥ ७३॥
पर्वताग्रे विशेषेण दिशाहोमं तु कारयेत्।
प्रोक्षयेत्पञ्चगव्येन प्रासादेन तु [9]पर्वतम्॥ ७४॥
तत्पर्वतसमीपे तु लिङ्गं संस्थाप्य पूजयेत्।
तद्राष्ट्रदेवतानां च [10]स्नपनं हविषं ददेत्॥ ७५॥
विशेषपूजनं कुर्यात् तदन्ते चोत्सवं कुरु।

---

[1] प्रासादभ्रमणोत्पन्ने] अ, ई, ऋ, ज; प्रासादे मण्डपोत्पन्ने – ऊ.

[2] राष्ट्रस्योपद्रवो] अ, ऋ; राष्ट्रस्योपद्रवं – ई, ऊ; राष्ट्रस्यापद्रवो – ज.

[3] भोजयेत्सुधीः] अ, ई; ऊ, ज; भोजयेततः – ऋ.

[4] सिताकाकसमुद्भूते] सं० पाठः ; सिक्ते कुसुम उत्पन्ने – अ, ऋ; सिक्तो कुसुमुत्पन्ने – ई; चित्रसिक्तोत्पन्ने कुसुमे – ऊ; सिक्तोत्र समुत्पन्ने – ज. 'ऋ' मातृकायां '७० उ०-७१ पू०' मध्ये मौक्तिकग्रहणविधिपटलस्य '२४ पू०-३९ पू०' भागो दृश्यते।

[5] समाचरेत्] अ, ऊ, ऋ; तु कारयेत् – ई, ज.

[6] 'ज' मातृकायां श्लो० '७३-७४' भागो न विद्यते।

[7] प्रभूतहविषं ददेत्] अ, ई, ऋ; शान्तिहोमं समाचरेत् – ऊ.

[8] नृपस्या०] अ, ई, ऋ; क्रूपस्या० – ऊ.

[9] पर्वतम्] ई, ऊ, ऋ, ज; पर्वतः (मन्त्रतः) – अ.

[10] स्नपनं हविषं ददेत्] ज; स्नपनं स्तु देशिकः – अ; स्नपनम्. . . . दके – ई, ऊ, ऋ.

[महाद्भुतः - २२]

[1]आर्द्रवृक्षे स्वयं दग्धे बालानां नाशनं भवेत्॥ ७६॥
[2]अग्निक्षोभश्च [3]तद्राज्ये सद्य एव [4]भविष्यति।
ग्रामस्यैव चतुर्दिक्षु होमं कुर्याद्विशेषतः॥ ७७॥
समिदाज्यचरूंल्लाजान् सर्षपान् होममाचरेत्।
तद्वृक्षसमिधा चैव पञ्चब्रह्मैः क्रमाद्धुनेत्॥ ७८॥
शतमर्धं तदर्धं वा प्रत्येकं जुहुयात्क्रमात्।
पञ्चब्रह्मषडङ्गैश्च प्रासादेन तु मन्त्रतः॥ ७९॥
प्रत्येकं तु सहस्रं वा तदर्धं जुहुयात्क्रमात्।
[5]मिन्दाहुतिं [6]ततः कृत्वा जयाद्या जुहुयात्ततः॥ ८०॥
कृत्वा तु स्नपनं पश्चाद् विशेषेणैव पूजयेत्।
औदुम्बरेण समिधा शान्तिहोमं [7]समाचरेत्॥ ८१॥

[महाद्भुतः - २३]

प्रतिमाकम्पनोत्पन्ने राजा मरणमाप्नुयात्।
[8]कृत्वा तु प्रतिमाशुद्धिं गव्येनैवाभिषेचयेत्॥ ८२॥
दिशाहोमं ततः कृत्वा पुण्याहं वाचयेत्ततः।
एवं कुर्यात्तु सप्ताहं तदन्ते चोत्सवं कुरु॥ ८३॥

[महाद्भुतः - २४]

भिन्ने च [9]शिववर्धन्यौ [10]लिङ्गप्रतिमयोस्तथा।
परचक्राद् भयं भूमौ महामारी [11]प्रजायते॥ ८४॥

---

[1] आर्द्रवृक्षे] ई, ऊ, ऋ, ज; आद्यवृक्षे – अ.
[2] अग्निक्षोभश्च] सं० पाठः ; अग्निक्षोभं - ई, ज; अन्नक्षोभं – अ, ऊ, ऋ.
[3] तद्राज्ये] अ, ऊ, ऋ; तद्राष्ट्रे – ई, ज.
[4] भविष्यति] अ, ऋ; भवेद्ध्रुवम् – ई, ज; न विद्यते – ऊ.
[5] मिन्दाहुतिं] अ, ई, ऋ, ज; पूर्णाहुतिं –ऊ.
[6] ततः कृत्वा] अ, ऋ; ततो हुत्वा – ई, ऊ, ज.
[7] समाचरेत्] अ, ऊ, ऋ; तु कारयेत् – ई, ज.
[8] कृत्वा तु प्रतिमाशुद्धिं] ई, ऊ, ज; कृत्वा प्रतिमां शुद्धां – अ, ऋ.
[9] शिववर्धन्यौ] ई, ज; शिववर्धन्योः – अ, ऊ, ऋ.
[10] लिङ्गप्रतिमयोस्तथा] अ, ई, ऊ, ऋ; लिङ्गं प्रतिमयं तथा – ज.
[11] प्रजायते] अ, ऋ; प्रवर्तते – ई, ऊ, ज,

बालस्थानं ततः कृत्वा प्रासादं पूर्ववत्कुरु।
प्रासादप्रोक्षणं कृत्वा पूर्वोक्तविधिना सह॥ ८५॥
[...?]

[महाद्भुताः - २५,२६?]

[...]
तेनैव [१]भिन्नं लिङ्गं चेद् उद्धृत्य स्थापयेन्नवम्।
अन्येनापि [२]प्रमाणेन कारयेद् देशिकोत्तमः॥ ८६॥
प्रतिष्ठां कारयेद्धीमान् पूर्वोक्तविधिना सह।
प्रत्यङ्गोपाङ्गहीने [३]च वस्त्राभरणहीनके॥ ८७॥
पुनः [४]सन्धानकं कृत्वा संप्रोक्षणमथाचरेत्।
दिशाहोमं ततः कृत्वा महास्नपनमाचरेत्॥ ८८॥
पञ्चगव्यामृतैश्चैव अभिषेकं च कारयेत्।
क्षीरप्रस्थसहस्रैश्च [५]मधुसर्पिःसहस्रकैः॥ ८९॥
स्नापयेत्परमेशानं महाव्योमेति मन्त्रतः।
स्नपनं कारयित्वा तु ब्राह्मणान् भोजयेत्ततः॥ ९०॥
समिधा खादिरेणैव शान्तिहोमं तु कारयेत्।
एवं कृत्वा तु सप्ताहम् अन्ते चोत्सवमाचरेत्॥ ९१॥

[महाद्भुतः – २७]

[...]
[६]प्रतिमोन्मीलनं कृत्वा[७] ....।
[८]पक्षं पक्षद्वयं वार्कसमिधा शान्तिहोमकम्॥ ९२॥

---

[१] भिन्नं] अ, ऋ; भिन्न० – ई, ऊ, ज.

[२] प्रमाणेन कारयेद् – अ, ई, ज; प्रकारेण स्थापयेद् – ऊ; . . . . कारयेद् – ऋ.

[३] च वस्त्राभरण०] ई, ऊ, ज; चाऽस्त्राभरण० – अ; च अस्त्राभरण० – ऋ.

[४] सन्धानकं] अ, ऊ, ऋ, ज; सन्धापनं – ई.

[५] मधुसर्पिः०] अ, ई, ऊ, ऋ; मधुप्रस्थ० – ज.

[६] 'अ, ऊ, ऋ 'मातृकासु श्लो० '९२ पू० - ९२ उ०' भागस्थाने'प्रतिमो...पक्षद्वयं वा...शान्तिहोमकम्॥ 'इति दृश्यते। प्रतिमोन्मिलनं कृत्वा(यत्र)..नाशनम् - ज;

[७] . . . . (यत्र) . . . . राष्ट्रग्रामस्य नाशनम् – ज; . . . . ई.

[८] पक्षं पक्षद्वयं] ज; ....पक्षद्वयं – ई.

[1]स्नपनं कारयेत्तत्र दिशाहोमं च कारयेत्।
ब्राह्मणान् [2]भोजयेन्नित्यं [3]दीनानन्धांश्च भोजयेत्॥ ९३॥

[महाद्भुतः - २८]

करिणीमदसंयुक्ते [4]महावातप्रकोपने।
वाहनानां भयं चैव स्त्रीजनानां [5]भयं भवेत्॥ ९४॥
[6]शिवं संपूज्य विधिवत् स्नपनं कुरु नित्यशः।
शिवाङ्गैश्चैव विद्याङ्गैः शिवमन्त्रैश्च होमयेत्॥ ९५॥
एवं सप्तदिनं नीत्वा [7]महाहविर्निवेदयेत्।

[महाद्भुतः - २९]

अनग्नौ चोत्थिते धूमे वाहनानां क्षयो भवेत्॥ ९६॥
परचक्राद्भयं तत्र भूमौ संभवति ध्रुवम्।
तत्प्रदेशं च खात्वा तु पञ्चमृद्भिश्च पूरयेत्॥ ९७॥
व्याघातसमिधा चैव शान्तिहोमं तु कारयेत्।
ब्राह्मणान् भोजयेत्तत्र [8]दीनानन्धांश्च भोजयेत्॥ ९८॥
क्षीरप्रस्थसहस्रैश्च स्नापयेत्परमेश्वरम्।
तदन्ते स्नपनं कुर्यात् शीतकुम्भं तदन्तके॥ ९९॥

[महाद्भुतः - ३०]

[9]लिङ्गे वर्णान्तरप्राप्ते [10]जातिदूषणमावहेत्।
एलालवङ्ग[11]तक्कोल[12]जातीजम्बूमुरैः सह॥ १००॥

---

[1] स्नपनं कारयेत्तत्र] अ, ऋ; स्नपनं . . . . – ई, ऊ; स्नपनं कारयेन्नित्यं – ज .

[2] भोजयेन्नित्यं] ज; पूजयेन्नित्यं – ई; नित्यपूजां च – अ, ऊ, ऋ.

[3] दीनानन्धांश्च] सं० पाठ; दिनं तत्रैव – अ, ऋ; दिनान्तत्रैव – ई, ऊ; दीनान्धानां च – ज.

[4] महावात०] अ, ऊ, ऋ, ज; महोत्पात० – ई.

[5] भयं] अ, ई, ऊ, ऋ; क्षयं – ज,

[6] शिवं] अ, ऊ, ऋ, ज; एवं – ई.

[7] महाहविर्निवेदयेत्] ई, ऊ, ऋ; महाहविं निवेदयेत् – अ, ज.

[8] दीनानन्धांश्च] सं० पाठः; दिनं नाथांश्च – अ; दिनानां चैव – ई, ज; दीनानाथांश्च – ऊ, ऋ .

[9] लिङ्गे वर्णान्तर०] अ; लिङ्गे वर्णान्तरं – ई; लिङ्गवर्णान्तर० – ऊ; लिङ्गे वर्णान्तरे – ऋ, ज.

[10] जाति०] ई, ऊ, ज; जाती० – अ, ऋ.

[11] तक्कोल०] अ, ऊ, ऋ; कर्पूर० – ई, ज .

[12] ०जातीजम्बुमुरैः सह] अ; ०जातितम्बुमुरैः सह – ई; ०जातितिम्बुमुरैः सह – ऊ; ०जातीकम्बुमुरैः सह – ऋ; ०जातिजम्बुफलं मुरै – ज.

पेषयित्वा यथा मन्त्री लिङ्गमालेपयेत्ततः।
स्नपनं कारयेदन्ते सप्ताहं शान्तिहोमकम्॥ १०१॥
[1]अशोकसमिधा हुत्वा त्र्यम्बकेनैव देशिकः।
विशेषपूजनं कृत्वा तदन्ते विप्रभोजनम्॥ १०२॥

[महाद्भुतः – ३१]

[...]

[महाद्भुतः – ३२]

[2]भेरीघोषे स्वयं जाते महामारी प्रवर्तते।
स्नपनं कारयेद्बिल्वसमिधा शान्तिहोमकम्॥ १०३॥
पक्षं पक्षद्वयं वापि एवमेव समाचरेत्।

[सामान्याद्भुतानां प्रतिक्रियाः]

एवं महाद्भुतं प्रोक्तं शृणु सामान्यमद्भुतम्॥ १०४॥

[सामान्याद्भुतः - १]

आदित्योदयकाले तु प्रतिसूर्यस्य दर्शने।
परचक्राद्भयं भूमौ ज्वरग्रस्ता [3]नरास्तदा॥ १०५॥
अश्वत्थसमिधा चैव शान्तिहोमं तु कारयेत्।
तदन्ते स्नपनं कुर्यात्पूजयेत्तु विशेषतः॥ १०६॥
प्रभूतहविषं [4]दद्याद् एवं सप्ताहमाचरेत्।

[सामान्याद्भुतः - २]

[5]यदा चन्द्रोदये काले प्रतिचन्द्रस्य दर्शने॥ १०७॥
[6]दुर्भिक्षं जायते लोके महामारी प्रवर्तते।
प्रत्यर्क[7]दर्शनस्योक्तमार्गेणैव समाचरेत्॥ १०८॥

---

[1] 'अ, ऊ, ऋ' मातृकासु '१०२' श्लोको नास्ति।

[2] भेरीघोषे] ई; 'अ, ऊ, ऋ' मातृकासु श्लो०'१०३' नास्ति। भेरीघोष – ज.

[3] नरास्तदा] अ, ऊ, ऋ, ज; नरास्तथा – ई.

[4] दद्याद्] अ, ई, ऊ, ऋ; दत्त्वा – ज.

[5] 'अ, ऊ, ऋ' मातृकासु श्लो० १०७ उ० - श्लो० १०८ उ० भागो नास्ति।

[6] 'ई' मातृकायां श्लो०'१०८ पू०' नास्ति।

[7] दर्शनस्योक्त०] ज; ०दर्शनव्योम० –ई.

[सामान्याद्भुताः – ३-५]

[1]रात्राविन्द्रधनुर्दृष्टे वह्निनक्षत्रदर्शने।
[2]ग्रहनक्षत्रपाते च [3]त्वनावृष्टिर्न संशयः॥ १०९॥
ज्वरग्रस्ता नराः सर्वे वाहनानां [4]क्षयो भवेत्।
पूजयित्वा शिवं [5]तत्र महास्नपनमाचरेत्॥ ११०॥
शान्तिहोमं ततः [6]कुर्याद् अश्वत्थसमिधा ततः।
एवं कृत्वा तु सप्ताहं तदन्ते चोत्सवं कुरु॥ १११॥

[सामान्याद्भुतः - ६]

नैरन्तर्येण सप्ताहम् अशनौ पतिते सति।
[7]अतिवृष्टिर्नराणां च रोगः संभवति ध्रुवम्॥ ११२॥
अवसाने घृतक्षीर[8]प्रस्थानां तु सहस्रकैः।
स्नापयेत्परमेशानं पूजयेत्तु विशेषतः॥ ११३॥
तदन्ते स्नपनं कुर्यात् प्रभूतहविषं ददेत्।

[सामान्याद्भुतः – ७, ८]

[9]भास्करश्च तथा सोमः सप्ताहं [10]परिवेष्टितौ॥ ११४॥
[11]भूमण्डलाधिपो राजा युद्धे मरणमाप्नुयात्।
भूदानं तिलगोदानं [12]महादानं तथैव च॥ ११५॥
कृत्वा प्रस्थसहस्रैश्च क्षीरेणैव महेश्वरम्।
स्नापयेत्तु विशेषेण तदन्ते स्नपनं कुरु॥ ११६॥

---

[1] रात्राविन्द्रधनुर्दृष्टे] ई, ऊ; ०धनुर्दृष्ट्वा – अ, ऋ; ०धनुर्दृष्टौ – ज.
[2] ग्रहनक्षत्रपाते च] ई, ऊ, ऋ, ज; ०पादे च – अ.
[3] त्वनावृष्टिर्न] अ, ऋ; अनावृष्टिर्न – ई, ऊ, ज.
[4] क्षयो] अ, ऊ, ऋ; क्षयं – ई, ज.
[5] तत्र] ई, ऊ, ज; तन्त्रं – अ, ऋ.
[6] कुर्याद्] अ, ऋ; कृत्वा – ई, ज.
[7] अतिवृष्टिर्नराणां] ई, ऊ, ऋ; अतिवृष्टिं नराणां – अ, ज.
[8] ०प्रस्थानां] ई, ऋ, ज; ०प्रस्थानं – अ, ऊ.
[9] भास्करश्च तथा सोमः] सं० पाठः; भास्करो वा तथा सोमः – इति सर्वासु मातृकासु।
[10] परिवेष्टितौ] अ; परिवेष्टितम् – ई, ऊ, ज; परिवेषयेत् – ऋ.
[11] भूमण्डलाधिपो] अ, ऋ; तन्मण्डलाधिपो – ई, ऊ, ज.
[12] महादानं] ई; हेमदानं – ऊ, ज; होमदानं – अ, ऋ.

[....]

[सामान्याद्भुतः – ९, १०]

[....]

दिशाहोमं ततः कृत्वा एवं सप्ताहमाचरेत्।

[सामान्याद्भुतः - ११]

लिङ्गे तु पूजिते पुष्पे [१]प्राप्ते वर्णान्तरे सति॥ ११७॥
वस्त्रानुलेपने तद्वद् [२]ग्रामदूषणमादिशेत्।
शिवं संपूज्य विधिवत् [३]प्रभूतहविषं ददेत्॥ ११८॥

[....]

[सामान्याद्भुतः – १२]

[....]

[सामान्याद्भुतः – १३]

[....]

[सामान्याद्भुतः – १४-१८]

अतीवशलभोत्पन्ने उन्मत्ते [४]वाहने तथा।
[५]शुकानां मूषिकाणां च [६]विषसर्पादिकोद्भवे॥ ११९॥
प्राणिनां नाशनं चैव अनावृष्टिर्न संशयः।
प्रासादस्याग्रतः कुर्यान् मण्डपं चतुरश्रकम्॥ १२०॥
दशद्वादशहस्तं वा दर्पणोदरसन्निभम्।
स्तम्भैः षोडशभिर्युक्तं सर्वालङ्कारसंयुतम्॥ १२१॥
हस्तद्वयप्रमाणेन वृत्तकुण्डं तु मध्यमे।
मेखलात्रयसंयुक्तम् एकैकं तु षडङ्गुलम् ॥ १२२॥
नाभियोनिसमायुक्तं कारयेद्देशिकोत्तमः।
दिशासु चतुरश्राणि कोणेषु च कुशेशयम् ॥ १२३॥

---

[१] प्राप्ते वर्णान्तरे] ई, ज; प्रावर्णान्तरे – अ; प्राप्तवर्णान्तरे – ऊ; . . . . वर्णान्तरे – ऋ.

[२] ग्रामदूषणमादिशेत्] ज; ग्रामं भूषणमादिशेत् – अ, ई, ऊ, ऋ .

[३] 'अ, ऊ, ऋ' मातृकासु इतः परं '११०' श्लोकस्य चतुर्थपाद एव दृश्यते । मध्ये विद्यमानो भागो लुप्तः ।

[४] वाहने] ज; वान्तरे – ई.

[५] शुकानां] ई; शुकाश्च – ज.

[६] विषसर्पादिकोद्भवे] सं० पाठः; पिष्टसर्पानितो बवे – ई; विषसर्पाधिको बवेत् – ज.

शिवाग्निं [1]कल्पयित्वाग्निकार्योक्तविधिना ततः ।
[2]समिधश्च चरुं लाजान् सर्षपं लवणं तथा ॥१२४॥
कार्पासस्य तु बीजं च होमयेद्देशिकोत्तमः ।
पालाशखादिराश्वत्थवटाः [3]पूर्वादिषु क्रमात् ॥१२५॥
[4]शमीबिल्वमशोकं च मयूरञ्च विदिक्षु च ।
पालाशं तु प्रधानं स्यात् सद्यमन्त्रेण होमयेत् ॥१२६॥
पञ्चब्रह्मषडङ्गैश्च विद्याङ्गैर्मूलमन्त्रतः ।
[5]पाशुपतेन चास्त्रेण अघोरास्त्रेण बुद्धिमान् ॥१२७॥
सहस्रं वा तदर्धं वा प्रत्येकं जुहुयात्क्रमात् ।
जयादिरभ्याधानञ्च राष्ट्रभृच्च क्रमाद्धुनेत् ॥१२८॥
तदन्ते स्नपनं कुर्याद्विशेषेणैव पूजयेत् ।
महाहविः प्रदातव्यं ब्राह्मणान् भोजयेत्ततः ॥१२९॥
एवमेव तु मध्याह्ने [6]जस्वेत्थं कारयेद्बुधः ।

[सामान्याद्भुतः – १९]

प्रासादे च सभास्थाने गोपुरे मण्डपे तथा ॥१३०॥
परिवारालये चैव मधुनीडसमुद्भवे ।
ग्रामस्य नाशनं चैव नृपतेर्मरणं ध्रुवम् ॥१३१॥
[7]व्यपोह्य मधुनीडं तत् प्रोक्षयेच्छुद्धवारिणा ।
शिवं संपूज्य विधिवद् दिशाहोमं तु कारयेत् ॥१३२॥
मध्वाज्यपयसा धीमान् स्नापयेत्परमेश्वरम् ।
[8]समिद्भिर्नवसंभूतैः शान्तिहोमं [9]समाचरेत् ॥१३३॥

---

[1] कल्पयित्वाग्निकार्योक्तविधिना ततः] अ; कल्पयित्वाथ अग्निकार्योक्तमार्गतः – ई; कल्पयित्वा तु अग्निकार्योक्तमार्गतः – ऊ; कल्पयित्वाग्निकार्योक्त .... – ऋ; कल्पयित्वा तु अग्निकार्योक्तवन्मना – ज

[2] समिधश्च चरुं लाजान्] ज; .... बलरुं राजं – अ; चरुं लाजं – ई; .... लाज० – ऊ; 'ऋ' मातृकायाम् अक्षरलोपः।

[3] पूर्वादिषु] अ, ऊ, ऋ, ज; पूर्वादितः – ई.

[4] शमीबिल्वमशोकं च] ज; .... कं च – अ, ई, ऊ, ऋ.

[5] पाशुपतेन चास्त्रेण] ज; पाशुपतेनास्त्रमन्त्रेण – अ, ई, ऊ, ऋ.

[6] जस्वेत्थं] ई, ऊ; जस्वेर्थं – अ; .... त्थं – ऋ; जस्वेवं – ज.

[7] व्यपोह्य] अ, ई, ऊ, ऋ; प्रपोह्य – ज.

[8] समिद्भिर्नवसंभूतैः] ई, ऊ, ऋ; समित् भिन्नयसंभूतैः – अ, ज.

[9] समाचरेत्] अ, ऊ, ऋ, ज; तु कारयेत् – ई.

तदन्ते स्नपनं कुर्याद् एवं सप्ताहमाचरेत् ।
उत्सवं कारयेदन्ते सप्ताहं च त्र्यहन्तु वा ॥१३४॥

[सामान्याद्भुतः – २१]

[1]अनावृष्टौ समुत्पन्ने गोनाशं सस्यनाशनम् ।
समिधा खादिरेणैव शान्तिहोमं तु कारयेत् ॥१३५॥
क्षीराभिषेचनं कृत्वा तदन्ते स्नपनं कुरु ।
कुर्यादेवं तु सप्ताहं शीतकुम्भं ततः कुरु ॥१३६॥

[सामान्याद्भुतः – २०!]

अतिवृष्टिसमुद्भूते दुर्भिक्षं भवति ध्रुवम् ।
मधुप्रस्थसहस्रैश्च घृतप्रस्थसहस्रकैः ॥१३७॥
स्नापयेत्परमेशानं तदन्ते स्नपनं कुरु ।
आलोड्य रजनीं पश्चात् कर्पूरेण विमिश्रितम् ॥१३८॥
षडङ्गुलप्रमाणेन वेष्टयेल्लिङ्गपिण्डिकाम् ।
[2]कनिष्ठाङ्गुलपरीणाहं कर्पूरेण [3]विवर्जितम् ॥१३९॥
गोघृतेन समायुक्तं वेदतालप्रमाणतः ।
सहस्रं वा तदर्धं वा दीपानारोपयेत्क्रमात् ॥१४०॥
मुद्गभिन्नसमायुक्तं प्रभूतहविषं ददेत् ।
शान्तिहोमं ततःकृत्वा [4]पलाशसमिधं तथा ॥१४१॥
विशेषपूजनं कुर्यात् [5]त्रियहं च समाचरेत् ।

[सामान्याद्भुतः – २२-२३]

युद्धोद्योगे [6]नृपस्यैव कारणं तु विना ततः ॥१४२॥
[7]द्रुमे तु पतिते राज्ञि भूमौ प्रधानमहिषी ।

---

[1] अनावृष्टौ] अ, ऊ, ऋ; अनावृष्टि० – ई, ज.
[2] कनिष्ठा०] ई, उ, ऋ, ज; कणिष्टा० – अ.
[3] विवर्जितम्] ऋ; च वर्जितम् – अ, ई, ऊ; तु वर्जितम् – ज.
[4] पलाशसमिधं तथा] अ, ऊ, ऋ, ज; पालाशसमिधा सहा – ई.
[5] त्रियहं च] ई, ऊ; त्रयतश्च – अ, ऋ; त्रियां तु – ज.
[6] नृपस्यैव कारणं तु विना ततः] स०पाठः; सहस्रं वा नृपस्यैव विना ततः – आ, ई, ऊ, ऋ, ज.
[7] द्रुमे तु पतिते राज्ञि भूमौ प्रधानमहिषी] सं० पाठः; द्रुमस्तु पतितो राजा भौमौ सा महिषी -अ; द्रुमे तु पतितो भूमौ प्रधानमहिषी – ई; ओमुस्तु पतितो राजा भौमौ सा .... -ऊ; द्रमुस्तु पतितो राजा भूमौ सा महिषी – ऋ; द्रमुस्तु पतिते करणाद् भूमौ प्रधानमहिषी -ज.

[1]प्रधानाश्वो गजो वापि मरणं तु [2]व्रजेद्यदि ॥ १४३॥
भूपतेर्मरणं चात्र सद्य एव भवेद्ध्रुवम् ।
[3]महादानं प्रकुर्वीत ब्राह्मणानां विशेषतः ॥ १४४॥
पूजयित्वा महेशानं [4]महास्नपनमाचरेत् ।
महाहविस्ततो दत्वा वास्तुदेवान् प्रपूजयेत् ॥ १४५॥

[सामान्याद्भुतः – २४]

देवानामालये वाथ नृपस्यैव गृहेऽथवा ।
[5]विद्याग्नियागशालायां सभास्थानेऽथ चत्वरे ॥ १४६॥
मठे [6]तटाकतीरे वा तथा कूपस्य तीरके ।
प्रतिक्रिया च [7]कर्तव्या [8]रक्ताश्री जायते यदि ॥ १४७॥
[....?]
तदा मुञ्चति तद्ग्रामम् आलये च तथा भवेत् ।
सभास्थाने समुत्पन्ने ग्रामनाशो भवेत्तदा ॥ १४८॥
चत्वरे च समुत्पन्ने प्राणिनाशश्च जायते ।
मठे चैव समुत्पन्ने ग्रामदूषणम् [9]आदिशेत् ॥ १४९॥
तटाकतीरे संजाते तदा मुञ्चति पद्मजा ।
[10]रथ्यां समुत्थिते [11]तत्र बालानां नाशनं भवेत् ॥ १५०॥
[12]कूपतीरे तु संजाते दुःखं तद्ग्रामवासिनाम् ।

---

[1] प्रधानाश्वो गजो] अ, ऊ, ऋ; प्रधानाश्वं गणं – ई; प्रधानाश्व गजं – ज.
[2] व्रजेद्यदि] अ, ऊ, ऋ; भवेद्यदि – ई, ज.
[3] महादानं] ई, ऊ, मददानं – अ; ऋ; महाद्दानं – ज.
[4] महास्नपनमाचरेत्] अ, ऊ; महत्स्नपनमाचरेत् – ई, ऋ; महास्नपनमारभेत् – ज.
[5] विद्याग्नि०] ई; विसादि० – अ; विद्याभि० – ऊ, ऋ; विद्यादि० – ज.
[6] तटाक०] ई, ऊ, ऋ, ज; तटाके – अ.
[7] कर्तव्या] ई, ऊ; कर्तव्यं – अ, ऋ, ज.
[8] रक्ताश्री] सं० पाठः ; रक्तश्री - अ, ऊ, ऋ, ज; रजश्री – ई.
[9] आदिशेत्] अ, ऊ, ऋ, ज; आविशेत् – ई.
[10] 'ई' मातृकायां श्लो० १४९ उ० -१५० पू० भागस्थाने 'रथ्यां समुत्थिते संजाते दुःखं तद्ग्रामवासिनाम्' इति दृश्यते।
[11] तत्र] अ, ई, ऊ, ऋ; स्त्रीणां – ज .
[12] कूपतीरे तु संजाते] ज; सेतौ संजाते – अ, ई, ऊ, ऋ.

तत्प्रदेशं [1]तथा खात्वा पूरयेद्वालूकादिभिः ॥ १५१ ॥
पुण्याहं वाचयित्वा तु ब्राह्मणान् भोजयेत्ततः ।
पञ्चगव्येन संप्रोक्ष्य पवमानमुदीरयन् ॥ १५२ ॥
शान्तिहोमं ततः कृत्वा पलाशसमिधा तथा ।
तदन्ते [2]स्नपनं कृत्वा शान्तिहोमं समाचरेत् ॥ १५३ ॥

[सामान्याद्भुतः – २५]

[3]गोमायुः पिङ्गलो गृध्रः उलूकश्चैव वायसः ।
आलयान्तः [4]प्रविष्टाश्चेत् नृपवेश्मान्तरे [5]तथा ॥ १५४ ॥
बालानां स्त्रीगणानां च [6]नाशमेव समादिशेत् ।
शीतकुम्भं ततः कृत्वा शान्तिहोमं समाचरेत् ॥ १५५ ॥
ब्राह्मणान् भोजयित्वा तु तदन्ते स्नपनं कुरु ।

[सामान्याद्भुतः – २६]

देवालयोपरिष्टात्तु नृपस्य भवनोपरि ॥ १५६ ॥
[7]श्वारोहे रुदिते तत्र राजा मरणमाप्नुयात् ।
[8]तं हत्वात्र विसृज्याथ पुण्याहं वाचयेत्ततः ॥ १५७ ॥
[9]अश्वत्थसमिधाद्यैश्च शान्तिहोमं तु कारयेत् ।
ब्राह्मणान् [10]भोजयेत्तत्र कुर्याच्च स्नपनं [11]महत् ॥ १५८ ॥
तदन्ते चोत्सवं कुर्याद्वास्तुदेवान् समर्चयेत् ।

---

[1] तथा] अ, ऊ, ऋ, ज; तदा – ई.
[2] स्नपनं कृत्वा शान्तिहोमं समाचरेत्] ज; स्नपनमेवं सप्ताहमाचरेत् – अ; स्नपनं कृत्वा एवं सप्ताहमाचरेत् – ई, ऊ, ऋ.
[3] गोमायुः पिङ्गलो गृध्रः उलूकश्चैव] अ, ऋ; गोमायुपिङ्गलीगृध्रोलूकश्चैव – ई; गोमयि पिङ्गलि गृध्रलूकं चैव – ज.
[4] प्रविष्टाश्चेत्] अ, ऊ; प्रविष्टे च – ई, ज; प्रविष्टश्चेत् – ऋ.
[5] तथा] अ, ऊ, ऋ; ऽपि वा – ई; ऽथवा – ज.
[6] नाशमेव समादिशेत्] अ, ऊ, ऋ; नाशरास्तु विनिर्दिशेत् – ई; नाशानां च समादिशेत् – ज.
[7] श्वारोहे रुदिते तत्र राजा मरणमाप्नुयात्] ज; श्वाऽह्यते यदि भयं राजराष्ट्रस्य जायते – अ; श्वाते यदि भयं राज्ञो राष्ट्रस्य रणमाप्नुयात् – ई; श्वा रुह्यते यदि भयं राजराष्ट्रस्य जायते – ऊ, ऋ.
[8] तं हत्वात्र विसृज्याथ] सं० पाठः; तदङ्गत्वात्रिजं – अ, ऊ, ऋ; तदा गत्वात्रजं – ई; तदं हत्वा त्र्यहं – ज.
[9] अश्वत्थसमिधाद्यैश्च] अ, ऊ, ऋ, ज; अश्वत्थसमिधाज्यैश्च – ई.
[10] भोजयेत्तत्र] अ, ई, ऊ, ऋ; भोजयेत् पश्चात् – ज.
[11] महत्] अ, ऊ, ऋ, ज; भवेत् – ई.

[सामान्याद्भुतः – २७]

[1]लिङ्गे च प्रतिमायां च [2]गृध्रस्यारोहणे सति ॥ १५९ ॥
[3]नराणां चैव सर्वेषां रोग[4]वृद्धिं समावहेत् ।
तं हत्वा चाथ सद्योऽत्र [5]तद्देवं स्नापयेत्ततः ॥ १६० ॥
दूर्वया समिधा चैव शान्तिहोमं तु कारयेत् ।
स्नपनं तु ततः कृत्वा महाहविर्निवेदयेत् ॥ १६१ ॥

[सामान्याद्भुतः – २८]

आकाशे धूमकेतुः स्यान्नानारूपसमन्वितः ।
[6]दृश्यते तत्र निश्चित्य प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥ १६२ ॥

[सामान्याद्भुतः – २९]

लिङ्गमूले [7]तु निश्चित्य जन्त्वारोहणके सति ।
राष्ट्रक्षोभं च दुर्भिक्षं जायते नात्र संशयः ॥ १६३ ॥
पूजयेद्देवदेवेशम् अष्टबन्धं तु कारयेत् ।
शान्तिहोमं ततः कृत्वा समिधा खादिरेण तु ॥ १६४ ॥
शीतकुम्भं ततः कृत्वा महाहविर्निवेदयेत् ।

[सामान्याद्भुतः – ३०]

व्यतिरिक्तक्रिया[8]कार्ये शान्तिहोमेन [9]शाम्यति ॥ १६५ ॥
कुर्यात्प्रतिक्रियां तत्र [10]गुरुणा दृष्टकर्मणा ।
[11]मासमानं च यत्कृत्वा निष्फलत्वं प्रजायते ॥ १६६ ॥

---

[1] लिङ्गे च प्रतिमायां च] सं० पाठः; लिङ्गे च प्रतिमे – अ, ई, ऊ, ऋ, लिङ्गं च प्रतिमां - ज.
[2] गृध्रस्यारोहणे] सं० पाठः; . . . . रोहणे – अ, ऊ, ऋ; गृध्रमारोहणे] ई; जन्त्वारोहणके – ज.
[3] नराणां चैव] ई, ऊ, ऋ; नराणां च – अ; नृपाणां चैव – ज.
[4] ०वृद्धिं समावहेत्] अ, ऊ, ऋ; ०वृद्धित्वमावहेत् – ई, ज.
[5] तद्देवं] ई; तदैव – अ, ऊ, ऋ; तद्देवान् – ज.
[6] 'ऊ' मातृकायां श्लो० १६२ उ० न विद्यते।
[7] तु निश्चित्य जन्त्वारोहणके – ज; बीज . . . . त्वारि रोहणके – अ, ऊ; तु निर्बीजान् वारुरोहणके – ई; तु बीज . . . . श्रके – ऋ.
[8] ०कार्ये] ई, ऊ; ०कार्यो – अ, ऋ, ज.
[9] शाम्यति] अ, ई, ऋ, ज; नश्यति –ऊ.
[10] गुरुणा दृष्ट०] ज; गुणदृष्टेन – अ, ऊ, ऋ; गुणदृष्टस्य – ई.
[11] मासमानं च यत्कृत्वा – अ, ऊ, ऋ; सम . . . . नयत्कृत्वा – ई; मासं मासे नयेत् कृत्वा – ज.

[दक्षिणा]

आचार्यं पूजयेत्तत्र प्रतिक्रिया[1]विधेःकृते ।
[2]वस्त्राङ्गुलीयकैश्चैव गोभूमिधनधान्यकैः ॥ १६७ ॥
[3]अधमं दशनिष्कं स्याद् द्विगुणं मध्यमं स्मृतम् ।
त्रिगुणं चोत्तमं विद्याद्देशिकस्य तु दक्षिणा ॥ १६८ ॥
[4]यागोपयोगद्रव्याणि देशिकाय प्रदापयेत् ॥ १६९ १/२ ॥

॥ [5]इति सूक्ष्मशास्त्रे उत्पातशान्तिविधिः द्विषष्टितमः पटलः ॥

---

[1] प्रतिक्रिया विधेःकृते – अ; सम . . . . ०विधेस्तुतः – ई, ज; ०विशेषतः – ऊ, ऋ.

[2] वस्त्राङ्गुलीयकैश्चैव] अ, ई, ऋ, ज; वस्त्राङ्गुलीयकटक० – ऊ.

[3] अधमं दशनिष्कं] ऊ, ऋ; अथ मन्दशनिष्कं – अ; अधमं निष्कं – ई; अधमन्दनिष्कं – ज.

[4] यागोपयोग०] ई, ऊ, ज; यागोपयोगि० – अ, ऋ.

[5] इति सूक्ष्मशास्त्रे उत्पातशान्तिविधिः द्विषष्टितमः पटलः ॥] सं पाठः ; अ, ऋ: इति सूक्ष्मशास्त्रे उत्पातशान्तिविधिरेकषष्टितमः पटलः ॥ ; ई: इति सूक्ष्मशास्त्रे उत्पातशान्तिविधिः षट्पंचाशत्पटलः ॥ ; ऊ: इति सूक्ष्मागमे उत्पादशान्तिपटलो षष्टितमः ॥ ; ज: इति सूक्ष्मशास्त्रे उत्पातशान्तिं नाम चत्वारिंशत्पटलः ॥

[त्रिषष्टितमः पटलः[1]]

[ग्रामशान्तिविधिः]

ग्रामशान्तिविधिं वक्ष्ये [2]शृणु त्वं तत्प्रभञ्जन।

[ग्रामशान्तिस्थानादि]

ग्रामे वा नगरे वापि पत्तने राजधानिके॥ १॥
[3]कुब्जके खेटके [4]वापि बहुरूपे च वासिनाम्।
[5]एवं स्थानविधिः शून्ये पूर्वे वा दक्षिणेऽपि वा॥ २॥
पश्चिमे [6]चोत्तरे वापि [7]विदिशास्वन्तरालके।
ग्राममानं चतुर्भागं वसुभागमथापि वा॥ ३॥
[8]कलांशं द्वादशांशं तु तेष्वेकं कल्प्य [9]वास्तुकम्।
एवं निश्चित्य [10]वीथी स्याद् बाह्ये वाऽभ्यन्तरेऽपि वा॥ ४॥
प्रासादपरितो वापि [11]वास्तुवीथीं प्रकल्पयेत्।

[ग्रामदोषशमनबलिः]

[12]ब्रह्मादीशानपर्यन्तम् इन्द्रादीशान्तकं [13]तु वा॥ ५॥

---

[1] अयं पटलः अ (टि.१९१, पृ० ३५०-३५५), ई (टि.३६, पृ० २६८-२७४, २८५-२८६), ऊ (टि.३८, पृ० ७७३-७८६), ऋ (टि.९७, पृ० ३०१-३०६), ज (टि.१००३, पृ० २३८-२४४)।'ई मातृकायां अस्य पटलस्य श्लो'५८-६६' भागो 'जीर्णोद्धारपटलस्य' अन्ते दृश्यते। 'अ, ऋ' मातृकयोः तस्य अ पटलस्य श्लो० '५८-६६' भागः पुनः 'जीर्णोद्धारपटलस्य ' अन्ते दृश्यते। अत्र तौ कोशौ 'अ[२]' (टि.१९१, पृ० ३७६-३७७), ऋ[२] (टि.९७, पृ० ३२७-३२८) इति लिखितौ।

[2] शृणु त्वं] अ, ई, ऋ; शृणुध्वं – ऊ; शृणु तत० – ज.

[3] कुब्जके खेटके] अ, ई, ज; कुब्जकेटगके – ऊ; 'ऋ' मातृकायामक्षराणि लूप्तानि.

[4] वापि बहुरूपे] ऊ ; चापि बहुरूपे - अ, ऋ; चैव बहुरूपं – ई, ज;.

[5] एवं स्थानविधिः शून्ये] सं० पाठः; एवं स्थानविधिं शून्यं – अ, ई, ऋ; एवं स्थानविधिं शून्ये चेत् – ऊ; एवं स्थानविशुन्यचेत् – ज.

[6] चोत्तरे] ऊ; वोत्तरे – अ, ई, ऋ.

[7] 'ई', 'ज' मातृकयोः श्लो० ३ द्वितीयपादस्य स्थाने 'वास्तुवीथ्यां प्रकल्पयेत्' इति' दृश्यते।

[8] कलांशं] ई, ज; कलाश्चा० – अ , ऋ; कलाश्च – ऊ.

[9] वास्तुकम्] सं० पाठः; वास्तुना – अ, ई, ऊ, ऋ, ज.

[10] वीथी] ई; वीथ्या – अ; विधि – ऊ, ज; वीथ्यां – ऋ.

[11] वास्तुवीथीं] सं० पाठः; वास्तुवीथ्यां – अ,ई, ऊ, ऋ, ज.

[12] ब्रह्मादीशान०] अ, ऊ, ऋ, ज; ब्रह्म ईशान० – ई.

[13] तु वा] सं० पाठः; क्रमात् – अ, ई, ऊ, ऋ, ज.

[1]ग्राममाश्रितदेवानां ग्राममध्ये बलिं क्षिपेत्।
[2]आद्यन्तं बलियुक्तं तु [3]अयुक्तं तु दिनं प्रति॥ ६॥
[4]ब्रह्मराक्षसपैशाचभूताश्चैव [5]निशाचराः।
एताश्च देवताः [6]सर्वाः [7]शून्यग्रामनिवासिनः॥ ७॥
गतागतं च कृत्वा तु [8]पूर्वापरेषु वास्तुषु।
[9]तद्ग्रामवासिनां तेषां रोगशोकभयं भवेत्॥ ८॥
तद्ग्रामे चोत्सवं कुर्यात् [10]तद्राष्ट्रं च विनश्यति।
तद्दोषशमनार्थाय [11]राक्षसादिबलिं ददेत्॥ ९॥

[बलिदानम्]

[12]ग्रामाभिमुखसंस्थानं निर्गत्वा [13]द्वारदेशके।
[14]राक्षसाद्याश्च [15]ये देवा [16]द्वारदेशं [17]समाश्रिताः॥ १०॥
[18]एतत्स्थानस्थदेवानां प्रीत्यर्थं बलिमाचरेत्।
[19]बलिद्रव्यं तु सम्पाद्य देशिकः स्नानमाचरेत्॥ ११॥

---

[1] ग्राममाश्रितदेवानां] सं॰ पाठः; ग्राममाश्रित्य देवानां – अ, ई, ऊ, ज. 'ऋ' मातृकायां अक्षराणि लुप्तानि।
[2] आद्यन्तं बलियुक्तं तु] ई, ज; आद्यन्तबलियुक्तस्तु – अ, ऋ; आदित्य बलिं युक्तं तु – ऊ.
[3] अयुक्तं तु] अ, ई, ऋ, ज; आयत्तन्तु – ऊ.
[4] ब्रह्मराक्षसपैशाच॰] ई, ऊ, ज; ब्रह्मराक्षस . . . . – अ, ऋ.
[5] निशाचराः] अ, ई, ऋ, ज; निशाकराः – ऊ.
[6] सर्वाः] अ;सर्वे – ई, ऊ, ऋ, ज.
[7] शून्यग्रामनि॰] अ, ऊ, ऋ; शून्यग्रामं तु – ई, ज.
[8] पूर्वापरेषु] अ; पूर्वापरसु॰ – ई, ऊ, ऋ, ज.
[9] तद्ग्रामवासिनां तेषां] सं॰ पाठः ; तद्ग्रामवासिनः सर्वे – अ, ई, ऊ, ऋ , ज.
[10] तद्राष्ट्रं च] अ, ई, ऊ, ऋ; तद्राष्ट्रस्य – ज.
[11] राक्षसादि॰] ई, ज; तद्राक्षस॰ – अ, ऊ, ऋ.
[12] ग्रामाभिमुखसंस्थानं] अ, ई, ऋ, ज; ग्रामाभिमुखं स्थानं – ऊ.
[13] द्वारदेशके] अ, ई, ज; द्वारदेशतः – ऊ; द्वारदेश.. – ऋ.
[14] राक्षसाद्याश्च] ई, ऊ, ज; राक्षसाश्चाद्य – अ, ऋ.
[15] ये देवा] अ, ई, ऋ; ये देवानां – ऊ; ये दीवाः – ज.
[16] 'ऊ' मातृकायां श्लो॰ ११ पू॰ द्वितीयपादः श्लो॰ १० उ॰ द्वितीयपादस्य स्थाने दृश्यते। अन्यच्च श्लो॰ ११ पू॰ द्वितीयपादस्य स्थाने श्लो॰ १० उ॰ द्वितीयपादो दृश्यते।
[17] समाश्रिताः] ऊ, ऋ; समाश्रिताम् – अ; समाश्रयेत् – ई, ज.
[18] एतत्स्थानस्थदेवानां] सं॰ पाठः; एतत्स्थानस्य देवानां – अ, ऋ; एतत्स्थानश्रिता देवाः – ई, ज; एतत्स्थास्थानदेवानां – ऊ.
[19] बलिद्रव्यं] ई, ज; पञ्चगव्यं – अ; 'ऊ' मातृकायां ११ उ॰ न दृश्यते । 'ऋ' मातृकायां 'पञ्चगव्यं' पदं न दृश्यते।

सकलीकरणं कृत्वा सामान्यार्घ्यं प्रकल्पयेत्॥ १२॥

[विघ्नेशपूजादि]

पञ्चगव्यं तु [1]संसाध्य विघ्नेशं पूजयेत् पुरा।
नालिकेरफलं दत्वा [2]द्विखण्डं सर्वसिद्धिदम्॥ १३॥
शैथिल्यं कर्मशैथिल्यं तस्माद्दोषं परित्यजेत्।
[3]विघ्नराज नमस्तुभ्यं विज्ञाप्य परमेश्वरम्॥ १४॥
देवदेव जगन्नाथ जगतामार्तिनाशन।
[4]शिवाध्वरप्रवृत्तोऽहं तवाज्ञां [5]कुरु मे सदा॥ १५॥
यत्कृतं तेन [6]भगवन् मया च मखमन्दिरे।
[7]भूतेभ्यो बलिकर्माणि त्वत्प्रसादात्करोम्यहम्॥ १६॥

[बलिद्रव्यसाधनम्]

क्रमुकं [8]नालिकेरस्य पुष्पं प्रत्येकमेव हि।
नालिकेरफलं मांसं [9]संख्यया प्रतिगृह्यताम्॥ १७॥
तदर्धं तण्डुलद्रोणं पुष्पं तस्य चतुर्गुणम्।
पीतरक्तनिभं पुष्पं [10]पुष्पोद्यानसमुद्भूतम्॥ १८॥
देवस्य [11]मुक्तपुष्पं तु [12]जातिकल्हारकं तथा।
अन्यत्सुगन्धपुष्पं च [13]पुष्पपात्रे निधापयेत्॥ १९॥
[14]कार्पासवर्तिरिका च महावर्तैस्तु पञ्चकम्।

---

[1] संसाध्य] ई; संसाद्य – अ, ऊ, ज; संपाद्य – ऋ.
[2] द्विखण्डं] अ, ई, ऋ, ज; तद्विखण्डं – ऊ.
[3] 'ऋ' मातृकायां 'विघ्न' पदं न दृश्यते।
[4] शिवाध्वरप्रवृत्तोऽहं] सं० पाठः; ०प्रकर्तव्या – अ; ०प्रवृत्तोऽयं – ई; ०प्रवर्तेऽहं – ऊ; ०प्र . . . . – ऋ; ०प्रवर्त्तेयं – ज.
[5] कुरु मे सदा] ऊ, ऋ, ज; कुरुते स – अ, ई.
[6] भगवन्] अ, ई, ऋ, ज; भगवान् – ऊ.
[7] भूतेभ्यो] अ, ऊ, ऋ; भूताश्च – ई, ज.
[8] नालिकेरस्य] ई, ज; नालिकेरं च - अ, ऊ; नालि . . . . – ऋ.
[9] संख्यया] ई, ऊ; संख्याया – अ, ऋ, ज.
[10] पुष्पोद्यानसमुद्भूतम्] अ, ऋ; पुष्पं च सुसमुद्भूतम् – ई; पुष्पोदनसमृद्धिदम् – ऊ; पद्मपुष्पसमृद्धिदम् – ज.
[11] मुक्तपुष्पं] सं० पाठः; मुक्तापुष्पं - अ, ऊ, ऋ, ज; उक्तापुष्पं – ई.
[12] जातिकह्लारकं तथा] सं० पाठः; जातिकह्लारकेतुषु – अ, ई, ऊ, ऋ, ज.
[13] पुष्पपात्रे] ई, ज; पुष्पदर्भे – अ; पुष्पदस्य – ऊ; पुष्प . . . . – ऋ.
[14] कार्पासवर्तिरिका च महावर्तैस्तु पञ्चकम्] सं० पाठः ; कार्पासवर्तिमेकेन महावर्तिस्तु पञ्चकम् - अ, ई, ऊ, ऋ, ज.

[1]गजमृगमदं [2]कृष्णगन्धं कर्पूरसंयुतम्॥ २०॥
कुन्दुरुष्कागरुं धूपं रक्तवस्त्रं च [3]कम्बलम्।
पञ्चकं दारुपीठं तु चतुर्थं वा [4]समन्वितम्॥ २१॥
खड्गशूलधनुर्बाणक्षुरिकाभिण्डिपालकम्।
नालिकेरं च [5]तैलं च समृद्धकदलीफलम्॥ २२॥
पञ्चचूर्णं गुलं क्षीरं कदलीदलसंयुतम्।
क्रमुकं [6]चैलासंयुक्तं ताम्बूलं च समृद्धिदम्॥ २३॥
[7]शुद्धोदनं पचेद्धीमान् आढकद्वयतण्डुलैः।
[8]पायसं [9]चाढकेनैव [10]तत्संख्यैश्च सिताक्षतैः॥ २४॥
[11]आर्द्रैः [12]क्षीरविमिश्रैश्च शुद्धपात्रे निधापयेत्।

[बल्युत्सवः]

एवं द्रव्यं तु संपाद्य [13]अस्त्रेश्वरमथार्चयेत्॥ २५॥
[14]शिवखड्गं तु संगृह्य विन्यसेच्छिवसन्निधौ।
विज्ञाप्य परमेशानं बलिद्रव्यं [15]च संग्रहेत्॥ २६॥

[पूर्वे बलिदानम्]

अस्त्रेशं शिवखड्गं तु शिष्यः [16]संगृह्य पाणिना।

---

[1] गजमृग०] ज; भजन्मृग० – अ, ऊ, ऋ; भजन्मुग – ई.
[2] कृष्णगन्धं] ई; कृष्णं गन्धं – अ, ऊ, ऋ, ज.
[3] कम्बलम्] अ, ई, ऊ, ऋ; पञ्चकम् – ज.
[4] 'अ' मातृकायां लुप्तम्।
[5] तैलं च] ई, ऊ, ज; कचैनं च – अ; क्लैशं – ऋ.
[6] चैलासंयुतं] सं० पाठः; तैलसंयुक्तं – अ, ई, ऊ, ऋ, ज.
[7] शुद्धोदनं] ई, ऊ, ज; शु... – अ, ऋ.
[8] पायसं] अ, ऊ, ऋ, ज; पायं – ई.
[9] चाढकेनैव] सं० पाठः; चासकेनैव – अ, ई, ऋ, ज; स्विकेनैव – ऊ.
[10] तत्संख्यैश्च] ई, ऊ, ऋ, ज: तत्सीस्यैश्च – अ;.
[11] आर्द्रैः] अ; आद्ये – ई, अर्द्रे – ऊ, ऋ, ज.
[12] क्षीरविमिश्रैश्च] सं० पाठः; क्षीरविमिश्रेण – अ, ई, ऊ, ऋ, ज.
[13] अस्त्रेश्वरमथार्चयेत्] ई, ज; अ . . . . र . . . . मथाचरेत् – अ; अ . . . . थार्चयेत् – ऋ.
[14] शिवखड्गं] ई, ऊ, ऋ, ज; शिवघटं – अ.
[15] च संग्रहेत्] अ, ऊ; तु संग्रहेत् – ई, ज; च . . . . ग्रहेत् – ऋ.
[16] संगृह्य] अ, ऊ, ऋ; संग्राह्य – ई, ज.

[1]शङ्खभेर्यादिघोषैश्च [2]डमरुपटहमर्दलैः॥२७॥
एतैरन्यैश्च घोषैश्च स्त्रीणां [3]कुरवसंयुतम्।
सदा घण्टारवोपेतं[4] दीपज्वालासमन्वितम्॥२८॥
[5]छत्रचामरसंयुक्तं द्वारदेशं [6] समाश्रयेत्।

[द्वारपालादिबलिः]

द्वारपालान् [7]समभ्यर्च्य आसनादिनिवेद्यकम्॥२९॥
बाह्ये [8]वाभ्यन्तरे वापि [9]वटुकं संप्रपूजयेत्।
[10]द्वारं प्रक्षाल्य तोयेन [11]नन्दिकालबलिं ददेत्॥३०॥
वृषभं पूजयेन्मध्ये महाघण्टां तु ताडयेत्।
[12]पश्चाद्द्वारबहिर्गत्वा पञ्चहस्तप्रमाणतः॥३१॥
[13] तृणमूलादीन् संत्याज्य तत्समं चतुरश्रकम्।
तन्मध्ये वेदिकां कुर्याद् गोमयालेपनं कुरु॥३२॥
प्रोक्षयेत् पञ्चगव्येन बलिद्रव्यं तु संग्रहेत्।
[14]अस्त्रेशं वेदिकोर्ध्वे तु शिवखड्गं [15]च विन्यसेत्॥३३॥
मध्ये पूर्वे च [16]याम्ये च पश्चिमे चोत्तरे दिशि।

---

[1] शङ्खभेर्यादि०] सं० पाठः; शङ्खभेर्याश्च – अ, ई, ऊ, ऋ, ज.
[2] डमरुपटहमर्दलैः] ई, ज; कंपट मद्दलैः – अ; डमरुपटमष्टदलैः – ऊ; .... पटमर्दलैः – ऋ.
[3] कुरव०] अ, ऊ, ऋ; सुरव०- ई; कुरूप० – ज.
[4] घण्टारवोपेतं] ई, ऊ, ऋ, ज; ०पेता – अ.
[5] छत्रचामर०] ई, ऊ, ज; छत्रच्छामर० – अ; चित्रचामर० – ऋ.
[6] समाश्रयेत्] ई, ज; समाश्रय .... – अ; समर्चयेत् – ऊ; सक्रमाग्र .... – ऋ.
[7] समभ्यर्च्य आसनादिनिवेद्यकम् – अ, ऋ; समभ्यर्च्य स्नानानैवेयद्यकान्तकम् – ई, ज; समभ्यर्च्य स्नानादिनिवेयद्यकम् – ऊ.
[8] वाभ्यन्तरे] ई, ऊ; बाह्यान्तरे – अ, ऋ, ज.
[9] वटुकं] ऊ; वरकं – अ, ई, ऋ, ज.
[10] 'अ', 'ऋ' मातृकयोः श्लो० ३० उ०-३३ पू० भागो न दृश्यते।
[11] नन्दिकाल०] ई; नन्दिकालं – ऊ; नदिकालौ – ज.
[12] पश्चाद्द्वारबहिर्गत्वा] ऊ; ०कृत्वा – ई, ज.
[13] तृणमूलादीन् संत्याज्य] सं० पाठः तृणशल्यादिभिः त्याज्य - अ, ई, ऊ, ऋ, ज.
[14] अस्त्रेशं] अ, ई, ज; अस्त्रेण - ऊ; अ .... शं – ऋ. 'अ' मातृकायां श्लोकक्रमः ३३उ०, ३४उ०, ३५पू०, ३४पू०, ३५उ०, ३६पू०, ३६उ० इति वर्तते।
[15] च] सं० पाठः; तु – अ, ई, ऊ, ऋ, ज.
[16] याम्ये च] सं० पाठः; याम्ये तु - अ, ई, ऊ, ऋ, ज.

मध्ये [1]पत्रेऽष्टपद्मं च ऐन्द्रे तु वसुकोणकम्॥ ३४॥
याम्ये तु नवयोनिः स्यात् षड्कोणं पश्चिमे दिशि।
उत्तरे चाष्टशूलं च रक्तवर्णेन संलिखेत्॥ ३५॥

[मण्डलकल्पनादि]

तद्बाह्ये सितवर्णेन चतुरश्रं प्रकल्पयेत्।
[2]अश्रस्याभ्यन्तरे कोणं पञ्चवर्णैरलंकृतम्॥ ३६॥
[3]मण्डलस्य पदाद्बाह्ये न्यसेत्पीठचतुष्टयम्।
पीठं विन्यस्य मध्ये तु मध्ये मण्डलपश्चिमे॥ ३७॥
पीठोर्ध्वे वस्त्रमास्तीर्य रक्तपद्मेन [4]संवृतम्।
[5]प्रस्थं कुडुपमाधिक्यं तण्डुलं [6]पीठिकोपरि॥ ३८॥
तस्योर्ध्वे नालिकेरं तु स्थापयेत् तु चतुर्दिशि।
खड्गं पूर्वे तु विन्यस्य धनुर्बाणं च दक्षिणे॥ ३९॥
[7]क्षुरिकां पश्चिमे स्थाप्य [8]भिण्डिपालमथोत्तरे।
शूलं च मध्यमे [9]स्थाप्य ओदनं पञ्चचूर्णकम्॥ ४०॥
प्रस्थं कुडुबसंयुक्तं [10]तण्डुलं तु निधापयेत्।
[11]तण्डुलं कांस्यपात्रे तु कारयेत् तस्य मूर्धनि॥ ४१॥
[12]नालिकेरोदकेनैव [13]घृतेन परिपूरितम्।

---

[1] पत्रेऽष्टपद्मं] सं० पाठः; पत्राष्टपद्मं - अ, ई, ऊ, ऋ, ज.
[2] अश्रस्याभ्यन्तरे] अ, ई, ऋ, ज; अश्रस्यान्तरे – ऊ.
[3] मण्डलस्य] अ, ऊ, ऋ; मण्डलं स्यात् – ई, ज.
[4] संवृतम्] ज; सुव्रत – ई; सुव्रतम् – अ, ऊ, ऋ.
[5] प्रस्थं कुडुपमाधिक्यं] ई, ऊ, ऋ, ज; प्रस्थं कुण्डं बमाथिल्यं – अ.
[6] पीठिकोपरि] अ, ई, ज; पीठिकेश्वरी – अ; पीठकोपरि – ऋ.
[7] क्षुरिकां] ऊ, ऋ, ज; क्षुरिका – अ; क्षुरिकं – ई.
[8] भिण्डिपालमथो०] अ, ऊ, ऋ, ज; भिण्डिपालं तथो० – ई.
[9] स्थाप्य ओदनं पञ्चचूर्णकम्] सं० पाठः; स्थाप्योदने पञ्चभिश्शरम् -अ;०ओदने पञ्चभिश्शरम्- ई, ऊ; . . . . ने पञ्चभिश्शरम्-ऋ;०जोदने पञ्चभिश्शरम् - ज.
[10] तण्डुलं तु] अ, ई, ज; तण्डुलं च – ऊ.
[11] तण्डुलं कांस्यपात्रे तु] ई; कांस्यपात्रे तु तण्डुलं - अ, ऊ; कांस्यपात्रे तु तण्डुल्यं – ऋ, ज.
[12] नालिकेरोदकेनैव] ई; नारिकेलस्योदकं च – अ, ऋ, ज; नालिकेरस्योदकं चैव – ऊ.
[13] घृतेन परि०] अ, ई, ऋ; घृतोपरि – ऊ.

तन्मध्ये तु महावर्तिं [१]विधियुक्तं च विन्यसेत्॥ ४२॥
स्वस्तिकं वायुदेशे तु पञ्चचूर्णैरलंकृतम्।
[२]तस्योर्ध्वे वाथ शुद्धं च नालिकेरसमाश्रितम्॥ ४३॥
तस्याग्रे कदलीपत्रम् [३]आमूलाग्रसमन्वितम्।
[४]सिताक्षतान् न्यसेदूर्ध्वे कदलीफलसंयुतम्॥ ४४॥
[५] शास्तारं चण्डिकां चैव अघोरं भैरवं तथा।
[६]तन्मध्ये भूतनाथेशं [७]पूर्वादिषु समर्चयेत्॥ ४५॥

[अग्निदेशे बलिदानम्]

आग्नेये [८]मण्डले पश्चात् पञ्चचूर्णैरलङ्कृतम्।
मूर्तिमानब्जपूर्वे तु विन्यस्याष्टदिशासु वा॥ ४६॥
विन्यसेत्कदलीपत्रे[९] कपित्थफलमाकृतिम्[१०]।
[११]पिण्डमेकं प्रदातव्यं वर्तिदीपसमन्वितम्॥ ४७॥
[१२]नन्यादीनां बलिं दद्यात् जलेन परिषेचनम्।

[निर्ऋतिदेशे बलिदानम्]

नैर्ऋते चैव षट्कोणं पञ्चचूर्णैर्विलिख्य च॥ ४८॥
महाभूतेन षट्कं च [१३]बलिं दद्याद्यथाक्रमम्।

---

[१] विधियुक्तं] अ, ऊ, ऋ; बधियुक्तं – ई.
[२] तस्योर्ध्वे वाथ] ज; तस्योवा यं – ई; तस्योनराय – ऊ. 'अ', 'ऋ', मातृकयोः श्लो० ४३ उ०-४६ पू० भागो न दृश्यते।
[३] आमूलाग्र०] ई, ज; आमूलाग्रे – ऊ.
[४] सिताक्षतान्] ई, ऊ; सिताक्षते – ज.
[५] शास्तारंचण्डिकां चैव] सं० पाठः; शास्तुश्च चण्डिकायाश्च – ई, ज; शास्तुं च चण्डिकायाश्च – ऊ.
[६] तन्मध्ये] ई, ज; तदग्रे – ऊ.
[७] पूर्वादिषु] ई, ज; पूर्वादिक्षु – ऊ.
[८] मण्डलं] सं० पाठः; मण्डपे – ई, ऊ, ज.
[९] विन्यसेत्कदलीपत्रे] अ, ई, ऋ, ज; ०पत्रं – ऊ.
[१०] ०कृतिम्] सं० पाठः; ०कृतिः – अ, ऊ, ऋ; ०कृते – ई; ०धृते – ज.
[११] पिण्ड०] अ, ई, ऊ, ऋ; पिण्डि० – ज.
[१२] नन्यादीनां] सं० पाठः; नन्दादि च – अ, ऊ, ऋ; नन्तादीनां – ई; अनन्तादि – ज.
[१३] बलिं दद्याद्] अ, ऋ; बल्यन्नं च – ई; बलिं न – ऊ; बमिं . . . . – ज.

[ईशदेशे बलिदानम्]

[१]ऐशान्यां [२]मण्डलं कल्प्य चतुष्कोणसमन्वितम्॥ ४९॥
सूत्रषट्कसमायुक्तं पञ्चचूर्णैरलंकृतम्।
नालिकेरदलेनैव लम्बयेत्तु [३]पदार्थकम्॥ ५०॥
क्रमुकं नालिकेरस्य पुष्पैश्चैव प्रलम्बयेत्।
[४]चतुष्पथे [५]पिशाचानां [६]त्रिपथे रक्षसां बलिम्॥ ५१॥
कूष्माण्डांस्त्रिपथे[७] पूज्य नागांश्च [८]त्रिपथे यजेत्।
[९]त्रिपथे भैरवं पूज्य द्विपथे असुरार्चनम्॥ ५२॥
[१०]एतदन्नं बलिं दत्वा वर्तिदीपं समाचरेत्।
एवं क्रमेण संपूज्य पुष्पं [११]गृह्य विकीर्य च॥ ५३॥
सिताक्षतं विकीर्याथ

[देवोद्वासनकम्]

[१२]दिष्टोद्वासनकं कुरु।
[१३]शिवखड्गेन संशोध्य रक्ततोयं विसृज्य च॥ ५४॥
ऐशान्यां [१४]मध्ये वाग्रे तु [१५]अजं शस्त्रेण संहरेत्।

---

[१] ऐशान्यां] ई, ज; ऐशानं – अ, ऋ.
[२] मण्डलं] अ, ई, ऊ, ज; मण्डपं – ऋ.
[३] पदार्थकम्] अ, ई, ऋ, ज; पवित्रकम् – ऊ.
[४] चतुष्पथे] अ, ई, ऋ, ज; चतुष्पदे – ऊ.
[५] पिशाचानां] ई; पिशाचाश्च – अ, ऋ, ज; पिशाशश्च – ऊ.
[६] त्रिपथे] अ, ई, ऋ, ज; त्रिपदो – ऊ.
[७] कूष्माण्डांस्त्रिपथे] अ, ई, ऋ, ज; ०पदे – ऊ.
[८] त्रिपथे] अ, ई, ऋ, ज; त्रिपदा – ऊ.
[९] त्रिपथे] अ, ई, ऋ, ज; त्रिपदे – ऊ.
[१०] एतदन्नं वलिं] ई; एतं नन्दिवलिं – अ; एतने – ऊ; एतन्नन्दवलिं – ऋ, ज.
[११] गृह्य] अ, ऊ, ऋ; ग्राह्य – ई, ज.
[१२] दिष्टोद्वासनकं] अ, ई, ऋ, ज; दित्वोद्वसनं – ऊ.
[१३] शिवखड्गेन] अ, ई, ऋ, ज; शिवघटेन – ऊ.
[१४] मध्ये वाग्रे] सं० पाठः; मद्य वाग्रे – अ, ऋ; मद्य माने – ई; मन्यलाग्रे – ज.
[१५] अजं शस्त्रेण] अ, ऋ ; अजशस्त्रेण – ई, ऊ, ज.

नमस्ते भूतनाथेश प्रीत्यर्थं [1]गृह्यतां बलिः ॥५५॥
मया प्रवर्तितो यागः [2]सर्वाभीष्टप्रदायकः।
ततः प्रीतमना भूत्वा [3]गच्छ त्वं हि यथासुखम्॥५६॥

[शून्यवास्तुषु ग्रामे च बलिदानम्]

[4]शून्यवास्तुषु मध्ये तु पश्चाच्छान्तिबलिं क्षिपेत्।
तद्ग्रामे [5]भद्रकाल्याश्च तृप्त्यर्थं बलिमाचरेत्॥५७॥
[6]अन्येषां [7]सर्वदेवानां तृप्तिमाप्नोति दापयेत्।
पादप्रक्षालनं कृत्वा पश्चाद्वास्तु प्रवेशयेत्॥५८॥
[8]ब्रह्मस्थाने तु संकल्प्य देवाग्रे [9]वीथिमध्यमे।
भूतपीठेन्द्रमध्ये वा वास्तुमध्ये प्रकल्पयेत्॥५९॥
[10]पूर्वश्चाग्निर्यमश्चैव [11]निर्ऋतिर्वरुणस्तथा।
[12]वायुःसोमस्तथैशानः [13]तथा देवबलिं क्षिपेत्॥६०॥
[14]बलिस्थानात् [15]मयोक्तात्तु अन्यस्थानेषु वर्जयेत्।

[वास्तुबाह्येषु बलिदानम्]

[16]मृगयात्रादितीर्थान्तं [17]वास्तुबाह्येषु [18]यानकम्॥६१॥

---

[1] गृह्यतां बलिः] सं० पाठः; बलिं गृह्यताम् – अ, ऊ; प्रति गृह्यताम् – ई; बलि गृह्यताम् – ऋ, ज.
[2] सर्वाभिष्टप्रदायकः] ई, ऊ, ऋ, ज; ०दायकम् – अ.
[3] गच्छ त्वं हि यथासुखम्] ई, ऊ; गच्छर्ध्वं हि भयासुखम् – अ; गच्छध्वं हि भयासुखम् – ऋ; गच्छध्वं हि यथासुखम् - ज;.
[4] शून्य०] ई, ज; शून्यं – अ, ऊ, ऋ.
[5] भद्रकाल्याश्च] ई, ऊ, ऋ, ज; भद्रकाल्यं च – अ.
[6] अन्येषां] सं० पाठः; अनेन – अ, ऋ; अन्यैश्च – ई, ऊ, ऋ[२]; अन्यश्च – अ[२]; अन्नैश्च – ज.
[7] सर्वदेवानां] सं० पाठः; सर्वदेवाश्च] अ, ई, ऋ, ज, ऋ[२]; देवसर्वाश्च –ऊ; सर्वो देवश्चेत् – अ[२].
[8] ब्रह्मस्थाने] अ, ऊ, ज, अ[२], ऋ[२]; ब्रह्मस्थानं – ई; ब्रह्मस्था.. – ऋ.
[9] वीथिमध्यमे] ई, ऊ, ऋ, ज; विधिमध्यमे – अ; रथमध्यमे – अ[२]; रथिमध्यमे – ऋ[२].
[10] पूर्वश्चाग्निर्यमश्चैव] अ, ऊ, ऋ; पूर्वाग्निश्च यमश्चैव – ई, ज, अ[२], ऋ[२].
[11] ०र्वरुणस्तथा] अ, ऊ, ऋ; ०वरुणवायुषु – ई, अ[२], ऋ[२]; ०निरुणवायुषु – ज.
[12] वायुः सोमस्तथैशानः] सं० पाठः ; वायुस्सोमस्तथैशान्यो - अ, ऊ, ऋ; कुबेरमीशसंयुक्ता – ई, ज, अ[२], ऋ[२].
[13] 'ऋ' मातृकायां श्लो० '६०' चतुर्थपादो न दृश्यते।
[14] बलिस्थानात्] सं० पाठः; बलिस्थाने – अ, ई, ऊ, ऋ, ज.
[15] मयोक्तात्तु] सं० पाठः; मथा तस्य – अ; मया तस्य – ई, ऊ, ऋ, ज; मया तस्माद् – अ[२], ऋ[२].
[16] मृगयात्रादि तीर्थान्तं] सं० पाठः; ०तीर्थं च – अ, ऋ, ज, अ[२]; ०तिसश्च – ई; ०तीर्थाश्च – ऊ; ०तीशाश्च – ऋ[२].
[17] 'ऊ' मातृकायां श्लो० ६१ चतुर्थपादः ६२पू० च न दृश्येते।
[18] यानकम्] ई, ज, अ[२], ऋ[२]; नायकम् – अ; नायकः – ऋ.

मध्याह्ने वाथ सायाह्ने अर्धरात्रे बलिं ददेत्।

[ग्रामशान्तिबलिफलम्]

ग्रामशान्तिबलिं कुर्यात् सर्वाभीष्टफलप्रदम्॥ ६२॥
[१]तद्ग्रामवासिनां [२]सर्वक्षेमार्थं बलिरुच्यते।
[३]ग्रामशान्तिबलिहीने [४]तद्राष्ट्रे वास्तुनाशनम्॥ ६३॥
परचक्राद्भयं [५]राज्ये [६]राजा [७]दुर्जयमाप्नुयात्।
तद्राष्ट्रवासिनः सर्वे ज्वरमार्यादिपीडिताः[८]॥ ६४॥
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन ग्रामशान्तिबलिं ददेत्।
[९]तदन्ते चोत्सवं कुर्यात् सर्वकामफलप्रदम्॥ ६५॥
एवं यः कुरुते मर्त्यः स पुण्यां गतिमाप्नुयात्॥ ६६॥

॥ [१०]इति सूक्ष्मशास्त्रे ग्रामशान्तिविधिस्त्रिषष्टितमः पटलः॥

---

[१] तद्ग्रामवासिनां सर्वक्षेमार्थं वलिरुच्यते] सं० पाठः ; तद्ग्रामवासिनः सर्वे इति सर्वासु मातृकासु ।
[२] सर्वक्षेमार्थं] अ, ऊ, ऋ; ०बलदं – ई, ज; ०बलिदं – अ[२], ऋ[२].
[३] ग्रामशान्ति वलिहीने] अ, ऊ, ऋ; ०बले हीने – ई, ज; ०बलौ हीने – अ[२], ऋ[२].
[४] तद्राष्ट्रे] अ, ऋ, ज, अ[२], ऋ[२]; तद्ग्रामे – ई; तद्राष्त्र० – ऊ .
[५] राज्ये] ई, अ[२], ऋ[२]; राष्त्रं – ऊ; राज्यं – अ, ऋ, ज.
[६] राजा] ऊ, ऋ, ज, अ[२], ऋ[२]; राज – अ, ई.
[७] दुर्जय०] अ, ऊ,ऋ; निर्जय० – ई, ज, अ[२], ऋ[२].
[८] ज्वरमार्यादि पीडिताः] ई, ऊ, ऋ, ज, अ[२], ऋ[२]; ०पीठिताः – अ.
[९] तदन्ते] ई, ज, अ[२], ऋ[२]; तद्दिने – अ, ऊ.
[१०] इति सूक्ष्मशास्त्रे ग्रामशान्तिविधिस्त्रिषष्टितमः पटलः] सं० पाठः ; अ:'इति सूक्ष्मशास्त्रे ग्रामशान्तिविधिर्द्विषष्टितमः पटलः'; ई: 'इति सूक्ष्मशास्त्रे जीर्णोद्धारविधिः सप्तपंचाशत्पटलः';ऊ:'इति सूक्ष्मागमे ग्रामशान्तिविधिपटलो एकषष्टितमः'; ऋ: 'इति सूक्ष्मशास्त्रे ग्रामशान्तिविधिः .द्विषष्टितमः पटलः'; ज: 'इति सूक्ष्मशास्त्रे ग्रामप्रायश्चित्तविधिं नाम चतुश्चत्वारिंशत्पटलः'। 'अ[२], ऋ[२]' मातृकयोः तत्पटलपुष्पिका न दृश्यते॥

[चतुष्षष्टितमः पटलः[१]]

[नित्यप्रायश्चित्तविधिः]

वक्ष्ये [२]नित्यार्चनाहीने प्रायश्चित्तं [३]प्रभञ्जन।

[प्रायश्चित्तपदार्थः]

प्रायो विनाशमित्युक्तं चित्तं सन्धानमुच्यते॥ १॥
[४]विनाशस्य तु सन्धानं [५]प्रायश्चित्तमिति स्मृतम्।

[द्रव्यहीने प्रायश्चित्तम्]

आदौ [६]तु [७]निश्चितद्रव्यहीनं वै दोषकारणम्[८]॥ २॥
तद्दोषशमनार्थाय प्रायश्चित्तं तु कारयेत्।
[९]अकल्पितं तु यद्द्रव्यं हीने [१०]दोषो न विद्यते॥ ३॥

[अन्यप्रायश्चित्तकारणानि]

[११]मार्जनप्रोक्षणे हीने [१२]स्नानं [१३]कर्मकरस्य तु। [१,२]

---

[१] अयं पटलः अ (टि.१९१, पृ० ३५५-३६०), ई (टि.३६, पृ० २९३, २७४-२७६), उ (टि.३७, पृ० ४४-४९), ऊ (टि.३८, पृ० ७८७-७९७), ऋ (टि.९७, पृ० ३०७-३११); ज (टि.१००३, पृ० २७७-२८२) इत्येतेषु कोशेषु दृश्यते। 'झ' (टि.१०१६, पृ० १४९-१५१) मातृकायां 'प्रायश्चित्तविधिपटलः' इत्यत्र श्लोकाः निरूप्यमाणविषयाश्च भिन्नक्रमा दृश्यन्ते। 'अ, ई, ऋ' मातृकासु तस्य पटलस्य श्लो० २ द्वितीयपादमारभ्य श्लो० २८ चतुर्थपादान्तो भागो जीर्णोद्धारपटलस्य मध्ये दृश्यते। 'ऊ' मातृकायामपि श्लो० २ द्वितीयपादमारभ्य श्लो० ११ प्रथमपादान्त एव भागो जीर्णोद्धारपटलस्य मध्ये दृश्यते। अत्र ते कोशाः अ[२] (टि.१९१, पृ० ३७४-३७६), ई[२] (टि.३६, पृ० २८२-२८५), ऊ[२] (टि.३८, पृ० ८२९-८३१), ऋ[२] (टि.९७, पृ०३२५-३२७) इति लिखिताः।

[२] नित्यार्चना०] अ, उ, ऋ; नित्यार्चने – ऊ, ई, ज.

[३] प्रभञ्जन] अ, ऊ, ऋ; विधिक्रमम् – ई, उ, ज.

[४] विनाशस्य] अ, ई, उ, ऊ, ऋ; विरशस्य – ज.

[५] 'ई' मातृकायां श्लो० २ द्वितीयपादमारभ्य २८ द्वितीयपादान्तो भागो न दृश्यते।

[६] 'अ' मातृकायां 'तु' न दृश्यते।

[७] निश्चितद्रव्यहीनं वै] सं०पाठः; निश्चितद्रव्यं हीने वा- उ, ऊ[२]; निश्चयद्रव्यं हीने वा- अ, ऋ, ज, अ[२], ई[२], ऋ[२]; निश्चयद्रस्य हीने वा - ऊ.

[८] ०कारणम्] अ, उ, ऊ, ऋ, ज; ०कारकम् – अ[२], ई[२], ऊ[२], ऋ[२].

[९] अकल्पितं तु यद्द्रव्यं] उ, ज, अ[२], ई[२], ऊ[२], ऋ[२]; कल्पितं तु च यद्द्रव्यं – अ; कल्पितं तयुतं द्रव्यं – ऊ; तु यतद्द्रव्यं – ऋ.

[१०] दोषो] उ, अ[२], ऊ[२], ऋ[२]; दोषं – अ, ऋ, ज, ई[२].

[११] मार्जन०] अ, उ, अ[२], ई[२], ऊ[२], ऋ[२]; मार्जनं – ऊ, ऋ.

[१२] स्नानं] अ, उ, ऊ, ऋ, ई[२]; नारं – ज; हीन० – अ[२], ऊ[२], ऋ[२].

[१३] कर्मकरस्य तु] सं० पाठः; कर्मकरस्तथा - अ, उ, ऊ, ऋ, ज, ई[२], ऊ[२], ऋ[२]; कर्मकलास्तथा – उ.

सौरपूजाविहीने च [1]पुण्याहगव्यहीनके॥ ४॥ [३,४,५]
[2]लम्बोदरार्चनाहीने रन्ध्रार्चनविहीनके। [६,७]
पाद्यमाचमनं [3]चार्घ्यहीने स्नानविहीनके॥ ५॥ [८,९,१०,११]
[4]वस्त्राभरणहीने च [5]गन्धपुष्पविहीनके। [१२,१३,१४,१५]
[6]नैवेद्यं चोपदंशं च [7]हीने पानीयहीनके॥ ६॥ [१६,१७,१८]
[8]मुखवासविहीने च [9]हुतबल्युत्सवेऽपि च। [१९,२०,२१,२२]
धूपदीपविहीने च [10]आरात्रिकविहीनके॥ ७॥ [२३,२४]
भस्मताम्बूलहीने च [11]दर्पणच्छत्रहीनके। [२५,२६]
[12]चामरं खड्गहीने च वेदस्तोत्रविहीनके॥ ८॥ [२६,२७,२८]
पुराणश्रवणे हीने पञ्चाङ्गश्रवणेऽपि च। [२९,३०]
नृत्तगानं च वाद्यं च चण्डार्चनविहीनके॥ ९॥ [३१,३२]
एवमादिसमुत्पन्ने निष्कृतिं च वदाम्यहम्।

[मार्जनादिहीने प्रायश्चित्तम्] [१,२]

[13]मार्जनप्रोक्षणे हीने [14]गोगणानां विनाशनम्॥ १०॥
मार्जनप्रोक्षणं कुर्याद् गव्येन प्रोक्ष्य [15]भूतले।
कालातिक्रमणार्थाय [16]शान्तिकुम्भाभिषेचनम्॥ ११॥

---

[1] पुण्याहगव्यहीनके] ऊ; पुण्याहं गव्यहीनके–अ, उ, ज, ई[२]; पुण्या+गविहीनके–ऋ; पुण्याहं ग . . . .न के-अ[२], पुण्याहविहीनके–ऊ[२]; पुण्याहं ....के– ऋ[२].
[2] लम्बोदरार्चना०] अ, उ, ऋ, ई[२], ऊ[२], ऋ[२]; लम्बोदरार्चने – ऊ, ज, अ[२].
[3] चार्घ्य०] अ, उ, ई[२], ऊ[२]; चार्घ्यं – ऊ, ऋ, अ[२], ऋ[२]; ०माघ्र्यं हि – ज.
[4] वस्त्राभरणहीने च] अ, ऊ, ऋ, ऊ[२], ऋ[२]; वस्त्रमाभरणहीनं – उ, ज, ई[२].
[5] 'ऋ[२] मातृकायां श्लो० ६ द्वितीयपादमारभ्य - ८ तृतीयपादान्तो भागो न दृश्यते।
[6] 'अ[२]' मातृकायां श्लो० ८ पू०-९ उ० भागो न दृश्यते।
[7] हीने] अ, ऋ, ज, ई[२], ऊ[२]; हीन० – ऊ.
[8] ०वासविहीने च] अ, उ, ऊ, ऋ, ई[२], ऊ[२]; ०वासं च हीनके – ज.
[9] हुतबल्यु०] अ, ऊ, ऋ; हुं तत्वल्य० – ई[२]; भूतवल्यु० – उ, ज;हुतत्त्वालो० – ऊ[२].
[10] आरात्रिक०] उ, ऊ, ऋ, ज, ई[२], ऊ[२]; रात्रिचूर्ण० – अ.
[11] दर्पणच्छत्रहीनके] अ, उ, ज, ई[२]; दर्पं छत्रविहीनके – ऊ, ऋ, ऊ[२].
[12] 'अ, ऊ, ऋ' मातृकासु श्लो० '८ पू०-९ उ०' भागो न दृश्यते।
[13] मार्जन०] अ, उ, ऋ, अ[२]; मार्जनं – ऊ, ऊ[२].
[14] गोगणानां] उ, ऊ, अ[२], ई[२], ऊ[२]; गोमृगाणां – अ; गोणानां विना . . . . नम् – ऋ; गोगानान् वि० – ज.
[15] भूतले] अ, उ, ऊ, ऋ, ज, ई[२]; भूतलम् – अ[२], ऋ[२].
[16] शान्तिकुम्भाभिषेचनम्] उ, अ[२], ऋ[२]; ०षेचयेत् – अ, ऊ, ऋ, ज, ई[२].

तद्दोषशमनार्थाय [1]व्योमव्यापिशतं जपेत्।
[2]हीने कर्मकरस्नाने दुर्भिक्षं जायते भुवि॥ १२॥
[3]एवं संस्पृशितं द्रव्यं वर्जयेत् [4]तत्प्रयत्नतः।
अथवा लिङ्गबिम्बस्य [5]स्पर्शनं चेद्विशेषतः॥ १३॥
मृद्भाण्डानि विसृज्याथ स्नपनैरभिषेचयेत्।

[सौरपूजादिहीने प्रायश्चित्तम्] [३,४,५]

[6]सौरपूजाविहीने [7]च भूपते रोगसंभवः॥ १४॥
शान्तिहोमं ततः कृत्वा स्नपनैरभिषेचयेत्।
जप्त्वा दिनकरं मन्त्रं सहस्रं वा तदर्धकम्॥ १५॥
[8]नित्यपुण्याहहीने च [9]तद्राष्ट्रे [10]नश्यते श्रियम्।
तद्दोषशमनार्थाय पञ्चगव्याभिषेचयेत्॥ १६॥
[11]पञ्चगव्यविहीने च महामारी प्रवर्तते।
घृतेन स्नापयेच्छम्भोः [12]ब्रह्ममन्त्रमनुस्मरन्॥ १७॥

[विघ्नेश्वरार्चनादिहीने प्रायश्चित्तम्] [६,७]

[13]विघ्नेश्वरार्चनाहीने [14]वाजिवारणनाशनम्।
स्नपनं शान्तिहोमं च कारयेत्तु गणेश्वरम्॥ १८॥

---

[1] व्योमव्यापि०] उ, ऊ, ऋ, ज, अ[२], ई[२], ऋ[२]; सोमव्यापि० – अ.
[2] हीने कर्मकरस्नाने] अ, ऋ; हीने कर्मकलास्नानं – उ, ऊ; . . . . ने कर्मकरस्थानं – ज; हीने कर्मकलास्थानं – अ[२], ई[२], ऋ[२].
[3] एवं संस्पृशितं] अ, ऊ, ऋ; स एव स्पर्शित० – उ, अ[२], ई[२], ऋ[२]; सयेव स्पृशित० – ज.
[4] तत्प्रयत्नतः] अ, उ, ज, ई[२]; तु प्रयत्नतः – ऊ, अ[२]; चेद्विशेषतः – ऋ; . . . . यत्नतः – ऋ[२].
[5] स्पर्शनं] ऊ; स्पर्शितं – अ, उ, ऋ, अ[२], ई[२], ऋ[२]; स्पर्शतं – ज.
[6] 'अ, ऋ' मातृकायोः श्लो० '१४ उ०-१५ उ०' भागो न दृश्यते।
[7] च भूपते रोग०] उ, ज, अ[२], ई[२], ऋ[२]; तु ...पन्दुरोग – ऊ.
[8] नित्यपुण्याहहीने च] उ, ई[२]; नित्यपुण्याहविहीने – ऊ, ज; पुण्याहगव्यहीने – अ, ऋ; नित्यपुण्यादिहीने च – ऋ[२].
[9] 'अ, ऊ, ऋ' मातृकासु श्लो० १६ द्वितीयतृतीयचतुर्थपादा न दृश्यन्ते।
[10] नश्यते श्रियम्] ज; नश्यति श्रियम् – उ, ई[२]; नश्यन्ति श्रियाः – अ[२]; . . . ति श्रियः – ऋ[२]. 'तद्राष्ट्रे श्रीर्विनश्यति।' इति चेत् साधु।
[11] पञ्चगव्यविहीने] उ, ज, अ[२], ई[२], ऋ[२]; . . . . गव्यहीने – अ, ऊ, ऋ.
[12] ब्रह्ममन्त्रमनुस्मरन्] अ, ऋ; ब्रह्ममन्त्रं शतं जपेत् – उ, ज, अ[२], ई[२], ऋ[२]; ब्रह्ममन्त्रशतस्मरन् – ऊ.
[13] विघ्नेश्वरार्चना०] अ, उ, ऋ, अ[२], ई[२], ऋ[२]; विघ्नेश्वरार्चने – ऊ, ज.
[14] वाजि०] अ, उ, ऊ, ऋ, अ[२], ई[२]; जिवा० –ज; वाजी० – ऋ[२].

[1]भक्ष्यापूपादिकं दत्वा विघ्नमन्त्रं शतं जपेत्।
[2]द्वारार्चनविहीने च दुर्भिक्षं जायते भुवि॥ १९॥
[3]शान्तिकुम्भस्थ तोयेन देवेशमभिषेचयेत्।
[4]द्वारस्य देवतानां च तत्तन्मन्त्रं शतं जपेत्॥ २०॥

[पाद्यसादनादिहीने प्रायश्चित्तम्] [८, ९-११,१२]

[5]पाद्यद्रव्यं सादनं च हीने [6]राज्ञां च नाशनम्।
तद्द्रव्यं द्विगुणं दद्याद् अन्यसन्ध्यासु दापयेत्॥ २१॥ [7]
[8]मूर्तिकुम्भस्थतोयेन स्नापयेत्परमेश्वरम्।
[9]आचमनार्घ्यहीने च पाद्यद्रव्यविहीनवत्[10] ॥ २२॥
स्नानद्रव्यविहीने च [11]तद्राज्यं जलवर्जितम्।
तद्द्रव्यं द्विगुणं दद्यात् पञ्चाशत्कलशोदकैः ॥ २३॥
स्नापयेत्परमेशानं व्योमव्यापिसमुच्चरन्।

[वस्त्रदानादिहीने प्रायश्चित्तम्] [१२,१३,१४,१५]

[12]वस्त्रदानविहीने तु महाव्याधिसमुद्भवः ॥ २४॥
[13]त्वक्कषायोदकेनैव स्नापयेत् परमेश्वरम्।
वस्त्रयुग्मं ददेच्छम्भोः [14]अस्त्रमन्त्रं शतं जपेत्॥ २५॥

---

[1] भक्ष्यापूपादिकं] उ, ऊ, ऋ, ज, ई[२], ऋ[२]; भक्ष्यापूजादिकं – अ; भक्ष्यापूष्पादिकं – अ[२].

[2] द्वारा०] अ, ऊ, ऋ; रन्ध्र० – उ, ज, अ[२], ई[२], ऋ[२].

[3] शान्ति कुम्भस्थ तोयेन] उ; शान्ति कुम्भस्य तोयेन - अ, ऊ, ऋ, अ[२], ई[२], ऋ[२]; ०कुम्भस्थिते येन – ज.

[4] द्वारस्य] अ, अ[२], ऋ[२]; द्वारस्थ० – उ, ऋ, ई[२]; द्वारस्त० – ऊ.

[5] पाद्यद्रव्यं सादनं च] सं० पाठः; पाद्यद्रव्यं सदानं च –अ, ऊ, ऋ; पाद्यद्रव्यं स्पृदानां च –उ; पाद्यद्रव्यसदा चैव – ज; पाद्यं तु हंसदानं च –अ[२], ई[२], ऋ[२].

[6] राज्ञां च] अ; राज्ञां वि० – उ; राज्यासु – ऊ, ऋ; राष्ट्रस्य – ज; राज्ञा सु० – ई[२], ऋ[२].

[7] 'अ, ऋ,' मातृकयोः श्लो० २४ उ० श्लो० २१ पू०-२२ उ० मध्ये दृश्यते।

[8] मूर्तिकुम्भस्थ०] उ, ऊ, ई[२], ऋ[२]; मूर्तिकुम्भस्य - अ, ऋ, ज; मुक्तिकुम्भस्य – अ[२].

[9] आचमनार्घ्यहीने च] सं० पाठः ; आचम्यार्घ्यविहीने च] ऊ, ज, अ[२], ई[२], ऋ[२]; आचामद्रव्यहीने च – उ. 'अ, ऋ' मातृकयोः श्लो० २२ उ०-२४ पू० भागो न दृश्यते।

[10] पाद्यद्रव्य विहीनवत्] ऊ; ०विहीनके – उ; ०विधा नयेत् – ज; ०विधानवित् – अ[२]; ०विधानवत् – ई[२], ऋ[२].

[11] तद्राज्यं] ऊ, अ[२], ऋ[२]; तद्राष्ट्रं – उ, ज; तद्द्रव्यं – ई[२].

[12] वस्त्रदान०] उ, ज, अ[२], ई[२] ऋ[२]; वस्त्रयुग्म० – अ, ऊ, ऋ.

[13] 'अ, ऊ, ऋ' मातृकासु श्लो० २५ पू० न दृश्यते। 'ऊ' मातृकायामेव तत्स्थाने १८ उ० पुनर्दृश्यते।

[14] 'उ, ज, अ[२], ई[२], ऋ[२]' मातृकासु श्लो० २५ तृतीयपादमारभ्य श्लो० २६ प्रथमपादान्तभागस्य स्थाने 'युवं वस्त्रेति मन्त्रतः अष्टोत्तरशतं जप्त्वा' इति दृश्यते।

तद्दोषशमनार्थाय अन्यसन्ध्यासु दापयेत्।
भूषणं चोपवीतं च हीने [1]दारिद्र्यसम्भवः॥२६॥
[2]शान्तिकुम्भोदकैः स्नाप्य अस्त्रेणैव[3] शतं जपेत्।
गन्धद्रव्यविहीने च तद्राष्ट्रं भयमावहेत्॥२७॥
[4]अस्त्रोदकेन संस्नाप्य तद्द्रव्यं द्विगुणं [5]ददेत्।
पुष्पपत्रविहीने च अनावृष्टिर्भविष्यति॥२८॥
[6]दिशाकुम्भोदकैः स्नाप्य सद्यमन्त्रं शतं जपेत्।

[नैवेद्यादिहीने प्रायश्चित्तम्] [१६-१७, १८-१९]

नैवेद्यं चोपदंशं च हीने दुर्भिक्षसंभवः॥२९॥
तद्दोषशमनार्थाय स्नापयेत्कलशोदकैः।
[7]ईशमन्त्रं शतं जप्त्वा तद्द्रव्यं द्विगुणं ददेत्॥३०॥
पानीयं मुखवासं च हीने तु जलवर्जितम्।
स्नापयेत्परमेशानं पञ्चाशत्कलशोदकैः॥३१॥
तद्द्रव्यं द्विगुणं दद्यान् [8]मूलमन्त्रं शतं जपेत्।

[नित्यहोमहीने प्रायश्चित्तम्] [२०]

नित्यहोमविहीने च [9]भूपतेस्तु विनाशनम्॥३२॥
शान्तिहोमं ततः कृत्वा षोडशस्नपनं कुरु।
पश्चान्नित्याग्निकं कुर्यादघोरेण शतं [10]हुनेत्॥३३॥

---

[1] दारिद्र्यसम्भवः] ई, उ, अ[२], ई[२], ऋ[२]; दारिद्र्यसम्भवम् – अ, ऊ; दारिद्रसम्भवम् – ऋ, ज.
[2] शान्तिकुम्भोदकैः] अ, उ, ऋ, अ[२], ई[२], ऋ[२]; ०कुम्भोदकेन – ऊ; ०कुम्भोदके – ज.
[3] अस्त्रेणैव] अ, ऊ, ऋ; अघोरेणैव – उ, ज, अ[२], ई[२], ऋ[२].
[4] अस्त्रोदकेन] अ, ऋ, ज, अ[२], ई[२], ऋ[२]; अस्त्रोदकैश्च – उ; अस्त्रमन्त्रण – ऊ.
[5] ददेत्] अ, उ, ऊ, ऋ; भवेत् – ज, अ[२], ई[२].
[6] दिशा०] ई, उ, ऊ, ज; दिक्षु – अ, ऋ.
[7] ईशमन्त्रं] अ, ऊ, ऋ; अंगमन्त्रं – ई, ज; कवचमन्त्रं – उ.
[8] मूलमन्त्रं] अ, ई, ऊ, ऋ, ज; मालामन्त्रं – उ.
[9] भूपतेस्तु] अ, ई, उ, ऋ, ज; भूपस्ते – ऊ.
[10] हुनेत्] अ, ई, उ, ऋ, ज; जपेत् – ऊ.

[बलिदानादिहीने प्रायश्चित्तम्] [२१, २२]

[१]प्राकारबलिहीने च तद्राष्ट्रं [२]बलवर्जितम्।
शान्तिहोमं ततः कृत्वा स्नापयेन्मार्जनोदकैः ॥ ३४ ॥
दशबीजं शतं जप्त्वा पश्चाद्बलिं समाचरेत्।
नित्योत्सवविहीने च परचक्राद् भयं भवेत् ॥ ३५ ॥
शान्तिहोमं ततः कृत्वा स्नपनैरभिषेचयेत्।
त्रियम्बकमनुं जप्त्वा [३]पश्चान्मन्त्रं शतं जपेत् ॥ ३६ ॥
नित्यात्सवं ततःकृत्वा [४]पुनः किंचिद्वदाम्यहम्।
[५]शुनकाकादिसंस्पृष्टे प्रतिलोमादिभिस्तथा ॥ ३७ ॥
यत्र [६]देशे तु संस्थाप्य पूर्ववच्छान्तिमाचरेत्।
तत्स्थानादिबलिं [७]दद्याद् अस्त्रमन्त्रं शतं जपेत् ॥ ३८ ॥
बलिदीपविहीने च [८]यत्र देशे तु संस्थितम्।
पुनर्दीपं समारोप्य बलिशेषं समापयेत् ॥ ३९ ॥

[धूपदीपादिहीने प्रायश्चित्तम्] [२३, २४]

[९]धूपदीपविहीने च महामारी प्रवर्तते।
शान्तिहोमं ततः कृत्वा स्नापयेत् [१०]सूर्यतोयकैः ॥ ४० ॥
आरात्रिकविहीने च नृत्तविच्छेदनेऽपि च।
शान्तिकुम्भोदकैः स्नाप्य बहुरूपं शतं जपेत् ॥ ४१ ॥

---

[१] प्राकारबलिहीने] ई, उ, ज; प्राक . . . . – अ; प्राकारबलहीने – ऊ; प्रा . . . . – ॠ.

[२] बल०] अ, ई, उ, ॠ, ज; बलि० – ऊ.

[३] पश्चान्मन्त्रं शतं जपेत्] अ, ई, ऊ, ॠ, ज; पश्चादष्टोत्तरं शतम् – उ.

[४] पुनः किंचिद्०] ज; . . . . किं च वदाम्यहम् - अ; . . . . किंचित् पदाम्यहेत् – ई; पुत्र किंचिद्० – उ; . . . . किंचिद्वदाम्यहेत् – ऊ, ॠ.

[५] शुनकाकादिसंस्पृष्टे] उ; बाणकर्पादिसंस्पृष्टे – अ; बाणकत्वादिसंस्पृष्टे – ई; पाणकर्पाससंस्पृष्टे – ऊ; पाणकारादिसंस्पृष्टे – ॠ; श्वानकाकादिसंस्पृष्ट्वा – ज.

[६] देशे] ई, उ, ऊ, ज; देवं – अ; 'ॠ' मातृकायामक्षरलोपः।

[७] दद्यात्] अ, ई, उ, ऊ, ॠ; दत्त्वा – ज.

[८] 'उ' मातृकायां श्लो० ३९ द्वितीयपादमारभ्य श्लो० ४० प्रथमपादान्तो भागो न दृश्यते।

[९] धूपदीपविहीने] अ, ई, ऊ; भस्मताम्बूलहीने – ज; 'ॠ' मातृकायामक्षरलोपः।

[१०] सूर्यतोयकैः] अ, ई, ऊ, ज; आस्य तोयकैः – उ.

[भस्मताम्बूलादिहीने प्रायश्चित्तम्] [२५,२६]

भस्मताम्बूलहीने च राजा दुर्जयमाप्नुयात्।
अस्त्रमन्त्रं शतं जप्त्वा परिमार्जनतोयकैः॥ ४२॥
स्नापयेत्परमेशानं तद्द्रव्यं द्विगुणं ददेत्।
दर्पणच्छत्रहीने च [1]खड्गचामरहीनके॥ ४३॥
परचक्राद्भयं [2]भूमौ राजा दुर्जयमाप्नुयात्।
शान्तिहोमं ततः कृत्वा स्नपनैरभिषेचयेत्॥ ४४॥
जप्त्वा तु क्षुरिकामन्त्रं सहस्रं वा तदर्धकम्।

[वेदाध्ययनादिहीने प्रायश्चित्तम्] [२७-२८,३१,२९]

ऋगाद्यध्ययने हीने भक्तादिस्तोत्रहीनके॥ ४५॥
शान्तिकुम्भोदकैः स्नाप्य बीजमुख्यं शतं जपेत्।
पञ्चाङ्गश्रवणे[3] हीने पुराणश्रवणे तथा॥ ४६॥
जायानां नाशनं चैव बालानां नाशनं भवेत्।
मान्योदकेन संस्नाप्य दशबीजं शतं जपेत्॥ ४७॥

[नृत्तादिहीने प्रायश्चित्तम्] [३१]

नृत्तं [4]गानं च वाद्यं च हीने तद्राष्ट्रनाशनम्।
[5]शान्तिहोमं ततः कृत्वा [6]मूलकुम्भाभिषेचयेत्॥ ४८॥
नन्दिमन्त्रं शतं जप्त्वा पश्चान्नृत्तादिकं कुरु।

[चण्डार्चनादिहीने प्रायश्चित्तम्] [३२]

चण्डार्चनविहीने च [7]राजसेनाविनाशनम्॥ ४९॥
मूर्तिहोमं ततः कृत्वा गन्धोदैरभिषेचयेत्।
चण्डमन्त्रं शतं जप्त्वा पश्चाच्चण्डं समर्चयेत्॥ ५०॥

---

[1] खड्गचामरहीनके] ई; चामरं खड्गहीनके - अ, उ, ऋ, ज; 'ऊ' मातृकायामक्षरलोपः।
[2] भूमौ] ई, उ, ऊ, ज; भूयात् – अ; 'ऋ' मातृकायामक्षरलोपः।
[3] पञ्चाङ्गश्रवणे] सं० पाठः; वेदाङ्गश्रवणे – अ, ई, उ, ऊ, ऋ, ज.
[4] गानं] अ, ई, ज; गीतं – उ, ऊ; 'ऋ' मातृकायामक्षरलोपः।
[5] शान्ति०] अ, ई, उ, ऊ, ज; मूर्ति० – ऋ.
[6] मूल०] अ; मूर्ति० – ई, उ, ऊ, ऋ, ज.
[7] 'ऋ' मातृकायां श्लो० ४९ चतुर्थपादमारभ्य श्लो० ५१ प्रथमपादान्तो भागो न दृश्यते।

[सन्ध्याविहीने प्रायश्चित्तम्] [३३?]

[1]सायं सन्ध्याविहीने च द्विगुणं [2]चान्यसन्धिके।
[3]यत्र देवाय तृत्यर्थं कुर्यान्निष्कृतिं [4]पूर्ववत्॥५१॥
सन्धिद्वयविहीने च संप्रोक्षणमथाचरेत्।
एवं यः कुरुते मर्त्यः स पुण्यां गतिमाप्नुयात्॥५२॥

॥ [5]इति सूक्ष्मशास्त्रे नित्यप्रायश्चित्तविधिः चतुष्षष्टितमः पटलः॥

---

[1] सायं सन्ध्या०] ज; साधसाध्ये – ई; सा सन्ध्यैकं – उ; सायसाध्य० – ऊ सधसाध्य० – ऋ.

[2] चान्यसन्धिके] उ, ज; चाध्यसाधकैः – अ; चान्यसाध्यके – ई; चाद्यसायके – ऊ; चार्धसायकैः – ऋ.

[3] यत्र देवाय तृत्यर्थं] उ, ऊ, ऋ, ज; यत्र देवाःपत्र पत्यर्थं – अ.

[4] पूर्ववत्] अ, उ, ऋ, ज; पूर्वके – ऊ.

[5] इति सूक्ष्मशास्त्रे नित्यप्रायश्चित्तविधिः चतुष्षष्टितमः पटलः] सं० पाठः ; अः इति सूक्ष्मशास्त्रे नित्यप्रायश्चित्तविधिः त्रिषष्टितमः पटलः॥; ईः इति सूक्ष्मशास्त्रे सप्तमतन्त्रे नित्यपूजाप्रायश्चित्तविधिः षट्पञ्चाशत्पटलः॥; उः इति सूक्ष्मशास्त्रे नित्यार्चनहीनप्रायश्चित्तविधिपटलः॥; ऊः इति सूक्ष्मागमे नित्यप्रायश्चित्तविधिपटलो द्विषष्टितमः॥; ऋः इति सूक्ष्मशास्त्रे नित्यप्र .... विधिः .. षष्टितमः पटलः॥; जः इति सूक्ष्मशास्त्रे नित्यविधिप्रायश्चित्तं नाम पञ्चाशत्पटलः॥

[पञ्चषष्टितमः पटलः[1]]

[प्रायश्चित्तविधिः]

प्रायश्चित्तं प्रवक्ष्यामि देशिकस्य प्रभञ्जन ।

[प्रायश्चित्तशब्दार्थः]

[2]प्रायः प्रवीणमित्युक्तं [3]चित्तमुत्सवमुच्यते ॥ १ ॥
प्रवीणस्य तु संधानं प्रायश्चित्तमिति स्मृतम् ।
[4]पापशुद्धिर्न चेत्पुंसः क्रिया सर्वा च निष्फला ॥ २ ॥
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन कर्तव्यं पापशोधनम् ।

[आत्मार्थयजनहीने प्रायश्चित्तम्]

आत्मार्थयजने हीने द्विगुणं चान्यसन्धिके ॥ ३ ॥
प्रासादेनैव मन्त्रेण द्विगुणं तु [5]यजेद्बुधः ।
[6]रोगे पुष्पाञ्जलिं कुर्यात् प्रासादेन तु मन्त्रतः ॥ ४ ॥
[7]अवगाहनहीने तु घटस्नानं [8]तु कारयेत् ।
[9]आर्द्रवस्त्रेण [10]हृदिना मार्जनं तदभावतः ॥ ५ ॥
तेषामभावतो मन्त्री भस्मस्नानं तु कारयेत् ।
[11]तेष्वशक्तश्च रोगेऽपि तूर्ष्णीं पुष्पाञ्जलिं ददेत् ॥ ६ ॥

---

[1] अयं पटलः अ (टि.१९१, पृ० ३६०-३६९), ऊ (टि.३८, पृ० ७९८-८१७), ऋ (टि.९७, पृ० ३११-३२०) इत्येतेषु कोशेषु दृश्यते।

[2] प्रायः०] अ; प्राय० – ऊ, ऋ.

[3] चित्तमुत्सव०] ऊ; ...सर्व० – अ; . . . . त्सव० – ऋ.

[4] पापशुद्धिर्न] अ, ऋ; पापशुद्धिं न – ऊ.

[5] यजेद्बुधः] अ, ऋ; जपेद्बुधः – ऊ.

[6] रोगे पुष्पाञ्जलिं] अ, ऋ; योगपुष्पाञ्जलिं – ऊ.

[7] अवगाहनहीने] अ ; अवगाहणहीने - ऊ; . . . . हविहीने – ऋ.

[8] तु कारयेत्] अ, ऋ; प्रकल्पयेत् – ऊ.

[9] "घटस्नानेऽशक्तश्चेत् भस्मस्नानं तु कारयेत्।" इत्येकोऽर्धश्लोकः 'ऊ' मातृकायां श्लो० ५ पूर्वार्धोत्तरार्ध्योर्मध्ये विद्यते । 'ऋ' मातृकायां "पश्चाचेन्मूलमन्त्रेण पश्चाच्छक्तं जपेच्छु . . . .।" इति दृश्यते ।

[10] हृदिना मार्जनं तदभावतः] ऋ; हृदि तन्मार्जनं तदभावतः – अ; हृदिना मार्जनं ततः भवेत् – ऊ.

[11] तेष्वशक्तश्च रोगेऽपि] ऋ; तेष्वशान्तश्च रोगोऽपि - अ; तेष्वरक्ताश्च रोगापि – ऊ.

[1]तस्याभावे तु तं दृष्ट्वा अथवा गुरुदर्शनम् ।
रोगमुक्तस्य काले तु स्नपनं कारयेन्महत् ॥७॥
अयुतं [2]तु भवेन्मूलं होमं च तद्वदाहुतिः ।
एवमेव विधानेन कारयेद्देशिकोत्तमः ॥८॥

[चतुर्वर्णानां प्रायश्चित्तक्रियाः]

[3]शिवदीक्षानियुक्ता ये ते सर्वे [4]तेन मार्गतः ।
कारयेत्तु [5]चतुर्वर्णः प्रतिलोमस्तथाचरेत् ॥९॥

[अदीक्षितस्पर्शने प्रायश्चित्तम्]

स्वजात्यदीक्षितं [6]स्पृष्ट्वा भस्मस्नानं तु कारयेत् ।
[7]पश्चाच्च मूलमन्त्रेण [8]पञ्चशतं जपेच्छुचिः ॥१०॥

[अशुद्धान्नभोजने प्रायश्चित्तम्]

[9]शूद्रान्नं भुञ्जतेऽकामात् [10]कृच्छ्रं चान्द्रायणं चरेत् ।
तेषां कामे [11]विशुद्ध्यर्थं पूर्वोक्तस्य विधानतः ॥११॥
[12]प्रतिलोमान्नकं भुक्त्वा कामाद्वाकामतोऽपि वा ।
[13]उपवासं चरेद्विद्वान् महाव्योम जपेच्छतम् ॥१२॥
पञ्चाङ्गैश्च षडङ्गैश्च सहस्रं कामतो जपेत् ।
[14]निर्माल्यं लशुनं [15]मत्स्यं मांसं चैव विवर्जयेत् ॥१३॥

---

[1] तस्याभावे] अ, ऊ; तस्य भावे – ऋ.
[2] तु] अ, ऋ; च – ऊ.
[3] शिवदीक्षानियुक्ता] अ, ऋ; शिवदीक्षानियुता – ऊ.
[4] तेन मार्गतः] ऊ, ऋ; शंभुमागताः – अ;
[5] चतुर्वर्णः] सं० पाठः; चतुर्वर्ण० – अ, ऊ; चतुर्वर्णा – ऋ.
[6] स्पृष्ट्वा] अ, ऋ; दृष्ट्वा – ऊ.
[7] पश्चाच्च मूलमन्त्रेण] सं० पाठः; पश्चाच्चेन्मूल० – अ, ऊ, ऋ.
[8] पञ्चशतं] सं०पाठः; पश्चाच्छतं ; ऋ; पश्चाच्छक्तं – अ; पश्चात् . . . . – ऊ.
[9] शूद्रान्नं भुञ्जते] अ; शूद्रान्नभजित्ते – ऊ; शूद्रान्नं भजिते – ऋ.
[10] कृच्छ्रं चान्द्रायणं] ऊ, ऋ; कृच्छ्रं चान्द्राणं – अ.
[11] विशुद्ध्यर्थं] अ, ऋ; विशद्धिं तु – ऊ.
[12] प्रतिलोमान्नकं] अ; प्रतिलोमानुकं – ऋ, ऊ.
[13] उपवासं चरेद्विद्वान्] अ, ऊ; . . . . चरेद्विद्वान् – ऋ.
[14] निर्माल्यं] ऊ; निर्मल्य – अ, ऋ.
[15] मत्स्यं] अ, ऋ; भक्ष्यं – ऊ.

[1]अकामाद् भक्षयित्वा तु ईशानेन शतं जपेत् ।
स्नेहेन यदि भुञ्जीत कृच्छ्रं [2]सांतपनं चरेत् ॥ १४॥
[3]निर्माल्यलंघने दाने [4]स्नानद्वयं तु कारयेत् ।

[चण्डालस्पर्शने प्रायश्चित्तम्]

चण्डालस्पर्शने काले [5]शिवमन्त्रं शतं जपेत् ॥ १५॥
प्रमादात्स्पर्शने काले सचेलस्नानमाचरेत् ।
महाव्योमेन मन्त्रेण पञ्चगव्यं पिबेच्छुचिः ॥ १६॥

[शिवादिनिन्दायां प्रायश्चित्तम्]

[6]शिवाग्निगुरुनिन्दां च [7]यदि निन्दां श्रृणोति यः ।
[8]हृदा च कर्णौ संबध्वा सचेलस्नानमाचरेत् ॥ १७॥
उपवासं चरेत्तत्र प्रासादेन शतं जपेत् ।
कृच्छ्रं सान्तपनं कुर्याद्विगुणं पूजयेत्तदा ॥ १८॥

[शवस्पर्शनादौ प्रायश्चित्तम्]

[अदीक्षितशवस्पर्शे]

[9]स्वजात्यदीक्षितशवं स्पृष्ट्वा [10]कामादकामतः ।
सचेलस्नानकं कुर्याद् घृतं [11]प्राश्य हृदा ततः ॥ १९॥
अघोरेण [12]शिखां चैव सहस्रं तु जपेच्छुचिः ।
स्नानद्वयं [1]प्रकुर्यात्तु शिवमन्त्रं शतं जपेत् ॥ २०॥

---

[1] अकामाद्] ऊ, ऋ; अकस्माद् – अ.
[2] सांतपनं] सं० पाठः; सान्तापनं – अ; चान्द्रायणं – ऊ; सन्तापनं – ऋ.
[3] निर्माल्य०] ऋ; निर्माल्यं – अ, ऊ.
[4] स्नानद्वयं] ऊ, ऋ; स्नानचर्यां – अ.
[5] शिवमन्त्रं] अ, ऊ; दिव्यमन्त्रं – ऋ.
[6] शिवाग्निगुरुनिन्दां च] अ; शिवाग्निगुरुनिन्यां – ऊ (छन्दोभङ्गः); शिवाग्निगुरुनिन्यानां – ऋ.
[7] यदि निन्दां श्रृणोति यः] अ; यति निन्द्राश्रृणवार्तयः – ऊ; यति निन्द्या श्रृणौति यः – ऋ.
[8] हृदा च कर्णौ संबध्वा] अ; हृदिना कर्णतः सन्ध्या – ऊ; हृदिना कर्णता बन्ध्या – ऋ.
[9] स्वजात्यदीक्षितशवं] अ; सजात्यदीक्षितानां च – ऊ; स्वजात्यदीक्षितशव० – ऋ.
[10] कामादकामतः] ऊ; कामात्तद्धतः – अ; कामदर्थमतम् – ऋ.
[11] प्राश्यहृदा] अ; प्राश्यच्छृदा – ऊ, ऋ.
[12] शिखां] सं० पाठः; शिखा – अ, ऊ, ऋ.

अकामादेव शुद्धिः स्यात् त्रिंशदस्त्रं हृदा जपेत् ।

[विप्रशवस्पर्शनादौ प्रायश्चित्तम्]

अदीक्षितस्य विप्रस्य [२]शवं [३]स्पृष्ट्वा प्रमादतः ॥२१॥
स्नानं वै तत्र कुर्यात्तु प्रासादेन शतं जपेत् ।
स्नानं तु पूर्ववत्कृत्वा कामात्सहस्रकं जपेत् ॥२२॥
दर्शनाद्भस्मना [४]शुद्धिः कामात्सद्यशतं जपेत् ।
दीक्षितस्य [५]शवं स्पृष्ट्वा [६]भस्मस्नानेन शुध्यति ॥२३॥
दीक्षितस्य [७]वयस्यस्य [८]शवं स्पृष्ट्वा प्रमादतः ।
समुद्रस्नानकं कुर्यादेकरात्रोपवासयेत् ॥२४॥
[९]अदीक्षितशवस्याऽतोऽनुगमनं यदा भवेत् ।
स्नानं पूर्वोक्तवत्कृत्वा व्योमव्यापिशतं जपेत् ॥२५॥
अकामाच्छिवमन्त्रेण सहस्रं तु जपेच्छुचिः ।
तयोरङ्गविधानेन दीक्षितस्य शवं प्रति ॥२६॥
अदीक्षितशवं स्पृष्ट्वा [१०]भस्मस्नानेन शुध्यति ।

[नृपस्य शवस्पर्शनादौ प्रायश्चित्तम्]

[११]दीक्षितस्य नृपस्यैव शवं स्पृष्ट्वा [१२]प्रमादतः ॥२७॥
समुद्रस्नानकं कुर्यादेकरात्रोपवासयेत् ।
[१३]प्रातर्गव्यं पिबेन्मन्त्री प्रासादेन सहस्रकम् ॥२८॥

---

[१] प्रकुर्यात्तु] अ, ऋ; प्रकुर्वित – ऊ.
[२] शवं] अ, ऋ; शिवं – ऊ.
[३] स्पृष्ट्वा] अ, ऊ; दृष्ट्वा – ऋ.
[४] शुद्धिः] सं० पाठः; शुद्धिं – अ, ऊ, ऋ.
[५] शवं] अ; शिवं – ऊ, ऋ.
[६] भस्मस्नानेन] ऊ; भस्मना तेन – अ, ऋ.
[७] वयस्यस्य] अ; वयस्यैव – ऊ, ऋ
[८] शवं] अ, ऊ; शिवं –ऋ.
[९] अदीक्षितशवस्याऽतो] सं० पाठः; अदीक्षितशवं तस्याऽतो - अ; अदीक्षितशवासोतोतो – ऊ; अदीक्षितशवासेनो – ऋ.
[१०] भस्मस्नानेन] ऊ; भस्मनाऽनेन – अ; भस्मना तेन –ऋ.
[११] दीक्षितस्य नृपस्यैव] सं० पाठः; दीक्षितस्यानपस्यैव – अ, ऋ; दीक्षितस्नाननपस्यैव – ऊ.
[१२] प्रमादतः] ऊ; प्रकामतः – अ, ऋ.
[१३] प्रातर्गव्यं पिबेन्मन्त्री] सं० पाठः; प्रातर्हव्यं पिबेन्मन्त्री – अ, ऋ; . . . . मन्त्री – ऊ.

अघोरास्त्रेण मन्त्रेण त्रिसहस्त्रं जपेच्छुचिः ।
कामात् स्नानद्वयं कुर्याद् अघोरास्त्रसहस्त्रकम् ॥ २९ ॥
[१]गोग्रासं तु ददेन्मन्त्री [२]सामान्यद्विगुणं चरेत् ।
[३]अनुगमनं तयोर्यद्यत् सचेलस्नानमाचरेत् ॥ ३० ॥
गोमयालेपनं कृत्वा जपं पूर्वोक्तमार्गतः ।
कामात् [४]स्नानं चरित्वा तु त्रिरात्रमुपवासयेत् ॥ ३१ ॥
प्रासादेनैव मन्त्रेण शतं चैव जपेच्छुचिः ।
[५]तयोर्दर्शनमपि स्यात् स्नानं पूर्ववदाचरेत् ॥ ३२ ॥
हृदयेन तु मन्त्रेण द्विगुणं त्रिगुणं चरेत् ।
अदीक्षितनृपस्याथ शवं स्पृष्ट्वा प्रमादतः ॥ ३३ ॥
स्नानं च पूर्ववत्कृत्वा त्रिरात्रं चोपवासयेत् ।
पञ्चगव्यं पिबेन्मन्त्री प्रासादेन शतं जपेत् ॥ ३४ ॥
अकामाद्द्विगुणं कृत्वा [६]गोग्रासं तद्ददेच्छुचिः
[७]अकामात्कामतो वापि अनुगमनं तु संभवेत् ॥ ३५ ॥
[८]स्नानद्वयं प्रकुर्वीत घृतं प्राश्य त्रिधा बुधः ।
[९]अघोरास्त्रेण मन्त्रेण अयुतं तु जपेच्छुचिः ॥ ३६ ॥
स्नानं तु पूर्ववत्कृत्वा पुनर्गोमयं लिप्य च ।
पुनः स्नानं तु कुर्यात्तु [१०]जपेन्मूलसहस्त्रकम् ॥ ३७ ॥
समुद्रस्नानं कुर्यात्तु गोमयालेपनं पुनः ।
अघोरास्त्रेण सहस्त्रं जपेत्पञ्चाक्षरं सुधीः ॥ ३८ ॥

---

[१] गोग्रासं तु ददेन्] अ; गोग्रास्तुमदा – ऊ, ... स्तु ददेत् – ऋ.
[२] सामान्यद्विगुणं] सं० पाठः ; सामान्यादिगुणं – अ, ऊ, ऋ.
[३] अनुगमनं] ऊ, ऋ; अनुगमनीन् – अ.
[४] स्नानं चरित्वा] अ; स्नानं च नीत्वा – ऊ; स्ना . . . . – ऋ.
[५] तयोर्दर्शनमपि] सं० पाठः ; तयोर्दर्शनमादिः – अ; तयोर्दर्शनमादि – ऊ, ; तयोर्द . . . . दिः - ऋ.
[६] गोग्रासं तद्ददेच्छुचिः] अ, ऋ; . . . . सं तु ददेच्छुचिः – ऊ.
[७] अकामात्कामतो] अ, ऊ; अकामात्कात्रैव – ऋ.
[८] स्नानद्वयं] ऊ, ऋ; स्नानद्वयं तु – अ.
[९] अघोरास्त्रेण मन्त्रेण] अ, ऋ; अघोरास्त्रमन्त्रेण – ऊ.
[१०] 'ऊ' मातृकायां श्लो० ३७ चतुर्थपादप्रभृति श्लो० ३८ तृतीयपादपर्यन्तं न विद्यते ।

[अदीक्षितवैश्यस्य शवस्पर्शे प्रायश्चित्तम्]

अदीक्षितस्य [1]वैश्यस्य शवं स्पृष्ट्वा तु कामतः ।
स्नानं कुर्याद्विशेषेण घृतं वै प्राशयेत्ततः ॥३९॥
[2]एकरात्रोपवासः स्याद्गव्यं वै प्राशयेद्धृदा ।
तप्तकृच्छ्रं चरित्वा तु सावित्रीं तु जपेत्सदा ॥४०॥
अघोरास्त्रेण मन्त्रेण त्रिसहस्रं जपेच्छुचिः ।
ब्राह्मणान् भोजयेत्तत्र स्नपनं [3]कारयेच्छिवम् ॥४१॥
पश्चाद्वै देहशुद्धिः स्यान्नियमं कारयेत्तदा ।

[अवान्तरवैश्यस्य शवस्पर्शनादौ प्रायश्चित्तम्]

[4]अवान्तराणां [5]शैवानां शवं स्पृष्ट्वा तु कामतः ॥४२॥
समुद्रस्नानकं कुर्याद् घृतं प्राश्य हृदा बुधः । ॥
गोमयेनानुसर्वाङ्गं मूलमन्त्रेण लेपयेत् ॥४३
पश्चात्स्नानं [6]प्रकुर्यात्तु घृतं प्राश्य हृदा बुधः ।
एकाहमुपवासः स्याद्गव्यं वै प्राशयेद्धृदा ॥४४॥
सद्योजातेन मन्त्रेण सहस्रं तु जपेच्छुचिः ।
अदीक्षितशवं स्पृष्ट्वा प्रमादात् स्नानकं द्वयम् ॥४५॥
गोग्रासं तु ददेत् पश्चाद्ग्रामान्तरे वसेच्छुचिः ।
अनुगमनं तयोः स्याच्चेद् [7]एकाद्वै देशिकोत्तमः ॥४६॥
स्नानं तु पूर्ववत्कृत्वा कृच्छ्रं सान्तपनं चरेत् ।
ब्राह्मणान् भोजयेत् तत्र यथाविभवविस्तरैः ॥४७॥
अघोरेण शिवास्त्रेण प्रत्येकं तु जपेच्छतम् ।
कामादेवं समाख्यातं कामात् कृच्छ्रं तु कामिना ॥४८॥

---

[1] वैश्यस्य] अ, ऊ; मन्त्रस्य – ऋ.
[2] एकरात्रोपवासः] अ, ऋ; एकरात्रोपवासं – ऊ.
[3] कारयेच्छिवम्] ऊ, ऋ; कारयेच्छवम् – अ.
[4] अवान्तराणां] अ, ऋ; अवारणं तु –ऊ.
[5] शैवानां] सं० पाठः; वैश्यानां – अ, ऊ, ऋ.
[6] प्रकुर्यात्तु] अ, ऋ; प्रकुर्वित –ऊ.
[7] एकाद्वै] अ, ऋ; एकत्वा – ऊ.

अदीक्षितप्रकारोऽयं [१]तयोरथ प्रकारतः ।
अकामात् [२]कामतो दृष्ट्वा अदीक्षितशवं यदि ॥४९॥
स्नानं तत्र [३]प्रकुर्यात्तु मूलमन्त्रं जपेच्छुचिः ।
कामात् स्नानद्वयं कुर्यात् [४]प्रासादशतमन्त्रतः ॥५०॥
अदीक्षितशवं स्पृष्ट्वा तयोर्द्विगुणमाचरेत्।

[शूद्रस्य शवस्पर्शनादौ प्रायश्चित्तम्]

शिवदीक्षाभियुक्तस्तु शूद्रः शूद्रशवं स्पृशेत् ॥५१॥
सचेलस्नानकं कुर्यात्प्रासादेन शतं जपेत् ।
अनुगमनं तथा कुर्याद्द्विगुणं तु जपेच्छुचिः ॥५२॥
अनुगमनं तथा तेषाम् [५]अकामे स्नपनं शिवे ।
कामादेवं समाख्यातं क्रमात्सांतपनं चरेत् ॥५३॥
वामदेवेन मन्त्रेण त्रिसहस्रं जपेच्छुचिः ।
तेषां तु दीक्षितानां तु शवं स्पृष्ट्वा तु कामतः ॥५४॥
स्नानं तु पूर्ववत्कृत्वा [६]गव्यं वै प्राशयेद्धृदा ।
एकरात्रमुपोषित्वा प्रभाते स्नानमाचरेत् ॥५५॥
अघोरास्त्रेण मन्त्रेण त्रिसहस्रं जपेच्छुचिः ।
अनुगमनं तदेवं स्याद् अधिकं जपमाचरेत् ॥५६॥
प्रमादात्स्नपनं [७]यस्मात् स्नानं पूर्वोक्तमाचरेत् ।
प्रासादेन तु मन्त्रेण विंशत्सहस्रकं जपेत् ॥५७॥

[प्रतिलोमस्य शवस्पर्शनादौ प्रायश्चित्तम्]

[८]प्रतिलोमनराणां च शवं स्पृष्ट्वा प्रमादतः ।
पूर्वोक्तेन विधानेन द्विगुणं कारयेच्छुचिः ॥५८॥

---

[१] तयोरधप्रकारतः] अ, ऋ; तयोरर्द्धे प्रकाशतः – ऊ.

[२] कामतो] अ, ऊ; सुकामतो –ऋ.

[३] प्रकुर्यात्तु] अ, ऋ; प्रकुर्वीत – ऊ.

[४] प्रासादशतमन्त्रतः] सं०पाठः; प्रासादे शतमन्त्रतः - अ; प्रासादेन तु मन्त्रतः – ऊ; प्रासादे . . . . – ऋ.

[५] अकामे स्नपनं शिवे] अ, ऋ; कामात् स्नापनकं शिवम् – ऊ.

[६] गव्यं] अ, ऋ; द्रव्यं – ऊ.

[७] यस्मात्] अ, ऋ; कुर्यात् –ऊ.

[८] प्रतिलोम०] ऊ; प्रतिलोमे – अ, ऋ.

कामात्तु [1]पूर्ववत् ख्यातम् [2]अकामाच्च तयोर्यदा ।
स्नानं तु पूर्ववत्कृत्वा तत्कृच्छ्रं त्रिगुणं चरेत् ॥५९॥

[पुत्रकस्य शवस्पर्शनादौ प्रायश्चित्तम्]

पुत्रस्य च शवं स्पृष्ट्वा शिवमन्त्रं शतं जपेत् ।
पश्चात्स्नानं प्रकुर्यात्तु घृतं प्राश्य च शुध्यति ॥६०॥
दीक्षापुत्रशवं स्पृष्ट्वा सचेलस्नानमाचरेत् ।
प्राणायामशतं [3]जप्त्वा प्रासादेन शतं जपेत् ॥६१॥
[4]शिवसंबन्धिनः पश्चाद्ये पुत्राः संभवन्ति हि ।
तेषां शवादिकं सर्वं पितृवत् संस्थितं भवेत् ॥६२॥
स्नानं तु पूर्ववत्कृत्वा प्रासादेन शतं जपेत् ।

[प्रेतकाशौचस्य प्रायश्चित्तम्]

[5]आदिशैवमहाशैवः [6]त्र्याहाशौचमाचरेत् ॥६३॥
[7]अनुशैवस्तथा षट् च अपरे [8]चैव रन्ध्रकः ।
[9]भानवोऽवान्तरं शैवं [10]हीतरे पञ्चदशाह्निकम् ॥६४॥
एवमेव क्रमेणैव कारयेद् आदिशैवकः ।
[11]सूतकेषु तथा कुर्याद् गृहस्थ एव कारयेत् । ॥६५॥ ।
[12]तेषां काले शिवं दृष्ट्वा गुरूणां पूजयेच्छिवम्
अन्यथा यदि भुञ्जीत महादोषमवाप्नुयात् ॥६६॥

---

[1] पूर्ववत् ख्यातं] अ, ऊ; पूर्वतः ख्यातः– ऋ.
[2] अकामच्च तयोर्यदा] अ; अनुगच्चन्तियोर्यदा– ऊ; . . . . योर्यदा – ऋ.
[3] जप्त्वा] अ, ऋ; कृत्वा – ऊ.
[4] शिवसम्बन्धिनः] सं०पाठः ; शिवं साम्बन्धिनं अ, ऋ; शिवसाम्बन्धिनं – ऊ.
[5] आदिशैवमहाशैवः] अ; आदिशैवा महाशैव – ऊ; आदित्यो . . . . शैव – ऋ.
[6] त्र्याह०] ऊ; त्रया हि – अ; त्रयाहा – ऋ.
[7] अनुशैवस्तथा] ऊ, ऋ; शैवस्तथा – अ.
[8] चैव रन्ध्रकः] सं० पाठः; शैवरन्ध्रकः – अ, ऋ; शैवरञ्रकः – ऊ.
[9] भानवोऽवान्तरं] अ; भानवोचन्तरे – ऊ; भानवोचान्तरः – ऋ.
[10] हीतरे] सं०पाठः; भीतरे – अ; हितारे – ऊ; हितरे – ऋ.
[11] सूतकेषु] ऊ; सु . . . . केषु – अ, ... तेषु – ऋ.
[12] तेषां] ऊ; तेषु – अ, ऋ.

तस्मात् सर्वप्रयत्नेन शिवं दृष्ट्वा तु [1]भोजयेत् ।

[सूतके प्रेतके च प्रायश्चित्तादि]

[2]देशिकाचारयुक्तस्तु [3]नित्यपूजासमन्वितः ॥ ६७॥
सोऽपि पूर्वोक्तनक्षत्रे सूतकं प्रेतकं चरेत् ।
अनाचार्यकुले जातः शिवशास्त्रनिबोधकः ॥ ६८॥
नित्यपूजाविहीनश्चेतद्दशाहं सम्यगाचरेत् ।
शैवसम्बन्ध[4]हीना ये ते सर्वे चोत्तराह्निके ॥ ६९॥
[5]दशाहे [6]पञ्चदशाहे विंशत्त्रिंशद्दिनेऽपि वा ।
एतेषु दिवसेष्वेवं [7]ब्राह्मणाद्यः क्रमात् चरेत् ॥ ७०॥
प्रेतयुक्तगृहे वापि सप्तस्नानं समाचरेत् ।
पञ्चगव्यं पिबेन्मन्त्री प्रासादेन तु मन्त्रतः ॥ ७१॥
[8]क्षत्रो वैश्यश्च शूद्रश्च प्रेतयुक्ते गृहे वसेत् ।
स्नानं तु पूर्ववत् कृत्वा व्योमव्यापिशतं जपेत् ॥ ७२॥
द्वयोर्वै तेन मन्त्रेण द्विगुणं त्रिगुणं जपेत् ।
सूतकं च यदा स्पृष्ट्वा [9]विप्रस्तु स्नानमाचरेत् ॥ ७३॥
नृपस्य सूतकं स्पृष्ट्वा [10]स्नानद्वयं समाचरेत् ।
महाव्योमेति मन्त्रेण वैश्यस्य सूतकं स्पृशेत् ॥ ७४॥
शूद्रस्य सूतकं स्पृष्ट्वा द्विगुणं तेन मन्त्रतः ।
शूद्रे नराणामाशौचं स्पृष्ट्वा स्नानं तु पूर्ववत् ॥ ७५॥
[11]कुर्याद्वै तेन मन्त्रेण द्विगुणं तु जपेच्छुचिः ।

---

[1] भोजयेत् –ऊ, ऋ]; पूजयेत् - अ .

[2] देशिकाचारयुक्तस्तु] ऊ; देशिकाचारयुक्तंस्तु – अ; देशिकाचारयुक्ता . . . . – ऋ.

[3] नित्यपूजासमन्वितः] ऊ; निधमेन समन्वितम् – अ; . . . . मन्वितः – ऋ.

[4] ०हीना ये ते सर्वे] अ; ०हीनाया ते सर्वे – ऊ; ०हीनाया . . . . – ऋ.

[5] दशाहे] अ, ऋ; पञ्चाहे – ऊ.

[6] पञ्चदशाहे] ऊ; पञ्चदशाहे च – आ, ऋ.

[7] ब्राह्मणाद्यः] अ; ब्राह्मणाद्या – ऊ, ऋ.

[8] क्षत्रो वैश्यश्च शूद्रश्च] अ; नृपवैश्य च शूद्रे च – ऊ; . . . . वैश्ये च शूद्रे च – ऋ.

[9] "ऋ" मातृकायामक्षरलोपः।

[10] स्नानद्वयं समाचरेत्] अ, ऋ; नृपस्य स्नानमाचरेत् – ऊ.

[11] कुर्याद्वै] सं० पाठः; कु . . . . द्वे तेन – अ; कुर्यात्वे तेन – ऊ; . . . . द्वै तेन – ऋ.

[रजस्वलास्पर्शे प्रायश्चित्तम्]

[1]रजस्वलां च यां नारीं [2]देशिकः संस्पृशेद्यदि ॥७६॥
सद्यःस्नानं प्रकुर्यात्तु अघोरास्त्रं शतं जपेत् ।
रजस्वला द्वितीया च तृतीया च [3]चतुर्थका ॥७७॥
स्पृशेद्वै देशिको धीमान् स्नानं गव्यं च कारयेत् ।
कामात्तद्द्विगुणं जप्त्वा अघोरास्त्रेण मन्त्रतः ॥७८॥

[भोजनकाले दोषाणां प्रायश्चित्तम्]

देशिको भोजने काले [4]आर्तवसम्भवे यजेत् ।
भुक्तशेषं [5]तु संत्यज्य स्नानं पूर्वोक्तवच्चरेत् ॥७९॥
उपवासं चरेदेकं प्रातर्गव्यं पिबेद्बुधा ।
[6]अघोरास्त्रेण मन्त्रेण सहस्रं तु जपेच्छुचिः ॥८०॥
तस्य भोजनकाले तु सहवासं श्रृणोति चेत् ।
अन्नशेषं त्यजेन्मन्त्री भस्मस्नानं समाचरेत् ॥८१॥
प्रासादेनैव मन्त्रेण शतं चैव जपेच्छुचिः ।
[7]द्विगुणस्थतुलाजेस्तु प्रासादेन जपेद्बुधः ॥८२॥
द्वेष्टद्रो सम्भवे ह्यने (?) भुक्तशेषं त्यजेद्बुधः ।
पश्चात्तु भोजनं कुर्यात् दिग्शिवे देशिकोत्तमः ॥८३॥
अन्नशेषं त्यजित्वा तु स्नानं कुर्यात्तु देशिकः ।
प्रासादेनैव मन्त्रेण शतं चैव जपेच्छुचिः ॥८४॥
[8]प्रातःकाले तथा कुर्यात् तयोर्वाक्यं श्रृणोति यः ।
स्नानं तु पूर्ववत्कृत्वा गव्यं वै प्राशयेच्छुचिः ॥८५॥
चण्डालभेरिकाशब्दं यःश्रुत्वा तु च भोजयेत् ।

---

[1] रजस्वलां च यां नारीं] सं० पाठः; रजस्वलां च या नारीं – अ; रजस्वला च या नारी – ऊ, ऋ.
[2] देशिकः] ऊ, ऋ; देशिकं – अ.
[3] चतुर्थका] सं० पाठः; चतुर्थकम् – अ, ऊ, ऋ.
[4] आर्तवसम्भवे] सं० पाठः; आर्थवान्० - ऊ; आर्तवत्० – अ; आर्तवान्० – ऋ.
[5] तु संत्यज्य] सं० पाठः; त्यजित्वा - अ, ऋ; तस्त जिह्वा तु – ऊ.
[6] अघोरास्त्रेण] अ, ऋ; अघोरास्त्र० – ऊ.
[7] श्लो० ८२उ०-८४ भागो 'अ', 'ऋ' मातृकायोः न विद्यते। ८२उ०-८३ पर्यन्तसार्धैकश्लोकस्यार्थोऽपि न स्पष्टः।
[8] श्लो० ८५पू० 'ऊ' मातृकायां न विद्यते।

[१]अन्नशेषं त्यजित्वा तु भस्मस्नानं तु कारयेत् ॥८६॥
[२]अवाक्कर्णमवाबध्य शब्दान्ते भोजयेद्बुधः ।
प्रमादाद्भोजनं स्याच्छेद् अघोरास्त्रं शतं जपेत् ॥८७॥
आशौचद्रव्यसंबन्धो[३] यो [४]देवानर्चयेत्ततः ।
[५]भक्त्या तु पूजयेत् [६]सोददसनात्य विनादिभिः ॥८८॥
पूजान्ते [७]बुद्धिमाप्नोति न [८]संपदे यदा शुचिः ।
द्रव्यसारेण भोक्तव्यं तस्मिन् काले विशेषतः ॥८९॥
अन्यथा कारयेद्दोषं न दैवस्तत्र तिष्ठति ।
प्रमादात् कुर्यात्पूजां चेत् स्नपनं कारयेन्महत् ॥९०॥ ।
ये शैवादितिबन्धान्ते तत्पृथग्भोजनाच्छुचिः ॥९०॥
मन्त्रसामर्थ्यरूपेण [९]हरः सम्यग्विनाशयेत् ॥९१॥
[१०]जन्तूनां दोषदं तस्मिन् महादेवार्चनाय वा ।
तस्मात् सर्वप्रयत्नेन नित्यहानिं न कारयेत् ॥९२॥
[११]नित्यार्चनाग्नियुक्तानाम् एवमेव हि कारयेत् ।
[१२]खद्योतस्तु यदा भावो तदा [१३]चाल्पस्य दोषहा ॥९३॥
[१४]शिवयुक्तस्य पुत्रस्य द्रव्याणि न च सेचयेत् ।
प्रमादात् सेवनं यद्वत् स्नानद्वयं समाचरेत् ॥९४॥

---

[१] अन्नशेषं] ऊ; मूलशेषं – अ; . . . . शेषं – ऋ.
[२] अवाक्कर्ण०] अ; अर्वाक्कर्ण० – ऊ; अवाकर्ण० – ऋ.
[३] ०संबन्धो] अ; ०संबन्धे - ऋ; ०संबद्धौ – ऊ.
[४] देवानर्चयेत्ततः] देवादर्चयेत्ततः - ऋ; देशेदर्चयेततः – ऊ.
[५] भक्त्या] ऊ, ऋ; भक्त्यां – अ; श्लो० ६३ पूर्वार्धप्रभृति आपटलान्तं श्लोकाः एतासु मातृकासु अपशब्दभूयिष्ठा दृश्यन्ते।
[६] सोददसनात्य विनादिभिः – अ; सेददहेनाप्यावनादिभिः – ऊ; सेददहनाप्लवनादिभिः – ऋ.
[७] बुद्धिमाप्नोति] अ; सिद्धिमाप्नोति – ऊ, ऋ.
[८] संपदे] अ, ऋ; संपते – ऊ.
[९] हरः] अ; हर – ऊ; हरं – ऋ.
[१०] जन्तूनां दोषदं] अ, ऋ; अज्ञानाद्दोषदं – ऊ.
[११] नित्यार्चनाग्नियुक्तानां] अ, ऋ; नित्यार्चनाशनीयुक्तानां – ऊ.
[१२] खद्योतस्तु] अ; खद्योर्घ्यस्तु – ऊ; खद्योद्यस्तु – ऋ.
[१३] चाल्पस्य दोषहा] अ; खल्पस्य दोषहरम् – ऊ; वल्पस्य दोषहा – ऋ.
[१४] शिवयुक्तस्य] अ, ऋ; . . . . युक्तस्य – ऊ.

प्राणायामसहस्रं तु [१]अघोरास्त्रमनुं जपेत् ।
एवमेव विधानेन कारयेद्देशिकोत्तमः ॥९५॥
आत्मार्थयजने काले भृत्यर्थं देशिकस्य तु ।
[२]शयान्यासं भवेत्काले [३]उत्तक्षं वर्जयेत् क्रमात् ॥९६॥
देशिकान्तरमार्गेण नित्यपूजां करोति हि ।
प्रायश्चित्तविधिः प्रोक्तः स्नपनस्य विधिं शृणु ॥ ९७॥

॥ [४]इति सूक्ष्मशास्त्रे शवस्पर्शनप्रायश्चित्तविधिः [पञ्चषष्टितमः] पटलः ॥

[१] अघोरास्त्रमनुं जपेत्] अ; अघोरास्त्रं तदेव तु – ऊ, अघोरास्त्रं च देव तु – ऋ.
[२] शयन्यासं] अ, ऋ; शयान्यासु – ऊ.
[३] उत्तक्षं] अ; उत्कर्षं – ऊ; उत्तक्षं – ऋ.
[४] अः इति सूक्ष्मशास्त्रे शवस्पर्शनप्रायश्चित्तविधिश्चतुष्षष्टितमः पटलः ॥; ऊः इति सूक्ष्मागमे प्रायश्चित्तविधिपटलो त्रिषष्टितमः ॥; ऋः इति सूक्ष्मशास्त्रे शवस्पर्शनप्रायश्चित्तपटलविधिः चतुष्षष्टितमः ॥

[षट्षष्टितमः पटलः[१]]

[जीर्णोद्धारविधिः]

अथातः संप्रवक्ष्यामि जीर्णोद्धारविधिक्रमम्।
भवने मण्डपे चैव लिङ्गे बेरे च [२]पिण्डिके॥ १॥
प्राकारे गोपुरे चैव अन्यजीर्णेषु तेषु च।

[स्वायम्भुवादिलिङ्गानां जीर्णोद्धारविधिः]

स्वायम्भुवादिलिङ्गेषु जीर्णोद्धारं न कारयेत्॥ २॥
मोहाद्वा यदि वाज्ञानाच्चालनं सर्वनाशनम्।
तस्मात् सर्वप्रयत्नेन मूललिङ्गं न शोधयेत्॥ ३॥
प्रमादाज्जीर्णितं लिङ्गं तमेव पूजयेत् सदा।
[३]प्रतिष्ठाक्रममार्गेण प्रतिष्ठां कारयेद्बुधः॥ ४॥

[स्वायम्भुवधाम्नां जीर्णोद्धारविधिः]

अलक्षणं [४]च यद्धाम बहुवर्णं [५]सशैवलम्।
एकद्रव्येण निर्माणाद् [६]धाम स्वायम्भुवं स्मृतम्॥ ५॥
[७]तच्चेज्जीर्णितं कालेन तमेव बन्धयेद्दृढम्।
अन्यद्रव्यकृतं चेत्तु राजराष्ट्रं विनश्यति॥ ६॥
जलसंप्रोक्षणं [८]कुर्यात् [९]शास्त्रोक्तविधिमार्गतः।

---

[१] अयं पटलः अ (टि.१९१, पृ० ३६९-३७४ [श्लो० १-५९ तृतीयपादः], ३८३-३८४ [श्लो० ५९ च्तुर्थपादः-६८]) ३८६-३८७ [श्लो० ६९-७६पू०] ; ई (टि.३६, पृ० २७७-२८२, २९३-२९४, २९७-२९८), ऊ (टि.३८, पृ० ८१८-८२९, ८४६-८४८, ८५३-८५५), ऋ (टि.९७, पृ० ३२०-३२५ ,४४१-४४२ ,४४४-४४५(इत्येतेषु कोशेषु दृश्यते। 'च' मातृकायां (टि.९५५, पृ० ६५-६८) जीर्णोद्धारविधिपटलो दृश्यते यस्यान्ते 'सूक्ष्मागमे जीर्णोद्धरविधिपटलः' इति पुष्पिकाऽस्ति।

[२] पिण्डिके] अ, ऋ; पैण्डिके - ई, ऊ.

[३] प्रतिष्ठाक्रम०] ई, ऋ; प्रतिष्ठाकाम० – अ, ऊ.

[४] च यद्धाम] सं० पाठः; चाधमं – अ, ऊ ; चेधामं – ई ; चाधामं – ऋ.

[५] सशैवलम्] ई, ऋ; शैवलम् – अ ; च शैवलम् – ऊ.

[६] धाम] अ, ई, ऋ; पाम – ऊ.

[७] तच्चेज्जीर्णितं कालेन] ऋ; तच्चेज्जीर्णितकालेन – अ; तथैव जीर्णितैः काले – ई; तच्चेज्जीर्णतं काले – ऊ.

[८] कुर्यात्] सं० पाठः; कृत्वा – अ, ई, ऊ, ऋ.

[९] ०विधिमार्गतः] अ, ई, ऋ; ०विधिनतः – ऊ.

[पौरुषाणां धाम्नां जीर्णोद्धारविधिः]

[1]पौरुषेषु च धामसु [2]एकाङ्गं हीनकं यदि ॥ ७ ॥
तद्द्रव्येण समं कृत्वा संप्रोक्षणमथाचरेत्।
सर्वाङ्गानां क्षयं दृष्ट्वा प्रासादस्य विशेषतः ॥ ८ ॥
तद्द्रव्येणैव कुर्यात्तु पूर्वोक्तविधिना सह।
वरद्रव्येण कर्तव्यं यथावित्तानुसारतः ॥ ९ ॥
सलक्षणस्य धाम्नस्तु वरद्रव्येण तत्कृतम्।
[3]तस्मात् सर्वप्रयत्नेन हीनं चैव न कारयेत् ॥ १० ॥

[मृण्मयादिबेराणां जीर्णोद्धारविधिः]

मृण्मयं दारुजं वापि लोहजं वा शिलामयम्।
स्थापितं पूजितं बेरं जीर्णं वा भिन्नमेव वा ॥ ११ ॥
[4]छिन्नं वाप्यग्निदग्धं वा दृष्ट्वा बेरं न पूजयेत्।
पूजयेद्यदि मोहेन [5]राजराष्ट्रं विनश्यति ॥ १२ ॥
तस्माद्बेरं समुद्धृत्य जले [6]वापि स्थलेऽपि वा।
प्रक्षिप्य मृद्भिराच्छाद्य [7]प्रतिमां कारयेन्नवम् ॥ १३ ॥
मृण्मयं चेन्मृदा कुर्याद् [8]दारुजं दारुणा कुरु।
लोहजं यदि लोहेन [9]शिला चेच्छैलजं [10]वरम् ॥ १४ ॥
मृण्मयाद्दारुजं श्रेष्ठं [11]दारुजाच्छैलजं वरम्।
[12]शैलजाल् लोहजं श्रेष्ठं [13]लोहजाद्रत्नजं [1]शुभम् ॥ १५ ॥

---

[1] पौरुषेषु] अ, ऊ; पौष्टिकेषु – ई.
[2] एकाङ्गं] अ, ऊ; एकाह० – ई; एकाङ्ग० – ऋ.
[3] तस्मात् सर्व०] ई, ऊ, ऋ; तस्माद्द्रव्य० – अ.
[4] छिन्नं] अ, ई, ऋ; चिह्नं – ऊ.
[5] राजराष्ट्रं] ई, ऊ, ऋ; राजाराष्ट्रं – अ.
[6] वापि स्थले] ई, ऋ; वा स्थण्डिले – अ; वापि स्थण्डिले– ऊ.
[7] प्रतिमां] अ, ई, ऊ; प्रतिमं –ऋ.
[8] दारुजं] ऊ; दारु चेद् – अ, ई, ऋ.
[9] शिला चेत्] ई, ऋ; शिलाजं – अ; शिलाजे – ऊ.
[10] वरम्] अ, ऊ, ऋ; स्वयम् – ई.
[11] दारुजाच्छैलजं] अ, ई, ऋ ; दारुजाल्लोहजं - ऊ.
[12] शैलजाल्] अ, ई, ऋ; शैलजं – ऊ.
[13] लोहजाद्] अ, ई, ऋ; लोहजं – ऊ.

सर्वेषामपि वस्तूनां हेमजं बेरमुत्तमम्।
[२]उक्ततालप्रमाणेन कारयेद् बेरमुत्तमम् ॥ १६ ॥
[३]समबेरप्रमाणेन कुर्याद्धीनं न कारयेत्।
[४]मानोत्कृष्टं प्रकर्तव्यम् [५]अपकृष्टं न कारयेत्॥ १७॥
[६]कृत्वैवं विधिवद्बेरं पुनस्स्थापनमाचरेत्[७]।

[स्वायम्भुवलिङ्गपीठस्य जीर्णोद्धारविधिः]

स्वायम्भुवस्य लिङ्गस्य [८]पिण्डिकस्य च जीर्णिते॥ १८॥
इष्टकायां [९]सुजीर्णे तु पुनः सन्धानमाचरेत्।
पञ्चाङ्गानां क्षयं दृष्ट्वा [१०]शिलया बन्धयेद् दृढम्॥ १९॥
[११]शैलजेषु च हीनेषु [१२]एकत्रैव [१३]विहीनकम्।
एकाङ्गुलप्रमाणेन हीनाधिक्यं न दोषभाक्॥ २०॥
तमेवाङ्गं [१४]समं कुर्यात् सकलाङ्गं [१५]तदुद्धरेत्।
तत्तल्लक्षणमार्गेण कुर्यात् स्वायम्भुवादिके॥ २१ ॥

[पौरुषलिङ्गपीठस्य जीर्णोद्धारविधिः]

पौरुषेषु च लिङ्गेषु शैलजे शैलजं भवेत्।
अन्यथा तु न कर्तव्यं कृतं चेत्सर्वदोषकम्॥ २२॥

---

[१] शुभम्] अ, ई, ऋ; श्रृणु – ऊ.
[२] 'अ' मातृकायां श्लो० १६उ० न दृश्यते।
[३] समबेरप्रमाणेन कुर्याद्धीनं न] सं०पाठः; सर्वबेरप्रमाणेन कुर्याद्धीनं न -ई, ऊ; सर्वं बेर . . . . नन्न – अ; सर्व . . . . नः . . . . - ऋ.
[४] मानोत्कृष्टं] ई, ऊ; मनोत्कृष्टं – अ; 'ऋ' मातृकायामक्षरलोपः।
[५] अपकृष्टं] ई, ऊ; अप्रकृष्टं – अ, ऋ.
[६] कृत्वैवं] अ, ई, ऋ; कृतेनेव – ऊ.
[७] ०चरेत्] अ, ई, ऊ; ०रभेत् – ऋ.
[८] पिण्डिकस्य] ऊ; पैण्डिकस्य – अ, ई, ऋ.
[९] सुजीर्णे तु] अ; सुजीर्णायां – ई; तु जीर्णं तु – ऊ; सजीर्णे तु – ऋ.
[१०] शिलया बन्धयेद्] अ, ऋ; शिलायां बन्धयेद् – ई ; शिलां वर्धयेद् – ऊ.
[११] शैलजेषु च हीनेषु] अ, ई; शैलजे तु च विहीने च – ऊ; शैलजेषु च हीने च - ऋ.
[१२] एकात्रैव] सं० पाठः; एकदैव – अ, ई, ऊ, ऋ.
[१३] विहीनकम्] अ, ई, ऋ; विहीनके – ऊ.
[१४] समं] अ, ई; तु समं – ऊ; 'ऋ' मातृकायामक्षरलोपः।
[१५] तदुद्धरेत्] ई, ऊ; ततोद्धरेत् – अ, ऋ.

पौरुषस्य तु लिङ्गस्य [१]पिण्डिकस्य च जीर्णिते।
तत्काले चोद्धृतं पीठं समुद्रे [२]तु विनिक्षिपेत्॥ २३॥
[३]तत्तदुक्तप्रमाणेन [४]तत्प्रमाणाधिकं तु वा।
कुर्याल्लिङ्गानुरूपं च पीठं सम्यक् सलक्षणम्॥ २४॥
[५]पीठबन्धं विना कुर्यात् [६]पीठबन्धविचक्षणः।
[७]अष्टबन्धविधिं कुर्याच्छास्त्रदृष्टेन कर्मणा॥ २५॥
स्वायम्भुवादिलिङ्गेषु [८]अग्निदाहो न दोषभाक्।
[९]योगक्रमविधानेन [१०]पीठं संस्थापयेद्बुधः॥ २६॥
पुनः स्थापनमार्गेण कुर्याद्वै देशिकोत्तमः।

[मण्डपादीनां जीर्णोद्धारविधिः]

मण्डपे जीर्णिते काले पूर्वोक्तविधिना कुरु॥ २७॥
प्राकारे जीर्णिते तत्र सन्धानं पूर्ववत्क्रमात्।
[११]कर्णकूटादिहीनं चेदखिलं च तदुद्धरेत्॥ २८॥
प्रथमेष्टकां न्यसेत्तत्र शैलजे शैलजं न्यसेत्।
पुरातनकृतात्सालात्[१२] प्राकारं [१३]न समं यदि॥ २९॥
[१४]मुखादन्येषु सर्वेषु समं कुर्याद् [१५]विधानतः।

---

[१] पिण्डिकस्य] ऊ; पैण्डिकस्य – अ, ई, ऋ.
[२] तु विनिक्षिपेत्] अ, ऊ, ऋ; निक्षिपेद्बुधः – ई.
[३] तत्तदुक्त०] अ,ऊ, ऋ; तत्तदात्त० – ई.
[४] तत्प्रमाणाधिकं] अ,ऊ, ऋ; तत्प्रमाणानुकं – ई.
[५] पीठबन्धम्] ई, ऊ, ऋ; पीठं बन्धम् – अ.
[६] पीठबन्ध०] ई, ऊ; पीठबन्धं – अ, ऋ.
[७] अष्टबन्ध०] ई, ऋ; अष्टबन्धि० – अ; पीठबन्ध० – ऋ.
[८] अग्निदाहो न] ई, ऋ ; अग्निनाहानि० – अ; अग्निदाहे न – ऊ.
[९] योगक्रम०] अ; यागक्रम० – ई; योगकर्म० – ऊ, ऋ.
[१०] पीठं संस्था०] अ, ऊ, ऋ; पीठं तु स्था० – ई.
[११] कर्णकूटादिहीनं] अ, ई, ऋ; कर्णकूटादिकर्णं – ऊ.
[१२] पुरातनकृतात्सालात्] सं० पाठः; ०क्रमात्सालात् - ऊ; ०कृतात्कालात् – अ, ई; . . . . तात्कालात् - ऋ.
[१३] न समं] अ, ई, ऋ; समयं – ऊ.
[१४] मुखादन्येषु] सं० पाठः; मुखादन्यत्सु - अ, ई, ऊ, ऋ.
[१५] विधानतः] अ, ई, ऊ; विजानतः – ऋ.

पुरातनकृतात्सालात्[1] सलक्षणयुतं यदि॥ ३०॥
तेन मानेन कर्तव्यं सालानामपि सर्वशः।
इष्टकाजीर्णदेशेषु पुनः सन्धानमाचरेत्॥ ३१॥
[2]शुद्धया [3]शैलजातिश्चेत् [4]मानाधिकं [5]ततो भवेत्।
एवमेव प्रकारेण गोपुरादीनि कारयेत्॥ ३२॥
[6]भारयोगादिजीर्णेषु [7]तान्नव संग्रहेद् [8]वनात्।
[9]स्थपतिश्च विशेषेण शास्त्रमार्गेण कारयेत्॥ ३३॥
पश्चान्मार्गेण [10]तान्येव [11]संग्राह्य तरुभिः क्रमात्।
[12]पश्चात्तत्तत्प्रदेशेषु योजयेत् [13]स्थपतिस्तथा॥ ३४॥
[14]एवं विधिप्रकारेण ह्यशक्तश्चेन्न कारयेत्।
[15]कूटे वा मालिकायां तु जीर्णकाले तदुद्धरेत्॥ ३५॥
नवकर्म प्रकुर्याच्च [16]यथालाभं च [17]संग्रहेत्।

[बाणलिङ्गस्य जीर्णोद्धारविधिः]

बाणलिङ्गस्य जीर्णे तु त्र्यङ्गुलादधिकं यथा॥ ३६॥
उद्धारक्रममार्गेण समुद्रे निक्षिपेद्बुधः।

---

[1] ०कृतात्सालात्] अ, ऊ, ऋ; ०कृतात्कालात् – ई.
[2] शुद्धया] सं० पाठः; श्राद्धया – अ, ई, ऊ, ऋ.
[3] शैलजातिश्चेत्] अ, ऊ, ऋ; शैलजाभिश्चेत् – ई.
[4] मानाधिकं] अ; मानाधिक्यं – ई, ऊ, ऋ.
[5] ततो] अ, ऊ, ऋ; तथा– ई.
[6] भार०] अ, ऊ, ऋ; चार० - ई.
[7] तान्नव] अ; तानेव – ई; तनेव – ऊ, ऋ.
[8] वनात्] ई; थनात्] अ; सनात् – ऊ; घनात् - ऋ.
[9] स्थपतिश्च विशेषेण] ई, ऊ, ऋ; थापितश्चेद्विशेषेण – अ.
[10] तान्येव] अ, ई, ऊ; तानेव –ऋ.
[11] संग्राह्य] अ; संगृह्य – ई, ऊ, ऋ.
[12] पश्चात्तत्तत्प्रदेशेषु] अ, ई, ऋ; पश्चात्तत्प्रदेशेषु – ऊ.
[13] स्थपतिस्तथा] अ, ई, ऋ; स्थपतिस्सदा – ऊ.
[14] एवं विधि०] अ, ऊ, ऋ; एवं तु षट्० – ई.
[15] कूटे वा मालिकायां तु] ई; घटे वा मालिका . . . . द्वा – अ; खटे च मालिकायां च – ऊ; घटे च मालिकायां च - ऋ.
[16] यथालाभं च] ई; यथा शालं तु – अ, ऊ, ऋ.
[17] संग्रहेत्] अ, ऋ; संगृहेत् – ई, ऊ.

अन्यद्वा बाणलिङ्गं वा स्थापयेद् [१]विधिना बुधः ॥ ३७ ॥

[पौराणिकलिङ्गस्य जीर्णोद्धारविधिः]

पौराणिकस्य लिङ्गस्य यवमानक्षयं यदि।
संप्रोक्षणं तथा कुर्याच्छास्त्रदृष्टेन कर्मणा ॥ ३८ ॥
येन [२]केन प्रकारेण [३]न निर्दिष्टं न निश्चयम्।
एतत्पौराणिकं लिङ्गं पारम्पर्येण [४]मानकृत् ॥ ३९ ॥
तस्य लिङ्गस्य जीर्णे तु [५]खण्डस्फोटादिके सति।
तस्यैव पुरतः सम्यग् [६]मूर्तिलिङ्गं प्रतिष्ठयेत् ॥ ४० ॥
यवान्तरप्रमाणेन हीनं चापि न दोषभाक्।
[७]तस्मादधिकहीनं चेत् स्वर्णेन रजतेन वा ॥ ४१ ॥
ताम्रपट्टेन वा कुर्यादथ संपूरणं बुधः।
पुनः स्थापनमार्गेण कारयेल्लिङ्गवद्भवेत् ॥ ४२ ॥
एकद्रव्यकृतं लिङ्गं तत्पुराणं न विद्यते।
अष्टादशपुराणेषु लिङ्गं [८]पौराणमार्गतः ॥ ४३ ॥
मूलशास्त्रविधानेन कुर्यात्पौराणिके विधौ।

[लोहजमहाबेराणां जीर्णोद्धारविधिः]

महाबेरेषु [९]यदङ्गं जीर्णितं यदि संभवेत् ॥ ४४ ॥
[१०]तत्तदङ्गं पुनः कुर्यात् सन्धानं तस्य वस्तुना।
उत्तमाङ्गविहीने तु [११]तद्रूपं चाग्निना द्रवम् ॥ ४५ ॥

---

[१] विधिना] ई, ऊ, ऋ; विना – अ.
[२] केन] अ, ई, ऋ; तेन – ऊ.
[३] न निर्दिष्टं] ऋ; निर्दिष्टं – अ. 'ऊ' मातृकायामक्षरलोपः।
[४] मानकृत्] सं० पाठः; नामकृत् – ई, ऊ, ऋ; नाम नामकृतम् – अ.
[५] खण्ड०] अ, ई, ऋ; खट्० – ऊ.
[६] मूर्तिलिङ्गं] ऊ; मिश्रलिङ्गं – अ, ई, ऋ.
[७] 'अ, ऊ, ऋ' मातृकासु श्लो० ४१ उ०- ४३ उ० भागो न दृश्यते।
[८] पौरणमार्गतः] ई; पौरणमागतम् – अ, ऋ; पौरणमानकम् – ऊ.
[९] यदङ्गं] सं० पाठः; यद्यङ्गं – अ, ई, ऋ; यङ्गं – ऊ.
[१०] तत्तदङ्गं] ई; तद्वदङ्गं] – अ, ऊ, ऋ.
[११] तद्रूपं चाग्निना] अ, ऊ, ऋ; तत्र पंचाग्निना – ऊ.

पुनः सलक्षणं कुर्यात् [1]तद्रूपं च विशेषतः।
संप्रोक्षणं ततः कुर्यात् पूर्वोक्तविधिना बुधः॥ ४६॥

[जीर्णप्रासादे विशेषविधिः]

एतत्सामान्यमित्युक्तं विशेषं त्वधुनोच्यते।
प्रासादे जीर्णिते काले सद्यः सन्धानमाचरेत्॥ ४७॥
[2]न [3]तिथिर्न च नक्षत्रं [4]न वारा ह्यंशकास्ततः।
[5]तस्मात् सर्वप्रयत्नेन शीघ्रं कृत्वा प्रदक्षिणम्॥ ४८॥
[6]प्रमादाज्जीर्णिते काले पूजानैवेद्यकादिभिः।
उत्सवादीनि सर्वाणि कृतं चेद्राक्षसास्पदम्॥ ४९॥
भूतगन्धर्वयक्षादिपिशाचा ब्रह्मराक्षसाः।
[7]प्रेताश्चैवाल्पशून्यत्वादाश्रयन्ति न संशयः॥ ५०॥
कुर्वन्ति ते भयं [8]व्यग्रदुर्भिक्षं [9]मरणं नृणाम्।
तस्मात् सर्वप्रयत्नेन [10]कालापेक्षां विना कुरु॥ ५१॥

[प्रासादलिङ्गसम्बन्धः]

[11]देहं प्रासादमित्युक्तं [12]देही लिङ्गमिति स्मृतम्।
उभयोरन्तरं नास्ति [13]तस्मादित्थं प्रभावयेत्॥ ५२॥
स्थूललिङ्गं विमानं च सूक्ष्मलिङ्गं [14]सदाशिवम्।

---

[1] 'ऊ' मातृकायां श्लो० ४६ द्वितीयतृतीयपादौ न स्तः।
[2] 'ऋ' मातृकायां श्लो० ५१पू० श्लो० ४८पू० स्थाने दृश्यते। इदानीं श्लो० ४८पू० श्लो० ५१उ० अन्ते दृश्यते।
[3] तिथिर्न] ई, ऋ; तिथिं न – अ; तिथ्यन्य – ऊ.
[4] न वारा ह्यंशकास्ततः] सं० पाठः; न वा राह्वंशकास्ततः - ई; न वानांशाह्वकास्तथा – अ; न वारं शाह्वकास्तथा – ऊ; न वारांशाह्वक . . . . – ऋ.
[5] तस्मात्सर्व०] ऋ; वर्जयेत् तु – अ, ऊ.
[6] श्लो० ५१पू० श्लो० ४९ च शैवागमपरिभाषामञ्जर्यां (४.९६) दृश्येते।
[7] प्रेताश्चैवाल्प०] ई ; प्रेता . . . . ल्प - अ, ऊ, ऋ.
[8] व्यग्र०]अ; व्यग्रं – ई, ऋ; व्याघ्रं – ऊ;.
[9] मरणं] ई, ऊ, ऋ; जयते – अ.
[10] कालापेक्षां] ई, ऊ, ऋ; पूजापेक्षां – अ;.
[11] अस्य पटलस्य श्लो० ५२-५८ पू० भागः शैवागमपरिभाषामञ्जर्यां ३.१२०-१२४ श्लोकेषु भिन्नक्रमेण दृश्यते।
[12] देही] ई, ऋ; देहि – अ, ऊ.
[13] तस्मादित्थं] ई, ऊ, ऋ; तस्मातिर्थं - अ.
[14] सदाशिवम्] ई, ऊ; समं भवेत् – अ; 'ऋ' मातृकायामक्षरलोपः।

सदाशिवस्य तन्मध्ये शिवमेवं विचिन्तयेत्॥ ५३॥
अथवान्यप्रकारेण स्थूललिङ्गे सदाशिवम्।
अन्तर्लिङ्गे शिवं ज्ञेयं भावयेद्देशिकोत्तमः॥ ५४॥
व्यापकव्याप्तिरूपेण लिङ्गमेवं विमानकम्।
तत्तद्व्याप्तिमिदं ज्ञेयं [1]पूजयेत्तत् क्रमात्ततः॥ ५५॥
लिङ्गाभावे तु पीठं स्याद्विमानं लिङ्गवद्विदुः।
आवाहनादिपूजां च बलिं सर्वं समाचरेत्॥ ५६॥
विषयादि यजेत्कर्म [2]विमाने सर्वमाचरेत्।
विमानहीने यत्कर्म तत्कर्म [3]विफलं भवेत्॥ ५७॥
भौमादिस्थूपिपर्यन्तं शिवरूपमिति स्मृतम्।
देहपूर्णं यदा [4]काले देही देहं न मुञ्चति॥ ५८॥
साङ्गोपाङ्गं च प्रत्यङ्गं शरीराङ्गं तदुच्यते।
[5]शिरःस्थूपिगलं चैव पदाधिष्ठानमञ्चकम्[6] ॥ ५९॥
उपाङ्गं [7]कूटशाला च [8]प्रत्यङ्गं नासिपञ्जरम् ।
अमन्त्रमर्चने काले [9]च सावादीं स्पृशेत्ततः ॥ ६०॥
[10]अङ्गहीनादिना [11]यष्वा प्रासादाङ्गविहीनके ।

[शक्तेरादित्यमण्डलगमनम्]

बेरालयाद्गता शक्तिर्वसेदादित्यमण्डले ॥ ६१॥
द्वादशाब्दावसाने तु [12]शिवे [13]शक्तिर्निलीयते ।

---

[1] 'ई, ऊ, ऋ' मातृकासु 'पूजयेत्' इति पदं नास्ति।
[2] विमाने] ई, ऊ; विधिना - अ;'ऋ' मातृकायामक्षरलोपः।
[3] विफलं] अ, ऊ, ऋ; निष्फलं – ई.
[4] यदा काले] अ; यथा काल० – ई; यदा कालं – ऊ, ऋ.
[5] शिरःस्थूपिगलं चैव] सं० पाठः ; शिरःस्थूपिगलहीनं
[6] पदाधिष्ठानमञ्चकम्] सं० पाठः ; व्रताधिष्ठानमङ्गलम् – अ, ऊ, ऋ; प्रदाधिष्ठानमङ्गलम् – ई.
[7] कूटशाला] ई, ऊ, ऋ; कूटशालां – अ.
[8] प्रत्यङ्गं] अ, ऊ, ऋ; पङ्क्यङ्गं – ई.
[9] च सावादीं स्पृशेत्ततः] ई, ऋ; च संवादिं स्पृशेत्ततः – अ; च सायोदीं स्पृशेत्ततः – ऊ; अर्थो न व्यक्तः।
[10] अङ्गहीनादिना] अ, ई, ऋ ; अङ्गहीनादि वा – ऊ.
[11] यष्वा] सं० पाठः; स्पृष्वा - अ, ई, ऊ, ऋ.
[12] शिवे] अ, ई, ऋ; शिव० – ऊ.
[13] शक्तिर्निलीयते] ई, ऊ, ऋ; शक्तिन्निलीयते – अ.

[1]तदूर्ध्वे स्थानशक्तिश्च गम्यते परमे पदे ॥६२॥
शून्यालयमिति प्रोक्तं सर्वदोषसमुद्भवम् ।
तस्मादुद्धरणं चाशु शास्त्रदृष्टेन कर्मणा ॥६३॥
कर्षणादिप्रतिष्ठान्तं यन्नवीकरणं कुरु ।

[जीर्णस्य विमाने योजनम्]

[2]प्रासादजीर्णिते काले योजयेल्लिङ्गमध्यमे ॥६४॥
[3]लीयन्ते सर्वतत्त्वानि तस्माल्लिङ्गं [4] समर्चयेत् ।
[5]पूर्वलिङ्गविहीने चेत् शिवे शैवं [6]निवर्तयेत् ॥६५॥
[7]जीर्णम् उद्वासयित्वा च विमाने पूजयेच्छिवम् ।
एवमन्योन्यभावेन शिवयोगं विचिन्तयेत् ॥६६॥
पञ्चावरणदेवांश्च धामपालांस्तथैव च ।
[8]अन्यांश्च सर्वदेवांश्च मूले चैव [9]समर्चयेत् ॥६७॥
एवं ज्ञात्वा विशेषेण स्थपतिः [10]स्थापकाज्ञया ।
[11]जीर्णोद्धृतिं ततः कृत्वा विमानं लक्षणान्वितम् ॥६८॥

[विमानोद्धृतिप्रतिज्ञा]

पुनः स्थपतिमाहूय स्थापक . . . . ति श्रयेत् ।
संवत्सरं समावाह्य [12]यावदाद्वादशाब्दकम् ॥६९॥
तेष्वन्तरे गृहं [13]कृत्वा त्वां पुनः स्थापयाम्यहम् ।

---

[1] तदूर्ध्वे] अ, ई, ऋ; तदूर्ध्व० – ऊ.
[2] प्रासादजीर्णिते] अ, ई, ऋ; प्रासादे जीर्णते – ऊ.
[3] लीयन्ते] अ, ई, ऋ; लीयते – ऊ.
[4] समर्चयेत्] अ; ई; समर्पयेत् – ऊ, ऋ;.
[5] पूर्वलिङ्गविहीने] अ; पूर्वलिङ्गे विहीनं – ई; पूर्वलिङ्गविहीनं – ऊ, ऋ.
[6] निवर्तयेत्] सं० पाठः; नियन्तयेत् - अ; नियन्त्रयेत् – ई, ऊ, ऋ.
[7] जीर्णम् उद्वासयित्वा च] सं० पाठः; यज्जीर्णोद्वासनं कृत्वा – अ, ई, ऊ, ऋ.
[8] अन्यांश्च सर्वदेवांश्च] अ, ई, ऋ; अन्यां च सर्वदेवां च – ऊ.
[9] समर्चयेत्] अ, ऊ, ऋ; समर्पयेत् – ई.
[10] स्थापकाज्ञया] अ, ई, ऋ; स्थापकाश्च यः – ऊ.
[11] जीर्णोद्धृतिं] अ, ई, ऊ; जीर्णोच्छितिं – ऋ.
[12] यावदाद्वादशाब्दकम्] ई, ऋ; यावद्वादशाब्दकम् – अ, ऊ (छन्दोभङ्गः).
[13] कृत्वा] अ, ई, ऋ; त्यक्त्वा – ऊ.

[1]स्थपतिप्रतिज्ञया कर्तुः ज्ञापयेद्देशिकोत्तमः ॥७०॥
विज्ञापयेत्तु देवेशं प्रणम्याञ्जलिमुद्रया ।

[उद्धृतविमाने प्रथमपूजा]

जीर्णोद्धारोक्तमार्गेण स्थपतिः [2]सम्यगाचरेत् ॥७१॥
[3]शिल्पिकर्मणि संजाते [4]संधाने [5]तु विशेषतः ।
[6]शिल्पिस्पर्शनमात्रेण [7]नित्यपूजाविरोधकृत् ॥७२॥
पुण्याहं वाचयेत्तत्र पञ्चगव्याभिषेचनम् ।
गन्धोदकेन संस्नाप्य पवमानमुदीरयन् ॥७३॥
शान्तिहोमं ततः कृत्वा ब्राह्मणान् भोजयेत्ततः ।
अर्चनोक्तं [8]समभ्यर्च्य दिनं प्रति दिनं प्रति ॥७४॥
जीर्णदोषो न दोषः स्यात् शिवयागं समाचरेत् ।
पूजान्ते शिल्पिभिः स्पृष्ट्वा [9]विमानोत्पवनं चरेत् ॥७५॥
[10]कर्मपूर्णान्तमेवोक्तं [11]पुनः संस्थापनं कुरु ।
आचार्यं पूजयेत्तत्र वस्त्रहेमाङ्गुलीयकैः ॥७६॥

---

[1] स्थपतिप्रतिज्ञया कर्तुः] सं० पाठः; स्थपतिः प्रतिज्ञया कर्तुः - ई (छन्दोभङ्गः); स्थपतिः प्रतिज्ञया कन्तु – अ (छन्दोभङ्गः); स्थपतिश्च प्रतिज्ञेया – ऊ ;
कर्तुः - ऋ (छन्दोभङ्गः).
[2] सम्यगाचरेत्] अ, ई, ऊ; सम्यगाज्ञया – ऋ.
[3] शिल्पिकर्मणि] ऊ, ऋ; शिल्पिकर्माणि – अ; शिल्पकर्मणि – ई.
[4] संधाने] अ, ई, ऋ; संध्याने – ऊ.
[5] तु] अ, ई, ऊ; तद्० – ऋ.
[6] शिल्पिस्पर्शन०] अ, ऊ, ऋ; शिल्पिसंस्पर्श० – अ.
[7] नित्यपूजाविरोधकृत्] अ, ई, ऊ; नित्यपूजां विशोधकृत् – ऋ.
[8] समभ्यर्च्य] अ, ई, ऋ; समारभ्य – ऊ.
[9] विमानोत्पवनं चरेत्] सं० पाठः ; विमानात्पावमानकम् – अ ; विमानात्पावमानकम्] ई, ऊ, ऋ.
[10] कर्मपूर्णान्तमेवोक्तं] सं०पाठः; कर्णपूर्णान्तमेवोक्ता – अ; कमपूर्णान्तिमेवोक्तं – ई; कर्णपूर्णान्तमेवोक्तं] ऊ, ऋ.
[11] पुनः संस्थापनं] अ, ऊ, ऋ; पुनश्च स्थापनं – ई.

[1]भक्तांश्च परिवारांश्च यथाशक्त्या तु भोजयेत् ॥७६[1]/२॥

॥ [2]इति सूक्ष्मशास्त्रे क्रियाक्रमाद् जीर्णोद्धारणविधिःषद्वष्टितमः पटलः ॥

---

[1] भक्तांश्च] अ, ई, ऋ; भक्तान् – ऊ (छन्दोभङ्गः).

[2] इति सूक्ष्मशास्त्रे क्रियाक्रमाद् जीर्णोद्धारणविधिः षद्वष्टितमः पटलः] सं० पाठः ; ई: इति सूक्ष्मशास्त्रे जीर्णोद्धारणविध्येकोनषष्टिपटलः ।

अ: इति सूक्ष्मशास्त्रे क्रियाक्रमात् बाललिङ्गस्थापनविधिरेकोनसप्ततितमः पटलः । ऊ: इति सूक्ष्मे जीर्णधामान्... इति सूक्ष्मागमे द्वितीयसंपुटे बाललिङ्गस्थापनविधिपटलो षष्टितमः । ऋ: इति सूक्ष्मशास्त्रे ...माद्बाललिङ्गस्थापन-विधिरेकोनसप्ततितमः पटलः ।

[सप्तषष्टितमः पटलः]

महाशान्तिविधिः[1]

महाशान्तिमहं वक्ष्ये श्रृणु त्वं तत्प्रभञ्जन।

[महाशान्तिव्रतफलम्]

शिवलोकप्रदं नित्यं [2]शिवप्रीतिकरं शुभम्॥ १॥
सर्वशत्रुक्षयकरं सर्वपातकनाशनम्।
प्रजावृद्धिकरं पुण्यं भोगमोक्षप्रदायकम्॥ २॥

[महाशान्तिव्रतकालः]

श्रावणे [3]श्रोणानक्षत्रे [4]प्रोष्ठे वै भाद्रमासके
आश्विने मासि [5]चाश्वर्क्षे [6]कार्त्तिके मासि कार्त्तिके॥ ३॥
आर्द्रर्क्षे चार्द्रमासे तु पुष्ये पुष्यं प्रशस्यते।
माघमासे मघर्क्षे तु फाल्गुने मासि चोत्तरे॥ ४॥
[7]चैत्रमासे तु चित्रर्क्षे वैशाखे मासि [8]शूर्पके।
मूलर्क्षे ज्येष्ठमासे त्वाषाढे [9]चोत्तराषाढके॥ ५॥
अथवा [10]पूर्वपञ्चम्यां मासे मासे व्रतं चरेत्।

[महाशान्तिव्रतस्थानम्]

[1]नद्यब्धिवापीकूले वा नगाग्रे वा महावने॥ ६॥।

---

[1] अयं पटलः अ (ट.३६, पृ० ३७७-३८३), ई (टि.१९१, पृ०२८६-२९३), ऊ (टि. ३८, पृ० ८३२-८४५), ऋ (टि.९७, पृ० ३२८-३२९, ४३५-४४०), ज (टि. १००३, पृ० २०८-२१५) इत्येतेषु कोशेषु दृश्यते। परं अ (पृ० ४३६-४३९) ऋ (पृ० ३४१-३४३) मातृकयोः श्लो० १२ उ०-४० भागो पुनरेकवारं लिखितः। अत्र 'अ[२]', 'ऋ [२]' कोशौ समानौ लक्ष्येते।

[2] शिवप्रीति०] अ, ऊ; ज; शिवप्रप्ति० – ई; ' ऋ' मातृकायामक्षरलोपः।

[3] श्रोणा०] अ; श्रोण० – ई, ऋ, ज; श्रवण्० – ऊ .

[4] प्रोष्ठे वै] ऋ; प्रोष्ठपात् – अ; प्रोष्टे तु – ई, ज; प्रोष्ठे वा – ऊ .

[5] चाश्वक्षे] ई, ऋ, ज; चाग्वक्षे – अ; चाश्व्यर्क्षे – ऊ .

[6] श्लो० ३ उ० (द्वितीयः पादः)-५ पू० (प्रथमपादः) भागो 'ई, ज' मातृकयोः न विद्यते।

[7] चैत्रमासे] ई; चित्तमासे – ज .

[8] शूर्पके] ई, ऊ, ऋ, ज; श्मपहे – अ.

[9] चोत्तराषाढके] अ, ऊ, ऋ, ज; चोत्तराढके – ई.

[10] पूर्वपञ्चम्यां] अ, ई, ऊ, ज ; पूर्ववन्नित्यं – ऊ.

ग्राममध्ये सभास्थाने [२]देवागारसमीपके।
भूमिं संशोध्य [३]विधिवत् प्रपां [४]कृत्वातिसुन्दराम्॥ ७॥

[महाशान्तिव्रतार्थलिङ्गभेदः]

शिवलिङ्गं समापाद्य सहस्रं वा तदर्धकम्।
तदर्धं वा शतं वापि तदर्धार्धमथापि वा॥ ८॥
मृद्दारुशैललोहैर्वा [५]धातुजैः क्षणिकैस्तु वा।
[६]रत्नजैर्वा विशेषेण पूजार्थं संप्रकल्पयेत्॥ ९॥

[लिङ्गमानम्]

[७]यवत्रयं समारभ्य [८]यवैकैकविवर्धनात्।
यावद् [९]द्विशतसंख्यान्तं मृल्लिङ्गस्योदयं भवेत्॥ १०॥
[१०]एकाङ्गुलं [११]समारभ्य अर्धार्धाङ्गुलवर्धनात्।
चतुर्विंशाङ्गुलं यावत् [१२]दारुलिङ्गं प्रकल्पयेत्॥ ११॥
यथालाभप्रमाणेन [१३]रत्नलिङ्गं प्रकीर्तितम्।
माषत्रयं समारभ्य [१४]माषैकैकविवर्धनात्॥ १२॥
[१५]यावद् द्वादशमाषान्तं लोहजं संप्रकल्पयेत्।
[१]अङ्गुलत्रयमारभ्य चाङ्गुलाङ्गुलवर्धनात्॥ १३॥

---

[१] 'ऋ' मातृकायामक्षरलोपः।

[२] देवागार०] अ, ऋ, ज; देवराग० – ई; देवागारे – ऊ.

[३] 'विधिवत्' इत्ययं भागो 'अ' मातृकायां नास्ति।

[४] कृत्वातिसुन्दराम्] अ, ऊ, ऋ; कृत्वातिसुन्दरम् – ई, ज.

[५] धातुजैः] ई, ऊ, ऋ, ज; वायुधातुजैः – अ.

[६] रत्नजैर्वा] ई, ऊ, ऋ, ज; रक्तजैर्वा – अ.

[७] यवत्रयं] ई, ऊ, ज; प्रमाणं यवत्रयं – अ, ऋ.

[८] यवैकैकविवर्धनात्] अ, ऊ, ऋ; यवैरेको विवर्धनात् – ई; यवैकेन विवर्धनात् – ज.

[९] द्विशतसंख्यान्तं] अ, ई, ऋ, ज; द्विशतसंख्या तु – ऊ.

[१०] श्लो० १० उ०-११ पू० मध्ये 'अ, ई, ऋ' मातृकासु "कल्पयेत् क्षणिकं लिङ्गम्" इत्येकं पादं विद्यते। 'ज' मातृकायां "क्षणिकलिङ्गम्" इति विद्यते। 'ऊ' मातृकायां "कल्पयेत् क्षणिकं लिङ्गम् अर्धार्धाङ्गुलवर्धनात्।" इति विद्यते।

[११] समारभ्य ह्यर्धार्धाङ्गुलवर्धनात्] सं० पाठः; समारभ्यार्धार्धाङ्गुलवर्धनात् - अ,ई,ऋ,ज; ०कुर्यादर्धार्धाङ्गुलवर्धनात्-ऊ.

[१२] दारुलिङ्गं] ई, ज; दारुशैलं – अ, ऊ, ऋ.

[१३] रत्नलिङ्गं] ई, ऊ, ऋ, ज; रक्तलिङ्गं – अ.

[१४] माषैकैक०] अ, ऊ, ऋ; माषैकैन० – ई, ज, अ[२], ऋ[२].

[१५] श्लो० १३ 'अ[२], ऋ[२]' मातृकयोः न विद्यते।

[२]यावदष्टसहस्रान्तं [३]शैललिङ्गोदयं भवेत्।
कल्पयेत्क्षणिकं लिङ्गं यथाकामप्रमाणकम्॥ १४॥

[मृदादिलिङ्गानां विशेषाकारः]

मृद्दारुशैललोहानां विशेषः कश्चिदस्ति हि।
लिङ्गायामे तु वेदांशे [४]त्वेकांशं लिङ्गविस्तृतम्॥ १५॥।
अथवा गुणभागैकं पञ्चांशे द्व्यंशविस्तृतम्।
लिङ्गायामे [५]गुणांशेंऽशं तन्मूले चतुरश्रकम्॥ १६॥
शेषं सुवृत्तरूपं वा सर्वं सुवृत्तमेव वा।
[६]सूत्रोपेतं विहीनं वा [७]छत्राकारशिरोन्वितम्॥ १७॥
एवंलक्षणसंयुक्तं प्रत्येकं [८]लिङ्गमाचरेत्।
[९]एवं लिङ्गेऽथवा कुर्यात् सर्वलिङ्गं विशेषतः॥ १८॥

[लिङ्गं पीठं च]

लिङ्गायामं त्रिधा कृत्वा व्योमांशं भूगतं भवेत्।
एकांशं पीठबन्धं स्याद् एकांशमर्चनार्हकम्॥ १९॥
अथवा पञ्चभागे तु [१०]द्व्यंशं पीठनिवेशनम्।
पूजाभागं त्रिभागं स्यात् सप्तभागे [११]द्विकोलकम्॥ २०॥
अर्चाभागमिदं [१२]विद्धि शेषं पिण्डिप्रवेशनम्।

---

[१] 'ऋ[२]' मातृकायामक्षरलोपः।

[२] यावदष्ट०] अ, ई, ऊ, ऋ, ज; यावद्दश० - अ[२], ऋ[२].

[३] शैललिङ्गोदयं] ई, ऊ, ऋ, ज, अ[२], ऋ[२]; शैललिङ्गोदया – अ.

[४] त्वेकांशं] अ, ई, ऋ; एकांश० – ऊ; आकशे - अ[२], ऋ[२]; एकाङ्गं – ज.

[५] गुणांशेंऽशं तन्मूले] अ, ई, ऊ, ज,अ[२], ऋ[२]; . . . . णांशे शतं मूले – ऋ.

[६] सूत्रोपेतं विहीनं वा] ज, अ[२], ऋ[२]; सूत्रोपवीतविहीनं वा – अ; सूत्रोपि तद्विहीनं वा – ऋ; श्लो०'१७ उ०-१८' भागः 'ई' मातृकायां नास्ति।

[७] छत्रा०] अ, ऋ, ज; चित्रा० - अ[२], ऋ[२]; चक्रा० – ऊ.

[८] लिङ्ग०] अ, ऊ, ऋ, ज ; होम० - अ[२], ऋ[२].

[९] एवं लिङ्गे] अ, अ[२], ऋ[२]; एकलिङ्गे – ऊ, ज ; एकं लिङ्गे – ऋ.

[१०] द्व्यंशं] अ, ऊ, ऋ, ज, अ[२], ऋ[२]; त्र्यंश० – ई.

[११] द्विकोलकम्] ई, अ[२], ऋ[२]; त्रिकोलकम् – अ, ऊ, ऋ, ज.

[१२] विद्धि शेषं] ई, ऋ, अ[२], ऋ[२]; वृद्धिशेषं – अ, ऊ, ज.

[सहस्रलिङ्गलक्षणम्]

पूजांशोदयतुङ्गं तु पञ्चविंशतिभाजिते॥ २१॥
एकैकं विभजेद्धीमान् [1]चत्वारिंशच्च संख्यकम्।
सहस्रलिङ्गमेवं हि

[अयुतलिङ्गलक्षणम्]

[2]अयुतस्य विधिं श्रृणु॥ २२॥
लिङ्गोदये तु पञ्चाशद् [3]भागं कृत्वा विचक्षणः।
चत्वारिंशेंऽशपञ्चांशं कृत्वा [4]लिङ्गायुतं भवेत्॥ २३॥

[पञ्चशतलिङ्गलक्षणम्]

पूजांशोदयतुङ्गे तु दशभागविभाजिते।
एकं पञ्चाशदंशेन लिङ्गं पञ्चशतं भवेत्॥ २४॥

[अष्टोत्तरशतलिङ्गलक्षणम्]

शिवोदये तु वेदांशे [5]त्वेकेन ऋक्षभाजिते।
अष्टोत्तरशतं लिङ्गं [6]परितः संप्रकल्पयेत्॥ २५॥

[पञ्चविंशतिलिङ्गलक्षणम्]

शिवोदये तु पूजांशे [7]त्वेकं पञ्चविभाजिते।
पञ्चविंशतिलिङ्गं स्यात्

[द्विशतपञ्चाशल्लिङ्गलक्षणम्]

[8]पञ्चाशद्भाजिते सति॥ २६॥
[9]लिङ्गद्विशतपञ्चाशल् लिङ्गस्य परिकल्पितम्।

---

[1] चत्वारिंशच्च] सं० पाठः; चत्वारिंशति – अ, ई, ऊ, ऋ, ज.
[2] अयुतस्य] ज, अ[२], ऋ[२]; अधमस्य – अ, ई, ऋ; अयुधस्य – ऊ.
[3] 'अ[२], ऋ[२]' मातृकयोः श्लो० २३ पू० (द्वितीयपादः)- २४ उ० (प्रथमपादः) भागो न विद्यते।
[4] लिङ्गायुतं] ऊ, अ[२], ऋ[२]; लिङ्गं युतं – अ; लिङ्गयुतं – ई, ऋ, ज.
[5] त्वेकेन ऋक्षभाजिते] सं० पाठः; त्वेकेन क्षेत्र भागधे – अ, ऋ; त्वेकेन क्षेत्र भागयेत् – ई; त्वेके नक्षत्रभाजिते - ऊ, ज; त्वेकेन क्षेत्र भागया - अ[२], ऋ[२].
[6] परितः संप्र०] अ, ई, ऊ, ज, अ[२], ऋ[२]; परितस्य० – ऋ.
[7] त्वेकं पञ्चविभाजिते] सं० पाठः; त्वेकपञ्चविभाजिते- अ, ई, ऊ, ऋ, ज, अ[२], ऋ[२].
[8] पञ्चाशद्भाजिते] सं० पाठः; पञ्चविंशद्विभजे – अ, ऊ, ऋ, ज; पञ्चशद्विभजे – ई, अ[२], ऋ[२].
[9] लिङ्गद्विशतपञ्चाशल्] ऊ, अ[२], ऋ[२]; लिङ्गं द्विशतपञ्चांशं – अ, ऋ, ज; लिङ्गद्विशतपञ्चांशं – ई.

[अल्पलिङ्गलक्षणम्]

[1]अल्पलिङ्गस्य तारार्धं [2]पादं वाष्टांशमेव वा॥ २७॥
महालिङ्गस्य [3] विस्ताराद् ऊर्ध्वे संयोज्य पार्श्वयोः।
[4]तन्मानमल्पलिङ्गस्य [5]महालिङ्गाद्विनिर्गतः॥ २८॥
लिङ्गोपरि भवेल्लिङ्गं न कर्तव्यं कदाचन।
[6]अन्तराले भवेल्लिङ्गं मध्ये संकल्पयेत्क्रमात्॥ २९॥
शिरोवर्तनयुक्तं वा हीनं वा कल्पयेद्बुधः।
[7]महालिङ्गशिरोमानमधः संकल्पयेत्क्रमात्॥ ३०॥
[8]लिङ्गानामपि सर्वेषां सूत्रहीनं प्रकल्पयेत्।
नन्द्यावर्तशिलापीठं शिवलिङ्गविधानवत्॥ ३१॥

[लिङ्गस्थापनम्]

एवं लक्षणसंयुक्तं लिङ्गं संग्राहयेद्बुधः।
[9]रत्नलिङ्गविधानोक्तमार्गेण स्थापयेद्बुधः॥ ३२॥

[पूर्वदिवसक्रियाः]

एवं संस्थाप्य पूर्वेद्युः नवमे सप्तमेऽपि वा।
निश्चितदिवसात्पूर्वे सायाह्नसमये बुधः॥ ३३॥
स्नानं कृत्वा विधानेन यजमानसमन्वितः।
[10]प्रपामण्डपमाविश्य [11]भूतशुद्धिं समाचरेत् ॥ ३४॥

---

[1] अल्प०] अ, ई, ऋ, ज, अ[२], ऋ[२]; कल्प० – ऊ.
[2] पादं वाष्टांशमेव वा] अ, ई, ऊ, ऋ, ज; पादाङ्गुष्ठांशमेव वा - अ[२], ऋ[२].
[3] विस्ताराद्] ई, ऊ, ऋ; विस्ताराम् – अ; विस्तारम् – ज, अ[२], ऋ[२].
[4] तन्मानमल्प०] ज, अ[२]; तन्मानं कल्प० – अ, ई, ऊ, ऋ ; तन्मानं जाप० - ऋ[२].
[5] महालिङ्गाद्विनिर्गतः] ज; ०निर्णिका – अ, ई, अ[२], ऋ[२]; ०निर्गताः – ऊ; ०निष्टिका – ऋ;
[6] 'अ, ऋ' मातृकयोः श्लो० २९ उ० अक्षरलोपः।
[7] श्लो० ३० उ०-३२ पू० भागः 'ऊ, ज, अ[२], ऋ[२]' मातृकासु न विद्यते।
[8] 'रत्नलिङ्गशिरोमानमधः संकल्पयेत्क्रमात्।' अयमर्धश्लोकः श्लो० ३० उ०-३१ पू० मध्ये 'ज' मातृकायां विद्यते।
[9] रत्न०] ई, ऊ, ऋ, अ[२], ऋ[२]; रक्त० – अ; 'ज' मातृकायां श्लो०'३२ उ०' अर्धश्लोको न दृश्यते।
[10] प्रपा०] अ, ई, ऋ, ज; प्रभा० – ऊ, अ[२], ऋ[२].
[11] भूतशुद्धिं समाचरेत्] ऊ; भूतशुद्धिवदाचरेत् – अ, ई, ऋ, ज, अ[२], ऋ[२].

सकलीकरणं कृत्वा प्रदक्षिणमथाचरेत्।
[१]लिङ्गसंख्यां जपेन् मूलं यजमानसमन्वितः ॥ ३५ ॥
जपान्ते पराङ्मुखो भूत्वा [२]देशिको विजितेन्द्रियः।
मण्डपस्योत्तरे पार्श्वे शाययेत्सैकतोपरि ॥ ३६ ॥

[अनन्तरदिवसक्रियाः]

ब्राह्मे मुहूर्ते [३]उत्थाय पादप्रक्षालनं कुरु।
मुखशुद्धिं ततः कृत्वा [४]आचम्य देशिकोत्तमः ॥ ३७ ॥
भस्मना तिलकं दत्वा मूलमन्त्रं जपेत्ततः।
यजमानसमोपेतः [५]स्नानं कृत्वा यथाविधि ॥ ३८ ॥
सन्ध्यादिवन्दनं कृत्वा नित्यकर्म समाप्य च।
[६]प्रपामण्डपमाविश्य सकलीकृतविग्रहः ॥ ३९ ॥
मण्डपं पूजयेद्विद्वान् [७]मण्डपं कल्पयेत्तु वा।
चतुर्द्वारं समभ्यर्च्य [८]पूर्वोक्तविधिना सह ॥ ४० ॥
पूजयेदथ रक्षार्थम् अस्त्रराजं सशक्तिकम्।
प्रपामण्डपमध्ये वा पश्चिमे वा विचक्षणः ॥ ४१ ॥
विन्यसेत्तु [९]महापीठं मन्त्रदारुमयैस्तु वा।
उपर्यास्तरणं कल्प्य शुद्धवस्त्रादिकैर्यथा ॥ ४२ ॥
[१०]शिवासनं च तस्योर्ध्वे [११]लिङ्गसंख्यां प्रकल्पयेत्।

[लिङ्गपूजा]

पुण्याहं वाचयेत्तत्र पञ्चगव्यामृतं तथा ॥ ४३ ॥

---

[१] लिङ्गसंख्यां जपेन्] ऊ, ज, अ[२], ऋ[२]; लिङ्गं संख्यापयेन् – अ, ऋ; लिङ्गं संस्थापयेन्- ई.
[२] देशिको विजितेन्द्रियः] अ, ई; क्षीरं भुक्त्वा जितेन्द्रियः – ज, अ[२], ऋ[२]; 'ऊ, ऋ' मातृकायामक्षरलोपः।
[३] उत्थाय] अ, ई, ऊ, ऋ, ज; उत्थाप्य - अ[२], ऋ[२].
[४] अचम्य देशिकोत्तमः] अ, ई, ऊ, ऋ, ज, ऋ[२]; मूलमन्त्रं जपेत् ततः - अ[२].
[५] स्नानं कृत्वा यथाविधि] अ, ई, ऊ, ऋ, ज; स्नानत्रयमथाचरेत् - अ[२], ऋ[२].
[६] श्लो०'३९ उ०' 'अ[२], ऋ[२]' मातृकयोः न विद्यते।
[७] मण्डपं कल्पयेत्तु वा] अ, ई, ऋ; मण्डपं कल्पये पि वा -ऊ; मण्डपे कल्पयेत् तु वा - ज; मण्डपे कलशेऽपि वा - अ[२], ऋ[२].
[८] पूर्वोक्तविधिना] अ, ई, ऊ, ऋ; अ[२], ऋ[२]; पूर्वेण विधिना – ज.
[९] महापीठं मन्त्र०] अ, ई; महापीठमग्रे तु – ऊ; महापीठमन्त्रे – ऋ; महापीठं मन्त्रैर् –ज.
[१०] शिवासनं च तस्योर्ध्वे] ई, ऊ, ज; शिवतस्योर्ध्वे – अ, ऋ.
[११] लिङ्गसंख्यां] अ, ई, ऋ, ज; लिङ्गं शम्भो – ऊ.

संकल्प्य लिङ्गान् संगृह्य स्नानवेद्युपरि न्यसेत्।
प्रक्षाल्य चास्त्रमन्त्रेण पञ्चगव्यामृतादिकैः॥ ४४॥
लिङ्गमन्त्रेण संस्थाप्य [१]स्थापयेत्तान् शिवासने।
तत्तन्मन्त्रेण चाभ्यर्च्य गन्धपुष्पं सधूपकम्॥ ४५॥
दीपं नैवेद्यताम्बूलं दापयेत्तदनन्तरम्।
नीलोत्पलैर्वा [२]कल्हारैः पद्मैर्वा [३]श्वेतपंकजैः॥ ४६॥
[४]अर्कैरारग्वधैर्वापि चम्पकैर्वा विचक्षणः।
[५]रत्नैर्वा [६]कनकैर्वाथ कर्पूरशकलेन वा॥ ४७॥
अथवा बिल्वपत्रेण पूजयेल्लिङ्गमन्त्रतः।

[पुष्पदानम्]

पूजार्थमागतं पुष्पं संगृह्य शुद्धपात्रके॥ ४८॥
निरीक्षणादिभिः शोध्य धूपं दीपं प्रदापयेत्।
यजमानमथाहूय संप्रोक्ष्यार्घ्यजलेन च॥ ४९॥
[७]भस्मना तिलकं कल्प्य शिवमन्त्रेण देशिकः।
शिवहस्तं च संकल्प्य यजमानस्य मूर्धनि॥ ५०॥
[८]तं संस्थाप्य [९]जपेन्मन्त्री मूलमष्टोत्तरं [१०]शतम्।
पूजार्थमाहृतं पुष्पं शङ्खध्वनिसमन्वितम्॥ ५१॥
यजमानकरे दद्यादर्चयित्वा विचक्षणः।
[११]लिङ्गं प्रति ददेत्पुष्पं तत्तन्मन्त्रं समुच्चरेत्॥ ५२॥

---

[१] स्थापयेत्तान्] ई, स्थापयेत्ता – अ; स्थापयेत्तु – ऊ; स्थापयेत्तत् – ऋ; स्थापयेच्च - ज.
[२] कल्हारैः] ई, ऊ, ज; कर(वी)रैः – अ; 'ऋ' मातृकायामक्षरलोपः।
[३] श्वेतपंकजैः] अ, ई, ऋ; पर्श्वपंकजैः –ऊ.
[४] 'ऊ' मातृकायां प्रथमः पदो नास्ति।
[५] रत्नैर्वा] ई, ऊ, ऋ, ज; रक्तैर्वा – अ.
[६] कनकैर्वाथ] अ, ऊ, ऋ, ज; कनकेनाथ – ई.
[७] 'ऋ' मातृकायां प्रथमः पादो नास्ति।
[८] 'ऊ' मातृकायां "तं" इति पदं नास्ति। 'ज' मातृकायां श्लो० ५१ पू० "तं संस्थाप्य जले पद्ममूलमष्टोत्तरं शतम्।" इति दृश्यते।
[९] जपेन्मन्त्री] सं० पाठः; यजेन्मन्त्री – अ, ई, ऊ, ऋ.
[१०] शतम्] ई, ऋ, ज; शतं युतम् – अ, ऊ .
[११] लिङ्गं] सं० पाठः; अंशं – अ, ई, ऋ; अङ्गे - ऊ; अङ्गं – ज.

[एकलिङ्गविशेषविधिः]

[-वारिमण्डलकल्पनम्]

एकलिङ्गे विशेषोऽस्ति परितः [१]पीठबाह्यतः।
त्रिहस्तं वा तदर्धं वा स्थलमानं [२]व्यपोह्य च॥५३॥
पूजांशोदय[३]द्वारान्तं तन्मानं [४]व्याप्य मण्डलम्।
तद्बाह्ये वेदिकामानं सप्ततालसमुन्नतम्॥५४॥
उत्सेधसमविस्तारं [५]तदर्धार्धमथापि वा।
त्रिमेखलायुतं वापि द्विमेखलायुतं तु वा॥५५॥
चतुरश्रं सुवृत्तं वा परितः कल्पयेत्क्रमात्।
सुधया सैकतैस्तत्र पूरयेच्छुद्धवारिणा॥५६॥

[-वारिमण्डले पूजा तत्र स्नानं च]

तद्वारिमण्डले दृष्ट्वा लिङ्गसाहस्रकं बुधः।
पूर्ववत्पूजयेद्विद्वान् लिङ्गस्य परितः क्रमात्॥५७॥
अग्रादिमूलपर्यन्तं भुक्तिमुक्तिप्रदायकम्।
मूलादि चाग्रपर्यन्तं पूजा मुक्तिफलप्रदा॥५८॥
लिङ्गे चावरणं यत्तत् क्रमेण वारिमण्डले।
यजमानेन चाभ्यर्च्य पूर्ववद्देशिकोत्तमः॥५९॥
लिङ्गं प्रत्याढकार्धेन नैवेद्यं परिकल्पयेत्।
धूपं दीपं ततो दत्वा लिङ्गावरणमार्गतः॥६०॥
नृत्तान्तं पूजयेद्विद्वान् लिङ्गस्यावरणं यजेत्।
गीतनृत्तादिकं सर्वं लिङ्गस्य परितः क्रमात्॥६१॥
संकल्प्य लिङ्गपूजान्ते शिवमन्त्रशतं जपेत्।
इष्टबन्धुजनैस्सार्धं यजमानसमन्वितम्॥६२॥
तद्वारिमण्डले स्नात्वा यद्देवा इति मन्त्रतः।

---

[१] पीठबाह्यतः] अ, ऋ; पीठबाह्यके – ई, ऊ, ज.

[२] व्यपोह्य] अ, ई, ज; प्रवोह्य– ऊ; 'ऋ' मातृकायां अक्षरलोपः।

[३] ०द्वारान्तं तन्मानं] ई; ०द्वारा तान्तन्मानं-अ; ०दतारत्तोत्मानं -ऊ; ०द्वारान्तात्त्मानं -ऋ; ०मानं तत्तन्मानं-ज.

[४] व्याप्य] अ, ई, ऋ, ज; कल्प्य – ऊ .

[५] तदर्धार्धमथापि वा] ई; तदर्धं वामथापि वा – अ, ऊ, , ज, ऋ.

सोऽपि [1]पापैर्विनिर्मुक्तः शिवसायुज्यमाप्नुयात्॥ ६३॥

[दक्षिणा महाशान्तिव्रतफलं च]

महाशान्तिव्रतं दृष्ट्वा नत्वा लिङ्गसहस्रकम्।
यः कुर्वन् शिवलोकेऽपि शिवेन सह मोदते॥ ६४॥
आचार्यं पूजयेत्तत्र गोभूमिकाञ्चनादिकैः।
अस्य व्रतोपकरणान् नववस्त्रं प्रदापयेत्॥ ६५॥
महाशान्तिव्रतं प्रोक्तं गौरीव्रतमथ श्रृणु॥ ६५[1]/[2]॥

॥ [2]इति सूक्ष्मशास्त्रे महाशान्तिविधिः सप्तषष्टितमः पटलः॥

---

[1] पापैर्विनिर्मुक्तः] अ, ई, ऋ, ज; वाग्वर्षैनिर्मुक्तः – ऊ.

[2] इति सूक्ष्मशास्त्रे महाशान्तिविधिः सप्तषष्टितमः पटलः] सं० पाठः; अ: इति सूक्ष्मशास्त्रे महाशान्तिविधिरष्टषष्टितमः पटलः॥; ई : इति सूक्ष्मशास्त्रे क्रियापादे महाशक्तिव्रतविध्यष्टपञ्चाशत् पटलः॥; ऊः इति सूक्ष्मशास्त्रे महाशान्तिव्रतविधिपटलो पञ्चषष्टितमः॥; ऋः इति सूक्ष्मशास्त्रे महाशान्तिविधिः अष्टषष्टितमः पटलः॥; ज : इति सूक्ष्मशास्त्रे क्रियापादे महाशान्तिव्रतं नाम एकचत्वरिशत् पटलः॥

[अष्टषष्टितमः पटलः[१]]

[नित्यार्चनहीने प्रायश्चित्तविधिक्रमः]

वक्ष्ये नित्यार्चनाहीने प्रायश्चित्तविधिक्रमम्।

[आत्मशुद्धिः अङ्कुरार्पणं च]

देशिकः सुप्रसन्नात्मा शिवद्विजकुलोद्भवः ॥१॥
स्नानोक्तविधिना स्नात्वा शुक्लवस्त्रोत्तरीयकः ।
[२]शुक्लयज्ञोपवीती च पञ्चाङ्गभूषणैर्युतः ॥२॥
प्रासादं [३]तु प्रविश्याथ पादप्रक्षालनं कुरु ।
देवदेवं [४]नमस्कृत्य [५]त्रिपुण्ड्रं विधिना नयेत् ॥३॥
सकलीकरणं कृत्वा सद्योऽङ्कुराणि वापयेत् ।

[स्थण्डिलकल्पनम्]

प्रासादाग्रे विशेषेण गोमयालेपनं कुरु ॥४॥
पिष्टचूर्णैरलङ्कृत्य शालिभिः स्थण्डिलं कुरु ।
तन्मध्ये पद्ममालिख्य साष्टपत्रं सकर्णिकम् ॥५॥
तण्डुलैश्च तिलैर्दर्भैः पुष्पैश्चैव परिस्तरेत् ।

[कलशस्थापनम्]

सौवर्णं [६]राजतं ताम्रम् अथवा मृण्मयं भवेत् ॥६॥
पक्वबिल्वफलाकारान् कलशान् [७]गृह्य देशिकः ।
तन्तुना वेष्टयित्वा तु एकद्वित्रियवान्तरम् ॥७॥
प्रक्षाल्य [८]धूपितान् सर्वान् स्थापयेद्वामपार्श्वके ।

---

[१] अयं पटलः अ (टि.१९१, पृ० ३८३-३८४), ई (टि.३६, पृ० २९३, २९४-२९७), ऊ (टि.३८, पृ० ८४६, ८४८-८५३), ऋ (टि.९७, पृ० ४४१,४४२-४४४) इत्येतेषु कोशेषु दृश्यते।

[२] शुक्लयज्ञोपवीती च] अ, ई, ऋ; शुक्लयज्ञोपवीतश्च – ऊ.

[३] तु] अ, ऊ, ऋ; च – ई.

[४] नमस्कृत्य] ई; नमस्कृत्वा – अ, ऊ, ऋ.

[५] त्रिपुण्ड्रं] ई, ऊ, ऋ; त्रिपुण्ड्र – अ.

[६] राजतं] ई, ऋ; रजतं – अ, ऊ;.

[७] गृह्य] अ, ई, ऋ; ग्राह्य – ऊ.

[८] धूपितान्] ई, ऊ, ऋ; धूपदीपादीन् – अ (छन्दोभङ्गः).

[1]पुण्याहं वाचयेत्तत्र प्रोक्षयेत्तु शिवास्त्रकैः ॥८॥
कुम्भानुद्धृत्य संप्रोक्ष्य स्थापयेत्स्थण्डिलोपरि ।
सकूर्चान् सापिधानांश्च [2]सवस्त्रान् हेमसंयुतान् ॥९॥
गन्धोदकेन संयुक्तान् साधयेत्साधकोत्तमः ।

[देवतावाहनं कुम्भस्थापनं च]

[3]व्याप्यव्यापकभावेन ज्ञात्वा सर्वं विशेषतः ॥१०॥
सर्वव्यापिगतं देवं [4]निष्कलं सकलाकलम् ।
कुम्भमध्ये समावाह्य पञ्चावरणसंयुतम् ॥११॥
अष्टादशगणांश्चैव लोकपालान् [5]वसून् क्रमात् ।
[6]त्रयस्त्रिंशतिदेवांश्च ध्वजादिपरिवारकान् ॥१२॥
पञ्चावरणदेवांश्च स्थापयेत् कुम्भमध्यमे ।
[7]आवाहनोक्तमार्गेण [8]ध्यात्वा देवं सदाशिवम् ॥१३॥
शक्तिबीजं [9]तु वर्धन्यां विन्यसेत्तु विधानतः ।
अभितः कलशानष्टौ [10]अष्टविद्येश्वरात्मकान् ॥१४॥
स्वस्वबीजैः समभ्यर्च्य गन्धपुष्पादिना सह ।

[अग्निकार्यम्]

अग्न्याधानादिकं सर्वं प्रागुक्तविधिना कुरु ॥१५॥
तत्त्वव्याप्तिक्रमेणैव हुत्वा पूर्वोक्तसंख्यया ।
समिदाज्यचरूंश्चैव तिलसर्षपमुद्गकान् ॥१६॥
गुलं च [11]सक्तुलाजं च कदलीफलसंयुतम् ।

---

[1] 'ऊ' मातृकायां श्लो० १८पू०-२०पू० भागः ८पू०-८उ० मध्ये दृश्यते ।
[2] सवस्त्रान् हेमसंयुतान्] अ, ऊ, ऋ; वस्त्रहेमसमन्वितान् – ई.
[3] व्याप्य०] अ, ऊ, ऋ; व्याप्ति० – ई.
[4] निष्कलं सकलाकलम्] अ, ई, ऋ; निष्कलसकलालकम् – ऊ.
[5] वसून्] अ, ऊ, ऋ; न्यसेत् – ई.
[6] त्रयस्त्रिंशति०] अ, ऊ, ऋ; त्रयस्त्रिंशादि० – ई.
[7] आवाहनोक्त०] अ, ई, ऋ; तत्रोवाहनोक्त० – ऊ. (छन्दोभङ्गः)
[8] ध्यात्वा] अ, ई, ऋ; धृत्वा – ऊ.
[9] तु] अ, ऊ, ऋ; च – ई.
[10] अष्टविद्येश्वरात्मकान्] ई, ऋ; अष्टौ विद्येश्वरात्मकान् – अ; अष्टविद्येश्वरं क्रमात् – ऊ.
[11] सक्तु०] ऊ, ऋ; सर्क्तू – अ; सक्थु० – ई.

सद्यादिकास्त्रपर्यन्तं हुत्वा पूर्वोक्तवद्बुधः ॥१७॥
सहस्रं वा तदर्धं वा मूलेन जुहुयाद् घृतम् ।
तद्दशांशं [1] हुनेच्चाङ्गमन्त्रैश्चैव पृथक् पृथक् ॥१८॥
[2]एवं जागरणं रात्रौ

[अपरेद्युः कार्याणि]

प्रातः [3]यथोचितं कुरु ।
देशिकः सुप्रसन्नात्मा स्नानं कृत्वा विधानतः ॥१९॥
सकलीकरणं कृत्वा हुनेद्देवान् पृथक् पृथक् ।
जयादिरभ्याधानं च राष्ट्रभृच्च [4]हुनेत्ततः ॥२०॥
अघोरास्त्रं शिवास्त्रं च तथा पाशुपतास्त्रकम् ।
प्रत्येकं [5]शतकं हुत्वा मृत्युञ्जयसमन्वितम् ॥२१॥
पूर्णां हुत्वा च शिरसा घटमुद्धारयेत्ततः ।
हर्म्यप्रदक्षिणं [6]कृत्वा [7]स्वस्तिसूक्तसमन्वितम् ॥२२॥
प्रविश्य गर्भगेहं तु स्थापयेत् स्थण्डिलोपरि ।

[चरराशिषु योजनम्]

अत्र किञ्चिद्विशेषोऽस्ति [8]स्थिरराश्युभयं विना ॥२३॥
[9]चरराशिषु सर्वेषु योजयेल्लिङ्गमध्यमे ।

[कार्यसमाप्तिः]

[10]प्राणप्रवाहमार्गेण ध्यात्वा देवं सदाशिवम् ॥२४॥

---

[1] हुनेच्चाङ्ग०] ई; हुनेचाङ्गं – अ, ऊ, ऋ;.
[2] 'अ' मातृकायां श्लो० १९पू०-२०पू० भागो न दृश्यते ।
[3] यथोचितं] सं० पाठः ; संकोचितं - ई , ऊ, ऋ; च.
[4] हुनेत्ततः] अ, ई; क्रमाद्धुनेत् – ऊ; हुनेत्क्रमात् – ऋ.
[5] शतकं] अ, ई, ऋ; शतं – ऊ (छन्दोभङ्गः).
[6] कृत्वा] ऊ; कुर्यात् - अ, ई, ऋ.
[7] स्वस्तिसूक्त०] अ, ई, ऋ; स्वस्तिसूक्तै – ऊ.
[8] स्थिरराश्युभयं] अ, ई, ऋ; स्थिररास्योभयं – ऊ.
[9] चरराशिषु] अ, ई, ऋ; चररासिषु – ऊ.
[10] प्राणप्रवाह०] अ, ई, ऋ; प्राणवप्रभाव० – ऊ (छन्दोभङ्गः).

[1]वर्धन्या बीजमादाय [2]तच्छक्तिं भावयेद् बुधः ।
कुम्भोदैः स्नापयेद्देवं [3]वर्धन्यद्भिस्तु पिण्डिकाम् ॥ २५॥
[4]अभितोऽष्टघटोदैश्च स्नापयेत् [5]स्वस्वकुम्भकैः ।
अर्चनोक्तं समभ्यर्च्य प्रभूतहविषं ददेत् ॥ २६ ॥
मण्डपाभ्यन्तरे पूर्वे [6]पीठे चैव बलिं ददेत् ।
[7]ध्वजादिबलिपीठान्तं देवानभ्यर्च्य [8]चैकशः ॥ २७॥
[9]नित्यं नैमित्तिकं चैव नित्योत्सवमहोत्सवम् ।
अन्यानि [10]सर्वकर्माणि [11]योग्यलिङ्गे समाचरेत् ॥ २८॥

[12][॥ इति सूक्ष्मशास्त्रे क्रियाक्रमात् नित्यार्चनहीने प्रायश्चित्तविधिक्रमोऽष्टषष्टितमः पटलः ॥]

---

[1] वर्धन्या] सं० पाठः; वर्धन्यां-अ, ई, ऊ, ऋ.
[2] तच्चक्तिं भावयेद्] ऊ; सशक्तिं भावयेद् – अ; शक्तिभागे न्यसेद् – ई; शक्तिं भावयेद् – ऋ.
[3] वर्धन्यद्भिस्तु] अ, ई; वर्धन्यातिभ सु० – ऊ; वर्धन्याद्भिस्तु – ऋ.
[4] अभितोऽष्टघटोदैश्च] ई, ऊ; अभितोऽष्टघटाद्यैश्च – अ; अभितोऽष्टघटो च – ऋ.
[5] स्वस्वकुम्भकैः] ई; सवसंबकैः – अ, ऋ; सर्वबिम्बकैः – ऊ.
[6] पीठे चैव] अ, ऊ, ऋ; पीठोपरि – ई.
[7] ध्वजादिवलिपीठान्तं] ऊ; ध्वजादिवलिपीठान्ते – अ, ई, ऋ.
[8] चैकशः] अ; एकशः – ई; चैत्यशः – ऊ; चैकतः – ऋ.
[9] नित्यं] अ, ऊ, ऋ; नित्य० – ई.
[10] सर्वकर्माणि] ई; चैव सर्वाणि – अ, ऊ, ऋ.
[11] योग्य०] ई; योग० – अ, ऊ, ऋ.
[12] सर्वेषु कोशेषु पुष्पिका नास्ति ।

[[1]एकोनसप्ततितमः पटलः]

[मकुटनिर्माणविधिः]

[2]मकुटस्य विधिं वक्ष्ये शृणु त्वं [3]तत् प्रभञ्जन ।
[4]तल्लक्षणं त्रिधा प्रोक्तं किरीटं च करण्डकम् ॥ १ ॥
जटामकुटमेतेषु जटामकुटलक्षणम् ।
वक्ष्यते निष्कलस्यापि सकलस्य च [5]साम्प्रतम् ॥ २ ॥

[सुवर्णपरिमाणम्]

स्वर्णसंख्याविधानं च [6]श्रेष्ठमध्याधमक्रमात् ।
त्रिसहस्रं सत्रिशतं [7]सत्रिंशतिनिष्ककम् ॥ ३ ॥
त्रिगुञ्जैस्त्रिंशतं [8]सत्रित्रिंशन्निष्कं [9]त्रिगुञ्जयुक् ।
[10]सत्रिंशच्छतनिष्कं तु [11]त्रिगुञ्जैः शिवमौलिषु ॥ ४ ॥
शतं विना तु तन्मानं सोमास्कन्देषु [12]मौलिषु ।
तन्मानं द्विगुणं वाथ त्रिगुणं वा विधीयते ॥ ५ ॥
तत्तत्संख्याविधानेन शुद्धजाम्बूनदं [13]गृहेत् ।

[ग्रामप्रदक्षिणम्]

हैमे वा ताम्रपात्रे वा [14]क्षिस्त्वा तन्मूलमन्त्रतः ॥ ६ ॥

---

[1] अयं पटलः अ (टि. १९१, पृ० ३८७-३८९), ई (टि. ३६, पृ० २९८-३०१), ऋ (टि. ९७, पृ० ४४५-४४७), झ (टि. १०१६, पृ० ७१-७४) इत्येतेषु कोशेषु वर्तते ।
[2] मकुटस्य विधिं] अ, ई; मकुटारोपणं - झ.
[3] तत् प्रभञ्जन] अ, ई; तत्सदागेते - झ .
[4] तल्लक्षणं त्रिधा] अ, ई; त . . . . – झ .
[5] साम्प्रतम्] अ, ई; संवृतम् - झ.
[6] श्रेष्ठमध्याधमक्रमात्] ई; श्रेष्ठं मध्याधमक्रमात् – अ ; मध्य . . . .- झ.
[7] सत्रिंशतिनिष्ककम्] अ, झ; सत्रित्रिंशतिनिष्ककम् - ई.
[8] सत्रित्रिंशन्निष्कं] ई, झ; स्त्रित्रिंशन्निष्कं - अ .
[9] त्रिगुञ्जयुक्] अ, झ ; तु गुञ्जकम् - ई.
[10] सत्रिंशच्छतनिष्कं तु] ई; . . . . शतनिष्कं - अ; सत्रित्रिंशच्छतं निष्कं - झ.
[11] त्रिगुञ्जैः] ई; त्रिगुञ्जैश्च - अ; . . . . ञ्जे - झ .
[12] मौलिषु] ई, झ; मौक्तिषु - अ.
[13] गृहेत्] ई,झ;क्षितौ - अ.
[14] क्षिस्त्वा तन्मूलमन्त्रतः] ई; क्षिप्ता तन्मूलमन्त्रतः - अ; . . . . लमन्त्रतः - झ.

सर्वालङ्कारसंयुक्तमारोप्य [१]गजमस्तके।
अथवा [२]गब्लिकोर्ध्वे वा नयेद् ग्रामप्रदक्षिणम् ॥७॥
शिवस्य पुरतो वापि देवालयसमीपतः ।
स्नानं कृत्वा [३]गुरुश्रेष्ठः [४]कर्तृदैवज्ञसंयुतः ॥८॥
स्वर्णकारेण [५]संयुक्तः कर्मारम्भं समाचरेत् ।
तदर्च्य ब्रह्ममन्त्रेण होमं कुर्याद्यथाविधि ॥९॥

[हेमसज्जीकरणम्]

पीठे हैममये तत्र [६]निधायास्त्रेण हाटकम् ।
[७]अयसा [८]कल्पिते वापि तन्मन्त्रेण [९]प्रहारकम् ॥१०॥
गन्धपुष्पादिनाभ्यर्च्य त्रिधा तेनैव देशिकः ।
[१०]संताडयेदतः पश्चात् [११]स्वर्णकारः क्रियां चरेत् ॥११॥

[मकुटमानम्]

[१२]देहबन्धाङ्गुलं गृह्य सकले तत्प्रमाणतः ।
चतुर्विंशाङ्गुलं वापि त्रिसप्ताङ्गुलमेव वा ॥१२॥
अष्टादशाङ्गुलं वाथ [१३]मकुटोत्सेधकं कुरु ।
सकलेऽप्येवमेवं स्यान्निष्कले तु विधीयते ॥१३॥

[निष्कलस्य मकुटमानम्]

शिरोवर्तनतस्तारं नाहं तत्सममुच्यते ।

---

[१] गजमस्तके] सं० पाठः; गजकर्णतः - अ; . . . . ई; . . . . कर्णतः - झ.
[२] गब्लिकोर्ध्वे वा] ई; भल्लिकोर्ध्वेन - अ; गल्लिकोध्वे - झ.
[३] गुरुश्रेष्ठः] ई ; . . . . श्रेष्ठः - अ ; . . . . झ.
[४] कर्तृदैवज्ञसंयुतः] ई; कर्ता दैवज्ञसंयुतः- अ; क . . . . देवज्ञसंयुतः- झ.
[५] संयुक्तः] झ; संयुक्तं-अ, ई.
[६] निधायास्त्रेण हाटकम्] अ, ई ; निथाय . . . . –झ.
[७] अयसा] सं० पाठः; अवसा - अ, ई, झ .
[८] कल्पिते - अ, झ ; कल्पते - ई.
[९] प्रहारकम्] अ, झ; प्रभाकरम् - ई.
[१०] संताडयेदतः] सं० पाठः; सन्नाययेदतः – अ ; संताययेत्ततः- ई ; संताडयेदथा- झ.
[११] स्वर्णकारः क्रियां चरेत्] ई;स्वर्णकारक्रियां चरेत् - अ; स्वर्णकार . . . . – झ.
[१२] देहबन्धाङ्गुलं गृह्य] ई ; देवि बन्धाङ्गुलं गृह्य - अ; . . . . बन्धाङ्गुले ग्राह्य - झ.
[१३] मकुटोत्सेधकं कुरु] अ, ई; मकुटो . . . . – झ.

[१]विस्तारसमतुङ्गं स्यात् सप्ताष्टनवकांशके ॥१४॥
एकांशोनाधिकं वापि कुर्यादायादिसंयुतम् ।
तुङ्गतारवशेनैव आयादीनपि कारयेत् ॥१५॥
ललाटमुकुलान्तं च मानयेन्मानसूत्रकम् ।

[मकुटे जटालक्षणम्]

युग्मसंख्याजटायुक्तं तज्जटापरितो वृतम् ॥१६॥
अथवा तिर्यगूर्ध्वस्थजटाभिः [२]परिमण्डितम् ।
अर्कांशे तु तदुत्सेधे एकांशेन जटोदयम् ॥।१७॥
[३]कनिष्ठानामिकामध्याङ्गुलीनाहमथापि वा ।
ललाटपट्टसंयुक्तं शिरसो वर्तनोर्ध्वतः ॥१८॥
चतुष्पूरितसंयुक्तं [४]तदुत्सेधवशेन च ।
अथवा [५]पूरितोत्सेधं तदर्धेन विराजितम् ॥१९॥
[६]मौलिमूले विशालं च [७]तत्त्रिभागैकमेव वा ।
तदग्रविस्तरं [८]चैव क्रमेण [९]कृशतां नयेत् ॥२०॥
[१०]तज्जटोदयमानेन द्विगुणं मुकुलोदयम् ।

[मकुटालंकारः]

तद्रूपं मुकुलं [११]वापि [१२]यथोक्तं च समाचरेत् ॥२१॥
[१३]वामे तु शिवगङ्गां च [१४]तदर्धोदयमानतः ।

---

[१] 'विस्तारसमतुङ्गं इत्यारभ्य 'आयादीनपि कारयेत्' इति पर्यन्तं 'ई' 'झ' मातृकयोः पुनरेकवारं लिखितं वर्तते ।
[२] परिमण्डितम्] झ; परिसंयुतम् - अ, ई.
[३] कनिष्ठानामिकामध्याङ्गुली] ई; कनिष्ठिकानामिकामध्याङ्गुली - अ (छन्दोभङ्गः); कनिष्ठिका . . . . गुलिनामथापि वा - झ.
[४] तदुत्सेधवशेन च] ई; तदुत्सेधवरो न वा - अ; तदुत्सेथं वशेन वा - झ.
[५] पूरितोत्सेधं] अ, ई; परिमुत्सेथं - झ.
[६] मौलिमूले विशालं] सं० पाठः मौलिमूलविशालं -अ, ई; म . . . . लार्धं-झ.
[७] तत्त्रिभागैकमेव] ई, झ; तन्त्रीभागेकमव-अ.
[८] चैव] ई;त्वेवं - अ, झ.
[९] कृशतां नयेत्] सं० पाठः; तु शर्तं नयेत् - अ, ई, झ.
[१०] तज्जटोदयमानेन] अ; तज्जटोदरमानेन - ई; तज्जोदयमानेन - झ.
[११] वापि] अ; वाथ - ई; . . . .-झ.
[१२] यथोक्तं च समाचरेत्] सं० पाठः यथा वक्तुं - अ; . . . . तद्वत् - ई; . . . . झ.
[१३] वामे तु शिवगङ्गां च] अ; वाचामेन्दुसुगङ्गाश्च - ई; वामे वामे तु गङ्गां च - झ.
[१४] तदर्धोदयमानतः] सं० पाठः ; तदर्धं द्वयमानतः - अ, ई, झ.

वामेऽर्धशशिसंयुक्तं सव्ये नागार्कपुष्पकैः ॥२२॥
[1]नानापुष्पसमायुक्तं नानारत्नोपशोभितम् ।
[2]नानाचित्रक्रियोपेतं मकुटं कारयेद्बुधः ॥२३॥
अत्रानुक्तं तु यत्सर्वं युक्त्यालङ्कारमाचरेत् ।
मकुटस्य विधिः प्रोक्तो मकुटारोपणं शृणु ॥२४॥

[3]इति सूक्ष्मशास्त्रे मकुटनिर्माणविधिः एकोनसप्ततितमः पटलः ॥

---

[1] नानापुष्पसमायुक्तं] सं० पाठः ; नागार्कपुष्पसंयुक्तं - अ, ई, झ.

[2] नानाचित्रक्रियोपेतं] अ, ई; नानाछत्रक्रियोपेतं - झ.

[3] इति सूक्ष्मशास्त्रे मकुटनिर्माणविधिः एकोनसप्ततितमः पटलः] सं० पाठः; इति सूक्ष्मशास्त्रे मकुटनिर्माणविधिः सप्ततितमः पटलः -अ; इति सूक्ष्मशास्त्रे मकुटविधिपटलः –ई; इति सूक्ष्मतन्त्रे मकुटविधिं नाम सप्ततिपटलः- झ ।

[[1]सप्ततितमः पटलः]

[मकुटारोपविधिः]

मकुटारोपणं वक्ष्ये [2]शृणु त्वं तत्प्रभञ्जन ।

[मकुटारोपणफलम्]

आयुरारोग्यफलदं पुत्रपौत्रविवर्धनम् ॥ १ ॥
[3]सर्वसिद्धिकरं पुण्यं शत्रुनाशकरं परम् ।

[मकुटारोपणकालः]

उत्तरायणकाले तु शुक्लपक्षे शुभे दिने ॥ २ ॥
राजग्रामानुकूलर्क्षे देवनक्षत्रकेऽपि वा ।
[4]युद्धारम्भावसाने वा यजमानदिनेऽपि[5] वा ॥ ३ ॥
मकुटारोपणं कुर्याद् [6]विधिनानेन बुद्धिमान् ।

[यागमण्डपस्थानम्]

प्रासादपूर्वदिग्भागे दक्षिणे [7]चोत्तरेऽपि वा ॥ ४ ॥
[8]पश्चिमे काम्यदेशे वा [9]नैर्ऋते वायुगोचरे ।
ईशाने पावके वाथ गोपुरद्वारपार्श्वके ॥ ५ ॥
पञ्चप्राकारबाह्ये वाभ्यन्तरे [10]वास्तुमध्यमे ।
मण्टपं कारयेद्विद्वान् [11]मकुटारोपणार्थकम् ॥ ६ ॥

---

[1] अयं पटलः अ (टि.१९१, पृ०३८९-३९९), ई (टि. ३६, पृ०३०१-३११), ऋ (टि ९७, पृ० ४४७-४५६), झ (टि. १०१६, पृ०७४-८४) इत्येतेषु कोशेषु दृश्यते ।
[2] शृणु त्वं] अ,ई; शृणुध्वं - झ.
[3] सर्वसिद्धिकरं] अ, ई; स . . . . सिद्धिकरं-झ.
[4] युद्धारम्भावसाने वा] अ,ई; युद्धारम्भवस . . . . – झ.
[5] यजमानदिनेऽपि] अ, ई; जयमानदिनेऽपि - झ.
[6] विधिनानेन] ई; विधानेन च - अ; विधानेन - झ.
[7] चोत्तरेऽपि] अ, ई; चोत्त. . . . –झ.
[8] पश्चिमे काम्यदेशे] ई; पश्चिमैकांशदेशे - अ; पश्चिमे त्विशदेशे – झ.
[9] नैर्ऋते]अ, ई; . . . . रुते - झ.
[10] वास्तुमध्यमे] अ ,ई; वास्तु . . . . – झ.
[11] मकुटारोपणार्थकम्] अ, ई; . . . . रोपणार्थकम् - झ .

[आसनकल्पनम्]

[1]मकुटारोपणात् पूर्वे [2]चासनादीनि कारयेत् ।
[3]रत्नलोहशिलामृद्भिः कर्तव्यं [4]सैंहमासनम् ॥७॥
अथ वा [5]याज्ञिकैर्वृक्षैः सिंहासनं [6]प्रकल्पयेत् ।
आसनं शैलदार्वं चेत् [7]रत्नग्रहविधानतः ॥८॥
[8]संगृह्यासनम् आपाद्य [9]पूर्वोक्तलक्षणैः सह ।
स्थापनात् [10]पूर्वरात्रौ तु अधिवासनमाचरेत् ॥९॥

[रङ्गमण्डपकल्पनम्]

मकुटमण्टपात् पूर्वे सौम्ये वा [11]दक्षिणेऽथवा ।
[12]नैर्ऋतेशानदेशे वा [13]कल्पयेद्रङ्गमण्टपम् ॥१०॥
[14]गुणवेदकरारभ्य [15]द्विद्विहस्तविवर्धनात् ।
नवमानं प्रकर्तव्यं [16]विंशदेकोनविंशकम् ॥११॥
मण्टपं वा [17]प्रपां वापि कूटाकारमथापि वा ।
विमानाकृतिकं वापि [18]कल्पयेद्रङ्गमण्टपम् ॥१२॥

---

[1] मकुटारोपणात् पूर्वे] अ, ई; मकुटारोपणं पूर्वे – झ .
[2] चासनादीनि] झ; स्नानादीन्यपि - अ; स्नानादीनि - ई .
[3] रत्नलोहशिलामृद्भिः] ई, झ ; रक्तलोहशिलामृद्भिः – अ .
[4] सैंहमासनम्] अ, ई; सिंहमासनम् – झ.
[5] याज्ञिकैर्वृक्षैः] अ; यज्ञवृक्षैर्वा - ई, झ .
[6] प्रकल्पयेत्] अ, ई; प्रक . . . . येत् - झ .
[7] रत्नग्रहविधानतः] सं० पाठः; नक्ते संगृहविधानतः - अ; रत्नसंग्रहविधानतः - ई; नक्तौ संग्रहविधानतः - झ.
[8] संगृह्यासनम्] ई, झ ; संग्रहासनम् -अ.
[9] पूर्वोक्तलक्षणैः] ई, झ; पूर्वोक्तैर्लक्षणैः- अ.
[10] पूर्वरात्रौ] ई, झ ; पूर्वरात्रे - अ .
[11] दक्षिणेऽथ वा]अ, झ; दक्षिणेऽपि वा - ई .
[12] नैर्ऋतेशानदेशे] अ; नैर्ऋते दिशि देशे - ई ; नैर्ऋते त्विशदेशे - झ .
[13] कलयेद्रङ्गमण्टपम्] ई; कल्पयेद्रङ्गमण्टपे - अ; कल्पयेद्यागमण्डपम् – झ .
[14] गुणवेदकरारभ्य] अ, झ; गुणवेदकराभ्यां वा – ई .
[15] द्विद्विहस्तविवर्धनात्] ई, झ; द्विद्विस्तारवर्धनात् – अ.
[16] विंशदेकोनविंशकम्] अ, झ; विंशमेकोनविंशकम् – ई .
[17] प्रपां वापि] सं० पाठः; प्रपाहं वा-अ;प्रवाहं वा-ई;प्रभां वापि – झ .
[18] कल्पयेद्रङ्गमण्टपम्] अ, ई; कल्पये . . . . पम् –झ .

चतुर्द्वारसमायुक्तं [१]विदिक्कुड्यसमन्वितम् ।
[२]परितोऽलिन्दमेकांशं द्विभागं वा प्रकल्पयेत् ॥ १३ ॥
तत्समं द्विगुणं वापि बाह्ये [३]संचारपङ्क्तिका ।
[४]अक्ष्यग्निवेदभूतांशैः [५]चतुर्दिङ्मुखभद्रकम् ॥ १४ ॥
विस्तारसदृशायामं [६]तलोत्सेधांशमानकम् ।
[७]अष्टाष्टस्तम्भसंयुक्तं [८]दर्भमालासमावृतम् ॥ १५ ॥

[मण्डपालंकारः]

द्वारतोरणसंयुक्तं गात्रवेष्टनसंयुतम् ।
वितानध्वजसंयुक्तं मुक्तादामैर्विभूषितम् ॥ १६ ॥
[९]कुड्यचित्रसमोपेतं [१०]तरङ्गवेष्टनान्वितम् ।
नानाश्चर्यसमोपेतं मण्टपं परिभूषयेत् ॥ १७ ॥

[मण्डपशुद्धिः]

[११]मार्जनप्रोक्षणं कृत्वा गोमयेनानुलेपयेत् ।
स्नानं कृत्वा विशेषेण आचार्यः सकलीकृतः ॥ १८ ॥
सामान्यार्घ्यकरो भूत्वा मकुटमण्टपं विशेत् ।
वास्तुहोमं ततः कृत्वा बलिदानपुरःसरम् ॥ १९ ॥
पर्यग्निकरणं कृत्वा गोमयेनानुलेपयेत् ।
[१२]आचार्यः शिष्यसंयुक्तः स्नानं कृत्वास्त्रमन्त्रतः ॥ २० ॥

---

[१] विदिक्कुड्यसमन्वितम्] सं० पाठः; विदिग्दिशासमन्वितम् -अ; वेदिकस्य समन्वितम् - ई .
[२] परितोऽलिन्दमेकांशं] ई; परितोऽलिद्रुमेकांशं -अ; परितो लीद्रमेकांशं –झ .
[३] संचारपङ्क्तिका] ई; सञ्चारवर्दगिका -अ; . . . .का – झ .
[४] अक्ष्यग्निवेदभूतांशैः] ई, झ; अक्ष्यग्निभूतवेदांशैः – अ .
[५] चतुर्दिङ्मुखभद्रकम्] सं० पाठः; चतुर्दिर्भमुखभद्रकम् - अ; चतुर्दिशि मुखभद्रकम्; चतुदिमुखभद्रकम् – झ .
[६] तलोत्सेधांशमानकम्] ई, झ; नीलोत्सेधांशमानकम् – अ .
[७] अष्टाष्टस्तम्भसंयुक्तं] ई, झ; अष्टाष्टं स्तम्भसंयुक्तं- अ .
[८] दर्भमालासमावृतम्] अ, ई; दर्भमाल . . . .- झ .
[९] कुड्यचित्रसमोपेतं] अ, झ; आढ्यचित्रसमोपेतं – ई .
[१०] तरङ्गवेष्टनान्वितम्] ई, झ; रङ्गवेष्टनान्वितम् – अ .
[११] मार्जनप्रोक्षणं कृत्वा] ई; मार्जयेत् प्रोक्षयेत्पश्चात् - अ; मार्जनं प्रोक्षणं कृत्वा – झ .
[१२] आचार्यः शिष्यसंयुक्तः] अ, ई; आचार्यशिष्यसंयुक्तं - झ .

अन्तर्यागं ततः कृत्वा [१]प्रविशेद्रङ्गमण्टपम् ।

[कुम्भस्थापनम्]

स्थण्डिलं कारयेत्तत्र चाष्टद्रोणेन शालिना ॥ २१ ॥
[२]शाल्यर्धतण्डुलैः पुष्पैः तिलैर्लाजैः [३]परिस्तरेत् ।
कुम्भानस्त्रेण संक्षाल्य तन्तुना परिवेष्टयेत् ॥ २२ ॥
पूरयेद्गन्धतोयेन कूर्चपल्लवसंयुतम् ।
[४]सवस्त्रं सहिरण्यं च नालिकेरफलैर्युतम् ॥ २३ ॥
[५]शिवासनघटं मध्ये विन्यसेत् स्थण्डिलोपरि ।

[कुम्भपूजा]

पूर्वादीशानपर्यन्तं [६]लोकपालघटान् न्यसेत् ॥ २४ ॥
[७]आसनाधिपतीनिष्ट्वा [८]मध्यकुम्भे तु देशिकः ।
लोकपालान् समभ्यर्च्य [९]तत्तद्दिग्घटमध्यमे ॥ २५ ॥
नैर्ऋते [१०]पीठमध्ये तु ध्यात्वा [११]मण्डपरूपिणीम् ।
संपूज्य गन्धपुष्पाद्यैः [१२]नैवेद्यं दापयेत्ततः ॥ २६ ॥

[अग्निकार्यम्]

कुम्भाग्रे स्थण्डिलं कृत्वा शिवाग्निं विधिना न्यसेत् ।
समिदाज्यचरून् लाजान् माषशालियवांस्तिलान् ॥ २७ ॥
[१३]सद्यादीशानपर्यन्तं प्रत्येकं षोडशं हुनेत् ।

---

[१] प्रविशेद्रङ्गमण्टपम्] अ, ई; प्रविशेदङ्गमण्टपम् –झ .
[२] शाल्यर्धतण्डुलैः] ई; शाल्यर्धं तण्डुलैः - अ, झ .
[३] परिस्तरेत्] अ, ई; परिस्तरैः – झ .
[४] सवस्त्रं सहिरण्यं] अ, ई; स . . . . स्त्रं स . . . . रण्यं – झ .
[५] शिवासनघटं] झ; शिवासनपटं -अ; शिवासनपदं – ई .
[६] लोकपालघटान्] ई, झ; लोकपालघटं –अ .
[७] आसनाधिपतीनिष्ट्वा] सं० पाठः; आसनादिपतीनिष्ट्वा - अ, ई; सनादि तु निष्प – झ .
[८] मध्यकुम्भे] अ, ई; मध्ये कुम्भे – झ .
[९] तत्तद्दिग्घटमध्यमे] झ; तदीयघटमध्यमे - अ ; तत्तद्धि घटमध्यमे – ई .
[१०] पीठमध्ये] अ, ई; घटमध्ये – झ .
[११] मण्डपरूपिणीम्] ई, झ; मण्टपरूपिणि –अ .
[१२] नैवेद्यं] अ, ई; नैवेद्यं तं – झ .
[१३] सद्यादीशानपर्यन्तं] ई; सद्यादिशिर(दीशान)पर्यन्तं -अ; स दीशानपर्यन्तं – झ .

[1]द्रव्यान्ते व्याहृतिं हुत्वा स्पर्शाहुतिमथाचरेत् ॥२८॥
हैमेन कूर्मं संस्थाप्य पात्रे संस्थाप्य देशिकः ।
कूर्मं स्पृष्ट्वाहुतिं कुर्यात् पूर्वमन्त्रैर्यथाक्रमम् ॥२९॥
एवं रात्रौ प्रकर्तव्यं प्रभाते स्नानमाचरेत् ।

[अनन्तरदिनकृत्यम्]

देशिकः सकलीकृत्य सोष्णीषः सोत्तरीयकः ॥३०॥
[2]मण्टपस्थघटान् [3]इष्ट्वा हुत्वा पूर्णाहुतिं नयेत् ।
मुहूर्ते समनुप्राप्ते कृत्वाभिषेकमण्टपे ॥३१॥
मध्यसूत्रं समास्तीर्य [4]पूर्वदक्षिणमार्गतः ।
[5]तत्सूत्राद्वामभागे तु नीत्वा [6]देवाङ्गुलत्रयम् ॥३२॥
[7]प्रसार्य च शिवसूत्रं [8]तत्सूत्रासनमध्यमे ।
[9]स्थानकस्यासनं चेत्तु दैविके पदमध्यमे ॥३३॥
आसीनासनकं [10]यत्तत् [11]मानुषे स्थापयेद्बुधः ।

[पुण्याहादि]

पुण्याहं वाचयेत्तत्र प्रोक्षयेदस्त्रमन्त्रतः ॥३४॥
पञ्चगव्येन [12]संसिच्य पवमानमुदीरयन् ।
शिलागर्ते न्यसेत् कूर्मं पारदेन समन्वितम् ॥३५॥
आधारशक्तिमन्त्रेण पूजयेद्देशिकोत्तमः ।

---

[1] द्रव्यान्ते] ई, झ; दर्शान्ते - अ .
[2] मण्टपस्थघटान्] सं० पाठः ; मण्टपस्थं ० - अ, ई, झ .
[3] इष्ट्वा] झ; यष्ट्वा - अ ; दृष्ट्वा – ई .
[4] पूर्वदक्षिणमार्गतः] ई; पूर्वदक्षिणभागतः - अ, झ .
[5] तत्सूत्राद्वामभागे] अ; तत्सूत्रवामभागे - ई; तत्सूत्रद्वारभगे – झ.
[6] देवाङ्गुलत्रयम्] ई, झ; वेदाङ्गुलत्रयम् - अ.
[7] प्रसार्य च शिवसूत्रं] सं० पाठः; झ; प्रासादस्य शिवं सूत्रं - अ,ई; प्रसार्य शिवसूत्रं - झ.
[8] तत्सूत्रासनमध्यमे] अ; तत्सूत्रं मध्यमासने - ई; तत्सूत्रमासनमध्यमे - झ.
[9] स्थानकस्यासनं चेत्तु] ई, झ; स्थानकस्यासनस्यैव -अ.
[10] यत्तत्] अ, झ; यत्तु - ई.
[11] मानुषे स्थापयेद्बुधः] झ; मानुषे स्नापयेद्बुधः - अ ; आत्मार्थं स्थापयेद्बुधः - ई.
[12] संसिच्य] अ; संसिध्य - ई; संहच्य - झ.

[वेदिकाकल्पनम्]

तस्योर्ध्वे वेदिकां कुर्याद् [१]दिग्देहाङ्गुलम् उन्नतम् ॥ ३६ ॥
उत्सेधाष्टगुणायामं [२]चतुरश्रसमन्वितम् ।
[३]सुधयेष्टकया वापि [४]शिलाभिर्वापि कारयेत् ॥ ३७ ॥
सिंहासनं तदूर्ध्वे तु [५]स्थापयेच्छिल्पिभिः सह ।
तस्य कर्मावसाने तु शिल्पिनं परिवर्जयेत् ॥ ३८ ॥

[कलशग्रहणं प्रदक्षिणं च]

आचार्यः शिष्यसंयुक्तः तदन्ते स्नानमाचरेत् ।
सकलीकरणं कुर्यात् सर्वालङ्कारसंयुतम् ॥ ३९ ॥
संगृह्य सर्वकलशान् स्वस्तिसूक्तसमन्वितम् ।
ततः प्रदक्षिणं कुर्यादभिषेकार्हमण्टपम् ॥ ४० ॥
[६]आसनस्यैव परितः स्थापयेत् कलशान् क्रमात् ।
शक्रशांकरयोर्मध्ये तदासनघटान् न्यसेत् ॥ ४१ ॥

[मण्डपपूजा]

पुण्याहं वाचयेत्तत्र [७]प्रोक्षयेत् सिंहमासनम् ।
मण्डपं चैव संप्रोक्ष्य [८]नैर्ऋते स्तम्भमूलके ॥ ४२ ॥
कुम्भान्मन्त्रं समादाय [९]चासनोपरि विन्यसेत् ।
[१०]अन्यकुम्भोदकैः स्नाप्य तत्तदुक्तेन मन्त्रतः ॥ ४३ ॥
मण्डपाधिपतीन् [११]इष्ट्वा नैर्ऋते स्तम्भमूलके ।
सिंहासनं समभ्यर्च्य पूर्वमन्त्रैर्यथाक्रमम् ॥ ४४ ॥

---

[१] दिग्देहाङ्गुलम्] सं० पाठः; दिग्दिशाङ्गुलम् -अ; दिग्दशाङ्गुलम् - ई, झ.
[२] चतुरश्रसमन्वितम्] झ ; चाधताग्रसमन्वितम् – अ; चायताश्रसमन्वितम् - ई.
[३] सुधयेष्टकया] अ, ई; संययेष्टकयां - झ.
[४] शिलाभिर्वापि] सं० पाठः; ईशानैर्वापि - अ; शालिनैर्वापि - ई; शानै वापि - झ.
[५] स्थापयेच्छिल्पिभिः] अ, ई; .... चिलिभिः - झ.
[६] आसनस्यैव परितः] ई, झ; आसनस्योपरि ततः - अ.
[७] प्रोक्षयेत् सिंहमासनम्] ई, झ; प्रोक्षयेद्वै हेमासनम् - अ.
[८] नैर्ऋते स्तम्भमूलके] अ, झ; नैर्ऋतस्तम्भमूलके - ई.
[९] चासनोपरि विन्यसेत्] अ, झ; चासने परिविन्यसेत् - ई.
[१०] अन्यकुम्भोदकैः] ई , झ ; शिवकुम्भोदकैः - अ.
[११] इष्ट्वा] अ, झ; यष्ट्वा - ई.

धूपदीपं ततो दत्वा पुष्पाञ्जलिमथाचरेत् ।
एवं कृत्वा [1]दिवाकाले सायाह्नसमये बुधः ॥४५॥

[मृत्संग्रहणादि]

गणेशमपि संपूज्य पायसान्नं निवेदयेत् ।
विज्ञाप्य देवदेवस्य [2]मकुटारोपणक्रमम् ॥४६॥
आचार्यः शिष्यसंयुक्तः सोष्णीषः सोत्तरीयकः ।
अस्त्रराजं समादाय चण्डेश्वरसमन्वितम् ॥४७॥
छत्रचामरसंयुक्तं वाद्यघोषसमन्वितम् ।
धूपदीपसमोपेतं सर्वालङ्कारशोभितम् ॥४८॥
पर्वताग्रे नदीतीरे क्षेत्रे वा सिन्धुतीरके ।
क्षीरवृक्षसमीपे वा मृत्तिकां ग्राहयेद् [3]बुधः ॥४९॥
पुण्याहं वाचयेत्तत्र बलिं दत्वा विचक्षणः ।
पञ्चगव्येन संसिच्य [4]वाममन्त्रेण संग्रहेत् ॥५०॥
पात्रे संस्थाप्य संपूज्य वस्त्रेणाच्छादयेद्धृदा ।
[5]देवाग्रमण्डपे वापि अभिषेकार्हमण्टपे ॥५१॥
रङ्गमण्टपके वापि परिवारालयेऽपि वा ।
प्रविशेत् पूर्वमार्गेण कारयेदङ्कुरार्पणम् ॥५२॥
कौतुकं बन्धयेद्धीमान् देवदेवस्य [6]देशिकः ।
[7]सिंहासनोपमा चेत्तु क्रियाभेदो न विद्यते ॥५३॥

[रङ्गमण्डपे कुम्भस्थापनादि]

आचार्यः शिष्यसंयुक्तः प्रविशेद्रङ्गमण्टपम् ।
तोरणादीन् समभ्यर्च्य द्वारकुम्भपुरःसरम् ॥५४॥
नवकुम्भान् समादाय तन्तुना परिवेष्टयेत् ।

---

[1] दिवाकाले] ई, झ; ततः काले - अ.
[2] मकुटारोपणक्रमम्] ई, झ; मकुटारोपणं क्रमात् - अ.
[3] बुधः] ई; यथा -अ, झ.
[4] वाममन्त्रेण] ई; पांसुमन्त्रेण - अ; वशासु मन्त्रेण - झ.
[5] देवाग्रमण्डपे वापि] ई; दोग्रमण्डलेयापि - अ; तोग्रमण्डलके वापि - झ.
[6] देशिकः] ई, झ; देवितः - अ.
[7] सिंहासनोपमा चेत्तु]अ; सहासनेपमाचेत्तु - ई, झ.

सकूर्चान् वारिसंपूर्णान् सहेमान् वस्त्रसंयुतान् ॥५५॥
नालिकेरफलोपेतान् चूतपल्लवसंयुतान् ।
कुम्भान् संगृह्य वामेन स्थण्डिलोपरि विन्यसेत् ॥५६॥

[मकुटशुद्धिः मकुटपूजा च]

कुम्भमध्ये समभ्यर्च्य [1]मकुटेन सहेश्वरम् ।
[2]अभिषेकार्थमादाय शुद्धपात्रे तु विन्यसेत् ॥५७॥
[3]गजकण्ठे समारोप्य सर्वालङ्कारसंयुतम् ।
ग्रामप्रदक्षिणं कृत्वा संगृहेद्देशिकोत्तमः ॥५८॥
पञ्चगव्येन संस्नाप्य क्षालयेच्छुद्धवारिणा ।
श्वेतवस्त्रेण संमार्ज्य शिवं [4]प्रति समाचरेत् ॥५९॥
मञ्जूषे शुद्धपात्रे वा हृदयेन तु विन्यसेत् ।
कौतुकं [5]स्वर्णसूत्रे वा [6]बध्वा तेनैव मन्त्रतः ॥६०॥
क्षौमवस्त्रेण संछाद्य विन्यसेद्वेदिकोपरि ।
गन्धपुष्पैः समभ्यर्च्य [7]धूपदीपं हृदा ददेत् ॥६१॥

[रङ्गमण्डपेऽग्निकार्यम्]

ततः शिवाग्निं संकल्प्य पूर्वमार्गेण देशिकः ।
समिदाज्येन चरुणा प्रत्येकं होममाचरेत् ॥६२॥
शतमर्धं तदर्धं वा सद्यास्त्रहृदयेन तु ।
[8]द्रव्यं प्रति विशेषेण [9]स्पृष्ट्वा मकुटभूषणम् ॥६३॥
[10]षड्रसैर्मिश्रचरुणा मूलेन जुहुयाच्छतम् ।

---

[1] मकुटेन सहेश्वरम्] झ; मकुटस्यार्हमीश्वरम् - अ; मकुटा सहमीश्वरम् – ई.
[2] अभिषेकार्थमादाय] ई; अभिषेकं समादाय -अ, झ.
[3] गजकण्ठे] ई; गजकर्णे - अ, झ.
[4] प्रति समाचरेत्] ई; . . . . समाचरेत् - अ; शिवसंस्मरते गुरुः – झ.
[5] स्वर्णसूत्रे वा] सं० पाठः; स्वर्णपात्रेण - अ, ई ; स्वर्णसूत्रे व - झ.
[6] वध्वा] ई, झ; ध्वा - अ.
[7] धूपदीपं] ई, झ; धूपं दीपं - अ.
[8] द्रव्यं] ई; गुह्यं - अ, झ.
[9] स्पृष्ट्वा मकुटभूषणम्] झ; स्पृष्ट्वाङ्गं कूटवृषणम् -अ; स्पृष्ट्वा मुकुटवीक्षणात् – ई.
[10] षड्रसैर्मिश्रचरुणा] अ, ई; षड्रसै . . . . श्रचरुणा - झ.

सर्वद्रव्यं समादाय हव्यवाहेति मन्त्रतः ॥६४॥
जयादिरभ्याधानं च [१]राष्ट्रभृच्च क्रमाद्धुनेत् ।
पूर्णाहुतिं ततो [२]हुत्वा [३]संपूज्य शिवपावकम् ॥६५॥
संकल्प्य वायुदिग्भागे स्नपनं पञ्चविंशतिः ।

[देवचिह्नाधिवासनम्]

ततो [४]नैर्ऋतदिग्भागे देवचिह्नाधिवासयेत् ॥६६॥
शक्त्यग्निनागखट्वाङ्गपट्टसं पत्रदण्डकम् ।
क्षुरिका [५]पद्मकासी च खड्गं वज्राङ्कुशं गदा ॥६७॥
धनुःपरशुशूलास्त्रमित्यष्टादशकं भवेत् ।
सर्वास्त्रं नैऋते स्थाप्य समभ्यर्च्यास्त्रनामतः ॥६८॥
काहलं मुरजं शङ्खं दर्पणं छत्रचामरम् ।
मधूपूरितकुम्भं च दधिपूरितकुम्भकम् ॥६९॥
घृतपूरितकुम्भं च [६]क्षुरिकानखशोधनम् ।
[७]केशशोधनकं चैव दन्तशोधनमञ्जनम् ॥७०॥
ओड्याणं योगपट्टं च मात्रादण्डं सवेत्रकम् ।
धर्मबुद्धोपकरणं भस्मकुम्भं [८]मृगाजिनम् ॥७१॥
[९]कलाची जलभाण्डं च पादुके चाग्निकोणके ।
प्रणवेनैव चाभ्यर्च्य मध्ये शय्यागृहे बुधः ॥७२॥
तद्वारोचितवस्त्रं च भूषणं चैव विन्यसेत् ।

---

[१] राष्ट्रभृच्च क्रमाद्धुनेत्] अ; क्रमाद्राष्ट्रभृतं हुनेत् - ई, झ.
[२] हुत्वा] अ; दत्वा - ई, झ.
[३] संपूज्य] अ, ई; . . . . ज्य – झ .
[४] नैर्ऋतदिग्भागे] ई; नैर्ऋतिभागे तु - अ; नैऋतभागे तु - झ.
[५] पद्मकासी] अ; पद्मचासी - ई; पद्मद्वावासि - झ.
[६] क्षुरिकानखशोधनम्] अ; दूर्वाग्रकदलीत्रयम् - ई; दूर्वाग्रकलकत्रयम् - झ.
[७] अत्र 'नालिकेरफलं चैव कर्त्रिकानखशोधनम्' इत्येकं श्लोकार्धं 'ई' कोशे अधिकतया दृश्यते ।
'नालिकेरफलं चैव दुकेलचाग्निकोणके' इत्येकं श्लोकार्धं 'झ' कोशे अधिकतया दृश्यते ।
'केशशोधनकं चैव' इत्यारभ्य 'पादुके चाग्निकोणके' पर्यन्तं श्लोकद्वयं 'झ' कोशे न दृश्यते ।
[८] मृगाजिनम्] ई; मृगाञ्जनम् - अ.
[९] कलाची] अ; कालाची – ई.

[1]कपिलां च गजं चैव बन्धयेद् [2]अल्पदूरतः ॥७३॥
एवं जागरणं रात्रौ प्रभाते स्नानमाचरेत् ।

[तृतीयदिनक्रियाः]

[-आचार्यकृत्यम्]

आचार्यः सकलीकृत्य सोष्णीषः सोत्तरीयकः ॥७४॥
हेमाङ्गुलीयकटकहारकुण्डलमण्डितः ।
सितचन्दनलिप्ताङ्गो हेमयज्ञोपवीतकः ॥७५॥
प्रातः सन्ध्यावसाने तु देवदेवं प्रणम्य च ।
शिबिकादौ समारोप्य नयेत्तद्रङ्गमण्टपे ॥७६॥
[3]द्रव्याणि दर्शयित्वा च पूर्णाहुतिमथाचरेत् ।
शिवाग्निं च विसृज्याथ कुम्भे संयोज्य देशिकः ॥७७॥
पुण्याहं वाचयेत्तत्र स्नानकर्म समाचरेत् ।

[-स्नपनादि]

पञ्चगव्यामृतैः स्नाप्य स्नपनार्हैश्च कुम्भकैः ॥७८॥
ब्रह्मकुम्भोदकैश्चापि [4]सौरादिकलशोदकैः ।
संस्नाप्य च महादेवं मन्त्रपुष्पं प्रदापयेत् ॥७९॥
मन्त्रान्नं दापयेत् पश्चात् [5]देवं शय्यागृहं नयेत् ।
गन्धपुष्पैः समभ्यर्च्य नैवेद्यं दापयेद्गुरुः ॥८०॥
[6]धूपदीपं ततो दत्वा ताम्बूलं दापयेत्ततः ।
अस्त्रेशान् पूजयेत्तत्र [7]स्तोत्रनृत्तादि कारयेत् ॥८१॥

[-परिवेषक्रमः]

तद्वारोचितवस्त्राद्यैरलंकृत्य महेश्वरम् ।

---

[1] कपिलां च गजं] अ; कपिलाश्वगजं - ई; कपिलाश्च गजाश्चैव – झ.
[2] अल्पदूरतः] अ; अल्पदूरके - ई; अल्पद्रके - झ.
[3] द्रव्याणि दर्शयित्वा च] ई; द्रव्यान् संदर्शयित्वाथ - अ; द्रव्यान् सद्दशूत्वात्थ - झ.
[4] सौरादिकलशोदकैः] ई, झ; सौराधिकवशोदकैः - अ.
[5] देवं शय्यागृहं] ई; एवं शय्यागृहे - अ; देवं शायगृहे – झ.
[6] धूपदीपं] ई, झ; धूपं दीपं - अ.
[7] स्तोत्रनृत्तादि कारयेत्] ई; स्तोत्रनृत्तादिकं नयेत् - अ, झ.

[1]सर्ववाद्यसमोपेतं [2]स्तोत्रशब्दसमन्वितम् ॥८२॥
जयशब्दसमोपेतं विशेन्मकुटमण्टपम् ।
सिंहासने समारोप्य [3]व्याघ्रचर्माम्बरान्विते ॥८३॥
भूषणैर्गन्धमाल्याद्यैरलंकृत्यातिसुन्दरम् ।
आचार्यः शिष्यमाहूय वस्त्रबन्धं समाचरेत् ॥८४॥
[4]पञ्चाङ्गभूषणं दत्वा परिवेषसमन्वितम् ।
[5]गीतमङ्गलवाद्यैश्च स्तोत्रशब्दसमन्वितम् ॥८५॥
अभिषेकं समादाय मन्त्रेणैव तु भूषयेत् ।
गन्धपुष्पैः समभ्यर्च्य धूपदीपादिकं ददेत् ॥८६॥
परिवेषक्रमं कल्प्य पूर्वोक्तविधिना ततः ।

[-ग्रामप्रदक्षिणम्]

रथे वा [6]गजकण्ठे वा समारोप्य वृषध्वजम् ॥८७॥
नानाच्छत्रसमायुक्तं नानाध्वजसमन्वितम् ।
नानावाद्यसमोपेतं नानाकाहलसंयुतम् ॥८८॥
नानावस्त्रसमोपेतं नानाभक्तजनैर्युतम् ।
[7]अनुपूजासमोपेतं [8]गजवाजिसमन्वितम् ॥८९॥
देवचिह्नसमोपेतं कृत्वा ग्रामप्रदक्षिणम् ।

---

[1] सर्ववाद्यसमोपेतं] ई, झ; गीतमङ्गलवाद्यैश्च - अ.
[2] स्तोत्रशब्दसमन्वितम्] अ; सर्वालंकारसंयुतम् - ई,झ.
[3] व्याघ्रचर्माम्बरान्विते] अ, ई; व्याघ्रचर्माम्बरान्वितम् - झ.
[4] पञ्चाङ्गभूषणं] ई, झ; पञ्चाङ्गं भूषणं - अ.
[5] इतः पूर्वं "शङ्खदुन्दुभिघोषैश्च गीतनृत्तसमाकुलम् ।
सर्वभक्तजनैः सार्धं यजमानसमन्वितम् ।
ग्रामप्रदक्षिणं कृत्वा देवाग्रे विन्यसेद्बुधः ।
पुण्याहं वाचयेत् तत्र मकुटारोपणासनम् [मकुटारोपणार्थकम् – झ] ।
मुहूर्ते समनुप्राप्ते शङ्खघोषसमन्वितम् ॥" इति सार्धश्लोकद्वयं 'ई' 'झ'कोशयोर्दृश्यते ।
[6] गजकण्ठे] ई; गजकर्णे - झ; गजगण्डे - अ.
[7] अनुपूजासमोपेतं] अ; अणुपूजासमोपेतं - ई,झ.
[8] गजवाजिसमन्वितम्] ई; गजध्वजसमन्वितम् - अ; गजपूजासमन्वितम् - झ.

[-रङ्गमण्डपप्रवेशः, परिवेषक्रमश्च]

[1]शनैर्देवालयं गच्छेन् [2]नीराजनम् अथाचरेत् ॥९०॥
[3]यात्रार्थस्नपनं कृत्वा सन्ध्याशेषं समाचरेत् ।
सन्ध्यन्ते देवदेवेशमारोप्य [4]शिबिकामथ ॥९१॥
देवचिह्नसमोपेतं नयेत्तद्रङ्गमण्टपे ।
सिंहासने समारोप्य [5]परिवेषक्रमं नयेत् ॥९२॥
पाद्यमाचमनं दत्वा महाहविर्निवेदयेत् ।
नानादेशकथावाक्यैः [6]धर्मयुद्धादिदर्शनैः ॥९३॥
विनोदवाक्यैरन्यैश्च महाजालादिदर्शनैः ।
वीणावेणुमृदङ्गादिवाद्यैर्गानैश्च तोषयेत् ॥९४॥
ततोऽस्तमयवेलायामभिषेकार्हमण्टपे ।
सिंहासने समारोप्य [7]परिवेषक्रमं नयेत् ॥९५॥

[-शय्यागृहे पूजा]

परिवेषक्रमान्ते तु संगृह्य परमेश्वरम् ।
देवालयं प्रविश्याथ नित्यकर्म समाचरेत् ॥९६॥
भोगपूजावसाने तु पूर्ववत् परमेश्वरम् ।
शिबिकादौ समारोप्य [8]शय्यागृहं प्रवेशयेत् ॥९७॥
मृदुतल्पसमायुक्ते [9]सुगन्धिकुसुमान्विते ।
शयने देवमारोप्य तन्मूलेनैव देशिकः ॥९८॥
संपूज्य गन्धपुष्पाद्यैः भक्ष्यादींश्च निवेदयेत् ।

---

[1] शनैर्देवालयं] अ, झ; शुभैर्देवालयं - ई.
[2] नीराजनम्] ई, झ; नीराञ्जनम् - अ.
[3] यात्रार्थस्नपनं] ई; यात्रासंस्नापनं - अ; घात्रार्थस्नपनं - झ.
[4] शिबिकामथ] अ, ई; शिबिकामधः - झ.
[5] परिवेषक्रमं नयेत्] अ, झ; परिवेषक्रमान्नयेत् - ई.
[6] धर्मयुद्धादिदर्शनैः] झ; धामयुद्धादिदर्शनैः - अ; धामं युद्धादिदर्शनैः - ई.
[7] परिवेषक्रमं] ई, झ; परिवेष्टिक्रमं – अ.
[8] शय्यागृहं] ई, झ; शय्यागारं - अ.
[9] सुगन्धिकुसुमान्विते] अ; सुगन्धकुसुमान्विते - ई; सुगन्धकुसुमान्वितम् - झ.

मकुटारोपणं प्रोक्तं दिनचर्याक्रमं शृणु ॥९९॥

॥ [1]इति सूक्ष्मशास्त्रे मकुटारोपविधिः सप्ततितमः पटलः ॥

[1] इति सूक्ष्मशास्त्रे मकुटारोपविधिः सप्ततितमः पटलः] सं० पाठः; इति सूक्ष्मशास्त्रे मकुटारोपविधिरेकसप्ततितमः पटलः-अ; इति सूक्ष्मशास्त्रे मकुटारोपणपटलः - ई. झ।

[एकसप्ततितमः पटलः]

[[1]मकुटारोपणे दिनचर्याविधिः]

[प्रातः शयनगृहे उपचाराः]

दिवाकरोदयात् पूर्वे [2]वेदयामार्धकालके ।
श्रुत्वा पञ्चमहाशब्दं स्नानं कृत्वा गुरूत्तमः ॥ १ ॥
पञ्चाङ्गभूषणोपेतः शिष्यवर्गैस्समन्वितः ।
मूललिङ्गं समभ्यर्च्य धूपं दीपं प्रदापयेत् ॥ २ ॥
भस्म दत्वाथ मूलेन ताम्बूलं दापयेत्ततः ।
तत्कालोचितगानैश्च वीणावेणुरवादिभिः ॥ ३ ॥
अन्यैर्विविधवाद्यैश्च तोषयेद्वृषभध्वजम् ।

[दर्पणादिमङ्गलद्रव्यदर्शनम्]

दर्पणं शिवमन्त्रेण दर्शयेद्देशिकोत्तमः ॥ ४ ॥
ततो दैवज्ञमाहूय पञ्चाङ्गं श्रावयेद्गुरुः ।
[3] पुरन्दरेऽस्त्रनाथश्चेत् दक्षिणद्वारमर्चयेत् ॥ ५ ॥
शिवास्त्रं दक्षिणे चेत्तु पश्चिमाभिमुखं [4]शिवम् ।
पश्चिमे शस्त्रनाथश्चेद्देवमुत्तरदिङ्मुखम् ॥ ६ ॥
[5]उत्तरस्थो भवेदस्त्रं पूर्वाभिमुखमीश्वरम् ।
[6]सम्पूज्य घृतकुम्भं च दर्शयेदस्त्रमन्त्रतः ॥ ७ ॥
[7]शिरसा मधुकुम्भं च नेत्रेण दधिकुम्भकम् ।
[8]भस्म कवचमन्त्रेण शिखया बृहतीफलम् ॥ ८ ॥

---

[1] अयं पटलः अ (टि १९१, पृ० ३९९-४०१), ई (टि ३६, पृ० ३१२-३१४), ऋ (टि ९७, पृ० ४५७-४५९), कोशेषु पृथक्पटलतया वर्तते । 'झ' कोशे (टि १०१६) परं पूर्वतनमकुटारोपणपटले एव तदनुस्यूततया (पृ० ८४-८७) वर्तते ।

[2] वेदयामार्धकालके] झ; देवं यामार्धकेऽपि वा - अ; देवयामार्धकालके – ई.

[3] पुरन्दरेऽस्त्रनाथश्चेत्] सं० पाठः; पुरन्दरैश्च नाथैश्च - अ,ई; पुरन्दरेस्त्रनाथेश्च – झ.

[4] शिवम्] अ; भुविम् - ई,झ.

[5] उत्तरस्थो भवेदस्त्रं] ई, झ; उत्तरस्तम्भवेदास्त्रं – अ.

[6] सम्पूज्य] ई, झ; सुपूज्य – अ.

[7] शिरसा मधुकुम्भं च नेत्रेण दधिकुम्भकम्] अ; कुम्भं च नेत्र . . . . – ई; शिरसामभिकुम्भं च नेत्रे त . . . . – झ.

[8] भस्म] ई; भस्मं - अ; भस्तु - झ.

दर्शयेत् [१]साधनद्रव्यान् [२]अन्यानस्त्रेण देशिकः ।

[गोगजादिपूजा]

[३]नन्दां यष्ट्वा सगायत्र्या [४]दूर्वाग्रकबलं ददेत् ॥९॥
ततो [५]मातङ्गम् आहूय सर्वशिक्षासमन्वितम् ।
शिवमन्त्रेण संदृश्य नालिकेरफलं ददेत् ॥१०॥
तदन्ते पञ्चकल्याणम् अश्वशिक्षासमन्वितम् ।
[६]सर्वालंकारसंयुक्तम् आहूयाग्रे विचक्षणः ॥११॥
गन्धमाल्यैः समभ्यर्च्य सैन्धवं दापयेद्बुधा ।

[शिवस्य स्नानमण्डपेऽभिषेकः]

ततो देवं समारोप्य खेटके शिबिके तथा ॥१२॥
प्रदक्षिणक्रमेणैव स्नानमण्टपमाविशेत् ।
स्नानवेद्युपरि न्यस्त्वा सम्पूज्य परमेश्वरम् ॥१३॥
गन्धतैलेन संस्नाप्य तदन्ते चन्दनेन तु ।
लवङ्गामलकेनैव फलसारेण भस्मना ॥१४॥
[७]कर्पूरधूलिभिः स्नाप्य पञ्चगव्यामृतैस्तथा ।
[८]फलपुष्पास्त्रतोयैश्च मृत्कषायोदमार्जनैः ॥१५॥
[९]कान्त्या कान्त्युदकैः स्नाप्य [१०]नमकेनाभिषेचयेत् ।

[अलंकारादिविनोदालोकनान्तोपचाराः]

पुष्पमारोप्य [११]माल्येन मन्त्रान्नं च निवेदयेत् ॥१६॥

---

[१] साधनद्रव्यान्] ई, झ; साधनद्रव्यम् - अ.
[२] अन्यानस्त्रेण] ई; अन्यदस्त्रेण - अ; नान्यानस्त्रेण - झ.
[३] नन्दां यष्ट्वा] झ; नाथं दृष्ट्वा - अ; नादा यष्ट्वा - ई.
[४] दूर्वाग्रकबलं] झ; पूर्वाग्रकं दलं - अ; दूर्वाग्रकदली - ई.
[५] मातङ्गम्] ई, झ; मतङ्गम् - अ.
[६] सर्वालंकारसंयुक्तम्] ई; तमलंकारसंयुक्तम् - अ; तस्मालङ्कारसंयुक्तम् - झ.
[७] कर्पूरधूलिभिः] अ; कर्पूरधूलिना - ई, झ.
[८] फलपुष्पास्त्रतोयैश्च] अ, ई; ततो पुष्पाश्च तोयैश्च – झ.
[९] कान्त्या कान्त्युदकैः] अ; कान्ते कान्त्युदकैः – ई; कान्तकन्युदकैः - झ.
[१०] नमकेनाभिषेचयेत्] अ; नवकेनाभिषेचयेत् - ई, झ.
[११] माल्येन] झ; मालैश्च -अ, ई.

शुद्धवस्त्रेण [1]संमार्ज्य [2]तद्रङ्गमण्टपेष्टदिक् ।
[3]दार्वासने समारोप्य [4]चार्चयेत् परमेश्वरम् ॥ १७ ॥
[5]महाहविर्विधानेन नैवेद्यं दापयेद्गुरुः ।
ताम्बूलं दापयेद्विद्वान् मुखवाससमन्वितम् ॥ १८ ॥
[6]धूपदीपं ततो दत्वा नीराजनमथाचरेत् ।
परिवेषक्रमं कल्प्य विनोदालोकनं नयेत् ॥ १९ ॥

[ग्रामप्रदक्षिणम्]

ततः सायाह्नसमये [7]मन्दीभूते दिवाकरे ।
तद्वारोचितवस्त्राद्यैरलंकृत्य महेश्वरम् ॥ २० ॥
[8]पूर्वयानक्रमेणैव कृत्वा ग्रामप्रदक्षिणम् ।
सिंहासने समारोप्य परिवेषं समाचरेत् ॥ २१ ॥
[9]नीराजनं ततः कृत्वा [10]गीतनृत्तादिभिः सह ।
ततो मूलगृहं प्राप्य देवेन सह देशिकः ॥ २२ ॥
[11]हविर्निवेदयेत् पश्चात् [12]षडाशेषं समाचरेत् ।

[पुनः शय्यागृहे प्रवेशः, उपचाराश्च]

[13]ततः [14]शय्यागृहे देवमानीय पूर्ववद्गुरुः ॥ २३ ॥
खट्वोपरि समारोप्य भक्ष्यपानादिकं ददेत् ।

---

[1] संमार्ज्य] अ, झ; संमृज्य - ई.
[2] तद्रङ्गमण्टपेष्टदिक्] ई; तद्रङ्गं मण्टपेष्टदिक् - अ;तदग्रं मण्टपेष्टदिक् - झ.
[3] दार्वासने] सं० पाठः; दूर्वार्चने - अ; दूर्वार्धेन - ई; दार्वासंन - झ.
[4] चार्चयेत्] झ; पाश्वयेत् - अ; पार्श्वयोः - ई.
[5] महाहविर्विधानेन] ई; महाहविर्निधानेन - अ; महाहव्यविधानेन - झ.
[6] धूपदीपं] ई, झ; धूपं दीपं - अ.
[7] मन्दीभूते] अ, ई; मम्यभूते - झ.
[8] पूर्वयानक्रमेणैव] अ, ई; पूर्वयामक्रमेणैव - झ.
[9] नीराजनं] झ; नीराज्ञनं - अ, ई.
[10] गीतनृत्तादिभिः] ई, झ; नृत्तगीतादिभिः - अ.
[11] हविर्निवेदयेत् पश्चात्] ई; हविर्निवेद्य तत्पश्चात् - अ; हविन्नवैद्य तत्पश्चात् - झ.
[12] षडाशेषं] अ, ई; षडांशेषं - झ.
[13] "ततः शय्यागेहे . . . भूकाभिषेकमाचरेत्" पर्यन्तं ग्रन्थभागः 'झ' कोशे न वर्तते ।
[14] शय्यागृहे] ई; शय्यागेहे - अ.

अष्टमेऽहनि संप्राप्ते भूकाभिषेकमाचरेत् ॥ २४ ॥
[१]भूकाभिषेकदिवसात् [२]पूर्वद्वित्रिदिनेऽपि वा ।
[३]मृगयात्रां प्रकुर्वीत [४]वनदेवादितृप्तये ॥ २५ ॥
मकुटारोपणं [५]त्वेवं प्रत्यब्दं परिकल्पयेत् ।
[६]अत्रानुक्तं तु यत्किञ्चित् सर्वं राजोपचारवत् ॥ २६ ॥
मकुटारोपणं प्रोक्तं रथारोहविधिं शृणु ॥ २६[१]/२ ॥

॥ [७]इति सूक्ष्मशास्त्रे मकुटारोपणे दिनचर्याविधिः एकसप्ततितमः पटलः ॥

---

[१] भूकाभिषेकदिवसात्] ई, झ; भूकाभिषेकसमयात् - अ.

[२] पूर्वद्वित्रिदिनेऽपि वा] ई; पूर्वे द्वित्रिदिनेऽपि वा - अ; पूवेत्र द्वित्रिदिनेऽपि वा - झ.

[३] मृगयात्रां प्रकुर्वीत] ई, झ; देवस्य मृगयां कुर्याद्वु -अ.

[४] वनदेवादितृप्तये] अ, ई;नवदेवादितृप्तये – झ.

[५] त्वेवं] ई; चैव - अ, झ.

[६] अत्रानुक्तं तु यत्किञ्चित्] ई, झ; अत्रानुक्तं यत्किञ्चित् – अ.

[७] इति सूक्ष्मशास्त्रे मकुटारोपणे दिनचर्याविधिः एकसप्ततितमः पटलः] सं० पाठः; मकुटारोपविधिर्द्विसप्ततितमः पटलः - अ; मकुटारोपण-विधिपटलः - ई; इति सूक्ष्मशास्त्रे दिनचर्याविधिः द्विसप्ततितमः पटलः- ऋ; मकुटारोपनविधिं नाम एकसप्ततिपटलः - झ

[द्विसप्ततितमः पटलः[१]]

रथारोहणविधिः

[२]रथारोहविधिं वक्ष्ये शृणु त्वं तत् प्रभञ्जन ।

[पूर्वेद्युःकरणीयाः क्रियाः]

शान्तिहोमं ततः कुर्याद्रथाग्रे तु विशेषतः ॥१॥
क्षालयेच्छुद्धतोयेन प्रोक्षयेत्पञ्चगव्यकैः ।
ततो विघ्नेशमभ्यर्च्य सर्वविघ्नप्रशान्तये ॥२॥
[३]तत्तत्स्थाने विशेषेण सर्वदेवान् [४]समर्चयेत् ।
[५]दिक्पालकान् प्रपूज्याथ [६]स्वनाम्नैव तु मन्त्रतः ॥३॥
चक्रेषु [७]चन्द्रसूर्यौ चाप्यक्षे [८]चाधाररूपिणीम् ।
[९]अष्टनागांश्च पाशेषु चार्चयेत्साधको वरः ॥४॥
मेघनादं सुराष्ट्रं च रथपूर्वापरेषु च ।
[१०]तेभ्यो रक्तबलिं दद्याद् यथाविधिपुरःसरम् ॥५॥
एवमेव प्रकर्तव्यं रात्रिमध्ये विशेषतः ।

[रथकर्षणम्]

नित्यार्चनादिकं सर्वं [११]प्रातर्निर्वर्त्य देशिकः ॥६॥
सुमुहूर्ते सुलग्ने तु देवदेवं रथे नयेत् ।

---

[१] अयं पटलः अ (टि.१९१, पृ० ४०१-४०२), ई (टि.३६, पृ० ३१५-३१६), च (टि.९५५, पृ० २०), झ (टि.१०१६, पृ० ८७-८८) इत्येतेषु कोशेषु दृश्यते।
[२] रथारोह०] ई, च; रथारोहण० – अ, झ.
[३] तत्तत्स्थाने] ई, च; तत्तत्देशे – अ.
[४] समर्चयेत्] च; समाचरेत् – अ, ई.
[५] दिक्पालकान्] ई, च, झ; दिक्पालान् – अ.
[६] स्वनाम्नैव तु] सं० पाठः ; स्वनामेनैव – अ, ई, च, झ.
[७] चन्द्रसूर्यौ चाप्यक्षे] सं० पाठः; ०चात्यक्षे - अ; चन्द्रसूर्यं च क्षये – ई, च; चन्द्रसूर्येश्च क्षये – झ.
[८] चाधाररूपिणीम्] अ; वाधारशक्तिनम् – ई; वाधारशक्तिनीम् – च, झ.
[९] अष्टनागांश्च पाशेषु] सं० पाठः ; अष्टनागांश्च पार्श्वेषु – अ; अष्टनागाग्निपाशेषु – ई, च, झ.
[१०] तेभ्यो रक्तबलिं] च, झ; रस्मोरक्तबलिं – अ; तस्माद्रक्तबलिं – ई.
[११] प्रातर्निर्वर्त्य] ई, च ; प्रातः निर्वृत्य –अ; प्रातन्निर्वर्त्य – झ.

[१]पुरुषाकारधारिण्यो [२]मत्कन्याश्च सहैव तु ॥७॥
सर्ववाद्यसमायुक्तं रथाकर्षणमारभेत् ।
[३]सर्वस्थाने रथं नीत्वा जनान् सर्वान् [४]प्रतोषयेत् ॥८॥

[रथनयनम् पूजा च]

[५]विघ्नाद्यैर्यानविच्छेदे [६]क्षिप्रं सन्धानमाचरेत् ।
कालातिक्रमणे प्राप्ते [७]यां पूजां कारयेद्यदि ॥९॥
[८]सा पूजा निष्फला ज्ञेया परचक्राद्भयं भवेत् ।
मध्याह्नसमयं यावद् यानं चैव न योग्यकम् ॥१०॥
रथे दीपान्तमभ्यर्च्य [९]मूललिङ्गे निवेद्यकम् ।
[१०]भानोरस्तमनाद् ऊर्ध्वे अशक्तं चेत्तु यानकम् ॥११॥
शिबिकादिषु चारोप्य यानशेषं समाप्य च ।
कालातिक्रमणार्थाय [११]शान्तिहोमपुरस्सरम् ॥१२॥
[१२]राजराष्ट्रहितार्थाय [१३]भीमरुद्रं जपेच्छतम् ।
[१४]तत्संख्यया च होतव्यं कारयेत्साधकोत्तमः ॥१३॥
नित्यं निर्वर्तयेद्धीमान् [१५]यथावदनुपूर्वशः ।

---

[१] उरूषाकारधारिण्यो] अ; पुरुषाकारधारिण्या – ई, झ; पुरुषाकारथारण्या – च.
[२] मत्कन्याश्च सहैव तु] अ ; मत्कन्यौ च सहैव तु – ई ; मत्कन्यो च सहैवत् – च ; मत्कन्या च महेव तु – झ.
[३] सर्वस्थाने] झ; पूर्वस्थाने - अ, ई, च.
[४] प्रतोषयेत्] अ, ई, झ ; सन्तोषयेत् बुधः – च.
[५] विघ्नाद्यैर्यानविच्छेदे] अ ; विघ्नाद्यैर्यानविच्छिन्ने – ई, झ ; विघ्नाद्यैरयनविश्विन्ने – च.
[६] क्षिप्रं सन्धानमाचरेत्] अ; संधानं शीघ्रमाचरेत् – ई, च, झ.
[७] यां पूजां कारयेद्यदि] सं० पाठः ; पूजां राजाकरोद्यदि – अ; थापुराजाकरोद्यदि – ई; या पूजा कारयेद्यदि – च ; या पूजाकारयेद्यति – झ.
[८] सा पूजा निष्फला] अ, च, झ; संपूजानिषुकालादि – ई.
[९] मूललिङ्गे] अ; आलये तु – ई, झ; आवाहयेत्तु – च.
[१०] भानोरस्तमनाद्] ई, च, झ; भानोरस्तमयात् -अ; 'अ' मातृकायां '११-१४' श्लोका न विद्यन्ते ('ई' मातृकातः ते प्रतिलिपीकृताः)।
[११] शान्तिहोमपुरःसरम्] ई, झ; शान्तिहोमं समाचरेत् – च.
[१२] राजराष्ट्रहितार्थाय] ई, झ; राजराष्ट्रविवर्द्धाय – च.
[१३] भीमरुद्रं] सं० पाठः; भीमरूपं - ई, च; भूमरूपं – झ.
[१४] तत्संख्यया च होतव्यं] ई ; तत्संख्यया च भेतव्यं – च ; तत्संख्याया च होतव्यं – झ.
[१५] यथावदनुपूर्वशः] च; अन्यदावानुपूर्वशः - ई; यथा पूदनुपूर्वः – झ.

[1]रथारोहविधिः प्रोक्तः प्रभामण्डलकं [2]श‍ृणु ॥ १४ ॥

॥ [3]इति सूक्ष्मतन्त्रे रथारोहणविधिर्नाम द्विसप्ततितमः पटलः ॥

---

[1] रथारोहविधिः प्रोक्तः] ई; रथारोहविधिं प्रोक्तं – च; रघरोहविधिः प्रप्रोक्तं – झ.

[2] श‍ृणु] ई ; लक्षणम् – च ; कुरु – झ.

[3] इति सूक्ष्मतन्त्रे रथारोहणविधिर्नाम द्विसप्ततितमः पटलः] सं० पाठः; झ : इति सूक्ष्मतन्त्रे रथारोहणविधिर्नाम द्विसप्तति पटलः ; ई, च : इति सूक्ष्मतन्त्रे रथारोहणविधिपटलः

[त्रिसप्ततितमः पटलः]
सकलस्थापनविधिः[1]

[स्थापनफलम्]

[2]सकलस्थापनं वक्ष्ये [3]शृणु त्वं तत्प्रभञ्जन ।
आयुरारोग्यजयदं पुत्रश्रीकीर्तिवर्धनम् ॥ १ ॥

[त्रिविधस्थापनम्]

केवलं सहजं चैव पौनःपुन्यं [4]त्रिधा स्मृतम् ।
केवलं [5]चैकबेरस्य स्थापनं [6]त्विति विद्यते ॥ २ ॥
महेश्वरादिबिम्बानां [7]तच्छक्तिप्रतिमादीनाम् ।
परिवारामरादीनां [8]वाहनायुधविग्रहान् ॥ ३ ॥
भक्तादि[9]प्रतिमानां च एकस्मिन्नेककालके ।
[10]एकाचार्येण कर्तव्यं स्थापनं सहजं स्मृतम् ॥ ४ ॥
[11]वर्णादिस्फोटने चैव [12]अङ्गोपाङ्गविहीनके ।
त्याज्यं बिम्बं तु संस्थाप्य [13]पौनःपुन्यमिति स्मृतम् ॥ ५ ॥

[स्थापनकालः]

[14]उत्तरायणकाले तु शुक्लपक्षे शुभे दिने ।

---

[1] अयं पटलः अ (टि.१९१, पृ० ४०२-४०७), ई (टि.३६, पृ० ३१९-३२५), उ (टि.३७, पृ० ५९-६६), ऋ (टि.९७, पृ० ४६२-४६८), च (टि.९५५, पृ० १३१-१३७), झ (टि. १०१६, पृ० ९१-९७), इत्येतेषु कोशेषु दृश्यते।

[2] 'अ' मातृकायां '१-१०' श्लोका न विद्यन्ते ('ई' मातृकातः ते प्रतिलिपीकृताः)।

[3] शृणु त्वं] ई, उ, ऋ, च ; शृणुध्वं – झ.

[4] त्रिधा स्मृतम्] ई, उ, ऋ, च ; त्रय स्मृतम् – झ.

[5] चैकबेरस्य] सं० पाठः; चैकबेरं स्यात् - ई, उ, ऋ, च, झ.

[6] त्विति] ई, उ, ऋ, झ ; न – च.

[7] तच्छक्तिप्रतिमादीनाम्] सं० पाठः; तच्छक्तिप्रतिमादिनाम् उ ; तच्छक्तिप्रतिमादिकम् – ई, ऋ, झ; तच्छक्तिप्रतिपादिकम् – च.

[8] वाहनायुधविग्रहान् – ई, ऋ, च, झ (वाहनायुधविग्रहणाम् इत्येव साधु); वाहनानां पृथग्गृहान् - उ.

[9] ०प्रतिमानां च] उ, च; ०प्रतिमां चैव – ई, ऋ, झ.

[10] एकाचार्येण] उ, च, झ; एकभार्येण – ई, ऋ.

[11] वर्णादिस्फोटने] सं० पाठः; वर्णादिस्फोटनं - उ, च; वर्णानि स्फोटनं – ई, झ ; वर्णानि स्फोटनीं – ऋ.

[12] अङ्गोपाङ्गविहीनके] उ, च; अङ्गोपाङ्गनि हानके – ई, ऋ, झ.

[13] 'अ' मातृकायां अक्षरलोपः। पौनःपुन्यमिति स्मृतम्] उ, ऋ, च, झ; पौनःपुन्यं च संस्मृतम् – ई.

[14] उत्तरायणकाले] ई ; उत्तरायणमस्ते – ऋ; उत्तरायणमसे – उ; च, झ.

सुवारे सुमुहूर्ते च स्थापनं सम्यगाचरेत् ॥ ६ ॥

[बेरद्रव्यादि]

[१]शैलरत्नजलोहैश्च सुधामृद्दारुबिम्बयोः ।
भित्तिचित्रे [२]प्रयोक्तव्यो विशेषः किंचिदुच्यते ॥ ७ ॥
चलं चैवाचलं चैव [३]प्रासादे [४]प्रतिमां ततः ।
अचलं गर्भसंयुक्तं [५]तत्स्थाने सुदृढीकृतम् ॥ ८ ॥
गर्भहीनं तु यद्वस्तु [६]चलमेवं प्रकीर्तितम् ।
अचलं स्वस्वदेशे तु [७]चलं सर्वत्र देशके ॥ ९ ॥
रत्नजैश्चित्रबिम्बैश्च रत्नन्यासादिकं विना ।

[स्थापनस्य विंशत्यङ्गानि]

प्रथमं बेरनिर्माणं द्वितीयं [८]द्रव्यसंग्रहम् ॥ १० ॥
पश्चान्मण्टप[९]निर्माणं चतुर्थं दृष्टिमोचनम् ।
पञ्चमं प्रतिमाशुद्धिः षष्ठं ग्रामप्रदक्षिणम् ॥ ११ ॥
सप्तमं तु जले [१०]वासमष्टमं मण्टपार्चनम् ।
रक्षाबन्धं च नवमं [११]द्रव्याधिवासनं परम् ॥ १२ ॥
[१२]एकादशाधिवासं च द्वादशं [१३]होमकर्म च ।
[१४]त्रयोदशं प्रतिमोद्धारं दक्षिणादानं तत्परम् ॥ १३ ॥

---

[१] शैलरत्नज०] उ, ऋ, च, झ; शैलरत्नं च – ई.
[२] प्रयोक्तव्यो] सं० पाठः; प्रयोक्तव्यं – ई, उ, ऋ, च, झ.
[३] प्रासादे] सं० पाठः; प्रासादं ई, उ, च, झ; प्रपादं – ऋ.
[४] "प्रतिमा भवेत्" इत्येव साधु ।
[५] तत्स्थाने सुदृढीकृतम्] सं० पाठः; तत्स्थानेषु दृढीकृतम् – ई, उ, ऋ, च, झ.
[६] 'ऋ' मातृकायां 'चलमेवं' भागो न वियते।
[७] 'चलं] ई, ऋ, च, झ; पलं – उ.
[८] द्रव्यसंग्रहम्] ई, उ, ऋ, च; द्रव्यसंगृतम् - झ.
[९] ०निर्माणं] अ, उ; ऋ, च, झ; ०निर्वाणं - ई.
[१०] "वासश्चाष्टमं" इत्येव साधु.
[११] द्रव्याधिवासनं परं] झ; दशमं द्रव्याधिवासनम् – अ, ऋ; व्याधिवासनम् दश – ई; पर्यादिवासनं परम् – उ; दशमं वसनं परं – च.
[१२] एकादशाधिवासं] अ, ई, उ, ऋ, च; एकाष्टदशाधिवासं – झ.
[१३] होमकर्म च] अ, ई, उ, ऋ, च ; होमकर्मणि – झ.
[१४] 'अ, ई,ऋ, झ' मातृकासु श्लो० १३ उ०-१५ पू० भागो न विद्यते।

तत्परं कलशोद्धारम् अभिषेकं तु षोडशम्।
सप्तदशं नैवेद्यं स्यात् कलशस्नपनं परम्॥ १४॥
[1]प्रभूतहविषं पश्चाद् धूपदीपादिकं ततः।
एवं विंशतिरङ्गानि प्रतिष्ठाविधिरुच्यते ॥ १५॥

[मण्डपनिर्माणादि]

[2]यागार्थमण्टपादींश्च पूर्वोक्तविधिना कुरु ।
[3]अङ्कुरं [4]चाग्निकार्यं च परिवारघटादिकम्॥ १६॥
मण्डपस्यार्चनादींश्च [5]एवमेव प्रकल्पयेत्।
[6]तत्तद्बिम्बघटादींश्च पृथक् [7]चैतान् प्रकल्पयेत्॥ १७॥
[8]प्रतिष्ठार्क्षपूर्वे तु त्रिदिने तद्दिनेऽपि वा।
अङ्कुरार्पणकार्यं च पूर्वोक्तविधिना कुरु॥ १८॥

[अक्षिमोक्षणम्]

नेत्रद्वययुते ऋक्षे [9]त्वक्षिमोक्षणमाचरेत् ।
ततः [10]तक्षकमाहूय देशिकानुज्ञया ततः ॥ १९॥
[11]भ्रूरेखामक्षिरेखां च शिल्पी कुर्याद् [12]विचक्षणः ।
[13]गोभूतिलहिरण्यादि दत्वा [14]शिल्पिं विसर्जयेत् ॥ २०॥
स्थण्डिलं शालिभिः कृत्वा पद्ममष्टदलं लिखेत् ।

---

[1] प्रभूतहविषं] च; – प्रभूतहविं च – उ.
[2] यागार्थ०] ई; यागार्ध० – अ, ऋ; ग्रागार्थं – उ, च, झ.
[3] 'अ, ऋ' मातृकायोः १६उत्त०-१८ भागो न दृश्यते।
[4] चाग्निकार्यं च] उ; चाग्निकार्यस्य – ई, च, झ.
[5] एवमेव] ई, झ; एक एव – उ, च.
[6] तत्तद्बिम्ब०] सं० पाठः; तत्तद्ब्रह्म० - ई, उ, झ; तत्तत्पूर्व० – च.
[7] चैतान्] ई, झ; वै तान् – उ, च.
[8] प्रतिष्ठार्क्षपूर्वे] उ, च, झ; प्रतिष्ठार्क्षपूर्वं – ई, च.
[9] त्वक्षिमोक्षणमाचरेत्] अ, ई, उ, च, झ; त्वक्षिमोक्षणमारभेत् - ऋ.
[10] तक्षकः = शिल्पी इत्यर्थः ।
[11] भ्रूरेखामक्षि०] अ, ई, ऋ; भ्रूरेखां पक्ष्म० – उ, च; भ्रूरेखाचक्षु० - झ.
[12] विचक्षणः] अ, ई, ऋ, झ; सलक्षणम् – उ, च.
[13] गोभूतिलहिरण्यादि } अ, ई, ऋ; गोभूहिरण्यवस्त्रादिन् – उ, च, झ.
[14] "शिल्पिनं" इत्येव साधु ।

तण्डुलैश्च तिलैर्लाजैर्दर्भैः पुष्पैः परिस्तरेत् ॥२१॥
तस्य मध्ये तु संस्थाप्य महेशप्रतिमादिकम् ।
पुण्याहं वाचयित्वा तु [१]रक्तपुष्पैरलङ्कृतम् ॥२२॥
[२]कलशानष्टसंख्याकान् ससूत्रान् सापिधानकान् ।
सवस्त्रान् पल्लवोपेतान् [३]नारिकेलफलान्वितान् ॥२३॥
[४]गन्धपुष्पैः समभ्यर्च्य [५]विद्येशानभितो यजेत् ।
[६]गन्धपुष्पादिनाभ्यर्च्य प्रच्छन्नपटम् [७]आस्तरेत् ॥२४॥
ईशानेन तु मन्त्रेण पक्ष्मरेखां समालिखेत् ।
कृष्णमण्डलमालिख्य सद्योजातेन मन्त्रतः ॥२५॥
ज्योतिर्मण्डलमालिख्य नेत्रमन्त्रमनुस्मरन् ।
मधु वाता ऋतायेति मधुपात्रं सुदर्शयेत् ॥२६॥
घृतं [८]मिमिक्षमन्त्रेण [९]घृतपात्रं प्रदर्शयेत् ।
आप्यायस्वेति मन्त्रेण क्षीरपात्रं प्रदर्शयेत् ॥२७॥
[१०]दधिक्राव्णेतिमन्त्रेण दधिपात्रं प्रदर्शयेत्।
शिवगायत्रिमन्त्रेण [११]पञ्चरत्नं प्रदर्शयेत् ॥२८॥
गौर्धेनुभव्यमन्त्रेण [१२]गां सवत्सां प्रदर्शयेत् ।
ब्रह्मजज्ञानमन्त्रेण ब्राह्मणान् दर्शयेत्ततः ॥२९॥
सुमङ्गलीति मन्त्रेण [१]दर्शयेच्च सुमङ्गलीम् ।

---

[१] रक्त०] उ, झ; रत्न० – अ, ई, ऋ, च.
[२] कलशानष्टसंख्याकान्] ई; कलशानष्टसंख्यातान् – अ, ऋ, उ, च, झ.
[३] नारिकेलफलान्वितान्] अ, ई, ऋ, च, झ; नारिकेलफलैर्युतान् – उ.
[४] गन्धपुष्पैः] अ, ई, ऋ; गन्धैः पुष्पैः – उ, च, झ.
[५] विद्येशा०] ई, ऋ, उ, च, झ; विद्याशा० – अ.
[६] गन्धपुष्पादिनाभ्यर्च्य] अ, ऋ, उ, च, झ; गन्धपुष्पैः समभ्यर्च्य - ई.
[७] आस्तरेत्] सं० पा०; आलिखेत् – अ, ऋ, ई, झ; आविशेत् – उ, च.
[८] मिमिक्ष०] अ, ऋ, झ; मिक्षेति० – ई, उ, च.
[९] घृतपात्रं] झ; धान्यराशिं - अ, ई, ऋ, च, झ; धान्यराशीन् – उ.
[१०] 'ई, उ, च'.मातृकासु श्लो० '२८ पू०' न विद्यते।
[११] पञ्चरत्नं] उ, च; घृतपात्रं – अ, ऋ, ई, झ.
[१२] गां सवत्सां] अ, ऋ; सवत्सां गं – उ, च, झ. 'ई' मातृकायां श्लो० २९ पू० 'गांसवत्साम्' इत्यारभ्य श्लो० ३० 'येषामीशेति-मन्त्रेण ' इत्यन्तं न दृश्यते ।

[2]येषामीशेति मन्त्रेण धान्यराशिं प्रदर्शयेत् ॥३०॥
प्रच्छन्नपटमावर्ज्य जनान् सर्वान् प्रदर्शयेत् ।

[बेरशुद्धिर्ग्रामप्रदक्षिणं च]

बेरशुद्धिं ततः कृत्वा पञ्चमृत्पञ्चगव्यकैः ॥३१॥
रत्नोदैः शुद्धतोयैश्च स्नापयेद्देशिकोत्तमः ।
वस्त्रैराभरणैर्माल्यैरलङ्कृत्य विशेषतः ॥३२॥
[3]रथे वा [4]शिबिकायां वा [5]देवमारोप्य भक्तितः ।
[6]ग्रामप्रदक्षिणं कृत्वा सर्वालङ्कारसंयुतम् ॥३३॥

[जलाधिवासादि]

जलतीरं समाश्रित्य प्रपां [7]कृत्वातिसुन्दराम् ।
तन्मध्ये स्थण्डिलं कल्प्य साष्टपत्रं सकर्णिकम् ॥३४॥
दर्भैः पुष्पैः परिस्तीर्य कलशान् नवसंख्यकान् ।
संस्थाप्य हृदयेनैव पुण्याहं वाचयेत्ततः ॥३५॥
[8]प्राक् शिरश्चोर्ध्ववक्त्रं स्यान्मूलेनैव जले क्षिपेत् ।
त्रिरात्रमेकरात्रं वा याममेकमथापि वा ॥३६॥
वास्तुहोमं ततः कृत्वा पर्यग्निकरणं कुरु ।
पुण्याहं वाचयेत्तत्र मण्टपस्यार्चनं कुरु ॥३७॥
जलादुत्तीर्य बिम्बं तु शुद्धिं कृत्वा विचक्षणः ।
महामण्टपमासाद्य रक्षाबन्धनमाचरेत् ॥३८॥

[शयनाधिवासादि]

पुण्याहं तु ततः कृत्वा [9]प्रोक्षयेद्वेदिकोपरि ।

---

[1] दर्शयेच्च सुमङ्गलीम्] अ, ऋ; कन्यकां तु प्रदर्शयेत् – उ, च; मङ्गल्य प्रदर्शयेत् – झ.
[2] येषामीशेति] अ, ऋ; एषामीशेति – उ, च, झ.
[3] रथे] अ, ऋ, उ, ई, झ; अथ – च.
[4] शिबिकायां] अ, ऋ, ई, च, झ; शिविकोर्ध्वे – उ.
[5] देवमारोप्य] अ, ऋ; देवानारोप्य – ई, उ, झ; देवावारोप्य – च.
[6] ग्राम०] अ, ऋ, ई, उ, झ; धाम० – च.
[7] कृत्वातिसुन्दराम्] अ; कृत्वातिसुन्दरम् – ई, ऋ, उ, च, झ.
[8] प्राक् शिरश्चोर्ध्ववक्त्रं स्या०] उ; ०श्चोच्छ्रयं कुर्या० – अ, ऋ, झ; ०श्चोश्रयं कुर्या० – ई; प्राश्चरेस्चोर्ध्ववक्त्रं स्या० – च.
[9] प्रोक्षयेद्वेदि०] अ, ऋ, ई; प्रयते वेदि० – उ, झ; प्रयत्ने वेदि० – च.

स्थण्डिलं शालिभिः कृत्वा तण्डुलैश्च सुशोभितम् ॥ ३९ ॥
शयनं [1]कल्पयेत्तत्र [2]अण्डजाद्यैरनुक्रमात् ।
[3]अर्चयित्वा तु गन्धाद्यैः [4]तत्तन्मूलेन देशिकः ॥ ४० ॥
शयितं [5]शयने तत्र प्रतिमां वस्त्रवेष्टिताम् ।
[6]प्राक्शिरस्कं ततो देवं [7]पूजयेत् स्वस्वमूलतः ॥ ४१ ॥
तस्य दक्षिणपार्श्वे तु शिवकुम्भं च वर्धनीम् ।
सवस्त्रान् पल्लवोपेतान् सकूर्चान् फलसंयुतान् ॥ ४२ ॥
[8]हेमरत्नसमायुक्तान् शुद्धाम्बुपरिपूरितान् ।
कुम्भे शम्भुं समावाह्य तन्मूलेनैव देशिकः ॥ ४३ ॥
अभितः कलशानष्टौ विद्येशान् [9]संप्रपूजयेत् ।
[10]गन्धपुष्पादिनाभ्यर्च्य धूपदीपादिकं ददेत् ॥ ४४ ॥
ऋगाद्यध्ययनं कुर्याच्चतुर्दिक्षु विशेषतः ।

[होमकर्म]

ततो होमं प्रकुर्वीत एकाग्नौ तु विशेषतः ॥ ४५ ॥
अग्न्याधानादिकं सर्वमाज्यभागान्तमाचरेत् । ४
वह्निमध्ये समभ्यर्च्य [11]बहुरूपं समूलतः ॥ ४६ ॥
गन्धपुष्पादिनाभ्यर्च्य [12]तत्तन्मूर्तिदशाहुतिः ।
समिदाज्येन चरुणा लाजांश्च [13]सर्षपं तिलम् ॥ ४७ ॥

---

[1] कल्पये०] ई, ऋ, उ, च, झ; कल्यये – अ.
[2] अण्ड०] अ, ई, उ, च, झ; ह्यण्द० – ऋ.
[3] अर्चयित्वा] अ, ई, ऋ, च, झ; कल्पयित्वा – उ.
[4] तत्तन्मूलेन] झ; तत्र मूलेन - अ, ई, ऋ; तन्मूलेनैव – उ; तत्तन्मूले तु – च.
[5] शयने] उ; शयनं – अ, ई, ऋ, च, झ.
[6] प्राक्शिरस्कं ततो] ई; ०रस्कुम्भतो – अ, ऋ; ०रस्कं भवे० – उ; ०रस्कं भये – च: ०रस्कन्धतो – झ .
[7] पूजयेत् स्वस्वमूलतः] ई, उ; पूजयेत्तत्र मूलतः – अ, ऋ; पूजयेन् मूलमन्त्रतः – च.
[8] 'झ' मातृकायां श्लो० '४३ पू०' न विद्यते।
[9] संप्रपूजयेत्] अ, ऋ, ई, झ; संप्रकल्पयेत् – उ, च.
[10] 'उ, च, झ' मातृकासु श्लो० ४४ उ०-४६ भागो न विद्यते।
[11] वहुरूपं] झ; वहुबेरं – उ, च.
[12] तत्तन्मूर्तिदशाहुतिः] अ, ऋ, ई; तत्तन्मूर्तिदशाहुतिम् – उ, च; तत्तन्मूर्तिदशाहुति – झ.
[13] सर्षपं तिलम्] अ, ऋ, ई, झ; सर्षपस्तिलान् – उ, च.

[१]यवं चैव तु सप्तैते आज्यं मूलेन होमयेत् ।
[२]समिदादीनि [३]षड्द्रव्यैर्हृदादींश्चैव हूयते ॥४८॥
प्रत्येकं षोडशं हुत्वा व्याहृतिं [४]जुहुयात्क्रमात् ।
तत्तत्स्वमूलमन्त्रेण [५]आज्येनाष्टशताहुतिः ॥४९॥
[६]एकत्रिंशत् [७]कलाभिस्तु तत्तत्स्थाने स्पृशेद्धुनेत् ।
सर्वद्रव्यैर्विशेषेण [८]हव्यवाहेन [९]हूयते ॥५०॥
गेयनृत्तसमायुक्तं रात्रिशेषं व्यपोह्य च ।

[अधिवासनानन्तरदिवसकृत्यम्]

ततः प्रभाते विमले आचार्यो मूर्तिपैस्सह ॥५१॥
कृत्वा स्नानत्रयं तत्र सकलीकरणं कुरु ।
शयने शाययेद्बिम्बं गन्धपुष्पादिनार्चयेत् ॥५२॥

[-हर्म्यप्रदक्षिणादि]

नानावाद्यसमायुक्तं [१०]नानादीपसमन्वितम् ।
[११]नानाछत्रसमायुक्तं नानालङ्कारसंयुतम् ॥५३॥
नानाभक्तजनैस्सार्धं स्वस्तिसूक्तसमन्वितम् ।
हर्म्यप्रदक्षिणं कृत्वा स्नानवेद्युपरि न्यसेत् ॥५४॥
पुण्याहं वाचयेत्तत्र एकत्रिंशत्कला न्यसेत् ।

[-कलशोद्धारणम्]

[१२]ब्रह्मकुम्भं समुद्धृत्य पूर्ववत्समलङ्कृतम् ॥५५॥

---

[१] यवं चैव] अ, ऋ, ई, झ; यवांश्चैव – उ, च.
[२] समिदा०] अ, ऋ, उ, च; समिधा० – ई, झ.
[३] षड्द्रव्यै०] ई, उ, च, झ; तद्द्रव्यै० – अ, ऋ.
[४] जुहुयात्क्रमात्] अ, ऋ, ई, झ; जुहुयात्ततः –उ, च.
[५] आज्येनाष्टशता०] च; आज्येनाष्टादशा० – अ, ऋ, ई; आज्येनाष्टौ दशा० – झ.
[६] एकत्रिंशत्०] ई, उ, च; अष्टत्रिंशत्० – अ, ऋ; झ.
[७] ०कलाभिस्तु] उ, च; ०कलेनैव – अ, ई, ऋ.
[८] हव्यवाहेन] अ, ई, उ, ऋ, च; हव्येति – झ.
[९] हूयते] ई, उ, ऋ, च, झ; हूतये – अ.
[१०] नानादीप०] ई, उ; नानागाना० – झ. 'ई, उ, झ' मातृकासु श्लो० ५३ द्वितीयतृतीयपादौ न स्तः।
[११] नानाच्छत्र०] ई; नानाचित्र० – उ.
[१२] ब्रह्मकुम्भं] अ, ई, उ, झ; वृषकुम्भं – च.

[1]हर्म्यप्रदक्षिणं कृत्वा देवाग्रे स्थापयेद्बुधः ।
मुहूर्तं निरीक्ष्य दैवज्ञो गन्धपुष्पाक्षतैर्यजेत् ॥५६॥
ताम्बूलं दापयित्वा तु [2]दक्षिणां दापयेत्ततः ।

[-जीवन्यासादि]

जीवन्यासं ततः कृत्वा सुमुहूर्ते [3]विचक्षणः ॥५७॥
[4]तत्तत्स्वबीजमूलेन [5]कुम्भतोयाभिषेचयेत् ।

[-नैवेद्यादिदानम्]

मन्त्रान्नं दापयेत्पश्चात् परिवारघटादिकम् ॥५८॥
स्वस्वस्थानेऽभिषेकं तु [6]गन्धपुष्पं च दापयेत् ।
वस्त्रैराभरणैर्माल्यैः [7]प्रभूतहविषं ददेत् ॥५९॥
धूपं दीपं ददेच्छम्भोः ताम्बूलं च निवेदयेत् ।

[-दक्षिणादानम्]

आचार्यं [8]पूजयेत् पश्चात् वस्त्रहेमाङ्गुलीयकैः ॥६०॥
[9]गोभूहिरण्यधान्याद्यैर्मनः संतोषयेत्क्रमात् ।
उत्सवं कारयेत्तत्र यथावित्तानुसारतः ॥६१॥
भक्तानां परिचाराणां दक्षिणां दापयेत्सुधीः ।
दीनान्धकृपणादीनां [10]यथाशक्ति तु [11]दक्षिणा ॥६२॥

[स्थापनफलम्]

एवं यः कुरुते मर्त्यः स पुण्यां गतिमाप्नुयात् ।

---

[1] हर्म्यप्रदक्षिणं] सं० पाठः; आलय० अ, ई, उ, च (छन्दोभङ्गः); निलया० (छन्दोभङ्गः) – झ.
[2] 'च' मातृकायां श्लो० ४९ श्लोकस्य द्वितीयतृतीयपादौ न स्तः।
[3] विचक्षणः] अ, ई, उ, ऋ, झ; विशेषतः – च.
[4] तत्तत्स्वबीजमूलेन] अ, ई, ऋ; तत्तत्स्वमूलबीजेन – उ ; तत्तन्मूलेन बीजेन – च; तत्तत्सबीजमूलेन – झ .
[5] कुम्भतोयाभि०] अ, ई, ऋ, झ; गन्धोदैरभि० - उ; गन्धतोयाभि० – च.
[6] गन्धपुष्पं च दापयेत्] उ, च, झ; गन्धपुष्पादि पातयेत् – अ, ऋ; गन्धपुष्पादि वादयेत् – ई.
[7] प्रभूतहविषं] अ, ई, ऋ, च, झ; प्रभूतं च हविः –उ.
[8] पूजयेत् पश्चात्] अ, ऋ, ई, झ; पूजयेत्तत्र – उ, च.
[9] गोभूहिरण्यधान्या०] अ, ऋ, ई; गोभूहिरण्यवस्त्रा० – उ, च.
[10] यथाशक्ति] सं० पा०; यथाशक्त्या- अ,ई,उ,ऋ,च,झ.
[11] दक्षिणा] उ, च, झ; दक्षिणाम् – अ, ऋ, ई.

[1]यान् यान् कामयते कामान् तांस्तान् [2]कामेन साधयेत् ॥ ६३ ॥
इहैव धनवान् श्रीमान् [3]अन्ते सायुज्यमाप्नुयात् । ६३ $^{1}/_{२}$ ॥

॥ [4]इति सूक्ष्मशास्त्रे सकलस्थापनविधिः त्रिसप्ततितमः पटलः ॥

---

[1] यान्यान्] ई, ऋ, उ, च, झ; (या)धान्यान् – अ.
[2] कामेन] अ, ऋ; वर्णेन – ई, उ, च, झ.
[3] अन्ते] अ, झ; सान्ते – ई, ऋ; सोऽन्ते – उ, च.
[4] इति सूक्ष्मशास्त्रे सकलस्थापनविधिः त्रिसप्ततितमः पटलः] सं० पाठः; अ, ऋः इति सूक्ष्मशास्त्रे सकलस्थापनविधिः पञ्चसप्ततितमः पटलः ॥; ई, उः इति सूक्ष्मशास्त्रे सकलस्थापन-विधिपटलः ॥; च : इति सूक्ष्मागमे सकलस्थापनविधि-पटलः ॥; झ : इति सूक्ष्मशास्त्रे सकलस्थापनविधिं नाम चतुसप्त(?)पटलः ॥

[चतुःसप्ततितमः पटलः]
पाकालयविधिः[1]

[2]पाकालयविधिं वक्ष्ये [3]श्रृणु त्वं [4]तत्प्रभञ्जन ।

[पाकालयस्थापनकालः]

सुधाकर्मावसाने तु स्थापयेद्देशिकोत्तमः ॥ १ ॥
उत्तरायणकाले तु शुक्लपक्षे शुभे दिने ।
सुमुहूर्ते सुलग्ने तु स्थापनं सम्यगाचरेत् ॥ २ ॥
[5]निश्चितदिवसात्पूर्वे कारयेदङ्कुरार्पणम् ।

[अधिवासः]

शिल्पिनं तु विसृज्याथ पुण्याहं वाचयेत्ततः ॥ ३ ॥
[6]वास्तुहोमं ततः कृत्वा पर्यग्निकरणं कुरु ।
ब्राह्मणान्भोजयेत्तत्र पुण्याहं वाचयेत्ततः ॥ ४ ॥
तद्दिनात् पूर्वरात्रौ तु प्रारभेदधिवासनम् ।
प्रथमस्तम्भमूले तु बन्धयेत्कौतुकं हृदा ॥ ५ ॥
[7]मण्डपस्य ततो मध्ये वेदिकां संप्रकल्पयेत् ।
विमलैर्व्रीहिभिश्चाष्टद्रोणैः स्थण्डिलमालिखेत् ॥ ६ ॥
तस्य मध्ये लिखेदब्जं दर्भैश्चैव परिस्तरेत् ।
पश्चात्कुम्भं न्यसेन्मध्ये सूत्रोदकादिसंयुतम् ॥ ७ ॥
अभितः कलशानष्टौ [8]वामादींश्च समर्चयेत् ।
[9]मध्यकुम्भेऽन्नपूर्णेशीमर्चयेत्तु स्वनामतः ॥ ८ ॥

---

[1] अयं पटलः अ (टि.१९१, पृ० ४०७-४०९), ई (टि.३६, पृ० ३२५-३२८), झ (टि. १०१६, पृ० ९७-९९) इत्येतेषु कोशेषु दृश्यते।
[2] पाकालयविधिं] अ ; पचनालयविधिं – ई, झ.
[3] श्रृणु त्वं] अ, ई ; श्रृणुध्वं – झ.
[4] तत्प्रभञ्जन] अ, ई ; तत्प्रभञ्जना – झ.
[5] निश्चित०] सं० पाठः; निश्चित्य – अ, ई, झ.
[6] '४' श्लोको 'ई, झ' मातृकयोः न विद्यते।
[7] मण्डपस्य ततो] ई, झ; मण्टपस्योत्तरे - अ.
[8] वामादींश्च] अ ; वामादीनि – ई, झ.
[9] मध्य०] सं० पाठः; मध्ये – अ, ई, झ.

नैवेद्यं दापयेत्तेषां धूपदीपादिकं ददेत् ।
ऋगाद्यध्ययनं कुर्याच्चतुर्दिक्षु विशेषतः ॥९॥
[1]ब्रह्मसूक्तं जपेत्तत्र . . . . ।
अग्न्याधानादिकं सर्वम् अग्निकार्योक्तमाचरेत् ॥१०॥
समिदाज्यचरून् लाजान् सर्षपांश्च यवांस्तिलान् ।
होमद्रव्याणि सप्तैते [2]सद्यकादि [3]शिरोन्तकम् ॥११॥
शतं वापि तदर्धं वा प्रत्येकं जुहुयात् क्रमात् ।
एवं [4]जागरणं रात्रौ

[अनन्तरदिवसकृत्यानि]

प्रभाते [5]स्नपनं कुरु ॥१२॥
जयादिरभ्याधानं च क्रमाद् [6]राष्ट्रभृतं हुनेत् ।
[7]पूर्णाहुतिं [8]ततो हुत्वा ब्रह्मबीजेन बुद्धिमान् ॥१३॥
पश्चादग्निं विसृज्याथ कुम्भमध्ये तु योजयेत् ।
ब्रह्मकुम्भं समुद्धृत्य धामप्रदक्षिणं कुरु ॥१४॥
प्रधानस्तम्भमूले तु स्थापयेत् स्थण्डिलोपरि ।
पुण्याहं वाचयेत्तत्र दैवज्ञं संप्रपूजयेत् ॥१५॥
कुम्भान्मन्त्रं समादाय तद्गात्रे विन्यसेत्ततः ।
शेषगात्रेषु सर्वेषु रुद्रमन्त्रं न्यसेत्क्रमात् ॥१६॥
वामादिकलशानष्टौ पूर्वादीन्यभिषेचयेत् ।
पूजयेत्सर्वगात्राणि पायसान्नं ददेत्पृथक् ॥१७॥
शिवं संपूज्य विधिवत् यथाविभवविस्तरम् ।

---

[1] ब्रह्मसूक्तं जपेत्तत्र] झ; ब्रह्मसूक्तं जपे - अ ; ब्रह्मसूक्तं जपेद् – ई.
[2] सद्यकादि] झ; सम्यगादि – अ, ई.
[3] शिरोन्तकम्] अ, ई ; शिरोक्तकम् – झ.
[4] जागरणं] अ, ई ; जागरकं – झ.
[5] स्नपनं] अ, ई ; स्नानपकं – झ.
[6] राष्ट्रभृतं] ई, झ; राष्ट्रभृतो – अ.
[7] 'झ' मातृकायां श्लो० १३ उ० न विद्यते।
[8] ततो] अ; तथा – ई.

महेश्वरं समभ्यर्च्य [1]गब्लिकोर्ध्वे तु विन्यसेत्॥ १८॥
भक्ष्यभोज्यान्नपानादि [2]देवाग्रे स्थाप्य देशिकः।
सर्वालंकारसंयुक्तं दीपज्वालासमन्वितम्॥ १९॥
शंखघोषसमायुक्तं सर्वमुत्थापयेद्बुधः।
हर्म्यप्रदक्षिणं कुर्यात् पचनालयमाविशेत्॥ २०॥
एकत्र स्थण्डिलं कल्प्य पञ्चचूर्णैरलङ्कृतम्।
वस्त्रेणास्तीर्य तन्मध्ये स्थापयेत्तु महेश्वरम्॥ २१॥
संस्थाप्य [3]भोजनद्रव्यं प्रोक्षयेदस्त्रवारिणा।
[4]वीरार्द्रकं च लवणं तिन्त्रिणीफलसंयुतम्॥ २२॥
[5]देवीगायत्रि मन्त्रेण [6]सर्वद्रव्यं निरीक्षयेत्।
[7]तदग्रे त्वन्नपूर्णेशीं स्वनाम्ना तु समर्चयेत्॥ २३॥
सर्वं तु [8]भोजनद्रव्यं देव्यै दद्याच्छिवाज्ञया।
गृहीत्वा त्वन्नपूर्णेशीं [9]धृत्वा तु [10]परिचारकैः॥ २४॥
[11]हविष्यं विधिमार्गेण पायसान्नपुरःसरम्।
पाचयेत्सर्वद्रव्याणि शिवाय विनिवेदयेत्॥ २५॥

[दक्षिणा]

महेश्वरं समानीय पूर्वस्थानं समाविशेत्।
आचार्यं पूजयेत्तत्र वस्त्रहेमाङ्गुलीयकैः॥ २६॥

---

[1] गब्लिकोर्ध्वे] सं० पाठः; गणकोर्ध्वे – ई, झ.
[2] देवाग्रे] ई ; वेदाग्रे – झ.
[3] भोजनद्रव्यं] सं० पाठः; भोजनद्रव्यैः – अ, ई, झ.
[4] वीरार्द्रकं] ई; वीराद्रकं - अ ; वीरद्रवं - झ.
[5] देवीगायत्रि मन्त्रेण] अ, झ ; ०मन्त्राणि – ई.
[6] सर्वद्रव्यं निरीक्षयेत्] अ, झ ; सर्वद्रव्याणि निक्षिपेत् – ई.
[7] तदग्रे त्वन्नपूर्णेशीं] सं० पाठः; तदग्रेष्वन्नपूर्णेशी – अ, ई, झ.
[8] भोजनद्रव्यं देव्यै] सं० पाठः; भोजनद्रव्यैर्द्रव्यं – अ, ई ; भोजनद्रव्यं दैव्यं – झ.
[9] धृत्वा तु] झ; संपूज्यन्तु – अ ; पूर्वा तु – ई.
[10] परिचारकैः] सं० पाठः; परिचारककान् – अ, ई, झ.
[11] हविष्यं] अ; हविष्य० – ई, झ.

एवं यः कुरुते मर्त्यः स पुण्यां गतिमाप्नुयात् ॥ २७ १/२ ॥

॥ [१]इति सूक्ष्मशास्त्रे पाकालयविधिः चतुस्सप्ततितमः पटलः ॥

[१] इति सूक्ष्मशास्त्रे पाकालयविधिः चतुस्सप्ततितमः पटलः] सं० पाठः; अः इति सूक्ष्मशास्त्रे पचनालयविधिष्षट्सप्ततितमः पटलः ॥; ईः इति सूक्ष्मशास्त्रे पचनालयविधिपटलः ॥; झः इति सूक्ष्मशास्त्रे पचनालयस्थापनं नाम पंचसप्ततिपटलः ॥

[पञ्चसप्ततितमः पटलः]

[बाललिङ्गस्थापनविधिः[१]]

[२]बालस्थापनकं वक्ष्ये [३]श्रृणु त्वं तत्प्रभञ्जन।

[तरुणालयद्वैविध्यम्]

प्रथमं द्वितीयमेवेति [४]बालहर्म्यं द्विधा स्मृतम्॥ १॥
[५]मूलस्थानस्य [६]पूर्वं यत् प्रथमं तरुणालयम्।
[७]प्रायश्चित्तार्थकं [८]यत्तु स्थापनं तद्द्वितीयकम्॥ २॥
वाललिङ्गप्रतिष्ठान्ते मूलस्थानं प्रकल्पयेत्।
[९]विना बालगृहं यत्र कुलक्षयकरं भवेत्॥ ३॥
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन बालगेहं प्रकल्पयेत्।

[बालगेहस्थानम्]

प्रासादपूर्वदिग्भागे दक्षिणे चोत्तरेऽथवा॥ ४॥
ईशाने पावके वाथ बालगेहं प्रकल्पयेत्।

[बालगेहलक्षणम्]

त्रिवेदहस्तमारभ्य हस्तैकेन [१०]विवर्धनात्॥ ५॥
[११]नवधर्मकरान्तं यद्बालगेहं विशालकम्।

---

[१] अयं पटलः अ (टि.१९१, पृ० ४०९-४१४), ई (टि.०३६, पृ० ३२८-३३४), ऋ (टि.०९७, पृ० ४७०-४७५), च (टि.९५५, पृ० ५४-५७), झ (टि.१०१६, पृ० १००-१०५) इत्येतेषु कोशेषु दृश्यते।

[२] बालस्थापनकं] सं० पा०; बालस्थानविधिं - अ, ई, ऋ ; बालस्थापन० – च; बालस्धान - झ .

[३] श्रृणु त्वं] अ, ई, ऋ, च; श्रृणुध्वं – झ.

[४] बालहर्म्यं द्विधा स्मृतम्] ई; बालहर्म्यं द्विधा मतम् – अ, ऋ; बालहर्म्यविधि स्मितः – च; बालहर्म्य द्विधा स्मृतः – झ.

[५] मूल०] ई, च, झ; बाल० – अ, ऋ.

[६] पूर्वं यत्] अ, ई, झ; यत्पूर्वं यत् – ऋ ; पूर्वं तु – च.

[७] प्रायश्चित्तार्थकं] अ, झ; प्रायश्चित्तादिकं – च; 'ई' मातृकायां इदमर्धं न दृश्यते।; प्र . . . .र्थकं 'ऋ'; 'अ, ऋ' मातृकयोः इदमर्धं श्लो० ३ अनन्तरं दृश्यते।

[८] यत्तु स्थापनं तद्द्वितीयकम्] अ, ऋ; यत्तद्द्वितीयं तरुणालयम् – च; येतद्वितियं तरुणालयम् – झ.

[९] 'झ' मातृकायां श्लो० ३ऊ०-४ पू० न दृश्यते।

[१०] विवर्धनात्] अ, ई, ऋ, झ; विवर्धयेत् – च.

[११] 'च' मातृकायां श्लो० ६ पू० स्थाने 'धनववा धर्मकारान्तं बालं तं ह विशालकम्' इत्यर्धं दृश्यते।

[1]देवबालगृहं चेत्तु [2]युगाश्रं परिकल्पयेत्॥ ६ ॥
[3]देवीनामायताश्रं वा कल्पयेत्तु यथाक्रमम्।

[बाललिङ्गलक्षणम्]

[4]रुद्राङ्गुलं समारभ्य अङ्गुलाङ्गुलवर्धनात्॥ ७॥
[5]सप्तविंशाङ्गुलं यावद्बालबिम्बोदयं भवेत्।
आयामसदृशं नाहं [6]छत्रशीर्षकसंयुतम्॥ ८॥
[7]बाललिङ्गं समापाद्य तत्तत्तालप्रमाणतः।
अश्वत्थोदुम्बरप्लक्षशमीखदिरपादपैः॥ ९॥
शैलजैर्लोहजैर्वापि बाललिङ्गं प्रकल्पयेत्।
[8]बाललिङ्गं प्रकर्तव्यं सूत्रहीनं [9]प्रकल्पयेत्॥ १०॥

[पीठलक्षणम्]

स्वयोनिं [10]कल्पयेत्पीठम् अथवा चेष्टकामयम्।
पञ्चभागे द्विभागं वा तच्चतुर्थांशमेव [11]वा॥ ११ ॥
सप्तभागे त्रिभागं वा तत्त्रिभागैकमेव वा।
पीठवेशं प्रकर्तव्यं शेषं लिङ्गोदयं भवेत्॥ १२॥
[12]लिङ्गनाहसमं तारं तारार्धं [13]पीठिकोदयम्।
[14]तारमष्टांशमाधिक्यं [15]पीठमूलविशालकम्॥ १३॥

---

[1] देववालगृहं] अ, ई, ऋ, झ; देवालयगृहं – च.
[2] युगाश्रं] च; युग्मांशं – अ, ई, ऋ, झ.
[3] देवीनामायताश्रं] च; वेदिमानायताश्रं० – अ, ई, ऋ; देविना० – झ.
[4] रुद्राङ्गुलं] अ, ऋ; वेदाङ्गुलं – ई; पादाङ्गुलं – च; वेदाङ्गुल – झ.
[5] सप्तविंशा०- अ, ई, च ; .... विंशा०- ऋ ; छत्रशिर्षसं०- झ.
[6] छत्रशीर्षक०] ऋ, झ; चित्रशीर्षक० – अ; छत्रशीर्षं च – ई; श्वकशिष्य० – च.
[7] 'अ, ई, ऋ, झ' मातृकासु श्लो० ९पू०-१०पू० भागो न दृश्यते, परं 'च' मातृकायामेव दृश्यते।
[8] 'च' मातृकायां श्लो० ९ पू० १० उ० च द्वे अर्धे विपर्यस्तक्रमेण दृश्येते।
[9] प्रकल्पयेत्] अ, ई, ऋ, झ; विशेषतः – च.
[10] कल्पयेत्पीठम्] अ, ऋ; कारयेत्पीठम् – ई, च, झ.
[11] वा] अ, ई, ऋ, च; हि – झ.
[12] लिङ्गनाहसमं तारं] च, झ; लिङ्गानां सहमन्त्राणां – अ, ई; लिङ्गानाहसमन्त्राणां – ऋ.
[13] पीठिकोदयम्] अ, च; पीठकोदयम् – ई, झ; पीककोदयम् – ऋ .
[14] तारमष्टांश०] अ, ऋ; तारादष्टांश० – ई, च; तारादशांशमाथिक्यम् – झ.
[15] पीठमूलविशालकम्] अ, ई, ऋ; पीठमूले विशालकम् – च; पीठमूलसशालकम् – झ.

[1]पीठतारं त्रिभागैकं [2]गोमुखं दीर्घविस्तरम्।
[3]तत्त्रिभागैकभागेन [4]गोमुखाग्रं प्रकल्पयेत्॥ १४॥

[बाललिङ्गस्थापनम्]

[अङ्कुरार्पणं मण्डपकल्पनं च]

[5]त्रियहे वाथ [6]पञ्चाहे सप्ताहे [7]नवाहेऽथवा।
सद्योऽङ्कुरार्पणं वापि कारयेद्देशिकोत्तमः॥ १५॥
[8]बालधामाग्रके [9]कुर्यान्मण्टपं चतुरश्रकम्।
षोडशस्तम्भसंयुक्तं चतुर्द्वारसमन्वितम्॥ १६॥
चतुस्तोरणसंयुक्तं [10]दर्भमालासमावृतम्।
मण्टपं पञ्चधा भज्य [11]मध्यभागेन वेदिकाम्॥ १७॥
[12]रत्निमात्रसमुत्सेधं दर्पणोदरसन्निभम्।
[13]उपवेदिं ततः कृत्वा [14]चतुरङ्गुलतत्समम्॥ १८॥
[15]नवपञ्चैककुण्डे वा [16]स्थण्डिले वापि होमयेत्।

[मण्डपप्रतिष्ठा शयनकल्पनं च]

गोमयालेपनं [17]कृत्वा भूसुरान् भोजयेत्ततः॥ १९॥

---

[1] पीठतारं] अ, ऋ; पीठतार० – ई; पीठाकारं – च; पीठतारा० – झ.
[2] गोमुखं] अ, ऋ, झ; गोमुख० – ई; गोमुखाद् – च.
[3] तत्त्रिभागैकभागेन] ई, ऋ, झ; तन्त्री० – अ; ०भागोनं – च.
[4] गोमुखाग्रं] अ, ई, ऋ, झ; गोमुखाश्रं – च.
[5] त्रियहे] ऋ; त्रिधाहे – अ; त्र्यहे – ई, च; त्रियाहे – झ.
[6] पञ्चाहे सप्ताहे] झ; सप्ताहे पञ्चाहे – अ, ई, ऋ, च.
[7] नवाहेऽथवा] सं० पा०; नवमेऽथवा - अ, ई, ऋ, च; नवहेऽपि वा – झ.
[8] बालधामाग्रके] ई, च, झ; बालयामगृहे – अ; बालधामगृहे – ऋ.
[9] कुर्यान्] अ, ई, ऋ, झ; वापि – च.
[10] दर्भमालासमावृतम्] अ, ऋ; दर्भमालाभिरावृतम् – ई, च, झ.
[11] मध्यभागेन वेदिकाम्] अ, ई, ऋ; मध्यभागे ह वेदिका – च; ०भागेन वेदिका – झ.
[12] रत्निमात्रसमुत्सेधं] अ, ऋ, झ; अरत्निमात्रमुत्सेधं – ई, च.
[13] उपवेदिं] अ, ऋ, झ; उपवेदीं – ई, च.
[14] चतुरङ्गुलतत्समम्] अ, ई, ऋ, झ; ०तस्समम् – च.
[15] नवपञ्चैककुण्डे] च; नवपञ्चैककुण्डं – अ, ई, ऋ, झ.
[16] स्थण्डिले] अ, ई, ऋ, च; स्तण्डिलो – झ.
[17] कृत्वा] च, झ; तत्र – अ, ई, ऋ.

वास्तुहोमं ततः कृत्वा पर्यग्निकरणं [१]चरेत्।
[२]पुण्याहप्रोक्षणं कुर्यान्मण्टपं [३]संप्रपूजयेत्॥ २०॥
[४]वेद्यूर्ध्वे स्थण्डिलं कृत्वा [५]चाष्टद्रोणैश्च शालिभिः।
[६]तदर्धैस्तण्डुलैर्भूष्य तदर्धैश्च तिलैरपि॥ २१॥
लाजैः पुष्पैः परिस्तीर्य शयनं [७]संप्रकल्पयेत्।

[बालबिम्बस्य जलेऽधिवासनम्]

बालबिम्बं समादाय [८]जले [९]चैवाधिवासयेत्॥ २२॥
पञ्चरात्रं त्रिरात्रं वा [१०]एकरात्रमथापि वा।
[११]यामं वा चार्धयामं वा जले स्नानमथापि वा॥ २३॥
कौतुकं बन्धयेद्विद्वान् शयने [१२]चाधिवासयेत्।

[कुंम्भस्थापनम्]

नवकुम्भान् समादाय तन्तुना वेष्टयेद्बुधः॥ २४॥
क्षालयेदस्त्रमन्त्रेण जलेनैव [१३]तु पूरयेत्।
सहिरण्यं सवस्त्रं च सकूर्चं पल्लवान्वितम्॥ २५॥
[१४]कुम्भान् विन्यस्य वेद्यूर्ध्वे पूजयेद्देशिकोत्तमः।
मध्यकुम्भे शिवं यष्ट्वा वर्धन्यां च मनोन्मनीम्॥ २६॥
अभितः कलशानष्टौ [१५]विद्येशावरणान् यजेत्।

---

[१] चरेत्] झ; नयेत् – अ, ई, ऋ; कुरु – च.
[२] पुण्याह०] अ, ऋ, च, झ; पुण्याहं – ई.
[३] संप्रपूजयेत्] अ, ई, ऋ, च; संप्रकल्पयेत् – झ.
[४] वेद्यूर्ध्वे] अ, ई, ऋ, च; वेदीध्वे – झ.
[५] चाष्टद्रोणैश्च शालिभिः] अ, ई, ऋ; चाष्टद्रोणेन शालिना – च; अष्टद्रोणैश्च शालिना – झ.
[६] तदर्धैस्तण्डुलैर्भूष्य] अ, ई, ऋ, झ; ०स्तण्डुलैश्चापि – च.
[७] संप्रकल्पयेत्] अ, ई, ऋ, झ; परिकल्पयेत् – च.
[८] जले] अ, ई, ऋ, च; जलैः – झ .
[९] चैवाधिवासयेत्] ई, ऋ, च, झ; चैवाधिसंवसेत् – अ.
[१०] एक०] अ, ई, च, झ; सप्त० – ऋ.
[११] यामं] ई, च, झ; याम्यं – अ, ऋ.
[१२] चाधिवासयेत्] ई, ऋ, च, झ; चैवाधिवासयेत् – अ.
[१३] तु पूरयेत्] अ, ई, ऋ; प्रपूरयेत् – च; तु पूजयेत् – झ.
[१४] कुम्भान्] अ, ई, ऋ, झ; कुम्भं – च.
[१५] विद्येशावरणान् यजेत्] अ, ई, ऋ; विद्येशावरणं न्यसेत् – च; विद्येशावरिणान् यजेत् – झ.

ऋग्यजुस्सामवेदैश्च जपं संकल्पयेद् [1]गुरुः ॥ २७ ॥

[अग्निकार्यम्]

[2]शिवाग्नियजनं कुर्यात् [3]समिदाज्यान्नलाजकैः ।
माषशालितिलैर्विद्वान् हुत्वा [4]सद्याच्छिरोऽन्तकम् ॥ २८ ॥
[5]खादिरं बिल्वमश्वत्थं पलाशं [6]वह्निशाखिकम् ।
[7]पूर्वादिषु चतुर्दिक्षु समिद्धोमं प्रकल्पयेत् ॥ २९ ॥
आग्नेय्यां [8]वटवृक्षं स्यान् [9]नैर्ऋते [10]प्लक्षशाखया ।
औदुम्बरं वायुदेशे [11]त्वर्कमीशानगोचरे ॥ ३० ॥
[12]औदुम्बरसमिद्भिर्वा [13]सर्वहोमं समाचरेत् ।
[14]द्रव्यं प्रति विशेषेण [15]स्पर्शाहुतिमथाचरेत् ॥ ३१ ॥
सर्वद्रव्यैः [16]सकृद्धुत्वा [17]हव्यवाहेन मन्त्रतः ।

[परेद्युःक्रिया]

रात्रौ जागरणं कुर्यात् प्रभाते स्नानमाचरेत् ॥ ३२ ॥
तोरणान् कलशान् कुम्भान् [18]यजेत्पूर्वोक्तवर्त्मना ।

---

[1] गुरुः] अ, ई, ऋ, झ; सुधीः – च.
[2] शिवाग्नियजनं] अ, ई, ऋ, झ; शिवाधियजनं – च.
[3] समिदाज्यान्न०] ई, ऋ, च, झ; समिदाज्यान्त० – अ.
[4] सद्याच्छिरो०] ई, ऋ, च, झ; सद्यःशिरो० – अ.
[5] खादिरं] अ, ई, च, झ; खदिरं – ऋ.
[6] वह्निशाखिकम्] अ, ई, ऋ; वह्निशाखिनम् – च; वह्निशालिकम् – झ.
[7] पूर्वादिषु] अ, ई, च; पूर्वादीनि – ऋ; पूर्वादिनि – झ.
[8] वटवृक्षं स्यान्] अ, ई, ऋ, झ; पदपृक्षं च – च.
[9] नैर्ऋते] अ, ऋ, च, झ; नैर्ऋत्यां – ई.
[10] प्लक्षशाखया] अ, ई, झ; प्लक्षशाखिनः – ऋ; प्लक्षशालिभिः – च.
[11] त्वर्क०] अ, ई, ऋ, झ; अर्क० – च.
[12] औदुम्बर०] ई, ऋ, च, झ; ओदुम्बर० – अ.
[13] सर्व०] ई, च, झ; सर्प० – अ; सर्वहि# – ऋ.
[14] द्रव्यं प्रति] ई; पूतिद्रव्यं – अ; प्रतिद्रव्यं – ऋ, च, झ.
[15] स्पर्शाहुतिमथाचरेत्] अ, ई, ऋ , च; ०हुति समाचरेत् – झ.
[16] सकृद्धुत्वा] अ, ई, ऋ, झ; ततो हुत्वा – च.
[17] हव्यवाहेन] अ, ऋ; हव्यवाहेति – ई, च, झ.
[18] यजेत्पूर्वोक्तवर्त्मना] अ, ऋ; यजेत्तु पूर्ववर्त्मना – ई; पूजयेत्पूर्ववर्त्मना – च; अर्चयेत्पूर्ववन्मना – झ.

अग्निमभ्यर्च्य गन्धाद्यैः हुत्वा [१]चित्तादिमन्त्रतः ॥ ३३ ॥
[२]यदस्येति च मन्त्रेण पूर्णाहुतिमथाचरेत्।

[प्रदक्षिणम्]

शङ्खध्वनिसमायुक्तं ब्रह्मघोषसमन्वितम् ॥ ३४ ॥
[३]छत्रचामरसंयुक्तं वाद्यध्वनिसमन्वितम्।
बालबिम्बसमोपेतं प्रदक्षिणमथाचरेत् ॥ ३५ ॥

[बालगर्भगृहे बालमूर्तिस्थापनम्]

बालगर्भगृहं गत्वा पुण्याहं वाचयेत् [४]ततः।
[५]मुहूर्ते समनुप्राप्ते स्थापयेद् [६]बालमूर्तिनम् ॥ ३६ ॥
अष्टबन्धं त्रिबन्धं वा योजयेत्पीठरन्ध्रके।

[कुम्भाल्लिङ्गमध्ये देवस्थापनम्]

शिवकुम्भं समादाय कृत्वा धामप्रदक्षिणम् ॥ ३७ ॥
विन्यस्य बालबिम्बाग्रे [७]स्थण्डिलोर्ध्वे विचक्षणः।
मन्त्रन्यासं ततः कृत्वा [८]चलमार्गेण मन्त्रवित् ॥ ३८ ॥
[९]कुम्भाद्देवं समादाय लिङ्गमध्ये [१०]सुयोजयेत्।

[शिवपूजा]

कुम्भोदकेन संस्नाप्य पायसान्नं निवेदयेत् ॥ ३९ ॥
स्थापितैः सर्वकलशैरभिषिच्येन्दुशेखरम्।
[११]नैवेद्यं दापयेद्विद्वान् पानीयाचमनं ददेत् ॥ ४० ॥
पीठान्तं वा वृषान्तं वा बलिदानं समाचरेत्।

---

[१] चित्तादि०] अ, ऋ, झ; चित्रादि० – ई, च.
[२] यदस्येति च] अ, ऋ, च; यदस्य कर्म० – ई; यद्देवस्य च – झ.
[३]'च' मातृकायां 'श्लो०'३५ पू०' न दृश्यते।
[४] ततः] अ, ई, ऋ; बुधः – च, झ.
[५] मुहूर्ते समनुप्राप्ते] अ, ऋ, झ; सुमुहूर्ते समनुप्राप्ते – ई; सुमुहूर्ते च संप्राप्ते – च.
[६] बालमूर्तिनम्] ई, ऋ, च, झ; बालमूर्तिकम् – अ.
[७] स्थण्डिलोर्ध्वे] ई, च; स्थण्डिलाग्रे – अ, ऋ, झ.
[८] चल०] ई, ऋ, च, झ; द्वाल० – अ.
[९] कुम्भाद्देवं] ई, ऋ, च, झ; कुम्भदेवं – अ.
[१०] सुयोजयेत्] सं० पा०; प्रकल्पयेत्-अ, ई, ऋ, च, झ.
[११] नैवेद्यं दापयेद्विद्वान्] अ, ई, ऋ, झ; नैवेद्यं च ततो दत्त्वा – च.

धूपदीपं ततो दत्वा ताम्बूलं दापयेद् [1]बुधः ॥ ४१ ॥

[बाललिङ्गप्रोक्षणम्]

नृत्तगीतादिभिस्तोष्य प्रणम्य [2]परमेश्वरम्।
धरातलसमाप्ते [3]वा [4]चोत्तरावधिकेऽपि वा ॥ ४२ ॥
[5]असमाप्तालये [6]वापि प्रोक्षणं सम्यगाचरेत्।
बाललिङ्गविधिस्त्वेवं [7]बालदेवीविधिं शृणु ॥ ४३ ॥

[बालदेवीविधिः]

[8]देवोक्तमखिलं [9]कर्म देव्याश्चापि समाचरेत्।
मन्त्रभेदो भवेदत्र [10]क्रियाभेदो न विद्यते ॥ ४४ ॥
[11]कामकोष्ठाग्रके [12]वापि दक्षिणे चोत्तरे ऽपि वा।
ईशे वा पश्चिमे वापि [13]गौरीबालगृहं भवेत् ॥ ४५ ॥
देवबालगृहे वापि स्थापयेद्बालरूपिणीम्।
संपूज्य शिवपूजान्ते बलिहोमादिकं विना ॥ ४६ ॥
पृथग्बालगृहं चेत्तु देवपूजोक्तमार्गतः।
समभ्यर्च्य [14]महादेवीमन्त्रेणैव तु देशिकः ॥ ४७ ॥
[15]कोष्ठाधारावसाने वा उत्तरारोपणान्तके।

---

[1] बुधः] अ, ई, ऋ, झ; ततः – च.
[2] परमेश्वरम्] ई, च, झ; समहेश्वरम् – अ; महेश्वरम् – ऋ.
[3] वा] अ, ई, च, झ; तु – ऋ.
[4] चोत्तराविधिकोऽपि वा] ई, ऋ, च; चोत्तरे वाध्वकेऽपि वा – अ; चोत्तरा वा कोऽपि वा – झ.
[5] असमाप्तालये] अ, ऋ; आसमाप्तालये – च, झ; अण्डमाप्तालये – ई.
[6] वापि] अ, ई, ऋ, झ; वाथ – च.
[7] बालदेवीविधिं] ई, ऋ; बालदेविविधिं – अ; बालदेवी यथा – च; बालदेविविधि – झ.
[8] 'अ, ऋ' मातृकयोः श्लो० ४४ पू० न दृश्यते।
[9] कर्म] ई, झ; धीमान् – च.
[10] क्रिया०] अ, ऋ, च, झ; वाक्य० – ई.
[11] कामकोष्ठाग्रके] ई, च, झ; कामकोष्ठाश्रके – अ, ऋ.
[12] वापि] अ, ई, ऋ, झ; वाथ – च.
[13] गौरीबालगृहं] ई, ऋ, च; गौरिबालगृणा – अ; गौरिबालगृहं – झ.
[14] महादेवीमन्त्रेणैव] ई; महादेवीं० – अ. ऋ , च ; महादेवि० – झ.
[15] कोष्ठाधारावसाने] सं० पाठः; कोष्ठधामवसाने - च; क्रोधारोवावसाने – अ, ई; क्रोथारा च वसाने – झ; क्रोधारोवा . . . .- ऋ.

[1]मूर्धेष्टकावसाने वा प्रोक्षणं सम्यगाचरेत्॥४८॥

[देवतरुणालये देवीप्रतिष्ठा]

[2]किञ्चिदस्मिन् विशेषोऽस्ति शृणु त्वं तत्प्रभञ्जन।
[3]देवीबालप्रतिष्ठा चेद्देवस्य तरुणालये॥४९॥
[4]देवालयं [5]समासाद्य गौरीं संस्थापयेद्बुधः।
[6]शिवसंप्रोक्षणं कृत्वा [7]ततः कल्याणमाचरेत्॥५०॥

[देवीस्वतन्त्रालयकृत्यानि]

गौरीसंस्थापनात्पूर्वं शिवसंप्रोक्षणं भवेत्।
[8]तदा [9]बालालयाद् गौरीं समाकृष्य शिवालये॥५१॥
देवाग्रे मण्टपे त्वीशे नैर्ऋते वायुगोचरे।
दक्षिणे चोत्तरे स्थाप्य [10]पूर्वमार्गेण देशिकः॥५२॥
प्रदक्षिणं जले [11]वासं [12]नयनोन्मीलनं क्रमात्।
[13]अङ्कुरं कौतुकं चैव स्पर्शनं कौतुकं विना॥
देव्यग्रे स्थण्डिलं कृत्वा शिवाग्निं विधिना नयेत्।
गौरीमावाह्य तन्मध्ये मूलेनैव [14]शतं हुनेत्॥५३॥
अघोरेण शतं हुत्वा समिदाज्येन देशिकः।
होमान्ते स्थापयेद्गौरीं [15]पूजयेत् पूर्ववर्त्मना॥५४॥

---

[1] मूर्धेष्टका०] ई, ऋ; ऊर्ध्वेष्टका० – अ; मूध्नीष्टका० – च; मूध्नेष्टक० – झ.
[2] किञ्चिदस्मिन्] अ, च, झ; किञ्चिदस्य – ई; किञ्चिदत्र – ऋ.
[3] देवी०] अ, ई, ऋ; देव० – च; देवि० – झ.
[4] देवालयं] अ, ई, झ; देव्यालयं – च; 'ऋ' मातृकायां हृ सम्।
[5] समासाद्य] अ, ई; समापाद्य - ऋ, च, झ.
[6] शिव०] ई, ऋ, च; शिवं – अ, झ.
[7] ततः] अ, ई, ऋ, झ; पश्चात् – च.
[8] तदा] अ, ऋ, च, झ; ततो – ई.
[9] बालालयाद्] सं० पा०; बालालये-अ,ई,ऋ,च,झ.
[10] पूर्वमार्गेण] अ, ई, च; पूर्वमार्गे च – ऋ; सर्वमार्गेण – झ.
[11] वासं] अ, ई, ऋ; वामे – च, वापि – झ;
[12] नयनोन्मीलनं क्रमात्] ऋ, च; नयनोन्मीलनक्रमम् – अ; नयनोन्मीलनं क्रमम् – ई; नयिनोन्मिलनं कुरु – झ;
[13] अङ्कुरं कौतुकं चैव] ई, च; अङ्कुरार्पणकं चैव – अ; अङ्कुरं कौतुकैश्चैव – झ. 'ऋ' मातृकायां हृ सम्।
[14] शतं हुनेत्] अ, ई, ऋ, झ; शताहुतिम् – च.
[15] पूजयेत्] च, झ; घटे तु – ई; 'अ, ऋ' मातृकयोर्हृ सम्।

[1]देव्यालये समाप्ते तु प्रोक्षणं सम्यगाचरेत्।
पूजयित्वा विधानेन पश्चात् कल्याणमाचरेत्॥५५॥

॥इति सूक्ष्मशास्त्रे बाललिङ्गस्थापनविधिः पञ्चसप्ततितमः पटलः[2]॥

---

[1] देव्यालये] अ, ऋ, झ; देवालय० – ई; देव्यालयं – च.

[2] इति सूक्ष्मशास्त्रे बाललिङ्गस्थापनविधिः पञ्चसप्ततितमः पटलः] सं० पाठः; अ, ऋ: इति सूक्ष्मशास्त्रे बाललिङ्गस्थापनविधिः सप्तसप्ततितमः पटलः॥;ई: इति सूक्ष्मशास्त्रे बाललिङ्गस्थापनविधिपटलः॥; च: इति सूक्ष्मशास्त्रे क्रियापादे बालस्थापनविधिपटलः॥;झ: इति सूक्ष्मशास्त्रे बाललिङ्गस्थापनविधिं नाम षड्सप्ततिपटलः॥

[षट्सप्ततितमः पटलः[१]]

[पञ्चगोचरमूर्तिविधिः]

[२]पञ्चगोचरमूर्तेस्तु चार्चनं वक्ष्यतेऽधुना।

[पञ्चगोचरमूर्त्यर्चनफलम्]

आयुःप्रदं च पुष्टिं च श्रीकरं च यशस्करम्॥ १॥
[३]सदेशं मोक्षकामार्थं [४]धनार्थं विष्णुपूजनम्।
[५]दुर्गां शत्रुजयार्थं च विघ्नेशं पुत्रकामदम्॥ २॥
कान्तिदं स्कन्दपूजा च [६]पञ्चमूर्तिं सदार्चयेत्।
[७]एतेषां पञ्चबेराणां प्रधानं च महेश्वरम्॥ ३॥

[पञ्चगोचरमूर्त्यर्चनद्वैविध्यम्]

[८]स्वतन्त्रं परतन्त्रं च [९]द्विविधं चेति कीर्तितम्।
ग्रामे वा नगरे वापि पत्तने राजधानिके॥ ४॥
खर्वटे कुब्जके चैव पर्वते च मनोरमे।
[१०]आपणे वाथ [११]नद्यां वा [१२]वनमध्ये चतुष्पथे॥ ५॥
[१३]स्थापयेत् [१४]पञ्चमूर्तिं [१]वै सर्वप्राणिहितावहम्।

---

[१] अयं पटलः अ (टि.१९१, पृ० ४१५), ई (टि.३६, पृ० ३३४), च (टि.९५५, पृ० १५१-१५४), झ (टि. १०१६, पृ० १०५-१०९) इत्येतेषु कोशेषु दृश्यते। 'अ, ई' मातृकयोः १ पू०-२ पू० भाग एव वर्तते, पटलशेषो न विद्यते। अयं पटलः अंशुमदागमेऽपि दृश्यते। अंशु० १ (टि.१५८, पृ० १-३, पृ० १२-१५,); अंशु० २ (टि.९५७, पृ० १५४-१५८); अंशु० ३ (टि.२७३, पृ० ४३७-४४५)।
[२] पञ्चगोचरमूर्तेस्तु चार्चनं] ई, च; ०मूर्ते सकृद्वार्तनं – अ ; ०मूर्तेस्तु स्थापनं – झ.
[३] सदेशं] अ, ई, झ; सदेशे – च.
[४] धनार्थं] सं० पाठः दानार्थं – अ, ई, च, झ.
[५] दुर्गां शत्रुजयार्थं] च; दुर्गशत्रुजयार्थं – झ.
[६] पञ्चमूर्तिं सदार्चयेत्] च; ०मूर्ति सहर्चयेत् – झ.
[७] एतेषां] च; तेषां – झ.
[८] स्वतन्त्रं] च; स्वतन्त्र० – झ.
[९] द्विविधं] झ; विविधं – च.
[१०] आपणे] झ; कुपने – च.
[११] नद्यां] सं० पाठः; नन्द्यां – च, झ.
[१२] वनमध्ये] च; वनमध्य० – झ.
[१३] स्थापयेत्] च; स्धापयेत् – झ.
[१४] पञ्चमूर्तिं] झ; पञ्चमूर्त्यां – च.

[2]पौराण्यायतने चैव [3]पञ्चमूर्तिप्रतिष्ठितम्॥ ६ ॥
एवं प्रतिष्ठितं कुर्यात् [4]सर्वकामफलप्रदम्।
[5]स्वतन्त्रमिति विख्यातं [6]परतन्त्रं गृहार्चनम् ॥ ७ ॥
[7]परतन्त्रे विशेषेण विष्णुमूर्तिं तथार्चयेत्।

[पञ्चगोचरमूर्त्यर्चनम्]

[-महेशस्य विष्णोश्च पूजा]

[8]पूर्वास्यस्तु महेशश्च [9]तस्याग्रे स्नानबेरकम्॥ ८ ॥
[10]पश्चिमास्यो [11]महाविष्णुः सव्ये [12]मार्कण्डेयः स्थितः।
[13]विष्णुवामे तु भूशक्तिः [14]अञ्जलिकरसंयुता॥ ९ ॥
तस्याग्रे स्नानबेरं[15]च शास्त्रोक्तविधिना [16]बुधः।
परिवाराष्टकं चैव द्वारदेवान् [17]प्रपूजयेत्॥ १० ॥
[18]उभयोरर्चनस्थाने [19]आदिशैवः सुपूजयेत्।

---

[1] वै] सं० पाठः; च – च, झ.
[2] पौराण्यायतने] सं० पाठः वारण्यायतनं – च; प राण्यायतननं – झ.
[3] पञ्चमूर्ति०] सं० पाठः; सर्वदेव० – च, झ.
[4] सर्वकामफलप्रदम्] च; ०काम्य० – झ.
[5] स्वतन्त्र०] च; . . . . तन्त्र० – झ.
[6] परतन्त्रं] च; परतत्रं – झ.
[7] परतन्त्रे – झ; परतन्त्रैर् – च.
[8] पूर्वास्यस्तु महेशश्च] सं० पाठः ; तस्यार्धस्तु महेशं च – च; सर्वास्यस्तु महेशं च – झ; पूर्वास्थमामदेशं च –
[9] तस्याग्रे] सं० पाठः तस्यास्ते – झ; तस्यार्धे – च.
[10] पश्चिमास्यो] सं० पाठः पश्चिमे सो – च, झ.
[11] महाविष्णुः] च; ०विष्णु – झ.
[12] मार्कण्डेयः स्थितः] सं० पाठः; माण्डेयसंस्थिताः – च; माण्डेयसंस्घितः – झ;
[13] विष्णुवामे तु भू०] सं० पाठः विद्यानन्मभूत० – झ; विद्यानमक्षु० – च.
[14] अञ्जलिकरसंयुता] झ; ०संयुतः – च.
[15] च शास्त्रोक्तविधिना] सं० पाठः तु यावच्छास्त्रार्चनं – झ; यावच्छास्तार्चनं – च.
[16] बुधः] च; बुध – झ.
[17] प्र०] सं० पाठः स – च, झ.
[18] उभयोरर्चनस्थाने] सं० पाठः; शुभयार्चनया स्थाने– च; ०स्धाने - झ.
[19] आदिशैवः] च; आदिशैव – झ.

[-दुर्गादेवीपूजा]

[1]तथैव [2]चोत्तराग्रं स्याद् [3]दुर्गादेव्यर्चनं तथा॥ ११॥
[4]शिवकुमारसहिता [5]देवी सव्यापसव्यके।
[6]तद्बेरं चित्रबेरं चेत् तस्याग्रे स्नानबेरकम्॥ १२॥
[7]महिषासुरमूर्धस्था [8]सिंहारूढाथवा भवेत्।
तत्तत्तन्त्रोक्तमार्गेण तत्तदर्चनमाचरेत्॥ १३॥

[-स्कन्दपूजा]

[9]दुर्गास्थानस्य सव्ये तु स्थापनं स्कन्दमूर्तिनः।
स्कन्दं कल्याणमूर्तिं च स्थापयेद् [10]विधिना सह॥ १४॥
[11]अञ्जलिकरदेव्या च [12]कुक्कुटासनसंस्थितम्।
[13]देव्याश्च वामपार्श्वे तु [14]ब्रह्मस्थानं सुसंस्थितम्॥ १५॥
स्कन्दस्य दक्षिणे पार्श्वे नारदं [15]सहितं तु वै।
[16]सर्वदेवावृतं चैव [17]सिद्धविद्यार्थकिन्नरैः॥ १६॥
यावत्पूजोपचारेण [18]तावत् पूजां समाचरेत्।

---

[1] तथैव] सं० पाठः अथवा – च, झ.
[2] चोत्तराग्रं] च; चोत्तरोग्रं – झ.
[3] दुर्गादेव्यर्चनं] सं० पाठः; दुर्गान्देव्यार्चनं – च; दुर्गादेव्यार्चना – झ.
[4] शिवकुमारसहिता] सं० पाठः; सनत्कुमारसहितौ – च, झ.
[5] देवी] झ; देवि० – च.
[6] तद्बेरं] च; तद्बेरा – झ.
[7] महिषासुरमूर्धस्था] सं० पाठः; ०मूर्भ्रस्था – च; ०मूर्ध्वास्धा – झ.
[8] सिंहारूढाथवा] सं० पाठः; सिंहासनं तथा – च; सिंहारूढान्तथा – झ.
[9] 'झ' मातृकायां श्लो०'१४ पू०-१५ पू०' भागो न विद्यते।
[10] विधिना = ब्रह्मणा
[11] अञ्जलिकरदेव्या] सं० पाठः; अञ्जलिकरदेवी – च,झ.
[12] कुक्कुटासनसंस्थितम्] सं० पाठः कुक्कुटान्तं समाचरेत् – च,झ; सिंहासनम् – च.
[13] देव्याश्च] सं० पाठः; तं देव्या – च,झ.
[14] ब्रह्मस्थानं सुसंस्थितम्] च; ब्रह्मस्धानं सुसंस्धितम् – झ.
[15] सहितं तु] सं० पाठः; सहिताय – च; सहताय – झ.
[16] सर्वदेवावृतं] च; सर्वदेववृतं – झ.
[17] सिद्धविद्यार्थकिन्नरैः] च; ०कं नरैः – झ.
[18] तावत्] च; यावत् – झ.

[-गणाधीशपूजा]

[1]दुर्गालयस्य वामे तु [2]गणाधीशं प्रतिष्ठितम्॥ १७॥
[3]सर्वदेवावृतं चैव [4]मुनिगन्धर्वसेवितम्।
[5]पुरोक्तपूजाविधिना विघ्नेशं पूजयेद्बुधः॥ १८॥

[सदेशस्य विष्णोश्चार्चनम्]

प्रधानं कारयेद्धीमान् सदेशं तु विशेषतः।
देवाग्रे मण्डपं कल्प्य द्वारबेरादिदेवताः॥ १९॥
[6]तद्बिम्बं द्विविधं प्रोक्तं केवलं सहजं स्मृतम्।
[7]केवले च त्रिबेरं स्यात् सहजं पञ्चबेरकम्॥ २०॥
पञ्चावरणसंयुक्तमर्चयेत्तु सदाशिवम्।
विष्णुं संपूजयेद्विद्वान् गर्भावरणसंयुतम्॥ २१॥
[8]अच्युतोऽनन्तमूर्तिस्तु [9]चक्रपाणिर्जनार्दनः।
[10]पुरुषश्च पुरुष्टुच्च गोविन्दो वित्तनायकः॥ २२॥
यावत्तन्त्रेषु [11]पूजायाम् [12]आदिशैवः सुपूजयेत्।

[दुर्गादेव्याद्यर्चनम्]

[13]दुर्गादेवीं समभ्यर्च्य आवृतैकसमन्विताम्॥ २३॥
[14][अणिमा महिमा चैव गरीमा लघिमा तथा।
ईशित्वं च वशित्वं च प्राप्तिः प्राकाम्यमेव च॥ २४॥

---

[1] दुर्गालयस्य] च; दुर्गालयं तु – झ.
[2] गणाधीशं] च; गणाथिशं – झ.
[3] सर्वदेवावृतं] च; सर्वदेव व्रतं – झ.
[4] मुनिगन्धर्वसेवितम्] झ; सिद्धविद्यार्थकिन्नारैः – च.
[5] पुरोक्तपूजाविधिना] सं०पाठः पूजां चैव पुरा कृत्वा – च, झ;
[6] तद्बिम्बं द्विविधं] च; यद्बिम्बद्विधं – झ.
[7] केवले च त्रिबेरं स्यात् सहजं पञ्चबेरकम्] च; केवलं चेतकुबेरस्य सहजं बहुबेरकम् – झ.
[8] अच्युतोऽनन्त०] च; अच्युतानन्द० – झ.
[9] चक्रपाणिर्जनार्दनः] च; ०जनार्दनम् – झ.
[10] पुरुषश्च पुरुष्टुच्च] सं० पाठः; पुरुषः पुरिष्टुतं – च; पुरुषः पुरुष्टुं – झ.
[11] पूजायाम्] च; पूजायेम् – झ.
[12] आदिशैवः] झ; आदिशैवैः – च.
[13] दुर्गादेवीं] च; दुर्गदेवी – झ.
[14] सूक्ष्मागमस्य मातृकासु श्लो० २४-२६ भागो न विद्यते। अतोऽयं भागः अंशुमदागमस्य कोशेभ्यो गृहीतः।

विघ्नेशं पूजयेद् विद्वान् एकावरणसंयुतम्।
सुमुखं चैकदन्तं च कपिलो गजकर्णकः॥ २५॥
लम्बोदरश्च विकटो विघ्नराजो गणाधिपः।
स्कन्दं सुपूजयेद्विवान् परिवाराष्टकं यजेत्]॥ २६॥
[1]षण्मुखः शक्तिपाणिश्च [2]कार्त्तिकेयो गुहस्तथा।
[3]स्कन्दो मयूरवाहश्च [4]सेनानीस्तु विशाखकः॥ २७॥
महामर्यादितत्स्थाने [5]पार्श्वे लक्ष्मीश्च मातृकाः।
[6]मण्डपे वामपार्श्वे तु भूतेशीं सम्यगर्चयेत्॥ २८॥
[7]तद्देवीं परितः कुर्यात् [8]सर्वदेवानुकूलकाः।
पौराण्यायतनं चैव सर्वबेरप्रतिष्ठितम्॥ २९॥
तत्पार्श्वे पश्चिमे देशे कामकोष्ठं स्वतन्त्रकम्।

[बलिदानादि]

प्रथमावरणे बाह्ये [9]द्वारभूतद्विपार्श्वके॥ ३०॥
[10]अण्डाभरणनाम्नाथ द्वारभूतबलिं ददेत्।
[11]चतुष्प्रस्थं तण्डुलं तु [12]पिष्टमोदकभोज्यकम्॥ ३१॥
भूतस्य सव्यपार्श्वे तु [13]ज्वरदेवेश्वरस्ततः।
[14]तद्बाह्ये मालिकावामे ज्येष्ठां चैवार्चयेद्बुधः॥ ३२॥

---

[1] षण्मुखः] च; षणुखं – झ.
[2] कार्त्तिकेयो] सं० पाठः; कार्तिकेयो – च; कार्तिकेय – झ.
[3] स्कन्दो] च; +न्दो – झ.
[4] सेनानीस्तु] सं० पाठः; सेनानिस्तु – च; सेनानि तु – झ.
[5] पार्श्वे लक्ष्मीश्च मातृकाः] च; पार्श्वेलक्षिश्च मात्रका – झ.
[6] मण्डपे वामपार्श्वे तु भूतेशीं सम्यगर्चयेत्] च; तमण्डपे वामपार्श्वे दुगदेशि समर्चयेत् – झ.
[7] तद्देवीं] च; तद्देवि० – झ.
[8] सर्वदेवानुकूलकाः] सं० पाठः; सदेवानुमूलतः-च;सेदवानुकूलकाः-झ
[9] द्वारभूतद्वि०] झ; द्वारभूतापि० – च.
[10] अण्डाभरणनाम्नाथ] सं० पाठः; अण्डावरणनाम्नाथ – च; अण्डावरणनाम्नाय – झ.
[11] चतुर्प्रस्थं तण्डुलम्] च; चतुर्भिस्थण्डुलं – झ.
[12] पिष्टमदेक०] सं० पाठः; पिष्टं मोदकं - च; पिष्टमदेकं – झ.
[13] ज्वरदेवेश्वरस्ततः] झ; ज्वरदेवेश्वरस्तथा – च; ज्वरदेवं तु पूजयेत् – अंशु० १, २.
[14] तद्बाह्ये] झ; तत्पार्श्वे – च.

[शिवार्चनविधिः]

एवमभ्यर्चयेद्धीमान् प्रधानं तु सदाशिवम्।
शिवार्चनविधानेन तत्पूजाबलिदानकम्॥ ३३॥
नित्योत्सवादिकं सर्वम् उत्सवं [1]चान्यकर्म च।
शिवप्रधानकं कुर्याद्

[उत्सवः]

उत्सवे च विशेषतः॥ ३४॥
महेशं विष्णुमूर्तिं च स्कन्दमूर्तिं विनायकम्।
दुर्गादेवीं च सर्वेषां यानं कुर्याद्दिनं प्रति॥ ३५॥
अन्याश्च देवता यानं शिवोत्सवविधानवत्।

[शिवधामवृत्तिमूर्तिविशेषः]

अत्र किञ्चिद्विशेषोऽस्ति [2]धामवृत्तिप्रतिष्ठितम्॥ ३६॥
स्कन्दं च पूर्वदिग्भागे विघ्नेशं दक्षिणे [3]दिशि।
माधवं पश्चिमे देशे [4]दुर्गादेवीं तथोत्तरे॥ ३७॥
[5]मयूरं मूषिकं तार्क्ष्यं मृगम् [6]अग्न्यादिकोणके।
देवाग्रे वृषभं स्थाप्य ध्वजदण्डं [7]विधीयते॥ ३८॥
प्रधानमेकं [8]दण्डं तु दण्डाग्रे पञ्चमध्वजम्।
मध्ये उक्षध्वजं चैव दिक्षु चान्यध्वजं तथा॥ ३९॥

[संघट्टधामविशेषः]

[9]स्थानसंघटधामेषु किञ्चिद्भेदं शिवार्चनम्।
यत्र देशे विशालं स्यात्तद्देशे मुखमण्डपम्॥ ४०॥

---

[1] चान्यकर्म च] झ; सान्यकर्म च – च.
[2] धामवृत्ति°] च; धाममूर्ति° – झ.
[3] दिशि] झ; तथा – च.
[4] दुर्गादेवीं] च; दुर्गादेवि – झ.
[5] मयूरं मूषिकं तार्क्ष्यं] सं° पाठः; मयूरमूषिकास्तार्क्ष्य° – च; मयूरमोषिकास्त्याक्ष्य° – झ.
[6] अग्न्यादि°] झ; मन्वादि° – च.
[7] विधीयते] च; विधियते – झ.
[8] °दण्डं] झ; °दण्डे – च.
[9] स्थानसंघटधामेषु] च; स्थानं संकट° – झ.

मालिकायास्तु परितः कल्पयेत्तस्य मध्यमे।

[पुनर्बलिदानम्]

वृषादिबलिपीठं च कल्पयेत्परितः क्रमात्॥ ४१॥
उक्षं च [1]भानुं मातृश्च हस्तिवक्त्रं तथैव च।
[2]स्कन्दज्येष्ठादुर्गाणां च क्षेत्रपालबलिं ददेत्॥ ४२॥
[3]सव्यं चाप्यपसव्यं च [4]परिवारबलिं ददेत्।
प्रथमावरणं कृत्वा द्वितीयवरणे ददेत्॥ ४३॥
इन्द्रादिलोकपालांश्च प्रासादावरणं न्यसेत्। [5]
[6]दण्डाग्रे तु महापीठं कल्पयेद्देशिकोत्तमः॥ ४४॥
निर्गमद्वार[7]देशे तु नन्दि[8]कालबलिं ददेत्।
[9]बाह्यद्वारे विशेषं तु द्वारभूतबलिं ददेत्॥ ४५॥
वृषभादिबलिं दद्यात् [10]पीठबाह्यप्रदक्षिणम्।
[11]महापीठे बलिं दद्याद्बल्यन्ते तु प्रदक्षिणम्॥ ४६॥
बलिपीठस्य बाह्ये तु [12]द्वितीयभ्रमणं कुरु।
गीतनृत्तादिकं सर्वं तृतीयभ्रमणे [13]बुधः॥ ४७॥
अन्यत्सर्वोपचाराणि शिवपूजाविधानवत्।

---

[1] भानुं मातृश्च] सं० पाठः; भानुमात्रं च – च, झ.
[2] स्कन्दज्येष्ठादुर्गाणां च] सं० पाठः; स्कन्दज्येष्ठा च मरीणां – च, झ.
[3] सव्यं चाप्यपसव्यं] च; अपस्य व्यापसव्यं – झ.
[4] परिवारबलिं] झ; सर्वत्रपिबलिं – च.
[5] 'च' मातृकायां श्लो० ३९ उ० श्लो० ४४ पू०-४४ उ० मध्ये पुनर्दृश्यते।
[6] दण्डाग्रे] च; मध्यमे – झ.
[7] ०देशे तु] च; ०देवानां – झ.
[8] ०काल०] च; ०कालो – झ.
[9] 'च' मातृकायां श्लो० ४६ पू० न विद्यते।
[10] पीठबाह्य०] झ.; पीठयन्ते च – च.
[11] 'च' मातृकायां श्लो० ४७ उ० न विद्यते।
[12] द्वितीय०] च; त्रितय० – झ.
[13] बुधः] झ; ततः – च.

एवं यः कुरुते मर्त्यः स पुण्यां गतिमाप्नुयात्॥ ४८॥

॥ [1]इति सूक्ष्मशास्त्रे पञ्चगोचरविधिः षट्सप्ततितमः पटलः॥

---

[1]इति सूक्ष्मशास्त्रे पञ्चगोचरविधिः षट्सप्ततितमः पटलः] सं० पाठः; च: इति सूक्ष्मागमे क्रियापादे पञ्चगोचारमूर्तिस्थापनविधिपटलः॥; झ: इति सूक्ष्मशास्त्रे पञ्चगोचारविधिं नाम षट्सप्ततिपटलः॥

[सप्तसप्ततितमः पटलः]

मठप्रतिष्ठाविधिः[1]

...[2]

[मण्डपे कार्यम्]

...

[3]लाजैः पुष्पैश्च दर्भैश्च विकिरेत्तु विशेषतः ।
तन्मध्ये पद्ममालिख्य साष्टपत्रं सकर्णिकम् ॥ १ ॥
ससूत्रान् सापिधानांश्च वस्त्रयुग्मेन वेष्टितान् ।
फलपल्लवसंयुक्तान् स्वर्णरत्नादिगर्भितान् ॥ २ ॥
नवकुम्भान् संस्थाप्य मध्यकुम्भे शिवं यजेत् ।
पूजां पूर्वोक्तवद्धीमान् गन्धादिभिर्यथाक्रमम् ॥ ३ ॥
विद्येशान् परितो यष्ट्वा पूर्वादीशान्तकं क्रमात् ।
गन्धपुष्पैश्च धूपैश्च नैवेद्याद्यैः प्रपूजयेत् ॥ ४ ॥
तोरणं द्वारकुम्भांश्च यागपूजां समाप्य च ।
आचार्यसाधकादीनां दापयेद्वस्त्रभूषणम् ॥ ५ ॥

[मठे प्रवेशः फलद्रव्यादीनां स्थापनं च]

मठं प्रवेशयेद्धीमान् मठस्योत्तरदेशके ।
मातुद्द ङ्गद्वयं नालिकेरस्य फलसंयुतम् ॥ ६ ॥
बदरामलवार्ताकान् कपित्थं चूतजं फलम् ।
नारङ्गद्वयसंयुक्तं पनसं कदलीफलम् ॥ ७ ॥
बदरी लिकुचं धात्रीफलं चम्पकपुष्पकम् ।
रजनी क्रमुकं चैव तोयेन क्षाल्य स्थापयेत् ॥ ८ ॥
सर्वैश्वर्यसमृद्ध्यर्थं मठसन्ततिवृद्धये ।

[मठेऽधिवासक्रिया]

चतुर्दिक्षु चतुर्वेदैः कुर्यादध्ययनं तथा ॥ ९ ॥
अघोरास्त्रं क्षुरिकास्त्रं जप्त्वा वै दक्षिणोत्तरे ।

---

[1] अयं पटलः अ (टि.१९१, पृ० ४१६-४१९) इत्येतस्मिन् कोश एव दृश्यते।
[2] आरम्भो न दृश्यते।
[3] लाजैः] सं० पाठः; लाज – अ.

नृत्तगेयसमायुक्तम् आचार्यो होममाचरेत् ॥ १० ॥
संस्कृत्य विधिना कुण्डं शिवाग्निं विधिनाऽऽनयेत् ।
अग्निमध्ये समावाह्य शिवमावरणैर्युतम् ॥ ११ ॥
दत्वा नैवेद्यधूपादीन् मूलेनाज्यं तु होमयेत् ।
समिल्लाजांश्च सक्तूंश्च सर्षपं च यवं तिलम् ॥ १२ ॥
वेणुं मुद्गं च निष्पावं [१]माषं चैकादश क्रमात् ।
ईशानाद्यस्त्रपर्यन्तम् मन्त्रमेकादशं हुनेत् ॥ १३ ॥
शतमर्धं तदर्धं वा [२]प्रतिद्रव्यं तु होमयेत् ।
द्रव्यान्ते व्याहृतिं हुत्वा महापूर्णाहुतिं हुनेत् ॥ १४ ॥
एवं जागरणं रात्रौ

[अधिवासानन्तरदिवसकार्यम्]

प्रभाते स्नानमाचरेत् ।
नित्यकर्म पुरा कृत्वा मठालयं प्रवेशयेत् ॥ १५ ॥

[मठालङ्कारादि]

मठस्य प्रस्तरे देशे त्रिसूत्रैर्दर्भमालया ।
वस्त्रयुग्मेन परितो वेष्टयेद्दिग्ध्वजेन च ॥ १६ ॥
वितानैश्च समाच्छाद्य [३]मठस्योर्ध्वमलङ्कुरु ।
पञ्चमृद्भिश्च काषायैर्गव्यैश्चैवाभिषेचयेत् ॥ १७ ॥
मठान्तर्जगतीकण्ठपट्टिकाङ्घ्रिकपोतकम् ।
एतेषु पञ्चस्थानेषु सुगन्धेन विलिप्य च ॥ १८ ॥
निवृत्त्यादिकलामन्त्रानर्चयित्वा क्रमेण तु ।
धूपदीपादिकं दत्वा द्वारे [४]द्वाराधिपान् यजेत् ॥ १९ ॥

[पूजा उत्सवः अभिषेकश्च]

ततो यागं समापाद्य पूर्ववत्पूजयेत्क्रमात् ।
प्रायश्चित्तं ततो हुत्वा अग्निस्थान् योजयेद्धटे ॥ २० ॥

---

[१] माषं चैकादश] सं० पाठः; माषस्येकादश – अ.
[२] प्रति०] सं० पाठः; पूति० – अ.
[३] मठस्योर्ध्वमलङ्कुरु] सं०पाठः; मठस्योर्ध्वमलङ्करेत् – अ.
[४] द्वाराधिपान्] सं०पाठः; द्वारादिपान् – अ.

वह्निं विसृज्य परिधिविष्टरस्थान् विसर्जयेत् ।
शालां प्रवेशयेत्कर्ता सुमुहूर्ते सुलग्नके ॥२१॥
दानं कुर्याद्विशेषेण यथावित्तानुसारतः ।
प्रधानकुम्भं शिरसा [[1]वाहयित्वा] सुबन्धुभिः ॥२२॥
मठं प्रदक्षिणं कृत्वा वाद्यमङ्गलघोषकैः ।
निधाय कुम्भं [2]स्वस्थाने कर्ता नत्वा घटस्थितम् ॥२३॥
वेद्या उपरि मध्ये तु गुरुः संयोज्य सेचयेत् ।
तत्तत्कुम्भजलेनैव तत्तत्स्थानेऽभिषेचयेत् ॥२४॥
नैवेद्यं धूपदीपादीनुपचारान् समाचरेत् ।
सर्वद्रव्यसमृद्ध्यर्थं सर्वज्ञानफलार्थकम् ॥२५॥

[मठे प्रवेशः गुरुपूजा दक्षिणादानं च]

मठं प्रवेशयेत्कर्ता फलद्रव्याणि संस्पृशेत् ।
उत्तराभिमुखः स्थित्वा चिन्तयेत्परमेश्वरम् ॥२६॥
गुरुसमीपमासाद्य पूजयेद्भक्तिमार्गतः ।
गुरुं प्रणम्य तत्कर्ता तस्मै दद्यात्सुदक्षिणाम् ॥२७॥
साधकाचार्यभक्तानां दक्षिणां दापयेत्ततः ।

[मठस्य नामकरणम्]

मठस्य नाम कृत्वा तु [3]कर्तृनामाङ्कितं मठम् ॥२८॥
एवं यः कुरुते मर्त्यः सोऽन्ते सायुज्यमाप्नुयात् ॥२८ $^{1}/_{2}$ ॥

॥ [4]इति सूक्ष्मशास्त्रे मठप्रतिष्ठाविधिः सप्तसप्ततितमः पटलः ॥

---

[1] मातृकायां 'वाहयित्वा' न दृश्यते ।
[2] स्वस्थाने] सं० पाठः; संस्थाने – अ.
[3] कर्तृ०] सं० पाठः; कर्ता – अ.
[4] इति सूक्ष्मशास्त्रे मठप्रतिष्ठाविधिः सप्तसप्ततितमः पटलः] सं० पाठः; अः इति सूक्ष्मशास्त्रे मठप्रतिष्ठाविधिः नवसप्ततितमः पटलः ॥

[अष्टसप्ततितमः पटलः[1]]

[तटाकप्रतिष्ठाविधिः]

तटाकस्थापनं वक्ष्ये श्रृणु त्वं तत्प्रभञ्जन ।

[तटाकलक्षणं तत्स्थानं च]

तटाकं वाथ वापी वा पुष्करिण्यथवापि वा ॥१॥
आलयाभिमुखे मुख्यम् ऐशान्यामुत्तरेऽपि वा ।
दक्षिणे वा प्रकुर्वीत आग्नेय्यां पश्चिमेऽपि वा ॥२॥
यथा मनोरमे देशे तटाकं कारयेत्सुधीः ।
अशक्तश्चेद्वापिमात्रं [2]मम प्रीतिकरं भवेत् ॥३॥
पुष्पोद्यानादिरम्ये वा तटाकं वा प्रभञ्जन ।
[3]सुशैलादीष्टकाभिर्वा तत्स्थानं कारयेद् दृढम् ॥४॥
सोपानसहितं कृत्वा यथाविभवविस्तरम् ।

[तटाकप्रतिष्ठाफलम्]

यः कुर्यात्तीर्थमुद्दिश्य स हि सर्वमवाप्नुयात् ॥५॥
धनधान्यसमृद्धिः स्याद् आरोग्यं पुत्रसम्पदम् ।
भुक्तिं मुक्तिं च सौख्यं च लभते नात्र संशयः ॥६॥

[यागशालानिर्माणम्]

कृत्वा तटाकसंशुद्धिं वारिणा च सुपूरितम् ।
तत्तीरे यागशालां च दक्षिणे पूर्वभागके ॥७॥
उत्तरे ईशदिग्भागे कुण्डवेदीसमन्वितम् ।
अलङ्कृत्याङ्कुरं कृत्वा पञ्चाहं त्रियहं तु वा ॥८॥
[4]सद्योऽधिवासनं कुर्याद् अङ्कुरं च प्रपूजयेत् ।
वास्तुशान्तिं ततः कृत्वा पर्यग्निं कारयेत्सुधीः ॥९॥

---

[1] अयं पटलः अ (टि.१९१, पृ० ४१९-४२२) इत्येतस्मिन् कोशे दृश्यते।

[2] मम] सं० पाठः; मर्म – अ.

[3] सुशैलादीष्टकाभिर्वा] सं० पाठः; सुशैलाद्याभिषेकायां वा – अ.

[4] सद्योऽधिवासनं] अ.

[मण्डललेखनं कुम्भस्थापनं च]

पञ्चगव्येन संप्रोक्ष्य शुद्धिं कृत्वा विचक्षणः ।
वेदिमध्ये विशेषेण साष्टद्रोणैश्च शालिभिः ॥ १० ॥
तन्मध्ये पद्ममालिख्य नवकुम्भांश्च विन्यसेत् ।
ससूत्रान् सापिधानांश्च नालिकेराम्रपत्रकान् ॥ ११ ॥
सरत्नान् स्वर्णप्रतिमान् क्षौमवस्त्रसमन्वितान् ।
एवमेवमलङ्कृत्य गन्धपुष्पैः सुपूजयेत् ॥ १२ ॥

[देवतानामावाहनं स्थापनं च]

आसनं मूर्तिन्यासं च ध्यानं चैव विशेषतः ।
[1]वरुणमन्त्रेणावाह्य मध्यकुम्भे सुयोजयेत् ॥ १३ ॥[2]
गङ्गां च यमुनां चैव नर्मदां च सरस्वतीम् ।
सिन्धुं गोदावरीं चैव[3] कावेरीं ताम्रपर्णिकाम् ॥ १४ ॥
[4]इत्यष्टशक्तीरभ्यर्च्य विशेषद्रव्यमुच्यते ।
शङ्खं च वासुकिं पद्मं कुलीरं चैव कूर्मकम् ॥ १५ ॥
नक्रं चोत्पलकं प्रोक्तं हैमेनैव सलक्षणम् ।
पूर्वादीशानपर्यन्तं निक्षिपेत्कुम्भमध्यमे ॥ १६ ॥
सुवस्त्रैर्वेष्टयेत् कुम्भान् [5]तत्तन्नाम्ना च पूजयेत् ।
एवमावाह्य संपूज्य धूपदीपैर्विशेषतः ॥ १७ ॥
नैवेद्यं दापयेत् पश्चात् ताम्बूलं च निवेदयेत् ।
द्वारादिगुरुपूजान्तं यागशालां प्रपूजयेत् ॥ १८ ॥

[अग्निकार्यम्]

एवं संस्थाप्य विधिना शिवाग्निं परिकल्पयेत् ।
पश्चिमे कुण्डमेकं तु पद्ममश्रमथापि वा ॥ १९ ॥
आधानादिविवाहान्तम् अग्निकार्योक्तमाचरेत् ।[6]

---

[1] वरुणमन्त्रेणावाह्य] सं० पाठः; आवाह्य वरुणमन्त्रेण – अ.
[2] 'अ' मातृकायां १३उ० - १४पू० श्लोकमध्ये १६उ० अर्धं दृश्यते ।
[3] 'अ' मातृकायां श्लो० १४ द्वितीयतृतीयपादौ पुनर्लिखितौ ।
[4] इत्यष्टशक्तीरभ्यर्च्य] सं० पाठः; इत्यष्टशक्तीः समाभ्यर्च्य – अ.
[5] तत्तन्नाम्ना च] सं० पाठः; तत्तन्नामभिः – अ.
[6] 'अ' मातृकायां श्लो० १७उ०-२०पू० भागो द्विवारं दृश्यते ।

तद्देवं पूजयेदग्नौ पश्चाद्धोमं समाचरेत् ॥२०॥
पलाशं [1]वटशुक्लार्कावश्वत्थोदुम्बरौ तथा ।
प्लक्षः खदिरबिल्वौ च शमी च समिधः क्रमात् ॥२१॥
[हुनेद्] वरुणमन्त्रेण पलाशं [2]प्रथमं ततः ।
[3]गङ्गादिताम्रपर्ण्यन्तं [4]स्वस्वनाम्ना च होमयेत् ॥२२॥
आज्यं चरुं मधु क्षीरं हुत्वा वरुणमन्त्रतः ।
शालिगोधूममाषं च तिलं सिद्धार्थमाढकम् ॥२३॥
निष्पावं [5]यवमुद्गं च मध्यादीशान्तकं क्रमात् ।
नवधान्यानि सर्वाणि तत्तन्मन्त्रेण होमयेत् ॥२४॥
द्विशतं च शतं वापि पञ्चाशत् पञ्चविंशतिः ।
द्रव्यं प्रति क्रमेणैव होमयेत्तु प्रभञ्जन ॥२५॥
पूर्णाहुतिं ततो हुत्वा बलिं क्षिप्त्वा समाप्य च ।
एवं रात्रौ प्रकर्तव्यं

[अपरेद्युःकार्यम्]

प्रभाते स्नानमाचरेत् ॥२६॥
यागशालां प्रविश्याथ पूर्ववत् पूज्य होमयेत् ।
जयादिरभ्याधानं च प्रायश्चित्तं हुनेत् क्रमात् ॥२७॥
पूर्णां [6]हुत्वा च वह्निस्थं घटे संयोजयेद्गुरुः ।
दशदानानि सर्वाणि दापयेत्तु विचक्षणः ॥२८॥
आचार्यपूजनं कृत्वा यथोक्तां दक्षिणां ददेत् ।

[प्रदक्षिणं तटाकाभिमुखकार्यं च]

कुम्भानुद्धृत्य शिरसा सुमुहूर्ते सुलग्नके ॥२९॥
धामप्रदक्षिणं कृत्वा तटाकं च प्रदक्षिणम् ।
तटाकाभिमुखः स्थित्वा कुम्भान् तत्रैव विन्यसेत् ॥३०॥

---

[1] वटशुक्लार्कावश्वत्थोदुम्बरौ तथा] सं० पाठः; वटशुक्लार्क अश्वत्थोदुम्बरस्तथा – अ.
[2] प्रथमं] सं० पाठः; प्रथममं – अ.
[3] गङ्गादिताम्रपर्ण्यन्तं] सं० पाठः; गङ्गादिताम्रवर्णान्तं – अ.
[4] स्वस्वनाम्ना च] सं० पाठः;स्वस्वनामभिः – अ.
[5] यवमुद्गं] सं० पाठः; चैव मुद्गं – अ.
[6] हुत्वा च वह्निस्थं] स० पाठः; हुत्वाग्निसंस्थानं – अ

पुण्याहैः पञ्चगव्यैश्च तटाकं प्रोक्षयेद्गुरुः ।
अर्चयित्वा विशेषेण धूपदीपादिसंयुतम् ॥ ३१ ॥
साधितैः कलशैः सम्यग् वारिमध्ये सुयोजयेत् ।
मध्यादीशक्रमेणैव कुम्भद्रव्याभिषेचयेत् ॥ ३२ ॥
नैवेद्यं धूपदीपौ च उपचारान् समाचरेत् ।
तटाकपरितश्चाष्टलोकेशबलिमाचरेत् ॥ ३३ ॥
तत्तीर्थे स्नापयेत् कर्ता बान्धवादिसमन्वितः ।
तत्तीर्थं संगृहेत् कर्ता जनान् शिष्टांश्च दापयेत् ॥ ३४ ॥
भूरिदानं ददेत् पश्चाद् यथावित्तानुसारतः ।
तत्तीरे भोजयेद्विद्वान् सर्वकार्याभिवृद्धये ॥ ३५ ॥
एवं यः कुरुते मर्त्यः सर्वान् कामानवाप्नुयात् ॥ ३५ १/२ ॥

॥ इति सूक्ष्मशास्त्रे तटाकप्रतिष्ठाविधिरष्टसप्ततितमः पटलः[१] ॥

---

[१] इति सूक्ष्मशास्त्रे तटाकप्रतिष्ठाविधिरष्टसप्ततितमः पटलः] सं० पाठः; अः इति सूक्ष्मशास्त्रे तटाकप्रतिष्ठाविधिरशीतितमः पटलः ।

[एकोनाशीतितमः पटलः[1]]

[वृक्षपूजाविधिः]

वृक्षपूजाविधिं वक्ष्ये शृणु त्वं तत्प्रभञ्जन ।
[2]आयुःश्रीकीर्तिवृद्धिं च पुत्रधान्यविवर्धनम् ॥ १ ॥

[वृक्षपूजाद्वैविध्यम्]

सामान्यं च [3]विशेषं च वृक्षपूजा द्विधोच्यते ।
[4]अश्वत्थादिकवृक्षांश्च यजेत् सामान्यमीरितम् ॥ २ ॥
यद्वृक्षे देवधामेषु शम्भुसान्निध्यं संस्थितम्[5] ।
तद्विशेषमिति ख्यातं तस्यार्चनमुदाहृतम् ॥ ३ ॥

[स्थानशुद्धिः]

प्रातःसन्ध्यावसाने तु [6]दिव्यवृक्षाग्रदेशतः ।
बहुरूपेण संशोध्य लेपनं पुरुषेण तु ॥ ४ ॥
पुण्याहं वाचयेत्तत्र द्रव्यान् संप्रोक्ष्य [7]चास्त्रतः ।
[8]पाद्यादीनि तु संसाध्य विघ्नेशं पूजयेद्गुरुः ॥ ५ ॥
द्वारपूजां ततः कृत्वा [9]वृक्षं प्रक्षाल्य हेतिना ।

[वृक्षपूजा]

आसनं मूर्तिमूलं च पूर्ववत् कल्पयेद्बुधः ॥ ६ ॥
वृक्षं शिवमयं ध्यात्वा स्नानं पूर्ववदाचरेत् ।
वस्त्रं माल्यं च गन्धं च शिवमन्त्रेण दापयेत् ॥ ७ ॥
नैवेद्यं दापयित्वा तु धूपं दीपं च भस्मकम् ।

---

[1] अयं पटलः अ (टि.१९१, पृ० ४२३), च (टि.९५५, पृ० १८२) इत्येतयोः कोशयोर्दृश्यते।
[2] आयुःश्रीकीर्तिवृद्धिं च पुत्रधान्यविवर्धनम्] च; आयुः.कीर्तिवृद्धिश्च पुत्रवान् धनवद्धनम् – अ.
[3] विशेषं च] अ; विशेषेण – च.
[4] अश्वत्थादिकवृक्षांश्च] सं० पाठः ; अश्वत्थादीनि वृक्षांश्च – अ, च.
[5] शम्भुसान्निध्यं संस्थितम्] सं० पाठः ; स्थितं सान्निध्य शम्भुना – अ, च.
[6] दिव्यवृक्षाग्रदेशतः] अ; ०देशितः – च.
[7] चास्त्रतः] अ; चास्मृतः – च.
[8] पाद्यादीनि तु संसाध्य] सं० पाठः; पाद्यादीन् शोध्य संपूज्य - अ; पाद्यादीनां तु संसाध्य – च.
[9] वृक्षं प्रक्षाल्य हेतिना] सं० पाठः ; प्रक्षाल्य भेतिना – अ; उमादीं क्षाल्य हेतिना - च.

ताम्बूलं दापयेद्धीमान् [1]स्तोत्राद्यैश्चैव तोषयेत् ॥८॥
एककालं द्विकालं वा त्रिकालं वा समाचरेत् ।
[2]एवं दिने दिने कुर्याच्छिवलोके महीयते ॥९॥

॥ इति सूक्ष्मशास्त्रे वृक्षपूजाविधिरेकोनाशीतितमः पटलः[3] ॥

[1] स्तोत्रा०] अ; वेद्या० – च.
[2] एवं] च ; पूजां – अ.
[3] इति सूक्ष्मशास्त्रे वृक्षपूजाविधिरेकोनाशीतितमः पटलः] सं० पाठः; अः इति सूक्ष्मशास्त्रे वृक्षपूजाविधिरेकाशीतितमः पटलः । चः इति सूक्ष्मशास्त्रे क्रियापादे वृक्षपूजाविधिः ।

[अशीतितमः पटलः[१]]

[कूपस्थापनविधिः]

[२]कूपसंस्थापनं वक्ष्ये श्रृणु त्वं तत्प्रभञ्जन ।

[कूपस्थापनकालः]

उत्तरायणकाले तु शुक्लपक्षे शुभे दिने ॥ १ ॥
सुवारे सुमुहूर्ते च स्थापनं सम्यगाचरेत् ।

[अधिवासनम्]

तद्दिनात्पूर्वदिवसे अधिवासनमारभेत् ॥ २ ॥
मण्डपं समलङ्कृत्य पुण्याहं वाचयेद्गुरुः ।
शालिभिः स्थण्डिलं कृत्वा लाजैः पुष्पैः परिस्तरेत् ॥ ३ ॥

[नवकुम्भस्थापनं]

नवकुम्भान् समादाय क्षालयेदस्त्रमन्त्रतः ।
ससूत्रान् सापिधानांश्च सवस्त्रान् वारिपूरितान् ॥ ४ ॥
फलपल्लवसंयुक्तान् हेमकूर्चसमन्वितान् ।
[३]मध्यकुम्भे मनोन्मन्यां पञ्चरत्नं विनिक्षिपेत् ॥ ५ ॥
[४]कूर्मं चैवेन्द्रकुम्भे तु गङ्गां चैव समर्चयेत् ।
मण्डूकमग्निकुम्भे तु यमुनां च समर्चयेत् ॥ ६ ॥
[५]सर्पः स्याद्दक्षिणे [६]कुम्भे नर्मदां च समर्चयेत् ।
मत्स्यं नैर्ऋतकुम्भे तु अर्चयेच्च सरस्वतीम् ॥ ७ ॥
कर्कटं वारुणे कुम्भे सिन्धुतीर्थं समर्चयेत् ।
नक्रं वायव्यकुम्भे तु [७]गोदावरीं समर्चयेत् ॥ ८ ॥

---

[१] अयं पटलः अ (टि.१९१, पृ० ४२३-४२६), ऋ (टि.०९७, पृ० ३२९-३३०), च (टि.९५५, पृ० ३७-३८), फ (टि.५५२, पृ० १४१-१४३) इत्येतेषु कोशेषु दृश्यते ।

[२] 'ऋ' मातृकायां श्लो० '१पू०-६पू०' भागो न दृश्यते ।

[३] मध्यकुम्भे] फ; मध्यं कुम्भ० – अ; मध्यकूर्चे – च .

[४] कूर्मं चैवेन्द्रकुम्भे तु] सं० पाठः; कूर्मवत्विन्द्रकुम्भे तु - अ; कूर्मं हृश्चिद्देशे तु – च; कूर्मं चन्त्विन्द्रदेशे तु – फ .

[५] सर्पः स्याद्] ऋ; सर्त – अ; सर्प स्याद्– च; सर्प्यं सयाद् – फ .

[६] कुम्भे] सं० पाठः ; स्थाप्या – अ, ऋ, च; स्थाप्य कुम्भे – फ .

[७] गोदावरीं समर्चयेत्] अ, ऋ; गोदावर्यास्तु पूजयेत् – च; गोदावरि समर्चयेत् – फ .

[1]सौम्ये तु पद्मपुष्पं तु कावेरीं च समर्चयेत् ।
उत्पलं त्वीशकुम्भे तु ताम्रपर्णीं समर्चयेत् ॥ ९ ॥
तत्तत्स्वनाममन्त्रेण चार्चयेद्देशिकोत्तमः ।
पञ्चमृत्पञ्चगव्यं च कूपमध्ये विनिक्षिपेत् ॥ १० ॥

[अग्निकार्यम्]

अग्निकार्योक्तमार्गेण अग्निकार्यं समाचरेत् ।
[2]समिदाज्यान्नलाजैश्च हुनेदष्टोत्तरं शतम् ॥ ११ ॥
सद्यादिवक्त्रपर्यन्तं क्रमेणैव तु हूयते ।
[3]सर्वद्रव्याणि संहुत्वा द्रव्यान्ते व्याहृतिं हुनेत् ॥ १२ ॥
[4]वारुणोक्तमनुं जप्त्वा [5]मूलमन्त्रशतं जपेत् ।
[6]आपो वा इति मन्त्रेण [7]अष्टोत्तरशतं जपेत् ॥ १३ ॥
[8]पूर्णाहुतिं ततो हुत्वा नैवेद्यादीन् प्रपूजयेत् ।
एवं रात्रौ प्रकर्तव्यं

[अपरेद्युःकार्यम्]

प्रभाते स्नानमाचरेत् ॥ १४ ॥
सकलीकरणं कृत्वा कुम्भं वह्निं समर्चयेत् ।
जयादिरभ्याधानं च [9]राष्ट्रभृच्च क्रमाद्धुनेत् ॥ १५ ॥
पश्चादग्निं विसृज्याथ कुम्भमध्ये तु योजयेत् ।
नैवेद्यं दापयेद्भक्त्या धूपदीपादिकं ददेत् ॥ १६ ॥

[प्रदक्षिणं कुम्भस्थतीर्थानां कूपे योजनं च]

पश्चात्कुम्भान् समुद्धृत्य सर्वालङ्कारसंयुतम् ।

---

[1] सौम्ये तु] च, फ; सौम्येन – अ, ऋ .
[2] समिदाज्यान्न०] ऋ, च; समिदाज्यान्त० – अ; समिदाज्यन्न० – फ .
[3] 'च, फ' मातृकयोः श्लो० '१२उ०' न दृश्यते ।
[4] वारुणोक्त०] च, फ; वारुणोग्र०– अ, ऋ .
[5] मूल०] अ, ऋ, च; शूल० – फ .
[6] आपो वा इति] च, आपोवायेति – अ, ऋ, फ .
[7] अष्टोत्तरशतं जपेत्] अ, ऋ, फ; स्पृष्ट्वा कुम्भान् जपेत्ततः – च .
[8] 'च, फ' मातृकयोः श्लो०'१४पू०' न दृश्यते ।
[9] राष्ट्रभृच्च क्रमाद्धुनेत्] अ, ऋ; क्रमाद् राष्ट्रभृतिं हुनेत् – च; क्रमादष्टां मृतं हुनेत् – फ .

हर्म्यप्रदक्षिणं [१]कृत्वा कूपस्थानं समाविशेत् ॥ १७॥
पुण्याहं वाचयेद्धीमान् शुद्धैरुत्थेति मन्त्रतः ।
कूपमध्ये तु संप्रोक्ष्य अस्त्रेणैव समर्चयेत् ॥ १८॥
[२]कुम्भान्मूर्तिं समादाय कूपमध्ये तु योजयेत् ।
कुम्भोदकेन संस्नाप्य [३]आपो वा इति मन्त्रतः ॥ १९॥
गङ्गादिसर्वकलशैः स्नापयेत्तत्स्वनामतः ।
अर्चयेद्गन्धपुष्पाद्यैः धूपदीपादिकं ददेत् ॥ २०॥
[४]कूर्मादीन्यष्टद्रव्याणि कूपमध्ये [५]विनिक्षिपेत् ।
[६]सघृतं गुलसंमिश्रं कूपबाह्ये विशेषतः ॥ २१॥
[७]वज्रादिपद्मपर्यन्तं बलिं दद्यात् स्वनामतः ।
कूपतोयं तु संग्राह्य सर्वभक्तेषु दापयेत् ॥ २२॥
आचार्यं पूजयेत्पश्चाद् वस्त्रहेमाङ्गुलीयकैः ।
एवं यः कुरुते मर्त्यः स पुण्यां गतिमाप्नुयात् ॥ २३॥

॥ इति सूक्ष्मशास्त्रे कूपस्थापनविधिरशीतितमः पटलः[८] ॥

---

[१] कृत्वा] अ, ऋ; कुर्यात् – च, फ .
[२] 'च, फ' मातृकयोः श्लो० १९पू० न दृश्यते ।
[३] आपो वा इति] सं० पाठः ; अपोवेति – अ; आपोवा एति – ऋ; आपोवायेति - च, फ .
[४] कूर्मादीन्यष्ट०] सं० पाठः; कूर्माणि चाष्ट० – अ, ऋ; कूर्मादि अष्ट० – च; कूर्मादिरष्ट० – फ .
[५] विनिक्षिपेत्] अ, ऋ, फ; तु विन्यसेत् – च .
[६] 'च, फ' मातृकयोः श्लो० २१उ० न दृश्यते ।
[७] वज्रादि०] च; चन्दादि० – अ, ऋ; 'फ' मातृकायां श्लो० २२पू०-२३पू० न दृश्यते ।
[८] इति सूक्ष्मशास्त्रे कूपस्थापनविधिरशीतितमः पटलः] सं० पाठः; अ, ऋः इति सूक्ष्मशास्त्रे कूपस्थापनविधिः द्व्यशीतितमः पटलः । चः इति सूक्ष्मतन्त्रे क्रियापादे कूपस्थापनविधिपटलः । 'फ' मातृकायां पुष्पिका नास्ति ।

[एकाशीतितमः पटलः]
नागलक्षणविधिः[1]

नागस्य लक्षणं वक्ष्ये शृणु [2]त्वं तत्प्रभञ्जन ।

[नागबेरद्रव्याणि तन्मानं च]

[3]स्वर्णरजतताम्रेण शिलयेष्टकयाथवा ॥ १ ॥
[4]दारुकैर्दशमृद्भिर्वा भुजङ्गं संप्रकल्पयेत् ।
एकहस्तं समारभ्य वस्वङ्गुलविवर्धनात् ॥ २ ।
चतुर्विंशतिहस्तान्तं [5]नागायामं प्रकल्पयेत् ।
[6]आयादिशोभनोपेतं शुभमानं [7]परिग्रहेत् ॥ ३ ॥
तन्मानं शतधा भज्यैकांशं चाङ्गुलं भवेत् ।

[बेरस्वरूपम्]

वेदांशं मुखमानं स्याद् रुद्रांशं [8]मुखविस्तृतम् ॥ ४ ॥
भान्वंशं फणदीर्घं स्यात् पञ्चांशं [9]फणविस्तृतम् ।
नासापुटान्तरं पादं नासितारं शिवांशकम् ॥ ५ ॥
[10]तत्समं नासिदीर्घं स्याद् व्योमांशं दृष्टिमण्डलम् ।
तन्मध्ये यवमानेन कृष्णमण्डलमाचरेत् ॥ ६ ॥
तद्विस्तारार्धमानेन ज्योतिर्मण्डलकं भवेत् ।
पक्षदीर्घं द्विभागं स्यात् तद्विस्तारं शिवांशकम् ॥ ७ ॥

---

[1] अयं पटलः अ (ट.१९१, पृ० ४२६-४२७), ई (ट.३६, पृ० १४९), ऋ (ट.९७, पृ० ३३०-३३२), च (ट.९५५, पृ० ३६६३७), ज (ट.१००३, पृ० ३११-३१२) इत्येतेषु कोशेषु दृश्यते।
[2] त्वं तत्प्र०] अ, ई; तत्वत्प्र० – ज .
[3] स्वर्ण०] ई; स्वर्णं – अ; ऋ, ज. 'च' मातृकायां श्लो०'१ उ०' एवं दृश्यते : 'सौवर्णं रजतं ताम्रं शिलरिष्टकयाथवा' ।
[4] दारुकै०] च; दारुजै० – अ, ई, ऋ, ज;
[5] नागायामं] ऋ, च, ज; नागाधामं - अ; नागायतं – ई .
[6] आयादि०] अ, ई, ऋ, ज; आयतं – च .
[7] परिग्रहेत्] अ, ई, ऋ, ज; परिकीर्तितम् – च .
[8] मुखविस्तृतम्] ई, च, ज; मुखविस्मृतम् –अ; मुख विस्तरम् - ऋ.
[9] फणविस्तृतम्] ई, ऋ, च, ज; फणविस्मृतम् –अ .
[10] तत्समं] अ, ई, ऋ; तत्समानं – च; तत्समा० – ज .

[1]पक्ष्म पञ्चाङ्गुलं चैव कर्णः पक्षाङ्गुलो भवेत् ।
वेदांशं [2]कर्णविस्तारं युज्य सिंहस्य [3]कर्णवत् ॥८॥
चतुर्दन्तसमायुक्तं दन्तदीर्घं तदङ्गुलम् ।
दन्तादि त्वङ्गुलार्धं स्याद्ध [4]हरिदन्तवदाचरेत् ॥९॥
करण्डमकुटैर्वापि चित्रवस्त्राकृतिस्तु वा ।
मध्ये फणार्धमानेन तस्य पार्श्वे फणं भवेत् ॥१०॥
फणसप्तेषु वा प्रोक्तं त्रिफणं वा समाचरेत् ।
[5]नाहं वै षोडशाङ्गुल्यं वालान्तं चाङ्गुलं भवेत् ॥११॥
[6]पद्मपीठोपरिष्टात्तु [7]त्रिपञ्चमण्डलान्वितम् ।
नासिमध्यमसूत्रं तु [8]वालाग्रं ऋजुसूत्रकम् ॥१२॥
[9]अंशं वापि द्वित्र्यंशं वा हीनाधिक्यं न दोषभाक् ।
[10]शोभाबलसमोपेतं युक्त्या [11]सर्वं समाचरेत् ॥१३॥
नागलक्षणमेवोक्तं [12]तत्प्रतिष्ठाविधिं शृणु ।१३ १/२ ॥

॥ [13]इति सूक्ष्मशास्त्रे नागलक्षणविधिरेकाशीतितमः पटलः ॥

---

[1] पक्ष्म पञ्चाङ्गुलं चैव] सं० पाठः; पक्ष्मां पञ्चाङ्गुलान्तु - अ; पक्षोच्चं चांगुलार्धं –ई; पक्ष्मां पञ्चाङ्गुलार्धं तु - ऋ;. पक्षोच्चत्वंगुलार्धं तु – च; पक्षोच्चं द्वंगुलार्धं –ज.

[2] कर्ण०] ऋ, च, ज; कण्ठ० – अ .

[3] कर्णवत्] अ, च; कर्णवित् – ऋ, ज .

[4] हरिदन्तवदाचरेत्] च, ज; हरिदाचरेत् - अ.

[5] नाहं] अ, ऋ, ज; नागं - च .

[6] पद्मपीठोपरिष्टात्तु] ऋ, च, ज ; पद्मपीठोपरिष्ठान्तु - अ .

[7] त्रिपञ्चमण्डला०] अ; त्रि ...कुण्डला० - ऋ;. त्रिफणमण्डला० - च; त्रिफलं मण्डना० – ज .

[8] वालाग्रं] अ, ऋ, ज; वालान्ता – च .

[9] अंशं वापि द्वित्र्यंशं] ऋ, ज;.अंशं वापि चित्रांशं - अ; अंशाद्वित्र्यंशकं वापि – च .

[10] शोभावल०] ज; शोभाङ्गुल० - अ; त्रि ...शोभाफल० - ऋ;. शोभाबलि – च .

[11] सर्वं समाचरेत्] अ, ऋ ; सर्वंगमाचरेत् च, ज .

[12] 'च, ज' मातृकयोः - श्लो०'१३ १/२ द्वितीयपादः एवं दृश्यते : शृणु मण्डपमानकम् ।

[13] इति सूक्ष्मशास्त्रे नागलक्षणविधिरेकाशीतितमः पटलः] सं० पाठः; अः इति सूक्ष्मशास्त्रे नागलक्षणविधिस्त्र्यशीतितमः पटलः ॥; ऋः इति सूक्ष्मशास्त्रे ....विधिस्त्र्यशीतितमः पटलः ॥ ; चः इति सूक्ष्मशास्त्रे क्रियापादे नागलक्षणविधिपटलः ॥ ; जः इति सूक्ष्मशास्त्रे नागलक्षणविधिं नाम एकेन षष्ठिपटलः ॥;'ई ' मातृकायां पुष्पिका नास्ति ।

[द्व्यशीतितमः पटलः]

नागप्रतिष्ठाविधिः[1]

नागस्य स्थापनं वक्ष्ये शृणु त्वं तत्प्रभञ्जन ।

[प्रतिष्ठाफलम्]

धन्यं यशस्करं चायुर्वर्धनं पुत्रवर्धनम् ॥ १ ॥
जन्मवन्ध्या काकवन्ध्या [2]मृतवन्ध्या त्रयः क्रमात् ।
तथा [3]पुरुषवन्ध्यानां स्त्रीणां चैव सुपुत्रदम् ॥ २ ॥

[बिम्बकल्पनम्]

शिलासंग्रहमार्गेण सुशिलां ग्राहयेद्बुधः ।
द्विसर्पं [4]भिन्नभिन्नं वा पञ्चास्यमुरगं तु वा ॥ ३ ॥
लिङ्गयुक्तमयुक्तं वा फणैकं वा प्रकल्पयेत् ।
आयादिशुभसंयुक्तं शिल्पमानेन कारयेत् ॥ ४ ॥

[बिम्बस्थापनम्]

देवालये मठे वापि पर्वते तीर्थतीरके ।
नन्दने [5]ऽश्वत्थमूले तु [6]चैत्यवृक्षसमीपके ॥ ५ ॥
एतेषु कारयेद्धीमान् इष्टसिद्धिकरं भवेत् ।
अष्टदिक्षु प्रकर्तव्यम् आलये तु विशेषतः ॥ ६ ॥
[7]ऐन्द्रे राज्यप्रदं प्रोक्तं [याम्ये] वृद्धिं तथायुषः ।
आरोग्यं वारुणे चैव सोमे वित्तप्रदं भवेत् ॥ ७ ॥
वह्निदेशे सुखं दद्याद् [8]विजयं निर्ऋतौ तथा ।
वायव्ये भयनाशार्थम् ऐशान्यां पुत्रवर्धनम् ॥ ८ ॥

---

[1] अयं पटलः अ (टि.१९१, पृ० ४२७-४३१), ऋ (टि.९७, पृ० ३३२), इत्येतयोः कोशयोर्दृश्यते।
[2] मृतवन्ध्या त्रयः] ऋ; मृतवन्ध्येति त्रिः - अ.
[3] पुरुषवन्ध्यानां] सं० पाठः; पुरुषवन्ध्या च – अ, ऋ .
[4] भिन्नभिन्नं] सं० पाठः; छिन्नभिन्नं – अ, ऋ .
[5] ऽश्वत्थमूले] सं० पाठः; शुक्लमूले -अ; ऽश्वत्यमूले – ऋ .
[6] चैत्य०] अ; शैत्य० – ऋ .
[7] 'अ' मातृकायां श्लो० ७ पू० न विद्यते।
[8] विजयं निर्ऋतौ] ऋ ; विजयन्तिष्टतौ – अ .

एवं शिवस्य परितः प्राकारे स्थापयेत् क्रमात्

[प्रतिष्ठाकालः]

[1]पुष्यमासादिषण्मासं देवानां तु दिवा स्मृतः ॥ ९ ॥
अयने पक्षनक्षत्रे तिथिवारांशराशयः ।
मुहूर्तं तत्र संवीक्ष्य स्थापनं तु समारभेत् ॥ १० ॥
पञ्चाहं वा त्रियहं वा एकाहं वा यथोचितम् ।
तद्दिने स्थापनं कुर्यात्तिथिऋक्षसुलग्नके ॥ ११ ॥

[मण्डपनिर्माणादि]

शिवालयेऽन्यदेशे वा मण्टपं चतुरश्रकम्।
धर्मरन्ध्राष्टहस्तं वा कलास्तम्भसमन्वितम् ॥ १२ ॥
मण्डपं तु त्रिधा भज्य मध्यभागे तु वेदिका।
रत्निमात्रसमुत्सेधं दर्पणोदरसन्निभम् ॥ १३ ॥
चतुर्द्वारसमायुक्तम् अलङ्कुर्याद्विशेषतः ।
योनिकुण्डाब्जकुण्डं वा पश्चिमे तु प्रकल्पयेत् ॥ १४ ॥
[2]उद्वास्य शिल्पिनं पश्चाद् भूसुरान् भोजयेत्क्रमात् ।
गोमयेनोपलिप्याथ वास्तुहोमं च कारयेत् ॥ १५ ॥
[3]बीजनिर्वापणं पश्चात् सायाह्नसमये बुधः ।

[प्रतिष्ठा]

प्रातः स्नानादिकं कृत्वा नित्यकर्म समाप्य च ॥ १६ ॥
उपवासं च संकल्प्य कर्ता तत्र जितेन्द्रियः ।
आचार्यं वरयेत्पूर्वं पश्चात्कर्म समाचरेत् ॥ १७ ॥
पूजासङ्कल्पकं कुर्यात्प्राणायामपुरस्सरम् ।
नयनोन्मीलनं कृत्वा बिम्बं तत्रैव विन्यसेत् ॥ १८ ॥
सुवर्णनखसंयुक्ताङ्गुलीभिश्च क्रमेण तु ।
सुवर्णदूर्वयास्त्रेण मध्वाज्याभ्यां तु तर्पयेत् ॥ १९ ॥

---

[1] पुष्य०] ऋ ; पुष्प० – अ .
[2] उद्वास्य] ऋ ; उद्वस्य – अ .
[3] बीजनिर्वापणं] अ; बीजानि वापणं – ऋ .

उच्चार्य नेत्रमन्त्रं तु [1]नेत्रयुग्मदिने शुभे ।
बिम्बशुद्धिं ततः कुर्याद्ग्रामावर्तं तदन्तके ॥२०॥
जलाधिवासनं पश्चाद् रक्षाबन्धं ततः परम् ।
निद्राकुम्भसमायुक्तं शयनं परिकल्पयेत् ॥२१॥
वेदिमध्ये विशेषेण साष्टद्रोणैश्च शालिभिः ।
तन्मध्ये नलिनं लिख्य तिलतण्डुलसंयुतम् ॥ २२॥
दशकुम्भसमायुक्तं त्रिसूत्रैः परिवेष्टितम् ।
अन्तःकूर्चसमायुक्तं नालिकेरोपरि न्यसेत् ॥२३॥
प्रतिमारत्नसंयुक्तं कूर्चवस्त्रादिवेष्टितम् ।
आवाहनादिमार्गेण स्थापयेत्तु विचक्षणः ॥२४॥
मध्यमे नागराजं च [2]नागबीजेन पूजयेत् ।
नागकन्यां समावाह्य तद्वामे वर्धनीं न्यसेत् ॥२५॥
पूर्वादीशानपर्यन्तम् अनन्ताद्यर्चयेत्सुधीः ।
गन्धाक्षतैश्च पुष्पैश्च नैवेद्यैश्च प्रपूजयेत् ॥२६॥
ततः [3]कुण्डान्तिकं गत्वा होमं कुर्याद्विचक्षणः।
अग्निकार्योक्तमार्गेण अग्निमध्ये सुपूजयेत् ॥२७॥
[4]समिदाज्यान्नशालींस्तु यवगोधूमवैणवम्।
अपामार्गं च नीवारं प्रियङ्गुतिलसर्षपम् ॥२८॥
लाजं पलाशसंयुक्तं होमयेत्तु यथाक्रमम् ।
[5]नागब्रह्माङ्गमूलैस्तु प्रत्येकं होममाचरेत् ॥२९॥
सहस्रं वा तदर्धं वा तदर्धार्धमथापि वा ।
अष्टोत्तरशतं वापि पञ्चाशत्पञ्चविंशतिः ॥३०॥
प्रायश्चित्ताहुतिं हुत्वा पूर्णाहुतिमथाचरेत् ।
उत्थाप्य शयनाद्बिम्बं स्पर्शाहुतिमथाचरेत् ॥३१॥

---

[1] नेत्रयुग्म०] ऋ ; नेत्रयुग्मं – अ .
[2] नागबीजेन] ऋ ; नागबिम्बेन – अ .
[3] कुण्डान्तिकं] सं० पाठः; कुण्डाग्निकं – अ, ऋ .
[4] समिदाज्यान्न०] ऋ; समिदाज्यान्त० – अ .
[5] नाग०] ऋ ; नागं – अ .

स्वस्थाने स्थापयेद्बिम्बं न्यासं कृत्वा यथाक्रमम् ।
[1]अग्नेर्मूर्तिं समुत्थाप्य कुम्भस्योपरि विन्यसेत् ॥ ३२॥
आचार्यं पूजयेत् पश्चाद् दक्षिणां च प्रदापयेत् ।
यात्रादानं पुरा कृत्वा दशदानं ददेत् क्रमात् ॥ ३३॥
[2]वेद्याः कुम्भं समुत्थाप्य बिम्बाग्रे विन्यसेत् क्रमात् ।
कुम्भाद्बीजं समुत्थाप्य सर्पस्योपरि विन्यसेत् ॥ ३४॥
तद्वामे वर्धनीं न्यस्य [3]ऐक्यं च पीठके न्यसेत् ।
अनन्ताद्यष्टनागांश्च पूर्वादिकलशान् न्यसेत् ॥ ३५॥
महाभिषेकसंयुक्तं वस्त्रैर्गन्धैरलङ्कृतम् ।
पुष्पमाल्यैरलङ्कृत्य सर्वाभरणभूषितम् ॥ ३६॥
महानैवेद्यसंयुक्तं ताम्बूलं धूपदीपकम् ।
उपचाराणि सर्वाणि दापयेत्तु विचक्षणः ॥ ३७॥
ब्राह्मणान् भोजयेत् पश्चाद् [4]दक्षिणां चैव दापयेत् ।

[प्रतिष्ठाफलम्]

अनेन विधिना यस्तु करोति स्थापनं यदि ॥ ३८॥
नागेन्द्रस्य प्रसादेन सर्वान् कामानवाप्नुयात् ।
आयुरारोग्यपुत्रार्थम् ऐश्वर्यादिसमृद्धिदम् ॥ ३९॥
इह लोके सुखं प्राप्य पुण्यं लोकं लभेत्सुधीः ॥ ३९$^1/_2$॥

॥ [5]इति सूक्ष्मशास्त्रे नागप्रतिष्ठाविधिर्व्यशीतितमः पटलः ॥

---

[1] अग्नेर्मूर्तिं] सं० पाठः; अग्नौ मूर्तिं – अ, ऋ .
[2] वेद्याः] अ; वेद्यां – ऋ .
[3] ऐक्यं च पीठके] सं० पाठः; ऐकं चोत्पीठके – अ, ऋ .
[4] दक्षिणां चैव] सं० पाठः; दक्षिणाभिश्च – अ, ऋ .
[5] इति सूक्ष्मशास्त्रे नागप्रतिष्ठाविधिर्व्यशीतितमः पटलः] सं० पाठः; इति सूक्ष्मशास्त्रे नागप्रतिष्ठाविधिश्चतुरशीतितमः पटलः- अ, ऋ.

[त्र्यशीतितमः पटलः]

प्रभामण्डलविधिः[1]

वक्ष्यामि सकलादीनां [2]प्रभामण्डललक्षणम् ।
स्वर्णरजतलोहेन कारयेत्तु प्रभञ्जन ॥ १ ॥

[प्रभामण्डलत्रैविध्यम्]

[3]बिम्बस्य शोभनार्थाय मण्डलं त्रिविधं कुरु ।
[4]वह्निमण्डलमादौ तु द्वितीयं भानुमण्डलम् ॥ २ ॥
तृतीयं [5]चन्द्रवृत्तं च त्रिविधं मण्डलं भवेत् ।
एकं [6]वापि द्वयं वापि त्रयं वापि प्रकल्पयेत् ॥ ३ ॥

[वह्निमण्डलम्]

[7]बिम्बोदयार्धं संग्राह्य भ्रामयेच्चन्द्रबिम्बवत् ।
जानुभ्यामवसानं च [8]जङ्घामध्यावसानकम् ॥ ४ ॥
[9]सिंहांश्च मकरांश्चैव अधो भागे प्रकल्पयेत् ।
[10]मण्डलस्य तु विस्तारम् [11]अग्निबाणाब्धिनन्दतः ॥ ५ ॥
[12]मध्यविस्तारमेवोक्तं [13]पञ्चभागेंशहीनकम् ।
[14]मूलाग्रस्य विशालं तु क्रमेण परिकल्पयेत् ॥ ६ ॥

---

[1] अयं पटलः अ (टि.१९१, पृ० ४३१ - ४३३), ऋ (टि.९७, पृ० ३३५), च (टि.९५५, पृ० २१-२२), झ (टि.१०१४, पृ० ८८-९०), प (टि.४२२, पृ० २९५-२९७) इत्येतेषु कोशेषु दृश्यते।

[2] प्रभामण्डललक्षणम्] आ, ऋ, छ, झ ; प्रभामण्डलसंयुतम् – प .

[3] बिम्बस्य] अ, ऋ, च, प; बिम्बोस्य – झ .

[4] 'च' मातृकायां श्लो० '२ उ० - ३ पू०' भागो न विद्यते।

[5] चन्द्रवृत्तं] ऋ, झ, प; चेन्द्रवृत्तं – अ .

[6] वापि द्वयं] अ, ऋ, झ; वा त्रिविधं – प .

[7] बिम्बोदयार्धं] ऋ, झ; बिम्बोदरार्धं – अ ; बिम्बोदयार्थं – प .

[8] जङ्घामध्यावसानकम्] अ, ऋ, झ; जंघामर्धावसानकम् – प .

[9] 'च' मातृकायां श्लो० ' ५ पू० – ६ पू० ' भागो न विद्यते।

[10] मण्डलस्य] प; मण्डपस्य – अ, ऋ, झ .

[11] अग्निबाणाब्धिनन्दतः] प; अग्निबाणादनन्तरम् - अ; अग्निबाणादनन्दतः – ऋ ; अग्निबाणमुनिर्णव – झ .

[12] मध्यविस्तारमेवोक्तं] अ, ऋ, झ; धर्मविस्तारमेवं तु – प .

[13] पञ्चभागेंशहीनकम्] प; पञ्चभागे विहीनकम् – अ, ऋ, झ .

[14] मूलाग्रस्य] च, झ, प; मूलग्रन्थि० - अ; मूलग्रध्य० – ऋ ; कुलाग्रस्य – झ .

[१]मकरास्ये तु [२]संयोज्यं [३]मकारं वृत्तमेव वा ।
त्रयोदशाङ्गुलं ख्यातं [४]मकरस्यैव [५]दीर्घतः ॥७॥
विस्तारं [६]रुद्रधा भज्य [७]मुक्तादामं द्वियंशकम् ।
[८]वेत्रमर्धांशकं प्रोक्तम् इन्दूत्सेधं द्वियंशकम् ॥८॥
अर्धांशं वेत्रतुङ्गं तु [९]महावेत्रं त्रियंशकम् ।
तद्वेत्रतुङ्गमर्धांशम् इन्दूत्सेधं द्वयंशकम् ॥९॥
वेत्रमर्धांशमित्युक्तं तस्योर्ध्वेऽग्निं प्रकल्पयेत् ।
[१०]पञ्चाङ्गुलसमुत्सेधं विस्तारं च [११]त्रियङ्गुलम् ॥१०॥
सप्तजिह्वासमायुक्तम् अथवा पञ्चजिह्वकम् ।
[१२]पार्श्वेष्वग्निं त्रिजिह्वं तु [१३]क्रमात् क्षीणं प्रकल्पयेत् ॥११॥
सर्वाङ्गानां प्रकर्तव्यं शोभाबलसमन्वितम् ।
वह्निमण्डलमेवोक्तं भानुमण्डलकं शृणु ॥१२॥

[भानुमण्डलम्]

वह्निमण्डलबाह्ये तु कल्पयेद्भानुमण्डलम् ।
विस्तारायाममानं तु पूर्वोक्तविधिना कुरु ॥१३॥
विस्तारं सप्तधा भज्य वेत्रमंशेन कल्पयेत् ।
पुष्पोच्चं पञ्चभागं च [१४]वेत्रं भागेन कल्पयेत् ॥१४॥

---

[१] मकरास्ये] अ ; मकारस्य – ऋ, झ; मकरस्य – च, प .
[२] संयोज्यं] ऋ, च, प; संयोज्य – अ, झ .
[३] मकारं] ऋ; मकरं - च, झ, प; आकारं – अ, झ.
[४] मकरस्यैव] च; मकरास्ये तु – अ, मकारास्ये तु – ऋ; मकारस्यैव – झ ; मकरास्येव – प .
[५] दीर्घतः] प ; दीक्षितः - अ, ऋ, च, झ .
[६] रुद्रधा] प; तु त्रिधा - अ; रुद्रया – ऋ, च; रुद्रथा – झ .
[७] मुक्तादामं द्वियंशकम्] सं०पाठः; ० द्वयांशकम् - अ, झ; मुक्तादामं द्व...- ऋ; मुक्ताममद्विविंशकम् -च; ० द्वियांशकम् प .
[८] वेत्रमर्धांशकं] प; वेत्रमध्यांशकं – च; वेदार्थांसकं – झ. 'अ, ऋ' मातृकयोः श्लो० ८ उ० न विद्यते।
[९] महावेत्रं त्रियंशकम्] ऋ, च, झ, प; महावेत्रयंशकम् – अ .
[१०] पञ्चाङ्गुलसमुत्सेधं] च, झ, प ; ०समुद्भूतं – अ, ऋ .
[११] त्रियङ्गुलम्] सं० पाठः; त्रयांगुलम् - अ; त्रियांगुलम् – ऋ, च, झ, प .
[१२] पार्श्वेष्वग्निं] ऋ, च, प; पार्वेष्वग्निं - अ; मार्गेष्वहि – झ .
[१३] क्रमात्] अ, च, झ, प; क्षणात् – ऋ .
[१४] वेत्रं भागेन कल्पयेत्] अ, ऋ, झ, प; भागेन कल्पयेत् क्रमात् – च .

पुष्पमष्टदलोपेतं [१]पञ्चभागं सकर्णिकम् ।
रत्नानि विन्यसेन्मध्ये वृत्ताकारं प्रकल्पयेत् ॥ १५ ॥
नक्षत्रसंख्यया पुष्पं तत्संख्यं [२]पद्मकुड्मलम् ।
पद्मस्य मुकुलाकारं तस्योर्ध्वे तु प्रकल्पयेत् ॥ १६ ॥
भानुमण्डलमेवोक्तं [३]चन्द्रमण्डलकं शृणु ।

[चन्द्रमण्डलम्]

भानुमण्डलबाह्ये तु कल्पयेच्चन्द्रमण्डलम् ॥ १७ ॥
[४]तस्य विस्तारतुङ्गं च पूर्वोक्तविधिना कुरु ।
वेत्रद्वयसमायुक्तं [५]मध्ये पुष्पं प्रकल्पयेत् ॥ १८ ॥
दलैः षोडशभिर्युक्तं [६]कल्पयेत् पूर्ववत्सुधीः ।
[७]कुमुदकुड्मलाकारं तस्योर्ध्वे तु प्रकल्पयेत् ॥ १९ ॥
[८]नक्षत्रसंख्यया पुष्पं [९]कुर्यात्कुमुदकुड्मलम् ।
पुष्पस्याभ्यन्तरे चैव रज्जुबन्धं प्रकल्पयेत् ॥ २० ॥
चन्द्रमण्डलमेवोक्तं कल्पयेदतिसुन्दरम् ।

[वह्निमण्डलस्य विशेषः]

[१०]अत्र किञ्चिद्विशेषोऽस्ति वह्निमण्डलकस्य च ॥ २१ ॥
महावेत्रस्य मध्ये तु [११]कल्पयेद्रक्तपुष्पकम् ।

---

[१] पञ्चभागं सकर्णिकम्] अ, ऋ, झ, प; ०भागसमन्वितम् – च .
[२] पद्मकुड्मलम्] अ, प; पद्मकुण्डलम् – ऋ ; पद्मकुश्मलम् – च ; पत्रकुड्मलम् – झ .
[३] 'अ, ऋ' मतृकयोः श्लो० '१७ पू० (दितीयः पादः) -१८ उ० (प्रथमः पादः)' भागो न विद्यते।
[४] तस्य विस्तारतुङ्गं] प; तस्य विस्तारतुंगो – च; झ .
[५] मध्ये पुष्पं] झ ; मध्येष्वब्जं – अ, ऋ, च, प .
[६] कल्पयेत्] अ, ऋ, च, झ; त्र्यश्रं कल्पौएत् – प .
[७] कुमुदकुड्मलाकारं] ऋ, झ, प ; कुमुदकुकुड्मलंकारं – अ; कुमुदकुमुकुलाकारं – च .
[८] नक्षत्रसंख्यया पुष्पं] अ, ऋ, च, झ; ऋक्षसंख्या प्रकर्तव्यं – प .
[९] कुर्यात्कुमुदकुड्मलम्] अ, ऋ, झ ; कुर्यात् चैव च कुश्मलम् – च ; पुष्पं कुमुदकुड्मलम् – प .
[१०] 'प' मातृकायां श्लो० २१ उ०-२२उ० भागः पुष्पिका च न विद्यन्ते।
[११] कल्पयेद्रत्न०] च; कल्पयेद्रक्त० - अ, ऋ, झ.

प्रभामण्डलमेवोक्तं [१]पुष्परागविधिं शृणु ॥२२॥

॥ [२]इति सूक्ष्मशास्त्रे प्रभामण्डलविधिस्त्र्यशीतितमः पटलः ॥

[१] पुष्पराग०] अ; पुष्परंग० – ऋ ; शीतकुम्भ० – च; पुष्पमण्डलकं – झ.

[२] इति सूक्ष्मशास्त्रे प्रभामण्डलविधिस्त्र्यशीतितमःपटलः] सं० पाठः; अ: इति सूक्ष्मशास्त्रे प्रभामण्डलविधिश्चतुरशीतितमः पटलः ॥; ऋ : इति सूक्ष्मशास्त्रे प्रभामण्डलविधिश्चतु ... पटलः ॥; च: इति सप्तमतन्त्रे प्रभामण्डलविधिपटलः ॥; झः इति सूक्ष्मशास्त्रे प्रभामण्डलविधिनाम त्रिसपमपटलः ॥

[चतुरशीतितमः पटलः[१]]

[बाणलिङ्गविधिः]

अथातः संप्रवक्ष्यामि बाणलिङ्गस्य लक्षणम्।

[बाणलिङ्गस्य भेदा उपभेदाश्च]

द्विविधं लक्षणं चैव स्थावरं जङ्गमं तथा॥ १॥
[२]नागरादिविमानेषु [३]स्थावरं च प्रकल्पयेत्।
ब्राह्मणाः क्षत्रियाश्चैव वैश्याः शूद्रास्तथैव च॥ २॥
जङ्गमं पूजयेन्नित्यम् आत्मार्थं तु विशेषतः।
नागरे [४]नागरं चैव द्राविडे द्राविडं तथा॥ ३॥
वेसरे वेसरं चैव [५]मिश्रे चैव तु मिश्रकम्।
तेषां मिश्रं पृथक् [६]कल्प्य यथोक्तं देशिकोत्तमः॥ ४॥
विप्रस्य श्वेतवर्णं स्यात् क्षत्रियस्य तु रक्तकम्।
वैश्यस्य पीतवर्णं स्यात् शूद्रस्यैव तु [७]नीलकम्॥ ५॥

[स्थावरबाणलिङ्गस्य सामान्यलक्षणम्]

शिरोवर्तनहीनं तु ब्रह्मसूत्रविहीनकम्।
[८]निम्नोन्नतसमायुक्तं मूलं [९]शिरोविहीनकम्॥ ६॥
[१०]व्यग्रवक्रसमायुक्तं [११]त्र्यश्रवृत्तमथापि वा।

---

[१] अयं पटलः अ (टि.१९१, पृ० ४३३-४३६), ऋ (टि.३६, पृ०३३८-३४१), झ (टि.१०१६, पृ० १११-११४) इत्येतेषु कोशेषु दृश्यते।

[२] नागरादि०] झ; नागरेति – अ, ऋ .

[३] स्थावरं] अ, ऋ; स्थापनं – झ .

[४] नागरं] झ; नगरे – अ, ऋ .

[५] मिश्रे] सं० पाठः; मिश्रं – अ, ऋ, झ .

[६] कल्प्य] अ, झ; कल्प – ऋ .

[७] नीलकम्] अ; कृष्णकम् – झ; 'ऋ' मातृकायां अक्षरलोपः।

[८] निम्नोन्नत०] ऋ, झ; निमेनान्त – अ .

[९] शिरोविहीनकम्] झ; शीर्षकम् – अ ; शी ... तम् – ऋ .

[१०] व्यग्रवक्रसमायुक्तं] अ; व्यश्रवक्रसमायुक्तं –ऋ; सूत्रवृतसमायुक्तं – झ .

[११] त्र्यश्रवृत्तममथापि वा] झ; त्र्यश्रं वर्तम० – अ, ऋ .

पूजांशद्द्विगुणं पीठं [१]कण्ठादूर्ध्वे [२]बिलं भवेत्॥ ७॥
लिङ्गविष्कम्भमानेन पीठं कुर्याद्विचक्षणः।
वृत्तं वा चतुरश्रं वा ह्यष्टाश्रं वा षडश्रकम्॥ ८॥
[३]स्थावरे तु प्रकर्तव्यं जङ्गमं तु विशेषतः।

[जङ्गमबाणलिङ्गस्य सामान्यलक्षणम्]

ब्राह्मणस्यैव वस्वश्रं क्षत्रियस्य षडश्रकम्॥ ९॥
चतुरश्रं तु वैश्यस्य शूद्रस्य तु सुवृत्तकम्।
[४]सर्वजातिषु कर्तव्यं वृत्तं पीठं प्रकल्पयेत्॥ १०॥
लिङ्गस्य यादृशं रूपं [५]तादृशं पिण्डिके बिलम्।
सूत्रहीनस्य [६]लिङ्गस्य [७]मुखभेदं न कारयेत्॥ ११॥
यस्य लिङ्गस्य नाहं तु तत्समं पीठविस्तरम्।
गोमुखाकारमार्गेण [८]मुखभावं [९]विचिन्तयेत् ॥ १२॥
[१०]यस्मिन्देशे तु निम्नं तु तस्मिन् [११]भागे मुखं भवेत्।
यस्मिन् भागे तु दीपं स्यात् तस्मिन् [१२]भागे मुखं भवेत्॥ १३॥
शिवशास्त्रोक्तमार्गेण पीठबन्धं प्रकल्पयेत्।
[१३]स्वायम्भुवादिलिङ्गानां पीठबन्धं प्रकल्पयेत्॥ १४॥

[बाणलिङ्गस्य लक्षणान्तरम्]

अथवान्यप्रकारेण बाणलिङ्गं तु वक्ष्यते।

---

[१] कण्ठादूर्ध्वे] सं० पाठः; कर्णादूर्ध्व० – अ, ऋ; कर्णमूर्ध्न० – झ .
[२] बिलं भवेत्] झ; वलिर्भवेत् – अ, ऋ .
[३] 'अ' मातृकायां श्लो० '९पू०-उ०' भागो न दृश्यते।
[४] सर्वजातिषु कर्तव्यं] झ; सर्वजातिप्रकर्तव्यं - ऋ; सर्वजातिः प्रकर्तव्या – अ .
[५] तादृशं पिण्डिके बिलम्] झ; पीठस्यैव तथा भवेत् – अ, ऋ .
[६] लिङ्गस्य] झ; लिङ्गं तु – अ, ऋ .
[७] मुखभेदं न] ऋ; मुखभेदस्तु – अ; मुखवेरं न – झ .
[८] मुखभावं] अ ; मुखभागं - ऋ, झ .
[९] विचिन्तयेत्] सं० पाठः; विचारयेत् – अ, ऋ, झ .
[१०] 'झ' मातृकायां श्लो० १४पू० न दृश्यते।
[११] भागे] सं० पाठः ; भावे – अ, ऋ .
[१२] भागे] ऋ ; भावे – अ .
[१३] 'अ' मातृकायां श्लो० १४ उ० न दृश्यते।

पर्वते वा वने वाऽपि नद्यां वापि जलेऽपि वा॥ १५॥
इष्टलिङ्गं गृहीत्वा तु पश्चात् पीठं [१]प्रकल्पयेत्।
लिङ्गस्य नाहसदृशं पीठविस्तारमुच्यते॥ १६॥
लिङ्गोत्सेधसमं पीठं [२]कर्णमानेन वा पुनः।
लिङ्गानुरूपशैलेन [३]स्त्रीशैलेन तु कारयेत्॥ १७॥
[४]श्वेतभावादयो वर्णास्ते [५]ब्राह्मणादिकीर्तिताः।
इष्टलिङ्गस्य पूजायाम् इष्टकाम्यमवाप्नुयात्॥ १८॥
इष्टलिङ्गसमं [६]बाणं भेदस्तत्र न विद्यते।
ततो लिङ्गस्य पूजायां [७]दोषं चैव न कारयेत्॥ १९॥
[८]तस्माल्लोहेषु संपूज्य बाणलिङ्गे विशेषतः।
[९]पश्चाद् यथेष्टलिङ्गं तु पूजयेच्च विशेषतः॥ २०॥

[पर्वतलिङ्गस्य पीठलक्षणम्]

पर्वते पर्वतलिङ्गं लक्षणेन समन्वितम्।
संग्राह्य [१०]विधिवद् धीमान् एकवर्णेन बुद्धिमान्॥ २१॥
तस्य रूपप्रमाणेन पीठं कुर्यात् [११]त्रिखण्डकम् ।
[१२]अथवा चैकवर्णं वा अर्धचित्रं प्रयोजयेत्॥ २२॥
पञ्चाङ्गसहितं वापि पद्माकृतिमथापि वा।
एवमेव विधानेन कारयेच्छिल्पिना सह॥ २३॥

---

[१] प्रकल्पयेत्] अ, ऋ; तु बन्धयेत् – झ .

[२] कर्णमानेन] झ; कण्ठमानेन - अ, ऋ .

[३] स्त्रीशैलेन तु] सं० पाठः ; स्त्रीशैले तु – अ, ऋ, झ .

[४] श्वेतभावादयो वर्णाः] सं० पाठः; श्वेतभावशये – अ; श्वेतभावाच्च ये वर्णा - ऋ; श्वेतभावश्च यो वर्णः – झ .

[५] ब्राह्मणादिकीर्तिताः] सं० पाठः; ब्राह्मणा हि कीर्तिताः – अ; ब्राह्मणाति कातिका - ऋ; ब्राह्मणादिका... – झ .

[६] बणं भेदः तत्र] सं० पाठः; बाणं भेदमन्त्रं – अ, ऋ; बाणभेदं तत्र – झ .

[७] दोषं चैव न] झ; तेषां चैव तु – अ; ... चैव तु – ऋ .

[८] तस्माल्लोहेषु] सं० पाठः; तस्माल्लोकेषु – अ, ऋ, झ .

[९] पश्चाद् यथेष्ठलिङ्गं] झ; पार्श्वाद् यत् कोष्ठलिङ्गं – अ; पार्श्वाद्य कोष्ठ... – ऋ .

[१०] विधिवद्] झ; पीठवद् – अ; . . . . – ऋ .

[११] त्रिखण्डकम्] सं० पाठः; त्रिकर्णिकम्] अ, ऋ; . . . . खण्डकम् - झ .

[१२] अथवा चैकवर्णं वा] सं० पाठः; अथवैकवर्णं वा - ऋ; अथवैककर्णम् वा – अ; 'झ' मातृकायामक्षरलोपः।

[परार्थात्मार्थलिङ्गयोर्विशेष :]

[१]परार्थे लक्षणैर्युक्तम् आत्मार्थे तु न लक्षयेत्।
[२]भक्तिरेव विशिष्टं स्यात् भुक्तिमुक्तिफलप्रदम्॥ २४॥
तस्मात् सर्वप्रयत्नेन गुरोराज्ञां समाचरेत्।
आत्मार्थे वा परार्थे वा शिवपूजां [३]समाचरेत् ॥ २५॥
अनुलोमैः प्रतिलोमैरात्मार्थं पूजयेत् सदा।
परार्थं ग्रामादिके [४]स्यादात्मार्थं [५]स्वगृहे भवेत् ॥ २६ ॥

[पुनः पर्वतलिङ्गस्य पीठविधिः]

गिरिसम्बन्धिलिङ्गस्य नाहं षोडशभागिकम्।
[६]पञ्चांशं पीठिकोत्सेधं कनिष्ठं सम्यगुच्यते॥ २७॥
सप्तांशं मध्यमं प्रोक्तम् [७]उत्तमम् [८]चाष्टभाजिते।
प्रत्येकं [९]पीठिकोत्सेधं नवधा पीठमुच्छ्रयम्॥ २८॥
[१०]उच्छ्रतेः द्विगुणं तारं त्रिगुणं वा [११]चतुर्गुणम्।
शिलामये शिलापीठमथवा [१२]दारवेण वा॥ २९॥
इष्टकाभिस्तु वा कुर्यात् पीठबन्धार्थमेव च।
पीठप्रमाणमानेन प्रासादं कारयेद्बुधः॥ ३०॥
पश्चात् प्रतिष्ठितं कुर्यादुक्तमार्गेण कारयेत्।
लिङ्गहीनेऽवरं पीठं [१३]स्थापनं तु समाचरेत्॥ ३१॥

---

[१] परार्थे] ऋ, झ; परार्थ० – अ .
[२] भक्तिरेव विशिष्टं] अ, ऋ; भक्तिरेवं विशेषं – झ .
[३] समाचरेत्] सं० पाठः; समारभेत् – अ, ऋ, झ .
[४] स्यादात्मार्थं] सं० पाठः ; स्थाप्याऽऽत्मार्थं – अ, ऋ, झ .
[५] स्वगृहे भवेत्] झ; संग्रहोद्भवे - अ ; संग्रहो भवेत् - ऋ.
[६] पञ्चांशं] ऋ, झ; पञ्चहं – अ .
[७] उत्तमम्] सं० पाठः; अधमम् – अ, ऋ, झ .
[८] चाष्टभाजिते-] सं० पाठः; अष्टांश० – झ; अष्टाङ्ग० - अ, ऋ .
[९] पीठिकोत्सेधं] ऋ, झ; पीङ्गोत्सेधं – अ .
[१०] उच्छ्रतेः] सं० पाठः; उच्छ्रितिः - ऋ; उच्चति – अ; उच्छ्रता – झ .
[११] चतुर्गुणम्] अ, ऋ; चतुर्थकम् – झ .
[१२] दारवेण वा] ऋ, झ; दारवेणवम् – अ; 'अ' मातृकायां श्लो० २९ पू०-३० उ० भागो श्लो० २८ पू० अन्ते पुनर्दृश्यते।
[१३] 'झ' मातृकायां 'स्थापनं तु समाचरेत्। लिङ्गोत्कृष्टे वरं पीठं' भागो न दृस्यते।

[१]लिङ्गोत्कृष्टे वरं पीठं स्थापनं सम्यगाचरेत्।
तस्मिन् स्थाने कृते लिङ्गं तस्मिन् स्थाने प्रतिष्ठयेत्॥ ३२॥
एकहस्तात्परं नास्ति द्वादशाङ्गुलहीनतः।
[२]एतयोरधिकं हीनं [३]कर्तव्यं न कदाचन॥ ३३॥
यजमानानुकूलेन [४] कारयेच्छास्त्रमार्गतः।
एकमार्गं समाश्रित्य [५]पूर्वस्मिन् पूर्वमार्गतः॥ ३४॥
कारयेत् तत्प्रयत्नेन शुभकाले तु कारयेत्।

॥ [६]इति सूक्ष्मशास्त्रे प्रतिष्ठातन्त्रे बाणलिङ्गलक्षणं नाम चतुरशीतितमः पटलः॥

---

[१] लिङ्गोत्कृष्टे वरं] सं० पाठः; लिङ्गोत्कृष्टवरं - ऋ; लिङ्गात्कष्टवरं – अ; लिङ्गहिनं वरं - झ .
[२] एतयोरधिकं] सं० पाठः ; एकयोरधिकं– अ, ऋ, झ .
[३] कर्तव्यं न कदाचन] झ; प्रकर्तव्यं कदाचरेत्] अ, ऋ .
[४] कारयेच्छास्त्रमार्गतः] झ; रोचये चास्त्रमार्गतः – अ; रोचयेच्छास्त्रमार्गतः- ऋ .
[५] पूर्वस्मिन् पूर्वमार्गतः] अ, ऋ; अन्यस्मिन् सर्वमार्गतः – झ .
[६] इति सूक्ष्मशास्त्रे प्रतिष्ठातन्त्रे बाणलिङ्गलक्षणं नाम चतुरशीतितमः पटलः] सं० पाठः; झः इति सूक्ष्मशास्त्रे प्रतिष्ठातन्त्रे बाणलिङ्गलक्षणं नाम अष्टसप्तति पटलः॥ अ, ऋः मातृकयोः पुष्पिका न दृश्यते ।

[पञ्चाशीतितमः पटलः[1]]

[बलिपीठप्रतिष्ठाविधिः]

[2]बलिपीठविधिं वक्ष्ये शृणु त्वं तत्प्रभञ्जन।

[बलिपीठस्य द्वैविध्यम्]

भद्रं क्षुद्रं द्विधा प्रोक्तं क्षुद्रमेवाल्पपीठकम्॥ १॥
भद्रं प्रोक्तं महापीठं [3]लिङ्गं त्रिधैकरूपकम्।
एतयोः क्षुद्रपीठानां लक्षणं वक्ष्यतेऽधुना॥ २॥

[क्षुद्रबलिपीठमानम्]

शिवलिङ्गस्य [4]पीठं यत् तुङ्गतारं नवांशकम्।
सप्तांशमुत्तमं प्रोक्तं पञ्चांशं मध्यमं स्मृतम्॥ ३॥
[5]त्रियंशं कन्यसं ख्यातं क्षुद्रपीठस्य विस्तरम्।
[6]तद्विस्तारचतुर्भागे [7]क्षुद्रपीठस्य तुङ्गकम्॥ ४॥
मानाङ्गुलवशाद् [8]वाथ रव्यष्टरसमात्रकम्[9]।

[क्षुद्रबलिपीठस्यालङ्कारः]

[10]अत्रोत्सेधांशमाने तु [11]पञ्चभागे कृते सति॥ ५॥
उपानमेकभागेन पद्मतुङ्गं गुणांशतः।
एकेन कर्णिकां कुर्यादथवाऽन्यविधानतः॥ ६॥
अंशेन फुल्लपद्माभं कारयेन्मानकोविदः।

---

[1] अयं पटलः अ (टि.१९१, पृ० ४३९ – ४४२), ई (टि.३६, पृ०१४९-१५४), ऋ (टि.९७, पृ०३४३-३४८), ज (टि.१००३, पृ० ३१२-३१८) इत्येतेषु कोशेषु दृश्यते।

[2] 'ई' मातृकायां श्लो० १-१३ तृतीयपादान्तो भागः न विद्यते। 'ऋ' मातृकायामक्षरलोपः।

[3] लिङ्गं त्रिधैक०] अ; . . . . गं त्रियेक० – ऋ; लिङ्गं त्रैयेकब् – ज .

[4] पीठं यत्] अ; पीठायास् – ऋ; पीठायस् – ज .

[5] त्रियंशं] सं० पाठः ; त्रिभागं – अ, ऋ, ज .

[6] तद्विस्तारचतुर्भागे] ऋ, ज; तद्विस्तारचतुर्भागा – अ .

[7] क्षुद्रपीठस्यं तुङ्गकम्] सं० पाठः; क्षुद्रपीठस्य तुङ्ग - अ, ऋ; एकैकं पीठतुङ्ग – ज .

[8] वाथ] ऋ, ज; वा – अ .

[9] रव्यष्टरसमात्रकम्] ऋ; ०मातृकम् – अ; ०मन्त्रकम् – ज .

[10] अत्रोत्सेधांशमाने तु] आ, ऋ; ०मानेन – ज .

[11] 'ऋ' मातृकायां श्लो० ५ चतुर्थपादो न दृश्यते.

[मातृबलिपीठस्य विशेषः]

[१]मातृपीठप्रकारं तु अयुक्तं वा सयुक्तकम्॥ ७॥
[२]अयुक्तं पूर्ववत्प्रोक्तं सयुक्तं [३]चैकपीठजम्।
चतुष्षडङ्गुलं वापि सप्त पीठविशालकम्॥ ८॥
उत्तुङ्गलक्षणाद्यादि पूर्ववत्परिकीर्तितम्।
[४]तत्तदन्तरमानं तु [५]एकाङ्गुलवशात्स्मृतम्॥ ९॥

[भद्रपीठविधिः]

भद्रपीठविधिः प्रोक्तः [६]परिवारविधौ पुरा।

[बलिपीठप्रतिष्ठासामान्यविधिः]

एतत्सर्वं समापाद्य प्रतिष्ठाविधिमाचरेत्॥ १०॥
[७]द्वारे पीठप्रतिष्ठा च प्रथमे वा द्वितीयके।
भद्रपीठप्रतिष्ठा च [८]समतन्त्रेण कारयेत्॥ ११॥
पृथक् तन्त्रेण वा कुर्याच्चतुरङ्गविधानतः।
[९]एकाचार्येण कर्तव्यम् एकस्मिन्नेककालके॥ १२॥
अङ्कुरं वास्तुयागादि [१०]समतन्त्रकमाचरेत्।

[प्रतिष्ठामण्डपे पञ्चवेदिकल्पनम्]

प्रासादपूर्वदिग्भागे मण्डपं विधिनाचरेत्॥ १३॥
तन्मध्ये वेदिकां कुर्याद्धस्तमात्रप्रमाणतः।
रुद्रवेदीति [११]संप्रोक्ता [१२]तत्तारत्र्यैकतुङ्गकम्॥ १४॥

---

[१] मातृ०] अ; मात्र० – ऋ, ज .
[२] अयुक्तं] ऋ, ज; 'अ' मातृकायां द्द ष्टम् ।
[३] चैकपीठजम्] अ, ऋ; पीठपङ्कजम् –ज .
[४] तत्तदन्तरमानं] ऋ, ज; नक्तदन्तरमानां – अ .
[५] एकाङ्गुलवशा०] ज; एकाङ्गुलविशा० – अ . 'ऋ' मातृकायां श्लो० '९' चतुर्थपादो न दृश्यते।
[६] परिवारविधौ] अ, ऋ; ०विधीं – ज .
[७] द्वारे] ऋ, ज; द्वार० – अ .
[८] समतन्त्रेण] अ, ऋ; समतन्त्रे च – ज .
[९] एकाचार्येण] ज; एकं चाग्रेण – अ; एकाचाग्रेण – ऋ .
[१०] समतन्त्रकमाचरेत्] ज; समतन्त्रैक० - अ, ऋ.
[११] संप्रोक्ता] ऋ; संप्रोक्तं – अ; सा प्रोक्ता – ई, ज .
[१२] तत्तारत्र्यैक०] ज, ई; तर्त्तरत्र्यक – अ; तत्तारत्र्यक० – ऋ .

तत्पूर्वादिचतुर्दिक्षु [१]विधिवेदीं प्रकल्पयेत्।
[२]अनेनैव समं कुर्यात् [३]तद्विधानप्रकारतः ॥ १५॥
एवमेव प्रकारेण मण्डपं सम्यगाचरेत्।

[अङ्कुरार्पणम्]

नवाहे वाथ पञ्चाहे त्र्यहे वाऽङ्कुरमाचरेत् ॥ १६॥

[जीर्णबलिपीठविशेषविधिः]

जीर्णपीठपरित्यागं कृत्वाथ [४]स्थापयेन्नवम्।
तज्जीर्णं तु त्रिधा प्रोक्तं स्फुटितं छिन्नभिन्नकम्॥ १७॥
भद्रपीठं विशेषेण महाङ्गोपाङ्गसंयुतम्।
उपानं जगती चाथ कुमुदं [५]कण्ठपट्टिका॥ १८॥
पद्मं च कर्णिका चाथ महाङ्गमिति कीर्तितम्।
[६]दलोपदलनास्याद्यम् उपाङ्गमिति कीर्तितम्॥ १९॥
[७]वर्जयेत्तं महाङ्गेषु [८]स्फुटितं च प्रभञ्जन।
क्षुद्रपीठादिसर्वेषु [९]विभिन्नं तच्च वर्जयेत्॥ २०॥

[जीर्णबलिपीठोद्धारक्रमः]

[१०]तस्योद्धारक्रमं वक्ष्ये पीठदक्षिणमण्डले।
[११]संकल्प्यासनमावाह्य [१२]पूजामत्र समाचरेत्॥ २१॥
तत्पूर्वे स्थण्डिलं कृत्वा [१३]शालिभिर्विमलैः शुभैः।

---

[१] विधिवेदीं] ई; विधिं वेदिं – अ, ज; वीथिवेदिं – ऋ.
[२] अनेनैव समं] सं० पाठः ; अनेनैवोत्सवं – अ ; अनेरेवासकं – ई ; अनेरेवासनं – ऋ ; अनेन व समं – ज.
[३] तद्विधानप्रकारतः] सं पाठः ; ०प्रकारकाः - अ, ऋ, ज; ०प्रकारकम् – ई.
[४] स्थापयेन्नवम्] ज ; स्नापयेदथ – अ ; स्नापयेन्नवम् – ई.
[५] कण्ठ०] ज ; कर्ण० – अ,ई, ऋ.
[६] दलोपदलनास्याद्यम्] अ, ऋ, ज ; ०नास्यादि – ई.
[७] वर्जयेत्तं] अ, ई, ऋ ; वर्जयेत्तु – ज.
[८] स्फुटितं च] अ, ऋ ; स्फुटितं नैर्ऋत्यं च - ई ; न त्याज्यं चेत् – ज.
[९] विभिन्नं तच्च] अ ; विभिन्ने तांश्च – ई, ज ; विभिन्नतां च – ऋ.
[१०] तस्योद्धोरक्रमं] अ, ऋ, ज ; तस्योद्धोदारकं – ई.
[११] संकल्प्या०] ई, ज ; संकल्पा० – अ.
[१२] पूजामत्र] सं० पाठः; पूजामन्त्रं – अ, ई, ऋ, ज.
[१३] शालिभिर्विमलैः] अ, ई, ऋ ; शालिभिर्मण्डलैः – ज.

तन्मध्ये पद्ममालिख्य साष्टपत्रं सकर्णिकम्॥ २२॥
[1]द्रोणाम्बुपूरितघटान् [2]तन्मध्ये विन्यसेद्बुधः।
आवाह्य [3]पीठाद्देवांश्च कुम्भमध्ये तु विन्यसेत्॥ २३॥
नैवेद्यादीन् समाप्याथ चाग्निकार्योक्तमार्गतः।
आधानादिविवाहान्तं कृत्वा मधुघृतैरपि॥ २४॥
दूर्वाभिः [4]तण्डुलैस्तत्र देवतामन्त्रमुच्चरन्।
शतमर्धं तदर्धं वा होमयेत्तु पृथक् पृथक्॥ २५॥
क्षुरिकाबीजमुख्येन पूर्णाहुतिमथाचरेत्।
जयादिरभ्याधानं च [5]राष्ट्रभृच्च क्रमाद्धुनेत्॥ २६॥
अग्निस्थं मण्डलस्थं च कुम्भमध्ये समावहेत्।

[जीर्णबलिपीठानां परित्यागः]

भूतले निखनेत्तांश्च समुद्रेष्वथवा नयेत् ॥ २७॥
[6]जीर्णपीठादिसंभूतमस्ति चेदिदमाचरेत्।

[बलिपीठशुद्ध्यादि]

पीठशुद्धिं ततः कृत्वा पञ्चमृद्द्रव्यबिल्बकैः॥ २८॥
भद्रपीठे विशेषोऽस्ति [7]तदग्रस्थितदर्पणे।
धाराभिषेचनं कुर्याच्छुद्धैरुत्थेति मन्त्रतः॥ २९॥
वास्तुहोमबलिं चाथ [8]मण्डपार्चां पुराचरेत्।
रक्षाबन्धं ततः कुर्याद्भद्रपीठोर्ध्वकर्णिके[9]॥ ३०॥
अन्येषामेव पीठानां कृतं वा तद्विनाचरेत्।

---

[1] द्रोणाम्बुपूरितघटान्] ई, ऋ, ज; ०घटं – अ .
[2] तन्मध्ये] ई, ऋ, ज; मध्ये – अ .
[3] पीठाद्देवांश्च] अ, ऋ, ज; पीठं देवांश्च – ई .
[4] तण्डुलैस्तत्र] अ, ऋ, ज; ०लैस्तत्तद् – ई .
[5] 'ई, ज' मातृकयोः श्लो० '२६ उ०'' क्रमाद्राष्ट्रभृतं हुनेत्' इति दृश्यते ।
[6] जीर्णपीठादि सम्भूतमस्ति चेदिदमा०] ई, ऋ; ०सम्भूतेऽस्ति चेद्दमा० - अ; ०सम्भूतमस्मि चेति तमा० – ज .
[7] तदग्रस्थितदर्पणे] सं० पाठः; तदग्रस्थितदर्पनैः - अ, ई, ऋ; तदग्रे स्थितदर्पनैः – ज .
[8] मण्डपार्चां पुरा०] ज; मण्डपाच्चाम्बुना०] अ, ऋ; मण्डपार्चाम्बुरा० – ई .
[9] कुर्याद्भद्रपीठोर्ध्वकणिके] ई, ज; ०कणिकैः – अ, ऋ .

[मण्डपे पञ्चवेदिषु कुम्भविन्यासः]

[१]वेदिषु स्थण्डिलं कुर्यादष्टद्रोणेन शालिना॥ ३१॥
[२]तदर्धैः तण्डुलैर्युक्तं तदर्धतिलसंयुतम्।
लाजैः पुष्पैः [३]तिलैर्दर्भैर्विकिरैः समलंकृतम्॥ ३२॥
तत्पूर्वे वेदिकुम्भेषु दक्षिणोत्तरमध्यतः[४]।
[५]नन्दिनं च महाकालं वृषभं पूजयेत् क्रमात्॥ ३३॥
ततो दक्षिणसंभूतवेदिकुम्भेषु सर्वतः।
[६]दुर्गां मातृश्च विघ्नेशं [७]वीरस्कन्दौ च [८]माधवम्॥ ३४॥
चण्डेशमग्न्यादीशान्तमग्रे [९]भूतेशमर्च्य च।
प्रतीचीवेदिकुम्भेषु [१०]अरिष्टं भुजगेश्वरम्॥ ३५॥
[११]धर्मदेवमवामे [१२]च वामे मध्येष्वनुक्रमात्।
उदीचीवेदिकुम्भेषु इन्द्रं वैश्वानरं यमम्॥ ३६॥
[१३]निर्ऋतिं [१४]पाशिवाय्विन्दु[१५]वटुकाख्यं महेश्वरम्।
[१६]विष्णुं पितामहं चापि पूर्वादारभ्य पूजयेत्॥ ३७॥
[१७]तन्मध्ये वेदिकुम्भेषु आमोदं तु प्रमोदकम्।

---

[१] वेदिषु स्थण्डिलं] अ,; वेद्यासु स्थण्डिलं. – ई; वेद्यासु स्थ . . . . – ऋ; वेद्यास्घ स्तण्डिलं – ज .
[२] तदर्धैः] अ, ऋ, ज; तन्मध्ये. – ई .
[३] तिलैर्दर्भैर्विकिरैः] ऋ; तिलैदर्भैर्विकरैः – अ; तिलैर्दर्भैर्विकीर्णैः – ई, ज .
[४] दक्षिणोत्तरमध्यतः] ऋ, ज; ०मध्यमम् – अ .
[५] 'अ, ऋ' मातृकयोः 'श्लो० ३३उ०-३४' भागो न दृश्यते।
[६] दुर्गां मातृश्च] ई ; दुर्गामन्त्रश्च – ज .
[७] वीरस्कन्दौ] सं० पाठः; वरस्कन्दौ - ई ; वरस्कन्दं– ज .
[८] माधवं] ई ; वधावम् – ज .
[९] भूतेशमर्च्य] अ, ई, ऋ; . भूतेशमध्य – ज .
[१०] अरिष्टं] अ; .रिष्टं – ई, ऋ; धरिषं – ज .
[११] धर्मदेवमवामे] ई; धर्मदेवं च मामे - अ; धर्मदेवव मामे – ऋ; धर्मदेववमामेव – ज .
[१२] च वामे] अ, ई, ऋ; च त्वाम् – ज .
[१३] निर्ऋतिं] ऋ, ज; निऋऋतिं – अ .
[१४] पाशवाय्विन्दु०] ऋ, ज; वा शिवाय विन्दु – अ .
[१५] वटुकाख्यं] ई, ऋ, ज; ०पट्टुका० – अ .
[१६] विष्णुं पितामहं चापि] ई, ऋ, ज; विष्णु पितामहश्चापि – अ .
[१७] 'अ' मातृकायां श्लो० ३७ पर्यन्तमेव दृश्यते ।

सुमुखं दुर्मुखं चाथ अविघ्नं विघ्नराजकम्[१] ॥ ३८ ॥
[२]पूर्वदक्षिण[३]पाशीन्दुरुद्रदिक्कर्णिकोर्ध्वतः ।
[४]आसनमूर्तिमूलाद्यैः [५]संयुतं सम्यगर्चयेत् ॥ ३९ ॥

[बलिपीठानामधिवासः]

[६]तद्वेद्युत्तरे देशे [७]क्षुद्रपीठाधिवासनम् ।
भद्रपीठे विशेषोऽस्ति तत्स्थाने चाधिवासयेत् ॥ ४० ॥
वेदपारायणं कुर्यात् कुम्भस्थापनपूर्वकम् ।
अग्न्याधानादिकं सर्वमग्निकार्योक्तमाचरेत् ॥ ४१ ॥
समिदाज्यचरून् लाजसर्षपांश्च [८]यवं तिलम् ।
[९]तत्तन्मूलषडङ्गैश्च पवमानैस्त्रियम्बकैः ॥ ४२ ॥
[१०]स्पृष्ट्वा स्पृष्ट्वा तु जुहुयात् तत्तन्मूलमनुस्मरन् ।
एवं जागरणं रात्रौ

[अनन्तरदिवसकृत्यम्]

प्रभाते स्नानमाचरेत् ॥ ४३ ॥
तोरणादिघटान् सर्वान् अर्चयेद्गन्धपुष्पकैः ।

[बलिपीठानां प्रतिष्ठास्थानम्]

क्षुद्रपीठप्रतिष्ठायाः स्थानं वक्ष्यामि [११]तच्छृणु ॥ ४४ ॥
प्रासादमध्यमाश्रित्य चान्तर्मण्डलमध्यतः ।
दुर्गादिचण्डपीठान्तम् [१२]अग्न्यादीशान्तमर्चयेत् ॥ ४५ ॥

---

[१] विघ्नराजकम्] ऋ; ०नायकम् – ई, ज .
[२] 'ऋ' मातृकायां श्लो० ३९-४०पू० भागो न दृश्यते।
[३] पाशीन्द्र०] ई; पाशिन्दु० – ज .
[४] आसनं] ई; आसनैः – ज .
[५] संयुतं] ई; सम्युक्तां – ज .
[६] तद्वेद्युत्तरे] ज; तत्तद्वेद्युत्तरे – ई .
[७] क्षुद्रपीठाधिवासनम्] ई; क्षुद्रपीठादिवासनम् – ऋ, ज .
[८] यवं तिलम्] ई, ऋ; यवा तिलान् – ज .
[९] तत्तन्मूल०] ई, ज; तत्तन्मूलं - ऋ .
[१०] स्पृष्ट्वा स्पृष्ट्वा तु जुहुयात्] ई, ऋ; स्पृष्ट्वा तु जुहुयात्तत्र – ज .
[११] तच्छृणु] ई, ज; मच्छृणु – ऋ .
[१२] अग्न्यादीशान्तमर्चयेत्] ई, ज; अत्यरीशान्तमर्पयेत् – ऋ .

अग्रे वृषस्थलं यत्र तत्र [१]तत्पीठदेशकम्।
[२]तत्पृष्ठे भूतनाथस्य पीठं [३]दण्डप्रमाणतः ॥ ४६ ॥
द्वारं प्रति विशेषेण द्वारेशपीठदेशकम्।
अन्तर्मण्डलमात्रं स्याद् [४]धर्मेशस्य वृषाग्रतः ॥ ४७ ॥
[५]इन्द्रपीठमुखायामे [६]भद्रपीठाग्रमानतः।
तत्स्थानसीमासंबन्धमन्तर्मण्डलमानतः ॥ ४८ ॥
अग्न्यादि स्थापयेत् सप्तदिक्षु सोमेशमध्यतः।
नैर्ऋते दण्डमानेन विष्णुपीठं प्रतिष्ठयेत् ॥ ४९ ॥
ऐशान्यां [७]हस्तमानेन ब्रह्मपीठं प्रतिष्ठयेत्।
द्वितीयावरणे [८]पीठांस्त्वेवमेव प्रकल्पयेत् ॥ ५० ॥
भद्रपीठप्रतिष्ठा तु प्रोक्ता प्राकारलक्षणे[९]।

[दक्षिणा]

आचार्यं पूजयेत् पश्चाद्वस्त्रहेमाङ्गुलीयकैः ॥ ५१ ॥
अध्येतॄन् परिचारांश्च यथावित्तानुसारतः।

[बलिपीठानामभिषेकः]

पर्यष्टिनोत्तरीयाद्यैरुष्णीषैर्मण्डितेन च ॥ ५२ ॥
पूर्वे तु स्थापितघटान् सर्वातोद्यसमन्वितः।
शिरसा [१०]वाहयित्वा तु कृत्वा धामप्रदक्षिणम् ॥ ५३ ॥
तत्तन्मूलं समुच्चार्य तत्तत्पीठेऽभिषेचयेत् ।

---

[१] तत्पीठदेशकम्] ई, ऋ; तत्पीठमाचरेत्, – ज .
[२] तत्पृष्ठे] ई, ऋ; तत्पीठे – ज .
[३] दण्ड०] ई; दण्डं - ऋ; दत्त्वा – ज .
[४] धर्मेशस्य वृषमग्रतः] ऋ; धमेशस्य वृषातृता – ई ; धमेशस्य वृषामृतः. – ज .
[५] इन्द्रपीठ०] ई, ऋ ;. इन्द्रपीठं – ज .
[६] भद्रपीठाग्रमानतः] ई, ऋ; भद्रपीठोभ्रमानतः – ज .
[७] हस्तमानेन] ऋ, ज; सप्तमानेन – ई .
[८] पीठांस्त्वेवमेव] ई, ज; पीठास्त्वेवमेव - ऋ .
[९] प्राकारलक्षणे] ई, ऋ; ०लक्षणम् – ज .
[१०] वाहयित्वा तु] सं० पाठः ; कृत्वा – ई, ऋ, ज .

भद्रपीठे विशेषोऽस्ति [1]मन्त्रन्यासं समाचरेत् ॥५४॥

॥ [2]इति सूक्ष्मशास्त्रे प्रतिष्ठातन्त्रे बलिपीठप्रतिष्ठाविधिः पञ्चाशीतितमः पटलः ॥

[1] मन्त्रन्यासं समाचरेत्] ई, ज ; भद्रपीठविधिं शृणु – ऋ .

[2] इति सूक्ष्मशास्त्रे प्रतिष्ठातन्त्रे बलिपीठप्रतिष्ठाविधिः पञ्चाशीतितमः पटलः] सं० पाठः ; 'ऋ' इति सूक्ष्मशास्त्रे बलिपीठप्रतिष्ठाविधिः षडशीतितमः पटलः ॥ 'अ, ई, ज' मातृकासु पुष्पिका न दृश्यते ॥

IN THE SAME SERIES
DANS LA MÊME COLLECTION

The Archaeology of Bhakti II. Royal Bhakti, Local Bhakti. Edited by Emmanuel Francis & Charlotte Schmid, IFP/EFEO, 2016, ix, 609p. (CI n°132)

Tantric Studies. Fruits of a Franco-German Project on Early Tantra. Edited by Dominic Goodall & Harunaga Isaacson, IFP/EFEO/Asien-Afrika-Institut, Universität Hamburg, xxix, 305 p. (CI n°131/ Early Tantra Series n° 4)

The Brahmayāmalatantra or Picumata. Volume II. The Religious Observances and Sexual Rituals of the Tantric Practitioner: Chapters 3, 21, and 45. A Critical Edition and Annotated Translation by Csaba Kiss, IFP/EFEO/Asien-Afrika-Institut, Universität Hamburg, 373 p. (CI n° 130/ Early Tantra Series n° 3)

Early Tantric Vaiṣṇavism: Three Newly Discovered Works of the Pañcarātra. The Svāyambhuva pañcarātra, Devāmṛtapañcarātra and Aṣṭādaśa vidhāna. Critically edited from their 11th- and 12th-century Nepalese palm-leaf manuscripts with an Introduction and Notes by Diwakar Acharya, IFP/EFEO/Asien-Afrika-Institut, Universität Hamburg, lxxxvi, 229 p. (CI n° 129/ Early Tantra Series n° 2)

The Niśvāsatattvasaṃhitā. The Earliest Surviving Śaiva Tantra. Volume 1. A Critical Edition & Annotated Translation of the Mūlasūtra, Uttarasūtra & Nayasūtra. Edited by Dominic Goodall in collaboration with Alexis Sanderson & Harunaga Isaacson with contributions of Nirajan Kafle, Diwakar Acharya & others, IFP/EFEO/Asien-Afrika-Institut, Universität Hamburg, 662 p. (CI n°128/ Early Tantra Series n° 1)

Śaiva Rites of Expiation. A First Edition and Translation of Trilocanaśiva's Twelfth-Century Prāyaścittasamuccaya (With a Transcription of Hṛdayaśiva's Prāyaścittasamuccaya). Critically edited & translated by R. Sathyanarayanan with an introduction by Dominic Goodall, IFP/EFEO, 2015, 651 p. (CI n°127)

Contribution to the History of the Wheeled Vehicle in India. Jean Deloche, IFP/EFEO, 2014, xiii, 145 p. (CI n°126)

To order, contact: / *Pour commander, s'adresser à :*

Institut Français de Pondichéry
(attn. Library and Publication Division)
P. B. 33, 11, St. Louis Street,
Pondicherry-605001, INDIA
Ph: +91-413-2231660. Fax: +91-413-2231605
E-mail: library@ifpindia.org
Web: www.ifpindia.org

École française d'Extrême-Orient
P.O. Box 151, 16 & 19, Dumas Street,
Pondicherry – 605001, INDIA
Ph: +91-413-2334539
E-mail: shanti@efeo-pondicherry.org
Web: www.efeo.fr

सूक्ष्मागमः

SŪKṢMĀGAMA

Volume III

Chapters 54 to 85

This third volume of the *Sūkṣmāgama* critical edition contains descriptions of a variety of rites and ceremonies concerning Śiva and the Goddess and for the welfare of the society. Many of them are in the form of installations of a Śivaliṅga, of the image of the Goddess and of the provisional temple. Others include festivals such as the collecting of pearls from the sea, the chariot festival, the offering of a golden crown to the Liṅga, the installation of the temple kitchen, tank, well and of the monastery. The performance of atonement rites in order to make up for omissions in various rites, the installation of the Nāga and that of the altars inside the temple for bali-offering are also treated in detail.

This volume has been prepared and published with the financial assistance from Sri Sambamurthy Sivacharyar Foundation, Chennai and Sadyojat Samskrita Prakashan, Cuddalore.

Ce troisième volume de l'édition critique du Sūkṣmāgama *contient la description de divers rites et cérémonies concernant le dieu Śiva, la déesse ainsi que des rites effectués pour le bien de la société. Les principaux concernent l'installation du Liṅga, de l'image de la Déesse et du temple provisoire. En outre, plusieurs rites sont décrits qui concernent l'installation de la cuisine du temple, du réservoir, du puits et du monastère. Le texte traite aussi de l'installation de l'image du Nāga et de l'autel pour les offrandes de bali. Sont aussi décrits en détail les fêtes du ramassage des perles, la fête du char, l'offrande de la couronne d'or au Liṅga, ainsi que les rites de réparation.*

Ce volume a été préparé et publié avec l'aide financière de la Sri Sambamurthy Sivacharyar Foundation, Chennai et du Sadyojat Samskrita Prakashan, Cuddalore.

ISBN (IFP): 978-81-8470-218-7

ISBN (EFEO): 978-2-85539-224-0